EÖTVÖS JÓZSEF MŰVEI

EÖTVÖS JÓZSEF

LEVELEK

SZERKESZTETTE,
AZ IDEGEN NYELVŰ LEVELEKET FORDÍTOTTA
OLTVÁNYI AMBRUS

TARTALOM

1. ISMERETLENNEK
2. MARKOS PÉTERNEK
3. KAZINCZY FERENCNEK
4. gr. DESSEWFFY JÓZSEFNEK
5. gr. DESSEWFFY JÓZSEFNEK
6. gr. SZÉCHENYI ISTVÁNNAK
7. SZALAY LÁSZLÓNAK
8. SZALAY LÁSZLÓNAK
9. SZALAY LÁSZLÓNAK
10. SZALAY LÁSZLÓNAK
11. gr. TELEKI FERENCNÉNEK
12. gr. SZÉCHENYI ISTVÁNNAK
13. SZALAY LÁSZLÓNAK
14. SZALAY LÁSZLÓNAK
15. SZALAY LÁSZLÓNAK
16. SZALAY LÁSZLÓNAK
17. SZALAY LÁSZLÓNAK
18. SZALAY LÁSZLÓNAK
19. SZALAY LÁSZLÓNAK
20. TOLDY FERENCNEK
21. SZALAY LÁSZLÓNAK
22. SZALAY LÁSZLÓNAK
23. KÖLCSEY FERENCNEK
24. SZEMERE PÁLNAK
25. SZALAY LÁSZLÓNAK
26. SZALAY LÁSZLÓNAK
27. KÖLCSEY FERENCNEK
28. SZALAY LÁSZLÓNAK
29. KÖLCSEY FERENCNEK
30. KÖLCSEY FERENCNEK
31. SZALAY LÁSZLÓNAK
32. EÖTVÖS IGNÁCNÉNAK
33. br. EÖTVÖS IGNÁCNÉNAK
34. LADY HELENA ROBINSONNAK
35. SZALAY LÁSZLÓNAK
36. SZALAY LÁSZLÓNAK
37. SZALAY LÁSZLÓNAK
38. SZALAY LÁSZLÓNAK
39. SZALAY LÁSZLÓNAK
40. TOLDY FERENCNEK
41. gr. SZÉCHENYI ISTVÁNNAK
42. SZALAY LÁSZLÓNAK
43. gr. SZÉCHENYI ISTVÁNNAK
44. SZALAY LÁSZLÓNAK
45. SZALAY LÁSZLÓNAK
46. SZALAY LÁSZLÓNAK
47. SZALAY LÁSZLÓNAK
48. gr. SZÉCHENYI ISTVÁNNAK
49. SZALAY LÁSZLÓNAK
50. SZALAY LÁSZLÓNAK
51. SZALAY LÁSZLÓNAK
52. BERECZ KÁROLYNAK
53. SZALAY LÁSZLÓNAK
54. SZALAY LÁSZLÓNAK
55. SZALAY LÁSZLÓNAK
56. SZALAY LÁSZLÓNAK
57. SZALAY LÁSZLÓNAK
58. SZALAY LÁSZLÓNAK
59. SZALAY LÁSZLÓNAK
60. SZALAY LÁSZLÓNAK
61. SZALAY LÁSZLÓNAK
62. SZALAY LÁSZLÓNAK
63. br. JÓSIKA MIKLÓSNAK
64. gr. SZÉCHENYI ISTVÁNNAK
65. KOSSUTH LAJOSNAK
66. gr. SZÉCHENYI ISTVÁNNAK
67. gr. SZÉCHENYI ISTVÁNNAK
68. gr. SZÉCHENYI ISTVÁNNAK
69. gr. SZÉCHENYI ISTVÁNNAK
70. gr. SZÉCHENYI ISTVÁNNAK
71. gr. TELEKI LÁSZLÓNAK
72. gr. SZÉCHENYI ISTVÁNNAK
73. gr. SZÉCHENYI ISTVÁNNAK
74. gr. SZÉCHENYI ISTVÁNNAK
75. id. SZÁSZ KÁROLYNAK
76. LÓNYAY GÁBORNAK
77. SZALAY LÁSZLÓNAK
78. CSENGERY ANTALNAK
79. gr. CZIRÁKY JÁNOSNAK
80. SZALAY LÁSZLÓNAK
81. SZALAY LÁSZLÓNAK
82. SZALAY LÁSZLÓNAK
83. SZALAY LÁSZLÓNAK
84. SZALAY LÁSZLÓNAK
85. br. JÓSIKA MIKLÓSNAK
86. SZALAY LÁSZLÓNAK
87. br. JÓSIKA MIKLÓSNAK
88. CSENGERY ANTALNAK
89. CHARLES DE MONTALEMBERT GRÓFNAK
90. SZALAY LÁSZLÓNAK
91. SZALAY LÁSZLÓNAK
92. ARANY JÁNOSNAK
93. KARL MITTERMAIERNEK
94. SZALAY LÁSZLÓNAK
95. SZALAY LÁSZLÓNAK
96. SZALAY LÁSZLÓNAK
97. VACHOTT SÁNDORNÉNAK
98. VACHOTT SÁNDORNÉNAK
99. VACHOTT SÁNDORNÉNAK
100. SZABÓ SÁMUELNEK
101. VACHOTT SÁNDORNÉNAK
102. VACHOTT SÁNDORNÉNAK
103. GYULAI PÁLNAK
104. gr. ZICHY ÖDÖNNEK
105. gr. ZICHY ÖDÖNNEK
106. VACHOTT SÁNDORNÉNAK
107. gr. ZICHY ÖDÖNNEK
108. VACHOTT SÁNDORNÉNAK
109. gr. NÁDASDY LIPÓTNÉNAK
110. TOLDY FERENCNEK
111. VACHOTT SÁNDORNÉNAK
112. VACHOTT SÁNDORNÉNAK
113. VACHOTT SÁNDORNÉNAK
114. VÁMBÉRY ÁRMINNAK

115. SZEMERE PÁLNAK
116. gr. KÁROLYI GYÖRGYNEK
117. VACHOTT SÁNDORNÉNAK
118. VACHOTT SÁNDORNÉNAK
119. gr. TELEKI FERENCNÉNEK
120. gr. SZÉCHENYI ISTVÁNNAK
121. SZALAY LÁSZLÓNAK
122. VACHOTT SÁNDORNÉNAK
123. VACHOTT SÁNDORNÉNAK
124. VACHOTT SÁNDORNÉNAK
125. JAKOB PHILIPP FALLMERAYERNEK
126. gr. SZÉCHENYI ISTVÁNNAK
127. ARANY JÁNOSNAK
128. SZALAY LÁSZLÓNAK
129. VACHOTT SÁNDORNÉNAK
130. SZALAY LÁSZLÓNAK
131. gr. MIKÓ IMRÉNEK
132. gr. MIKÓ IMRÉNEK
133. LÉVAY JÓZSEFNEK
134. gr. MIKÓ IMRÉNEK
135. gr. MIKÓ IMRÉNEK
136. I. FERENC JÓZSEFNEK
137. gr. MIKÓ IMRÉNEK
138. gr. MIKÓ IMRÉNEK
139. TOLDY FERENCNEK
140. gr. MIKÓ IMRÉNEK
141. VACHOTT SÁNDORNÉNAK
142. TOLDY FERENCNEK
143. gr. MIKÓ IMRÉNEK
144. br. VAY MIKLÓSNAK
145. CSERNOVICS PÉTERNEK
146. VACHOTT SÁNDORNÉNAK
147. TOLDY FERENCNEK
148. ISMERETLEN AKADÉMIKUSNAK
149. VACHOTT SÁNDORNÉNAK
150. PAVLE KOJIĆNAK
151. KAZINCZY GÁBORNAK
152. HECKENAST GUSZTÁVNAK
153. TOLDY FERENCNEK
154. CHARLES DE MONTALEMBERT GRÓFNAK
155. PESTY FRIGYESNEK
156. TOLDY FERENCNEK
157. JOHANN HALBIGNAK
158. IZSÓ MIKLÓSNAK
159. IZSÓ MIKLÓSNAK
160. KELETI GUSZTÁVNAK
161. SZÉKELY BERTALANNAK
162. CHARLES DE MONTALEMBERT GRÓFNAK
163. IZSÓ MIKLÓSNAK
164. JOHANN HALBIGNAK
165. KARL THEODOR WELCKERNEK
166. CHARLES DE MONTALEMBERT GRÓFNAK
167. MADÁCH IMRÉNEK
168. HORVÁTH MIHÁLYNAK
169. VÁRADY GÁBORNAK
170. VACHOTT SÁNDORNÉNAK
171. SZAPLONCZAY JÓZSEFNEK
172. VACHOTT SÁNDORNÉNAK
173. GYULAI PÁLNAK
174. GYULAI PÁLNAK
175. FALK MIKSÁNAK
176. FALK MIKSÁNAK
177. VÁMBÉRY ÁRMINNAK
178. CSATÁRI LAJOSNAK
179. VÁMBÉRY ÁRMINNAK
180. MADÁCH IMRÉNEK
181. VACHOTT SÁNDORNÉNAK
182. BÁNÓ JÓZSEFNEK
183. FALK MIKSÁNAK
184. FALK MIKSÁNAK
185. FALK MIKSÁNAK
186. FALK MIKSÁNAK
187. FALK MIKSÁNAK
188. FALK MIKSÁNAK
189. FALK MIKSÁNAK
190. FALK MIKSÁNAK
191. FALK MIKSÁNAK
192. BÁNÓ JÓZSEFNEK
193. FALK MIKSÁNAK
194. FALK MIKSÁNAK
195. FALK MIKSÁNAK
196. FALK MIKSÁNAK
197. FALK MIKSÁNAK
198. FALK MIKSÁNAK
199. FALK MIKSÁNAK
200. FALK MIKSÁNAK
201. CHARLES DE MONTALEMBERT GRÓFNAK
202. FALK MIKSÁNAK
203. gr. MIKÓ IMRÉNEK
204. FALK MIKSÁNAK
205. FALK MIKSÁNAK
206. gr. ANDRÁSSY GYULÁNAK
207. FALK MIKSÁNAK
208. PULSZKY FERENCNEK
209. gr. ANDRÁSSY GYULÁNAK
210. FALK MIKSÁNAK
211. gr. ANDRÁSSY GYULÁNAK
212. FALK MIKSÁNAK
213. FALK MIKSÁNAK
214. VACHOTT SÁNDORNÉNAK
215. LÓNYAY MENYHÉRTNEK
216. CHARLES DE MONTALEMBERT GRÓFNAK
217. VACHOTT SÁNDORNÉNAK
218. gr. ANDRÁSSY GYULÁNAK
219. FALK MIKSÁNAK
220. gr. ANDRÁSSY GYULÁNAK
221. FALK MIKSÁNAK
222. JÓKAI MÓRNAK
223. FALK MIKSÁNAK
224. FALK MIKSÁNAK
225. CHARLES DE MONTALEMBERT GRÓFNAK
226. ARANY JÁNOSNAK
227. FALK MIKSÁNAK
228. CHARLES DE MONTALEMBERT GRÓFNAK
229. FALK MIKSÁNAK
230. FALK MIKSÁNAK
231. FALK MIKSÁNAK
232. FALK MIKSÁNAK

233. FALK MIKSÁNAK
234. FALK MIKSÁNAK
235. CHARLES DE MONTALEMBERT GRÓFNAK
236. CHARLES DE MONTALEMBERT GRÓFNAK
237. LÓNYAY MENYHÉRTNEK
238. LÓNYAY MENYHÉRTNEK
239. FALK MIKSÁNAK
240. HAYNALD LAJOSNAK
241. BALLAGI MÓRNAK
242. FALK MIKSÁNAK
243. FALK MIKSÁNAK
244. FALK MIKSÁNAK
245. CHARLES DE MONTALEMBERT GRÓFNAK
246. FALK MIKSÁNAK
247. FALK MIKSÁNAK
248. FALK MIKSÁNAK
249. ARANY JÁNOSNAK
250. SIMOR JÁNOSNAK
251. LÓNYAY MENYHÉRTNEK
252. CHARLES DE MONTALEMBERT GRÓFNAK
253. ERZSÉBET KIRÁLYNÉNAK
254. VACHOTT SÁNDORNÉNAK
255. gr. ANDRÁSSY GYULÁNAK
256. EÖTVÖS LORÁNDNAK
257. EÖTVÖS LORÁNDNAK
258. EÖTVÖS LORÁNDNAK
259. EÖTVÖS LORÁNDNAK
260. EÖTVÖS LORÁNDNAK
261. HAYNALD LAJOSNAK
262. HAYNALD LAJOSNAK
263. EÖTVÖS LORÁNDNAK
264. HAYNALD LAJOSNAK
265. EÖTVÖS LORÁNDNAK
266. TOMPA MIHÁLYNAK
267. EÖTVÖS LORÁNDNAK
268. VACHOTT SÁNDORNÉNAK
269. EÖTVÖS LORÁNDNAK
270. I. FERENC JÓZSEFNEK
271. EÖTVÖS LORÁNDNAK
272. JOHN STUART MILLNEK
273. EÖTVÖS LORÁNDNAK
274. CHARLES DE MONTALEMBERT GRÓFNAK
275. EÖTVÖS LORÁNDNAK
276. EÖTVÖS LORÁNDNAK
277. EÖTVÖS LORÁNDNAK
278. TANÁRKY GEDEONNAK
279. CHARLES DE MONTALEMBERT GRÓFNAK
280. MOLNÁR ALADÁRNAK
281. TANÁRKY GEDEONNAK
282. LÓNYAY MENYHÉRTNEK
283. TANÁRKY GEDEONNAK
284. EÖTVÖS LORÁNDNAK
285. VACHOTT SÁNDORNÉNAK
286. EÖTVÖS LORÁNDNAK
287. CHARLES DE MONTALEMBERT GRÓFNAK
288. EÖTVÖS LORÁNDNAK
289. gr. ZICHY JENŐNEK
290. FALK MIKSÁNAK
291. ARANY JÁNOSNAK
292. EÖTVÖS LORÁNDNAK
293. EÖTVÖS LORÁNDNAK
294. EÖTVÖS LORÁNDNAK
295. EÖTVÖS LORÁNDNAK
296. EÖTVÖS LORÁNDNAK
297. EÖTVÖS LORÁNDNAK
298. EÖTVÖS LORÁNDNAK
299. ARANY JÁNOSNAK
300. CHARLES DE MONTALEMBERT GRÓFNAK
301. EÖTVÖS LORÁNDNAK
302. EÖTVÖS LORÁNDNAK
303. EÖTVÖS LORÁNDNAK
304. KÁRFFY TITUSZNAK
305. TANÁRKY GEDEONNAK
306. TANÁRKY GEDEONNAK
307. MOLNÁR ALADÁRNAK
308. gr. ANDRÁSSY GYULÁNAK
309. gr. ANDRÁSSY GYULÁNAK
310. EÖTVÖS LORÁNDNAK
311. gr. ANDRÁSSY GYULÁNAK
312. gr. ANDRÁSSY GYULÁNAK
313. EÖTVÖS LORÁNDNAK
314. FALK MIKSÁNAK
315. EÖTVÖS LORÁNDNAK
316. gr. ANDRÁSSY GYULÁNAK
317. EÖTVÖS LORÁNDNAK
318. SIMOR JÁNOSNAK
319. EÖTVÖS LORÁNDNAK
320. EÖTVÖS LORÁNDNAK
321. EÖTVÖS LORÁNDNAK
322. KÁRFFY TITUSZNAK
323. EÖTVÖS LORÁNDNAK
324. EÖTVÖS LORÁNDNAK
325. EÖTVÖS LORÁNDNAK
326. EÖTVÖS LORÁNDNAK
327. EÖTVÖS LORÁNDNAK
328. EÖTVÖS LORÁNDNAK
329. FALK MIKSÁNAK
330. EÖTVÖS LORÁNDNAK
331. FALK MIKSÁNAK
332. gr. ANDRÁSSY GYULÁNAK
333. gr. ANDRÁSSY GYULÁNAK
334. gr. ANDRÁSSY GYULÁNAK
335. gr. ANDRÁSSY GYULÁNAK
336. SIMOR JÁNOSNAK
337. gr. ANDRÁSSY GYULÁNAK
338. EÖTVÖS LORÁNDNAK
339. gr. ANDRÁSSY GYULÁNAK
340. gr. ANDRÁSSY GYULÁNAK
341. EÖTVÖS LORÁNDNAK
342. TANÁRKY GEDEONNAK
343. gr. ANDRÁSSY GYULÁNAK
344. KÁRFFY TITUSZNAK
345. gr. ANDRÁSSY GYULÁNAK
346. gr. ZICHY GÉZÁNAK
347. TOLDY FERENCNEK
348. TANÁRKY GEDEONNAK
349. FALK MIKSÁNAK
350. TANÁRKY GEDEONNAK

1. ISMERETLENNEK

(Fordítás latinból)

(1824-1826 között)

Sok üdvözletet az olvasónak!

Azt, hogy már régóta nem írtam neked, nem az írásban való hanyagságomnak kell tulajdonítani, hanem részben elvégzendő feladataimnak, részben pedig a farsangnak, amelyet a hónap folyamán ünneplünk.

Nagy lelki megnyugvással vettem leveledet; kedves barátom, Pichler József adta át. A Duna már annyira befagyott, hogy elbírja az embert. Ma már egyszer írtam neked, de Kantz erőszakkal széttépte a levelet.

Kérlek, bocsáss meg e levelem rövidségéért, mert az iskolában írtam ezt neked. Maradok az, aki vagyok és bizonyosan mindig leszek

a te legjobb barátod
B. Eötvös József

2. MARKOS PÉTERNEK

(1829. április 13?)
Eger, 13-ik Ápr. estején 1829.

Legkedvesebb Barátom!

Becses lélekkel írt leveledet hazaérkeztemkor megkapám, s fájdalommal olvasom soraidat, miként békétlenül s nyugtalanul töltőd napjaid, sőt még éjeidet is háborgatja a kegyetlen sors. Ó, Édes, érzem én is, mi légyen jó baráttal s a szeretett kedvestől elszakasztani, tudom, milyen hévvel óhajtol bennünket, de leginkább kedvesed szemlélni, kit ugyan én gyanítok, de bizonyosat nem tudok. Kedves Barátom, ne neheztelj, hogy bizonyosan nem értelek, M. T-remért esnek sóhajtásaid e? vagy... - Jövő leveledben egy betűvel jelentsed csupán csak annak nevét, kit te szeretetedre méltónak tartasz s megnyugtatol. Ösmérem, kedves Petim, jó s tiszta szívedet, és örömest segítenék sorsodon, ha lehetne, szíved kívánatait betölteni, azon epedéstől felszabadítani, mely jelenleg téged sorvaszt, de az idő eljövend, melyben a sors olyan kegyetlen nem lészen hozzánk, s ne is gondold, barátom, hogy csupán te vagy ilyen boldogtalan, sok ezren vannak úgy, mint te, melyek sorában én is létezek, és Kedves Petim, ha annyit nem is szenvedek is, mennyit te, de nem is sokkal kevesebbet, mert te szeretsz, én imádok egy lényt, te forrón és hőn, te el vagy szakasztatva tőle, én elvettetve a sors által, bátor nem oly hosszas időre s távolságra, mint te, mert majd minden két holnapban együtt éldeljük a szeretet boldogságát, ó, kedves barátom, és igen boldog vagyok s igen boldogtalan, s hogyan van ez, nem tudom, de ítélj tenmagad rólam, kedves, halld tehát.

Elmúlt leveledre való feleletemből nem tudhatád meg viszonyaimat, mert nem is tudám magam körülményesen előadni kétséges állapotom miatt, de most elegendőnek érzem magam arra. Azt hallád, hogy Bettit Győrfy Pisti szereti, de azt nem, hogy én meg az ő testvérjét, Fánit szeretem, kiről írni nem vagyok képes, légyen elég mondani azt, hogy szép, de szépségét s lelki tehetségeit felülmúlja jó, tiszta s ártatlan szívének igaz szeretete. - Húsvétkor tehát

kimenék ünnepekre Győrffyékhez Poroszlóra (ott laknak), Egertől, tán tudod is, 4-5 óra járásra, s ott igen jól mulatánk a kedves társaságában, én őt, a kecses hölgyet az utolsó bálban farsangon látám, s különös hajlandóságot érzettem iránta, s nem hasztalan, mert oh boldog óra! melyben első szerelmi csókját arcomon égve lenni tapasztalám, s elragadtatva szerelmet esküvénk egymásnak, ó, barátom, de boldog voltam, de oda boldogságom, de ismét eljövend nemsokára, mert április 18-án Bálba meg fog bizonyosan jelenni és két hétig Egerben maradni, hogy ismét boldog légyek, én pedig pünkösdre, ha élek, Poroszlón leszek megint. - Kedves Barátom, vigasztalódjunk tehát, és higgyünk az Istenben (akit, ó, szörnyűség, annyi sokat megbántunk), hogy amit rólunk végzett, bételjesedik.

Kedves Barátom, valóban leveled megrettentett, hogy olyanokat írsz, mi talán nem is lehető, hogy szakadnál te éntőlem örökké el, hiszem én, kedves, de te is hidd, hogy 4 holnapok múlva karjaink közt éldelsz, nem lesz a sors oly durva, hogy egyetlen és legkedvesebb barátomat, kinél a valódi barátságra a Teremtő igazabbat s jobbat nékem tán nem adhat, örökké elszakadhatna tőlem?

Kedves Barátom, bús s komor vagy, mintha látnálak, de ne szomorkodj, mert engem szomorúságod és oly szívrepesztőleg írt leveleid megölnek, légy vidám, valamennyire lehet, tudom, az fáj, hogy nincs kinek panaszolni sorsod keménységét és hogy a Kedvest nem szemlélhetted, de szintén magam is olyformán vagyok: örvendeztet engem azon jelentésed, hogy olyan barátot nem találsz, mint én voltam s vagyok, de én sem találok olyat, mint te, s kinek oly bízvást mindent kijelentsek, mint néked, igaz tehát, barátom, hogy a valódi barátság csupán csak két személy közt állhat legjobban, legyünk tehát örökké egymáshoz tiszta szívű barátok, és barátságunkat semminemű viszontagság el ne törülje.

Kedvesem, engedd mostan halasztanom a Sváby és Győrfy miben lévő dolgait, elég üdőm lesz a további leveleimben mindent körülményesen megírni, légyen elég mondani, hogy Győrfy barátom téged annyira kívánt jobban ösmerni, hogy nehezen várja azon pillanatot, melyben karjaid közt lehessen, és hogy róla megemlékeztél, igen köszöni, tisztel, csókol s jó egészséget kíván. Szinte Sváby is.

A leveled, mely, mint mondtam, nehezen ér itthon, valóban úgy volt, de mely legnagyobb az, hogy Atyus a levelet itthon nem létemkor kiváltotta és felbontotta, ámbár oly különös éppen nem volt benne, de mégse szeretem, és jó, hogy jobban ki nem nyilatkoztattad magadat, ennek hasítása végett. Szeretném, ha leveleidet mindenkor szerdára intéznéd, hogy bizonyos napokon kaphatnám, tehát pünkösdig, Kedves, nékem írjál, mely már csak egynehány hét.

Most többet nem írhatok, máris 12 (két) óra, mert éppen tudám meg, hogy Rakovszky hónap reggel indul, de majd máskor bővebben ennél is és szebben, nem ilyen futósan, mint most ezt.

Midőn pedig egész házamnépe köszöntene Kovács M. együtt

Maradok örökké hű
barátod teneked
Eötvös József báró.

3. KAZINCZY FERENCNEK

(1830. december 30.)
Pesten, 30 Decem. 1830.

Tekintetes Uram!

Közelget az idő, melyen mindenki szíve érzelmeit az előtt, kihez vonzanak, szabadon kitárja, légyen hát szabad nékem is mély tiszteletemet, melyet Kazinczy Úr eránt már régen érzek, s hódolatomat, mellyel mint magyar tartozom, nyilván kimondanom.

Mennyit köszönhet hazám a tekintetes úrnak, én és minden igaz magyar mélyen érzi, mert alszik nagy erő minden nemzetben, de alszik, csak a míveltség ébreszti fel, hazámba Kazinczy úr tette míveltségünk temploma első kövét, melyből kilép majd a géniusz, ki most még szunnyadó nemzeti erőnket felébreszti, s csúf nyugalomból nemes életre ragadja.

Hazám nyelvét s míveltségét több emberkor múlva elvitte volna arra a lépcsőre, melyen örvendve szemléljük most -, egy nemzet a jót eléri végtire mindég, nagy emberek csak azáltal válnak naggyá, hogy a közönség lassú lépését sebesítik - honunkban Kazinczy úr tette ezt.

Mit kívánok ily férfinak, érzi keblem, de szók azt ki nem mondhatják. Éltet kívánok és egészséget - nyugalmat és szerencsét nagy tettek emléke és nemes szív szerez -, hazámnak pedig több ily embert, akkor boldogabb nála a föld színén nem lesz.

Emlékezzen meg Kazinczy úr rólam is, ki vágyódó szemmel tekintek hazám tündöklő csillagira, s bátran repülök feléjek, ha szárnyaim csak viaszok s a forró nap sugáritól olvadnak, már-már merülvén a feledékenység tengerébe, ezt gondolom, hazámért halok s vígan merülök el.

Alázatos szolgája
B. Eötvös Joseph mpr.

Kazinczy úr engedelmével többször s többet írok.

4. gr. DESSEWFFY JÓZSEFNEK

(1831. március 26-27.)
Marczius 26^{dikán} 1831.

Kedves barátom!

Oly férfiak, kik éltek nagy részét a haza javára fordítsák, szokása mindég az volt, hogy ifjokat, kikben remények volt, társaságokba befogadának, esméreteiket, tapasztalásaikat velek közlék, és így éltek rezultátumát ifjabbnak általadván, ha majdan kimúltanak, ifjakban folytatnák élteket; ezt teszed te is, ezért köszönjön a haza, de hogy engem, kinek jó szívénél egyebet alig ösmérsz, érdemesnek tartál, ezért áldlak, ezért én köszönök; szavak elhangzanak, betűk eltöröltetnek, hívebb kezekre bízom én hálámat, a tett mutassa, mit érzek és hogy érdemeltem különböztetésedet.

Midőn felette hasznos észrevételidet az ortográfiáról olvasnám, következendő mese jutott eszembe. Volt egy demokratikus respublika, tanácskozásra gyülekezének egykor a rendek, a tárgy az volt, miképp öltöztessék seregjeiket; két véleményre szakadtak, egyik része azt vitatván, meg kell tartani a frakkok valódi karakterét, a régi, ízetlen szabást megtartani kívánta; a

másik ily dolgokban csak az ízlést tartván bírónak, új, a régitől egészen különböző, kellemes öltözetet tanácsla, számtalan órákig tartó beszédek mondattak, szakadni kezdtek már a seregek ruháji, s még semmi sem volt végezve; eloszlottak tehát, amint közönségesen történik, sok fáradságok egyetlen díját publikálván: maradjon minden a réginél; azaz tegyen mindenki, amit akar.

Mi történt? az ország egyik része ízletet, a másik régi szokást, követvén, egyesség az egészben nem lehetett, de ami több, szép termetű, tetszeni vágyó ifjak, hogy szépségek ruhájok által is emeltessék, az első sereghez mentek, és így a másik rész vagy elhagyatva, vagy csak oly emberekkel díszlett, kiknek nem volt már rontanivaló, így tartott ez évekig, míg meg nem egyeztek abban, hogy ízlet szerént öltöztessenek mindnyájan, de meg nem vetvén egészen a régi szokást.

E respublika a literatúra, a literátorok a rendek, egyes munkák a seregek, gondolatok az egyes vitézek, és az ortográfia a ruha szabása. Ami ama régi országban történt, azt látjuk hazai literatúránkban is. Sokáig tartott már a viadal, mely szabású köntösben öltöztessék seregjeiket, végre meg nem egyezhetvén, minden úgy maradt, amint volt, de itt is az történt, ami hajdan ama régi országban; azok, kik a szokást követték valóban, vagy munkák nélkül szűkölködnek, vagy csak oly egyes vitézeket, oly gondolatokat öltöztethetnek, kiken nem ronthat többé az ortográfia, a végső rezultátumot hanem még el nem érte, de véleményem szerént egyesülés lészen e végzésben: kövessük az etimológiát, de csak amennyire megengedi az ízlés, és viszont.

Ez csekély véleményem a magyar ortográfia felől, ha ez hibás, vagy a magyarságomban akármiféle hibákat találsz, kérlek, jobbíts, és ne tunyaságomnak, csak környülményeimnek tulajdonítsd. Idegen hangok érdeklék az alig született füleit, idegen hangokat rebegének először megnyílt ajkaim, anyanyelvem német, az örökséget, melyet minden anya legszegényebb gyermekének is hagy, önnön fáradságommal kellé szerzenem, a köteléket, mely legerősebben köt mindenkit hazájához, a nyelvet, önnön karokkal fonom, ha csekély is, amit bírok, mondhatom, az én mívem, és bízvást várhatok engedelmet és segédet mindenkitől, kinek alkalma nálaménál boldogabb volt, főképpen tőled.

Ami vígjátékomat illeti, jól mondja Goethe, hogy a kéz, mely szenvedelmektől reszket, igazán sohasem rajzolhat, ez történt vélem is, és azért vígjátékom gyengesége végett akkor sem látná a sajtót, ha kinyomtatását megengedné atyám. Midőn érdemtelen ifjúk téged cáfolának, előbb csudálkozás, utóbb legnagyobb harag tölté el keblemet; évek múlhatnak terhek alatt, a haj halaványul, az ember öszvetörik, de örökké ifjú marad az érdem, örökké virul a koszorú, melyet valaki hazája oltárára teve, mélyen érzem e gondolatot, erősnek véltem magam minden gonosszal harcbaszállni; öt nap alatt termett vígjátékom, a hatodikon láttam át, mely erős az egyesült alacsonyság; láttam, hogy belső erőm lehet, de hogy igazság külső hatalmat nem nyújt, minden cenzúra vígjátékom kiadását eltiltá, most szívemből köszönöm, hogy oly munka kiadásában gátlott, melyet egy pár év múlva szégyenlve olvasnék talán, de akkor gondolhatod vigasztalatlanságomat, már tűznek akartam kéziratomat ereszteni, midőn eszembe jutott Horác isteni fortem et tenacem propositi virumja, eltökéltem *A kritikus apotheosisát* (melyből itt küldök egy példányt) kiadni, hogy a kritikusok csúfos egyetértések gyümölcseit ne kóstolhassák, és megmutassam a világnak, hogy az ifjúság nemcsak gúnyolódni, de az igazi érdemet érezni és tisztelni is tudja.

Komédiámból a jövendő alkalmatossággal küldök egy leírást, és megnyugszom Schiller e szép mondásával: wer den Bessern seiner Zeit genug gethan, hat gelebt für alle Zeiten. Ha csak egynehány jobb ember, ifjúságomat, az idő rövidségét és jó feltételemet tekintvén, vígjátékommal megelégszik, a sokaság tapsait én nem kívánom, örökké

hív s tisztelő barátod
B. Eötvös Josef

Martz 27-dikén

Éppen most kaptam hozzám írt második leveledet, soraidra így válaszolok:

Hazám iránt rosszabb kivánatot
Még nem mondott ki senki, mint midőn
Kivánád, friss legyen kimúlásod.
O mást ohajtok én éretted égőn
De egyszerismind honnomért.
Élj boldogul még évekig, s bár érd
Gyümölcseit azon virágoknak
Mellyek ifjúságodban hulltanak,
S mellyet köztünk te ültetél
A tökély fáját lásd virulni.
S a szélveszek ha szünnek majdan dúlni
Nyugodj köztünk, kiket boldogokká tevél.
S az Istenek ha ezt nem engedik,
A mag, mellyet hív kezed hinte el,
Élj bizalommal, földben nem vész el,
Setétben nem rejtőzhetik
Mit a természet magasabbra szült.
S ha nyugszik hantodban porod, a hült,
Nem fog tapodni senki, tisztelettel
Az ifiú sirodnál mégyen el.
Tettekre gyúlva áldás szót sóhajt,
Virágidon magyaroknak könyei
Harmat gyanánt reszketnek majd.
S egy hölgy, magyar hölgynek fohászai
Nyitják meg utolsó rozsáidat.
S illat jók üdvezelve felénk hat.
A test, a semmi vesszen el nekünk,
Örökké vélünk lészen szellemed,
S csirád enyésszék bár idők között: közöttünk
A szép fa mennyeknek ered!

5. gr. DESSEWFFY JÓZSEFNEK

(1831. április 19.)
Ápril 19^{dikén} 1831.

Kedves Barátom!

Megkaptad, reménylem, március 26-án hozzád írt levelemet, hasonlóképpen a 100 példány kritikus Apotheosist is, melyet Dessewffy Bertalan által küldtem; Atyám Kassára indul, s én az alkalommal élvén ismét írok; talán unalom, talán bosszonkodás tölt el, ha kezedbe jutnak e sorok, félek, de meggondolván, hogy nem büszke Goethével, hanem veled van dolgom, el-olvasván hozzám küldött két előbbeni leveleidet, új bátorsággal folytatom.

Olvastad-e már kritikus apotheosisomat? ez magában csak komédiám vége. A Hír Géniuszát Szellemi vagy Zsiga játsszák, az Időt Athalante, az őszt (melyben hogy téged értettelek, az utolsó versekből megösmérheted) Báró Sümegváry, a hír csarnokához haladó kritikust Habar, az Irigység-, Hálátlanság-, s Durvaságot a többi három kritikus. Komédiámat Atyám fogja olvasásra adni, ha ösméred, látod át majd, mért nem küldök különös példányt, nem akarom tudniillik, hogy ily tökéletlen munka idegen kezekben forogjon, elvégezvén kurzusomat, a jobb gondolatokat megtartván, jobb plánumra újan kidolgozom, és azután, ha megengeded, néked ajánlván adom ki majd jövő esztendőre.

Az beszéltetik itt Pesten, hogy Kassán egy Dáma bibliotéka jövend ki, kimondhatatlanul örültem, midőn ezt hallanám, mert hazai literatúránknak semmi sem szükségesebb, mint hogy asszonyainknak is töményezzünk már egyszer. Átlátván ezt Gróf Széchenyi, ő adott példát, de csak bank-akciákat vetve áldozóserpenyőjére, igen csekély béhatást tett. Minden éghajlatnak asszonyi csak egy nyelvet ismernek, az érzemény nyelve ez, és csak az, ki ezen szólítja, kinek hangját nemcsak a fül, hanem a szív is érti, csak azt hallgatják, csak annak felelnek ők. Beszéljen az, akármily szókkal akar, hamar megértik őt, s éppen úgy felelnek néki, ez történhet meg nálunk is, ha magyarul szólunk hölgyeink szívéhez, magyarul felelnek rövid idő múlva, ha törik is nyelvek, mégis magyarul felelnek, hisz így törtük meg szíveiket is.

De minden dologra kell fej, és kit választani, ki ily terhet magára venne, és azt elvinni bírná, talán a finom pallérozású Bajzát vagy egyet jószívű költőink közül, kiket asszony nem ösmér, mert asszonyhoz csak sóhajtozni, velek beszélni nem tudnak. Vagy fordítóink közül egyet, kik idegen munkákat csak magok számára fordítgatnak, vagy a pénzes Grófot, kinek szemei csak egyen függnek, ki mindég kedvesérül gondolván, csak nyövésről zengene. Íme literatúránk, én csak egyet ösmérek, ki e nehéz (asszonyokkal lesz dolga) hivatalt felvállalhatná, oly férfit, ki az asszonyokat, s kit viszont az asszonyok ösmérnek és szeretnek, ki nélkül ezen szép reményeink, mint az alig született s máris haldokló Sas elvész: te vagy az Ohne dem Moor sind wir ein Körper ohne Kopf, és azért kérlek, vállald fel, ne tagadd meg első kérésemet, nemcsak magam, hazám, és ami több, az asszonyok nevében szólok most, és büszkén nevezem magam

igaz barátodnak
Eötvös Jósef.

6. gr. SZÉCHENYI ISTVÁNNAK

(1831. június 10.)
10. június

Édes Gróf!

Mély fájdalommal értettem, hogy némely emberek Gróf urat ellenem, nem tudom, mi okból, felingerelni kívánván, előbbeni Piquenique-en történt véletlen lábrahágásomat, Gróf úrnak, feltettnek - és mintegy megvetés jelét magyarázták. Mi adott e véleményre okot, én valóban nem tudom, mert az, ki megbántani akar, engedelmet nem kér; hogy én ezt tettem, arról, reménylem, pedig emlékezik.

Azt vitatják: én a Grófot gyűlölöm. Vajon miért? Azért-e, mert a Gróf hazámnak sok jót tett (mely nagy oka a gyűlölségnek sok úgynevezett hazafinál), vagy azért, mert talán némely ellenkező politikus véleményeim vagynak? Nem egy-e mindkettőnknek kívánata; nem egy hazáért dobog-e szívünk? És ha oly gyenge volnék is, hogy nem a célt, csak az utakat nézném,

oly alacsonynak vél-e a Gróf úr, hogy egy lábtapodással bizonyítanám bosszúmat; oly gyenge eszűnek, hogy lábhágásnál véleményeim bebizonyítására egyéb okot nem találhatnék? - De bizonyos vagyok, ezt Gróf úr nem hiszi; ily alacsonyan másról csak alacsony gondolhat. -

Én Gróf urat pedig becsületes nevemmel bizonyossá teszem, hogy akármi történt köztünk, ami a Grófot megbánthatná, mind véletlen volt, és hogy ezt mindenkinek, ki ezen kételkedik, akármi módon bebizonyítani fogom, mert follyon el inkább utolsó csepp vérem, mint hogy azt mondhassa valaki, nem tiszteltem az érdemet, és durvasággal fizettem annak, kinek erántam mutatott szívessége csak barátságot érdemelt. Melyért kérem Gróf urat, legyünk barátok, hogy hazánknak szebb jövendőt készítsünk, mert magányosan lehetünk ugyan annak díszére, de csak egyesülve segíthetjük.

Barátja
B. Eötvös Jos.

Kérem, tessék e levelet mindenkinek, ki még említést tesz e vetélkedésünkről, nem önnön becsülete mentségére, mely meg nem bántódhatott, hanem csak kedvemért megmutatni.

7. SZALAY LÁSZLÓNAK

(1831. augusztus 2.)
August 2dikán

Kedves barátom!

Estve volt, gyönyörűen boltozott felettem a kék ég, számtalan csillagjai reszkető fényt terjesztének mindenre, és pillanatonként villámok szegték át a tiszta leget, boldogságban s csendes életben úszott előttem minden, csak én valék szomorú az egész roppant természetben, magányosan ültem kis udvaromban, bodzafám (egyetlen ékessége lakomnak) ezerszer áttörve ereszté a hold ezüstjét vizes szemeimben, leveleit halkan lengeté az esti szellő, egész lelkemet egy nagy vágy tölté el, s búsan sóhajték fel, bárcsak én lelkemet is egy gyenge szerelem-lehellet érintné, lelkem számtalan levelei hogy gerjednének új életre, hogy inganának boldog-ság-érzésbe, így ábrándozván, kezembe vevém flótámat, s hazám melódiáit zengvén, mint egy tónszivárványon lengtem feléd, oda, hol annyi szerelem vár, hová hazám, hová szívem hí. - - Akkor lépett hozzám Jorys, leveledet nyújtván. Ily érzésbe olvasám lelkes soraidat, bármit írtál volna, örömre gerjesztett volna az, mert hogy emlékezel rólam, hogy gondolsz rám, s hogy együtt töltött óráink, nem lengtek át álomként, de bennünk magvvá, egész új teremtéssé váltak, ez egyetlen örömöm, mert ha éltem vesztett másképp, s abban csak egy barátot, csak téged találtalak volna, megelégszem, mert milliomoknál boldogabb vagyok.

Igazad van, jó ifjú, élj múltban, a jelenség nagy uralkodó, de úgy, mint uralkodók közönsé-gesen, csak parancsol, alávalóit ritkán boldogítja, s szerencsés az, kinek, úgy, mint nékünk, van kincse, határin kívül, boldog az, kinek van múltja. - Ez oka, hogy oly rövidnek látszik számtalannak élte, mert mindég csak jelenben él, mert a múlt nékik vesztett időnél egyebet nem nyújt, ha visszaemlékeznek. Mennél boldogabb sorsunk, annyi nagy feltétel, annyi barátság, annyi szerelem, mind újra tűnik fel előttünk, s akarja a sors, haljon egyik közülünk, élte rövid nem volt, mert éltiben nagy s sok vala az érzés - - -. Múltban élek én is, jelenem oly szomorú, mert oly keveset mondó, hogy arról még gondolni sem akarok. - -

Soraid barátságát abból is látom, mindent, ami csak kedves nékem, említesz, mindenről szólasz. Pauliném hasonlíthatatlan lény, igaz, de nem azért, mert én emelém, hanem mert ő

emelt engem; szerelmem hozzá nemesített, mert bármily nagy csíra volt is bennem, tisztítani kellett azt s rossz földéből kertbe ültetni, hogy virágozhassék, s azt ő tevé, jóllehet akaratlanul. Ha egy mázsafindzsába tette volna a természet mindkettőnk boldogságát együve, mi lehetett volna elég nehéz ellenfont, s azért vagyunk mi váltva, hogy a közönséges aequátorjába lebegjünk mindég. - Az, kinek a boldogság napja nemcsak világít, de melegít is, kiléphet az magábul, az isteni csillagzatra bízván magát, nékem csak messziről tűnt fel e nap, meleget nékem nem nyújt, elfordultam hát egészen tőle, önmelegemre, önvilágomra bízom magam, s így ha boldogtalannak nevez is a közönség, magasabban s önségesebben állok mindenesetre nálánál.

Amit a Cholera rettentő következésirül írtál, ha újságban olvasom, eliszonyodással töltem volna el, de így leveledet átnézvén, csak könnyekre fakadék, búsulván kedves hazámon. Oh barátom, teljesen képzelhetem rettentő sorsotokat, a sok temetés az embert számtalanszor emlékezteti por létére, egy sírnál emelkedhetik a lélek, de lenyomó a temetés-ceremonialé. Főképpen ha látjuk, mennyire ragaszkodik az ember alávaló földi életéhez, hogy fél, ha látjuk a boldogtalanokat, kik midőn halva vitetnek át utószor anyavárosokon, minden ember irtózva távoz, kiket egy kedvese sem követ, mert oly gyenge szerelmek, hogy egy csekély félelem azt örökre elszakíthatja, ha végre látjuk a szerencsétlen helyt, hol a ragály áldozati keverve feküsznek, hol kereszt vagy márvány senkinek sírját nem jeleli, hol minden név elveszett, mert a ragály minden előbbeni érdemet eltörölt, s hol a vándor nem könnyez, nyugalomról ábrándozván, hanem irtózva fut, ha mindezt látjuk, ritka oly pillanat, melyben minden földiről megfelejtkezvén, emelkedni tudna az emberi lélek, s ezért szánom én oly boldogtalan hely lakosait, nem a veszélyért. És mégis, hazádban sújt téged a sors, ha eljött órád, szent anyaföldödbe eresztik testedet, ezer hazafi megy el a rendetlen elhagyott hantok mellett, s lépéseit gyorsítva sír a számtalan jó hazafiért, ki itt nyugszik. De én - messze tőletek -, testemet idegen föld nyelendi el, idegen könny foly talán értem, ha siratlan nem halok meg, a haza rövidre megfeledkezik rólam, s én, kinek keble melegen vert érte, kinek minden gondolatja s szándéka csak a szent hon volt, én néki nem élhettem, s más föld anyaméhében alszom végső álmomat. Ezek virágzó kilátásim, ily ábrándok társaságában él most

barátod
Eötvös Jos.

Írjál mentől hamarébb, de adresszírozd levelidet Bécsbe auf der Hohen Brücke Nro 145 im 2ten Stock. Írj minden hétben kétszer, ha lehet, vagy legalább egyszer. Én is igyekezni fogok, hogy hasonló módon mutathassam, mennyire szeretlek.

8. SZALAY LÁSZLÓNAK

(1831. szeptember 3.)
1831. Szeptember 3^{kán}

Kedves Lacim!

Máma tizennyolc éve, hogy születtem, örömtelve töltém e napomat mindég, úgy töltöm máma is, midőn kedves anyámat s nénémet nyomom keblemhez, s távollevő barátjaimról gondolkozok. Oly víg vagyok, mint régolta még nem voltam, mert ha kinézek éltem egére, tiszta kéken boltozik az felettem, csak egy kis rózsafelleg lebeg rajta, örömkönnyek ezek, és ha örömtelt lelkem majdnem elég már gyönyöriben, ráhinti cseppeit és felvidít. Ily horizont mindenki csinálhat önmagának, mert csak ha föld-por függ szemünkben, akkor látunk borulást, a tiszta, szerető szív tisztává varázsolja a legundokabb posványt is; és boldog az, kinek élte egén (mint

nékem) mindég a szerelem napja tündökle, világos táj néki e föld, és akkor is, midőn elnyugszik napja, sírok, e föld határjai megett feljön az emlékezet holdja, s boldogul hal meg az, ki boldogul, azaz szeretve élt. Előttem fekszik életem, de nem mint Jean Paul mondja, kárpit megett, virágok takarják el előttem a jövendőt, s bátran öröngve járok gyönyör tájak közt a jövendő, talán komoly éltem felé, de ha nékem e földön jövendőm nem volna? oh akkor sem vesztett éltem, mert nem voltam én a fügéhez hasonló, mely virágtalan és csak gyümölcsöket terem, éltem tavaszába virágokat nyújték én kedves hazámnak, ha nyaram nincs, és az hamar elhervadt fa gyümölcsöt nem nyújthatna, örvendett legalább egypár jobb szív virágaimon.

De most elég erről, térjünk tragédiámhoz.

Éppen most vevém leveledet, és minden okoknak teljes igazat adok, csak avval az észrevétellel, hogy mindenhol magad mondád feleletemet, mert én megelégszem, ha Kaint írhatok, ha nem is dráma. A legnagyobb baj most azt, hogy Heroszaim neveit elfelejtém, s azért körülírni kell minden nevemet, mert plánomat, amint eszembe jött, mindjárt néked írtam, és nem két, hanem három felvonást.

4dik *Felvonás.* Magányosan ül a kertben *Leila*, felölről a vár látszik, s a garádicson áll Bedor (a barát), fellép *Ali*. Szcéna *Ali* és *Leila* között, az elválásról beszélnek, Ali Leilát a keresztény hitre inti, és ez elbeszéli neki keresztelését, s megvallja, hogy ő is hajlandó e religióhoz. Azonban fellép Harum (gondolom, a keresztény szolga), meglátja őket, s elmegy, hogy megmondja urának, ezután Leila s Ali csak vesztett szerelmekről szóllanak. Le akar jönni Sályi azalatt a garádicson, Bedor őt gátolja, amennyire lehet, Sályi el akarja taszítani, akkor ő, ki csak barátjáról gondolkozik, erővel ragadja őt meg, mintha bosszúlni akarná szolgaságát, de eljön Harum az őrökkel, és a szerencsétlen Bedort láncba veri. Sályi pedig, előremenvén és Alit Leilával ölelésben látván, őt átdöfi, ki sóhajtván, kedvese karjai közt nyögi utolsó sóhajtását. Sályi mozdulatlanul áll, és végre csak ezt mondja, bármily vétkes volt szívem is eddig, kezem tiszta volt, de most gyilkos. Fellép Begler, és megmondja néki, hogy Leila a leánya, melyet ő elhajtott, s ez feleséged, éppen most fogak őt őreid, midőn a kezénél vezetett asszonyra mutat, mely leányát megösmervén, ily viszonylátás fájdalmas örömét mutatja, és férje mellett megvetve megy el. Sályi némán áll, végre így szól: én vagyok e föld legrosszabbika, s lerogy a földre. Begler meg van hatva ily boldogtalanság által, és segítségére indul, akkor szólítja meg őt Harum, gyere, Begler, és ő, midőn e nevet hallja, így szól: igaz, Begler vagyok, s elfordul.

5dik *Felvonás.* Vártorony, Sályi fantasztikus öltözetben áll fenn, mendörgés vagyon, az egész szcénát, mely novellámban néked úgy megtetszett, mert drámába nagyobb effektust csinál, ide vevém át. Végre elhíja Harumot, de ez nem közelít, mert pestis ragadta meg urát, s így ő kétségbeesve jön le törött erővel a vártoronyról (mely elöl áll, s melyről egy garádics vezet a kertbe, messzirül a templom látszik), mindenki fut előle, midőn lejön, a szcéna közepén öszverogy, senki sem segéli, akkor lép hozzája Begler, mint dühös bosszújában karjaiba veszi Sályit, azt mondván, hogy ő a haláltól nem fél, mert Sályi vett el mindent tőle, mi kedves volt néki, és akkor elbeszéli Sályinak minden gonosztettét, ki kétségbeesve hal meg, e szókkal, Mahumed Christus Alla, oh rettentő, Istenem nincs, csak magamnak éltem. Begler elviszi. A templomból orgona tónok hallatnak, Ali temettetik éppen, fellép Gyöztös, vele jön Bedor, csak keveset szólnak Ali vesztéről és bémennek a templomba. Harum is a többi szolgákkal odamegy, végre fellép Leila anyjával, s kinyilatkoztatja néki feltételét, hogy klastromba menend, akkor zengenek az orgona tónjai, Leila térdére borul, s octav stancákban búcsúz el kedvesétől és a világtól. Anyja sírva áll mellette, a kárpit lefordul.

Maradok
barátod Eötvös

Mivel a dráma-dolgozáshoz sok előkészület szükséges, egyszersmind románomat, I. András idejéről is dolgozom.

Kérlek, írd le az egész plánt, és tedd minden szcénához észrevételidet, de ne várass ily sokáig feleletre. Kérlek, küldd el e levelet Kazinczy barátunknak, s írd meg adresszét.

9. SZALAY LÁSZLÓNAK

(1831. szeptember 10.)
(1831.) 10.-ik Septemberben.

Kedves Lacim!

Éppen most vevém barátságos leveledet. Kazinczy haláláról tudósítasz, és köszönöm, hogy te is bizonyítád. Vigasztalás voltak nékem soraid, mert láttam belőlök, hogy a kedves elhunt lelke téged is áthatott, s hogy gyáva könnyek nem lesznek az elhunt egyetlen jutalma, hanem hogy kezet fogsz majdan te is, a nagy építmény elvégzésére, melyet ő kezdett. Nemzetiség volt hosszú élte nagy feladása, amennyire lehetett, s ezt betölté. Egyes borostyánágakat szedett, és haldokló kézzel nekünk adta kezünkbe, hogy mi fűzzük koszorúvá; szent kötelességünk ez most, és reménylem, mindenik oly buzgósággal igyekszik, mint én.

Ami drámámat illeti, igen örvendek, hogy az egészt oly barátságosan fogod fel. Te mindent a barátság kristályán nézed, amit én írok, azért tetszik oly ragyogó, oly világosnak; de ne bánd; boldogabb vagy e csalatkozás által, mint sok számtalan az igazság által. Én eddig csak aphorismusokat, egyes monológokat s a többit írok, mint elődolgozásokat drámámhoz; egynéhányat közlök.

Leila (virágokat szed). Monológ: Békében fekszik keblünkben a szív, virágcsírához, mely földben rejtezik, hasonló; egy kisded szerelem virágot hajta, az őszi szellő lengi át; eltört a virág, s vele a rejtett szív. Együvé fonlak titeket, virágok, testvérnél testvérillat lengedez; így valék én és [is] kedvesim közt, elragadtak honnomból; kedveltek ti, haltok más éghajlat alatt, mi csak hervadhatunk. (Egy könnyet lát a virágban), mások közt ezt mondja: Szívünkben gyémánt rejtezik, mint a csepp a rózsában, felénk ragyog egyetlen földi örömünk - fájdalom gyötör, kincsünkhöz folyamodunk, s ím egy könny vala.

E földön sok virág találkozik, de csak gyermeki lélek találja fel.

Fájdalmaink vége távol nincsen már, Foly könnyünk árja s tőlök átázva

A gyenge emberszív csakhamar elreped.

Ily dolgozásokkal töltöm én napjaimat, de mivel ily munkát nem mindég folytathatok, románomon dolgozom András idejéből, melynek skiccét ösméred; ez oly munka, mely hamar folyik, s melyet jövő Júniusik [!] elvégezni reménylek. Meddig forr bennem majd a Tragoedia, én nem tudom, de Húsvétig kész lesz az is, mert annyit talán az országban nem dolgozik senki, mint én most.

E levél valóban oly lankadtságú, mint még keveset írtam, de gondold csak, az egész tegnapi napot Badenba töltém, nagy hegyeken másztam föl s alá, ruinák között andalogtam, ábrándoztam mindaddig, míg lelkem lankadtabb nem volt testemnél - felmentem egy ó vártoronyba, s midőn lefeküdnék, hogy a gyönyörű tájt könnyebben nézhessem, elszunnyadék; de egyszer (nem tudom, mit álmodék) ütéseket [érezék] nemes hátamon s hasamon. Bosszút lehelve nyitom fel szemeimet, és ím a garadicson hemperegtem le, és féltört testtel érzém,

mely fájdalmas, ha magasunkból a mély, kemény földre esünk le. A helyre, hol leestem, egy kivájt kőbe, e lapidarét tettem: Bámulva nézünk fel a hajdan magas építményeire, elfelejtvén, hogy termékenyebb a mi síkunk; hogy, ha halkan is, bizonyosabban visz fel nemesebb magasra. Az egész éjszakán által három óráig reggel írtam, most alig mozdulhatok, s kívánom, emlékezzél sokszor

barátodról Eötvösről.

Írok parentációt Kazinczyre, kérdezd meg Szemerét, felveszi-e, ha jó, Muzarionjába?

10. SZALAY LÁSZLÓNAK

(1852. június 24.)
Jún. 24-én.

Kedves Lacim!

Hozzám jutott mind leveled, mind Munkád; fogadd köszönetemet mindkettőért és e rövid recenziót, mely nemcsak szívnek, hanem fejnek is kritikája, és azért hihető. A gyermekkorban véli számtalan találni élte tavaszát, de nem igaz; rideg tél a gyermekkor, csillogó hófúvatok, fagyos ezüstfák díszei; jégboríték fed minden érzeményt, s csak kevés meleg forrás ad életet az egész vidéknek, és ezek a források nem éppen a legboldogabb helyek; könnyek csak hó [olvashatatlan szó] virágokká egyesülnek, azért boldogítanak még. Mindemellett a gyermekség mégis legboldogabb szakasza életünknek, mert egész, és mert csak a dualizmus fáj. - Mint télből nyárra sáros az átmenet s kietlen, úgy az életben az ifjúsághoz is teli könnyekkel az átmenet; de ha elmúlt, akkor terül tavasz körültünk, mert a migért [megért] ifjú férfi már. E korban léptél be, fogadd üdvözletemet. Bimbóid mint egyes ibolyák tűntek fel előttem, most egésszé váltak; légy üdvözölve, jó barátom, ki e virányokat teremtéd. Ösmérsz és hízelkedőnek, reménylem, nem fogsz tartani, ha azt mondom, hogy lírához honunkban hozzád hasonló talentum nincsen, mert ki ily sorokat ír:

Fáj s miként fáj elfonnyadni
Ifjú ágakon

vagy:

Szív virága csendes éjben
Csillagfénynek nyílik fel

vagy:

Lám a könny, mely tükörében
Eget, földet visszaád
És mely tisztán és szelíden
Llánkám [!] arcán végig görren
Múltnak fényli sugarát

az költő, s bármit mondjon is a sokaság. De mindemellett nagy hibád vagyon, és az abban áll, hogy lelked ezerszer többet költ, mint kezed ír, s hogy az evangélium szerint elásod talentumodat. Nincs veszedelmesebb tunyaság annál, mely munkálkodik, s ne neheztelj, ez a te fő vétked. Szíved, eszed szüntelen legmagasabb munkálatokkal foglalatoskodik; de produkcióra nem adsz magadnak erőt s impulzust; van egy rózsa-nem, mely soha fel nem nyílik, mert felette eltelt, önmagában enyészik; majdnem ehhez hasonlítasz te is; szakíts ki inkább néhány, bármely szép levélt, s virulj fel egész szépségedben. Jól tudom, nemes minden érzeményed, de

némely felette gyengéd, s azért gyengeséggé vál; eddig szívem polgárja valál, légy a világ polgára most; jó vagy, légy boldog is. És e magas célt elérheted; csak akarjál, mint férfi, azaz munkálkodj szünet nélkül. Eddig a kemény valóság ábránddá vált fejedben, és boldogtalan valál; emeld fel a valósághoz az ábrándjaidat, s örülni fogsz. Tanácsom ez: Fogjál nagyobb lírai munkához; arra int géniuszod, arra intlek én; bár fájdalom legyen is a tárgy, boldog leszel általa, mert egészen tiéd lesz. - De látom, ahelyett, hogy mívedet kritizáltam volna, téged tépáztalak, de mindegy, te és bimbóid egy személy vagytok, és hadd szidjalak együtt. Még egy vétket követél, de azt neked én bizonyára elengedem, tudniillik felette sokat dicsérsz; én jól tudom, hogy szeretsz, s hogy mint barátodat, magasztalhatol is, de nyomtatott munkában nem kelle ezt tenned. Én értlek, nekem szól minden dal, én vagyok unisonod terce, s mi egy akkordot teszünk együtt, de nem úgy van a sokasággal, ők a szeretet s a hizelkedés szózatait nem különböztetik, s bizonyára félre fognak érteni. Amit nékem magas egek küzdésdíjul nyújtanak, azt te tudod, de zárd kebledbe, mert a virágcsíra elenyész, ha időnte világra teszed ki; így van sok emberi tehetséggel is; számtalan lett már semmivé, mert sok ember kapcsolta rá reményeit. Kérlek, szeress, de ne dicsérj többé.

Egy éve már, hogy itt Bécsben hontalan tengődöm, ittlétemnek most vége van, ma éjszaka Karlsbadba megyek, s vesefájdalmimból kiépülve térek anyavárosomba vissza; fogadd nyílt karokkal barátodat, s légy bizonyos arról, hogy hozzád közel marad, bármerre vezesse is a sors.

Eötvös

Felelj mentül elébb. Adresse: Eötvös Karlsbad Post restant. Minden héten két levelet várok, te bizonyára egyet veszel minden héten. August.ba meglátjuk egymást.

11. gr. TELEKI FERENCNÉNEK

(Fordítás németből)

(1832. július 10.)
Július 10.

Már számtalanszor elhatároztam, hogy írok Önnek, de egy lelkibetegség, amelyben erősen szenvedek - a lustaságom - megakadályozott benne; vannak az emberi életben pillanatok, amikor mindennél közelebb vagyunk az álomhoz; gyakran éltem át ilyeneket az iskolapadban, itt Karlsbadban visszatérnek, és soraimmal eljutnak Stranitzba is.

Most alkalmasint szép leírást kellene adnom utazásunkról! De minthogy a táj végtelenül unalmas, és mert általában iszonyodom mindenféle leírástól, különösen ha nekem magamnak kell megcsinálnom, ezért ma inkább teljesen mellőzöm ezt, és csak azt az aforizmát mondom el Önnek, amelyet az út során folytonosan variáltam: ha egy négyüléses kocsiban öten vannak, eggyel mindig több van a kelleténél, de senkisem tartja magát annak az egynek, és önkéntelenül felborulunk. Ez a szomorú állapot döntött némely államot a romlásba, az én lovagi bőrömre pedig Csehország egész helyrajzi térképét nyomta rá, amelyet Prágában gondosan áttanulmányoztam, és Csehország tüzetes leírásának élén mint a címlapon álló rézmetszetet fogom kiadni.

Prága meglepett engem: a legszebb város, amelyet idáig láttam, de nem szeretnék ott élni, mert ha szívünk úgy el van telve a jelennel, mint az enyém, nem érezzük jól magunkat a letűnt nagyság megannyi emléke között; jobban szeretem a tavaszt, mint a nyarat, mert bár annak csak reményei, ennek pedig örömei vannak, de közülük egyesek már el is hervadtak; Prága egészen ősziesnek tűnik. - Már hosszú évek óta nem imponált nekem annyira senki, mint az Ön édesanyja. Felolvasta nekünk az Ön egyik levelét. Gróf Magni irigylésreméltó, duóban van Önnel. Én azonban, szegény ördög, tuto solo játszom, és nagyon melankolikus vagyok eközben. -

Karlsbadról mostanáig nemigen mondhatok egyebet, mint hogy az emberek órák hosszat járkálnak körbe, és azután fricskákat kapnak jutalmul. Júlia nővérem rendkívül elégedetlen; gyakran udvariatlanok velünk. Általában az egész társasági élet rendkívül kellemetlen; minden táncestélyen tisztán lehet látni a jelent és múltat, mert politikai frakciók és az ősök száma szerint oszlanak meg; voltaképpen a jövőt is látni lehet, ha tudniillik avenirnek tartjuk az aggszűznek maradást. Mégis arra kérem, ne higgyen el nekem mindent, mert erősen elfogult vagyok Karlsbaddal szemben; minthogy engem is megsértettek kissé: a napokban ugyanis táncolni akartam egy petrezselymet áruló! hercegnővel, és ő - - - kosarat ad nekem!!! - Nekem? - gondoltam magamban, és amint gondolhatja, nagyon meg voltam döbbenve, dühömben Boso csodaszép, isteni monológját - ezt csak azért mondom, hogy jobban meghassam Önt - is el akartam szavalni, de ő egy másikkal tovatáncolt, és én ott maradtam állva. De mindez még csak a kezdet. Az ügy nagyon tragikus fordulatot vesz, egészen ifflandi jellegűvé válik - a fürdőkirály látta szégyenemet, *semminek* tekint engem, és így szól: „itt csak akkor lehet táncolni, ha valaki be van vezetve". Megnevezem magamat, ő megrémül, én felbátorodom, ő mélyen, én méltósággal hajlongok, a szörnyeteg végül, hogy kimentse magát, az egész kosarat analizálja; számomra ez olyan volt, mintha minden fűzfavesszőcskével egy tucat ütést kaptam volna; évek óta nem voltam nagyobb zavarban, de szenvedéseim mértéke még nem telt be; az utóbbi hercegi táncos - egy nagyon romantikus nevet viselő svéd - szintén kimenti magát nálam, az ügy a várgrófi bíróság elé kerül, röviden: nyilvánosan számon tartott személy vagyok, és legközelebb mint kis báró a nagy kosárral rajta leszek az elutazottak listáján. Már hallok egy mennyeien csengő hangocskát, amely azt kiáltja nekem: ez józan dolog volt, és tele torokkal helyeslek, mert nem fogok többet táncolni. Éppen ez a szerencsétlen táncestély vezetett vissza kedvenc foglalatosságomhoz, a politikához; mazurt táncoltak, és feltűnt előttem egész Lengyelország, ott táncolt többek között egy nagyon kövér nő is, és ez olyan volt nekem, mintha az egész Ó-Lengyelországot látnám magam előtt, amelyet alig lehetett a helyéből kimozdítani. A többiek a megosztott országot jelenítették meg, amely mindig egyesülésre vágyódik. Ugyanis szemmelláthatólag kacérkodtak táncosaikkal.

Múzsám székrekedésben szenved, és gyógyvízkúrára kell majd fognom. Sajnos még nem vagyok szerelmes.

Kérem, kapcsoljon hozzá mindezekhez a rapszódiákhoz egy kézcsókot sajátmaga és egy üdvözletet Magni számára, és vagyok

az Ön
engedelmes unokaöccse

A toll nagyon rossz volt, Pegazusom már gyakran szálldosott vele.

12. gr. SZÉCHENYI ISTVÁNNAK

(1832 v. 1833)

Kedves Gróf Úr!

Hogy tizenkilencedik században tizenkilenc évű ifjú hitelt kér, az nem éppen oly nagy ritkaság, de hogy oly férfitól kér, kinek legkisebb szolgálatot sem tehetett még, az a különös, és bámulásra volna méltó, ha nem a Hitel írójától s oly férfitól kérné, mely annyi szívességgel fogadá, mint a Gróf Úr engemet. Váratlan, becsületben járó kiadás kénszeríthetett csak arra, hogy a Gróf Úrtól 50 aranyat kérjek, mely pénzt 6 hónap múlva köszönettel fizetem le a Gróf Urnak. Azonban pedig, remélvén, lesz nékem is majdan alkalmam a Gróf Úr barátságát viszonozni. Maradok igaz barátja

Eötvös Jos.

Ha e kölcsön legkevesebb alkalmatlanságot okozna, kérem, tessék azt nékem egypár sorban jelenteni.

13. SZALAY LÁSZLÓNAK

(1833)

Kedves Lacim!

Reszkető kézzel írom e sorokat, fellépő autornak annyi a baja, mint a lelépőnek. - Anyám kívánsága s kérése nékem mindég szent, s azért azt most teljesíteni kívánom. A vígjáték kiadása eránt ellenvetése nincs, csak a név egész kiírása ellen protestál; végre ebben egyeztünk: B. E. J., s gondod lesz, barátságodra bízom, hogy a címre más ne írasson. Ösmérem ellenvetésedet, melyre mást nem felelhetek, mint hogy nemcsak jó autor, hanem jó gyermek is vagyok; anyám csak attól fél, hogy *nagy becses nemes vitézlő nagyságos s méltóságos* nevem Bajza úr Recenziói által nagyon kisebbíttetne, s szívesen engedek kérésinek.

A Tituluson kimaradt: Vígjáték, s csak a *Házasodók* íratik; mert hogy mívem a Poetica vagy inkább a Comoedia teóriáival öszveütközik, teljesen átlátom; ha a Címen más nem áll, mint a *Házasodók,* akkor Recenzenseim azt a Comoedia hibáiért nem csúfolhatják, másképpen, mint másod *Xenophon* a Szatíra sáncai megé vonulok. A Mottóval megelégszem, a stílussal és ortográfiával éppen nem, azért kérlek, pótolj, törülj, változtass kényed szerént. Legfőképp ami a nyelvet illeti, légy szoros s kegyetlen, mert félek az Akadémia parókáitól; ha szeretsz, korrigálj.

Minekutána Címjén nevemet ki nem mondhatom, a dedikációt is csak így tetesd belé: *Barátomnak...* semmi más. Nem dedikációhoz való. Te tudod, hogy néked szól, a többiek, kik ösmérnek, értik, s ha gyenge ügyekezetimet honosim megjutalmazzák, együtt lépünk ki homályunkból, s kik együtt lappangtunk, együtt tündöklünk majdan. - Ha pedig ez nem történik, akkor nevetlenségünk oly jó, mint Hadiknak az, hogy jószága nincs, mert így adósságait nem kell füzetnie. - Így hát: (Titulus) A házasodók, írta B. E. J.; (Dedikáció) Barátomnak; (Kérésem) Korrigálj.

A nyomtatásról. Formátumra s betűkre nézve legyen Himfynek új kiadása a modell, különböző papíroson.

Barátod:
Eötvös

Tedd belé ezt is a titulushoz: a 2. és 3. felvonás 5 hónappal később, egy fördőben.

Az expozíció, mint sokan mondják, homályos; ösméred tervemet, ha lehet, s szeretsz, és szükséges, clarificáld. Bezerédy csókol, írjál néki, most bírálja Vígjátékomat ön szobámban. Írjál mindjárt.

Barátomnak, Szalay Lászlónak.

14. SZALAY LÁSZLÓNAK

(1833. február)

Kedves Lacim!

Mindazt, mit Eckstein által írtam, ismételvén, arra kérlek egyszersmind, hogy korrigált manuscriptumomnak leírását mennél elébb küldd el, Kölcseynek s egyebeknek kívánnám mutatni. Ha szeretsz, korrigálj, minden változással, melyet te csinálsz, én megelégszem.

15. SZALAY LÁSZLÓNAK

(1833. február 26. előtt)

Kedves Lacim!

Dorgálást érdemelsz, s én ahelyett örömöt csinálok; nemde elrontalak; de mit tehetek én róla; engem is te rontottál el, s egy kéz másikat mossa.

Kovacsóczynak taval megígértem, hogy jövő Nefelejtsébe írandok; itt van az idő, itt már kétszeri emlékeztetése; Isten neki, megtartom szavamat. 1. Küldjed néki a *Süllyedett angyalt* 2. *Phez*. végin pedig ehelyett „(s örökre boldogítni fog; Engem e föld fiát)” tedd Hol boldoggá csak érzelem [törölve] vagy szerelem, teszi e föld fiát. 3. Ezt. Lnek Stambuchjába - neologizálj!

Miként ha kedvesidnek hantjain
Körültekintesz, és melletted áll
Az idegennek sírköve, melyet
Nem áztat senki könnyivel,
Egy kis virágot ejtesz
Az elhagyottnak lakhelyére
Úgy fekszek én itt kedvesid körében,
Ha évek múlnak, átfutod e könyvedet,
S örömre gerjedel, ha oly nevet találsz
Mely hív vala.
Vagy ha azoknak képei, kik nincsenek
Körödben már, tűnnek fel képzetedben,
És kék szemeid cseppekkel telnek el,
Nézz akkor rám is, s hullasd könnyidet,
Ez elhagyott nevére, kit te nem szeretsz.

Írta B. E. J. de ne többet; e dalok mást nem érdemlenek. Kérlek, írasd le minden leveleimet, melyeket neked írtam, szükségem van rájok, erre kéretem Ecksteint is; de ne mondd meg okát, csak azt mondd, hogy kifejlődésemet kívánom belőlök látni, schilleriánusból hogy lehettem goetheianus, ha így kéred, bizonyosan ideadja. A román gyönyörű lesz. Pfeifernek mondd, hogy küldje el flautámat, s hogy jövő diligence-val az övét fogja visszakapni, ha tőlem valami praetensiója volna, írja meg Bucsánszkynak. Kezedet szorítja

barátod Eötvös

Csak hamar írasd le a leveleket, hamar fordítsd Mailáth felvonását. Józsid kér. Isten áldjon meg.

16. SZALAY LÁSZLÓNAK

(1833. március 26.)

Kedves Lacim!

Barátságos leveledet vettem, s örültem soraidon. - Új tervedet helybe nem hagyom. Mert 1. férfi akarsz lenni, igaz férfi, s új tervet koholsz, mért? - mert kedvesed elhagyott. Barátom, fájdalmas állapot, de emberi; az teszi [!] boldoggá mindent e földön, hogy oly múlandó: azért az ok nem elégséges. 2. Fiumébe akarsz menni oly Praeses alá, ki csak korhelyeket kedvel, s ki régen mint Gubernátor fekszik eltemetve; ki magának sem remélhet többé, abba akarsz te reményleni; avval felcserélni mostani Praesesedet, ki téged szeret, s ki néked használhat. 3. Ha most tűrhetetlen is állapotod, Augusztusba Fehér vármegye lakosa lesz belőlem, nem inkább fogsz-e örülni dagadozó szívemen, mint a tenger hullámzó partjain? Nem lesz-e édes, unalmas dicasterialis dolgozásid után, szerető keblemhez szorulni? -

Utazásunk terve meg van változtatva. Vasárnap 31. Márciuson délre jövünk Pestre, s délután Ercsibe tódulunk. Déli 11 órától fogva várjál anyádnál rám. Forspontra nincs szükségünk. Szeresd

Eötvösödet

17. SZALAY LÁSZLÓNAK

(1833. július 20.)
Július 20^{kán}

Kedves barátom!

26. Júliuson Ercsibe leszek, érted, Vállas és Ecksteinért alkalmatosságot küldendek, mely 29^{kén} Ecksteinnál fog várni. Ha lehet, látogasd meg barátodat. - Isten tudja, mi bajom van, de annyi bizonyos, Szemere Almanachját az idén nem segíthetem, úgy elmerültem Tragoediámba, hogy másról gondolni sem tudok, ebben az esztendőben nálam nélkül is tarthatjátok e szép intézetet, esztendőre pedig egészen a tiétek vagyok. Örülj, két felvonás elkészült jambokban. Szeresd

Eötvösödet

18. SZALAY LÁSZLÓNAK

(1834. május 24.)
Tuczing mai 24

Kedves Barátom!

Kérlek, írjál már egyszer! vagy talán beteg vagy? mert másképp hihetetlen, hogy ennyi ideig semmi híredet nem venném. Itt, ily messze hazámtól, minden szó mennyei melódia, mely utánam száll, főképp ha tőled jön. Kérlek, írjál! - Itt falun egész napomat a múzsák szolgálatának szentelem; Románom halad, s Attilámra is már nagy előkészületek történtek, nehány kisebb poeticus darabot nem is említve. Szemere meg fog velem elégedni; ha még egy Musariont ír, 10 annyi aphorismust adhatok Bajza úr nagy megelégedésére, mert a Román-írás alatt ha néha 2 [t] használok, mindég 10 újat csinálok. Lehetetlen mind egypár kötetbe belétömni; így tehát, ami marad, Szemere Úr javára szolgáland, mert őt elveszni hagyni gyáva alávalóság volna. Kazinczy gyújtá fel bennünk az első lángokat, barátjait melegíteni velek, első szent kötelességünk, és ha élek, én teljesíteni fogom. - Attila, amint már tudod, sokaktól intetik, hogy hazájában maradjon, mire ő így felel a Hunnak:

Csak egy hazája van s az a dicsőség, a fővezérek ezt ismétlik, s később a nép, s evvel az előjátéknak vége van. - Szomorújátékommal mi történt?

Ha írsz, csak Münchenbe írj.

Eötvös

19. SZALAY LÁSZLÓNAK

(1834 nyarán)

Kedves Barátom!

Ha filippikát írni csak legcsekélyebb hajlandóságom vagy talentumom volna, bizonyosan most jó alkalmatosságot találnék reá, mert megvallom, soha még inkább nem nehezteltem reád, mint éppen most, hol messze hazámtól, messze mindentől, min oly szeretve függök, még egypár sor által sem intetek arra, hogy Lacim még szeret. Az élet oly hatalommal bír, melynek ellentállni érzeményeink ritkán tudnak: és e hatalom nem egyéb az elválasztásnál; két érző szív erősen ragaszkodjon, ezer és ezer új fonalakkal szövődjön egymáshoz, mert csak így képes érzemények az időnek ellentállni. Ha két ifjú, bármint szeresse is egymást, hosszabb időre elvál, örökre elvált, mert mindenik maga módja szerént fejlődvén ki, mindenik magas, de különböző célokat választva magának, barátját többé fel nem találhatja e földön; vagy ha feltalálja, ha szeretve szorítja is karjai közé, mindég idegen, nem ösmért valami áll közöttök, mely szíveket, bármily temperatúrára hevüljön is (mint a papinianus digestor fedele a vizet) felbuzogni s keskeny köréből kiforrni nem hagyja; azért Lacim, ne felejtsed el barátodat, írjál néki mentül hamarébb, hogy szíveink csak egy pillanatig se válhassanak egymástól, s hogy ha egyszer egy közülünk magas célját eléri, a másikat is maga után vonja.

Egy boldogságot bír az ember, melyért a halhatatlanok irigyelve nézik teremtményeket, s ez a barátság; és mi a barátság?? A szerelem két embernek, a barátság két gondolatnak legnagyobb megegyezése, a barátság a szerelemnek legtisztább absztrakciója, arany, melyet salak és leg [?] nélkül bírunk, s melyből azért kis pénzeket veretni nem lehet; csak kevesen élnek e világon, kiket e szent tűz melegít, mely ha egyszer elalszik, mint a Vesta tüze, csak koncentrált

napsugárok által gyúl fel ismét. - Szerencsétlenek, kik örök nyugalomban élnek, kik örülve töltik napjaikat, s kiket éjszaka álmokból fel nem vernek vad gondolatok; kebleket nem dúlja szét érzeményeik viadalma, de a szív (a Janus templomhoz hasonlóan) békességben fel nem nyitja kapuit, és benn mély halálcsend uralkodik. - Emlékezel talán még nénémre, most nála vagyok, s kétszerezve szeretem őt gyermekével. Ha úgy előttem áll, karjaival mosolygó fiát ringatva, ha szíve teli reményekkel szót keres és nem talál boldogsága kimondására; akkor elhiheted, hogy hideg és érzéketlen nem maradhatok; egypár könny lép szemeimbe, és néma beszédire csak ölelés a felelet. - Egész napokat könyvek közt töltök; egy kis, csak régi könyvekből álló bibliotéka van a háznál, mely - mert öszveszedője Máltai vitéz volt - majdnem csak oly könyvekből áll, melyek e rendnek históriáját illetik; ezt tanulom tehát egész türedelmességgel, s reménylem, míg visszatérek, tiszta ösmereteim lesznek e tárgyról. Kézzel keveset foglalatoskodom poeticus dolgokkal, de annyival több terveket formálok; Attilám mindég tisztább, óriásibb konturokban lebeg előttem, ha élek, jó mívet alkotok belőle. Mondd meg Szemerének, hogy az ő számára is dolgozok. Aurorájába ezeket adom: 1. Az elfagyott gyermek. 2. Panasz; 3. A méreg; 4. A szerelem - ezek versbeli dolgozások; 5. prózában: *Egy álom*. Ádám és Éva kitiltatva a paradicsomból, szomorúan vágyódnak vissza. Elalszanak, s egy angyal megszánja a szegényeket, s álmot küld nékik, mely a paradicsomot visszavarázsolja; s míg Éva álmodik, virágokat ültet melléje, hogy ébredve örüljön. - Isten haragra gyúl a pártütő angyal ellen, ki a vétkezőket boldogítni akarta, s azt mondja néki: Légy a halál, csak te boldogítsad az embereket, s csak téged gyűlöljenek! - Az angyal szomorúan leszáll az egekről, Ábelt testvércsókjával illette már, s ím egy berekben Ádát, Ábel kedvesét keseregve találja; beleszeret, s midőn őt karjai közé szorítja, Ada meghal; sírt ás néki, s beléfekteti. Így él a halál sokáig (rövid leírás), végre a végső nap eljön (leírás), az emberek mind meghalnak, s az angyal Ada sírjára fekszik s elalszik. És ím az angyalok felébrednek, s felettek áll az Isten glóriájában. Mily szépen álmodtunk, s mily szomorúan s mily fényesen! - Légy áldva, hogy csak álom volt. És az Isten kegyesen mosolygva kebléhez szorítja az ébredőket, s az egész minden elzengi dicsőségét. - Mit gondolsz e tervről? Az egész élet csak angyali álom: az idea legalább új. Írd meg véleményedet, kérlek, csak mentül előbb, úgy mint azt is, vajon miként tetszik Szomorújátékom? Igen szeretném, ha eljátszatnád; jó lesz a dolognak publicitást adni; a vígjátéknak felette kis publikuma volt, s ez a legnagyobb baj, mert a recenzió ellen nincs appelláta. Paziazinak küldjél 8 exemplárt. - Isten áldjon meg, kedvesem, szeresd

Eötvösödet

Minden recenziót küldjél el.

20. TOLDY FERENCNEK

(1835. október 7.)

Tekintetes Titoknok Úr!

Van szerencsém jelenteni, hogy Elnök Úr Őnagyságának éppen e mai nap adtam tudtára a Magyar Tudós Társaság levelező tagjának lett kineveztetésem általami elfogadtatását; midőn tehát ezt a Tekintetes Titoknok Úrnak ezzel szintúgy s általa a Tekintetes Társaságnak tartozó tisztelettel bejelenteném, vagyok a Tekintetes Titoknok Úrnak alázatos szolgája, Ercsi, okt. 7-én 1835.

B. Eötvös József

21. SZALAY LÁSZLÓNAK

(1835 őszén)

Kedves barátom!

Neheztelni fogsz Józsidra, tunyaságról, gondatlanságról, s tudja Isten miről vádolni, mert a mív, melyet ezennel minden scartetaival együtt általküldök, mindezt megérdemleni látszik; de barátom, hidd el, nincs igazod; ha az ember - mint én - családja körében, azaz litterarius ellenei között él; ha nénikékkel társalkodik, ha a nagy tisztelet miatt egy óráról sem diszponálhat kedve szerént, nemigen dolgozhat; főképpen ha a dologra kényteleníttetik. Engedelmet hát, Lacim, s segítséged, soha nem vala nagyobb szükségem reá, mint éppen most, gyámod nélkül hírem tenkre jut, s vele - amit talán nem kevesebbet szánnék - Angeló is.

Küldöm ezennel 1 A leírt kéziratot, melyet még át sem nézhettem; s melyben az, mit Pesten magam írtam, hibázik, mert Ecksteinnál hagytam. - Eziránt kérlek, keresd fel Fritznél a manuscriptumot, s a szabadon hagyott helybe írasd - vagy írd be magad -, a többit nézd át, s jobbítsd, mely célra az originált ide csatlom.

2 Az előszót, mind németül, mind rossz fordításomban. (Azt is, kérlek, írd le, itt küldök hasonló papírt.) Itt leginkább kérlek, figyelmezz, hogy az istenért szégyenbe ne maradjak; tudom, mennyire fekszik becsületem szíveden, és én nem jobbíthatám, mert ma éjjel fordítottam a legnagyobb inrezgések között. A fordítás egyes részei talán éppen azért jók, mert sebesen íródott, de jobbító kezedre van szüksége, mert úgy tartom, ha így lépne ki a világ elébe, borzadna az egész Akadémia új tagján, s nehány orthodoxus grammaticus haláláról szólnának hírlapjaink.

3 A kis dalt magammal viszem, s ha lehet, lefordítom; de kérlek, fordítsd le magad is, és írd be manuscriptumomba, hogy a cenzúrához adhassuk. Később, ha jónak tartod, az enyimmel kiválthatjuk.

Az elkészült manuscriptumot add Heckenastnak, a Cenzorral ő bajlódjon, mondd neki, adja annak, ki a németet cenzúrálta; vagy csatolja hozzá a Pesten cenzúrált németet.

Nemde szemtelen vagyok annyit kérni; de látod, kinek barátja van, könnyen azzá válik; s csak most segíts, jobbulni fogok, bizonyosan jobbulni fogok, csak nénikéket ne lássak, mert ezekkel az autorság nem fér öszve. Írjál mindjárt Bécsbe, hogy kéréseimet teljesítheted-é? s hogy Angelót látja-e Magyar világ, nem-e? Én részemről mindenre azonnal felelendek. - Élj boldogul, Lacim, s ne felejtsd

Eötvösödet

22. SZALAY LÁSZLÓNAK

(1836. január)

Kedves Lacim!

Soká nem írtam, vagy jobban mondva, mióta elváltunk, egyszer sem, mert a sorok, melyeket mindeddig váltánk, oly ridegek, oly haszontalanok valának, oly csekélyek, hogy valóban minden talentumommal alig találhatok hasonlatosságot rájok. Azonban már formátumombul is láthatod jó feltételeimet, s kövesd, hogy bébizonyodjék a közmondás: exempla trahunt, mely egyébiránt talán csak éppen feltalálójánál volt egészen igaz, mint minden egyéb gondo-

lat. Én a barátságban lapidáris stílust nem szeretek, síremlékekre való ez, s a mi barátságunk él, és élni fog, mert nem oly ifjú, hogy öngyiloktól, s nem oly vén, hogy természetes haláltól félthetnők; minmagunkhoz hasonló ő, rendetlen, de konzekvens, tunya, de merész, nem lokális, de véghetetlen. - Nem írtam, de tudod, kilépett egy körünkből, egy, ki e szívhez közel állt, egy, kit inkább emlék, mint remény kötött e szívhez, kit inkább egoizmusom, mint barátságom siratott. Ő nyugszik, elérte habár nem célját, legalább határát életének; s pihenve, tudom, nem vágyódik vissza, hol csak könnyeit, csak elleneit találná. Ha van élet e földön túl; mit e szív is néha hinni akarna, ha van viszontlátás, feltalálom egykor őt, s megesmerendem, mert szerelmét magával viszi mindenki. Ha nincs, ha a lélek, ha az érzemény elhamvadott a sírban, porrá válok majdan én is, s egy leszek vele, kivel mindég egy valék.

Kilépett körömből egy, s reménylem, többször emlékezel barátodra, nem mintha ezáltal közelebben állna hozzád, de mert magányosabb. -

Munkálatim jó folyamatban vannak. Románom nyő s szépül, - vagy talán csak atyai szeretetem képzeli ezt - Palocsay német költeményeit fordítgatom fáradhatatlanul; utolsó kívánsága volt, s teljesítem, mennyiben rajtam áll. Néha magam is írok valamit, íme egy kis dal, melyet éppen ma írtam.

A HÓ

Búsan, s jegesen áll a föld
Köntöse hófejér
Mint a leánynak homloka
Mely nem gyúl férfiér.

Ártatlanságnak színe az
Oly tiszta, oly hideg
Mit ér e fényes csillogás
A szív mégis rideg.

Ha majdan eljön a tavasz
Olvadni fog e jég
Ha láng a nap tekintete
Ha tiszta lesz az ég.

Majd az ártatlanság színe
Patakként elfolyand
O! lyánka így erkölcsöd is
Csak könnyeket hozand.

Most egy kérés, Tivadar annyi költeményt hagyott, hogy legnagyobb szorgalmammal is egy év alatt alig fordíthatnám; nem fogsz-e segíteni, legalább egy keveset, kérlek, tedd; kérlek, barátom, úgyis már annyit fáradok. Ha megengeded, mentül elébb küldök egypár dalt

barátod Eötvös

Írd meg véleményedet e dalról, s miként jobbíthatnám.

23. KÖLCSEY FERENCNEK

(1836. február 26.)

Kedves Barátom!

Évek múltak, mióta megváltunk, nem háborgattalak, nem akartam egy pillanatot rabolni azon időből, melyet egészen hazádnak - a művészetnek szenteltél, de egy szent kötelesség int, s teljesítem, habár azon veszéllyel is, hogy alkalmatlanná válok. - Palocsay meghalt, ő, kit csak én ösmertem, kit kevesen szerettek, s senki nem csudált, sírjában pihen most, elfelejtve a hontól, csak ellenségeitől említve még. Tisztán ment át az életen ő, mint idegen, s e föld nem nyújta egyéb vigasztalást a szenvedőnek, mint könnyeket, és a Poézist, azon Poézist, melynek múzsája fájdalom, s babérja egy szomorúfűz.

Mikor utolszor elváltunk, ő ép egészségben, s én nem sejdítve még, hogy vég kézszorítását érezem, kért, fordítanám német verseit magyarra, mert kínos, ha arra gondol, hogy valaha hazája költői közé nem számíttathatok, - én megígértem. Azóta meghalt, nem láttam többé, de teljesítem végkívánatát, mely szent hagyományként barátomra int s vigasztal egyszersmind. - Nem bízva eleget önerőmbe, s ösmérve barátságodat, itt küldök egypár balladát - látni fogod, mit vesztett Tivadarral a hon -, kérlek, fordítsd, ügyes kezed új szépségeket adand a mélyen érzett műveknek, s a hon örülni fog költőjének, mely csak halála után lett az övé. Ha valaha barátomnak nevezhettelek, ne tagadd meg e kérésemet. Életemnek legszebb célja őt dicsőíteni, segíts te is babért fűzni elhagyott sírkövére.

Barátod
Eötvös

Ha dolgaid engedik, fordítsd áprilisig e két költeményt, s mindenesetre írd meg, ha magadra vállalod-e, mert ha nem tennéd, magam volnék kénytelen hozzáfogni, jóllehet részemre úgyis majdnem 60 költemény maradt. Isten áldjon meg.

24. SZEMERE PÁLNAK

(1836. február 26.)

Tisztelt barátom!

Engedelmet! ha csak barátságára emlékezve, csak annyiszor mutatott szívességére, egy kéréssel alkalmatlankodom, pedig annyival merészebben, mennyivel inkább reménylem, hogy Kegyed, ha csekély munkálatomnak hasznát veheti, segédemet megvetni nem fogja.

Palocsay meghalt, kinek a végzet szívet adott, s fájdalmakat a szívhez. Kinek az élet keserveket ad emlékül, s a remény csak megszűnésrül szól, annak barátot is ad, szelíd vigasztalót, ki vele hordja fájdalmit, vele éli gyönyörjeit, vele remél, vele emlékezik, kiben önmagát találja fel, s kiben önmagával megbékül; íly barátom volt Tivadar. Lacival majdnem egyszerre vezeté őt előmbe kegyes végzetem, s habár nem boldog is, megelégedett valék általok. - Miolta ő meghalt, egy hiányt érzek szívemben, egy ürességet, egy fájdalmat, mely tűrhetetlenebb, mert nem osztja senki vélem. - Mikor tőlem utolszor elvált - még ép egészségben vala akkor - kért, fordítanám német költeményeit magyarra, s én megígértem, nem tudva még, hogy végakaratját hallom. - Ő meghalt; előttem fekszenek az árva énekek, az elhunytra intve egyszersmind s ígéretemre. - Hozzáfogtam mívemhez, de azonnal érzem gyengeségemet, a versnem sok-helyett nehéz, poétai ügyességem gyenge, mit tegyek, így gondolék kétségbeesve magamban,

akkor Kegyed jutott eszembe, a Magyar Szonett alkotója, így vigasztalám magamat, talán egy pár szonett fordítását fel fogja vállalni; s kikerestem a szonetteket, s ím küldöm.

Ó, ne tagadja meg Kegyed e kérésemet! csak ezt ne! Jól tudom, mi terhes munkát vállal ezáltal magára, de ösmerem barátságát, ösmerem poétai hatalmát, s érzem, hogy szegény Tivadarom szonettjei csak Kegyed alkotó keze alatt honosodhatnak, magamat kegyes barátságába ajánlva, s várva válaszát vagyok

igaz barátja,
Eötvös

Az egészt júniusban kívánom sajtó alá bocsájtani, mert júliusban már elutazok.

25. SZALAY LÁSZLÓNAK

(1836. március)

Kedves Lacim!

Utolsó levelemre, melyben Palocsay hagyományának egy részét s egy levelet Szemeréhez küldék, meg feleletedet nem véle. Igen félek, hogy e sorok vagy nem értek hozzád, vagy talán betegen találtak; ha úgy van, írass Eckstein által, mert nem hiszed, mennyire fekszik e dolog szívemen. - Életem egyszerű, mint a tiszta ég, s talán hasznos is; dolgozok szorgalmatosan, s most ez egyszer reménytelien, mert érzem, a mű, melyet alkotok, jó s erős. Naponkint terjed körülöttem láthatárom, vagy igazabban mondva, naponként tisztul, a sejdítésből való lesz, a vágyból érzemény, az ösméretből gondolat; csak életet, erőt adjon az ég, s nem futom át pályámat nyomtalanul. - Talán hallád már, hogy júliusban útnak indulok, 3 esztendőre - talán örökre. - Mindenekelőtte elmegyek, meglátsz, Pestre jövök, s velem Műveim. Bennek találandod mindazt, mit levelembe mondhaték, mit csak neked mondhaték, s érteni fogod, mit mások dicsérnek, s szeretni, min ők megbotránkoznak.

Csak Tivadar költ[eményeinek] fordításába segíts, Kölcsey is magára vállalt egypár Balladát, s dicsérve ír a mívekről. Kérlek, írd, mily költeményeket küldöttem már, mert elfelejtem a leírtak neveit. Isten áldjon meg.

Köszöntsd barátimat.

Eötvös

26. SZALAY LÁSZLÓNAK

(1836. március 29.)
Mart. 29^{kén}

Kedves Lacim!

Előttem fekszik a levél, melyet tegnapelőtt írtál, előttem állasz te minden keserveiddel, fájdalom-hasogatott szíveddel, barátságoddal, s szólok hozzád, mint annyiszor szóltam, csak szomorúbban, mert könnyeket látok ragyogni szemeidben. - Ösmérsz, én barátod vagyok, én az egy, ki milliók közt ért, ki benned önmagát feltalálta, szereti. Ne számolj engem is azok közé, kik csak vigasztalást adnak keserveidnek, kik okokkal küszködnek fájdalmaid ellen, s

érzeményeidet ügyes logika által gyógyítgatják, kik arcaidról letörülik a könnyeket, s elfelejtik, hogy a szívben is vannak könnyek, melyek el nem apadnak, melyeket el nem törülhetni; mert a tenger, bár messze elönti dagályát a téren, nem apad, s így a könnyek szíveinkben, bármennyit sírjunk is. Én nem nyújtok semmit, csak kívánok, közöld velem fájdalmadat, nem hozok okokat vagy logikát, csak rokon érzeményt, nem arra kérlek, hogy ne sírjál, csak arra, hogy keblemen sírjad ki keserveidet, jobb helyet, hidd el, nem találsz. - Hiszem, vannak barátjaid többen, s talán hívek, mint én, de jobbat nem találsz, múlt éltemet szeretem benned, ifjúságomat, reményimet, álmaimat, mindazt, ami most elmúlt, s csak benned él még, légy nyílt szívű erántam, mondd ki fájdalmadat, mondd ki mennél többször, naponként, ha lehet, rám gondolsz majd az írás közt, s enyhülni fog keserved, ha megemlékezel, hogy egy barátot találtál, egy szívet, mely visszhangot ad a tiéd dobogásának; mert nagy szerencse a barátság, és nem puszta annak élte, ki feltalálta, forrásként vonul át sivatagján, s végre zöldülnek partjai s virágoznak, s mindég messzebbre hat éltető hatalma, míg végre homokját remény színe takarja. -

Emlékezel-e még a múltra, Lacim; én el nem felejtém. Egy nyári éj vala, én fantáziámat olvastam, te hallgatál, s megelégedve magasztaltál, elmúlt éjfél, s felkeltünk, felnyitottuk ablakunkot, s kinéztünk a hallgató piacra: meleg nyári éj vala, s nyugodt, mintha a szép napnak álma lenne. Kéken boltozott az ég felettünk, s ezer csillag ragyoga tiszta tükörén, könnyként, melyet egy világos pillanat majd letörül, hajnalkor. Elmerülve ábrándjainkba álltunk az ablaknál mi, s kinéztünk, s ezer érzemény tölté el szíveinket, de csak a barátság találá hangokat. - Ez éjhez valánk hasonló mi is, tiszta vala szívünk, mint az ég, de homályos, mert miként fényével tölté el a holdvilág e földet, csak hogy szépítse, nem hogy világosan mutassa, úgy terüle el fény érzeményeink körül, de tisztán mégsem láthattuk. Éj vala lelkeinkben, de meleg nyári éj, melynek hajnal jövendője. A hajnal felpirult, de rövid vala - mint az égő zóna alatt minden hajnal, nap derült körülöttünk, de álmaink helyett nem ada valóságot, csak világosságot ada, hogy hervadni lássuk a virágokat, melyeknek csak illatjokat éreztük éjjel. Nemde ez fáj. - Oh én is éreztem kínjaidat, éreztem a fájdalmat, mikor meleg szívem az emberek jeges érintései alatt elfagyott, mikor hitem a vallás csapásai alatt elenyészett, mikor átláttam, hogy legszebb érzeményeimre csak egy hazugság vala a felelet, ó, én is éreztem e kínokat mind, a megvetést, a visszavonást, a csalfaságot, de nyugodt vagyok. Célt választék magamnak, s megelégszem mint magammal, úgy az élettel, csak használni akarok, másoknak élni, másokért fáradni, habár díjtalan is, jutalom maga a tett, s boldogság ily célért csak fáradni is. Kövesd példámat, kedvesem, ne mondd, hogy nem lehet, erőt adott az ég, ezerszer nagyobbat, mint ezreknek, csak szunnyad, ébreszd fel barátom, oly rövid az élet, töltsd el tettekkel, hogy ha majdan fáradva pihenni mész, legyen miről álmodnod. Oh barátom, hidd el, nem élhetek boldogul, ha így látlak, fogj kezet velem, haladj útjaimon, hisz önmagad mutattad, önmagád valál vezetőm, habár kajánság s irigység követi lépéseinket, egy szív, mely velünk egyetért, több vigasztalást nyújthat, mint ezer ellenség keserveket, előre, barátom, nem a nép ad halhatatlanságot, önérdem adja, s az érzemény, hogy csak az halhat, ami nem élt. Írjál [men]nél elébb

Eötvös

Íme az első Rózsáról, melyet idén szakíták, egy levél, ne felejts, Lacim! Pestre most nem jöhetek. Júniusban jövök. Kérlek szólj Gaállal a fordítás iránt, magam már sokat fordítottam, s Kölcsey is segít, bár Szemere követné példáját, s legalább azon szonetteket fordítaná, melyeket jobbaknak gondol, nincs semmi, mit annyira kívánnék, mint kedves Tivadarom honosodását. -

27. KÖLCSEY FERENCNEK

(1836. április)

Kedves Barátom!

Mennyi örömmel vettem leveledet, s vele a mesterileg fordított költeményeket, nem magyarázhatom, de te, tudom, érted. - Ha valaha boldoggá tettél embert, én vagyok az; s hogy hálám tettedet? Mit adhatok egyebet barátságnál, s nem önmagamat boldogítom-e ezáltal is. Egoistává tettél, s ím nem is pirulok. - Amit Tivadar költeményeiről mondasz, való; ő nem nyerhet fordításaink által, de a nemzet nyer, literatúránk gazdagodik e hagyománnyal, azért iparkodom, azért fáradok; szívem két legerősebb érzeménye: a barátság s honszeretet egyesül e munkánál, azért folytatom oly szűntelenül.

Gyönyörűnek nevezted Tivadar egyik dalát, - vedd köszönetemet e szóért, oly édes vala tőled hallanom azt, mit e szív oly régen, oly erősen hitt. Tivadar költő volt, s habár egy versét nem bírnám, az vala mégis. A szerelem, a barátság rímét dobogá szíve, s költő az, ki e kettőt érezi, oly erősen érezi, hogy e föld minden tapasztalásaival, minden iróniájával, ez érzeményt sértheti bár, de nem gyengítheti.

Vannak költők, kiket bámulunk, kik előtt, mint az Istenség előtt, földre borulunk, mert nagy az, amit alkotának; barátom nem ezek sorába tartozik, csak rokonérzetet, csak egy könnyt gerjeszthet dalával, önfájdalmait énekli, s vele fájdalmait minden jobb embernek, minden sorában emléket találunk, s szeretjük azt, kihez hasonlók valánk egykor mi is. Hajnalt mutat a csepp, ha virágkehelyben ragyog, s ifjúságot a könny. Boldog ő, ki oly ifjan halhatott; kinek a halál még könnyeket törülhete szemeiről, ki még szerelmet, barátságot, hitet vihete sírjába, hogy ott rólok álmodhasson; s ki nem hagya mást maga után, mint egy barátot s dalait, hogy bizonyságot adjanak felőle. Igazad van, a német közönségnek is kell ösmérni míveit, az vala tervem mindég, s tanácsod megerősít feltételemben. Egyébiránt kívánom, hogy fordításaink mint originálok jőjjenek a magyar közönség elébe, talán majd dicsérve említi az Akadémia, vagy talán megengedi, hogy az elhunytnak parentálhassak? Ó ha ezt elnyerhetném! egészen boldog volnék, ha jutalomként a Tudós Társaság ezt megengedhetné? Kérlek, írd meg, reménylhetem-e ezt? s miként nyerhetem el? Mindenre kész vagyok.

Ismét kéréssel jövök, egy van T[ivadar] munkái között, melyet minden egyébnél inkább becsült. Egy ifjú, így nevezé, s életét írja le benne minden szenvedéseivel, sokat fáradtam, de nem bírom lefordítani, nem vállalnád-e magadra? Megküldöm, talán a mív maga segíti kérésemet. - Minekutána a magyar rész originálként jelenik meg, a szó szerinti fordítást szükségesnek nem tartom, csak az értelem maradjon meg, s kérlek, írj mentül elébb, s légy bizonyos arról, hogy engedelmeddel élni fogok én is, s írni többet, mint önmagád kívánnál. Lacinak írtam, várom feleletét, s közlöm majd. Isten áldjon meg.

Eötvös

28. SZALAY LÁSZLÓNAK

(1836. május)

Kedves barátom!

Kérlek, juttasd ide mellékelt levelemet Lukács kezeihez, s intsd, tudósítson lakásáról. - Mindeddig Gaáltól egy sort sem vevék, talán nem is kapta levelemet. Kérd meg, írjon akármit is, csak bizonyos legyek, fog-e dolgozni, nem-e. Szemerét tisztelem, mondd, örömmel vettem

levelét, s még nagyobbal talán barátságos ajánlását, holnap felelek néki is, betegeskedésem miatt mindenben hátramaradok.

Eötvös

29. KÖLCSEY FERENCNEK

(1836. június 8.)
Jún. 8kán

Kölcseynek barátja Eötvös üdvözletét!

Hat hete már, hogy betegeskedem, fejem, májam, gyomrom, egyszóval testem egész demokráciája pártot ütött az ész zsarnoksága ellen, míg végre a hatalmas fejedelmet udvari bolondjával, a jókedvvel együtt leláncolák. Minthogy pedig egyéb bajaimhoz még két orvos, s kegyetlenül piócáztató sebész keveredett, gondolhatod, mennyit szenvedtem. - Ím kéthónapi hallgatásomnak oka! mely egyébként minden tekintet alatt magyarázhatatlan, s talán védhetetlen tunyaságnak látszana. - Gondolhatod, mennyi hátramaradást szenvedek fordításaimban, egyrészről az orvosok, kik minden írást s olvasást fejfájásaim miatt eltiltanak; a másikat fejem, mely, mint minden, ami gyenge - ez önkényes törvénynek engedelmeskedik, valóban vagy utammal vagy szándékommal fel kelle hagynom, ha Szemere - kinek már annyi barátságát tapasztaltam - most is nem segített volna bajaimban azáltal, hogy P[alocsay]. költeményeinek redaktióját magára vállalá. Így már nyugodt lélekkel távozhatok, mert bizonyos vagyok arról, hogy P[alocsay]. híre Szemere ügyes redaktori keze alatt csak nyerhet. Fogadd köszönetemet utolsó fordításodért, nem redaktori, baráti köszönetemet. Nem hiheted, mennyivel kedvesebbek P[alocsay]. költeményei most előttem, hogy általad s még néhány hív fáradsága által honosodtak; mintegy emlékkönyvemmé váltak most, melyben mindazok, kik barátjaim, feljegyezték nevöket, melyben éltem egy felejthetetlen keserve mellett, a jó ösmért vonások reményre intenek, a vesztett barát sírja felett azok lépnek előmbe, kik még élnek. - Magammal viszem e könyvet, s vele emlékedet, barátom, kinek viszontlátására örülhetek, csak ki maga áll, kesergjen. Isten áldjon meg, s el ne felejts.

Eötvös

Az ide mellékelt költemény nékem annyira tetszik, hogy bármint intsen is szemérmem, fordítását csak rád bízhatom, ha elkészíted, - s elég ha Júl[ius]. elejéig készül, küldd Szemerének, én már távol leszek.

30. KÖLCSEY FERENCNEK

(1836. június 13.)
Bécs Jún. 13.

Kedves Barátom!

Vállas Antal, öcsém nevelője, s Egyetemi együttlétünk olta leghívebb barátjaim egyike, nagyrészint hosszas kérésemnek szót fogadva, végre egy Szemle kiadására határozta el magát. A Szemle címe *Haza és külföld*, tárgya leginkább mindaz, ami a kor történeteivel egybefüggésben van s nem egyenesen politika. - Nincs egy nemzet talán Európában, melynek oly kevés

ösmeretjei lennének, mint a magyarnak, nem tudományról szólok itt - mert ez mindég csak egyesek tulajdona -, de éppen azon ösmeretekről, melyek a népet a szomszéd nemzetekről mulatják, melyek az idegen s tulajdon becseket felfedezik, s éppen mert felületességek miatt közértelműek, egyszersmind közhasznúak is. A magyar nem ösmeri hazáját, önereje nagy titokként áll előtte, nem ösmeri a külföldöt, s bámulja vagy utálja, mert becsülni csak az tud, ki ösmér. E hiányt pótolni lesz Szemlénk fő feladása. A külföldi s magyar statisztika, hazai s idegen szokások, utazó magyarok levelei, a külföldön megjelent, s honunkat közelről érdeklő munkák megbírálása, s ilyenek. Minden kötet végívei e cím alatt: *Hazai és külföldi literatúra* csak literatúrával foglalatoskodnak, s éppen ezen rész az, miben segédkezedet annyival biztosabban kérjük, mennyivel nagyobb szükségünk vagyon rá. Érdemetlen kezekben volt a Magyar Kritika eddig, állj hozzánk, s látni fogod, mily varázshatalmú neved, a rossz befolyás semmivé válik, s szabad leend ismét literatúránk, mely a szép örök, változhatatlan törvényei, bírósága alá vetődik általad. Minden nagy írónak, minden nagy befolyású szónoknak van orgánuma, legyen az a tied. - Ha mellette felállsz, ha első kötetünket - bármi kevés légyen is - dolgozásiddal neveled, díszíted, az egész fel fog állni, s csak néked tulajdoníthatja e bizonyára hasznos munka lételét. - Segédjeink mindeddig: 1. Valamennyi külföldi szemle s újság. 2. Pulszky, ki most a Pirenei félszigeten tartózkodik. 3. Szemere, ki most útnak indul. 4. Önmagam, ki itt adandom ki egész utazásomat; ha társaságunkkal megelégszel, ne vond vissza magadat. Vállas barátom is megérdemli pártfogásodat, mind hazaszeretete, mind tudománya végett. - Én július 1-én távozok, a posták, főképpen most, felette rendetlenek, kérlek, ha felelsz, adresszírozd a levelet így. (À Monsieur Antoine de Vállas docteur en medecine Dorotheagasse N° 1105) mindég tudja hollétemet, s majd utánam fogja küldeni. Még egyszer élj boldogul, s el ne felejtsd

barátodat
Eötvöst.

31. SZALAY LÁSZLÓNAK

(1836. június 30.)
Jun 30.

Kedves barátom!

Hetekig várom feleletedet; levelemre, melyben Vállas által alapítandó folyóírásunkról írok, s az csak nem jön, beteg vagy-é, barátom? s ha az vagy, mért nem tudósítasz Eckstein által. - Holnap megyek, s még annyi dolgom van, hogy valóban azt sem tudom, elkészíthetek-e mindent, így tehát ne várj sok szép okoskodást, de annyival több kérést, észrevehetted már régen, barátimmal majdnem úgy bánok, mint az Úristennel, minden szó, melyet hozzájok intézek, egy-egy kérés. Rajta hát. -

Először, ha utolsó levelemre felelsz, ne hozzám, de Vállashoz intézd leveledet, az egész dolog úgyis nagyrészint őt érdekli leginkább, s ő majd engem tudósít. Egyébiránt kikérem magamnak, ne felejtsd el Józsidat, s írjál, mindenekelőtt egy jó hosszú levelet Genfre. Július vége felé vagy Augusztus kezdetével ott leszek, írj meg mindent, mi téged érdekel, érdekes nékem is, jól tudod, mi együvé valók vagyunk, egypár ország vagy tenger, mely közünkbe tolul, mit árt az nekünk, a barátság olyan, mint a többi erények, e földön csak érdemeket gyűjtenek, a jutalom minden földin túl vár. De elég, a barátság is szent szó, s én ebben zsidó vagyok, ki a

szent szavat csak egyszer szeretem kimondani, írni fogsz, azt erősen hiszem, mert fájna, ha nem tennéd.

Palocsay verseit Ecksteinhoz adresszírozom, a német résznek ő lészen átnézője, a magyart Szemerének adja át. Betegségem miatt csak felette keveset fordíthattam, ha netalán Garay vagy másvalaki még egypárnak fordítását felvállalná - mi iránt mindenkit nevemben felszólíthatsz - határtalan lenne köszönetem; de leginkább azon háromnak lefordításáról gondoskodj, melyeket Szemere leveléhez mellékelve különösen küldök. P[alocsay] családja felette sokat tart éppen e három darabról, s igen kért, fordítanám le, magam pedig nem bírtam velek. - Az előszót - melyet, sub rosa mondom, még nem is írtam, talán csak németül fogom küldeni, ha úgy volna, kérlek, az Istenért, fordítsd le, másképp szégyenben maradok. Annyira elgyengültem betegségem által, hogy semmi jót e pillanatban nem írhatok. A Verseknek mottója mind a magyar, mind a német részben ez

Pascitur in vivis livor post fata quiescit
Tuum suss ex merito, quemque tuetur honos.

Ovid.

Isten áldjon meg, ha még valami eszembe jutna, majd később írom meg. -

Eötvös

Még egyet: ha jól emlékszem, P[alocsay]nek több versei már ezelőtt Almanachokban jöttek ki magyarul, ha úgy van, kérlek, nézd át a Kaszinóban az Aurora s Nefelejtseket, s amit találsz, add Szemerének.

32. EÖTVÖS IGNÁCNÉNAK

(Fordítás németből)

(1836. november 9.)
Bordeaux, 836. nov. 9.

Szeretett anyám!

Ha a levélírásban való hanyagság révén valaha is aggodalmat okoztam Magának - noha most legalább ebben az ügyben teljesen ártatlannak érzem magamat -, úgy meg van bosszúlva; negyven napja nem kaptam egyetlen sort sem Magától, sem valakitől az enyéim közül, azoktól tudniillik, akiket Isten adott nekem; azok a barátok, akikre magam tettem szert, már régóta hozzászoktattak ehhez. Sok ember mondta nekem azt, hogy szeret, tudták, hogy ez nekem örömet szerez, és egy szó semmibe sem kerül; mindegyiküknek írtam, pontosan megjelöltem válaszuk számára a helyet és az időpontot, mégsem válaszolt Paziazit és Vállast kivéve egyetlen egy sem. Egyikük sem tudja, milyen jólesik az egyedülállónak, ha emlékeztetik barátaira, milyen boldogok vagyunk, ha felnyitunk egy levelet, mennyire megérezzük a szeretet minden meleg szavát, mennyire örülünk a barátságnak, mintha csak most szereztük volna meg, mintha csak most lennénk bizonyosak felőle, mert írásban, világosan látjuk magunk előtt. Mit tudnak ők minderről; éppen olyan keveset, mint amilyen kevéssé képes egy kínai megérteni egy európait, amikor látja, hogy ezt egy bankjegy boldoggá teszi, mert nem is sejti, milyen sokat képvisel a kis papírdarab. Az emberiség összes nagy érzései közül talán a barátság az egyetlen, amelyben Maga olykor kételkedett, és igaza van. Viharoknál mindenki egy árbochoz vagy hajókötélhez kötözi magát olyan erősen, amennyire csak tudja, hogy képes

legyen ellenállni a viharnak és a hajó fölött átcsapó hatalmas hullámoknak; így kötődik az ember az öröm és a fájdalom viharaiban embertársaihoz, ha a roham elmúlt, ismét kiszabadul, és ki vehetné ezt tőle rossz néven, elvégre a barátság is csupán olyan ürügy, mint bármely másik. Ha a véghez vitt utazás után hazatérek, valamennyien ismét szeretni fognak, de most, amíg nevem egy elvesztegetendő óra fogalmára redukálódik, jobbnak látják takarékoskodni érzéseikkel, hogy legalább a viszontlátás megható jelenetére hozzanak össze tekintélyesebb mennyiséget belőlük. De ha meggondolom, hogy szeptember 20-a óta egyetlen sort sem kaptam Magától, és hogy ebben feltehetőleg én magam vagyok a hibás, mert Maga bizonyára írt, közel vagyok a kétségbeeséshez. Az ember egyedülálló teremtménye Istennek, mindig változékony, mindig mozgásban levő; egyvalami mégis örökké megmarad a szívében: a vágy; ahogyan a mágnestű mindig észak felé mutat, de minél közelebb jut céljához, annál több elhajlást szenved, míg végül a póluson az ég felé fordul, úgy fordul a szív a jövő felé, amíg végül a célnál az ég felé mutat. Élni olyan ige, amelynek a legtöbb ember számára - és én is közéjük tartozom - csak jövő ideje van. Amikor odahaza voltam, a nagyvilágba vágyódtam, most hazámba vágyódom, minden boldog ember szívében örökös elégedetlenség lakozik, de senkit sem sajnálok emiatt, mert ez az elégedetlenség a remény. - Ha arra a pillanatra gondolok, amikor ismét ott leszek Magánál, amikor ismét szívemre szoríthatom, hogy soha többé el ne hagyjam, ha arra a csendes boldogságra gondolok, amelyet csak azóta ismertem fel, amióta rövid időre lemondtam róla, azokra a csendes örömökre, amelyeket egy pillanat nyújt és egy élet sem képes elfeledtetni, szeretnék nyomban helyet váltani és hazasietni. Ámde vannak kötelességek, amelyeket magunk róttunk magunkra, és amelyeket teljesíteni kell; senki sem érzi jobban, mint én magam, hogy milyen hasznosak az utazások, és amikor majd viszontlát, remélhetőleg nemcsak a szeretetére, hanem a becsülésére is érdemes leszek. Higgye el nekem, minden nap, amellyel utazásomat megrövidíthetem, hogy korábban lehessek újra együtt Magával, szerencsés nap számomra, és nem fogom kitolni az utazást.

A kereskedelem a legtársadalmibb jellegű önzés; mindenki csak a maga számára működik és dolgozik, és mégis használ felebarátainak. Amit az isteni alapelv: szeresd felebarátodat, mint önmagadat, csak ritkán és csak keveseknél ér el, azt, hogy egy ember egész életét az emberiség javának szentelje, a pénz előidézte. Az önzés így már örökletes bűne nemünknek; minden vallás, a legtöbb morálfilozófus küzdött ellene, de hasztalanul; a pénz (legalább is gyakorlatilag) legyőzte. Élvezetet élvezetért, ez a cserekereskedelem elve. - A pénz semmi egyéb, mint az élvezetek képviselője, de csupán a képviselője; ahogyan a cserekereskedelemben csak azáltal lehet élvezethez jutni, hogy élvezetet biztosítunk másoknak, úgy van a pénzzel is; miután azonban a dolgok természetében fekszik, hogy mindenki több pénzt halmoz fel, mint amennyit realizálni, azaz valóban élvezni tud, ebből világosan következik, hogy több élvezetet biztosít az emberiségnek, mint amennyit attól kapott hogy így - akarata ellenére - nem volt egoista, sőt inkább olyan sokat tett az emberiség javára és hasznára, amennyit csak tudott. Barátja vagyok a kereskedővárosoknak; a fáradhatatlan tevékenység, az összes nyelvek és népek tarka zűrzavara., amely a szemlélő előtt az emberiség nagyszabású képévé egyesül, a tarka jelzőlobogók és zászlók, amelyek nyugtalanul himbálóznak a szélben, mintha távoli hazájuk után vágyódnának, mindig örömmel töltenek el, valahányszor csak látom őket. Órák hosszat kószálok szerte a kikötőben, elvegyülök a vidáman mulatozó matrózok közé, és hallgatom beszélgetésüket és elbeszéléseiket, és ha kilépek a kocsmából, vagy egy csoport beduin, amely egy szemfényvesztőt bámul, von magához, vagy a hajóinasok gimnasztikái játékaikkal, vagy egy öreg provence-i, a dalnokok korának maradványa, aki a jó René király dicséretét énekli; mindenütt öröm; ki tudna itt szomorú lenni; ki tudna szomorú maradni Marseille-ben, ahol az ég olyan kék, mint minálunk, ahol körös-körül olajfák és ciprusok zöldellnek, és a végtelen tenger tajtékja verdesi a sziklafalakat, mintha az élő természet érverése lenne, ki tudna szomorú maradni, amikor körülötte vidám emberek dala zeng, és a

provence-i nők csillogó tekintete árasztja rá sugarait. Oh, a Provence szép tájék, és én még az aix-i Oehl-t is, aki hidraulikus sajtónkkal konkurrál, megbocsátanám neki, csak küldjön el leányai közül is néhányat a versenytárgyalásra.

Toulon Napóleon születési helye; az a hely, ahol hősi életének első nagy tettét véghez vitte, ahol ifjúkori álmai először váltak valóra, ahol talán először ismerte fel nagy hivatását. A velencei fregatt, amelyen az angol hajóhad közepette újból elérte Franciaország földjét, és amelyet most tiszteletből a tengernagyi zászlóval ékesítettek fel, az egyetlen dolog, ami tőle fennmaradt, de erre sincsen szükség ahhoz, hogy emlékezzünk őrá; vannak emberek, akiknek nincs szükségük emlékműre, kivéve azt a helyet, ahol működtek, és ő is közéjük tartozik; a kopár sziklák, amelyek a várost körülzárják, kőtömegeikkel többet mondanak, mint egy akadémikus lapidáris stílusa; a tenger, amelyre oly gyakran vetette a szűkös látóhatártól kifáradt, vágyódó tekintetét, hogy az a korlátlan látóhatáron mintegy megpihenjen, hullámaival hangosabban beszél, mintha maga Plinius írta volna meg Panegyriconját. Kibéreltem egy matrózt a bárkájával, hogy a Re-i kikötőt és a benne elhelyezkedő Montebello sorhajót megnézzem. Több napon át vihar tombolt, még mindig erős északkeleti szél fújt, és a tenger magasra csapott fel. Ladikom dagadó vitorlákkal, nyílsebesen siklott, hol fel, hol le a mozgó vízár tetején, de mindig egyenesen a cél irányában. Ó, abban a pillanatban boldog voltam, de csak abban a pillanatban, és már a következőben rosszul voltam. Velem a tengeren az történik, ami a szalamanderrel a tűzben, színt változtatok; szerencsére nem tartott elég sokáig ahhoz, hogy színváltoztatásnál többre kerüljön sor, és amikor elértem a Montebellót, gazdag jutalmat nyertem szenvedéseimért. - Már napok óta senkisem kockáztatott meg efféle sétautat, és a tenger szintje még ezen a napon is jóval magasabb volt annál, hogysem csalogató legyen kéjutasok számára; de minthogy meg voltam győződve arról, hogy senkisem kockáztatja két frankért az életét, és nagyon a szívemen feküdt az, hogy lássam a francia tengerészetnek ezt a legszebb hajóját, merészen beültem gyönge hajócskámba, és csodálatban volt részem ezért. Ha ismét magánál leszek, elmagyarázom Magának a hajókat, most azonban ez túlságosan hosszadalmas lenne nekem, és csak annyit mondok, hogy a Montebellónak 120 ágyúja és 1200 főnyi legénysége van, ez elegendő ahhoz, hogy fogalmat alkossunk magunknak nagyságáról, ha hozzágondoljuk még a 6 hónapra való élelmiszereket és a hadifelszereléseket is. A tisztaság nem érdemli meg a csodálatot, és egyáltalán nem hasonlítható össze azzal, amelyet angol és amerikai járműveken találunk. - Az arzenál nagyobb, mint maga a város, és a 3600 gályarabon kívül még kb. 6000 szabad munkás dolgozik benne. A világ összes fegyintézetei közül bizonyosan a bagne a legrosszabb; minden fegyenc - az őrizetét célzó összes biztonsági rendszabályokkal együtt - naponta 5 frankjába kerül az államnak, miközben munkájának hozadéka legföljebb 2 frankra becsülhető. Ezenfelül minden szinte úgy van kitervelve, hogy őt fizikailag és erkölcsileg még jobban tönkretegye. A betűkkel és számokkal ellátott különleges öltözet, amely mintegy folytonosan pellengérre állítja őket; a lánc, amely társaihoz bilincseli, amely mindegyikük számára feltehetőleg inkább a gonoszság, semmint a lelkiismeret láncát testesíti meg, és amelytől nem szabadulhat; a megbüntetésük vonatkozásában érvényesülő tökéletes önkény - aligha megfelelő eszközök arra, hogy felemeljék az elbukottakat, akik végül a szabadsággal csak annak lehetőségét kapják meg, hogy bosszút álljanak a társadalmon, nem pedig annak lehetőségét, hogy visszatérjenek beléje. A megbocsátás az egyes embereknél erény, az állam számára, kötelesség, mert ez túlságosan nagy ahhoz, hogy bosszút álljon, és a büntetésnek ez a fajtája mégsem egyéb, mint bosszú. Mi késztetheti a francia kormányt erre a rendszabályra, nem tudom, de az semmiesetre sem okos rendszabály, mert valamennyi Toulonban őrzött gályarab legföljebb 10 évig marad fogságban, következésképpen az államnak valamelyes érdeke kellene, hogy fűződjék megjavulásukhoz. - Berekeszteni ezeket a sorokat, hogy még a mai postával elmenjenek és hírt vigyenek Magának; kérem,

küldjön választ nekem Párizsba, de nyomban; és egyáltalán írjon olyan gyakran, ahogyan tud, még ha csak pár sort is.

Szerető fia
E. József

33. br. EÖTVÖS IGNÁCNÉNAK

(Fordítás németből)

(1836. november 16.)
Párizs, 836. nov. 16.

Drága anyám!

Párizsban vagyok. - Dániel az oroszlánbarlangban - sóhajt fel erre; de ha hallana engem, amint, akár Dániel, régi szent énekeimet fújom, megnyugodnék. Egyike vagyok azoknak az egyéniségeknek, akiknek számára kizárólag az eszmék veszélyesek, és ugyanezeknek az eszméknek bármiféle alkalmazása csalódást okoz. Szabad alkotmányok ugyanazt jelentik a szabadság számára, mint megházasodás a szerelem számára: az első pillanatban annak kielégítésére szolgáló eszközt, a következő időszakban laza és egy idő múlva elviselhetetlen korlátot; és miután itt végül elérkeztek ehhez a ponthoz, a kép éppenséggel nem olyan vonzó, hogy egy becsületes fickót - amilyen én vagyok - utánzásra csábítson. Hosszabb időn át utazgattam Franciaországban, és legnagyobb szerencsémre egyedül - mert Louis nem akart megválni Párizstól -, ami által roppant sok emberrel kerültem érintkezésbe, és biztosíthatom arról, hogy összes véleményeim megváltoztak. Nálunk teljesen hamis elképzelést alakítanak ki ennek az országnak a helyzetéről; nekünk úgy tűnik, hogy a polgárkirályság megdönthetetlen, a pártok ereje megtörött és csak néhány elégedetlen kiáltozására korlátozódik; régen megszűntünk félni a köztársaságiaktól és hinni a karlistáknak mint valóságos pártnak a létezésében, pedig mindez - és legfőképp az utóbbi - tökéletesen hamis. Dél-Franciaországban tett egész utazásom során néhány köztársaságpártit kivéve - és ezek mind a hadsereghez tartoznak - nem találkoztam másokkal, mint karlistákkal. - Az önkényuralomnak kevés védelmezője van, és Franciaország jelenlegi kormánya mindaddig fennmaradhatott, amíg képes volt a korlátozatlan monarchia eszméjét az idősebbik Bourbon-házzal összekapcsolni, most azonban a karlista pártnak sikerült - és X. Károly halála még inkább a hasznára vált - ezt a két kérdést szétválasztani, és úgy ábrázolni az idősebbik házat, mint amely belátta valamennyi tévedését; és azt hiszem, hogy perét, amelyet még nem folytattak le, máris megnyerte. A restauráció korszaka népszerűbb, mint ahogyan gondolhattuk volna; megvolt az a szerencséje, hogy begyógyította Franciaország sebeit, amelyeket ama hosszan tartó dicsőség ütött ezen az országon, vagy legalábbis jelen volt akkor, amikor ezek a sebek begyógyultak; és a nép ebben a gyógyulásban, amelyet talán csak a természetnek köszönhet, urai jóságának és bölcsességének művét látja. Sohasem volt kormány, amely többet foglalkozott volna anyagi érdekekkel, mint a restauráció, és mindannak alapján, amit mostanáig láttam, meg vagyok győződve róla, hogy a júliusi forradalom pillanatában a népnek még az anyagi erő tekintetében is messze legnagyobb része hű maradt régi uralkodóházához, és csak bizonyos eszmék hihetetlen hatásossága és az összes érdekeknek Párizs városába való koncentrálódása tettek lehetővé egy forradalmat, amely még ekkor is csupán X. Károly szökése révén nyert szentesítést és erőt. Ha X. Károly, ahelyett hogy megszökik, Franciaország valamelyik déli városába vonult volna vissza, látta volna, hogy ordonnance-ai és miniszterei népszerűtlenek, visszavonta volna őket,

és mivel akkor az egész a királyság és a köztársaság közötti küzdelemre szűkült volna le, bizonyosan győztesként került volna ki ebből. - A júliusi forradalom tisztán köztársasági irányú mozgalom; Lajos Fülöp nem a célja volt, eszköz volt, amelyet csak akkor ragadtak meg, amikor belátták, hogy a franciák messze legnagyobb része monarchikus érzelmű; ha Károly az első pillanatban - félénkség helyett - ellenséges álláspontra helyezkedik, az okos Lajos Fülöp sohasem lépett volna trónra. Egy dinasztikus kérdésből elvek küzdelme lett volna, és talán a trikolór lengett volna minden színház fölött, de alatta ez állt volna: „V. Henrik." Politikai vonatkozásban nem kell semmit sem megjósolni, és én is csak Maga előtt teszem ezt, de meg vagyok győződve róla: 2 év sem telik bele, és a karlisták vérözönnel árasztják el Franciaországot, és ez talán éppen azt eredményezi majd, ami ellen mindig küzdöttek, hiszen a vörös a köztársaságiak színe. - De elég a politikából, és mára egyáltalán; miután most egy helyen maradok, hetente legalább kétszer írok Magának, és legalább ugyanennyi választ remélek.

Számtalanszor üdvözli
szerető fia
E. J.

34. LADY HELENA ROBINSONNAK

(Fordítás franciából)

(1837. március 4.)
London 4/3.

Asszonyom -

Amint Londonba érkeztem, az volt a szándékom, hogy azonnal meglátogatom fiát, gyengélkedésem azonban megakadályozott ebben egészen tegnapig, amikor is egy kis napsugár áttörve a várost borító, vastag ködfátylat, visszaadott egy kevéskét szokott vidámságomból. Egy kicsit jobban éreztem magam, és Futhamban voltam. Richárd tökéletesen jól van, vidám és elégedett, s olyan örömujjongással fogadott, amilyennel a korabeli fiúk futnak mindenkihez, s amilyent én tőle biztosan meg is érdemlek. Minden gyereket szeretek, szeretek olvasni e kis lények szívében, létünk első lapjai ők, amelyek oly tiszták, oly reményteliek; az ember olyan jó, mikor még semmi sem történt, előtte a jövő, mikor még nem tudunk semmit, de mindenben hiszünk és mindent igaznak vélünk. Ha velük szórakozom, mindig visszatér a boldogság emléke, s jólesik vele időznöm. Richárdot számomra még kedvesebbé teszi Önnek és az Ön jóságának emléke; biztosíthatom, hogy ezt soha nem felejtem el. Miss? - elfelejtettem a nevét - sok szeretettel fogadott engem, Richárd mást sem tett, csak kérdezősködött, főképp afelől, hogy a Mama miért nem írt; úgy szeretem látni Mama apró betűs írását, írnia kellett volna - mondta. Ígértem neki levelet Lotzbeck révén, remélem, hogy Ön megtartja az én szavamat. Több örömet szerez vele, mintsem sejti. Miss Florence-nek Richárd rögtön akart válaszolni, de Miss? meggátolta benne, mondván, hogy az iskolai elfoglaltság nem hagy rá időt. Így énrám bízta, hogy köszönetet mondjak neki a levéltárcáért. Legyen szíves, értesítse őt erről. Elutazásom előtt még egyszer meglátogatom Richárdot, ő az egyetlen barátom Londonban, s így gyakran kell vele érintkeznem.

Már egy hete ebben a városban lakom, minden tetszik itt nekem. Komoly jellege sokkal jobban megfelel, mint Párizs zsivaja, ahol mindig idegennek érzem magam, csak egy kis napfény, egy darabka kék ég, meg néhány csillag hiányzik ahhoz, hogy tökéletesen boldog és elégedett legyek, mert a köd bánatossá tesz. Hiába rejtőzöm az Önök nagy újságai mögé, hiába

megyek klubba és összejövetelekre, hogy politikáról beszélgessek, minél jobban keresem a szórakozást, annál rosszabb a hangulatom. Szerencsések a barátaim, hogy nincsenek velem, mert elviselhetetlen vagyok. És Önöknek, angoloknak ez a köd semmi, Önök jól tudják, hogy ez olyan fátyol, melyet Isten bocsátott hazájukra, miként a szultán borít fátylat kegyencnőjére, s ezt a fátylat idegen soha nem lebbentette fel, és nem is lebbenti fel soha. Önökéi a világ legszeretetreméltóbb asszonyai, s le tudnak mondani az égbolt látásáról, nekünk, többieknek azonban, akiknek ez nem adatott meg, s akik az Önök gépeiből csak az olajfüstöt érezzük, ez elviselhetetlen.

Mindez bizonyára nem érdekli Önt, s csak afféle mentegetődzés azért, hogy ilyen unalmas voltam. Bevallom, sajnálom, hogy leültem Önnek levelet írni, amikor előre tudtam az eredményt, de Ön kívánta, s ez mindent megmagyaráz. Szerencsétlenségemre elutazásom előtt találkoztam Miss Florenceszal, aki látva siralmas állapotomat, amelybe arcom újabb „megszépítése" után kerültem, nem tudta türtőztetni magát, hogy így ne kiáltson fel: Ó, de csúnya ön! Ön pedig, levelemet olvasva, azt fogja mondani: Ó, milyen unalmas ő, s így én mindent elvesztettem, kivéve azt a megtiszteltetést, hogy Önnek írtam s azt a halvány reményt, hogy válaszolni fog. Lehúzom kesztyűmet, hogy kezet nyújtsak Önnek, arra kérve, hogy jusson néha eszébe

az Ön
nagyon odaadó Eötvöse.

35. SZALAY LÁSZLÓNAK

(1837. október)

Kedves Lacim!

Búcsúzólátogatásim végett értekezésemmel elkéstem; a leírás szép, de nem vala időm azt egészen átnéznem, s leköteleznél, ha magad tennéd. - A Congregatio zajosabb volt, mint vártam, s fájdalom, Madarászra nézve talán szomorú következéseket szülend. - Mondása: ki Magyarországban az igazságot mondja, hóhérpallos alatt áll, olyan, minőt, bár éppen nem felségsértő indulattal vala mondva is, sokan arra csavarni igyekezendnek, mi Mad[arászt]. munkálkodásaiban leginkább meggátolhatja. - Én magam részemről nem tudom, ha már a nemesek egyenlőségét elösmértük, mily arccal tagadhatjuk meg a szegényebbtől a voksolás jussát, ha csak azon képtelenséget nem akarjuk itt felállítani, hogy törvényeink a nemesnek szavat csak olyan feltételek alatt adtak, melyek az avval való élhetést teljes lehetetlenné teszik. Cziráky azon elvet mondá ki, hogy mindenkit, ki véleményét okokkal támogatja, de csak azt, saniornak számlálja; de ennél vajon mondott-e még Excellencia is már vadabbat, hogy az, ki éppen előhozott okainál fogva bébizonyítá, hogy a tárgyhoz semmit sem ért s egyébiránt is balfasz, sanior, míg más, noha eszére nézve Plato, mert rekedtség miatt nem szólhatott, vagy rosszkedv miatt szólni nem akart, nem az.

A módra nézve egészen Madarászok felén van a hiba, kik magokat, noha teli ésszel, oly nem illően, oly gyerekesen viselték, mint diszkussziókban soha nem kellene. - Az ég áldjon meg, írjál, ha valami újat tudsz, s szeresd

barátodat Eötvöst

Rosszul érzem magamat, s már több napja, hogy nem írhatok.

36. SZALAY LÁSZLÓNAK

(1837. december)

Kedves barátom!

Elégedett vagyok; azaz boldog. Most, hol a pályán, melyet sors, s önválasztásom elémbe jegyze, felléptem, naponként új erőt érzek kifejleni lelkemben, naponként erősb akaratot, arra, mit kötelességemnek ösmértem.

Fellépésem Borsod V[árme]gyében mint szónok, bár a Gyűlés érdektelensége végett csak kisebb tárgyakban történhetett, olyan vala, mellyel megelégszem, s ha nem csal minden várakozás, a jövő Országgyűlés mint követet lát, s nem mint utolsót.

Falusi magányomat, melyet szüntelen munka kedvessé tett volna úgyis, egy angyal mennyországgá változtatá, nem gondolod, mennyire boldognak s nyugodtnak érzem magam egyszerű körében, melynek dísze egy pár mosolygó gyermekarc, bája ő, kinek szíve szabadságért dobogni s mégis minden kötelékeket megtartani, ki gondolkozni s imádkozni tud. Jöjj hozzám, ha lehet, s ha nem, olvasd svájci utamat, mely naprul napra halad, s melynek lapjain mindég s mindenütt napsugárkint átdereng azon szerencse, melyet ő áraszta körültem. Szerettem sokszor, s őrültségig boldognak éreztem magam, s kétségbeesésig boldogtalannak, s most is szeretek, s ha rám néz, mosolygok s szerencsés vagyok. Elvénültem-e?

Mondd az Athenieknek, hogy ez évben is írandok, s pedig többet, mert egy olvasóval több lesz. Praenumerálj számomra náluk, ha gratis ajánlják, jó, ha nem, füzesd ki, s öcsém vissza fogja téríteni. Számokra egy értekezés készül: A szegények állapotja Irlandiában. -

Emlényt s Hajnalt, reménylem, gratis kapok, s ha nem is, vedd számomra Heckenastnál, s küldesd Maryval ide. Fáynénak ígértem.

Élj boldogul

s szeresd barátodat
Eötvöst

Írd meg lakásodat.

37. SZALAY LÁSZLÓNAK

(1837. december 19.)
Sály dec 19. 837.

Kedves barátom!

Mindenekelőtt kérdésedre felelek; Én Garaynak - kit személyesen nem ösmerek - semmi munkámat, se kiadás végett, se más akármi okból, nem adtam, s megvallom, csudálkozva olvastam azon jelentést, melyben a Hajnal munkatársai közt neveztetem, gondolva azonban, hogy mivel Garay Almanakjába taval is írtam, s nálad még Aphorismusaim, s más kisebb dolgozásim találtatnak, Te ezeknek egyikét adtad a kiadónak, nem akartam hasztalan kérdésekkel terhelni, s vártam kíváncsian az ösmeretlen munkát, melynek szerzője valék. De minthogy ez nem úgy van, s az egész egy nevemmel való visszaélés, kérlek, kérdezd Garayt magát, mi okból tehette ő azt, s add tudtára, hogy minden meghatalmazásom nélkül kiadott munka ellen - habár tőlem volna is az, nyilvánságosan protestálni feltett szándékom, s hogy

mindazon tisztelet, mellyel Garay Úr mint hazám egy szépreményű polgára eránt eddig viseltettem, nem leend elegendő arra, hogy megsértésemet elhallgassam. Én Garayval soha nem ellenkeztem, egy kor, talán egy cél s pálya, inkább arra intenek, hogy hozzá közelítsek, mint távozzak, de ha, Gaáltól kérdeztetve, világosan kinyilatkoztattam is azt, hogy közmunkálkodásra kész vagyok, nevemet hírem nélkül kinyomtatni, s talán valami - nem tudom hol felfogott - gyermeki munkámat közölni azért nem lehete. - Ha jónak tartod, adj néki Aphorismusokat, vagy tudósíts, hogy másvalamit küldjek - mert nem akarom Garay még tiszta nevét a közönség előtt megszég[y]eníteni, s ha rajtam áll, írni fogok, mert már nevezett - egyébiránt pedig, kérlek, tudósíts azonnal a történtekről; mert az egész dolog szívemen fekszik. -

Hidd el, barátom, e megelégedés, melynek örü[l]sz, de melybe bízni nem akarsz, nem pillanatnyi. Egy hónapnál többet töltöttem magányomban, s az szakadatlanul tart, s úgy hiszem, tartani fog, míg bennem erő, hazámban kör találtatik, hogy cselekedhessek. Blazírozva vagyok; de csak az ifjú, a gyermek veszté el örömeit, a férfi épen maradt bennem, s az él, s örül, mint férfihoz illik, fáradva s komolyan. Ha reggel felkelve gazdálkodásomat elvégzem, egy angyal társaságában tölthetek egypár órát, s végre 2-ig éjfél után dolgozok, s ha e hosszú napban nincs egy óra, melyet vesztenék - mert azokat sem vesztjük, melyekben jó emberek társaságában jobbulunk - ha nincs egy pillanat, melyben a rosszszívű nagyvilág érzeményeimet sértené, nem mondhatom-é bátran estve; boldog valék. S az vagyok, barátom, boldog, mint kevesen, mert megelégedett, s az, mert meg vagyok győződve, hogy éltem nem folyand el hasztalan, s hogy ha egykor pihenni megyek, habár nem is nevemnek, legalább tetteimnek nyoma elveszni nem fog.

Svájci utam már mintegy 20 írott ívnyire nevekedett, s ha Márciusban hív kezedet szoríthatom végre ismét, átmegyünk az egészen, melynek ez legfeljebb fele. A munka mívészi tekintetben talán hibás, de éppen e hibái által hasznosabb, szeretem írói híremet, de vannak más dolgok, melyeket még inkább szeretek, s melyekért azt szívesen feláldozom, s habár sok - mint példának okáért az, mit a zsidók emancipációjáról tegnap írtam - a könyvben helytelen, hazámba nagyon is helyin van, s azért tevém belé. A Hitel nemcsak könyv, a Hitel valami több, nemesebb; a Hitel egy hazafiúi tett, s ilyen leend némi részben svájci utam is: habár kisebb mértékben. Sz[échenyi] egész erejében találá a múltat, s harcot kezdve vele, ő az áldott rontó; s megmutatva az előítéletet s önséget egész mezítelenségében, helyt csinála nékünk, hol építsünk. - Eljött az idő, hol végre a nemzetnek, mely múltja hibáirul meggyőződött, irányt kell adnunk, s ér leend éltem iparkodása. A napló formája, melyet választék, sok szabadságokat enged, melyekkel bő mértékben élek, a belletristicai forma, s az itt-ott beszőtt elbeszélések csak arra írattak, hogy a cenzort e nem politikusnak látszó munka iránt kegyesebbé, a közönséget hajlandóbbá tegyék. -

De most politikus életemről. - Tudod, hogy ittlétemnek főoka a követség; mindeddig érdekesebb tárgy elé nem fordulván, csak kisebbekben szólhaték, s tapssal, egyébiránt közelg a jövő Congregatio, s vele a pillanat, melyben nagyobbakban is fellépek, s úgy hiszem, el fogom érni célomat. Palóczy, kinek a Megyében biztos többsége vagyon, megígérte, hogy minden befolyását számomra használandja, s van valami bennem, ami arra int, hogy törekedésem hasztalan nem leend. - Popularitás, hála az Égnek, nálunk is szükséges, s ennek megszerzésére én e módokkal élendek.

1ször Írok egy munkát a jobbító tömlöcökről - mely nagy részint kész, s Január végéig - ha Julius munkáját megkapom - jobbítás végett kezeid között lesz. - Borsod évek óta tömlöcépítésrül gondolkozik, s tervkészítés végett felszólítá már Vayt is, remélhetni tehát, hogy ezen 1000 példányban nyomtatott, s egészen a Statusok közt gratis elosztott munka nemcsak

nevemet ösmeretessé, de kedvessé is teendi. Utam tapasztalásinak egy részit ajánlom így a Borsodiaknak, s ha már hízelgés néptömegnek szükséges, úgy tartom, férfihoz illőbben azt nem tehetem, mint így, hol egyszerre jót teszek.

2szor A Kaszinó tagjává váltam, s így az egész ifjúsággal, mely már most felém kezd fordulni, szorosabb öszveköttetésbe lépek.

3szor Két társaságot alakítok; melyeknek már most is terve készen fekszik fiókomban, s csak a jövő gyűlésre vár - egyet az oskolák, a másikat a gazdaság előmozdítására - egyet 1, a másikat 2 fl. p. p. Actiájút, s általok egy sokasággal szövődöm öszve, mely nagyrészint legalább az enyim leend.

Helyheztetésem nehéz. Nevem, Mágnásságom, Vallásom, minden ellenem van, s csak ha V[ár]megyémet mintegy kényszerítem választásomra, remélhetem azt. Abba a helyheztetésbe kell hoznom Borsodot, hogy el ne mellőztessem, s csak ha ezt elérhetem, remélhetek biztosan. Egyébiránt nem ijedek meg feladásomtól, mert azon meggyőződés, hogy csak mint követ használhatok igazán, minden nehézségek legyőzésére erőt ád.

Themised mikor jön ki? s nem lehetne-é belé egy articulust a halálos büntetés ellen írni? mire e pillanatba nagy kedvem volna.

Kérlek, küldd el e biztos alkalommal Kossuth benevolumját, ha lehet; de mindenesetre Ráday actioját, melyre a jövő gyűlésre elkerülhetetlen szükségem volna, ha másképp nem, talán Szemere vagy Ráday által kaphatnád meg, s jó, ha előre készülhetek, mert e nehéz tárgyban sem hallgatni, sem magamat ok nélkül kompromittálni nem akarom. Írjál pedig mennél többet s többször, mert ha magányos boldogságomnak egy hibázik, az egy barát; s leveleid azt, habár képzeletben is, előmbe hozzák. Élj boldogul, mennyire érdemled, s habár nem olyan e világ, minőnek boldog ifjúkorunkban álmodánk azt, egy mégsem csalt, az: hogy rajta barátot találhatunk, hívet, s igazat, mint te nékem, s néked

Eötvösöd

38. SZALAY LÁSZLÓNAK

(1838. január 5.)
[Sály], 5/1 838

Kedves barátom!

E pillanatban vevém leveledet; melyért elhavazott útjaink végett elébb nem küldheték, vedd köszönetemet mind magadnak, mind Benyv.; kinek hasznos tanácsait e vitában mindenesetre követni fogom. - Rádayt társaitul beszédemben elkülönözni nem vala szándékom, csak azért említém magát, mert a többiek nevét még nem ösmérem; amennyi rajtam áll ez ügyben, tenni fogom, s noha inkább e megye lelkesülésétül, mint ékesszólásomtul várok közrészvételt, abban egy pillanatig sem kételkedem. Fájdalom, hogy e közvélemény nyilatkozásai nálunk oly csekély béfolyásúak, s a szenvedő részére alig eszközölhetnek más enyhülést, mint azt, melyet megbecsülés minden jobb ember keblében gerjeszt. Congregatiónk Február 5^{kén} lesz, s csak ez, s az akkor előforduló nevezetes tárgyak tartanak még itt, honnan egészségem állapotja végett rég el kellene mennem. - Bajom, melyből őszkor az Orvos Urak kigyógyítani nem akartak, noha magamat minden orvoslásmódnak alávetni kész valék - mint magad tudod - most új erővel kitört, s alig fogom kikerülhetni a nagy kúrát; egyébiránt Februárig koplalással - amint reménylem, károm nélkül - kibírom, s mindég az marad vigasztalásom, hogy e bajt

nem érdemlém; s férfiasan tűrtem. - Ha valamit küldeni akarsz (az említett paquet iránt pedig kérlek, hogy tedd), küldd Miskolcra Adreszem alatt Bakos Vasáros boltjába, honnan minden nekem küldött paqueteket megkapok; de küldjed mennél elébb, hogy másokkal is közölhessem, mert jobb, ha ily tárgyakban sokan, mintha egy készül. - Svájci utamon dolgozok, bár most, amint gondolhatod, valamivel kedvetlenebben - tavaszkor egyébiránt mindenesetre elkészítem, úgy hiszem, lesz anyag, melyből segítségeddel egy jó munka alakulhat, akarattal valék hosszabb, hogy annál szabadabban törülhessünk. - Helyhezetem (melyet reménylem, egykor közelebbről fogsz megnézni) kellemetes, független - s ez egy szó egy mennyországot rejt magába.

Egyébiránt egy hibája van levelednek, keveset vagy inkább semmit sem írsz magadról; s mégis gondolhatád, hogy az, kivel 831-ben töltéd az újesztendei éjszakát; kit annyi év s viszontagság csak mindég szorosabban láncola szívedhez, szívesen hallana egyszer ismét Lacijáról valamit; egy szót nem a férfitul, kit az élet elkomolyíta, a férfihoz, ki tenni kezd; hanem Lacitul, az ifjútul, ifjú barátjához; mert hisz nékünk is vannak még ifjú pillanatjaink, s ha Ciceró csudálkozhatott, mért nem nevet két találkozó Augur egymás szemébe; csudálkozott volna, s talán még inkább, mért nem sír két barát egymás kebelén, ha találkozik. Felelj s sokat magadrul, ha lehet; s ha e levél gyávaságán elcsudálkoznál, emlékezz, hogy Sa[l]saparillával élek. - Köszöntsd Ribordyd, s kövesd meg nevemben, hogy mindeddig nem feleltem levelére, elébb nem volt egy órám se szabad, most pedig alig tudom a szükségeseket folytatni. Szíves köszöntésedet megviszem Géniuszomnak, ki már most is lázítgat nem jövő barátim ellen. - Beszédemben leginkább azon nyargalok - mily szörnyű, ha egy ország főbírószéke a hitelességet elveszti; szinte konzervatív színe van az egésznek, de meg fogsz vele elégedni, főképp a törvényes résszel, mely nagyatyámra emlékeztet. - Szeretném, ha a Pesti cong[regatióról]. tudósítnál, csak a Resultátumokrul legalább. A paquetet küldd el mindjárt, s köszöntsd valamennyi barátimat

Eötvös

39. SZALAY LÁSZLÓNAK

(1838. január)

Kedves Lacim!

Ide mellékelve küldöm a kívánt levelet, melyet a postán azért nem küldheték, mert Hengelmüller keresztnevét nem ösmerve, becsülettel nem adresszálhatam! Február 14^{kén}, ha csak lehet, nálatok vagyok, addig szeressétek

barátodat, Eötvöst

Rosszul érzem magamat. -

40. TOLDY FERENCNEK

(Körlevél)

(1838. április)

Tekintetes Orvos Doktor, m. kir. egyetemi Professzor, s m. tud. társ. Titoknok Úr,

Egyike azoknak, kik a pesti vízáradás által leginkább szenvedtek, *Heckenast Gusztáv* könyváros és kiadó úr.

Kik a magyar literatúra iránt némi részvéttel viseltetnek, ösmerik e nevet, mely nehány év óta majdnem minden újonnan megjelent munka címlapján olvasható, s részt is vesznek bizonyosan annak sorsán, kinek ügyünk iránti érdemei tagadhatatlanok, és csak örömmel vehetik azon hírt, hogy felsegítésére tehetnek valamit. -

Példaként tartva szemem előtt azt, mit angol és francia írók több ízben is tettek a magoknak érdemeket szerzett kiadókért, s azon érzelemtől vezéreltetve, hogy íly részvételre Az igenis érdemes, ki alig fejlődő literatúránknak majdnem egyetlen kiadója volt oly időben, midőn nem veszély nélküli lehetett e merény - azért is készséggel ajánlkozám *Heckenast* úrnak, egy literatúránk jelesebb írói által baráti ajándékként készítendő munka szerkesztésére: mivel kecsegtető vala reám nézve azon remény, hogy ilyetén vállalat által oly férfiakkal léphetek társaságba, kik, mint a Tekintetes Úr, teljes mértékben érdemesek azon díszre, melyben nevök áll a nemzet előtt, - s mert biztosan reménylem, hogy azok, kik munkáikban annyi magas érzelem bizonyítványit adták, ámbár ösmeretlen által felszólítva, nem fogják megtagadni részvétöket.

Tárgya a munkának minden, mi a szépliteratúra tág köréhez tartozik, legyen az próza vagy vers.

Becses válaszát ez ügyben a forduló postával *Heckenast Gusztáv* címzete alatt elvárván, a vállalat pártoltatása esetében egyúttal a remélhető kézirat ivszámát is közelítőleg kijelöltetni kérem.

A kézirat beküldésének határideje június vége.

Megkülönböztetett tisztelettel
Báró Eötvös József

Pesten, Áprilisban 1838.

41. gr. SZÉCHENYI ISTVÁNNAK

(1838. május 16.)
Sály 16/5

Kedves Barátom!

Ide mellékelve küldöm Borsod v[árme]gyének indítványomra hozott határozatát a Duna szabályoztatása iránt: avval a megjegyzéssel, hogy miután beszédemben egy nemzeti kölcsönt említék mint azon egy módot, mely a cél elérésére legbiztosabb, a Rendekben oly kevés ellenkezést találtam, hogy ennek utasításba való felvételét biztossággal ígérhetem. - Voltak ugyan - amint gondolhatod - ellenszegülők is, s mint nálunk közönségesen a Statusok legőszebb, habár nem is legtiszteletreméltóbb urai közül; de szavok régen elrekedt, s hangosabban szól az ifjúság; hisz úgyis nem a Rákoson tartatnak többé országgyűléseink, s talán végre a rákok is által fogják látni, hogy bennek többé helyök nincsen. -

Ami tenmagadat illeti - mert hogy említettelek, a tárgyból gondolhatod -, örömmel mondhatom, Borsodban ócsárlóid még hallgatók, s ha volna is itt-ott egy titkos ellened, a közvélemény nem változott erántad, s úgy hiszem, nem is fog változni, legalább míg nékem lesz szóm e v[árme]gyében, s benned azt fogom ösmérni, kit most tisztelek. -

Ha gyenge tehetségeimnek valahol hasznát veheted, tudasd velem; itt Sályba leveleid mindég megtalálnak (par Harsány-Sály) s légy bizonyos arról, hogy senki inkább nem tisztel, mint barátod

Eötvös

42. SZALAY LÁSZLÓNAK

(1838. május)

Kedves barátom!

Éppen most veszem leveledet, s ami úti terveidet illeti, csak azt mondhatom, hogy józanoknak gondolom azokat, s boldognak tartandom magamat, ha hitelem vagy személyem vagy akármivel, mi hatalmamban áll, hasznodra lehetek. Az egyes ember szereti múltját, mint nemzetek történeteiket, mert büszkébben nézhetünk mi is vissza azon időre, melyben jobbak valánk, s lelkesebbek; s így szeretem én múltamat, s vele téged, ki ifjúságom kevés boldog pillanatjainak mintegy perszonifikációja vagy. Élj velem, amint élhetsz, s szeress. -

Bizonyos okoknál fogva, melyeket nem közölhetek egészen, sokat kell írnom. Újságokba s versek által levelezek, s azért szükség, hogy mentül több jelenjék meg, főképpen a Társalkodóban, mely mindég kezei közt van. Az első dal ugyanazon fel- s aláírással a Társalkodóba való. A tavasz dalok, amint azokat egymás után küldeni fogom, mind az Athenaeumba valók.

Máriához

REMÉLJ!

Et qu' enfin seul et nu, vous voguez solitaire. -

Victor Hugo.

Reményed elmúlt, pusztán áll jövendőd
Így szólsz sohajtva, s én hiszem neked
Könnyen megösmeri a szenvedőket
A szív, mely önmaga már szenvedett.

S oh én szenvedtem, úgy mint te; szenvedtem,
Mit nem gyanít a zajgó néptömeg,
Fájdalmakat, melyekről nem beszéltem,
Sok bánatot, mit ők nem értenek

Mert lám szerettem én is szebb napokban,
Inkább szeretni földön nem lehet,
S én is csalódtam, s néma bánatomban
Én is elátkozám az életet.

S ha volt egy szív, mely szívemet megérté
Mely értem érezett, egy hív kebel,
Ő rég pihen, s a néma sír fölébe
Az elhagyott hiába térdepel.

A múlt napok nem fognak visszatérni,
Hiába ültetem virágimat.
Mért könnyezel? nem fogja senki kérni,
Nem bánja senki most fájdalmimat.

Magam vagyok! ily ifjú s elhagyatva
E nagy világon, hol szeretni kell.
Ki bánja ezt? ők sorsomat irigylik
S e puszta fényt nem ösmert terhivel.

Oh hidd nekem, ha ajkaim mosolygnak
S ha néha felderül ez arcokon,
Én bús vagyok, mert szívem nem felejthet
S nem tud remélni annyi sírokon.

Én bús vagyok - de te, ki még szerethetsz,
Kit gyermekek mosolyganak körül,
Ki jó maradtál, mondd - mért nem remélsz te?
Ki még szeretni tud, az még örül. -

Ó nézd a rózsát, mely a téli tájon
Oly búsan áll, komor s virágtalan,
Új zöld borítja újuló tavasszal,
És száz virágot látsz majd ágiban,

S a szív, mely egykor elragadva érze,
Mely úgy feszült gyönyör érzelminél,
A szív nem vetné messze téli álmát?
Nem hajtna új virágokat? *Remélj.*

April. 2^{kán}

E. J.

Ezt kérlek, jobbítsd, ha akarod s jónak látod, de add Helmeczynek mentül elébb, természetesen ugyanazon aláírással. -

TAVASZDALOK.

KÉTELKEDÉS.

Azt ki mondja meg nekem?
Népdal

Mi az, mi ott fejérlik
A hegynek oldalán?
Még hó maradt a télről?
Vagy már virág talán?
Ki tudja? -

S ha néha emberek közt
Kerülöd hívedet;
Ez megvetést jelent-e?
Vagy tán szerelmedet?
Ki tudja?

TAVASZ

Forget fulness
Byron

Ah szép napok, ti szép napok,
Mi messze, messze szálltatok,
Vágyak, hová repültetek,
Hová, te szép reménysereg?

Im a tavasz most visszajött,
Egy fecske száll szobám előtt
Lám messze földről jönnek ők,
Ti még sem jöttetek velök?

Vagy már örökre tél leszen
E jókor hervadt keblemen,
S nincs több remény e föld felett?
Mért bántsz tehát, emlékezet? -

E két dalról magam sem tudom, jók-é vagy rosszak, ha tehát nem elégszel meg velek, ne nyomasd ki, tudod, egészen rád bízom magamat, s nem bánok egypár árva dalt, a kellemetes érzemény, mely által ébredtek, megvolt, s ez elég. S most áldjon Isten, s mondd Helmeczynek, hogy Társalkodójában helyet tartson számomra, mert Angliából anyámhoz írt leveleimet, melyeket rendbe kezdek szedni, egészen neki szántam. Maga se fogja tudni, mi lelt, de ki tehet róla, hogy ily szép prenumeránsai vannak, s hogy barátod oly bolond, s mindég egy-két embernek ír, s oda, hol legbizonyosabban kezekbe kerül. Postillon d'amournak a basszista újságíró eddig még nem használtatott, de úgy hiszem, kárára nem lesz; s a többit nem bánja. Még egyszer kérlek, a tavaszdalokat csak úgy add ki, ha jók, a Reméljt mindenesetre, mert nevem nélkül jön ki, nem bánom, egyébiránt szeresd

barátodat Eötvöst

Terveimről még nem mondhatok semmit, egyébiránt Júniusba találkoznunk kell Svájci utamért, vagy én jövök hozzád vagy te Sályba. -

43. gr. SZÉCHENYI ISTVÁNNAK

(1838. június 7.)
Eperjes 7/6. 1838.

Igen tisztelt barátom! Éppen most veszem máj. 28-án írt leveledet, s habár szíves köszönetnél más okom felelésre nincs, írok mégis, mint ki mindég inkább azt követem, mit a szív, mint mit az ész parancsol. - Szavaid búsak, s megvallom, fájdalommal olvastam a levelet végig, melyben annyi reménytelenség van s annyi levertség, s mégis annyi való. Hazánk jelenje bús, de nem olyannyira, hogy egy szebb jövendő magvait nem hordaná magában, s hogy nem lehetne, nem kellene reménylenünk. - Elhiszem, néked, ki e mozgalmakat elkezdéd, s ki a nemzetet haladásra felhíva, most több tévedést, mint célszerű ipart látsz magad körül, fájdalmas lehet ez állapot; s mint minden kezdő, úgy te meg nem elégedhetsz míveddel, mely annyira nem az, mit egykor képzelél, de nem úgy mi, kik érezve, hogy haladunk, áldjuk istenünket, hogy a stagnáció végre elmúlt; mert hisz bármily vészek között kormányozni lehet

a hajót, csak azt nem, mely áll. - Magyarország egy káosz, nincs egy jó vagy rossz elem, mely nem léteznék tömegében, de nincs egy sem, melyet már kifejtve találnánk, de e káosz megindult, s azért ne félj; ki fog fejleni, mint e nagy világ, melyen élünk.

Várhatunk-e 39-től többet, mint 32-től, nem tudom, sőt nem hiszem, mert noha én részemről a kormány jószándékain nem kételkedem, sőt köszönettel ösmérem el minden érdemeit, főképp ez utolsó időben, nem hiszem, hogy a nemzetben még most bizodalomra akadhasson azon kormány, melyen kételkedni szokássá vált s melyet gyűlölni annyian tartották századokig hazafiságnak. - Nincs semmi oly helyreállíthatatlan, mint a bizodalom, főképp népnél, mely politikában, mint vallásában soha nem bír meggyőződéssel, hanem mindég csak hittel, s melynél a való s nem való mindég csak előítélet, annyival megrögzöttebb, mert oktalan. - Véleményem szerént még akkor is, ha a kormány valóban józanabbra változnék, egy új generáció szükséges, hogy vele kezet fogjon; de most várhatjuk-e ezt; mondd meg te, vagy mondja meg akárki, mit akar a kormány? mondd meg csak egy alapelvét, csak egy elhatározott célját; s hozzá állok. De most nem áll-e a Saisi bálványként fátyolozva előttünk; néha áldást osztva, mint most, néha fenyegetve; néha kegyesen; s ismét anélkül, hogy valami környülmény változnék, iszonyúan szigorú: s vajon így lehet-e pártja?

Egyesek, mint te, kik magasabb állva, s egy tervet alkotva iparkodásiknak, nem a személyt nézik, hanem a tettet, bizonyára pártolni fogják a jót, bármily oldalrul ajánltatik, de várhatjuk-e ezt a sokaságtól? Én nem hiszem.

Ami tehát a pillanatot illeti; véleményem szerént a legjobb politika az, mely minden életkérdéseket, amennyire lehet elmellőz, s inkább materiális dolgokkal foglalatoskodik. - Véleményem szerént jó volna, ha a Duna-reguláció szükségéről - melyet most Sárosban is átvittem - valamit írnál; mindég impulzust adtál a közvéleménynek, s jobbat nem adhatsz.

Az ég adja, hogy soraim egészségesen találjanak; szükségünk van reád, s azért erősen hiszem, hogy meg fogsz gyógyulni; a jövendőt pedig ne féltsd; még botlik a gyermek, de járni kezd, s nyőni fog. - Élj boldogul, s tudósítsd mély tiszteletemről azt, ki által e kíván[a]tom teljesülni fog.

Eötvös Jos.

44. SZALAY LÁSZLÓNAK

(1838. július 1.)
Sajo Lád 1/7

Kedves barátom!

Elkerülhetetlen foglalatosságok, és a bizonytalanság, mely jöttödet velem eddig mindég csak reméltete, Szabolcsba vezetnek. Ha távollétem alatt Sályba jönnél, lakjad házamat - hol elfogadásodra minden készen vagyon - mint a magamét, s próbáld meg, nem tölthetni-é egypár napot Fáynéval, ki várva vár, s az első pillanatban az én, később ön barátját, reménylem, le fogja tudni tartóztatni. Örökre

hív Eötvösöd.

Mintegy 7^{kén} honn leszek. Könyvszekrényem kulcsai íróasztalom bal fiókjában fekszenek szolgálatodra, a fiók nyitva van.

45. SZALAY LÁSZLÓNAK

(1839 nyarán)

Kedves barátom!

E sorokhoz mellékelve küldöm Karthauzim második részének végét, melynél rosszabbat jó idő óta nem írtam, s melynek elküldésére csak éppen az elkerülhetetlen szükség határozott. A második levél az újesztendei fantáziával még tűrhetőbb, de az első oly véghetlen unalmas, hogy talán elaludnál mellette, ha nem bosszankodnál. - Csinálj vélek, amit akarsz, ha jónak tartod, hadd ki egészen, de mindenesetre rövidíts, s törülj belőle, amennyit csak lehet, így az öregnek tanácsai talán még tűrhetőbbek lehetnek. - Vannak pillanatok, hol az ember egyáltajában nem tud írni, s ilyenekben éltem én most, egész reményem csak benned fekszik. Te már annyi baj s izgágából mentettél meg, hogy most is, noha desperációra lehetne okom, elég nyugodt vagyok. - Ha az öreg tanácsából a tisztán józan helyeket kihagyva, talán csak éppen azt tartod meg, mi legkeserűebb, az első kiadáson nagy baj nélkül átmehetünk; e levelet később úgyis mindenesetre át fogom dolgozni. - Légy azon, hogy a harmadik kötet mentül elébb kezeim közé jöjjön, s mondd meg Heckenastnak, hogy a második kötetből a miskolci praenumeránsok közt még egy sem osztódott el; s hogy naponként megtámadtatok általok. Felelj kérlek, s add tudtomra mindjárt, nem tartod-é jobbnak, ha az első levelet egészen kihagyjuk.

Eötvös

46. SZALAY LÁSZLÓNAK

(1839. október 17.)
17/10

Kedves barátom!

Éppen most végezem monstrum orációmat, melyet a jövő postával megküldök. Légy szigorú eránta, s bizonyos, hogy mint mindég, úgy most tanácsodnak hódolok. -

Heckenasttal, reménylem, már rendbe vagy, s ha nem, még arról tudósíthatod, hogy teljes feltételem azon esetre, ha nem nyomtatná ki az egészt, a redakcióról lemondani. -

A 17. ívnek egy lapját azért küldöm meg, hogy ha netalán lehetne, számtalan hibáit még kiigazítsd. Szeresd barátodat

Eötvöst

47. SZALAY LÁSZLÓNAK

(1839. november)

Kérlek, küldd át vadászom által beszédem azon másolatát, melyet tegnap felolvasál, hogy a tisztázott kéziratot átnézhessem, minthogy magam fogom elmondani beszédemet. Küldd meg a felolvasandó tárgyak sorozatát is, mert félve még gyengeségemtől, csak egy kevéssé a gyűlés megnyitása után fogok jönni az ülésbe. Köszöntsd barátimat s szeresd

Eötvösödet

48. gr. SZÉCHENYI ISTVÁNNAK

(1841. március 1.)
Sály 1/3 841

Tisztelt barátom!

Körüljárva Borsod- s Szabolcsban, az utolsó két hetet pedig majdnem kizárólag Sz[ent]-Mihályon töltvén, hol Emil betegen fekszik, csak most jutott arra időm, hogy ígéretem szerént írjak. Ahol jártam, mindenütt, s mindazoknál, kikkel e tárgy iránt szóltam, a Hírlap annyira köztetszést nyert, hogy - kivéve természetesen a haladás megrögzött elleneit - nem találtam csak egyet sem, ki e részben veled egyetértene, sőt ha azon aggodalmakat, melyeket e lap némelyekben gerjeszte, közöltem is, mást felelne, mint hogy egyáltaljában bennek osztoznia nem lehet. - S evvel kívánatod szerént megfeleltem kérdésedre; most legyen szabad nyíltan s őszintén szólanom hozzád magadhoz, kinek nézetei talán különbözők azoktól, melyeket én követek, de kinek országos állását sokkal hasznosabbnak s hatását jótékonyabbnak tartom, mint hogy tökéletes igazságra nem érzeném magamat lekötelezve iránta, habár azon veszéllyel volna is, hogy barátságod, mely szívemnek oly kedves vala, ezáltal csökkenni fog.

És a P[esti]. Hírlap ellen való fellépésedet oly dolognak tartom, mely minden most történhetők között a legkárosabb, s melyről, mint Mirabeau Sieyès hallgatásáról, elmondhatnám: c'est une calamité publique. Figyelmessé téve azok által, miket, midőn utolszor veled valék, a Hírlapról mondál, mihent hazajöttem, vezércikkelyeit az elsőtől az utolsóig végigolvastam, s ha erántok való véleményemben csalódtam is (mert én megvallom, jól megfontolva mindent, őket lázítóknak nem tartom), legalább azon meggyőződéshez jöttem e cikkelyek olvasása után, hogy ellenek való fellépésed nem e lap szerkesztője, hanem erántad csökkentené meg a közbizodalmat, hogy pedig ez a közügynek legnagyobb kára nélkül nem történhetik, azon, úgy tartom, senki kételkedni nem fog. - Jól tudom én nézeteidet a közvélemény iránt, s magam is egyike lévén azoknak, kik inkább magok lábain állnak, mint hogy a tömeg által felemelve ide s tova hurcoltassanak, helyeslem e nézeteket. A közvélemény eszköz, a többségnél ön-, egyes becsületes embernél a közjó előmozdítására, de eszköz mindég s nem egyéb; - ki neki néha ellentállni nem tud, s labdaként kezébe adja magát, mint labda, pillanatokra magasra jut, de csak hogy annyival inkább süllyedjen ismét; a jövő nagy férfiait nem a kor kedvenceiből szokta választani, s annyi emlék között, mely való érdemnek állíttatott, nincs talán egy, melynek mintája nem készülhetett volna azon sárból, mely az élő érdemesre hajíttatott; de mindemellett a közvélemény hasznos eszköz marad mindég, s éppen mert a leghatalmasabb, azért szorgalmatos munkás, mint te, nem veti ki kezéből a legszükségesebb eseten kívül; hogy pedig a jelen eset nem tartozik azok közé, arról kételkedni nem lehet; nemcsak mert most, hol a vidéki véleményeket ösmerem, biztossá tehetlek, hogy e lapnak hatása távolról sem oly kártékony, mint gondolád, de mert még azon esetben, ha ez volna, fellépésed - bármi nagy legyen is annak fontossága s tekintete - azt nem fogná változtatni.

Te a haladás embere vagy, mit ez ügy mellett tevél, több, mint hogy barátaid vagy elleneid valaha elfelejthetnék, a Hírlapban nincs egy elv, mely nem volna Stadiumodban felállított elveidnek világos következménye, s vajon ha ellene fellépnél, azokból, kik elleneid, már csak azért is, mert név, mint a tiéd, nem lehet irigyek nélkül, nem találkoznának-é számtalanon, kik e lap védelmére felszólalnának, csak már mert Téged ellenei között látnak? Vajon nem fognának-e tátott torokkal változékonyságodról kiabálni s végre magokkal ragadni azon egész csoportot, mely emelkedni gyenge, megelégedni aljas állásával hiú, abban keresi egyenlőségét,

hogy minden ellen, mi magasabban áll, harcra kél; hidd el, barátom! nem lehet más következése fellépésednek, mint ez, s ki azon bámulatot, melyet barátidnál ezen dolognak csak mendemondája gerjesztett, azon kárörömet, mellyel a haladás ellenei felőle szóltak, látta s hallotta, az nem kételkedhetik ebbeli meggyőződésem helyességéről, s ha a közjó csakugyan szívén fekszik, nem tehet mást, mint arra kérni, hogy e feltételről mondjál le.

Hazaérve, kevés napokkal később levél által tudósíttattam, hogy egyvalaki Heckenastnál e tárgy iránt szólt, s hogy a Hírlap szerkesztősége igen szeretné ösmerni mind a te, mind szegény magamnak nézetét, én e dologban írtam Szalaynak, s e levélnek kivonatját, amennyiben tisztán a tárgyat illeti, e sorokhoz rekesztem, nemcsak mert kötelességemnek tartom tudtodra adni, miket felőled írtam, de mert a Hírlap utóbbi cikkelyeinek mérsékeltebb hangjából ítélve, a levél, mely Kossuthnak kezébe jött, talán nem egészen hatás nélküli vala.

S most még egyszer kérlek, engedj meg nyíltságomnak, mellyel e fontos tárgyban tanácsot adni merészeltem, mely tőlem nem kéretett, sőt hihetőképp nem is váratott talán, a nyíltság, mellyel utolsó beszélgetésünk alatt velem szóltál, kötelességgé tevé ezt, s ha véleményed más, e rövid pillanatok, melyeket levelem olvasása elrabolt, legalább jó szándékból vétettek el tőled.

Egy idő óta távolabb kezdénk állani egymástól; ki ennek oka, én nem tudom s nem akarom megvizsgálni, s ha a jövőre tekintek, s látom azon bizodalmat, melyet te felsőtáblánk oppozíciójába helyhezel, s én nem oszthatok, félek, barátom, idők jöhetnek, hol még távolabb esendünk; hála az égnek, hogy egyike vagy azoknak, kik nagyobbak, mint hogy csak azoktól láttassanak, kik mellettek állnak, s bármennyire elkülönözve, bármennyire taszítva, viszonyok által attól, kivel egykor kezet fogni ifjúságomnak büszkesége vala, én, ki éltemet a haladásnak szentelém, meg fogom látni távolról is azt, ki honunk haladását megkezdé, s nem felejteni soha; hogy ki nehéz ösvényen az első lépést megtevé, ki először ki merte mondani a szót, midőn az még minden inkább, mint népszerű vala, ezerte érdemesebb, mint mi, habár mérföldeket haladnánk ez ösvényeken, habár egész könyveket írnánk ez egy szó felett.

Tisztelő barátod
Eötvös

A levél melléklete (részlet egy Szalaynak írt levélből):

Széchenyi haladás embere, oly mértékben-e, mint mi? vagy talán valamivel kisebben? nem tudom, de haladás embere mindenesetre, s olyan, ki arisztokratikus formái által mágnási tömegünkre sokkal inkább hathat, mint bárki más, ha nem volna is viseletében azon okosság s ügyesség, mely éppen meggyőződés nélküli sokaságok vezetésére elkerülhetetlen.

Széchenyi hazánkban a haladást megkezdé, s ha nem volna más, már mert neve ezen haladással felbonthatatlanul öszvekötött, érdekéből nem kívánhatja, hogy e pályán már most megálljunk, s ez az, mi őt arra bírá, hogy a Hírlap iránt elégedetlenségét némely barátjai előtt kijelentse, mit ezek baráti közlésként talán sokkal helyesebben elhallgattak volna.

A Pesti Hírlapban kimondott elvek oly tisztán és keserűen állnak elő, hogy ha ezen lap így folytatódik, szükségképp a mágnási oppozícióba szakadás történend. Minthogy tehát Széchenyi ezen szakadástól fél, s azt mindenesetre időelőttinek tartja, a Hírlap őtet ki nem elégítheti, nem mi az elveket illeti (mert hisz a Hírlapba nincs egy elv, mely nem volna Széchenyi munkáinak világos következése), de csak a tónusra nézve, melyet Széchenyi, s melyet sokan, kikkel szóltam, szerfelett keserűnek tartanak, oly időben, melyben még a reakciónak sehol jelei nem mutatkoztak, s oly arisztokrácia ellenében, mely ha nem is benső érzelmeiben, legalább tetteiben józanabb s nagylelkűebb Európa minden nemes testületénél.

Ez Széchenyi nézete, hibás talán, de mindenesetre olyan, mely eddigi életével ellentétbe nem áll, s talán szerfeletti óvakodás, de bizonyára nem rossz elveknek következése, s annyival természetesebb, mennyivel bizonyosabb, hogy ezen a jövőtül várt rossz következések már most is a hírlap első 10 számai után mutatkoznak, s annyival ijesztőbbek, mennyivel inkább észrevehető, hogy e viszálkodások, melyek most Zsedényi s hozzá hasonló urak által tapsolva fogadtatnak, a kormányi párt előtt váratlanok nem valának.

Hogy Széchenyinek nézetei figyelmemet magokra vonták, hogy látva egyfelől a kormány embereinek rendkívüli örömét, másfelől pártomnak szétoszlását s meggondolva, hogy a cenzúra mindent, mi a Hírlapban a kormány ellen mondatnék, kitörülvén, s csak azt hagyván meg, mi megyei hatóságaink ellen mondatik, sokakat municipális szerkezetünk ellen fellázíthat, én is nem tagadtam e vállalatnak részletes veszélyeit, sőt azt sem, hogy első következésként talán visszalépést látandok, teljesen igaz, mást nem mondtam, s nem hittem soha.

Hogy Kossuth talán jobb tenné, ha előadásait néha mérsékelné vagy legalább az eddig történteknek felszámolása által enyhítené, elhiszem. Véleményem szerint nem ártana, ha néha mágnási oppozíciónk egyes tagjai melleslegesen említve dicséret által oda édesíttetnének, hol meggyőződés őket soha megtartani nem fogja, ha kimondatnék, mit remél a haza mágnásaitól, mit vár ily szép előzmények után, hogy így, miután már a hiúságot soha a politikából kirekeszteni nem lehet, neki oly irány adatnék, mely hasznossá válhat. Mindez, mondom, történhetne anélkül, hogy a Hírlap szilárdsága által szenvedne, mindez jó s tanácsos volna talán, de véleményem szerint mégis mindez olyan, minek hiánya engem soha arra bírni [nem] fog, hogy a Hírlap ellen, míg az e megkezdett pályán tovább halad (azaz valóban nem lázít) nyilván csak egy szót szóljak.

Igaz, fognak történni visszalépések, mihent a bírhatási jog, törvény előtti egyenlőség, adó s. a. t. a felsőtábla szőnyegére kerülendenek, az oppozíció el fog oszlani, pedig annyival inkább, mennyivel tisztábban kifejté a Hírlap eddigi elveinek végkövetkezéseit. A nemzet, mely múlt országgyűlésünk alatt a fejlődő erőnek tapsolt, fájdalommal fogja látni ezt, s nem fognak hibázni, kik e visszalépést egyenesen a Hírlapnak tulajdonítandják, s talán nem egészen ok nélkül, szemére fogják hányni szerkesztetőségének, hogy erős hangja által az önérdekeket üdvös álmokból felrázá, s idő előtt szétoszlatá azokat, kik még egypár évig együtt mehettek vala, de teljes meggyőződésem szerint ennek később vagy előbb meg kellett történni úgyis, s végre még nagy kérdés, nem hasznosabb-e, ha az alsótábla küldői e tárgyak iránt felvilágosíttatnak, mintha a felsőbbnek kisebbsége még egy ideig tovább hangoztatja szabadelvű nyilatkozásait. Úgyis nem ágaiban, gyökerében kell jobbítani nemzetiségünk beteges fáját, s csak ha földjét körülkapáltuk, viruland magas sudara, ha ezt nem tesszük, oltványaink el fognak romlani, bármi nemeseknek látszassanak is.

Ez véleményem a Hírlapról, ha a pillanatot tekintem, osztozom Széchenyi véleményében, s hiszem, hogy egy időre visszalépésekre vezethet: ha a jövőt, meg vagyok győződve jótékonyságáról, mindenesetre pedig soha, míg mostani színét megtartja, ellene fellépni nem fogok. Ha Kossuth a felsőtáblának oppozícióját hasznosnak tartja, s szétoszlatni nem kívánja, jól teendi, ha lapjában, amint előbb érintem, némely hiúkat kecsegtetend, főképp azért, mivel e hazában nem hibáznak, kik szándékait már most is kétségbe veszik.

(Utóirat Széchenyinek:)

Ez nyilatkozásom a Hírlap iránt, melyet szükségesnek tartottam, nehogy tiszta szándékaid valaki által félremagyaráztassanak, úgy tartom, amint elébb mondám, hogy e sorok Kossuthra hatás nélkül nem valának. Kérlek, tartsd e sorokat egészen magadnak; - ha valamit parancsolsz, leveleidet utasítsd par Harsány à Sály.

49. SZALAY LÁSZLÓNAK

(1841. június 6.)
6/6 41

Kedves barátom!

Most veszem Június 3^{án} írt leveledet, melyben tudtomra adod, hogy a pálya-szomorújátékok mindeddig kezeid között nincsenek. - Minekutána én e kéziratokat utolsó leveled következésében Karthauzim befejezésével együtt Ribordynak May 26^{kán} azon kéréssel adtam át, hogy azokat kezeidhez szolgáltassa, megvallom, meglepve, s oly nyugtalanul érzem magamat, mint még nem valék, ha Ribordy e munkákat elvesztette volna, nem tudom, mit csinálnék. Kérlek, írd meg azonnal, kezedhez adta-é eddig Ribordy a kéziratokat, s nyugtass meg egészségedről is, melyről soraidban nem szólsz, de csak egy kis szót sem, et quid mei sine te mihi prosunt honores, májam oly rossz, hogy alkalmasint Július elejéig talán meglátlak. Addig is küldesd Karthauzim íveit s szeresd

hív barátodat Eötvöst

50. SZALAY LÁSZLÓNAK

(1841. december)

Kedves barátom!

Szükséges beszédem van veled, kérlek, jer holnap reggel 8^{kor} hozzám, amint reménylem, az, mit közleni fogok, neked éppoly örvendetes leend, mint

igaz barátodnak
Eötvösnek

51. SZALAY LÁSZLÓNAK

(1841)

Ha lehet, kedves barátom, jer, ha csak pár pillanatra is hozzám. Márytól irományokat kaptam, melyeket szívesen közölnék, s nem hagyhatom el lakásomat, mert egy zsidóra várok, kitől öcsém számára pénzt veendek fel

Eötvös

52. BERECZ KÁROLYNAK

(Töredék)

(1843 v. 1844)

(...) Nem tudom, mennyire ismeri ön helyzetemet, ha azonban nem ismerné, biztossá tehetem önt, hogy szülőim megbukása által minden vagyontól megfosztva, kizárólag munkám szerzeményéből élek, ami minden iparkodásom mellett - s hogy nem henyélek, ön is jól tudhatja - alig elég, hogy magamat a szükségesekkel ellássam s adósság nélkül kijőjjek. (...)

53. SZALAY LÁSZLÓNAK

(1844. április eleje)

Kedves Lacim!

Minden pénzemből kifogytam, s igen lekötelezne, ha csak addig, míg Pesten ismét meglátjuk egymást, 50 fr. p[engő]. p[énzben]. kölcsön adhatnál, sőt ha szükséges, mihent Pestre jövök, a pénzt azonnal ide Pozsonyba a gőzhajó által felküldhetem. - Ha hatalmadban nem áll e kérésemet teljesíteni, kérlek, írd meg azonnal, ha számolhatok reá, hozd ma ebédre magaddal.

Híved Eötvös

54. SZALAY LÁSZLÓNAK

(1844. június 22.)
22/6

Kedves Lacim!

Ülésből írok, és azért talán egy kissé zavartan, nem tesz semmit, körülbelől csak mégis megértesz, s legalább talán jó[l] esik, ha annyi ellenkező hangok között, melyek most hihetőképp körülötted zúgnak, egy barátit hallasz, mely egyébiránt nem oly magányosan áll, mint Pesten talán gondolod, nem kevesen lévén itt, kik nézeteinket osztják, s kik, ha csak egyszer felléptünk, nyilván fel fognak szólalni, a feladás csak az, hogy férfiasan védelmezzük magunkat, hogy szilárdan kitűrjünk, s főképp figyelemmel elkerüljünk mindent, mi nagy ellenszegülést gerjeszthetne, s nem olyan, minek kimondását elkerülnünk nem lehet, elvem e részben nem tagadni el meggyőződésünket, nem paktálni ellenkező nézetekkel, de ott, hol nyilatkozni nem szükség, *hallgatni* egy ideig, s ebbe legfőbb figyelmet ajánlok, s neked mind magam, mint Trefort nevében teljes engedelmet adok, hogy cikkelyeimben azt, amit szükségesnek látsz, törüld, vagy a cikkelyek kiadását alkalmatosabb időre halaszd, átküldött cikkelyeimre nézve, melyeknek sokkal közlött tartalmát igen sokan, sőt mind, akikkel szóltam, helyeslenek, kérlek, ha azokban *tetemes* változást tennél, azt velem közöljed, kérlek, küldd e cikkeket együtt mentül elébb a cenzorhoz, mert azon esetre, ha a cenzúra a cikkelyeket egész kiterjedésben nem hagyja helybe - mit csak akkor tudhatunk, ha az egészt cenzúrázzák - igen veszedelmes volna reánk nézve az első cikkelyeket kinyomatni. - - A 16^{iki} lapban Pest vármegyéből való korrespondenciában tett megtámadásunkra 4. cikkelyem végén felelni fogok, ha te ezentúl még megtámadtatnál, s főképp - mi valószínű, gyanúsításokkal, szükségesnek tartom, hogy mindjárt első lapodban nyilatkozzál, éspedig röviden, úgyhogy mindenekelőtt kinyilatkoztasd, miként leginkább azon tekintetből vállaltad fel a redakciót, mert látván, hogy minden egyéb lap oly kezekben van, melyek más politikus elvekből indulnak ki, s igen nagyon félvén, nehogy Kossuth vigyáztalansága által a párt, mely haladási pártnak nevezi magát, orgánum nélkül maradjon, mintegy kötelesnek érezted magadat, hogy a Hírlap redakcióját, mely neked ajánltatott, elfogadd. Mindenekelőtt arra kell apujírozni, hogy Kossuth a pártot orgánum nélkül hagyta, exterminatio háborút viszünk vele, szükség, hogy a legsérthetőbb helyeket keressük fel. - De végeznem kell. - Zichy Hermánnak írtam, Trefort az[t] üzenteti, hogy sopronyi leveleződnek Lukanics Pál Ügyvéd ajánlkozott, ennek tehát írnod kell, s most áldjon isten, s szeresd

barátodat Eötvöst.

55. SZALAY LÁSZLÓNAK

(1844. július 28.)
28/7

Kedves Lacim!

Tegnap vettem Heckenast által az 500 frt. p. p., melyekért ezennel köszönetet mondok, egyszersmint kijelentvén, hogy szorgalmas közmunkásságomra nemcsak számolhatsz, hanem ha valamely tárgy iránt célszerűnek látnád, hogy éppen én írjak, velem diszponálhatsz. Ami személyes nézetemet a cikkelyek folytatására nézve illeti, most, miután a centralizáció iránti nézeteink nagyába kimondattak, és a kérdés jó terrénumra állíttatott - minek egyik jele mások között az is, hogy az irántunk elébb mutatkozott reakció mindég inkább szűnik, s barátjaink szaporodnak - általános nézeteinknek azon részét, mely a törvényhozást illeti, akarom kifejteni. - Az egyes Cikkelyeket nem fogom oly szoros öszveköttetésbe hozni, mint itt, az egyes részek csak a bévezetés és béfej[ez]és által fognak öszvetartatni. - E bévezetésben fel akarom állítani s bébizonyítani, hogy Magyarországnak egy közös célra, és egy mindenek által annak esmért eszközre kell gondolni, ha haladni akar. - A cél Magyarország egysége - nemzeti érdek s érzelmek tekintetében, az eszköz *törvényhozásunk*. Ez[t] szükséges kiemelni már azért is, mert proprie ez teszi az ultima differentiát köztünk s Kossuth között. - Ő Magyarország regeneráció[já]t egyes egyletektől várja; felfogásunk szerént az egyedül a törvényhozás által eszközölhető. Franciaország minden nemzeti egysége s tökéletesen független bírói hatalma mellett szolgaságba jutott, Olasz- és Németországban a municípium legfőbb kifejlődését éré el, csak egy nép volt, mely minden reményeit törvényhozásába helyhezé, az angol, és íme e nép, noha törvényhozása Erzsébet alatt oly állapotban volt, hogy egyes tagjai a királyné parancsára a Towerbe zárattak, miként fejlődött ki. - Ez a példa, melyet követnünk kell, erre következik polémia a Híradó ellen. -

A másik cikkelyben meg fogom mutatni, hogy törvényhozásunk jelen organizációja mellett tökéletes institúció, ha megállni, de a lehetőségig hibás, ha haladni kívánunk. Hibái - Nem reprezentálja a nemzetet. - Nem független. Verifikáció. Instrukciók - (melynek elsőjét te írod.) Nem perennál, hanem ideiglenes, és azért a municípiumoknak ellent nem állhat - évenkénti országgyűlés.

Mindezen egyes részek igen szép vezércikk matériákat képeznek. A végső reasszumálni fogja az egészt, s egyszersmind bébizonyítani, hogy a municipális szabadságnak egyedüli garanciája csak a törvényhozás ezen állásában fekszik. Hogy - mit talán ügyességgel kimondhatunk - egész törekvésünk csak az, hogy miután meg vagyunk győződve, hogy szabad institúcióink, melyek a megyék által védetnek, ha azok a kormánnyal egyenként kintelenek megvini, mi e municípiumokat egy erős fókuszban - a törvényhozásban - kívánjuk egyesíteni, hogy mi az egyesnek lehetséges nem volna, az 52 kezet fogó megyének s majdnem éppen annyi városnak, azaz a nemzetnek sikerüljön. -

Tudod, nem tartozom a hízelgők közé, de becsületes szavamra mondhatom, hogy eddigi munkásságod minden várakozásomat felülmúlta. - Barátom, ha a terrénumon maradunk s magunkat a vita között továbbra ragadtatni nem engedjük, főképpen Emil ügyetlensége mellett, ki jobb szolgálatot nem tehetett volna, mint hogy a municípiumok védelmét vállalta magára, a győzelem a miénk, legalább azok, kik Magyarországban a szabadság mellett

küzdenek, zászlónk alatt állandanak, századunk, minden szabad nemzetek példája mellettünk szólnak. Napjainkban a Centralizáció, hogy úgy mondjam, a levegőben van; csak ne vesz[í]tsed el kedvedet, reánk mindenben számolhatsz - hív társaid leszünk mindég, s ha éppen nagyon elfáradsz, az országgyűlésnek vége van, egypár hétre magunkra vállaljuk egész munkádat is, csakhogy magadat kipihenhesd, csak kedvedet tartsd meg, s gondold meg, a szerep, melyet viszesz, nehéz, de szép, egy nemzetet józan gondolatokra hozni vissza, azt, miről mint ifjak ábrándoztunk, férfi munkásságunk által lehetővé tenni, oly feladat, mely nem soknak jutott, s mely megérdemli, hogy érte egy kissé meg is erőltessük magunkat.

Még így praeveniáltunk, hogy a követek az Országgyűlési tudósításokkal meg nem elégszenek, írd meg Csengerynek, hogy oly követek beszédeit, kik pártunkhoz tartoznak, vagy kikről legalább kívánjuk, hogy úgy legyen, beszédeit terjedelmesebben közölje, s pedig nemcsak a pro et contrat in nucleo előadva, hanem amennyire lehet, a diszkussziót individualizálva, a magyarnak óriási hiúsága van, s követeink legnagyobb része oda áll, hol magát inkább tömjénezve s beszédeit terjedelmesebben közölve látja. -

Az ide mellékelt levelet, kérlek, küldd ki Ercsibe, talán öcsém éppen Pesten lesz, ha nem, Fritz Eckstein tudni fog valamely alkalmatosságot, ha pedig nem, add a postára, csak kérlek, hogy a levél kézhez jusson, fontos. -

Ha Trefort Pesten van, kérd meg nevemben, hogy azon flóta-kottákat, melyek lakásában vannak, hozza magával - felhagytam a flótával, és azért ki akarom másokért Bécsbe cserélni. - Emil utolsó cikkelyében egy elmességgel támadja meg - il n'est pás très fort - ezért ki lehetne őt szidni, mert Treff magát nem nevezé, egyébiránt jobbnak tartom, ha ez elhagyatván, röviden az mondatik, hogy csakugyan nagy baj, ha valakinek neve többet ígér, mit maga bételjesíthet - ezt természet szerént csak Treff se nequam humiliando mondhatja - hogy azonban az nemcsak az ő nevével, hanem némely más nevekkel is így van, pedig nemcsak, mint itt, olyanok előtt, kik franciául tudnak, hanem más neveknél minden becsületes jámbor magyar előtt is, ki például a B[udapesti] Híradó felügyelőnek nevénél talán pótlékot vár oly valamiért, minek most mellette csak hiányát érzi. - Ez nagyszerű gorombaság, igaz, de jó, ha nem hagyunk magunkkal tréfáltatni, és ezekkel az emberekkel csak így boldogulhatunk. - Az első személyes megtámadásra gorombán kell felelni, később nem lesz szükségünk reá, hisz Napóleon is minden émeute-nél csak az első lövéseket tételé golyóval, s ezáltal nem kevés vért kímélt. Élj boldogul, nőm s ipám tisztel (a Római Paulus Emiliusról is jó volna Treffnek szólni. -)

barátod Eötvös

56. SZALAY LÁSZLÓNAK

(1844. július 29.)
29/7 44

Kedves Lacim!

Röviden egy redakcionális kéréssel járulok hozzád, mely igen szívemen fekszik, mert Batthyány Lajos által szólíttattam fel, ki lapunk iránt már most is barátságosabban nyilatkozik, s kit minden módon lekötelezni egyik főbb feladásunk. -

E napokban, amint tudod, cukorgyári ülés tartatott, a többi pontok között Batthyány majoritással kivitte, hogy miután a pesti cukorgyár leginkább a honi cukoripar kifejtését választá

feladásának, a finomító gyár a magyar répacukor finomításánál soha nagyobb nyereséget venni nem fog annál, mely a fabrika részére a koloniális cukor finomítása által ered. - Ezen igen patriotikus indítványa Batthyánynak sokak, in specie *Szabó* által elleneztetett, ki midőn e pont a többség által elfogadtatott, kinyilatkoztatá, hogy inkább kilép, mint hogy ezt elfogadja. - Batthyány jónak tartaná, ha az egész vitatkozásról az újságokban említés nem is tétetnék, miután ezt azonban elkerülni alig lehet, csak arra kér, hogy

1^{ször} azon esetre, ha Szabó a Hírlapba írna valamely cikket, azt addig ne nyomasd ki, míg azt nékem megküldötted, hogy átolvasva az egészt, a feleletet elkészíthessük.

2^{ször} hogyha másvalaki által ezen ülésről tudósítás közöltetnék, melyben e pontról említés tétetik, azt szinte elébb nekem megküldd. Igen kérlek, teljesítsd e kérésemet, ha már szedve volna is a jelentés, inkább egy lappal később közöld. Batthyány barátsága fontosabb, mint bármi más, [ez] az ember valóban egy pártot s pedig egy hatalmast reprezentál, s igen hajlandó irántunk. -

A napokban Kuthy Csengery által egy rövid cikkelyt küldött, melyben indítványoztatik, hogy a szedertenyésztés emelésére a szederfákkal beültetett terrénumokon a compascuum megszüntessék; e cikk is Batthyánytul jön, kérlek, nyomasd ki ezt is, minek rövidsége mellett talán akadályai nem lesznek. -

Látod, hogy meg nem feledkezem Hírlapunkról. Egy nappal e sorok után cikkelyt kapsz, melyben Dessewffy második nyílt levelére felelek, s a középponti vasútról szólok. - Circa 10^{től} kezdve ismét folytonosan 4 cikkre számolhatsz, melynek elsejével magam is megelégszem. Ég áldjon meg, s adjon jó kedvet munkádhoz, hisz híven osztjuk fáradságodat. Nőm, Terényi és számos követ tisztelnek, szeresd

hívedet Eötvöst

57. SZALAY LÁSZLÓNAK

(1844. július 30.)
30/7

Mára egy cikkelyt ígértem a Pest-Debreczeny-bécsi vasútról s az országgyűlés utolsó határozatáról, a cikk nagyában kész, de nem egészen, s azért holnap estve kapod csak. Úgy hiszem, érdekes leend, nemcsak mert minden szükséges adatokat megszereztem magamnak, de nagy részben azért is, mert ily módon lassanként ad usum jöhetünk, hogy éppen az országgyűlés tanácskozása alatt levő tárgyakról szólhatunk, s ez egyike a fődolgoknak, csak így lehet valóságos hatása lapunknak. - Kossuth egy ideig itt volt, s most Bécsbe ment, mondatik, hogy a Hírnökkel szerződésre lépett, s azon esetre, ha a kormány ez újságnak Pestre való általtételét engedné, októbertől kezdve e lapot adná ki. - A hír nem oly kútfőkből ered, melyeknek nagy hitelt adhatunk, azonban mindamellett olyan, mire készen lehetünk, s melyet, főképp ha a kormány egyszer látni fogja, hogy bizony nem az ő malmán őrölünk, később elébb elkerülni nem fogunk. Én részemről igen szeretném, ha legalább 6 hónapokig magunk állhatnánk, s addig eszméinket, még mindenekelőtte Kossuth-tal polemizálnunk kell, tisztába hozzuk, sok ostobaságot teszek fel hontársainkban, egyébiránt nem annyit, hogy ha terrénumunkat egyszer esmerni fogja, pártolására nem számolnék; maga Kossuth, hacsak vagy tökéletes anarchiát prédikálni vagy a Híradó sípján fújni nem akar, kénytelen a főbb kérdésekre nézve velünk kezet fogni, legalább, ne félj, úgy a szegletbe szorítom, hogy hadarázhat, üthet, káromkodhat,

de mozogni nemigen fog. - Tegnapi levelemet, reménylem, megkaptad. Ismétlem kérésemet mind a szederegyletre, mind a cukortársaságra nézve. Ég áldjon s tartsa meg barátságodat

hívednek
Eötvös

58. SZALAY LÁSZLÓNAK

(1844. július 31.)
31/7

Kedves Lacim!

Itt küldöm a tegnap ígért cikket, melyet több, mind felső-, mind alsótáblai tagoknak felszólítására írtam, s mellyel - nehány nehány [!] stiláris észrevételeket kivéve, melyeknek tételére kérlek, mert magam igen sietve valék kénytelen írni, s ipám s sógorom által mindég zavartattam - talán meg fogsz elégedni. Leginkább azért kívánom, hogy a cikkely megjelenjen, mert így ad usum tehetjük magunkat oly tárgyak megvitatásába, melyek éppen az O[rszág]gyűlés tanácskozása alatt fekszenek, mit ezen esetben, hol az Emilnek megengedtetett, nem könnyen akadályozhatnak. - Két levelet mellékelek ide még Bezerédjtől, melyeknek általad való expedíciójára annyira kérettem, hogy a jó embernek, ki most még azonkívül beteg, kérését meg nem tagadhattam. Az egyik levél Havas doktornak szól, kit kér, Hidjára menjen, hol [mind] Etelka, mind a kis Flóri betegek, a másik mindjárt, mihent kezedhez jő, a Gőzhajóhivatalhoz küldendő, pro forma még ócska papírost vagy bármi mást tégy hozzá, mert a Gőzhajótársaság másképp puszta leveleket el nem fogad. - Bocsásd meg ez alkalmatlankodást, s tartsd emlékedben hívedet

Eötvöst

Reménylem, Treff[ort] nemsokára jő, miután a Híradó mindég nationaloeconomicus tárgyakkal foglalkozik, igen kívánom, hogy velem legyen, 4 szem többet lát, s ha együtt vagyunk, a polémiának ezen részét legalább levesszük nyakadról, hogy egy kissé több szabad időd maradjon.

59. SZALAY LÁSZLÓNAK

(1844. augusztus 7.)
7/8

Kedves Lacim!

Ide mellékelve ismét egy cikket küldök, keresztelését rád bízom, talán *Mibe reménylhetünk*-nek nevezhetnéd. Egyébiránt ez egészen tőled függ. Annyi kabala után, mely ellenünk tétetik, az agitációnak minden eszközei ellen, melyek főképp in partibus ellenünk irányoztatnak, szükség, hogy létünket mennyivel erősebben valami fennállóhoz kössük, nehogy csak a jövőre építve most bázis nélkül álljunk, ez nem lehet más, mint a törvényhozó test, embereknél, kik oly nevetségesen hiúk, mint ezek, csak rájok kell fogni, hogy erősek s hatalmasak, végre elhiszik, és úgy lépnek fel, mintha volnának, pedig csak ez kell, a többiek végre még ostobábbak, és soha oroszlánybőrnek tartalmát megvizsgálni elég bátorsággal bírni nem fognak. -

S most még egypár szó financiális állapotjainkról. - Utolszori Pozsonyban léted alkalmával 20 cikkelyt ígértem. - Előre látom, hogy ha a szükséges eszmék taglalásába s később diszkussziójába beléereszkedem, e számot tetemesen meg fogom haladni. - Jelen kontraktusod mellett lehetetlen, hogy több cikkelyért tőled akárminemű honoráriumot elfogadjak, s azért jónak tartanám, ha Heckenastnak exponálnád, miként főképp ha Kossuth lapot kap - mi jóformán bizonyos -, újságunk érdekét minden módon nevelnünk kell; - ha tehát e 20 cikknél többet írnék, a honoráriumot, mely úgyis az első évben az ő hasznokat neveli, vállalják magokra ők, ívét - hogy egyes hosszú cikkelyekre kötve ne legyek, 100 fr. p[engő]. p[énz]ért - ugyanaz, mit Kossuth ajánlott. Heckenastnál még egy majdnem 1000 frt. p[engő]. p[énzre]. menő adósságom van, ennek lerovását akarnám véghezvinni írásommal; úgy tartom, a prepozícióban semmi érdekeiket sértő nem foglaltatik. Egyébiránt egészen reád bízom, akarod-é tenni vagy nem, csak tudósíts felőle, s ne vedd rossz néven, hogy ilyenekkel fárasztalak. - Hogy azon esetre is, ha Heckenasték erre reá nem állnának, a Hírlapot elhagyni nem fogom, reménylem, elhiszed, de tudod, hogy nőm vagyonán kívül nekem személyesen más birtokom, mint mit dolgozva szerzek, nincs, s természetes, ha legalább régi boldogabb időben - azaz pénz tekintetében - tett adósságaimtól ily módon szabadulni kívánok. - Nőm tisztel

barátod Eötvös

60. SZALAY LÁSZLÓNAK

(1844. szeptember)

Kedves Lacim!

Mához egy hétre Pestre indulok házammal együtt, számtalan kiadásaim lévén, kérlek igen szépen, küldjél 200 frt. p[engő]. p[énzben]. kölcsön csak egy hónapra, vagy rövidebb időre is, mert e hó végén ismét pénzt kapok. Kérlek, barátom, ha csak lehet, tedd ezt, vagy legalább add tudtomra azonnal posta által, hogy nem teheted, boldog viszontlátásig

hív barátod
Eötvös József

61. SZALAY LÁSZLÓNAK

(1845. november eleje)

Kedves barátom!

Minap nálam délután együtt lévén, szóltunk a P[esti] Hírlapról, én részemről sokkal nervózusabb vagyok, mint hogy főképp ezen dologról elégséges nyugalommal beszélni tudnék, s azért jobbnak tartom, ha iránta nézeteimet írásba foglalom.

Ami e laphoz való állásomat illeti, változhatatlan szándékom, hogy minden öszveköttetéssel, melyben hozzá állok, azonnal fel fogok hagyni, mihent az lehetséges, s ennélfogva az általam aláírt szerződést, amennyibe engem illet, még újesztendő előtt felmondom; hogy úgyis egy egész évi felmondás lévén kikötve, legalább 1846-túl ne legyek kénytelen e munkával, melytől undorodom, foglalatoskodni.

Okaim, melyek végett e lépésre határozám magamat:

1 Mert minden lehető eredmény nélkülinek látva küzdelmeinket, feltett szándékom a politikától végképp visszavonulni.

2 Mert elvként mondtuk ki többször: miként míg felelős kormánnyal nem bírunk, megyei szerkezetünkről lemondani nem fogunk, s ezen elv következésében most, midőn a municípium a kormány által direkt megtámadtatik, feladásunk a megyei szerkezet védelme, melyre minden ember alkalmatosabb azoknál, kik e szerkezet haszontalanságát bébizonyították.

3 Mert a zsurnalizmussal járó keserűségek csak akkor válnak tűrhetőkké, ha arról, hogy fáradalmaink hasznosak, kétség nem lehet, azaz mikor a journal pártot képvisel, mely által eszméit életbe léptetheti. Nekünk nemcsak hogy pártunk nincs, sőt individualitásunknál fogva nem is lehet soha. Te, Trefort s én, még nagy a kérdés, ki visszataszítóbb közöttünk. Közöttünk s azok között, kikből jelenleg pártjaink állnak, legalább félszázad fekszik. Ők nem értenek minket; mi nem őket, nincs semmi rokonszenv köztünk, ha azt elhallgatom is, hogy a cél, mely után törekszünk, a magyar ellenzék céljától egészen különböző. Mi minden jogoknak az öszves népre való terjesztését, való alkotmányos kifejlődést, ők tisztán arisztokratikus oppozíció akarnak maradni. Ily viszonyok alatt ellenzéki lapot akarni vezetni felfogásom szerént nevetséges. Veszekedve a kormánnyal, dezavuírozva az összes ellenzéktől, nem pártolva senki által, mégis ellenzéki lapnak lenni, főképp kitéve a cenzúra nyirbálásaikat, [!] melyeket titkos s nyílt ellenségeink, hogy gyanúsítsanak, ignorálnak, oly feladat, melyhez én erőt s kedvet magamban nem érzek.

4 Csengeryn kívül nincs közöttünk senki, ki azon esetre, ha Cs[engery] megbetegednék, a szerkesztést tovább vinné, én nem is értek hozzá, s ha értenék, semmi áron nem tenném, ez nézete Trefortnak is, te magad több ízben kinyilatkoztattad, hogy a szerkesztést semmi áron csak egy hónapra sem vállalnád fel; már kérdelek, ha Csengery megbetegszik, miután e lapnak mikénti vitele nekünk hármunknak szinte úgy becsületünkbe fekszik, mint magának Csengerynek; ki akarjuk-é magunkat tenni a lehetőségnek; hogy vagy minmagunk legyünk kénytelenek folytatni a szerkesztést, vagy azon b[e]cstelenségeknek tenni ki magunkat, hogy a lap, mellynek élén állunk, esztendő közepében felakadjon, vagy oly valaki által szerkesztessék, kihez bizodalmunk nincs.

Végre - s ezen ok reám nézve személyes - a szünteleni civódások, melyekre a lapban kényszeríttetem, az örökkévaló gyanúsítások, melyek ellenünk terjesztetnek, a lap vitele iránt való megtámadások, melyeket valahányszor hármotokon kívül valakivel összejövök, annyira felgerjesztik inaimat, annyira elkeserítenek, hogy a világ minden kincsiért a jelen állásban nem maradnék egy nappal tovább, mint arra kénytelennek látom magamat.

Mondád minap, mikor együtt szóltunk, hogy aludjak egyet gondolataim felett - tettem, sőt amint látom, nyolc napnál többet fordíték gondolkozásra, s a végrezultátum csak az: hogy kontraktusomat felmondva, a Hírlaptól szabaduljak, mihent csak lehet.

A kérdés csak az, miként történhetik ez legbecsületesebb módon, s ha nem lehetne-e addig is, míg a lapban részt veszünk, helyzetünket kellemetesebbé tenni?

Ami az elsőt illeti, tisztán áll előttem: hogy a lapnak szerkesztésétől becsülettel csak akkor szabadulhatunk, ha mindent, mi tőlünk függ, elkövetünk, hogy az az úgynevezett ellenzék kezeibe jöjjön. Tudod, nem sok szimpátiám van azon emberekhez, kik irántunk s különösen irántam nem szűnő gyanúsításokkal éltünk. [!] De bizonyos, hogy a Hírlap egykor az ő kezekben volt. Hogy az oppozíciónak - melyet minden bűnei mellett a jelen kormánypártnál mégis inkább becsülök - más hírlapja nincs, sőt hogy más hírlap megszerzésére még reménye sem lehet. Végre hogy miután avval vádoltattunk, hogy az úgynevezett ellenzéket mi túrtuk ki

a lapból, jobban nem igazolhatjuk magunkat, mintha mindent elkövetünk, hogy a lap ismét az ő kezeikbe adassék vissza.

Ami a másodikat illeti, t. i. nem tehetnők-é helyzetünket kellemetesebbé, ha már belőle szabadulnunk nem lehet, nézetem szerént soha erre kellemesebb s jobb alkalmunk nem volt, mint éppen most. -

Batthyány Lajos, Kázmér s Teleki, szokott panaszaikkal lépve fel a Hírlap ellen, miután újra kimondák, hogy az oppozíció csak azért jött minoritásba, mert hírlapja nincs, s mi bizonyosan a legjobb szándékkal, de rosszul kezeljük a szerkesztést, megkértek, hogy a lapot engedjük nekik által.

Mondám, hogy ez nem tőlünk függ, miután Landerer, H[eckenast]. a lapot, ha mi lemondanánk is róla, annak adhatják, kinek tetszik, s hogy lemondásunknak eredménye könnyen csak az lehetne, hogy sem mi, sem ők lappal nem bírnánk.

Ők erre mondák, hogy meg vannak győződve, miként Landerertől a lapot bizonyosan megkapják, hacsak mi biztossá tesszük őket, hogy azon esetre, ha a lapot kezekbe vehetnék, mi kontraktusunkhoz ragaszkodni és szerződéseket ellenezni nem akarjuk.

Én kimondám erre: hogy ami engem személyesen illet, én látva ennyi gyanúsítást s rossz szándékot, s azonkívül tapasztalva mindazon nehézségeket, melyek meggyőződésünk lepletlen kimondásának útjába gördíttetnek, szívesebben visszalépek a laptól ma, mint holnap, hogy azonban a dologban négy között csak egy szavazatom van, s hogy ha ti ellenkező véleményben vagytok, részemről nem tehetek semmit.

Kértek, hogy szóljak veletek is.

A dolognak ezen állásában én helyzetünkben, még azon esetben is, ha te s Csengery szerződésteket újéven nem mondjátok fel, nem tartanék semmit célszerűbbnek, mint ha ti is - mire Trefort kész - kinyilatkoznátok, hogy ha Landererrel azok szerződhetnek, ti készek vagytok szerződéstekről szinte lemondani.

Az ok, melynél fogva én ezt tanácsosnak tartom, az: mert miután ezen urak Landererrel még egy szót sem szóltak, majdnem apodiktikus bizonyosság, hogy a lapnak szerkesztését kezekbe kapni nem fogják, s az egész részetekről tett nyilatkozatnak más rezultátuma nincs. - Mint először, hogy rólunk minden ódium elvétetik. 2^{szor} Hogy a P[esti] Hírlap, az oppozíció által orgánumának vallatik. 3^{szor} Hogy sokan, kik most belé nem írnak, belé írni fognak, s éppen mert belé írnak, elveivel megbarátkoznak. 4^{szer} Ha egy év múlva Trefort s magam tőle visszavonulunk, ez a lapra, miután más, kedvesebb írói is támadtak, semmi hatással vagy legalább igen csekély hatással leend. - Míg az úgynevezett oppozíció annak, hogy lapja nincs, egyedüli okát bennünk keresi, velünk tranzigálni nem fog; mihent meggyőződött, hogy mi ezen állásokon ártatlanok vagyunk, nem tehetnek mást, mint hogy lapunkat saját lapoknak esmerjék el, mi reánk nézve csak kedvező, mert a szerkesztés kezünkben maradván, arról hogy színét ne veszítse, könnyen gondoskodhatunk. - Azt mond[t]uk: mint cél - responsabilis kormány, de míg ezt nem értük, védelme municipális szerkezetünknek. Az általam javallott lépés oda fogna vezetni, hogy ha nem mi vagyunk okai, hogy a lap kezekbe nem jön, hanem Landerer, e program egész kiterjedésében, az öszves oppozíciótól elfogadtatnék. -

Részünkről nem volna szükség másra, mint hogy kinyilatkoztassuk, miként ha Landererrel szerződhetnek, mi a szerződésnek útjába állni nem fogunk. -

Kérlek, barátom, gondold meg az egész dolgot, s határozz valamely napot, hol akár nálad, akár Trefortnál vagy nálam öszvejöhetünk. Isten áldjon meg addig is

barátod Eötvös

62. SZALAY LÁSZLÓNAK

(1845. november 15.)
15/11

Kedves barátom!

Oly náthás vagyok, hogy nem akarok kimenni házamból, s ámbár talán oly jó vagy, s kérésemre talán meglátogatnál, írok, mert minden fontosabb dolgokban nézeteimnek írásbani előadását célszerűbb módnak tartom.

Minapi levelemre Trefort által felhatalmaztál nevedben is kinyilatkoztatni: hogy ha Landerer a hírlap szerkesztését valaki másnak akarná általaladni, valamint mi, úgy te magad részéről is semmi akadályt tenni nem fogsz, hogy a szerkesztés, habár kikötött évünknél elébb, más kezekbe menjen által. - E dolognak részünkről kinyilatkoztatását szükségesnek tartottam

a Mert azon számtalan gyanúsításokra, melyek ellenünk terjesztetnek, s a Hírlap hatásának kétségen kívül ártanak, jobban mint ily nyilatkozat által felelni nem lehet.

b Mert mind a cenzúra, mind Landerer irányában állásunk kedvezőbb, ha látják, hogy a Hírlaphoz annyira kötve nem vagyunk, hogy vezetését minden feltételek alatt folytatni akarnók.

c Mert ha lapunknak, ha annak néhány dolgozótársai kilépnek, fennállását kívánjuk, szükség, hogy azon ellenségeskedés, mely ellene még most létezik, s sokakat közremunkálásról visszatart, megszűnjön, ez pedig csak úgy történhetik, ha részünkről pozitív tény által bébizonyítjuk, miként annak, hogy az úgynevezett oppozíciónak lapja nincs, okai nem mi vagyunk. -

Nem tartom valószínűnek, hogy azok után, mik történtek, a kormány bármily oly szerkesztőváltozásra megegyezését adná, mely által a Hírlap ismét Kossuth kezébe kerül, s hogy így Landerer a lapnak más kezekbe való adására megegyezését adná, de részünkről állásunk követeli tőlünk megmutatni, hogy legalább mi semmi ilynemű akadályt nem gördítünk elejekbe.

Talán átlátád okaim helyességét, talán, mit szinte valószínűbbnek hiszek, tisztán irántami barátságért tevéd, hogy oly lépésre megegyezésedet adád, melynek tétele nélkül magamat megnyugtatni nem tudom, de megegyeztél, s biztos lehetsz, hogy semmi a világon nem lehet, mi által inkább lekötelezve érezném magamat. Csak még egy kérésem van.

A nyilatkozat, melyet Batthyány- s Telekinek tettem, abban állt: hogy ámbár szerződésünknél fogva a P[esti] Hírlap még egy esztendeig a mi kezünkben marad, mégis azon esetben, ha Landerer a szerkesztést másnak akarná általaladni, mi ezt ellenezni nem fogjuk. B[atthyány] s T[eleki] azon reménységben, hogy Landerert ily változásra bírni fogják, szerkesztőt kerestek, s avégett Lukácst szólították meg: Lukács, miután nekik megígérte, hogy ha mi ily lépését nem ellenezzük, kész Landererrel szólni, hozzám jött, s velem szólt, s e beszélgetésnek az volt rezultátuma, hogy B[atthyány]éknak kinyilatkoztatá, hogy a szerkesztést általvenni nem fogja.

Mindjárt utána B[atthyány] s Teleki megtámadtak, hogy tett ígéretem nem lehetett őszinte, s hogy igen különös, hogy midőn ők a lap megszerzésére első lépéseket teszik, én azt titkon kontrekarírozom. - Miután elébb tett nyilatkozatomat Lukácsnak is ismételtem, s semmit nem mondtam, mi őt a Hírlap átvételétől visszatartóztathatná, kivévén, hogy neki őszintén azon nehézségeket soroltam elé, melyek ilyetén szándékának útjában állnak, kikötöttem magamnak, hogy Lukáccsal s Telekivel ma együtt szólhassak.

A beszélgetésnek eredménye az lett, hogy Lukács ismét oda nyilatkozott, hogy a lapot átveszi, s Landererrel szól: ha Te neki szinte azt nyilatkoztatod ki, mit én nevedben már mondtam. -

Én részemről legcélszerűbbnek tartanám, ha te azt néhány sorokban tennéd, egyszerűen ilyféle tartalmuakkal: hogy te tudósíttatván, miként ő a Hírlap szerkesztését átvenni kívánná, kinyilatkoztatod, mikint azon esetben, ha Landerer e lapot akár neki, akár másvalakinek általadni akarná, s téged szerződésed kötelezése alól felment, te a szerződéshezi jogodról szinte úgy lemondasz, mint hasonló esetben én, Trefort s Csengery.

Miután te engem Trefort által hasonló nyilatkozat tételére felhatalmaztál, nem látok semmi nehézséget, hogy azt Lukácsnak is megírd, s nincs dolgod a világon, mely által állandóbban lekötelezneél; talán nem lesz alkalmad, de ha lesz, én minden áldozattal kész vagyok meghálálni barátságodat. - Én részemről teljesen meg vagyok győződve, hogy Landerer a lapot Lukácsnak még azon esetben sem adhatná által, ha ezt kívánná, s hogy ezen egész lépésünknek semmi eredménye nem lesz, de legalább mutassuk meg, hogy nem mi vagyunk ennek okai. Ha kérésemet nem teljesíted, azt fogják mondani, hogy noha valamennyünknek nevében tettem nyilatkozatot, titkon általad kontrakarírozom a dolgot, s ez becsületembe vág. Csengery s Trefort nemcsak ezen - hihetőképp rezultátum nélküli - lépésben megegyeztek, sőt kinyilatkoztaták, hogy részükről inkább örvendenének, ha a lap valóban más kezekbe menne által, és hisz te is azt mondtad több ízben. Mit fog tenni Landerer, nem minket illet, mi megtettük a magunkét, s ha az egésznek sikere nincs, lássák.

Naponként ostromoltatok, s amint hallom, Csengerynek is Meszlényi által ajánlatok tétettek, hogy Kossuthnak ismét a lapban béfolyást engedjünk. Ha ez nem történik is tractatus formájában, s K[ossuth] csak ír, mily helyzetbe jövünk, ha e cikkelyek után az egész világ lármát üt, mennyire jó a lap ismét, mióta K[ossuth] belé írt, ha semmiben sem engedünk is elveinkre nézve, az egész világ mégis azt fogja mondani. - Ha most minden tőlünk jöhető akadályt az úgynevezett oppozíció irányában elmozdítunk, semmi morális kötelességünk arra, hogy akár K[ossuth], akár más cikkét felvegyük, nincs.

Kérlek, barátom, írj Lukácsnak - de kérlek, ilyformán anélkül, hogy oly valamit tennél hozzá, miből azt lehetne következtetni, hogy őt visszaijeszteni akarnád - soha nem kértem semmit ily hangban tőled; ha lehet, teljesítsd.

Honn maradok egész nap. Ha időd van, jer hozzám, ha nem, holnap reggel nálad leszek

hív barátod
Eötvös

63. br. JÓSIKA MIKLÓSNAK

(1846)

Kedves Barátom!

Miután tegnapelőtt Keménytől levelet kaptam, melyben munkájáról ír, s abba teendő változásokra nézve is némely utasításokat közöl, direkt fogok neki felelni, s hacsak a regényt nem kívánod különösen, azt magamnak tartom. Igaz barátod

Eötvös

64. gr. SZÉCHENYI ISTVÁNNAK

(1847. szeptember 24.)
24/9 47

Tisztelt barátom!

Azt, mit a Dobi gát ellen rendelt karhatalomról Károlyi Györgynek beszéltem, öcsémtől hallottam, ki néhány napok előtt jött vissza Borsodból. Csak kevés pillanatig találkoztam vele, s így semmi pozitívumot nem mondhatok aziránt, mily módon jutott ő e hírhez, s nem közöltetett-e az vele olyvalaki által, ki - mi megyei életünkben nem ritkaság - kívánatjait mint tett dolgokat beszélé el? - Holnap reggel indulván, egész nap annyira el vagyok foglalva, hogy fel nem kereshetlek, pedig igen óhajtanék veled találkozni. Ha Békésből követválasztás után visszatérek, azon esetre, ha választásom sikerül, azonnal felkereslek, hogy veled több, az országgyűlést illető tárgyakról értekezhessek; ha keresztülbuktam - mi reám nézve a legkedvezőbb lehetőség - távolról fogom nézni a dolgok kifejlődését, de mindég a legnagyobb érdekkel, főképp kifejlődésünk azon részét, melyet munkásságod terének te választál. Ég áldjon meg addig is.

Eötvös József

65. KOSSUTH LAJOSNAK

(1847. december 2.)
Pest 2/12 47.

Kedves Barátom!

Mint Széchenyi a magyarról mondá, úgy a Te pillanataid is kétségen kívül számítvák, azonban az ügy, melyről írni fogok, inkább szíveden fekszik, mint hogy annak minden elfoglalásod mellett ne szentelnél néhány pillanatot.

Majoritásban vagytok, s az eredmény, melyet az adó kérdésében már eddig is felmutathattok, kétségen kívül örömmel fogja tölteni a haladásnak minden barátjait, ha azonban e majoritást a jelen országgyűlés alatt biztosnak tartanám is - mint azt, köztünk mondva, nem tartom annak -, mégis, nem szenved kétséget, hogy a haladás azon irányban, melyben Te s én haladni akarunk, igen precarius, sőt, csaknem valószínűtlen fog maradni mindaddig, míg törvényhozásunk kizárólag a nemesség képviselőiből áll. Népképviselet - ez alfája minden haladásnak, s minthogy ennek kivívására a jelen törvényhozás alatt nagy reményünk nem lehet, a városi kérdés felfogásom szerént az, mely minden való reformernek figyelmét leginkább magára vonja. Csak nyíljanak meg egyszer a törvényhozás ajtai nem-nemesek előtt, s a válaszfal, mely osztályunkat a nemzettől elkülönözi, hamar le fog rontatni ez új törvényhozói munkások előtt. A mesteremberek jobban értenek ily munkához, mint maga a kortes erős kezével. - Már én őszintén megvallom, hogy a móddal, mellyel a városi kérdést felvettétek, teljességgel megelégedve nem vagyok. A városi követek - elébb Károlyi, utóbb a szegedi követek - a legillojálisabb módon nyilatkoztak, a megyék nem okulva a múltnak tapasztalásain, a városok politikai s adminisztratív rendezését öszvekeverve, az egészt ismét választmányra bízták, hogy a választmány ismét nagy rendezést dolgozzon ki, melyben csupa paragrafatio között az egész zavarba jöjjön, s a városok szavazatából országgyűlés végével ismét ne legyen semmi, vagy ha lesz, belőle oly valami váljék, mit még unokáink joggal sirathatnak.

A városok politikai s adminisztratív elrendezése egészen különböző elveken nyugszanak. A politikai jogok csak annyiban érnek valamit, amennyiben sokakra terjesztetnek, s amennyiben bennek a direkt választás elve vétetett fel, az adminisztráció nem bízathatik semmiesetre annyiakra, mint a követválasztás, itt elég, ha a polgárok öszvege direkt választás útján azon testületet alakítja, melyre az adminisztráció bízatik, s nem százszor jobb-e hát elválasztani e két kérdést, mint öszvezavarások által alkalmat adni a kormánynak, hogy szokott okoskodásaival lépjen fel ellenünk, s a direkt választást s a választók nagy számát azon ürügy alatt ellenezze, mert az adminisztrációt roppant tömegekre bízni nem lehet. -

Miután e két kérdésnek elkülönözése, mely nélkül én a városi kérdéstől jelen országgyűlésünk alatt mit sem várok, kerületi határozatotok után nem várható, s azon az úton, melyen a dolgok haladnak, a városok részéről keserű kitörésekhez, a megyék részéről elkeseredéshez fogunk jutni, elkerülhetetlenül szükségesnek tartom, hogy ezen ügy rossz kerékvágásából jobba vitessék által, mi csak úgy történhetik, ha az impulzus kívülről, a városi polgárságoktól jő, kiknek a jelen körülmények alatt úgyis mozogniok kell, nehogy minden, mi mellettek történik, részünkről történt agitációnak, s nem a polgári rend kívánatjának tulajdoníttassék. E nézetekből kiindulva petíciót szerkesztettem, melyben a polgárok nyíltan kimondják, miként ők szavazatjokat nem követelik addig, míg a törvényhozás a városi szavazatok számáról, mikénti elosztásáról, a városi követeknek kik által, s mikénti választásáról, egyszóval mindazon kérdésekről határozni fog, melyek a k[irályi]. városok országgyűlési befolyásával szoros kapcsolatban állnak; hogy azonban a törvényhozást arra kérik, hogy ezen kérdéseket a belrendezés kérdésétől elkülönözve, mindenekelőtt vegye tárgyalás alá; hogy a polgári rend az efelett alkotandó törvény értelmében választott képviselői által, a városok adminisztratív szerkezetének rendezésénél törvényhozási befolyását már gyakorolhassa, mit nemcsak a szoros igazság követel, mely szerint kiket e fontos kérdés leginkább érdekel, s kik ahhoz legjobban értenek, minden befolyástól megfosztani nem lehet, de minek megtagadására ok nem található, miután ha a városok egyszer az újonnal alkotandó törvény értelmében, azaz az öszves polgárság egyenes befolyásával, választák képviselőiket, azok nem zárt testületek, hanem az öszves polgári rend képviselőinek lesznek tekintendők.

Ezek állnak körülbelül petíciómban. Fejérváron, hol személyesen valék, a petíció 7-800 aláírással fel fog menni, Budán a Consilium s polgármester dacára, kik e lépés ellen mindent elkövetnek, szinte már a jövő héten kedvező eredményről tudósíthatlak. Szegeden, Pozsonyban, Kassán, Temesvárott tettem lépéseket, s úgy hiszem, nem hasztalan, csak itt Pesten találtam, úgy látszik, legyőzhetetlen akadályokra. Részint, mert azon 52 polgár is, ki a követválasztásnál mint a többiek képviselője részt vett, a politikai míveltségnek - kevés kivétellel - csaknem zérusán áll, részint mert a jelen adminisztratív rendszer ellen létező ingerültség oly fokra hágott, hogy a polgárok a politikai jogok iránt csaknem közönössé váltak, s mindenekelőtt belrendezéseket sürgetik. Főképp Tóth Gáspár nyilatkozik ez értelemben, s beszédeiből észreveszem, hogy indítványomat olyannak tartja, mellyel Te megelégedve nem volnál. -

Én másképp vagyok meggyőződve. Esmerem nézeteidet, melyeket a pesti instructionalis küldöttségnél kifejtél, s azért barátságosan felszólítalak, írd meg nézeteidet a lépésről, melyet itt s más városoknál indítványba hozék, hogy azon esetre, ha megegyezünk, leveledet Tóth Gáspárnak s másoknak, kik előtt véleményed tiszteletben áll, előmutathassam. - Egy ok, mely nézetemben még inkább megerősít, az országgyűlés helyzetében fekszik. Nekem, őszintén megvallva, majoritásunkhoz kevés bizodalmam van. Annyi felosztó elemet látok, hogy azon kérdésekhez, melyek csak egy félév után juthatnak határozat alá, semmi bizodalmam nincs, s nem leszünk-e így a városi kérdéssel is, ha a politikus és belrendezés kérdései együtt tárgyaltatnak?

Ha a politikus rendezés most kerül szőnyegre, a követek direkt választására és egy elég kiterjedett censualis qualificatiora - nagy többségre számolhatunk; lesz-e az így csak hat hónap után, ha az északi szél - mi Pozsony abnormitásaihoz tartozik - a legkeményebbeknek látszó meggyőződéseket szokás szerént felolvasztá, s minden rosszakaratú követ azon ürügy megé bújhatott, hogy a követválasztási jogot sokakra nem terjesztheti, nehogy ezáltal a városok belső rendezése szenvedjen?

Ég áldjon meg, emlékezz szeretettel

barátodra Eötvösre.

Jövő hónapon elmegyek a fejérvári gyűlésre, mire most mint sógoraim tutora pretextussal bírok. Ha valami van, minek megkésértését célszerűnek tartjátok, add tudtomra. Jó, hogy nem mentem fel, hidd el, elég dolgom van. -

66. gr. SZÉCHENYI ISTVÁNNAK

(1847. december 4.)
4/12 47

Kedves barátom!

Sokáig nem írtam, részint mert családi dolgaim által szerfelett el valék foglalva, részint, mert az országgyűlési dolgok kifejlődését vártam, hogy rólok nézeteimet közöljem. Most levelem kezdetén őszintén kimondom, hogy én az országgyűlés eddigi menetével tökéletesen megelégszem, s azt nagy részint a helyes tapintatnak tulajdonítom, mellyel eddig felléptél. Választásodnál az ellenzék soraiban kevesen voltak, kik annak egész fontosságát átlátták, vagy ha átlátták, annak örültek. Én elméletileg tisztán meg voltam győződve lépésed jó következéseiről, s a tapasztalás, amint látom, igazolta nézetemet. - Az, hogy kormányi állásodban mint követ léptél fel, még a kormányt nem teszi parlamentárissá, csak a dolognak egy kis színét adja helyzetünknek, s ámbár Apponyinak kormánya gyűlöltebb, mint Pálffy óta bármelyik, s ámbár e kormány az én felfogásom [szerint] sem érdemel semmi szimpátiát, akár keletkezése módját, akár azon egyedeket tekintsük, kik kancelláriánkat vezetik, mégis puszta fellépésed mennyire nem engesztelé a kedélyeket? Az, hogy a kormányhoz tartozol, s mint kormány embere a követi táblánál ülsz, biztosítéknak látszik, hogy a kormány alkotmányellenes úton haladni nem fog, s a dühös megtámadás, melyhez készülénk, higgadt ellenzéssé szelídült. Bár a kormány - a birodalmi kormányt értem - okulna e tapasztaláson s végre meggyőződnék, hogy hatalma óriási hazánkban, ha az alkotmányosság szükségéről meggyőződött, de csak ez egy feltétel alatt. -

Egy van, mi iránt az országgyűlés eddigi menetével megelégedve nem vagyok, s az a mód, melyen a városi kérdés tárgyaltatott. - Azok után, mik eddig történtek, én a városi kérdést továbbra halaszthatónak nem tartom. Miután a városi rendezés kétszer a királyi előadásokba beléfoglaltatott, s a rendek a múlt s jelen országgyűlés alatt iránta úgy nyilatkoztak, mint ez történt, szükség, hogy az országgyűlés anélkül, hogy a városok szavazata meghatároztatott, ne oszoljon el, már csak azért sem, mert a városok egyébként jelen helyzetekben maradva, mint eddig, úgy ezentúl 47 szavazatot követelnének, s mert én sem törvényhozó testünk szilárdságába, sem a kormány lojalitásába nem bízom eléggé, hogy a követelés egykori realizációjától ne féljek. A dolgok ezen állásában felfogásom szerént kötelessége mindenikünknek úgy vezetni a kérdést, hogy az 1. még ezen országgyűlés alatt megfejtethessék, s pedig oly módon,

hogy 2. nemzetiségünk általa veszélybe ne jöjjön, 3. hogy a városi rendezésnél a megyéknek előrelátható rendezéséhez használható precedentet nyerjünk.

Mindezt azon téren, melyre a kérdés most állíttatott, nem várhatjuk. - A kormány javaslatáról nem szólok. Az ellenszenvről, melyre az a polgárok között talált, nem lehet fogalmod. Itt Pesten, Budán, Fejérvárott, hol magam megfordultam, más városokban, honnan leveleket kaptam, a polgárok mind egy véleményben vannak, németek s magyarok egyféleképpen szólnak e javaslatról, mely csakugyan mesterséges komplikációban mindent felülmúl, mit ilyeműt eddig láttam. De amint mondám, nem szólok a kormány javaslatáról, s csak azt veszem figyelembe, mi e részben a rendek által tétetett. A diszkusszióban mindenekelőtt a városi követek tisztán a történeti térre állnak, azaz azt teszik, minél rosszabbat legnagyobb ellenségeiktől sem várhatnának. A megyei követek választmányt neveznek ki, mely minden valószínűség [szerint] az utolsó országgyűlésen készült tervet felelevenítendi, s a kormányi rossz javaslatnak egy hasonlólag rossz liberális javaslatot állítand fel ellenében, szinte száz és száz paragrafusból állót, melyeknek mindegyike diszkusszióra adhat alkalmat, s melynek valamelyikén az ügy éppoly bizonyosan meg fog bukni, mint az az utolsó országgyűlés alatt megbukott, főképp miután nemcsak a megyei, de a városi követeknek nagyobb része a rendezést nem akarja, s a városi követek többsége csak azért nyilatkozandik például az inspektorok ellen, mert ezáltal az egésznek meghiúsítását reményli.

A városi kérdésnek két része van. Az első a városok politikai jogainak meghatározása, melyhez szavazatjoknak száma, azoknak elosztása, s a követválasztást illető szabályok tartoznak, a 2-dik a városok belső elrendezésének kérdése, s én eredményt csak úgy várok, ha e két kérdés egymástól elválasztatik. Az adminisztratív rendezés oly komplikált kérdés, hogy azt a másikkal egyszerre elvégezni nem könnyen lehetne - s ha lehetne, nem kellene, minthogy, ha e két tárgy egyszerre vétetik tárgyalás alá, legislationk könnyen eszmezavarba keveredik.

A városok politikai jogainak rendezésénél én két fontos dolgot látok, az 1-ső, hogy a cenzus eszméje léptessék ez alkalommal életbe, a 2-dik, hogy az országgyűlési követ - nem bánom, bármi magas cenzus mellett - direkt választassék. Ha a városok politikai jogait ily alapokon rendezzük, a haszon kiszámíthatatlan, miután az egykor békövetkezendő megyei rendezésre nézve két precedentet nyerünk, a cenzust ti., és az utasítások megszűntetését, az utasítások e rendszer mellett lehetetlenek, s ha a városoknál egyszer praktice eltöröltetnek, a megyékben sem tarthatják fel magokat. Ezenkívül tagadhatatlan, hogy ha városi követ utasítás nélkül jelenik meg országgyűlésünkön, az nemzetiségünkre nézve kevésbé veszélyes, mint ha német polgáraink őt utasításokkal látják el. De ha a városok politikai s adminisztratív koordinációjok öszveköttetik, mindezen előnyök eltűnnek. Ha a polgárok cenzus mellett direkte választják követjöket, az utasítás képzelhetetlen, miután a választótestület nem tanácskozhatik, s más, mint aki választott, az utasítást nem készítheti; de organizáld a belső adminisztrációt, s majd rendeznek közgyűlést s utasításokat, s egyszóval egy egész új megyei rendszert, csak rosszabbat, mert organizmusa sem a rend, sem a szabadság érdekében alkotva nem lesz.

Az országgyűlési többség, amint látszik jelenleg, másképp vélekedik, s én fő fontosságúnak tartom, hogy őt bármi módon a tévútról, melyen halad, célhoz vezetőbbre szorítsuk. Ennek eszközlésére azon dolgozom: hogy a nagyobb városok polgárai petícióval járuljanak a törvényhozáshoz, melyben a városi politikai és belrendezés kérdéseinek elkülönözéséért kérnek. Ide mellékelve küldöm a petíciót, mely több városban legalább fő pontjaiban elfogadtatott, s kérlek, írd meg az egész dolog iránt véleményedet. - Miután majdnem minden város polgárai úgyis valami petícióval járultak volna az országgyűléshez, jobb ha ez, mintha más fogadtatik el, éppen azért, mert sem a kormány, sem a rendek között keserűséget nem okozhat; de nem képzelheted, mennyi nehézségekkel kell éppen ezért küzdenem. Más városokban még

hagyján, de itt Pesten alig érhetek célt, a polgárok annyira felbőszültek jelen tanácsok ellen, annyira elégedetlenek a kormány projektumával, hogy a kérdések elválasztásáról még hallani sem akarnak; azonban ha valamihez fogtam, nem könnyen hagyom abba, s talán mégis keresztülviszem célomat. - Ha meggondolom, hogy 3 év előtt az öszves ellenzék a sérelmi téren mozgott, s én, ki politikánknak a P[esti]. Hírlapban más irányt akartam adni, félig bolondnak s félig árulónak tartattam, s hogy most az adresszdiszkusszió csaknem egészen azon téren mozgott, melyet kijeleltem, némi megelégedéssel tekintek múltamra, s némi reménnyel a jövőbe.

Késő van, s elfáradtam annyira, hogy levelemet, mielőtt bépecsételém, el sem is olvashatom. Ha zavart, bocsáss meg, s kérlek, írd meg nézetedet, nem tartanád-e te is célszerűnek, ha a városi rendezésnél a politikai s adminisztratív rendezés kérdései egymástól elválasztatnak? Ég áldjon meg,

híved Eötvös

(Melléklet a levélhez:)

A sz. kir. városok törvényhozási szavazatának és benső elrendezésének kérdései, melyeket utolsó országgyűlésünk megoldani szerencsés nem volt, a kegyes királyi előadások 3-ik és 4-ik pontja nyomán is újra tanácskozás alá vétetnek az ország rendei által. Midőn ekként közelegni látjuk a pillanatot, melyben ezen az egész hazára, de főleg a polgári rendre nézve legfontosabb ügy elhatározás alá kerül: alulírottak, Pest városa polgárai s lakosi felhívatva érzik magokat: hogy valamint egyrészről teljes bizodalmukat jelentik ki a törvényhozás iránt, melynek kezeiben látják jogaik meghatározását: úgy másfelől őszintén kifejezzék aggodalmaikat is, mikkel a múltra emlékezve a jövőbe tekintenek.

A sz. kir. városok ügye a törvényhozás figyelmét nem most vonja először magára. Ha az egyes városi követek számos felszólalásait hallgatással mellőzzük is, magok a kegy. kir. előadások már az utóbbi országgyűlés alatt is felhítták e kérdésre az ország rendeinek figyelmét, s ha a polgári rend reményei eddig mégsem teljesíttettek, ez bizonyosan nem a buzgóság s rokonszenv hiányának tulajdonítható, mellyel a sz. k. városok ügye az utolsó törvényhozás által felkaroltatott. Hogy a sz. k. városok törvényeken alapuló jogai az utolsó országgyűlés alatt elismerést nem nyertek, hogy a polgári rend követelései, miknek igazságát a törvényhozás kétségbe nem voná, s a kegy. kir. előadások már akkor kifejezek, háttérbe szoríttattak, s ez egész rend előbbi jogtalan állapotába hagyatott; ennek okát az alulírottak főképp abban keresik, *mert a sz. k. városok országgyűlési szavazatának kérdése benső adminisztratív elrendezésök kérdésével együtt tárgyaltatott*, s ezáltal az előbbinek oly akadályok gördíttettek elébe, melyek azzal természetesen összekötve nincsenek, s bármennyi bizodalommal tekintsenek is a törvényhozás működéseinek elébe: alulírottak őszintén bevallják aggodalmokat, miként ha a városok országgyűlési szavazatának és belrendezésének kérdései a jelen országgyűlésen ismét összeköttetésben tárgyaltatnának, ugyanazon ok ugyanazon következményeket idézhetné elő, s a sz. kir. városok, törvényhozási befolyásokat illetőleg, ismét a jövőre utasíttatnának, ámbár akár a sz. k. városok jelen állását, akár azon elveket tekintsék, melyeket a törvényhozás minden egyéb kérdésekben követ, teljes meggyőződésöket fejezik ki: hogy jogaik gyakorlatának újabb elhalasztása az ország rendeinek nem lehet szándékában.

Ily viszonyok között alulírottak felhívatva érezik magokat azon alázatos kéréssel járulni az ország rendei elébe, hogy *valamint a kegy. kir. előadások a sz. kir. városok szavazatának és belrendezésének kérdéseit egymástól elválasztá*k, s 3-ik pontjokban csak az előbbit említve, az utóbbiról a 4.-ik pontban külön szólanak, *úgy az ország rendei is a két pontot egymástól*

elkülönözve, mindenekelőtt a polgári rend országgyűlési befolyását, s azon kérdéseket vegyék tanácskozás alá, melyek - mint a sz. k. városoknak adandó szavazatok mikénti elosztása, és az országgyűlési követek választásának módja a városok országgyűlési szavazatával szoros kapcsolatban állanak, hogy ekként a polgári rend törvényhozási befolyása királyilag szentesített törvény által szabályoztatván és biztosíttatván, a sz. kir. városok e törvény értelmében választandó új követeik által s a törvényben meghatározandó irány szerint törvényhozási jogaikat *még a jelen országgyűlés alatt* gyakorolhassák, s a benső, adminisztratív rendezésnek kérdése már a polgári rend képviselőinek befolyásával tárgyaltathassék. Kívánja ezt az igazság, mely szerint a polgárokat azon kérdés eldöntésénél, mely leginkább őket érdekli, befolyásuktól megfosztani nem lehet; kívánja az ország érdeke, mely azt igényli, hogy sz. kir. városok jól s célszerűen rendeztessenek el, mi csak a polgári rend közbenjárásával várható, s az alulírottak azon reményben terjesztik e kérést törvényhozóink elébe, hogy az, ámbár igénytelen egyes polgároktól származott, megfontolatlanul mellőztetni nem fog.

A haladás korszakában élünk; s az ország rendei tudják, hogy e nemzet a művelődés pályáján előre menni nem fog, ha a művelődésnek fő tényezői, az ipar és kereskedés, törvényhozásunk körében minden befolyásból kizáratnak; az ország kiváltságos osztályai érzik, hogy jogaik legerősebb biztosítéka az, ha minden, a törvény által szentesített jog tiszteletben tartatik, s a sz. kir. városok követelései ily jogokon alapulnak; az ország rendei azon meggyőződésre jutottak, hogy a városi elem olyanná vált, melynek természetes befolyását többé mellőzni nem lehet, s bizonyosan el fognak kerülni mindent, mi igazságos szándékaiknak útjában állana. Ez az, mi alulírottakat a fent kifejezett reményre jogosítja.

Az arány, mi szerint tisztán a történeti alapból kiindulva, a polgári rend törvényhozási befolyása az egyes városok közt most felosztatnék, a városok jelen állásának nem felel meg többé. Az országgyűlési követek választása, mely a dolgok természete s törvényeink szerint az összes polgárságot illetné, elzárt s a polgárok összességétől különváló testületek által gyakoroltatik, s alulírottak természetesnek látják, ha ily módon választott és utasított követek a törvényhozás által a polgári rend képviselőinek nem tekintetnek. Ha azonban mindezen jogaik elismerésének útjában álló akadályok elháríttattak, az egyes város által gyakorlandó törvényhozási befolyás törvény által meghatároztatott, s oly választási rendszer állapíttatott meg, melynél fogva a városi követ csakugyan az összes polgárság képviselőjének tekinthető, nem lesz többé ok, melynél fogva a polgári rend jogainak gyakorlatából továbbra is kizárathatnék; s a városok belrendezésének hiányai törvényhozási jogok gyakorlata ellen okul nem hozathatnak fel, éppoly kevéssé nem, mint a megyék törvényhozási befolyásuk igazolására nem belszerkezetöknek tökélye használtatik indokul.

A polgári rend, melynek törvényhozási befolyását törvények biztosítják, e legszebb jogától megfosztva, törvénykívüli állásban látja magát, de az alulírottak nem panaszra emelik szavaikat; egyetlen kívánatuk az, hogy miután végre ezen állás törvénytelensége a trón és nemzet által elismertetett, mellőztessenek el az akadályok is, melyek annak megváltoztatását gátolhatnák, mi legsikeresebben úgy történhetik, ha a városok országgyűlési szavazatának, és belrendezésének kérdései egymástól elkülönöztetve tárgyaltatnak, s a törvényhozó testület, mely a polgári rend követeléseinek igazságát elismeri, e kérdésben csak azon határtalan bizodalom tanúságát láthatja, mellyel mint e haza polgárai, hozzá föltekintünk.

67. gr. SZÉCHENYI ISTVÁNNAK

(1848. január 2.)
2/1 48

Kedves barátom!

December 24-én írt soraidat az év végső napjaiban kaptam meg, nem hiszed, mennyire jólesett, midőn olvasám, hogy közdolgaink iránt nem remény nélkül nézesz a jövőbe. Ki politikával foglalatoskodik, annak, habár pesszimizmusra semmi hajlandósága nem volna, mindég vannak pillanatjai, hol a közdolgokban setét színekben lát mindent, s így valék én a napokban. Kívánatod szerént Gosztonyival az aviticitási javaslaton mentünk keresztül, s midőn e munkát részletesebben taglaltuk s azon meggyőződéshez jutánk (nemcsak mi, de főképp Gosztonyi), hogy abból de egy paragrafus nem maradhat úgy, mint az terveltetett; midőn láttuk, hogy az egész munkálaton veres fonálként azon eszme vonul körül: miként lehessen a fekvő birtokot lassanként a magyarnak kezéből kicsikarni s hazánkat idegen tőzsérek tulajdonává tenni; mily rossz szándékúak vagy legalább könnyelműk és tudatlanok azok, kik hazánk viszonyait kormányozzák, akkor megvallom, engem elhagytak reményeim, éppen mert a jelen kormány elmozdíthatásának nehézségeit átlátom, s mert rendíthetlen meggyőződésem, hogy íly kormány alatt a haza kifejlődése teljes lehetetlen. Nem mert szándéka rossz, ehhez nekem semmi közöm, de mert benne teljes képességhiányt látok, s mert nyugodt kifejlődés csak a kormánnyal kezet fogva képzelhető, s oly kormánnyal, mely midőn indítványoz, indítványainak következéseit nem fogta fel, kezet fogni józanon nem lehet. - Ha az aviticitási javaslathoz tett megjegyzéseinket, melyeket Kovács hozzád fel fog hozni, látod, meg fogsz győződni nézetem helyességéről. Kijavításról e munkánál szó nem lehet, s e részben tervet készíteni csak akkor lehetne, ha azon nézeteket ösmernők, melyeket a kormány a successionalis rendszerre nézve elfogadna. Így amint a dolgok állnak - feltéve, hogy a honosítási törvények iránt valami történik -, sokkal jobb, ha az országgyűlés az aviticitásra nézve semmit sem határoz, mint hogy a már úgyis bő mértékben létező konfúziókat újakkal neveljük, úgyis, ha te az aviticitás megszüntetésének sine qua nonját a majorátusokban keresed (mire nézve én más véleményben vagyok, de szívesen engedek, mert a dolgot fő fontosságúnak nem tartom); semmi valószínűség nem létezik, hogy a majorátusok kérdése ez országgyűlésen többséget nyerjen; három esztendővel később ez lehetséges; mindenesetre azonban a majorátusok kérdése olyan, melyről az öszves örökösödési rendszer tárgyalása nélkül határozni nem lehet.

Én általján véve azt hiszem, hogy a jelen országgyűlésnek nagy eredményei nem lehetnek. Részint a kérdések természete, részint azon emberek, kik mindkét részről dirigálnak, nem engedik, hogy vérmes reményekben éljünk, s áldhatjuk istenünket, s utána téged, kinek azt köszönni fogjuk, ha az országos pénztáron s közlekedési eszközökön kívül, még a városi kérdés egyik része, azaz a politikai koordináció rendbejön. - Ámde mi történjék ezután, was soll man thun, und durch wem? így kérdezel igen helyesen.

A felelet hosszabb, mint hogy egy levélbe férne. Ha ismét lejössz Pestre, vagy ha télen privát dolgaimban Bécsbe megyek (mert Pozsonyba nem jövök), velem ott találkoznál, hosszasabban szólhatunk a tárgyról, most röviden csak annyit mondok:

hogy ott, hol egy rész minden konstitucionális mozgalomban rebelliót lát, a másik még a rendtől is fél, mert olyanokkal van dolga, kik három századon keresztül mindent csak az abszolutizmus eszközeként használtak, bizodalomról szó nem lehet, s hogy eszerént minden terv, melynek kiviteléhez kölcsönös bizodalom kívántatnék, a dolgok jelen állásában lehetetlen. Az általános bizodalmatlanság, mely kormány s nemzet között létezik, nem az ellenzék

míve, s annak megszüntetése nem az ellenzéktől függ. Ha ma valamennyien, kik most e párt élén állunk, lelépünk vagy a kormányhoz szegődünk, helyeinket újak foglalandják el, s a bizodalmatlanság létezni fog mindamellett, mert, őszintén megvallva, három század alatt minden történt, mi e bizodalmat elölheté. Ez éppen az, miáltal helyzetünk exceptionálissá válik, s mi azt oly véghetlen nehézzé teszi. - A kormány nem bízik bennünk, mert érzi, hogy mindent elkövetett, hogy a szeparatisztikus eszmék népszerűkké váljanak, mi nem bízunk a kormányban, mert érezzük, hogy helyzetében talán mi magunk is kellemetlen akadálynak tartanók a magyar alkotmányt, s azért sem a kormány, sem az ellenzék a haladás kormányrúdját kiadni kezéből nem fogja, mi azon rossz következéshez vezet, hogy a haladás lehetővé csak úgy válhatik, ha vagy a kormány, vagy az ellenzék tökéletesen legyőzetett, azaz vagy a birodalom, vagy nemzetiségünk a legnagyobb veszélyben forog.

Közönséges úton gonosz helyzetünkből szabadulni nem lehet, felfogásom szerént az csak úgy történhetnék, ha az, ki a kormányon ül, s azok, kik az ellenzéket vezetik, egyetértőleg munkálkodnának, s megtartva mindenik állásának színét, egyetértve vinnék keresztül azt, mit a haza java megkíván. - Egyes esetben a kancellár fogadná el azt, mit az ellenzék indítványoz, más esetekben ismét az ellenzék engedne, s így legalább a fődolgok rendbe hozathatnának, annyira legalább, hogy ismét a szokott kerékvágásba jutnánk. Úgyszólván konspirálni kellene mindkét résznek, a kancellárnak szintúgy, mint az ellenzék vezetőinek, hogy mindenik azon résznek, melyen áll, javát saját pártja dacára vigye keresztül. - Mennyibe lehetséges ez, azt nem tudom. Sok abnegáció kívántatik hozzá és sok ügyesség, mert a siker csak úgy lehetséges, ha az egyik rész fent, a másik alant megtartja a bizodalmat, hogy azonban másképp nem boldogulunk, azt a tapasztalás, fájdalom, meg fogja mutatni, az ég csak azt ne adja, hogy az akkor történjék, mikor a baj már orvosolhatatlan. - 10 januáriusban gyűlésünk lesz, azon leszek, hogy a városok tárgyában adott utasítást megváltoztassam s a politikai s adminisztratív kérdés elosztását adassam utasításba; ha a kormány ellen kissé kikelek - mi alkalmasint történni fog - ne felejtsd, hogy Téged a jelen kormányhoz nem számítalak; valamint becsülésem termometruma alig állhatna aljasabb fokon, mint azok irányában áll, kiket kormányunk alatt érteni szoktunk, úgy minden lehető emberek között senkinek kezében nem látnám a hatalmat, mint a tiédben, adja az ég, hogy e kívánat mentül elébb teljesüljön,

híved Eötvös.

68. gr. SZÉCHENYI ISTVÁNNAK

(1848. január 16.)
Pest 16/1.

Kedves barátom!

Kovács által, ki holnap indul Pozsonyba, küldöm az ősiségi törvényjavaslat iránt tett észrevételeinket. Dolgozatom hiányainak mentségeül csak azt hozom fel, hogy az ősiségnél bonyolódottabb tárgy nem létezik, s hogy a kormányi javaslat azt még bonyolódottabbá tevé, s így e tárgyról kimerítőt írni csak hónapokig tartó munka után lehetne. - Észrevételeink végén előadjuk nézeteinket azokra nézve, miket a birtokviszonyok rendezése körül jelenleg teendőnek gondolunk. Talán jobban szeretted volna, ha az ősiség mikénti megszüntetése iránt tervet készítünk, mint hogy e dolgok végképpeni tisztába hozásának elhalasztását tanácsoljuk, azonban úgy voltunk meggyőződve, hogy oly kérdést, mely az összes birtokos osztályt érdekli, és melynek mikénti megfejtése nemzetiségünkkel válhatlan kapcsolatban áll, rögtön elhatározni nem lehet. Legislatiónk többet experimentálgatott már mostanig is, mint talán jó

vala, az öszves földbirtokos osztálynak jövője azonban mindenesetre sokkal fontosabb dolog, mint hogy az kísérletek anyagául szolgálhatna. Ha azon intézkedések, melyek a múlt országgyűlés alatt a hitelintézet megalapítására nézve tettettek, elfogadtatnak, a földbirtokos jelenlegi szükségei - legalább nagyobb részben - pótolva lesznek, ha minden előkészület s további megfontolás nélkül ennél túl megyünk, a haszon s főképp azon némelyek által oly nagynak tartott dicsőség, hogy a legfontosabb kérdéseken a francia constituante óta senki sem tört át oly katonásan, nem fogja pótolni a veszteséget, melynek magunkat minden privát viszonyok felforgatása által kitesszük. - Oly roppant változás, minő az ősiség rögtönzött eltörléséből következik, csak akkor igazolható, ha belőle roppant jó következik, s az aviticitás eltörlése magában még semmi jót nem eszközöl, ha vele együtt számos más rendelkezések nem köttetnek öszve, miknek keresztülvitelére jelen törvényhozásunknál talán sem akarat, sem készültség nem találtatik, de ha találtatnék is, hibázik mindenesetre az idő, mely ennyire kiterjedett kérdések célszerű megoldásának egyik első kelléke. - Felfogásom szerént a jelen országgyűlésnek hivatása az országos közlekedési eszközök helyreállításában fekszik. - Ha ezenfelül még valamit tehet, igen örülni fogok - a városi kérdés eldöntése például, melyet jövő fejlődésünk emeltyűjeként tekintek, igen szívemen fekszik -, azonban a fődolog előttem a közlekedési eszközökben s azok igazgatásának törvényes megalapításában fekszik; ez utóbbi felfogásom szerént valóban alkotmányos életünk első jelensége, s mint olyan, minden lehető sérelmek s posztulátumoknál fontosabb. - Ebből az következik, hogy minden erőnket s iparkodásunkat arra központosítsuk, hogy legalább ebben eredményt lássunk.

Kovács közlé velem e fontos tárgyban az országgyűlés elébe terjesztendő véleményed főbb pontjait. Biztossá tehetlek, hogy azokat nemcsak jóváhagyom, de minden módon, mely tőlem s barátaimtól kitelik, elősegíteni kész vagyok, még azon esetben is, ha bármi oknál fogva a leghatározottabb küzdelemre volna szükség: azonban engedd meg, hogy e részben egész őszinteséggel kimondjam, miként terveid eredménye egészen tőled, azaz attól függ, mikor fogsz azokkal fellépni, s adsz-e, jókor nyilatkozván, időt s alkalmat, hogy e tárgyban egy erős párt alakuljon körülötted. Ha késnél, minden, mit mi többiek tehetnénk, hasztalan volna. - Mi a lap útján előkészíthetjük a véleményeket - fogjuk is tenni, s minden egyes kérdés iránt fogunk írni, amikor akarod, de ha véleményed az országgyűlésnek beadva nincs, pártot nem alakíthatunk, mert hibázik a központ, mely körül az csoportozhatnék, s elmúlik az idő, s addig az országgyűlésnél oly egyes határozatok keletkezhetnek, melyek tervednek lényegét megrontják.

Egyenesen véleményedet, úgy hiszem, nem fogja senki megtámadni. - De három dolog van, mi azt mellékesen megronthatná, s mihez némelyek már igen közel járnak.

Az első ha az országos pénztár a háziadóval öszveköttetik.

A 2-ik, ha az országos pénztár alapjául indirekt s pedig oly indirekt források jeleltetnek ki, melyeknek használata nem törvényesen, de tettleg kontroverz kérdés.

A 3-ik, ha egyes vállalatok iránt, minő például a Vukovár-Fiumei Vasút, szimpátiák támadnak, s reájok nézve teszem a kamatbiztosítás elve kimondatik.

Mind e három veszély csak úgy kerültethetik ki, ha fellépve terveddel az országban - mi éppen nem nehéz - oly szimpátiákat gerjesztesz mellette, hogy az egész kiterjedésben fogadtassék el, s mintegy konfidens votum szavaztassák számodra. De fel kell lépned, hidd el nekem, s minden nap, mellyel késnél, talán roppant veszteség. A kivitelre nézve ne aggódj egy napig sem. Tudod, nem vagyok barátja az utasításoknak, de ez alkalomnál éppen az utasításokban fekszik a dolog kivihetőségének garanciája; ha a világ minden aranyszájú Sz[ent]. Jánosai a Vukovár-Fiumei vasutat a Buda-Fiumei ellen pártolnák, ne félj, parasztos szónoklatunkkal úgy leverjük, hogy felelni sem tudnak; s így a többi kérdéseknél is. - Te vagy kormányunk első felelős

tisztviselője; a példa meg fogja mutatni teóriám helyességét, azaz a hatalmat, mellyel hazánkban a kormány bírhat, ha az alkotmányosság elveit elfogadva, e nemzetet önjavára akarja vezetni.

De, mint mondám, fel kell lépned terveddel. Nem veszed talán indiszkréciónak, hogy mi a P[esti]. Hírlapban erre felszólítunk. Ég áldjon meg s tartson egészségben,

híved Eötvös

69. gr. SZÉCHENYI ISTVÁNNAK

(1848. február 2.)
2/2

Kedves Barátom!

Egészen osztom nézetedet, hogy miután minden eszme a közéletben csak úgy teremheti meg gyümölcseit, ha az jól formulázva mondatott ki, teendő indítványod formulázása annyira fontos, hogy ahhoz mentül elébb hozzáfogunk, annál jobb; aziránt is egy véleményben vagyok véled, hogy e munkára Szalaynál jobb egyedet nem találhatsz, s ezért bizodalmasan közlém vele kívánságodat. Válasza az volt, hogy mindenben, mire nézve őt e tekintetben használni kívánod, örömmel ajánlja szolgálatát. - Tudósíts tehát, kérlek, kívánataidról; felfogásom szerént legjobb lenne, ha az alkotandó törvények formulázása Kovács barátunk és Szalay által együtt dolgoztatnék, ha az elébbi nemsokára jön vissza Pozsonyból, biztos lehetsz, hogy a formulációval elkésni nem fogsz - egyébiránt, amint mondám, írd meg nézetedet azon mód iránt, melyen Szalay közremunkálását használni kívánod.

És most még egy kérést kell hozzád intéznem; őszinte tanácsra van szükségem, s minthogy a tért, melyen dolgaink végképp elintéztetnek, senki nálad nem ismeri jobban, hozzád fordulok, biztosan remélve, hogy tőlem tapasztalásaid közlését megtagadni nem fogod, annyival inkább nem, mert előre tudtodra adom: miként én e dologban egészen tanácsod szerént fogok eljárni.

A dolog a P[esti]. Hírlapot illeti. - Hogy a zsurnalisztika mezején tett működéseim egészen eredménytelenek nem valának, azt, úgy hiszem, a jelen országgyűlés, melyen egy kérdés sem állíttatott fel többé Kossuth oskolájának tanjai szerént, eléggé bizonyítja; bizonyítja még talán inkább azon ellenszenv, mely bizonyos helyeken ellenem nyilatkozik. Hogy az eredmények nem oly fényesek, mint azt, ha hiúbb lennék, kívánnom kellene, hogy főképp köztetszés s úgynevezett népszerűség tekintetében, amint a német mondja, ein schlechtes Geschäftet csináltam, midőn barátaimmal együtt a létező előítéletekkel szembeszálltam, ez nem szenved kétséget; úgy mint az sem tagadható, hogy azok is, kik elveimet hirdetni kezdik, azokat nem sokszor fogják fel egész tisztaságokban, és hogy bizonyos emberek tekintélye még magasabban áll, mint annak állnia kellene. - De mindez a dolgok természetéből következik. - Vannak emberek, kik elveiket személyességek által népszerűkké tudják tenni, én nem tartozom e szerencsések közé, s csak kapacitáció útján tudok pártot alakítani magam körül, e kapacitáció pedig nem lehetett tökéletes, minthogy Kossuthnak lapja nem lévén, eszméink helyessége diszkusszió útján csak a kormány irányában bizonyulhatott be, s K[ossuth]. s pártja ellen - kinek orgánumja nem volt - ménagementtal tartozunk, nehogy avval vádoltassunk, hogy fegyvertelen elleneket támadtunk meg.

Én azt, hogy Kossuthnak lapja nem volt, mindég bajnak tartam, s úgy hiszem most is, hogy ezáltal csak Landerer erszénye nyert, s nem eszméink, melyek ellenkező esetben lassabban, de sokkal tisztábban terjedtek volna. De ha ezen nézetem a múltra nézve hibás lenne is, legalább

a jövőre nézve kétségen felül áll, hogy ha Kossuth vagy pártja jelenleg lapért folyamodik, azt tőle megtagadni sem nem illő, sem nem tanácsos, s főképp reánk P[esti]. Hírlap embereire nézve olyvalami, miáltal helyzetünk csaknem feltarthatatlanná válik. - Kossuth nem ország ember, de bizonyos tekintetekben szép kapacitás, s mindenesetre oly egyéniség, kit megsérteni a kormány részéről nem józan politika, megtagadni tőle s pártjától a lapot oly tett, mely által ő s pártja akaratja ellen is az izgatás terére szoríttatik, s vajon tanácsos-e ezt tenni? - Kossuth vagy valaki pártjából - amint bizonyosan tudom - lapért fognak folyamodni, s én részemről e kérésnek megtagadását a kormány részéről a lehető legnagyobb hibának tartanám, valamint másrészről a jelen Pesti Hírlapot semmi által nem nullifikálhatják inkább, mint ha annak monopóliuma feltartatik. Mert ha az ellenzék azon részének, melyet K[ossuth] képvisel, orgánuma nincs, kénytelenek vagyunk neki megnyitni hasábjainkat, kénytelenek vagyunk - bármennyire különbözzenek nézeteink - külsőleg velek öszvetartani, kénytelenek vagyunk sok kérdésben engedni vagy legalább elhallgatni eltérő nézeteinket, mi a kérdések tisztába hozására vezetni nem fog. -

Kívánom tehát, hogy K[ossuth]nak lapja legyen, s reménylem, hogy ez történni fog, de azon esetben szükség, hogy oly helyzetbe állíttassunk mi is, hogy véle versenyezhessünk, mi jelen környülállásaink között teljes lehetetlen; minthogy Landerer, a lapot tiszta spekulációnak tekintve, nemcsak a szerkesztésre szükséges költségekben, hanem még a helyben is annyira megszorít, hogy sokszor - mit Kovács is tudhat -, ha valamely tárgyra nézve cikkelyre lenne szükségünk, azt megírhatjuk, de kiadni nem tudjuk, minthogy a lap háziura a hasábokat a jövedelmezőbb jelentésekkel akarja bétölteni.

Ha Kossuthnak lapja van, pártolva sokaktól, talán szubvencionálva, mindenesetre segítve a népszerűség minden fegyvereivel, s mi jelen helyzetünkben maradunk, bukásunk biztos, s én részemről s barátjaim is elhatároztuk magunk között, hogy inkább, mintsem magunkat a biztos legyőzetés szégyenének kitegyük, a Hírlappal felhagyunk. Másképp áll a dolog, ha valaki közülünk szabadalmat nyervén, oly orgánumhoz jutnánk, melynek jövedelmeivel s kezelésével szabadon rendelkezhetünk; ez esetben jelen öszveköttetéseink mellett, s főképp mert inkább hatást, mint pénzbeli nyereséget kívánunk, öszvegyűjtve magunk körül minden jobb írónkat, oly lapot reménylünk kiállíthatni, mely Kossuthtal becsülettel kiállja a versenyt, sőt azt isten segedelmével meg is verheti.

Ez a dolgok állása; a tárgyak, melyekre nézve tehát tanácsodat kikérem, ezek:

1. Van-e kilátás, hogy ha hírlapi szabadalomért recurrálunk, azt megkapjuk?

2. Ki kaphatná e szabadalmat legkönnyebben, Szalay, Csengery, Kemény vagy én? Reánk nézve mindegy, ki nyeri e kedvezést; magam nevére legkevésbé szeretném kiadatni, azonban, ha ezt jobbnak tartod, magam is szívesen recurrálnék.

3. Mily módon s hol folyamodjunk? Ha ennek megírására időd nincs, mondd el szóval Kovácsnak, ki engem vagy szóval, vagy levélben tudósítani szíves lesz.

A bécsi könyvtárban dolgom lévén, e hó 16-án felmegyek, anélkül azonban, hogy Pozsonyon keresztülutaznám, ha véletlenül úgy hoznák magával dolgaid, hogy március elejéig magad is felutaznál, add tudtomra, hogy felkeresselek, sok dolgom van, miről szívesen szólnék veled. - Ég áldjon meg, tartsd szíves emlékedben

tisztelő barátodat
Eötvös

Kovács Lajost tisztelem, Kemény is feljön velem Bécsbe, ő azonban meg fog fordulni Pozsonyban is.

70. gr. SZÉCHENYI ISTVÁNNAK

(1848. február 9.)
9/2 48

Kedves barátom!

Igen rosszul érzem magamat, s azért többrendbeli leveleidre, melyek közül az elsők ágyban találtak, csak ma s valószínűleg röviden és zavartan is válaszolhatok.

Köszönetet mondok mindenekelőtt velem közlött tervedért, melyet figyelemmel újra elolvastam. A taktika, melyet a Hírlap ezen terv irányában követni fog, a következő.

Mindenekelőtt három vagy négy cikkelyben munkád kivonatja fog közöltetni. Biztos lehetsz, hogy ez alkalommal el fog kerültetni részünkről minden, mi munkád ellen bármi oldalról ellenszenvet gerjeszthetne. Egyedüli célunk e tekintetben, hogy terved elfogadtassék, s tudjuk, hogy az csak úgy reménylhető, ha az nem politikai pártállás, hanem az anyagi érdekek szempontjából tekintetik. - Csak miután tervedet a közönségnek ekként megmagyaráztuk, akkor fogunk annak a Vukovárival való öszvehasonlításába ereszkedni, s ez az ok, melyért a velem közlött cikk jelenleg nem közölhető. - Polémiát s pedig kemény polémiát látunk előre, s azért részünkről a legnagyobb vigyázat kívántatik, főképpen most, hol egy idő óta bizonyos emberek mindent elkövetnek, hogy minket még inkább gyanúsítsanak, s hol Lónyay Menyhért ügyetlen magaviselete által állásunk tetemesen nehezedett. Személyes barátságunknál fogva, melyben Lónyayhoz állunk, sokan lehetnek, kik fellépését helybenhagyásunkkal történtnek fogják hirdetni, ámbár én azt csak meggond[ol]atlan és semmiesetre sem igazolható lépésnek tartom, nem mintha indítványának valami fontosságot tulajdonítanék, de éppen mert azt hiszem, hogy ki pártjától ily dolgokért szakad el, jövőjét semmiségeknek áldozza fel, s önmaga lép le azok sorába, kiket politikai canonenfutternek nevezhetnénk.

Ha miután tervedet analizáltuk, csak azután szólunk a Vukovári terv ellen, a kérdés nem személyes, nem Széchenyi s Kossuth individualitása körül forog, hanem forog két terv körül, melynek egyike józan s célszerű, másika ostoba s talán még valami más, s akkor szabadon elvárunk minden gyanúsítást. - Előre látom, amint a dolgok állanak, bizonyos emberek el fognak követni mindent, hogy a kérdést személyessé tegyék. K[ossuth] most nálad népszerűbb, azon elemek közül, melyek országgyűlésünkre befolyással bírnak, K[ossuth] többeknek pártolására számolhat. Ha arra, hogy valaki Napóleon szerepét játszhassa, csak mamlukokra volna szükség, Kossuth imperátorságra számolhatna, s a Vukovári vasút részéről igen jó manoeuvre lenne, úgy állítni a dolgot, hogy a két terv közötti vita mint egy közted s Kossuth közötti személyes kérdés állíttatnék fel - így, barátom, amint a dolgok állnak, megengedem, vesztenél. Míg minden kancellistának a törvényhozásnál több befolyása lesz, mint Pest vagy Buda követjének, reád s hozzád hasonló emberekre nézve rossz idők járnak; de éppen azért feladásunk, hogy e fontos kérdést a személyességek terére jönni ne engedjük, s ez az, mihez mi szorosan ragaszkodni fogunk. - Meg fogjuk mutatni terved felsőbbségét, polemizálni, agitálni mellette, de kerülve mindent, mi a kérdést a személyesség terére vezetné, s ha, mint reménylem, őszinte véleményem kimondását rossznéven nem veszed, kövess el, kérlek, mindent, hogy Te is méltán támadó ingerültségedet legyőzd s minden szubjektív expectoratiókat mellőzzél. Légy valóságos Goethe e kérdésre nézve, tisztán az objektivitás embere, csak ez biztosíthatja győzelmedet. - Holnap megjelenik első cikkelyünk, azután folytatva legalább még négy vagy öt, sőt szükség esetében még egypár röpirat, meglátod, nem fogunk henyélni.

Szóltam Sz[ent]királyival, s több levelet kaptam Pozsonyból, melyek az 5-iki kerületi ülésről szólnak. - Ámbár nem lepettem meg, elszomorodtam, s még inkább el fogok szomorodni, ha meggyőződném, hogy ennyi új s új tapasztalás azokat, kiktől dolgaink elintézése függ, mégsem győzött meg, hogy országgyűlésünk jelen szerkezete mellett minden haladás lehetetlen, s hogy városi s pedig utasítás nélküli követek nélkül senki e masinát nyugodt mozgásba hozni s tartani nem fogja. Ég áldjon meg, emlékezz meg számos bajaid között

hívedre Eötvösre.

Éppen mikor levelemet postára akarnám adni, akkor vevém 7-én írt leveledet, s válaszolok egyúttal erre is; úgyis álmatlanságban szenvedek én is, nem tölthetem e hosszú órákat jobban, mintha őszinte soraidra őszintén felelek. - Mi először a hírlap viszonyait illeti. Azon esetbe, ha K[ossuth]-nak engedmény-nyeréshez semmi reménye nincs, én magam sem fogok semmi esetre ily engedményért folyamodni, s pedig azért nem, mert ezen esetben magamat hírlapszerkesztéshez kötelezni nem akarom, sőt valószínűleg azon állástól is szabadulni fogok, melyben jelenleg a Hírlaphoz állok. - Nézeteim e tekintetben hibásak lehetnek, azonban bizonyosan nem annyira, mint Te gondolod.

Ha egy részről K[ossuth] maga állna, a másikról én magam, s ha K[ossuth]-nak orgánumja nem lenne, de az *oppozíciónak* volnának orgánumjai, s így ha K[ossuth]. lapunkban megtámadtatik, volna hely, melyben magát védheti - akkor teljesen helyes okoskodásod. Akkor az, hogy K[ossuth]-nak saját, neki jövedelmező lapja nincs, arra, hogy ne bántassék, okul nem szolgálhatna, s bizonyosan vagy nevetséges vagy éppen gyáva volna annak viselete, ki magát ily viszonyok alatt hallgatásra kényszerítve érezné. De a helyzet nem az. K[ossuth]. kezeiből részint saját ügyetlensége - részint - mit most magam is hiszek - mesterséges fondorkodások által a hírlap kicsavartatik. A lap kezeinkbe kerül, az ellenzéknek - nem K[ossuth]-nak, hanem az ellenzéknek, mert hisz Lukács, Teleki, Pulszky is tettek e részben lépéseket - egy új lap megszerzése nemcsak nehezíttetik, sőt lehetetlenné tetetik, s mily állásba jutunk azáltal mi? Az ellenzék császári királyi szabadalmazott képviselőivé tétetünk, egyedáruságra kényszerítetünk, melyet nem kerestünk soha, s melynek természetes következése, hogy saját pártunknál bizodalomra józanul nem is számolhatunk. Kérdem én, van-e nevetségesebb állás? S felfogásom szerént minden állás feltartható, csak a nevetséges nem; kétes helyzetben minden ember, legyen bár a legbátrabb, kötve érzi kezeit, s mert tudja, hogy vigyázatra van szüksége, többnyire még kevesebbet tesz, mint talán tehetne. - Hogy a poltroneria vádjából minket semmi nem illet, azt, hivatkozva minden eddigi működéseinkre, bátran elmondhatjuk. Bébizonyítottuk a centralizáció elvei mellett tett vitáink által, bébizonyítottuk a városi kérdésnél, bé fogjuk bizonyítani terved irányában: hogy hol a közügy kívánja, nyíltan fellépünk elveink mellett, anélkül, hogy az úgynevezett közvélemény által magunkat visszaijesztetnők, ennél tovább mennünk nem lehet, ha csak kormány embereknek tartatni nem akarunk, mit én részemről semmi esetre nem kívánok, őszintén megvallván, hogy Apponyihoz s a most létező kormányrendszerhez egy batkával nem érzek több szimpátiát, mint K[ossuth]hoz s tanaihoz vagy jobban mondva frázisaihoz: a kettő bármi távol álljon egymástól, reám nézve csaknem egyenlő alakban tűnik fel; az egyik éjszaki, a másik a déli pól, a magyar municípium s az ausztriai abszolutizmusnak emberei egyiránt terméketlen vidékeken ütötték tanyájokat; és én részemről teljesen meg vagyok győződve, hogy hazánk felvirágzására az, ha e két faktor közül egy nullifikáltatik, még nem elégséges; míg egy rész kis fortélyocskákkal küzd s minden nagyobbszerű gondolattól visszaborzad, addig a másiknak nagy frázisait elnémítani nem nagy nyereség. - Kétségen kívül K[ossuth] nem statusférfiú, nem mondom nagy, de még kicsi sem, de A[pponyi]. szinte nem az, s míg a dolgok úgy állnak, hogy az első ellen nem léphetek fel anélkül, hogy a másik pártolójának tartassam, inkább hallgatok, s kétségen kívül úgy teendenek barátaim is. A két rossz között én inkább eltűröm azt, hogy felőlem elmondassék,

hogy K[ossuth] ellen nem mertem szólni, mint ha felőlem az mondatnék, hogy A[pponyi] pártolójának szegődtem. - És ugyan mit tehetünk mi itt? - Ha az országgyűlésen volnék, ha választásom akadályokra nem talál, oly pillanatokban minő a jelen, talán hasznos szolgálatokat tehettem volna a közügynek, legalább rajtam nem múlt volna. 34 esztendős korában az ember, ki egész életén át bizonyos eszmék realizációja után fáradott, ha alkalmat lát, mely által célját megközelítheti, mindenre kész, ha úgy kell, egy kártyára teszi jövőjét s eljátssza becsületesen - hisz nyerni nem lehet veszély nélkül -, és a hazának jövőjét biztosítani oly nyereség, melyért jövőt s jelent szívesen kockáztathatunk. Ha Pozsonyba vagyok, s a Rescriptum elfogadása - mint hallom - bizonyos, reánk nézve kedvező feltételekhez köttetett; ha tudom, hogy például a városi kérdésben vagy az évenkénti országgyűlés iránt kedvező resolutióra számolhatunk, ha az adminisztrátori sérelem tárgyalásával felhagyok, kétségen kívül felhagyok e meddő vitatkozással, köszönetet szavazok, ha úgy kell, a rescriptumért, magamra veszem még az indítványozás ódiumát is, verekszem, ha kell, egyszóval teszek akármit. De most, midőn itt Pesten lévén, a kulisszák megett történteket csak mendemondákból tudom, midőn előttem csak a rescriptum s a gömöri indítvány fekszik, ugyan mit mondhatok ez utóbbi ellen mást, mint hogy az nem eléggé kimerítő, hogy az indítványnak még többre kellett volna terjesztetni? mert hogy a rescriptum *magába véve* nem kielégítő, hogy az ellenzék, ha már az adminisztrátori rendszerben oly roppant sérelmet látott, annak további tárgyalásával fel nem hagyhat: az nézetem szerént világos. A nyilvánosságra nem jött traktátusok a dolognak egész természetét megváltoztathatják, s ezek által az, hogy a rescriptum diszkusszió nélkül nem fogadtatott el, balgatagsággá válhatik, mi azonban, kik a dolgok ezen oldalába beavatva nem vagyunk, erről nem szólhatunk, s ha közdolgaink ezáltal rossz fordulatot vesznek, ezt az ellenzéknek nem tulajdoníthatjuk. - Mi Sz[ent]királyit illeti - kivel ma csak rövid időre, többek jelenlétében találkoztam - nem tudom, mit teend; állása azonban kétségen kívül a legnehezebbek egyike. Ha K[ossuth]-val nem volt egy véleményben, vagy meg kellett volna birkóznia vele, vagy, ha ezt nem akarta, nem kellett volna elmennie. Most az egész világ azt beszéli, hogy K[ossuth]-val öszveveszett, s azért ment el s én nemigen látom által, hogy hozhatja rendbe állását, miután Pest v[árme]gye K[ossuth] ellen azért, mert a gömöri indítványt pártolta, bizodalmatlanságot szavazni csakugyan nem fog, sőt ezt eddigi eljárása után nem is teheti, s ha Sz[ent]királyi például nem menne többé vissza Pozsonyba, azáltal K[ossuth] ellen ódium támadna kétségen kívül, de anélkül, hogy visszahívásához vezethetne. Nincs kérdés, melynél az öszveveszés Sz[entkirályi]-ra alkalmatlanabbul üthetett volna ki. - Nincs senki, kit az egész dolognál Lónyay M[enyhért]-nél inkább sajnálnék, a szegény fiú eredmény nélkül áldozta fel magát, s azoknak, kik őt arra bírták, hogy ő tegye az indítványt, nem nagy köszönettel tartozik. Ha indítványozás helyett egyszerűen szavaz, az eredmény ugyanaz, s reá nézve a baj igen csekély; így, megvallom, magam se helyeselhetem eljárását. - De szemem megfájult, nagyon elkéstem, s talán többet írtam, mint kellett volna. - Első cikkelyünket e sorokkal együtt kapod, pénteken a második, s így egyik a másik után fog megjelenni. Később a Hetilappal való polemizálás következik. - Pozsonyba nem megyek. Okaimat könnyen beláthatod. - Ha a törvényhozásnak kezdeténél nem vehettem részt, nem akarok benne általján véve semmi részt venni, s igen félek, az eredmények nem fogják velem megsajnáltatni, hogy magamat távol tartottam.

Híved Eötvös

71. gr. TELEKI LÁSZLÓNAK

(1848. február 11.)
11/2 48

Kedves barátom!

Gida holnap indul Pozsonyba, s én használom a biztos alkalmat, s minthogy - mit annyira kívánnék - veled szólnom nem lehet, legalább írok, sokféle elfoglalásod mellett talán mégis marad néhány pillanatod, melyben bármi röviden válaszolhatsz, s nem hiszed, mennyire lekötelezneél ezáltal. - Mi itt az országgyűlésen történtek által oly zavarba jöttünk, hogy magunknak az egésznek állására nézve helyes képet nem formálhatunk.

A királyi leirat itt meglepett mindenkit. Voltak, kik annak örültek, voltak, kik benne a kormány részéről ügyes taktikát látva megijedtek, én részemről örömre puszta frázisok felett fakadni nem szoktam, ijedésre nem találtam okot, minthogy ha a kormány részéről fortély céloztatott, azt sokkal ügyetlenebbnek tartam, mint hogy tőle félhettem volna, s az érzemény, melyet a leirat bennem gerjesztett, csak őszinte *bámulás* vala, minthogy felfogásom szerént a rescriptum nem vala egyéb, mint a kormány részéről officiosus modorban kiadott bevallása annak, hogy a kormány helyzetét nehéznek gondolja, s így mintegy a törvényhozáshoz intézett felhívás, hogy e helyzetet használni ne felejtse el. - Tudod, én az ellenzéknek eljárását, mely szerént az pártja zászlójául sérelmeket választ, soha nem helyeseltem. - Nézetem szerént a nem szűnő dissolutio, melyben pártunk áll, csak ezen eljárásnak köszönhető, mert sérelmi kérdések a pártot - mint tapasztalásaink mutatják - csak addig tartják öszve erősen, míg azoknak enyhítésére a kormány részéről semmi nem történt -, s az ellenzéknek, mit számtalanszor kimondék, csak egy zászlója van, mely alatt felosztás félelme nélkül harcolhat, s ez az 1790:10. teljes foganatosítása - de mindemellett az, hogy a jelen rescriptum pártunkat kisebbségbe hozhatja, hogy az ostobaság, melyet a kormány követett, ártani nekünk fog, ezt csakugyan nem tettem fel egy percig sem, s oly nyugodtan néztem elébe a dolgok kifejlődésének, mint talán soha életemben.

Nézetem szerént a dolgok ezen állásában a törvényhozás előtt három út nyílt.

Az 1^{sŏ} A törvényhozás örömmel fogadja őfelsége apai indulatjainak kijelentését, minthogy azonban a nemzet nem láthatja közönyösséggel, ha az országban bárki által oly intézkedések történnek, melyeknek eredményei felett a király apai szívének fájdalmát nyilatkoztatja ki a nemzet előtt, s minthogy a trónról történt ilynemű kijelentések a királynak jó szándékai iránt - melyeken úgysem kételkedtünk - nyújtanak biztosságot, de nem aziránt, hogy ehhez hasonló viszonyok előkerülni nem fognak; a törvényhozás e királyi leirat által felhíva érezi magát, gondoskodni oly rendelkezésekről, melyek által hasonló esetek előkerülése ezentúl lehetetlenné tétetik. Ezek csak abban állhatnak ha az 790:10-ik, melynek félremagyarázása minden eddigi bajaink oka, s melyre a leirat is hivatkozik, végre életbe léptettetik; s azért a Rendek fő figyelmeket arra fogják fordítani, hogy miután az említett törvénycikkely csak elvet állít fel, melynek alkalmazása iránt törvényeink kimerítőleg nem rendelkeznek, azon szabályok dolgoztassanak ki, melyek szerént ezen elv ezután alkalmaztatni fog; s azon egész rendszer állíttassék fel, mely szerént a magyar kormány függetlensége s a többi tartományok kormányától való különválasztása életbe léphessen. -

Ez az, mit én legcélszerűbbnek tartottam volna. Megengedem, ily indítvány messze vág, mert tökéletes alkotmányos reformot, csaknem egy új vagy legalább újonnan formulázott konstitucionális chartát foglal magába: de azt hiszem, miután jelen rendszerünk mellett a parlamentáris kormány, mely mellett az öszves ellenzék nyilatkozott, el nem érhető; később vagy elébb fel kell lépnünk e téren, s én a pillanatot; mellyben Szicília a 812-iki alkotmányt vítta ki,

melyben a nápolyi király alattvalóinak a belga alkotmányt adja, a pápai birodalomban az alkotmányosság csaknem győzött, s mielőtt tavasz lesz, mind Toszkána, mind Szardínia s Piemont az alkotmányos országok sorába léptek; melyben végre mindezeknél fogva kétségen kívül áll, hogy birodalmunk - ha csak olasz tartományait szüntelen háborgásban látni nem akarja - ott hasonló engedményekre fog kényszeríttetni; én, mondom, e pillanatot ily kívánat formulázására alkalmatlannak nem tartottam volna, s alig hiszem, hogy ehhez egykönnyen kedvezőbbet találhatunk.

Ha ezen úton haladni nem lehetett - mert hisz a terrénumot nem mi távol állók, hanem csak ti esméritek - maradott egy más lehetőség, mely szinte sok tekintetnél fogva - főképp ha a párt energiájához bizodalmatok nem vala - szinte ajánlkozó. S ez: titkon traktálni a kormánnyal azon feltételek iránt, melyek alatt a rescriptumot elfogadjátok. Erre csak az vala szükséges, hogy a leirat ne tárgyaltassék elébb, mint bizonyos dolgok iránt resolutiokat kaptunk, s bár mily gyenge minoritásunk, a tárgy elhalasztását kivinni nem vala nehéz, és miután, amint látszik - s min, megvallom, bámulok - Apponyi politikájának csak még azon egy hitágazata maradt - megtartani hivatalát; ha a rescriptum feletti diszkusszió Damocles kardjaként feje felett lebeg, oly koncessziókra tehettünk volna szert, minőkre más körülmények alatt nem számolhatunk.

Marad végre a harmadik lehetőség, s ez egyenesen Apponyi ellen fordulni, s pedig nem csak a diszkusszióban, hanem magában az indítványban, mely a rescriptum tárgyalása alkalmával az ellenzék által tétetett. - Én részemről ezen eljárást a három közül a legrosszabbnak tartom. - Miután alkotmányunk nem valóság, s meddig ez így marad, addig az ellenzéknek - melyhez ily viszonyok alatt minden alkotmányos ember tartozik - legtermészetesebb állása minden kormány megbuktatásán dolgozni. E taktika roppant áldozatokba kerül, s főképp helyzetünkben, hol ha nem fejlődünk ki, elveszhetünk, veszélyes is, azonban természetes, mert a kormányt végre meggyőzi, hogy az előbbi ösvényen nem maradhat; s mert jobb alkotmányosan kormányozni, mint éppen nem, a kormányt méltányos kívánatok iránt engedékennyé teszi. - Mindez felfogásom szerént közönséges viszonyok között áll, s ha nem csalódom, többször szóltunk egymással is e nézetemről; rendkívül kedvező környülmények között - minőknek én a mostaniakat tartom - e politika követése azonban - mindég csak saját nézetemről szólok - nem tanácsolható; s bármilyen legyen személyes ellenszenvünk valaki iránt - nem hiszem, hogy valaki lenne köztetek, ki Apponyit kevésbé szeretné hivatalában, mint én - kár emberek elmozdítására fecsérelni a drága időt, mellyet dolgok előmozdítására használhatnánk. De mindez csak egyedi nézetem, s ti a helyszínén jobban ítélheti[te]k meg, mért tartottátok még a jelen pillanatban is legcélszerűbbnek, ha a vita Apponyi ellen fordul, s míg ő hivatalából el nem mozdíttatik - mire ha Apponyi az volna, kinek őt gondolám, szükség nem lenne, minthogy azon esetben a rescriptumot bizonyosan nem írta volna alá - minden egyéb tekintetek háttérbe szoríttatnak. Ha azonban ezt akartátok: vajon mért a gömöri oly szelid (zahm) indítvány, s mért nem mondatott ki e nézet világosan? Én részemről Sz[ent]iványi indítványával annyira kielégítve nem érzem magamat, hogy azt csak azáltal magyarázhatnám magamnak, hogy többségbe maradhassatok, s kisebbségbe jöttünk!

Kérlek, kedves barátom, írj, bármi röviden: miként történtek mindezek? Az egész város telve a legellenkezőbb hírekkel. Sz[ent]királyi megjött s a falura ment, az egész világ azt beszéli, hogy Kossuthtal öszveveszett, miért s mi felett. Ily fontos pillanatban a kíváncsiság is meg volna bocsátható, de én nem abból kérdezek, hanem azért, mert tisztába akarok jönni a dolgok iránt, hogy mert már, fájdalom, oly helyzetben állok, hol véleménnyel kell fellépnem, adatjaim legyenek, mikből magamnak véleményt alkothassak. -

Hoszasan írtam, s mivel múlt dolgokról, tehát csupa haszontalanságot, de az utolsó napok eseményei annyira nervosussá tettek, hogy expectoratióimat rossz néven venni nem fogod. Hogy e sorok csak kizárólag számodra írattak, magától értetik, másképp szebb episztolát csavartam volna. - Gidától hallani fogod, mi a körben történt. Én részemről nem approbalom a dolgot. Lónyay M. azáltal, hogy ő tette az indítványt, felfogásom szerént óriási ügyetlenséget követett el, s ámbár, mint Sz[ent]királyi mondja, szavát nem szegte meg, oly dolgot tett, melyet senki jóvá nem hagyhat, miután, ha már utasítása s helyzete úgy hozta magával, indítványozás helyett egyszerűen voksolhatott volna - ennek megítélése azonban nem a körhez tartozik, s ha minden skandalumnak nem volnék ellensége, talán azonnal kilépnék a társaságból, mely, mit Lónyayval tett, egyszer talán velem tehetné, ki ha nem is L[ónyay] szellemében, legalább sokszor tett, s fog tenni oly indítványokat, melyek a körnek nem tetszenek. Azonban erről majd Gida szól veled, s én most engedelmet kérve hoszú locsogásomért, maradok

híved Eötvös

Reménylem, az élelmezés iránt küldött néhány észrevételeinket megkaptad. - A horvát kérdésre nézve a dolgok jelen állásában egészen veled vagyok egy véleményben, Lajos nézeteit a precedensek után nem tartom elfogadhatónak.

72. gr. SZÉCHENYI ISTVÁNNAK

(1848. február 19.)
19/2

Kedves barátom!

Éppen most közlé velem Tasner leveledet, melyre - mert Szalpek éppen Pozsonyba indul - azonnal válaszolok. Ez utóbbi némi befolyással bír Aradban és Csanádba - hol Dedinszkit kivéve mást nem esmerek, ki által hathatnánk, kérlek tehát, erősítsd meg küldöttemet nemes feltételeiben, lelkesítsd őt terveid mellett; legjobb úton van, s bizonyosan, ha még a Te kapacitációd is hozzájárul, hasznunkra lehet - s most leveledhez.

Mindent, amit K[ossuth] a választmányban követett taktikájáról írsz, előre láttam. - Az egyet kivéve, hogy a választmányhoz két szlavonita tagot neveztetett ki, ebben, megvallom, felülmúlta várakozásomat - úgy egészen egy véleményben vagyok veled a teendőkre nézve is; egy kivételt azonban szükségesnek tartok megjegyezni; s ez az, hogy teljességgel nem fér fejembe: mért szavazzon Pest K[ossuth]-nak a Fiumei vasút körül tett érdemeiért Dankadresset; 1-ször, inkább Szabó, mint ő érdemlené, 2-szor vigyázóbbaknak kell lenni a bókokkal, úgy tartom, K[ossuth] elég nagy piedesztált csinált magának, nem szükség, hogy ahhoz mi is köveket hordjunk.

Csernát nem ismerem, ha valaki eszembe jut, ki reá hathat, íratok neki, s mindenesetre, ha nem reád szavazna, egy kis égiháborút arangírozok Fejérbe. Szemerének még ma írni fogok, úgy valószínűleg Sz[ent] királyinak is. A feladás csak az, hogy nyilatkozásod által a dolgok állása egészen megváltozván, míg a megyékből utasítások jönnek, elhatározó lépés ne történjék, s ha Sz[ent]királyi ezt nem tudja megakadályoztatni, én részemről leszek az első, ki kimondom, hogy Pestnek csak egy követje van, s benne nemcsak a szív, de még a máj és zuza is hibázik. - Ha az utasítások megváratnak, a csata meg van nyerve, s ha a világ minden rétorai öszveesküdnének is ellenem.

A pesti gyűlés, mint tudod, csak vásárkor tartatik, azonban szólni fogok Patayval s többekkel, nem tarthatnánk-e külön e tárgyra nézve gyűlést, ezt azonban csak azon esetre, ha elkerülhetlenül szükséges volna, mi iránt véleményedet elvárom, minthogy terved elfogadásán semmi kétségem nincs, és sokkal jobbnak tartanám, ha az szokott módon s éppen vásárkor, midőn Pesten annyian öszvegyűlnek, történik.

Tegnap Csekonicst kapacitáltam, ma randevúm van Karácsonyi Guidóval; fordítsd te is fő figyelmedet a bánáti emberekre, ha őket terved hasznairól meggyőzted, mi a mohácsi vonal által nem nehéz, a vukovári vaspálya pártolóinak gardját vetted el. - A Sopron Légrádi linea szinte jó argumentumokra ad anyagot, főképp azoknál, kik Fiumét nagy tengervárossá akarnák emelni. - A Karszti nehézségek - az, hogy a fiumei vonal a triesztinél talán elébb készülhet el ect.

Mi a Hírlapba pár nap után folytatjuk az attakot - nem eszközölhetnéd-e, hogy terved a Nemzeti Újságban vagy más lapban megtámadtassék, én ezt igen célszerűnek tartanám.

Trefort cikkelyei kiküldettek az Allgemeinenak és Mittermaier újságába - látod, hogy eleget mozgunk. De isten áldjon meg, engedelmet e zavaros firkálásért, bizony nem tudom, hova forduljak, annyi dolgom van. - Március 8-án a tolnai gyűlésen leszek. Arra, hogy tervednek majoritás szereztessék, talán felesleges, de jó azért, mert így az oppozíció legalább szinte mellette nyilatkozik, minek nálunk mindég bizonyos morális hatása van.

Híved Eötvös

73. gr. SZÉCHENYI ISTVÁNNAK

(1848. február 20.)
20/2

Kedves barátom!

E hó 18-án írt leveled következésében, melyet Tasner éppen e pillanatban velem közleni szíves volt, rövid észrevételem ez.

A kérdésben forgó tárgynak két része van. Az 1-ső: A vasútvonaloknak meghatározása, a 2-ik: Az egész dolognak financiális oldala.

Hogy K[ossuth] az elsőnél le fog győzetni, azon egy percig sem kétkedtem, s csakugyan néki magának is egész elhittségére vala szüksége, ha ezt előre nem látá, sokkal több nehézségekkel jár az egésznek financiális oldala: nemcsak mert ezt nálunk még kevesebben értik, hanem mert itt, ha K[ossuth] annyit tudna, mint nem tud - mert a politikai dolgok ezen legfontosabb részében Európa-szerte nála felületesebb pártvezér nem létezik - s mesterségét értené, itt csakugyan tetemes nehézségeket gördíthetne elénkbe. - Ne tarts azonban itt is semmitől.

K[ossuth], mint pozitív tudósítva vagyok, két paripán lovagol.

Az első, hogy direkt adót három évnél tovább kivetni nem lehet.

A második: hogy alkotmányunkat veszélyeztetjük, ha három évnél továbbra terhet vállalunk magunkra.

Az első azon eszmezavaron alapszik, mintha a direkt s indirekt adó kivetésében a nemzet különböző jogokat gyakorolna, mi minden alkotmányos fogalommal ellentétben áll.

A másodiknak kútfeje ismét eszmezavar, melyet minden oskolás gyermek beláthat, s pedig egyszerűen az, hogy K[ossuth] a kormánynak folytatására szükséges adó, s egy a nemzet által garantírozott kölcsön kamatja között különbséget tenni nem tud, s elfelejti, hogy ha az adómegtagadási jog nemcsak a kormányzási költség, hanem a kölcsönök kamatjaira is kiterjedne, konstitucionális országnak már a dolgok természete szerént hitele nem lehetne, mi való képtelenség. - Megköszönnék Anglia s Franciaország hitelezői, ha kamatjaik attól függnének, megelégszik-e a törvényhozás minisztereivel. - A kölcsönnek kamatjait a nemzet, midőn adósságot csinál, éppúgy előre biztosítja, mint minden egyes hitelező, s az adómegtagadás mint alkotmányos garancia csak a kormányzási költségekre terjedhet; csak K[ossuth] a banqueroutot szinte nem számítja az alkotmányos garanciák közé.

A dolgok ezen állásában, midőn K[ossuth] minden valószínűség szerént e rossz terrénumon fog állani, a fődolog az, hogy őt annak gyengeségére figyelmessé ne tegyük. Hadd rukkoljon ki bölcsességével valamely gyűlésben, hol szavait vissza nem veheti, míg ezt nem tette, tétessétek úgy magatokat, mintha nehézségei által nagy zavarba jönnétek, másképp magához tér, s jobb okokat keres, jobbakat pedig azoknál, melyeket most emleget, könnyen találhatna. -

Karácsonyi Guidó megígérte, hogy egészen terved mellett lesz. Ajánlom neked is a bánáti embereket.

Holnapután és csütörtökön ismét két cikkely jelenik meg a Hírlapban - ez már élesebb -, azonban ha szükség, még más kaliberű lőszerek is vannak fegyvertárainkban, und auch das grobe Geschütz wird nicht geschont werden, wenn die Bataille nicht ohne dasselbe zu gewinnen wäre. - Ajánlom egyszersmind a városi kérdést - főképp eldöntő fontosságú, hogy a Szemere által bejelentett indítvány, ha módosítva is, elfogadtassék. Ha az országgyűlési követek választására külön cenzus állapíttatott meg, a cenzualitás eszméjének teljes győzelme bizonyos, s csak ezáltal hozhatunk be rendet alkotmányos életünkbe. S most áldjon isten s tartsd emlékedben

hívedet
Eötvös

74. gr. SZÉCHENYI ISTVÁNNAK

(1848. február 28.)
28/2

Kedves barátom!

Minthogy K[ovács] Pozsonyba indul, s nálunk, hol a posta, úgy látszik, nemcsak arra rendeltetett, hogy a leveleket elvigye, ily biztos alkalmatosságok ritkák, valószínűleg igen hosszasan fogok írni - előre tehát bocsánatot, ha idődet elrablom.

Mi először közlekedési tervedet illeti.

Erre nézve egészen nyugodtan. Ha a pozsonyiak lejönnének is, biztosan ígérhetem, hogy Pest v[árme]gye a Vukovári Vasút mellett adott utasítását meg fogja változtatni.

Hogy fel fogja állítani azon elvet, hogy ne egy vagy más vonal, hanem az öszves hálózat felett hozassék törvény még a jelen országgyűlés alatt.

Hogy a vasutak ne magánytársulatok által, hanem az ország költségein s országos felügyelés alatt készüljenek.

Hogy a költségek fedezésére ne csak a folyó jövedelem, hanem egy külön e célra teendő kölcsön fordíttassék.

Végre hogy a javaslatodban kijelelt vonalok Pest v[árme]gye kívánatjainak megfelelnek, s tervednek részletes megvizsgálása egy *országos* választmányra bízassék.

Ennyibe Pest v[árme]gye határozata kimondott nézeteiddel egészen megegyezik, egy pont van, melyben éppen az ügynek s céljaidnak érdekében attól eltérni fogunk - legalább látszólag eltérni, minthogy az, amit akarunk, tulajdonképp csak saját nézeteid alkalmazásának tekinthető.

Te tervedhez aproximativus költségvetést csatoltál, mely szerént a proponált közlekedési eszközök létesítésére szükséges kiadás 100 millióra tétetik, felosztva kisebb, 10 esztendő alatt felveendő kölcsönökre. - Ez részedről egészen helyesen történt, minthogy ilynemű általános terv általános költségvetés nélkül nem képzelhető, s habár a tapasztalás úgy mutatja: hogy ilynemű költségvetésekben a valóság mindég felülmúlja várakozásainkat: ha munkádban ezen általános - s pedig igen józan számításokra alapított - költségvetés hibáznék, bizonyára ez fogna leginkább ellenokul használtatni egész terved ellen. - Azonban bizonyos: hogy ámbár neked meg kellé tenni az egész praeliminárist, ebből nem következik, hogy az országgyűlés az egész 100 m[illió] kölcsönnek felvételét egyszerre határozza el, s így konstitucionális elvek szerénti hatáskörén túllépjen; főképp oly időben, mint a mostani, mely kölcsönök felvételére nem kedvező, és sokkal célszerűbb, ha:

Elfogadván *hálózatodat*,

Elhatározván, hogy az az *ország költségein* és *kölcsön* által fog létesíttetni, a kölcsön felvételére szükséges helybenhagyását azon summára szorítja, mely terved szerént, a jövő törvényhozásig teendő építésekre szükséges, miáltal minden nehézségek, melyek alkotmányos tekintetekből terved ellen felhozattathatnának, elmellőztetnek, s egyszersmind a praktikus kivitelnek legnagyobb nehézsége elkerültetik.

Financiális tervednek alapja az: hogy az ország közlekedési rendszerének létesítésére évenként 3.000,000 ft fizessen. Ez magába véve nem sok, azonban környülményeink között mégis kivihetetlen.

Még nagy kérdés először: leszünk-e képesek 3.000,000 évenkénti jövedelmet országos pénztárunk számára kivinni? - s ha azt bírjuk is - mi kétségen kívül reményeink maximuma - bizonyos, hogy az országos pénztár *egész* jövedelme a közlekedési rendszer kivitelére fordíttatni nem fog - s hogy országház, múzeum, sat. sat. e 3.000,000 évi jövedelem egy nagy részét fogják igénybe venni; miből szorosan ragaszkodva tervedhez, az következnék, hogy az a szükséges pénzforrások hiánya miatt vagy egészen elmellőztetnék, vagy az előállítható pénzforrások arányában redukáltatnék, minek én sem egyikét, sem másikát nem akarom - sokan egyébiránt az utóbbit - később előadandó okoknál fogva - valószínűleg igen kívánatosnak találnák. - Ha ellenben az országgyűlés elfogadva javaslatod minden egyéb elveit, a kölcsön felvételére nézve csak azon summára szorítja engedelmét, mely a jövő törvényhozás határáig szükséges - bármi csekélyek legyenek jelen forrásaink, nagyszerű terveidet azért mégsem kell devalválnunk.

Ha a summát, melynek beépítését a jövő országgyűlésig lehetségesnek gondolod, 25 m[illió]ra vesszük is - ámbár az elkészült útdarabok jövedelme a három első évben, mely nagyrészt a készítésre fordíttatott, fel nem vehető - e kölcsön kamatja három évre 3 milliónál többre nem mehet, minthogy 25 m[illió]nak ugyan 250.000 ft-tal többet tenne kamatja, de a kölcsön nem egészen vétetik fel az 1-ső évben, s így e 250.000 frt plusz az első évek megtakarított jövedelmei által bőven pótoltatik. - Miből világos, hogy országgyűlésünk egész tervedet elfogadva, a

most következő három évre a közlekedési rendszer létesítésére évenként csak 1.000,000-val járulni kéntelen, miáltal terved elfogadása - teljes meggyőződésem szerént - tetemesen könnyíttetik már anyagi tekintetben is - ha nem is említem azon előnyöket, melyeket a terv ily modorú változtatása által elleneid felett alkotmányos tekintetekben nyersz.

A való európaeus értelemben vett alkotmányosságnak nálunk sok ellenségei vannak. Azokon kívül, kik Bécsbe laknak vagy az úgynevezett kormánypárthoz tartoznak, vannak igen sokan az ellenzék között is, kik belészeretve jelen állapotjainkba, azokat rendezett alkotmányos formákért felcserélni nem akarnák, s személyes szempontból talán igen józanul cselekszenek, minthogy bármi szabad, de rendezett alkotmány mellett a mostanihoz hasonló fontosságú szerepet nem folytathatnának. - Mindezek tudják, hogy minden lépés, melyet konstitucionális formák felé teszünk, szükségképp másokat von maga után, s minthogy nagyobb lépés ez irányban nem történhetik, mint ha kormányi hivataljaink egyike (a közlekedési igazgatói) alkotmányos alapokon rendeztetik, mindezek el fognak követni mindent, hogy ezt megakadályoztassák. - Valamint a kormány - bármennyire ellenezze belsőképp a Sopron-Kanizsai vonalt - nyíltan ellened fellépni nem fog, úgy az ellenzéknek ezen része, mely hatáskörödnek megállapításában tulajdonképp csak az alkotmányos formák megkezdésétől fél, nem állhat elé való aggodalmaival - hisz alkotmányos elvek pártolójának mondá magát mindég, miként állítson most ellenkezőt? - a sánc, mely megé bújni fog, az lesz: hogy az alkotmányos garanciák, miket terved ajánl, illuzórikusok - hogy legyen csak megállapítva a 100 m[illió]. kölcsön, a kormány másfelé fordítja a pénzt, s ha Sz[éche]nyi mint becsületes ember ezt nem engedi, jogánál fogva elcsapja őt, s mást nevez ki helyébe -, hogy az évenkénti három millió kamat felfüggesztése ez ellen garanciákat nem nyújt, mert hát tékozló kormányunk magára veszi a kamat fizetését, s Magyarország creditjét a legnagyobb szükség esetében felhasználva, kinevet minket Széchenyivel együtt - s mit csináljunk, ha ez történik, ha a pénz egyszer nevünkre vétetett kölcsön, az, hogy az másfelé fordíttatott, minket a fizetés kötelessége alól fel nem ment sat. sat. - Mind oly dolgok, melyek terved ellen már most is tátott torokkal hirdettetnek, s melyeknek erőtlenítésére - mint azt tapasztalásból mondhatom - jobb mód nincs, mint ha mondatik, hogy az országgyűlés nem az öszves 100, hanem csak azon summa felvételére fog engedelmet adni, mely a jövő országgyűlésig szükséges. Ezen ígéret - mint számtalan próbatét után mondhatom - eddig mindenkit kapacitált, mert ámbár kormányunk oly hírrel bír általánosan, hogy ügyetlenség vagy gonoszság alig van, melyet róla a nagyobb rész fel nem tenne, azt mégis igen kevesen hiszik, hogy 25.000,000 valóságos rablást s oly valamit tegyen, miáltal Széchenyit revolucionáriussá tehetné. 100.000,000-ért sokan mindezt nem tartják valószínűtlennek.

Ezek az okok, miknél fogva én tervedet ennyiben módosítani szükségesnek tartám, s a Hírlapban holnap megjelenő cikket írattam. Hogy terved ezen módosítással Pest v[árme]gye által elfogadtatni fog, azért kezeskedem, hogy az az országban többséget nyer, azt szinte erősen hiszem, legalább én részemről nem fogok elmúlatni semmit, mi e célhoz vezethet, s Istennek hála: ha kevesebb van is, ki nekem éljent bőg, mint másnak, minden befolyás nélkül, főképp oly tárgyaknál, melyek diszkussziótól függnek, én sem állok.

Még egy kérdés marad:

Jobb-e, ha ezen módosításunkat azonnal elfogadod; vagy ha ellene lépsz fel, s azt csak később, mint koncessziót engeded el tervedből? - ez taktika kérdése. - Ha állásod gyenge, ha azt hiszed, hogy célod könnyebben kivihető azon esetben, ha bizonyos embereknek azon öröm hagyatott meg, elmondhatni: Széchenyi sem vihette ki tervét egészen, az utóbbi eljárás tanácsosabb - azonban ez egészen a környülményektől függ, s Kovács, kivel eziránt is szóltam, ott

a helyszínén sokkal célszerűbb tanácsokat adhat, mint én, amennyiben ti. taktika tekintetében neked tanácsra szükséged volna, mint én, megvallom, nem hiszek.

S most átmegyek a másik tárgyhoz - Istenem, be roppant hosszúvá s valószínűleg unalmassá nő ezen episztola!!!! - Nézeteid iránt, melyeket K[ossuth] irányában követendő eljárásunkról közlesz, meggyőződésem ez:

Hogy K[ossutho]-t megtámadni nem kell, hogy irányában a legkiengesztelőbb politika a legjobb, hogy minden személyes sértést kerülni szükség - ebben tökéletesen egy véleménybe vagyok veled, s pedig annyival inkább, minthogy kormányunk nyomorult magaviseletét tekintve éppen nem érzem aziránt biztosnak magamat, nem leszek-e kéntelen ezen emberrel együtt járni. Amint a dolgok állnak, én bizonyosan nem fogok tenni semmit, mi köztem s K[ossuth] között definitivus szakadást idézhetne elé. - Elveimmel fel nem fogok hagyni soha; de még nagy kérdés, nem találhatok-e azoknak keresztülviteléhez jobb eszközt K[ossuth]-ban, mint másokban, s én ez esetben örömmel el fogom fogadni segédkezét. Bizonyos lehetsz tehát, én K[ossuth] s köztem szakadást eléidézni nem fogok, s bizonyosan nem fogom elkeseríteni a vitatkozásokat, min azt neked is már több ízben megírtam. De vajon ebből az következik-e, hogy mert őt megtámadni tanácsosnak nem tartom, mint panegiristája lépjek fel; hogy mert őt nullifikálni - még ha tudnám is - nem akarnám, azon legyek, hogy állását még inkább emeljem; hogy neki Dankadresseket szavazzak, s szép szavakban kimondjam, miként őt az ország első emberének, az egész nemzet hálájára méltónak tartom - mi a fiumei vasútra nézve még nem is igaz? - Én azt hiszem, hogy nem; sőt hogy nagyobb hibát egykönnyen nem is követhetnénk el, mint ha ezt tesszük.

K[ossuth] kitűnő ember - soha erről inkább, mint a jelen pillanatban meggyőződve nem voltam -, K[ossuth] a jelen országgyűlés alatt felsőbbségének tagadhatatlan bizonyítványait adta, s ha nem is statusférfiú - mert e nevet csak az érdemli, ki személyes haszna s hiúsága érdekeit a közjónak feláldozni kész - legalább mindenesetre oly ember, ki céljainak kiviteléhez jól meg tudja választani eszközeit, s ily ember sokszor megbecsülhetetlen. De ha K[ossutho]-t mindezen tulajdonai mellett a közdolgok vezetésére alkalmasnak nem tartjuk, ha túlnyomóságának hasznait nem tapasztaltuk s azért azt nevelni nem akarjuk, célszerű-e, ha azt mi magunk hirdetjük, s a nagy férfiúságnak úgyszólván patentját adjuk ki neki? Mi lehet ennek következése? Vagy őszintéknek tartatunk, s akkor nagy örömmel felzajog pártja: „Ím Sz[échenyi]. Eöt[vös]. K[ossuth]-nak minden ellenei végre magok is meggyőződtek a nagy férfiú érdemeiről, szép tőlök, hogy azt ily őszintén bévallják; de végre nem tehettek mást, mi tagadás benne, a Fiumei vasutat, egyáltaljában minden vasutat s haladást K[ossuth]-nak köszönhetünk, hisz benn áll a Dankadressében világosan, s Eötvös, ki azt indítványozta, csakugyan nem barátja K[ossuth]-nak” - vagy, ami valószínűbb, az egész Dankadresse nem tartatik őszintének - s ha úgy tesszük fel, mint te leveledbe írod, erről nincs kétség, mert én projektumodnál kevés jobb szatírát olvastam életemben - s akkor mit nyertünk önmegalázásunknál egyebet, egyebet annál, hogy mindenki elmondja, mi roppant hatalom lehet annak a K[ossuth]-nak kezébe, ha még ellenségeit is arra kényszerítheté, hogy magát előtte megalázzák, mert tudták magok is, hogy terveik kivihetése - bármennyire üdvösek voltak azok az egész hazára nézve - csak K[ossuth] kegyelmétől függött.

Ez az, amit a Dankadress-szel nyerhetünk, más haszna, azért jótállok, nem lesz, s hidd el, e tekintetben bizonyosan nem csalódom. - A közvélemény semmi más, mint véleménye nehányaknak, melynek félénkségből senki ellentmondani nem mer, ha azok, ki[k] e véleményt nem osztják, nemcsak hallgatnak, hanem azt még terjeszteni segítik, csak nevelik a hatalmat, melyet ildomosságból kikerülni akartak. Olvasd a francia forradalom történetét, s igazolva fogod találni állításomat. - A tömeg előtt, mely az iróniát nem érti, minden oly lépés, minőt

tanácsolsz, csak K[ossuth] tekintélyét nevelheti, K[ossuth] magát pedig, arról biztos lehetsz, nem fogja kielégíteni.

Nincs bizodalmad K[ossuth] eszéhez, én e tekintetben az országgyűlés kezdete óta megváltoztatám nézetemet, s őt sokkal nagyobb kapacitásnak tartom, mint annakelőtte; de megengedve, hogy csalódtam, s K[ossuth] nagy észbeli tehetségekkel nem bír, vajon oly ostobának tartod-e őt, hogy ily viszonyok alatt, minők a mostaniak, egy Dankadresse által kiengesztelve érezhetné, ő, ki mintegy 20 milliónyi tőkével bíró társaság igazgatójának látta magát, ha most száz pecsétű oklevélben tudtára adod az egész világnak, hogy magának Fiume körül nagy érdemeket szerzett, bizony nemigen fogja dicsérni bőkezűségedet, s legfeljebb arra használja az ily dokumentum által nyert nagyobb befolyást, hogy azt egészen ellened fordítsa, vagy oly valamit víjon ki, mi ily Dankadresseknél jobbízűen esnék.

Mert van egy mód, miáltal K[ossutho]-t kielégítheted, s igen csalódnám, ha ez később valaki által nem proponáltatnék. Elmondom - hogy a dolgot előre meggondolhasd, s ha szükségesnek látod, K[ossuth]-tal ez alapon egyezkedjél - ámbár ez esetben részünkről a legelhatározottabb ellenzésre számolhatsz.

A terv ez volna.

Az ország többsége Gr. Sz[échenyi]. javaslata mellett nyilatkozik.

Én, K[ossuth] nem ellenzem a javaslatot, sőt nem óhajtanék semmit forróbban, mint hogy annak mentül előbbi kivitele hatalmunkban állna.

Ámde az nincsen úgy. Az ország szegény és a szükséges költségeket csak lassan állíthatja elő, miáltal Gr. Sz[échenyi]. annyira üdvös terve továbbra halasztatik, mint azt az ország érdeke kívánja.

Segítsünk a bajon azáltal, hogy Grf Széchenyinek javaslata szerént, az országos építés elvét elfogadjuk, de szükségtül kényszerítve, a privát vállalkozás segedelmét sem zárjuk ki.

Építtessék a Pest-Fiumei vonal - melyet Széchenyi is a legfontosabbnak tart - országos költségen, s adjuk át a Mohács-Légrádi és Kanizsa-Soproni vonalt kamatbiztosítás mellett privát társulatnak. A Vukovár-Fiumei társaság még fennáll, s minthogy e két vonal körülbelül oly hosszú, mint az, melyet elébb tervezett, e társaság hazafiságánál fogva fel fogja cserélni előbbi tervét ez újjal, sőt talán nem is az egész 5 százalékot követeli, melyet ott kért, hanem megelégszik a 3, 4, 5-ikkel; és az ország, mely egész erővel a Fiume-Pesti fővonalon dolgozik, ezt minden mellékvonalokkal együtt sokkal előbb fogja bírni, mint ha ezek is országos erővel építtetnének.

Tedd K[ossuth]-nak ezen propozíciót, s jótállok, elfogadja, sőt megtartva igazgatóságát, el fog követni mindent pártolásodra; ha ezt tenni nem akarod - mint én, bízva szilárdságodban, reménylem -, minden engesztelési politikád haszontalan, s elég, ha sértési politikától őrzöd magadat, s kéméletlenül porozva a ruhát, úgy téteted magad, mintha nem tudnád, hogy a ruha alatt valakinek háta van.

Ennyit a közlekedési ügyre nézve, most Kovácshoz hasonló biztosságú alkalmat nem könnyen kapok, s ebédig még egy kis időm maradt, egy pár szót írok közdolgaink állásáról, miként én azokat felfogom. Helytelen észrevételeknek is néha azon haszna van, hogy másnál helyeseket idéznek elé, talán azt eszközlik szavaim is nálad.

Il y a plaisir d'être dans un vaisseau battu de l'orage, lorsqu'on est assuré qu'il ne périra pont. - Így szól egy helyen Pascal, mindeddig azt hittem, hogy igaza van, most látom, hogy a jó ember csalódott. Oly hajón ülünk, melyet a vész eléggé hány körül, s nem lehet meggyőződve

senki inkább valamiről, mint én arról, hogy e hajó, azaz hazánk, elveszni nem fog (bár a birodalomról, melyhez tartozunk, hasonlót mondhatnék), s mégis, én nem nagy gyönyörűséget érzek e helyzetben. A jó Pascal elfeledkezett a tengeribetegségről, melyet a vészhányt hajóban alig kerülhetni ki, s ha viszonyainkat nézem, én csaknem hasonló szimptómákat érzek. - Tudom, hogy nem veszünk el, de az émelygés, melyet helyzetünk okoz, nem engedi, hogy e biztató meggyőződést élvezhessem, s elég prosaicus vagyok: azt óhajtani, bár mentül elébb túl lennénk e vészes időn - mely az egészre bizonyosan nem veszélyes, de reánk, egyesekre bizonyosan az, főképp, ha az utat folytatjuk, melyen eddig haladtunk.

Ha a monarchia szétbomlik is, Magyarország oly test, melynek szétdarabolását a többi hatalmasságok engedni soha nem fogják, én legalább e részben, főképp határaink természetét tekintve, egészen megnyugtatva érzem magamat, s azt hiszem, hogy ezen esetben is végképpeni kifejlődésünk, nehezebb vajúdások után, de szintoly biztosan bekövetkeznék, mint ha jelen viszonyainkban maradunk; s éppen ezen meggyőződés az ok, melyért sokan e hazában a birodalom fennállását reánk nézve indifferens kérdésnek tekintik.

Én részemről más véleményben vagyok.

Oroszországnak szomszédsága egyrészről, másikról saját helyzetünk s a szétfoszlási hajlam, mely külön nemzetiségeinkben rejlik, engem meggyőztek, hogy a monarchiának fennállása nem létünk feltétele ugyan, de olyvalami, mit nyugodt kifejlődésünk érdeke igényel, hogy tehát minden magyarnak kötelessége elkövetni mindent, hogy az egész, melynek egy részét tesszük, épségben tartassék. - Valószínű-e, hogy a jelen környülmények között törvényhozásunk e nézetek szerént jár el?

Bizonyosan nem az, sőt ellenkezőleg, azon állásban, melyet a kormány 3 századon át elfoglalt, a magyar törvényhozás nemcsak nem fogja a birodalmi kormányt ellenei ellen segíteni, sőt, legnagyobb szimpátiáját fogja nyilványítani a jelen helyzet megtámadóival. És ez nem fikció, vagy egyesek rosszakaratának, hanem egyenesen a dolgok természetének következése.

Miután a tapasztalás úgy mutatta, hogy alkotmányos jogaink tisztelete csak akkor vétetett észre, midőn a kormány bajban volt.

Miután legigazságosabb követeléseink csak szükség esetében ismertettek el.

Miután legnagyobb bajunk - mit magad is kimondál - abban vala mindég kereshető, hogy a monarchiának nagyobb része abszolút elvek szerént kormányoztatott, s az abszolút ausztriai császár a magyar alkotmányos királyt egész hatalmával segíté - miként ne örüljön a magyar legislatio a birodalom nehézségeinek, miként ne érezzen szimpátiát a konstitucionális mozgalmakkal, miként ne nyilványítsa azokat, holott a kormány eddig mindent elkövetett, hogy a más tartományokban létező abszolutizmust magunkra nézve is veszélyesnek tartsuk?

A monarchia valószínűleg oly helyzetbe jutand, hol népeinek, főképp a magyarnak lelkesedésére leend szüksége, hogy magát feltarthassa, s miként számoljon erre? - Politika s pénz, nem lelkesedés szerezte az uralkodóháznak Magyarországot, három századig nem történt semmi, hogy a népszerűség, mely a korona elnyerésénél hibázott, később megszereztessék, az uralkodóház faktum, melynek valóságát könyv nélkül tanultuk, de melyet ha elfelejtenénk, senkinek *szíve* nem juttatná eszébe, s bámulhatjuk-e, ha a birodalom bajai hazánkban legjobb esetben csak közönyösségre találnak, míg a nagyobb rész talán örül; mert hisz a monarchia borult napjaiban teremnek a magyar vetései. - Az országgyűlés tehát a dolgok természete szerént el fog követni mindent, hogy a birodalmi kormány helyzetét nehezítse, mire ha újoncok kéretnének, az adó kérdésénél sat. számtalan alkalom nyílik, s mind az olasz viszonyok, mind pénzkrízisünk kétségen kívül azon módon fog discutiáltatni, mely a kormánynak legkárosabb. Éspedig nemcsak a jelen országgyűlés alatt, hanem ha az szétbocsáttatnék, a

jövőnél és mindég, valahányszor a kormány nehéz helyzetekbe jut; miután a dolgok úgy állnak, hogy a kormánynak más, mint fizetett majoritása, ez országban nem lehet.

S miért?

Mert a kormány nem nemzeti s nem alkotmányos, s éppen azért a nemzet legrespektabilisebb klasszisai által nem pártolható.

Lehet-e e viszonyokon segíteni? az egészen attól függ, követni akarja-e az uralkodóház eddigi irányát?

Ha igen! akkor hozzám, hasonló emberek legfeljebb visszavonulhatnak, s a dolgok vezetése K[ossuth] s társai kezében marad.

Ha nem! s ha a hercegek Bécsbe a magyar alkotmányt nem akarnák többé abszolutizmus maskarájának használni, hanem magok kezet fogni arra, hogy alkotmányunk európai szellemben módosíttassék - akkor csapják le fejemet, ha 1 esztendő alatt úgy nem hozom rendbe a dolgokat, hogy K[ossuth] néhány lármázónak chefje, a király alkotmányos, de igen kiterjedt jogokkal bíró, s a monarchia Magyarország egész hatalmára számolhat. - Míg erre nézve semmit nem tudunk, legfeljebb egyes kérdésekre - minő például terved - szoríthatjuk munkásságunkat; ha azt hiszik, hogy a birodalmat szokott dikaszteriális slendriánjokkal tarthatják fel - próbálják, én, s barátaim őket bizonyosan nem fogjuk segíteni e működésben.

843-ba egy memoárt adtam be Metternichnek, ha nem csalódom, azt mondád, hogy nálad van; ebben körülbelül ki fogod fejezve találni nézeteimet, ámbár igen sok a jelen körülmények között nem rendeztethetik el többé a kormány irányában oly kedvezőleg - nézd át, ha időd van, talán Bécsbe némelyeknek hasznát veheted.

Röviden nézetem ez.

Ha az uralkodóház Magyarország alkotmányos királyságával megelégszik, semmi könnyebb, mint hogy ezen országbani állását oly szilárddá s hatalmassá tegyük, mint más alkotmányos királyé nem volt.

Ha folytatni akarják eddigi útjokat, én csak szomorú jövőt látok magam előtt, melyben a monarchiára a legnagyobb veszélyek, reánk mondhatlan szenvedések várnak.

Engedd meg, hogy e talán hasztalan elmélkedésekkel idődet elraboltam. Ha nem segíthet az ember, legalább panaszkodik, s távol a törvényhozástól ily helyzetbe jutottam. - K[ovács]val sokat beszéltem e tárgyakról, ő bővebben elmondja nézeteimet.

Ég áldjon

híved Eötvös

75. id. SZÁSZ KÁROLYNAK

(1848. április 17.)
1848 Apr. 17.

Tisztelt tanár Úr!

A hazánkban történt nagyszerű változások következtében a vallás és közoktatás tárcája reám bízatott. Teljes meggyőződésem szerint nemzetemnek nem tehetek semmi által hasznosabb szolgálatot, mint ha nehéz feladásom betöltésére oly férfiak segédét kérem ki, kiket mind saját

érdemeik, mind a közbizodalom e nehéz körülmények között erre alkalmasokká tesz. Ez a nézet, melyből kiindulva Önt a haza nevében arra szólítom fel, hogy a vallás és közoktatás ügyében a státus altitkári hivatalt, mely a miniszteri után az első, elfogadni kegyes legyen. Fogadja ezen ajánlatomban, mely minisztertársaim teljes helybenhagyását bírja, legvilágosabb bizonyítványát azon tiszteletnek, mellyel érdemei, s azon bizodalomnak, mellyel hazafisága iránt viseltetem: s engedje reménylenem, hogy bármi nehéz legyen a helyzet, melynek elfogadására Önt felszólítom, sőt, éppen mert a helyzet nehéz, kérésem visszautasíttatni nem fog; s hogy Ön engemet ily értelmű határozatáról azonnal tudósítani és mentül elébb személyesen körünkben megjelenni kegyes leend.

Maradok különös tisztelettel

alázatos szolgája
B. Eötvös József

76. LÓNYAY GÁBORNAK

(1848. április 20.)
20/4

Kedves barátom!

Minden súrlódások elkerülésére szükségesnek láttam tárcámnak kezelését úgy rendezni el, hogy minden vallásfelekezetnek vallásos ügyei egészen elkülönözve egymástól igazgattassanak. Erre három szekciót fogok felállítani, egy katolikust, egy protestánst s egyet a görög nem-egyesültek számára. Ha a baráti viszonyra emlékezel, mely közöttünk évek óta létezik, természetesnek fogod találni, ha a protestáns szekció főnökének helyét számodra tartottam fel, úgy nem bámulhatod azt sem, hogy miután e helynek általadi elfogadása az öszves protestáns státus között véghetlen megnyugvást szülne, most téged erre mint barátod s a haza nevében kérlek.

Senki nem tudja nálamnál jobban, mily áldozatot hoz, ki jelenleg hivatalt vállal el, de esmerlek, s bizton számolok hazafiságodra; ne tagadd meg kérésemet, s jöjj vagy írj mentül elébb

hív barátodnak
Eötvös Józsefnek.

77. SZALAY LÁSZLÓNAK

(1848. október 20.)
20/10 München

Kedves Lacim!

Treff[ort] leveléből tudod, hogy itt vagyok. Az okokat, mért jöttem ide, könnyen fel fogod találni, ha egyrészről egyediségemet veszed tekintetbe, másrészről azokat, mik jelenleg Pesten történnek, s miket én hónapoktól óta előreláttam, sőt előre mondtam, miről talán Ordódy is bizonyságot tehet. - A magyar dolgok oda jutottak, hol minden diszkusszió lehetetlenné válik, s az, ki a próféta parancsolatjainak hódolni nem akar, aki nem akarja elhallgatni meggyőződését s igent mondani mindenhez, csak két utat lát maga előtt - az akasztófát, vagy számkivetést

- én az utóbbit választám, s bár a honvágy sokkal inkább bánt, mint józan férfihoz illik - azt hiszem, legjózanabban jártam el. - Miként fognak kifejlődni dolgaink, mi lesz minden bajnak s vajúdásoknak vége, s mikor érjük el ezt? e kérdésekre nehéz lenne felelni, én csak egyet tudok; hogy a jelen mozgalmakból minden fejlődhetik ki, de hogy a kémiai processzus végén - hogy Széchenyiesen szóljak - egy *magyar* közállományt s magyar státust jelen határaival nem fognak a retortában találni, eziránt tisztába vagyok magammal, és a többi körülbelől reám nézve közömbös, az öszves emberi nem valami oly nagyszerű, a boldogság, melyet kozmopolitáink számára reménylenek, oly távol fekszik, hogy én részemről magamat ezen eszmékért feláldozni nem akarom. - Sokan talán esztelenségnek tartják, hogy miután minket semmi személyes veszély nem fenyegetett, elmentünk, te esmered azokat, kik jelenleg Pesten kormányoznak, s legalább megfoghatónak fogod találni, ha ily viszonyok alatt egyes emberek kivándoroltak csupa émelgésből. Nálunk a Constituante epochájából a conventióhoz s annak embereihez épp annyi hónap alatt történt, mint Franciaországban e két epocha között évek folytak el, s azért távozásunk egy cseppel sem csudálatosabb, mint azon Constituante embereié, kik a conventio kezdeténél útnak indultak. - De mindezen okoskodásoknál nehezebb és fontosabb az, mit fogunk itt külföldön tenni, s itt megvallom, néha egy kis aggodalom szállja meg szívemet. - Párezer forintot hoztunk magunkkal, de ha ez elfogyott, mit teszünk? Ha K[ossuth] és társai a kormányban marad, [!] nemcsak saját, de valószínűleg nőink birtoka konfiskáció alá esik, s ha ez nem történnék is, a jövedelmek bizonyosan nem fognak kiküldetni - mibül éljünk? Most másodszor életemben vetem fel e prózai kérdést magamnak, s apám kitört csődje után sokkal nyugodtabb kedéllyel mondám - „majd meglátjuk" mint most három oly kedves, de oly jó étvágyú gyermekeimmel. - Hosszabb időre talán litterarius munkásságunkból kell élnünk, s tudod, hogy ez főképp mai nap nehézségekkel jár. - Azonban jacta est alea! - Kérlek, barátom, ha lehet, segíts, hogy munkát találjunk. Állásod, saját nevem is talán, alkalmat nyújt, hogy számomra és sógorom számára munkát találj. Tudod, Trefort tökéletesen ír németül, én magam is, ha Treff dolgozásaimat átjavítja, bátran léphetek fel, tehát szerződj nevünkben, vagy keress legalább szerződéseket. Legyen politikus cikkely, nagyobb értekezés, regény vagy historikus dolgozat - graeculus esuriens in coelum si jusseris ibit - de kérlek, országos dolgaid között ne feledkezz meg rólunk, minthogy én részemről megnyugtatva csak akkor érzendem magamat, ha elég munkát látok magam előtt, miből nem dicsőséget, de legalább családom mindennapi kenyerét várhatom, s most ég áldjon meg s tartsd barátságodban

hívedet Eötvöst

78. CSENGERY ANTALNAK

(Töredék)

(1848?)

[...] Miért távoztam el? azt annak, ki engem s lelkületemet ismeri, könnyű, - másnak lehetetlen megmagyarázni. [...] Ily viszonyok közt tökéletesen hasztalannak éreztem magamat. Engem az ég forradalmi embernek nem teremtett. Bármi nagy célt lássak magam előtt, az egyesek szenvedéseiről megfeledkezni nem tudok, s meggyőződésem szerint az anyagi erő, melyre minden forradalom támaszkodik, nem azon út, melyen az emberi nem előrehaladhat. [...]

79. gr. CZIRÁKY JÁNOSNAK

(1849. január 31.)

Kedves Barátom! E napokban olvasám több lapban, s Bécsből hozzám intézett levelekben: hogy az ok, melyért Batthyány Lajos fogva tartatik, azon befolyás, melyet ő a bécsi forradalom előidézésére gyakorolt. Ez az ok, melyért e sorokat hozzád intézem, teljesen meggyőződve, hogy ha az említett hírek valók, azokat, miket írni fogok, legjobb tudomásod szerint arra fogod használni, hogy a Batthyány ellen felhozott vád alaptalansága kiderüljön.

Az okokat, melyekért hazámat elhagyám, esmered. Néhány nappal mielőtt elmennék - ha nem csalódom, a Kaszinó erkélyén szóltunk egymással a közdolgok állásáról, s én közöltem szándékomat, hogy azon esetre, ha ügyeinket a legalitás ösvényére visszavezethetni reményünk többé nem lehet, a hazát, melyben becsületes működésre helyet többé nem találok, inkább elhagyom, mint hogy oly eljárásban részt vegyek, mely a nemzetet csak vesztéhez vezetheti. Lamberg halála után eljöttnek gondolám a pillanatot, s annál inkább siettem feltételem kivitelével, mennél inkább meg valék győződve, hogy az, ha elhalasztom, áthághatatlan nehézségekre találhatna, s mennél feltarthatatlanabbá vált állásom, miután biztos hírt vevék, hogy Batthyány Lamberg halála után a hazát szinte elhagyá. Mindezt azért hozom fel, mert az indokok, melyeket Pestről távozva követtem, ugyanazok, mik Batthyányt hasonló eljárásra bírták, mint Lajos azt szept. 30-án, hol vele Bécsben mindjárt megérkezésem után szóltam, nekem maga elmondá. Bécsbe érkezve Batthyány miniszteri resignatióját adta be az udvarnak, s írt a képviselőháznak, hogy azt e lépéséről s ennek okairól tudósítsa, s egyszersmind követi állásáról lemondjon. Azon érintkezésen kívül, mely e dokumentumok expedíciójából következett, Batthyány a bécsi magyar minisztérium tagjaival semminemű öszveköttetésben nem volt, sőt Pulszkyt úgy fogadta, hogy az a dölyfös mágnás ellen előttem s mások előtt keményen kikelt - mire nézve Zsedényi, ki, ha nem csalódom, Batthyánynak Pulszkyval való találkozásánál jelen volt, legjobb bizonyságot adhat. A 4 nap alatt, melyet Batthyányval Bécsben együtt tölték, hol őt naponkint kétszer, háromszor meglátogattam, s a színház óráin kívül mindég vagy saját szobájában, vagy Károlyinénál, ki ugyanazon vendéglőben lakott, találtam, a következőkön kívül soha más embert nem láttam nála, Almásy Pált, Gr. Almásy Kálmánt, Zsedényit, Szirmayt, Wodianer Móricot és Trefortot; órákig beszéltünk egymással, Bécs állapotjáról is, hol akkor az egész világ a kormányt arról vádlá, hogy ő akar kravallt előidézni, de annak sikerülése senkinek eszébe nem jutott (valamint az valóban csak a legnagyobb ügyetlenségnek tulajdonítható), de soha Batthyánytól nem hallék egy szót, melyből azt következtethettem volna, hogy ő itt Bécsben komoly kitörést, mely Magyarország dolgaira befolyással lehetne, lehetségesnek tart. Batthyány el vala határozva, hogy egy időre távozik, és sógorához megy (ki, ha nem csalódom, a Bodensee mellett lakik), mire a szükséges útleveleket megszerzé. S most kérdelek, juthatott-e csak eszembe, hogy Batthyányi valaki a bécsi forradalom előidézésével fogja vádolhatni? - oly dologgal, melynek eredményei legfeljebb Kossuthnak s pártjának használhattak akkor, mikor Batthyány ezen emberektől Lambergéhez hasonló sorsot várhatott, s azt teljes meggyőződésem szerint csak távozása által kerülte ki? Az újságok s leveleim pozitív állítására, hogy Batthyány csakugyan a bécsi események miatt fosztatott meg szabadságától, még egyszer átgondoltam Batthyány egész magaviseletét, s miután ő Bécset nálamnál egy fél nappal elébb hagyta el, csak rögtöni távozásában, mely éppen néhány órával a lázadás kitörése előtt történt, találom azon körülményt, mely az ellene felhozott gyanúok alapja lehet - erre nézve senki nálamnál tökéletesebb felvilágosítást nem adhat.

Amint mondám, naponkint kétszer, háromszor voltam Batthyánynál. Október 2-án, nem mondhatom pozitivitással, levél által-e vagy az utcán valakitől, kivel éppen találkoztam, azon

hírt vevém, hogy Zichy György (a lángi) parasztjai által felakasztatott. Zichy Ödön halálának elferdített híre vala ez; de minthogy oly viszonyok alatt, minőkben hazánk akkor létezett, a galiciánusokhoz hasonló események valószínűtlenek nem valának, s miután ugyane hírt többektől hallám, s egy Hartleben könyvárushoz jött levélben a dolog teljes pozitivitással beszéltetett el, csak Zichy György helyett Ödön nevével, azonnal Batthyányhoz siettem, hogy őt, kinek nője s gyermekei még Ikerváron voltak, a történtekről tudósítsam. Batthyány megijedve a veszélytől, mely családját fenyegetheté, azonnal maga akart nőjéért menni, s én voltam az, ki őt ezen szándékától visszatartóztatám, egyszerűen azért, mert életét - főképp miután Jellachich táborán keresztül a bán útlevelével Bécsbe jött - az országban nem tartám biztosnak, s mert arra, hogy ő magát veszélynek kitegye, semmi okot nem láttam, minthogy nőjét levél által szintoly biztosan magához hívathatá, mint ha maga megy. - Hogy e levél el ne vesszen, s biztosan a grófné kezébe adassék, *én* voltam az, ki egy futárnak felkeresését magamra vállalám, és evégett Wodiáner Móric bankárhoz siettem. A háziurat nem találtam otthon, de helyette atyját, a pesti Wodiáner Sámuelt, s ő volt az, aki (egy nem tudom mily nevű egyedet híva be comptoirjából) azt velem Batthyányhoz küldötte, ki addig a leveleket elvégezvén, a futárt, mihent velem nála megjelent, útnak indította. Számolásunk szerint a grófné, kinek férje szívére kötötte, hogy azonnal útnak induljon, másnap reggelig jöhetett Bécsbe; elmúlt azonban az egész nap, és a grófné nem jött, elmúlt a harmadik hasonló módon, és Batthyány végre nem győzhetve tovább nyugtalanságát, egyszerre maga ment futárja után. Hogy e távozásában semmi, mi őt gyanússá tehetné, nincs, azt minden elfogulatlan könnyen átláthatja. Mik voltak azon okok, melyek a grófnét arra bírták, hogy Lajos levelére Bécsbe ne jöjjön; mért nem vitte véghez Lajos elutazási szándékát, s mért nem ment sógorához, mint azt feltevé, én nem mondhatom. Mihent a bécsi lázadás kitört, családommal és sógorommal együtt elhagyám Bécset, s a zajos éjet a nussdorfi korcsmában töltve, másnap Linz felé indultam, azóta pedig Batthyánytól egy sort nem vevék. Batthyány azáltal, hogy a bécsi események után elébbi szándékát megváltoztatá, hibázhatott; hogy azonban ezen események előidézésére semmi befolyása nem volt, hogy a fővárosból való rögtöni eltávozása a forradalom kitörésével semmi öszveköttetésben nincs, azt a mondottakból beláthatod, s természetesnek fogod találni, ha azon kérdést intézem hozzád, vajon e körülmények bebizonyítása nem lehetne-e befolyással Batthyány helyzetére? Ha a vád, mely ellene emeltetik, csakugyan a bécsi forradalomra vonatkozik, teljes meggyőződésem szerint, állításaim, melyeknek mindegyikét minden bíró előtt bebizonyítani kész is, képes is vagyok, kitisztíthatják őt a vád alól, s én meg vagyok győződve, hogy ha erre remény van - mit Isten adjon -, Te, ki az igazságnak hazánkban leghívebb szolgája vagy, nem fogsz semmit elmulasztani, hogy az teljesüljön. Állásodban személyesen szólhatsz azokkal, kikre Batthyány vizsgálata bízatott, s velek közölheted levelem idevonatkozó részét, s mihent csak egy sorban tudtomra adod, hogy személyes megjelenésem szükséges, vagy a vádlottnak akármi csekély hasznára lehet, azonnal útnak indulok és sietek tarthatatlanul, bármily nehezemre esik elhagyni családomat, s szegény hazámat jelen szomorú helyzetében látni. Hidd el, Barátom, Batthyány nem érdemli, hogy vele másoknál több szigorúsággal bánjanak, mert ha életében szenvedélyessége által néha hibázott, ha utolsó időben oly valamit tett (mit én nem tudok), mi által a törvény szigorúságát magára vonta; - úgy tartom: az, ki, hogy a közrendet s Magyarországot a dinasztiának feltartsa, heteken át életét kockáztatta (s esküszöm Istenemre, hogy míg én honn valék, Batthyány ezt inkább tette, mint bárki más az országban), azt mondom, ha egyszer hibázott volna is, több kíméletet érdemel azoknál, kik a létező bajok előidézését leginkább elősegítve, mert egy vagy más alkalomnál egy pár lojális frázissal léptek fel, s most alázatosan hajlonganak, semmi bántásnak kitéve nem voltak, s Batthyány elítélése a kiengesztelést, melynek, ha Isten úgy akarja - én is minden működésemet szentelni akarom - inkább nehezítendi, mintha bármily

szigorú eljárás követtetik azon vad csoport ellen, mely előtt az egész ország csak azért hajlott meg oly alázatosan, mert őket erkölcstelenségekben mindenre képeseknek gondolá.

Isten áldjon meg, barátom! Tiszteld kedves nődet saját és Ágnesem nevében, s válaszolj mentül elébb hív barátodnak Eötvös Jós. m. p. Adressem: München, Ottostrasse No. 11.

80. SZALAY LÁSZLÓNAK

(1851. december 31.)
December 31^{én} 851.

Kedves Lacim!

Pesten lévén, honnan tegnap jöttem meg, Lukács Móricnál egy leveledet olvastam. Miután legalább úgy szeretlek, mint bárki más a világon, és soraidból látom, hogy minden bármi csekély hír a baráttól szívednek jólesnék, ím válaszolok a nem hozzám intézett levélre, s mint episztolám óriási formátumából láthatod, egy egész halom kicsiségről akarok elfecsegni veled. Úgyis az év utolsó estéjét töltöm, s tudod, szokásunk volt ily epochális napokat együtt tölteni. Jelenleg ezt nem tehetjük, ki tudja, tehetjük-é valaha, még életünkben, a levél is - nem, mint mikor még én Sályban, te Pesten valál, egy 24 óra alatt futja át útját, hanem elmegy messze földre az Óperencián túl; - de az érzelem, mellyel most írok, a régi maradt, csak jóval szomorúabb. - Különös dolog, hogy a legnagyobb események, melyek minden viszonyainkat oly tökéletesen megváltoztathatnak [!], érzelmeinkre oly csekély hatást gyakorolnak, s ez talán a legszomorúabb ily eseményeknél, mert a szív, mely vágyait s érzelmeit megtartá, miként találja fel magát az új világban, melyet nagy események körülötte alkottak. - De hagyjuk ezt, fel kell hagyni a reflexiókkal; tudod, még akkor is, midőn Karthauzimat írtam, s az egész világ mosolyogva állt körülöttem, reflexióim szomorúak voltak, mi lenne belőle, ha most e mesterséghez fognék. - Ha mindenünnen napsugárok környeznek, jólesik az árnyék, de most elég setétté vált közönséges láthatárunk is, kár fáradni a homályosabb pont után. - S hát te Rorschachon vagy; gyönyörű kilátású lakásban, mint Palitul hallám, gyermekeid nőddel együtt - kiket nevemben köszönts és ölelj meg - egészségesek, - s magad, mint leveledből látom, derült, vagy legalább azon dolce picanti kedélyben, melyet esmerek, a víg s szomorúság keresztútján, honnan nagy megerőltetés nélkül akár az egyikhez, akár a másikhoz juthatnál, ha t. i. valami nem késztet, hogy ide vagy oda térj. Én Velencén lakom, nőmmel, s most már 4 gyermekemmel együtt, kiknek utolsója, Mária szeptember 10^{én} látta a napvilágot, talán inkább szülei, mint saját boldogságára. Úgy tartom, esmered Velencét, a táj nyájas, a kilátás főképpen házunkból szép, csakhogy a ház szegény atyám halála óta nagyon hallgatóvá vált. A Karthauziban mondom egy helyen nem tudom kiről, hogy míg élt, mindenki azt találta, sokat beszél, s csak mióta örökre elhallgatott, érezzük, mi roppant baj hallgatása; úgy vagyunk mi is szegény atyámmal. Nem mondhatom, mily fájdalommal tölt el emléke, éppen azért talán, mert eszembe jut, hogy a csapások után, mik őt érték, nem sokat vesztett életével, mert őt másoknál jobban esmerém, s azért kettőzve érzem az igazságtalanságot, mellyel a világ róla ítélt. - Hogy a csend, melyben élek, szomorú emlékek s nem derítő kilátások között, nagy vígságra szert nem tehetek, sőt hogy a malum hyp[ochondriacum] eleget gyötör, s a legborzasztóbb örödöket [ördögöket] festi falamra, azt elképzelheted - azonban tovább élek, s úgy hiszem, végre neki fogok törődni, s mint koromhoz illik, az előbbi idők reményei helyett gyönyört találni a kényelemben, mely szeretőink között - mint valahol olvasám - az egyetlen, mely mentül tovább él velünk, annál inkább láncol magához. - Történeted első kötetéről csak annyit írok, hogy nemcsak nekem - mi magában nem sokat jelent, minthogy a könyv egyediségednek

bélyegét annyira magán hordja, hogy nekem, ha rossz história lenne is, kétségen kívül tetszenék - de mindazoknak, kikkel iránta szóltam, várakozásait felülmúlta, s hogy mi több, a munka józanon ítéltetik meg, mert az emberek végre átlátják, hogy csak benne fogatott fel nemzetünk története európai szempontból. - Hogy Csengery az egészt csaknem betéve tudja, s ragyogó szemekkel olvas fel belőle egyes helyeket, s tanítványainak - Szőnyi intézetében históriát tanít - ezt állítja fel mint az egyetlen forrást, melyből a magyar históriát meríteniek kell, gondolhatod. Cs[engery] a régi maradt mindenben - kivévén, hogy Egressynét elvette, miáltal házi gondjai jóval megszaporodtak; a legjobb s becsületesebb emberek közül, egyike a leghasznosabbaknak szorgalma által - mert alig írhatnám le, mennyi vállalaton dolgozik - s hozzá barátunk, minőt keveset találtunk a világon, ámbár S[ch]edel pozitív állítása szerint most ő is ezek sorába tartozik, s régtől óta meg van győződve, hogy a magyar literatúrában Te Szalay László s barátaid a legkitűnőbbek. Ezt ő nekem - természetesen nem hízelgésből, hanem csak azért mondja el néha korba, mert hullámzó érzelmeinek parancsolni nem tud. Ami az irodalmi szövetséget illeti, Trefort mint ember a régi maradt, azonban a literátori pályát - úgy hiszem legalább - elhagyta. Két gyermeke s a harmadik, melyet tavaszra vár, gazdaságával együtt kitöltötte egész létét, s alig képzelhetsz szerencsésebb embert, kitől a hypochondria, melynek sceptruma penna, távolabb lenne, mint tőle. Az öreg Szemére, ki iránt Lukácst kérdezed, a régi maradt. Dithirambusa; melynek címe versben van írva (a címnek vége: írta, - életének hatvanötödik évében -, kinek jelszava volt Leben und beleben) cenzúraviszonyok miatt egy időre letartóztatott, most azonban ki fog jönni. Mihent megkapom, el fogom küldeni, s elvárom válaszodban, jobban érted-e nálamnál. - Itt a szó legszorosabb értelmében Kazinczy Gáboron kívül nem találkozott senki, ki akár az egészt, akár 8 sornál többet egyhuzomban értett volna, az öreg Pál azonban Gábor Commentariusát nem fogadja el, s azt állítja, hogy a legvilágosabb dolgokat sem fogta fel helyesen, és úgy szól munkájáról: sicut coecus de colore. Ámbár az öreg azonban a versíráshoz újra hozzáfogott, hypochondriája nem változott, csakhogy azt most könnyebben tűri, s mint minap mondá, csak csizmáiban tapasztalja rossz hatását, miután mihent szomorú gondolatai gyötörni kezdik, sétálni megy, s hypochondriáját csak mint házi barátot találja saját küszöbén, de anélkül, hogy őt idegen helyen háborgatná. -

Saját irodalmi munkásságomat illetőleg. Politikus munkám első kötetét Csengery Szónokok könyvével és Kemény röpiratával együtt küldöttem el, ha az még mostanig nem jutott volna hozzád, tudósíts, úgyszinte szó lehet arról is, Flegler megkapta-é ezen munka német példányát - úgy gyanítom, hogy nem, mert egy fél éve, hogy Manznál a könyv megküldését megrendelém, s Fleglertől a könyvhöz csatolt levélre választ nem kaptam. Ha a könyv hozzád jutott, s azon részét, melyet még nem esmersz, elolvastad, írd meg véleményedet. Jelenleg a második részen dolgozom, melyet elvégezvén, ismét regényíráshoz fogok fogni. Úgy rémlik előttem, hogy főképp most a keserű humor nem fog hiányzani, s talán éppen most nem árt, ha nemzeti irodalmunkat, amennyire kitelik, emeljük. - Fiatalabbjaink közül nehány igen jeles kapacitás fejlődik ki, s ha isten megsegít, meg fogjuk mutatni, hogy a magyar faj szegénységéhez képest itt sem foglalja el az utolsó helyt. - Svábhegyi lakásom felépült, szerény, de kényelmes, s habár magas tetőn fekszik, s Te minden svájci praxisod dacára a mászásnak nem nagy barátja vagy, ha egyszer feljöttél volna, jól éreznéd magadat a kis szobákban, melyeknek minden ablakából oly nagyszerű kilátás nyílik; ó vajha nemsokára ott láthatnálak, azonban ha nem - isten segedelmével nemsokára én jövök hozzád, s akkor elbeszélünk napokig, és elválunk ismét, nehéz szívvel, igaz, de a teher nemcsak szomorú ingredientiákból fog állani. - Mária nemsokára meglát. - Miután anyja - ki iránt magát utolsó napjáig egyiránt jó[l], nagyon is jól viselé - meghalt, orvosai utazást tanácsoltak, s így jövő nyár folytán bizonyára compareál nálad. Úgy hiszem, hogy az út s a függetlenség, melyet most, 40 éves korában először élvez, vissza fogják adni lelkének rugékonyságát; mert, mint gondolhatod, nagyon levert. Ki hat

hónapot egy haldokló ágya mellett, - s mi még gonoszabb - naponként orvosok társaságában töltött, azt ha fika volna, végre megragadja a hipochondria; tudós társaság segédjegyzője egy hétig nem állhat ellent ily ellenségeknek. - Mert éppen orvosokról szólok, egyszersmind arról tudósítalak, hogy 6 suckos Galenusunk, kit Palocsay egykor ingadozó egészsége sarkkövének nevezett, egészen a régi maradt, csakhogy három év alatt egy darab történetet átélve, nagyon megvénült; nemcsak lelkében, de testében is. Ő Wilhelm Meister most is, mint egykor volt, de ha a Meister Vilmosok megvénülnek, nem mulattató egyediségek. Lini a régi jó teremtés. Íróasztala felett áll képed, melyet, amint mondja, magad ajándékoztál neki, vele által ellenbe saját képmásom, s az asztalon kis apróságai, melyeket naponként leporoz és újra rendez. Minden úgy, mint egykor volt, csakhogy ha hozzá megyek, s véletlenül a te képedre esnek szemei, s rólad kezd beszélni, vidám arca elszomorodik. Kevés jámborabb lelket teremtett Isten, s hidd el, e szívnek húrjai, melyek, mint a táncmuzsikus hegedűje, többnyire csak örömhangokban szólamlanak meg, megrezzennek néha nemes fájdalomnak s a legszebb érzésnek is. - Egyáltaljában barátom, ha jólesik tudnod, hogy neved szeretettel említtetik, s hogy emlékednél több becsületes szív megindul - erről bizonyos lehetsz. Nem kószáltál sokat körül az emberek között, s azért nem minden szegleten akadni nyomodra. De ott, hol az megmaradt, mély is az, s nem egykönnyen fog eltűnni. - Sokat firkáltam öszve. - Talán neked, éppen mert távol vagy s mert tőlem jön, nem fog haszontalannak látszani. - Ha válaszolsz - mire igen kérlek, mert hosszú hallgatásomnak bizony nem én vagyok oka - elmondok még többet. - Most az egyszer csak még azt teszem hozzá, hogy Deák - kit pár hónap előtt meglátogattam - Kehidán betegeskedik, Klauzál Pesten, s hogy egyáltaljában Treffet kivévén alig van egy jobb esmerősöm, ki magát betegnek nem mondaná, s kiről nem lehetne elmondani, mi az Evangéliumban a vérfolyásban szenvedő asszonyról írva áll: perpessa est plurima a pluribus medicis. - Áldjon meg Téged családoddal együtt a magyarok istene. Adjon boldog vagy legalább tűrhető évet, s hozzon mentül elébb vagy Téged a mi, vagy engem a Te körödbe. Nőm s Dénes tisztel. Hej, bár lármás gyermekeimmel betoppanhatnék szobádba; hogy együtt játszva s örülve most, barátokká nőhetnének, minők mi vagyunk. Ég áldjon meg még egyszer híved

Eötvös

81. SZALAY LÁSZLÓNAK

(1852. január 24.)
Velence 24/1 52

Kedves Lacim!

Ma vettem e hó 13^{án} írt leveledet, miből világos, hogy a közlekedési sebesség, mely korunkat jellemzi, azon úton, melyen leveleink járnak, a régiebb kor fontoló haladását még nem küszöbölhette ki, s hogy 24 napra van szükségünk, míg arra, mit egymásnak írunk, választ nyerhetünk. E statisztikai vagy postalis adatnak tanusága az, hogy a felelettel ne késsünk el soha; mert bizony, barátom, éppen ily távolságban jólesik néha pár baráti szót váltani, s Te nem hiszed - vagy jobban mondva - Te valószínűleg magad is tapasztalád, hogy néhány sor által egy egész napig boldognak érezhetjük magunkat; habár kemény bukásoknak hírét olvassuk is bennek, minőről Te írtál. Komondorod által okozott eseted J. J. Rousseau-ra emlékeztetett; ki Promenádjaiban egy hasonló történetet mond el, csakhogy a kutya ez esetben nem az övé volt, s hogy bukása következtében többet szenvedett; miből világos, hogy sorsod sokkal kedvezőbb. Mert ha már buknunk kell, s a kék foltokat nem kerülhetjük el, ha azok

rántanak le, kik hozzánk simulni akartak, s midőn ezt tevék, elsikámolva magunkat velek rántották, még eltűrhetjük; - csakhogy ez esetek a ritkák közé tartoznak. - Könyvemet és egy német példányt Flegler számára a paquet-postán küldök el; reménylem, két hét alatt nálad lesz, hogy a június közepe táján elküldött példány még mindig nem ért hozzád, csak azon rendetlenséget bizonyítja, melyet Emichnél már igen sokszor tapasztaltam. - Fallmerayer sorai nem kerülték ki figyelmemet, azonkívül ő egy levelet írt hozzám, melyben munkámat az Esprit de[s] loi[s]-hoz hasonlítja, sőt annak elébe teszi, s róla az Allgemeineban hosszú bírálatot ígér. Hasonlólag kedvezően nyilatkozott e tárgyban Radowitz, Raumer és Mittermaier, kiknek könyvemet szinte megküldém, s ez az ok, miért azt folytatom, másképp rég regényhez fogtam volna, mert megfoghatod, hogy Politikához nem sok kedvem van, s inkább hogy magamnak állást szerezzek, melyet irodalmunk javára felhasználhatok, mint azért folytatom munkámat, mert annak nagy praktikai hasznát reménylem. - Ha könyvem, mint Radowitz írja, csakugyan az újabb politikának manuáléja leend, s nevemet általa azon kevesek sorába állíthatom, kik a tudományt jóval tovább vitték, mint mások, akkor nemcsak oly állást nyerek, mely által írótársaink között központként léphetek fel, hanem talán a tudomány s irodalomra nézve itt-ott valami kedvezést is vihetek ki, s eléggé esmersz, hogy elhiggyed, miként nem a hír, hanem a hírnek e praktikus haszna az, miért annak elnyeréséért vágyódom. - Irodalmunk fontosságára nézve ugyanazok nézeteim, mik a tiéid; új erők mutatkoznak ifjúságunk között, s habár inkább a költészet, mint a tudományok körében, egy egész névsort mondhatnék el, melynek mindegyike szép reményekre jogosít, azonban egy hibázik, s ez oly valaki, ki elég tekintéllyel bírna, hogy ezen erőket bizonyos célok felé vezesse, s az ifjabb talentumokat egyes úriemberek prepotenciájától oltalmazza, mely jelenleg, habár mások által gyakorolva, szintoly károsan hat irodalmunkban, mint mikor mi felléptünk. Bajza ugyan elhallgatott, Vörösmarty Baracskán lakik, és nem bánt senkit többé, Schedel pedig vagy Toldy, mint magát újonnan csúfoltatja, egészen hasznos munkásságra vetette magát, et juventutis vitia magnis vult emendare virtutibus, azaz csaknem mindent bámul, mi a 16^{ik} század óta magyarul íratott, s mi neki s irodalmi utódjainak arra, hogy cum notis, et nova interpunctione kiadassék, alkalmat nyújt; azonban helyettek mások léptek fel, s pezderkednek hatalmasan, mint a Kritikai Lapok, csakhogy még gorombábban és több sületlenséggel. - Egyesek - mint hajdanában Tóth Lenci - égig emeltetnek, mások, mint egykor Szalay László vagy Eötvös, sárral dobáltatnak; s az öreg Teleki - ki csakugyan megérdemli, hogy minden író s magyar ember kezeit csókolja - nem oly egyediség, hogy rendet csináljon. - Az öregúr bevégzé végre nagy munkáját a Hunyadiakról, kinyomtatja saját költségén ezer példányban (az egész körülbelül 500 ívre megy, s első kötetje a jövő vásárra fog megjelenni) s az egész kiadást a tudós társaságnak ajándékozta azon feltétel alatt, hogy kötetenként 5 frtért adja el. - Minthogy a könyv, ha lassan is, végre bizonyosan elkél, meg kell vallani, hogy nem rossz ajándék. - Az, mit belőle olvastam - nem sok ugyan - nemcsak mint okiratgyűjtemény, hanem azért is érdekes, mert nemcsak élvezhető, hanem helyenként szép is, mit Telekitől bizonyosan senki nem várt. Van egy pont ez oly nyugodt, sőt látszólag hideg kötetben, hol valóban költői húrok rezzennek fel, s ez a hazaszeretet, ha ezek érintetnek meg - mi a Hunyadiak történetében többször esik meg, ősz elnökünk egyszerre megifjodik, s nem akadémikus többé, s nem a tespedés embere, hanem ifjú s felmagasztalt, kinek ereiben a régi Garázda vér foly, csak bámulsz, ha őt ily pillanatokban látod, a setét szín, melyet legfeljebb arra gondoltál használhatónak, hogy vele fekete betűk mázoltassanak, izzani kezd, s csak jó anyagra találjon, úgy meggyújtja, mint bármily más parázs a világon. - Költeményeken kívül jobb magyar munkák az utolsó hónapokban nem jelentek meg. Jerney utazása két kvart kötetben, magában véve nem rossz, sok tudományt fejt ki a magyarok, besenyők és palócok eredetéről s rokonságáról szólva, azonban állandó becse a munkának nem lehet, minthogy a bizantinusokat csak a fordításból esmervén, minthogy ez igen hibás, oly állításokat von ki belőlök, melyek az idézett

kútfők való értelmével homlokegyenest ellenkeznek. Érdekes irodalmunkra nézve, hogy ezen hibák egy magyar kritikában (szerzőjének neve e pillanatban nem jut eszembe) igen alaposan cáfoltattak meg. Toldy magyar irodalomtörténetéből még csak néhány füzet jött ki, amit eddig láttunk, egészen olyannak mutatja e munkát, milyent Toldytul vártam. Új gondolatot vagy magasabb felfogást ne keress benne, de az anyagnak szorgalmas öszveállítását s igen csinos előadást meg fogod találni. Iskolakönyv kezdve a mithológiától a mathesisig majdnem a tudomány minden ágában jelent meg, itt-ott több is, magyarul. Közöttök a legjobb Csengerynek az ifjúság számára írott világtörténete leend (3 kötet), azonban ez még nincs bevégezve, s valószínűleg még egy ideig késni fog, minthogy Tóni részint leckékkel, részint mindenféle aprósággal, mit különböző folyóiratok s az esmeretek tára számára dolgozik, igen is el van foglalva. - Az irodalomnak legkomikusabb egyedisége - csakhogy, fájdalom, az irány, melyet követ, nem marad káros hatás nélkül - Kemény Zsiga. - Kiszámolta, hogy hónaponként 200 frtra van szüksége, s hogy eszerént sorját per 1 xr számítva ennyi (kalkuláld ki, ha tetszik) sort kell írnia, ír tehát regényt és politikát, históriát és recenziót, s mit tudom én, mennyi másfélét mind egyszerre, hogy más becsületes embernek szeme-szája eláll csak elsorolásánál, s elhitette magával, hogy ezen eljárás a lehetőleg leggeniálisabb, sőt annyira systhemába hozta e bohóságát, hogy követőkre is talált, s például Jókai újesztendőre 3 könyvtárosnál 180 nyomtatott ív megírására kötelezte magát 1852-re. Keménynél még megjárja. Talentumának természetében fekszik, hogy ha iparkodnék is kikerekített egészet alkotni - úgy hiszem -, nem tudna, de nem ír semmit, miben itt-ott meglepő szépségű helyek nem lennének, s így mennél többet firkál, annál több ily részleteket produkál - de mások, kik az ortográfián és szintaxison kívül semmivel nem bírnak, mire írónak szüksége lenne; mily irodalmi vízözön fenyeget ez oldalról. - Vigasztalásom e részben csak az, hogy valamint Scott valamelyik előszavában mondja, minden irodalom nemcsak egyes mívek kitűnő becse, hanem főképp az írott munkák száma által válik naggyá, s hogy hol sok rossz íratik, egyes kitűnő könyvek sem hibáznak, adja isten, hogy nálunk is úgy legyen, s a sok sületlenség az olvasóközönség részvétét, mit a könyvek szaporodása csakugyan tanúsítja [!] - ne rontsa meg. - Fleglernek éppen ma vettem barátságos levelét, melyre a napokban fogok válaszolni. Igen meglepett, midőn munkámnak német kiadása helyett egy magyar példányért szólított meg. - Ha könyvem kezedbe jött, írd meg véleményedet, s egyszersmind nem állna-é módodban, hogy arról a Revue de Genève-ben említés tétessék. - A 9^{ik} fejezetben, hol azt mutatom meg, a francia Burgravok hová fogják vinni a dolgokat, igen sok van, mi - mert az akkor mondottak 2^{ik} Decemberben pontosan beteljesedtek - francia közönség előtt érdekkel bírhatnának, s amint mondom, igen kívánnám, hogy munkám a külföldön említtessék, mert közönségünk jelen míveltségi fokán minden magyar írónak - főképp tudományos írónak - állása a külföld által határoztatik meg; s nemcsak a hazában, de Ausztriában is munkám eddig egy igen magasztaló, de igen középszerű bírálatnál nem hozott még más gyümölcsöket. - De most áldjon isten. Mit írtam, nem tudom, mert apró szenteim sokat háborgattak, s nincs időm a levél átolvasására; de hogy sok, azt látom, s azért mára Isten veled. Áldjon meg az Isten tieiddel együtt, kiket nőm s idősb gyermekeim öcsémmel s anyámmal együtt szívesen köszöntenek. Jövő héten a békési pusztára megyek, onnan ismét írok. Éppen havazni kezd; vigyázz a síkos úton házad mellett, s őrizkedjél komondorod szenvedélyes nyájaskodásaitól.

hív barátod
Eötvös

82. SZALAY LÁSZLÓNAK

(1852. február 12.)
Sz-Tornya 12/2

Kedves Lacim!

A pusztáról írok, hol négy nap óta jármas ökrök, bárányok és néhány komondor s igásló társaságában töltöm időmet, gyönyörködve a trágyán, mely kihordatott, és részint mint jövő évek halomra gyűjtött termékenysége még az istállók előtt fekszik, s fonnyadt vetéseimen s a még szántatlan tarlón, egyszóval élvezve mindazon gyönyöröket, miket a mezei élet az év ezen szakában nyújt, s mik előtt, ha véletlenül Olaszország helyett nemes Békés V[árme]gyébe szorul, még a nagy Máró múzsája is valószínűleg elhallgatott volna. Kérded talán, mért jöttem ide? felelet: gazdálkodni, s pedig mindazon erő megfeszítésével s komolysággal, mellyel négy gyermek apjához illik. Igaz, ha néha kinn a mezőn járok, a határtalan kilátás elcsábítja szememet, s ahelyett, hogy saját földem hantjait nézném, tekintetem a messze távolban csavarog; pusztáink leírhatatlan, de éppen azért annál érezhetőbb szépségei megragadják képzetemet. Majd egy száraz kórót követnek szemeim, mely pajzán ugrásokban - való képe az emberi szabadságnak, melyet csak az élvezhet, ki mindentől elszakadt - a téren elszalad, vagy valamely szomszédomnak nyáját s itt-ott egy lovast nézek, ki tanyájából a faluba siet; vagy ha az orosházi harang megszólal, azon töröm fejemet: ki halhatott meg, s hány szem könnyezik utána, s ugyan hány napig fog könnyezni, míg az osztály vigasztaló aktusa bekövetkezik? s más hasonló hasznosságú foglalatosságokkal töltöm időmet, de nem sokáig, mert 38 éves vagyok, s akkor a poeticák után csakhamar sorra kerülnek a practikák is, s én kegyetlenül megjózanodtam. A csillagos ég helyett esténként nagy számadási könyvemet vizsgálom, s a bevételi s kiadási Bilanz felett elfelejtem a gravitáció törvényeit, mik e világot oly csudálatosan öszvetartják, élő bizonyságául, mily hasznos a gravitás, valamint egy más természeti törvény a nyomás roppant előnyeiről győzi meg a mivelt ember[t], minden kétségen kívül lévő tényként állván azon állítás, hogy egész földgömbünk izmokra repülne szét, ha azt a kegyes levegő 15 tt teherrel □ hüvelykenként nem szorítaná öszve. - Ennyit tudok még Tomcsányitól, ha a tudományban tovább haladtam volna, kétségen kívül még sokkal szebb okokat tudnék felhozni tézisem védelmére, melyet a fizika mint kizáró tulajdonát úgyis csak bitorolja; más tudományok lévén, melyek azt sokkal inkább ex professo tárgyalják. - Tegnap csaknem az egész napot az orosházi tanyákon töltöttem. Ökrökre lévén szükségem, magam mentem a gazdákhoz, s egy szállásról a másikra, míg végre elestéledett, s ökröket ugyan nem találtam, de igen kellemes napot töltöttem, mert talán évek óta nem szóltam annyi józan, s helyét tökéletesen betöltő emberrel, mint itt, s talán soha nem érzem annyira igazolva nemzeti önérzetemet, mint ez egyszerű gazdák között. - Barátom, mily nép! mily büszke s mégis mily nyájas, mily egyszerű szokásaiban, s mégis mily fogékony minden nemes érzés iránt, mennyire művelt lelkű durva subája alatt, s mi derült minden komolysága mellett. - Vannak, kik a nép előtt akkor hajlanak meg, ha a piacon csoportra gyűl, vagy sepredékét felküldi a karzatra, hogy tapsot tomboljon vagy rosszallását tátok [tátott] torokkal ordítsa le az egyes szónokok felett; én mindég nevetségesnek vagy gyalázatosnak tartam a népnek ilynemű tiszteletét, mely néki úgyis csak ott s azóta jutott, hol s mióta felségi joga elesmértetett: de ki a népet az ekeszarvánál látta, főképp itt az alföldön, hol az igazi magyar faj lakik, az bátran leveheti előtte süvegét. - A nép mint tömeg csak anyagi hatalma által imponálhat - így is inkább idegeinknek, mint eszünknek, mert éppen a népnél az egyes egyediség sokkal inkább ki van fejlődve, minthogy ily tömegnél nagy öszvetartást tehetnénk fel; de ha az egyes individuumokat nézed, igen sok esetben megvallod, hogy nemcsak oly ember előtt állsz, ki náladnál sokkal boldogabb, de ki sokkal inkább is érdemli, hogy boldog legyen. Ha Ravasz

István urammal szólnál, kivel tegnap majdnem egy óra hosszáig beszélgettem, egyetértenél velem, ámbár most valószínűleg kétkedve csóválod fejedet. - Írtad minap, hogy a tudomány az, mi nemcsak az észnek, de a becsületességnek nyomát feltartja az emberi társaságban, s amennyire a való tudományosságról szóltál, igazad van, de mind az észnek, mind a becsületességnek van még egy képviselője, s az a való paraszt; fájdalom, hogy az esetek nem ritkák - főképp nálunk nem - de hisz máshol sem azok, hol a kettő öszvefoly, s tudós paraszt s parasztos tudós áll előttünk, s a produktum - olyan mintha tiszta víz jó földdel vegyül - sár. - S azért Ravasz uramnak teljes igazsága van, ha minden vagyonossága mellett fiait - mint kérdésemre válaszolá - parasztgazdáknak nevelteti; mert amint mondá, prédikátor mégse lenne, és aztán azt, ami ezután lesz, oskolába mégse tanulhatná meg, és azt, ami volt - kár abból sokat tudni, csak negyvenkét esztendős vagyok, s nem bánnám, ha felét is elfelejteném csak annak is, amit én tudok a múltról. - De mi közöd neked Ravasz uramhoz két telke és 112 hold saját földje mellett? Leültem asztalomhoz, hogy írjak, s elfecsegtem, mint valószínűleg, ha itt vagy, szóval elfecsegtem volna; ha kissé untatlak, az se baj. Úgy tartom, Lichtenberg mondja egy helyen, hogy a szerelem fogyását semmin sem venni inkább észre, mint ha a szerető mulatságos kezd lenni, a barátsággal is többnyire úgy van, legalább az öreg Bay és Szepesy, kik talán 60 esztendeig éltek a legnagyobb barátságban, s majdnem mindég együtt mulattak, ha Bábán az előbbit meglátogattam, többnyire szunnyadozva ültek egymás mellett a kandallónál, vagy versenyt ásítozva szítták longissimájokat, míg végre mindketten meghaltak, s a másvilágon találkozva, bizonyosan épp oly hívséggel símultak egymáshoz, mert hisz mit érne a halhatatlanság, ha az, mi legnemesebb vala életünkben, nem marad meg a síron túl. -

Minapi leveledben kérdeztél Gutzkow utolsó regényéről, el akartam olvasni, de kölcsön nem kaptam, ára pedig az ázsió miatt 24 ft p. p. s így a könyv többe kerülne, mint mit ítéletem valószínűleg érni fogna, a könyv olvasását jobb, azaz oly időkre bíztam, hol azt mástól kaphatom. Azok szerént, miket felőle olvastam, nem sokat tartok róla. Tudod, nem vagyok ellensége az irányregénynek - nincs is jogom hozzá, mert hisz magam is hasonló regényt írtam -, azonban felfogásom szerént a költőnek szabadsága e részben csak annyira terjed, hogy a létező dolgok s viszonyok között olyanokat választ előadása tárgyául, melyek egy bizonyos eszmét fejeznek ki. Mint a festő egy vagy más vidéket rajzol le, vagy több helyen létező vidékrészleteket állít össze egy egésszé, hogy egy bizonyos bényomást idézzen elé, ezt teheti, sőt ezt kell tenni a költőnek is, csakhogy az, amit leír - habár más rendben és körülmények között - csakugyan létezzen is; ki azonban, hogy eszméit testesítse, egyes néposztályokat, s a kornak bizonyos irányait személyesíti, s így létező emberek helyett úgynevezett homme typeket készít, az felfogásom szerint túlment a való művészet körén; - s mindenből, amit hallék s olvastam, úgy látszik, Gutzkow ezen hibába esett; azonban ezen, mendemonda után elmondott ítéletféle még annyit sem nyom, mint bármely nyomtatott recenzió, ámbár ezek is - habár az Allgemeinében jelentek is meg - nem érdemlenek nagy hitelt, mint például Auerbach utolsó regényéről ugyanott nem tudom, mennyi magasztalás állt, s a könyv, melyet, mert olcsóbb volt, megvettem, mégsem érdemelé meg csak az olvasást sem. - Lessing valószínűleg legalábbis ser mellett készült kritikáit napjainkban a német irodalomban cukros víz lelkesítő befolyása alatt öszvefirkált recenziócskák váltották fel, én megvallom, nem sokat tartok szomszédaink kritikájára, mióta oly igen udvariassá vált. - Riehl könyvét Über die bürgerliche Gesellschaft, mely ugyanakkor említtetett, azonban igen ajánlhatom; benne igen sok egészséges erőt fogsz találni, ámbár nézetei sokban félszegek, s az egész könyv azon hamis gondolaton alapszik, hogy Rendeket (Stände) csinálni, vagy hol egy közülök elgyengült vagy éppen elveszett, törvények által mesterségesen feleleveníteni lehet, mi végre éppoly utópia, mint az ellenkező, mely szerént a törvényhozónak akaratától függ azon szociális különbségeket, melyek geometrikus ideáljához nem illenek, megsemmisíteni. -

Elestéledett, vagy jobban mondva eléjjeledett a pusztán; jókor kell felkelnem, s azért isten veled! Ha nappal kinézel ablakodon, mi egészen más tárgyakat látsz magad előtt, mint én. Neked a szép Konstanzi tó jutott, mely öt országnak határát képezi - mi egyébiránt nemcsak a tó nagyságát, hanem az országok kicsiségét is bizonyítja - Te hegyeket, falukat, városokat, gőzhajókat, nem tudom, mi mindent látsz; ablakomból csak nehány fa, egy cselédház, távolabb egy gémeskút, s a kép fenekén Orosháza városa látható, a többi véghetlen rónaság, melyben csak néha egy gensdarm emlékeztet a civilizációra, de ha éjszaka kinézünk ablakainkon, Te Rorschachon, én Csabacsüdön, s mert a föld setét, az ég felé vetjük szemeinket, akkor egyet látunk, Te csillagokat s csillagokat én, ragyogva egyenlő szépségben a bércek s róna felett. Mégis jó, hogy vannak e földnél magasabb dolgok szemeink előtt, quae sursum sunt quaerite, mondja Szent Pál, s helyesen, mert jobb emberek néha csak ott találkozhatnak. Írj mentül elébb, tiszteld nődet, csókold gyermekeidet s szeresd

hívedet Eötvöst

83. SZALAY LÁSZLÓNAK

(1852. február 22.)
Velence 22/2

Kedves Lacim!

Visszatérve Békésből itt találtam leveledet. Midőn Ágnes kezembe adá, s a gyermekek zajgása között, mellyel fogadtak, sorait átfutottam, csaknem oly érzés tölté szívemet, mintha Te is itt vártál volna többi kedveseimmel, s kezet nyújtva elmondanád, mi 14 napi távollétem alatt magát eléadta. Bár így lenne, nem hiszed, mennyire nélkülözlek sokszor. - Ha körülnézek, annyi helyet látok üresen magam körül, hogy ősz hajak nélkül is szinte aggastyánnak érzem magamat. Pap Endre szinte azok közé tartozik, kik elmentek, nem messze, de kissé mélyebbre, mint hogy őt valaha megláthatnánk többé, oda, honnan, ha hatalmában állna is, bizonyosan senki e világra vissza nem térne többé. - Meghalt, s ez oka, mért nem említém, mert talán önösség, talán megszokás azon korból, hol a haláltól még borzadunk, de a hír, hogy valamelyik azok közül, kikkel éltünk s éreztünk, sírjába szállt, mindég elszomorít. Munkáinak kiadásáról gondoskodva van, s ha akkoráig, mikorra Fleglernek az általa kért könyveket elküldöm, megjelennek, elküldök egy példányt számodra. Bárminő legyen irodalmi becsek, Te sok érdekest fogsz találni bennek, éppen azért, mert szegény Endre azok közé tartozik, kik a világ s az általános emberi természet titkait talán nemigen esmerék, de annál több személyes titkokat mondanak ki költészetekben, s akárminek festését tűzik ki feladásul, mindég csak saját tükörképeket mutatják a világnak; s felfogásom szerént e szerfeletti szubjektivitás, a költő barátjainak ily míveket, minden művészi hiányaik mellett, kétszerte kedvesebbé teszi minden másoknál. Széchenyi régi állapotában van, s szívem megindul, ha reá gondolok; azon másik jó esmerősöd, ki hasonló sorstól fél, bizony elgyötri magát e gondolattal még most is sokszor, s ennek következtében sok borzasztó órákat tölt, ámbár még legnyugtalanabb pillanataiban is avval vigasztalja magát, hogy egész életén át hypochondricus volt, s hogy ez is szintúgy egy neme a hyp[ochondriának], mint bármily más betegség képzelete, azonban mit használ, ha magát, kit egyébként házi szerencse környez, s ki minden hiányai mellett nem is egészen haszontalannak érzi magát - e képzelgések által sokszor napokra, sőt hetekre nyomorultnak érzi. Csak lenne e hypnek orvossága, ki esmerősünket ettől szabadíthatná meg, több jót tenne vele, mint ki neki Kalifornia minden aknáit egyszerre odaajándékozná. Csakhogy valóságos bajoknak nehéz orvosságot találni, de képzelteknek bizonyosan még nehezebb, én

legalább még nem esmerek esetet, hogy valakit, ki magát igen okos embernek gondolta, az ellenkezőről bármennyi okokkal meg lehetett volna győzni, s mért volna az ellenkező képzelet könnyebben legyőzhető. Ki magának egyszer fejébe verte, hogy rögeszméi lehetnének, s ki azután sokat gondolkozva, mi lehetne a legszörnyebb rögeszme, elképzelte, hogy már benne van, s kinek ez azután minden alkalommal eszébe jut, annál többször, mentül inkább fél tőle: az mit tegyen? Ha tudsz orvosságot e baj ellen vagy hogy valaki hasonló állapotból megszabadult, írd meg; bizony jót teszel esmerősünkkel, ki egyébiránt csak Lichtenbergben és Johnson Brougham által írt biográfiájában talál vigasztalást. - De legyen erről elég, leveled további tartalmára vonatkozólag válaszom: hogy Cherbuliez munkáját a Svájci Demokráciáról szinte esmerem, s iránta egészen osztom véleményedet - Tocqueville egészen francia a szó legszorosabb értelmében, s azért mindenekelőtt hangzatos frázisokat keres, mely[ek] között egyes igazságokat talál, de igen sokszor mást is - hogy Cherb[uliez]-nél jobb vagy más bírálót nem óhajtok, s véghetlenül lekötelezve érezném magamat, ha őt e feladás elvállalására bírhatnád, magától értetik, azonban valamint ha munkámat megbírálta, azonnal levélbe megköszönném fáradságát, úgy magamat ahhoz, hogy őt magam szólítsam fel, nem határozhatom el, főképpen azért nem, mert utolsó időben ily lépéseket - melyek előítéleteimnél fogva in propria causa előttem mindég lealázóknak tetszenek - sikeretleneknek tapasztaltam. Többeknek küldém meg könyvemet - többeknek csak azért, mert őket oly embereknek esmérem, kik a fejér papírt - mint Majláthról mondják - nem tűrhetik magok előtt, s mindent be- és befirkálnak. - Ha Raumer vagy Mittermaier válaszait olvasod - ha találkozunk, talán közlöm - azt hinné az ember, hogy felfogások szerént a politikus irodalom korcsmájában a legény csak én vagyok. Fallmerayer pozitív megígérte, hogy legfeljebb november végéig hosszabb esmertetést fog közleni munkámról, de mindeddig nehány általjánosan magasztaló frázison kívül sem az utóbbi lapban, sem máshol bírálat nem jelent meg. - Küldeni fogok a jövő alkalommal két német példányt, az egyiket küldd, ha jónak látod, Cherbuliez-nek, a másikat Blackwellnek (ezt is természetesen csak ha jónak látod, azonban hiszem, az utóbbit nem hasztalan fognád felszólítani, az elküldésre tett költségeket írd meg nekem, hogy azokat Rosty Pali által, ki téged tavaszkor meglátogatand, megtéríthessem) s azután elvárjuk a sikert. - Hogy levelemet ne végezzem kérés nélkül - melynek egy régi de arte epistolaria írt munka szerént levélben hibázni nem szabad, eledbe terjesztem a következőt. - Egy históriai zsebkönyvet fogunk kiadni. A hazai, főképp irodalmi történeteket érdeklő adatoknak - miknek közzététele csaknem a fő cél - bőségében vagyunk, azonban egyes nagyobb dolgozások is kellenének (akár biográfia, akár valamely egyes történeti tárgy rövidebb monográfiája), nem határozhatnád el magad ilyennek megírására. Ha igen, kérlek, add tudtomra, gondom lesz, hogy ne fáradj igen tisztességes honorárium nélkül. - Rövidebbek soraim, mert kissé rosszabb kedvű vagyok. E napokban - mihent t. i. Tornyáról írt levelemre válaszolsz, ismét hosszú episztolával állok elődbe. Irodalmi s egyéb barátaink tisztelnek. Nőm s gyermekeim szíves köszöntéseket küldenek a Tiéidnek. Felelj és szeresd

hívedet Eötvöst

Amit Radowitz munkámról írt, azt igen konfidenciális levelekben írta, igen restelleném, ha Flegler továbbmondaná; minthogy az, hogy ily dolgokat neked megírok, annak, ki a közöttünk létező viszonyt ismeri, csak megjárja, de ha ily dolgok továbbmennek, nevetségessé tehetnének.

84. SZALAY LÁSZLÓNAK

(1852. április 5.)
Velence 5/4

Kedves Lacim!

Körülbelül két hete, hogy Március 4^{én} írt soraid kezembe jutottak; képzelheted, hogy nemigen kellemetes és nyugodt napokat tölték azóta, másképp bizonyosan rég feleltem volna. Elébb öcsém betegedett meg, s helyette Püspökladányon a pusztarészt, melyet árendában bírt, át kellett adnom a kamarának, azután gyermekeim közül három esett vereshimlőbe, úgyhogy az egész idő alatt alig jutottam csak gondolkozáshoz is. Gyermekeim baja, hála az égnek, minden veszély nélküli, öcsém ismét fellábadt, s így lassanként elébbi életmódomhoz fogok, s elmaradt dolgaim között mindenekelőtt felelni akarok szíves soraidra. - Mit munkámról írsz, nagy örömömre szolgált. Éppen mert az egész előttem fekszik, minek ez első rész csak bévezetése, magam is többre becsülöm e dolgozatomat minden egyéb munkáimnál, s habár minden, ami új s mélyebben átgondolt, éppen azért, mert új, s nem közmondássá vált frázisokból férceltetett öszve, néha éppen semmi elesmerésre nem számolhat, s mindenesetre csak lassabban hathat, az írónak jólesik, ha az, mit ő maga fáradsággal dolgozott, legalább azok által, kikre legtöbbet tart, silányságnak nem nézetik. - Egy észrevételednél azonban jóízűt nevettem, s ez könyvem római katolikus zamatját illeti. Éppen pár órával, mielőtt leveledet kaptam, egy hosszú bírálatot olvastam reverendissimus Danielik Kanonok Úrtól, mely a Religio és Nevelésben vala megjelenendő, s melyet ő, mert lapja - nem tudom, mi oknál fogva - policialiter felfüggesztetett, külön adott ki. E bírálatban a kanonok sok dicséretest mond a szerző nagy tudományosságáról, ámbár a könyv általa kissé nagyon is absztrakttá, s mint hiszi, a közönség által élvezhetetlenné vált, a fő panasz azonban az antikatolikus szellem, a római elvekkel egyenesen ellenkező irány, mely az egészt átlengi, s annál károsabb, mert a Szentírás és szentatyák mondataira támaszkodik. - Midőn leveledben az ellenkező vádat olvasám, eszembe jutott az idő, melyben cikkelyeink a Híradó és a régi Pesti Hírlap által egyenlő tűzzel támadtattak meg. - Hidd el, öregem, ez egyszer - s talán nem is történik többször - a reverendissimus az igazsághoz náladnál közelebb járt, s helyes papi előérzettel irányomat helyesebben fogta fel. - Nem minden, mi a reformáció ellen mondatik, katolikus azért. - Ha azon szellemi s tudományos mozgalmakat tekinted, melyek a reformációhoz vezettek, Bako vizsgálódási modora, s mindazoknak fáradozásai, kik ahelyett, hogy vakon higgyenek, tudni akarnak, re ipsa ugyanezen irányhoz tartoznak. De azon mozgalmak között, melyek a reformációt előidézték, s a reformáció eredményei, azaz az orthodox protestantizmus között roppant különbség létezik. Az, mit Erasmus és humanista társai, mit Hutten és Sickingen, mit Husztól kezdve Zwingliig minden bátrabb teológok eléidézni akartak, az bizonyosan nem az augsburgi konfesszió vala, mely Bako rendszerével s a protestantizmus alapelvével szintúgy ellenkezésben áll, mint a tridenti zsinat bármelyik kánonja. - Mert ha a protestantizmus alapja a szabad vizsgálat, azok, kik 530-ban egy bevégzett hitvallomást, melyen többé változtatni nem szabad, adtak be, a protestantizmus alapelvéről mondtak le, s azért azok, kik ezen elvnek akkor hívei maradtak, s hívei most három század után, elveiket szintúgy az ortodox protestantizmus, mint a katolicizmus ellen kénytelenek védeni. - A teológiához munkámnak nincs köze, én a vallást s in specie az egyes hitfelekezeteket csak azon szempontból tekintem, miként s mennyire folyt be mindegyikök a közállományra, főképp a polgári szabadságra, mely minden rendezett közállomány alapját képezi. S ha a dolgot előítélet nélkül ezen szempontból tekinted, meg fogsz győződni, miként a protestantizmusnak elvei - értem mindég az ortodox protestantizmust - a polgári szabadságra nézve sokkal veszélyesebbek, mint azok, melyeket a katolicizmus legalább addig követett, míg a protestantizmus által állásában veszélyeztetve

nem vala. - A római katolicizmus, azon küzdelmek által, melyek között függetlenségét a világi hatalom irányában feltartá, sőt egy időre felsőbbségét vívá ki, elhinté a polgári szabadság magvait, s megőrzé a világot oly állapotoktól, minőket az egyházi s világi hatalomnak egyesítése a bizánci birodalomban előidézett. A protestantizmus híres cujus regio illius religio elvével oda vezette a világot, hogy a római corpus juris - s pedig nem a respublika, hanem az impérium corpus jurisa - egy időre csakugyan evangéliummá vált. Nézd a 17^{ik} és 18^{ik} századot, s itt látod az eredményeket, melyeket az ortodox protestantizmus a polgári társaságra előhozott. - A tárgy nagyobb, mint hogy egy levélben, főképp hol a mellékszobában négy gyermek lármázik, iránta való nézeteimet leírhatnám. Nem hagytam fel a reménnyel, hogy még az idén meglátlak, ha találkozunk, beszélni fogunk e dologról. Meglehet azonban, hogy könyvem második része, mely az év vége előtt alig jön sajtó alá, még nálamnál elébb jön hozzád, akkor majd szólunk az egészről. Az okot, melyért, quant à la forme, nem vagyok egészen igazságos, helyesen találtad ki. Nem gondolod, mennyi nehézséggel jár jelen viszonyaink között a *lehetséges* formának kitalálása, hol sok tárgynál csak a premisszákat állíthatom fel, s a konzekvenciák vonását olvasómra kell bíznom; azonban vigasztalásom, hogy in essentia semmit, mit valónak tartok, nem ferdítek el, s hogy valamint az, mi munkámban gyenge, idővel - mint jól mondod - magában lehull, úgy az, minek csak alapjait rakhatom le, ki fog építtetni, habár mások által is.

Köszönöm Cherbuliezt - a munka maga nemében igen jó - megküldöm helyébe Teleki 1^{ső} kötetjét, mely a napokban fog megjelenni.

Két német példány, Cherbulieznek és Blackwellnek, úton van. Ha az utolsót rávehetned, hogy valamely angol reviewban könyvemről írjon, leköteleznél. Nőm, s egész családom tisztelnek. A gyermekek annyira lármáznak - mi legjobb jele, hogy betegségek nem súlyos - hogy valószínűleg e soroknak értelmét alig találhatod ki. Áldjon meg az ég

híved Eötvös

85. br. JÓSIKA MIKLÓSNAK

(1852. augusztus l. előtt)

Kedves Barátom!

Nincs Brüsszelbe semmi dolgom, s mint gondolhatod, igen sietek családomhoz, melyet csaknem két hónapja hogy nem láttam, azonban nem tudok elmenni oly közel melletted anélkül, hogy beszóljak. Augusztus 1-én este tehát nálad leszek. Azon esetre, ha az estét otthon nem töltenéd, add tudtomra néhány sorban, melyeket számomra a Hotel Windsorban hagysz, hol találhatlak, mert másnap reggel tovább kell folytatni utamat. Kedves nődnek mondd tiszteletemet. Viszontlátásig híved

Eötvös

86. SZALAY LÁSZLÓNAK

(1853. április)

Kedves barátom!

Felszólításod következtében szóltam könyvárusainkkal, de tőlök csak azon választ nyerém, hogy a jelen viszonyok között semmi tudományos kriminális jog kiadásra vállalkozni nem mernek, ha abban a jelen ausztriai büntetőtörvény, mely nálunk behozatott, nem képezi a főtárgyat. Ennek kommentárját vagy oly büntetőjogot, melynek ez alapját képezné, minden könyvárus örömmel fogadná el, s reá azonnal - s amint hiszem, kedvező feltételek alatt - szerződnék, tudományos munkát, akár a jog filozófiáját, akár történeti kifejlődését tárgyalja, ildomos uraink biztos veszteségnek tartanak. Csengery (ámbár Macaulay fordításából még nyomtatási költségeit sem kapta ki) másképp vélekedik, s azt hiszi, hogy ha munkádra előfizetést hirdetnél, biztos haszonra számolhatsz; én ellenkező nézetben vagyok, s azért, ha csak a könyvárosok kívánatja szerént az ausztriai kódexet feldolgozni nem akarod, azt tanácsolom, hogy terveddel hagyjál fel. - A magyar olvasóközönség nem csökkent, sőt szaporodott, s a legsilányabb regény vagy novellát inkább veszi, mint elébb, a tudományos irodalomnak azonban talán jövője lehet, jelenje bizonyosan nincs. Asztalmozgató ivadékunk még a természettudományok körében is csak azt keresi, mi a képzelethez szól, a társadalmi tudományokban eped a múltakon, ábrándozik a jövőről, emlékezni és reményleni akar, minden pozitív fogalmaktól s tudománytól megvetéssel elfordul. Eltörpült a világ, elvesztette bizodalmát az emberi ész tehetségeihez, s azért a legnagyobb közönösséggel tekinti a tudomány haladásait. - Nálunk legalább így állnak a dolgok, s ebbül körülbelül kiveheted azon élvezetet, melyet az irodalom körében találunk, többi viszonyainkat a hírlapokból s abból gyaníthatod, hogy oly ritkán írunk. - Öcsém valamivel jobban van. A nyarat az Emsi fördőben fogja tölteni. Valószínűleg május végső napjaiban indulunk el. Talán találkozhatunk,

híved Eötvös

87. br. JÓSIKA MIKLÓSNAK

(1853 nyarán)

Kedves barátom!

Mért nem jövök magam, azt praecindálva attól, hogy a gyógyítást félbeszakasztani nem akarom, könnyen megmagyarázhatod magadnak, ha mondom, hogy több úriembert találtam itt, ki jelen kormányunkkal igenis szoros összeköttetésben áll, s brüsszeli utazásomat valószínűleg referálni fogná. E soroknak átadója sógorom, Rosty Pali, a cél, melyért Brüsszelbe megy, az, hogy Trumperlnél egy Batthyányi Kázmérnak szóló váltót szerezzen, melyet én neki Párisba küldhetek, igen lekötéleznél ennélfogva, ha sógoromat, ki pénzviszonyokban még kissé tudatlan, Trumperlnél feladása véghezvitelében segítenéd, s engem néhány sorban Batthyány adresszáról s azon módról, melyben neki a pénzt legjobban elküldhetem, tudósítanál. Bocsánatot, hogy e kéréseimmel fárasztalak; a barátság, mellyel Batthyány s irántam mindig viseltettél, mentségül fog szolgálni. Tiszteld nevemben szeretetreméltó nődet, kinek anyjától még egy *nem tudom mit?* mit minap átadni elfelejték, s a ruhát, melybe az ezüst bé volt takarva, küldöm el. Reménylem, az ezüstneműk eddig kezedben vannak. Ne felejtsd hívedet

Eötvöst

88. CSENGERY ANTALNAK

(1853. december 24.)
24/12 1853.

Kedves barátom!

Igen sajnálom, hogy a vörös himlő miatt, melytől nőm fél, ma este nem látogathatlak meg. Aggasd helyettem e kicsiséget gyermekeid karácsonyfájára. - Kis keresztfiam a kést és villát, melyet neki küldök, nem használhatja még, de reménylem, buzdításul fog szolgálni e kis ajándék, hogy kis fogait annál hamarabb tolja ki. Adjon isten boldog ünnepeket neked s kedves feleségednek, kit nőmmel együtt tisztelek, s tartsa meg gyermekeidet, hogy e szomorú időben, hol a férfiú örömöt nem talál, legalább magad körül lással örömöket. Gyermekeinkben a jövőt látjuk magunk előtt; ki mondhatna le minden reményről e mosolygó arcok között.

Híved
Eötvös

89. CHARLES DE MONTALEMBERT GRÓFNAK

(Fordítás németből)

(1854. június 15.)
15/6 854.

Gróf Úr!

Amikor megköszönöm az Ön márc. 24-én kelt lekötelező sorait, először is elnézését kell kérnem azért, hogy csak most és hogy németül válaszolok rájuk. Minthogy ebben a nyelvben - noha ez szintén idegen nyelv számomra - gyakorlottabb vagyok, Ön ezt az utóbbi körülményt ugyanolyan természetesnek fogja találni, mint azt, hogy válaszomat elhalasztottam addig a pillanatig, amíg művem befejezését is elküldhetem Önnek. Minthogy a második rész kizárólag a jelenlegi viszonyok bírálatát tartalmazza, és azokra a veszélyekre akarja felhívni a figyelmet, amelyek a fennálló állami berendezkedésekből adódnak, egészen természetes, hogy a benne felállított tételek látszólag a despotikus államformának kedveznek. De ez az eset csak akkor áll fenn, ha azok a biztosítékok, amelyekkel a szabadságot jelenleg körülvették - és amelyeket levelében Ön is tökéletlen, kompromittált biztosítékoknak nyilvánít - a szabadság egyedüli, manapság lehetséges biztosítékai - márpedig ez a nézet szilárd meggyőződésem szerint téves.

A múlt században mindent megtettek azért, hogy az összes arisztokratikus, konzervatív, tartományi intézményt, és egyáltalán mindazokat az intézményeket, amelyekben Ön is, Gróf Úr, a szabadság egyedüli igazi biztosítékait ismeri fel, lehetetlenné tegyék, és minthogy az újjáéledt ókori stúdiumokat Franciaországban korábban és alaposabban űzték, mint Angliában, sőt mint akár Németországban, így az Ön hazájában messzebb mentek ebben az irányban, mint más országokban. A francia nép - talán a világ javára, de bizonyosan nem a saját szerencséjére - Istentől a kezdeményezés küldetését nyerte, és minthogy túlságosan könnyen fellelkesíthető, törekvéseiben egyoldalúvá válik. Franciaországot teljesebb mértékben centralizálták, mint a világ bármely más országát, és elismerem, hogy azokat az intézményeket, amelyek oly sokáig szolgáltak a szabadság szilárd biztosítékaiul, ott nehezebb újjáéleszteni, mint bárhol másutt - lehetetlennek azonban Franciaországban sem tarthatom ezt, mégpedig azért nem, mert úgy

tűnik nekem, hogy az állam decentralizálása a dolgok természetében rejlik, egyideig erőszakkal el lehet nyomni, de sohasem lehet egyszersmindenkorra lehetetlenné tenni.

Az, amit az államművészet területén Richelieu-től a legújabb korig az Ön hazájában véghez vittek, engem mindig a francia kertművészetre emlékeztet, amely, mint minden versailles-i divat, beutazta a világot. A szabadon növő erdőre egy szabályos város formáit kényszerítették rá, és addig nyesegettek minden fát, amíg zöld lombja beillett az egyenes falba. Aki nem látta Versailles-t vagy hasonló kerteket, alig hinné, hány főágat lehet a fáról leválasztani, anélkül, hogy ebbe belepusztulna - de vajon következik-e ebből, hogy annak a formának, amelybe oly hosszú éveken át belekényszerítették a fákat, most már örökre meg kell maradnia? Vajon - ellenkezőleg - nem teljesen bizonyos-e az, hogy csupán a kertészek eltávolítása és az örökös nyesegetés és erőszakolás feladására van szükség, és mindezek a fák újból természetes alakot fognak ölteni. A természetellenes bánásmód által okozott kárt persze sokáig - sőt egészen talán soha - nem lehet jóvátenni, és az a hársfa, amely egy évszázadon át glédában állt, nem egyhamar lesz a szabad erdei fához hasonlatossá: de hogy attól a pillanattól fogva, amikor lehetővé teszik számára a szabad fejlődést, egyre jobban közeledik majd a természetes formához, az ugyanolyan bizonyos, mint ahogyan meggyőződésem szerint az államban is egészen hasonló eredményeket lehet elérni ennek az egyszerű eszköznek a segítségével, amely valójában csak annyiból áll, hogy felhagyunk teljesen célszerűtlen erőfeszítéseinkkel.

Az a forma, amelyben a francia államot elrendezték, kétségkívül a legelőnyösebb azoknak a számára, akik a hatalmat ténylegesen birtokolják, és természetes, hogy erről az oldalról mindent megtesznek, hogy szétrombolják a gyenge maradványait azoknak az intézményeknek, amelyek évszázadokon át szolgáltak biztosítékokul a szabadság számára. Ez a törekvés egyébként csak akkor érheti el célját, ha a tudomány és a közvélemény támogatja, és éppen ezért nekem úgy tűnik: korunk egyik legfontosabb feladata abban áll, hogy a tudománynak és a közvéleménynek ezzel a hibás irányával férfiasan szembeszegüljünk, még ha ez azzal a veszéllyel jár is, hogy egyideig félreértenek bennünket. Mert én is teljesen osztom az Ön véleményét, hogy a parlamentáris kormányzat tökéletlen biztosítékait előnyben kell részesíteni mindenféle biztosíték hiányával szemben, és azt hiszem, hogy éppen a parlamentáris kormányzati forma javára érvényesülő előítéletek a felelősek mindennemű egyéb biztosíték tökéletes hiányáért - ugyanis csak azért mondtak le olyan könnyűszerrel ezekről, mert a parlamentáris kormányzati formát a szabadság elégséges biztosítékának tekintették. A belső viszonyok bármely javulásának első feltétele éppen a parlamentáris kormányzatra vonatkozó nézeteink helyesbítésében áll. Csak ha végre belátták, hogy a parlamentáris kormányzati formát ugyan a tartós szabadság koronájának, de sohasem alapjának kell tekinteni, szűnik meg majd az az elvakult lelkesedés is, amellyel most - és méghozzá a szabadság nevében - szembeszállnak mindazzal, aminek révén az állam teljhatalma a szabadság érdekében korlátozható.

Jól tudom, hogy egy olyan író, akinek - hogy szélesebb körben megértsék - művét anyanyelvéről először németre kell lefordítania, helyzete szerint nem látszik arra hivatottnak, hogy földrészünk tévedéseit helyreigazítsa; bármily sokoldalúan vitatták meg könyvem első részét Németországban, távolról sem hiszem azt, hogy ezáltal sokkal járultam hozzá a fennálló tévedések helyesbítéséhez, de éppen mert úgy hiszem, hogy azok a tévedések, amelyek Franciaországból terjedtek el világszerte, csak Franciaországban igazíthatók ismét helyre, voltam bátor művemet - amely egyébként aligha vonta volna magára az Ön figyelmét - Önre rátukmálni, annál is inkább, mert ennek iránya teljesen analóg azzal, amelyet Ön sajátmaga követ. Mert bárki, aki keresztény szempontból az egyház szabadságáért száll síkra, ugyanúgy azok ellen az intézmények ellen dolgozik, amelyeken a parlamentáris kormányzati forma alapul, mint ahogyan bárminő, szabadabb községi és helyhatósági szabályzatra vagy az egyén szabadságára irányuló törekvésnek közvetve mindig az egyház szabadságához kell vezetnie. A

két kérdés elszakíthatatlan kapcsolatban áll egymással, és legyen szabad megjegyeznem, hogy a keresztény egyháznak az őt megillető önállóság kivívására irányuló összes erőfeszítései meddőek lesznek, ha csakugyan abból a meggyőződésből indulnak ki, hogy az államhatalom korlátozása - azaz az államhatalom korlátozására egyedül képes intézmények alapítása - korunkban lehetetlenné vált.

Teljesen megértem, hogy Hello művének említése meghökkentette Önt. Egyébként sem az a hely nem ismeretlen előttem, amelyet Hello az Önök irodalmában elfoglal, sem azoknak a kiváló férfiaknak a művei, akiket Ön levelében említ, de éppen a szerző középszerűsége folytán éreztem indíttatva magamat arra, hogy a parlamentáris kormányzati formára vonatkozó nézeteket inkább az ő, semmint Guizot, Villemain stb. műveiből merítsem; először is mert az utóbbiak sokkal értelmesebbek annál, semhogy a felállított alaptételek következtetéseinek levonásában szigorúan konzekvensek lennének, továbbá azért, mert Hello korlátolt nézetei sokkal általánosabbak Franciaországban, mint Guizot-éi vagy Villemainéi, és én művemben nem kiváló férfiak megcáfolására törekedtem, hanem arra, hogy általánosan elterjedt tévedések következményeire felhívjam a figyelmet. - Ami Lamartine-ra vonatkozó nézeteimet illeti, ezeket Radowitz (akivel könyvem első részéről több levelet váltottam), Raumer (aki röviddel a februári forradalom után Párizsban volt) és egyáltalán mindazok helytelenítették, akik voltak olyan szívesek munkám gyöngéire figyelmeztetni engem. Egyébként mindennek ellenére még mindig nem tudok egyetérteni azzal az általános elmarasztaló ítélettel, amelyet Lamartine fölött kimondtak, mert nézetem szerint a Franciaország és Európa jelenlegi helyzete miatti felelősség nem azoknak a vállára nehezül, akik a reformbanketteket 1847-ben megkezdték, hanem inkább azokat kell terhelnie, akik - hogy mindenkit erősebben az államhoz láncoljanak - szétszaggattak minden más köteléket, amelyek az egyeseket különben a rendhez és erkölcsiséghez való ragaszkodásra késztették volna, és ezáltal az egész társadalmi rendet véletlenektől tették függővé. Azt hiszem azonban - és Ön, Gróf Úr, igazat fog adni nekem -, hogy azok közül a férfiak közül, akik 1850-től, sőt már korábban ezen a nagy művön dolgoztak, bizonyosan nem Lamartine gyakorolta a legnagyobb befolyást. Nem tartozom Lamartine államférfiúi képességeinek csodálói közé, de azt hiszem, hogy szilárdan meg lehetünk győződve egészen hamis nézetekről is, és azt hiszem, hogy Lamartine esete éppen ez.

Még egyszer kérem Önt, tekintse könyvemet annak a megkülönböztetett tiszteletnek jeléül, amelyet Ön iránt, Gróf Úr, érzek. Maradok

az Ön igaz híve
B. Eötvös József

90. SZALAY LÁSZLÓNAK

(1854. június 24.)
Pest 24/6

Kedves Barátom!

Csak azért írom e sorokat, hogy tudtodra adjam, miként egész családod, ante omnes a kisfiú, tökéletesen egészségesek, helyettek most az én háznépem fekszik az ágyban. Feleségem kisfiút szült, s Loránd fiam majdnem három hét óta iszonyatosan köhög, anélkül, hogy e köhögésnek valóságos okát esmernék. Mióta öcsém hektikába esett, és én magam az idén három hétnél tovább vért köptem, a mellbajt családi örökségnek tekinthetjük, s képzelheted az aggodalmakat, melyeken feleségemmel együtt keresztülmegyek. - Azzal vigasztalom maga-

mat, hogy életemben - legalább a 16^{ik} évtől a 24^{ikig} - én is boldog órákat éltem, s hogy valószínűleg ugyanezen korban gyermekeim is fognak jó napokat élvezni; s hogy végre a világ sora úgy hozza, magával, hogy ha az ifjúság eltűnt, az élet - a magyar közmondás szerént - gyönyörűségből gonddá váljék. Sustine et abstine; végre nincs más életfilozófia számunkra. - Irodalmi munkásságunk - azokat kivéve, kik, mint Kemény, regényeket, s novellácskákat firkáinak; minek ere bennem kiveszett - abban áll, hogy eszünk s tudományunk tőkéjét, a lehetőleg csekély aprópénzben adjuk ki. Én, mióta Uralkodó eszméim 2^{ik} kötetje megjelent, nem dolgozok semmit; kissé megsokalltam a tapasztalást, hogy oly munkáért, melyen 5 esztendeig dolgoztam, 1 garas honoráriumot nem tudtam szerezni. De hagyjuk ezt. Azok után, miket nődtül hallék, reménylem, hogy e dolgokról nemsokára személyesen szólhatunk. Te, ha visszatérsz - minek, miután egyszer ausztriai passzusod van, semmi nehézségei nem lehetnek - legalább régi barátidat híven s szeretve fogod találni, mások még ezzel sem dicsekedhetnek. - Ég áldjon meg

híved Eötvös

91. SZALAY LÁSZLÓNAK

(1854. szeptember 12.)
Buda 12/8 54

Múlt hó 27^{én} hozzám intézett szíves soraid csak ma jöttek kezembe. Az egész múlt hetet Békésben töltém, hol egy törött cséplőgép romjai felett a gazdaságnak minden kellemetlenségeiben gyönyörködtem. Fogadd köszönetemet a baráti szavakért, mikkel vigasztalsz, s hidd el, fájdalmaim között a legnagyobb bizonyosan az, hogy hasonló körülményekben többé vigasztalásra szükségem nincs. Ha elébb hasonló csapás ér, egy évig nem hegedett volna be sebem, most alig érzem azt. Negyvenegy évi tapasztalás után nem oly kellemetes dolognak találtam az életet, hogy azt, ki nyugodni ment, mielőtt még kifáradt, s a boldog vakációt elérte anélkül, hogy az élet kemény oskolájában megkínozták, sajnálni tudnám. - Több 15 évnél, hogy Dessewffy Emilt, kivel akkor szoros barátságban éltem, hasonló baj ért. Éppen ott valék, s egy kis költeményt írtam, mely azóta elveszett, de melynek utolsó strófáját még megtartottam. -

Szülék, ne sírjatok!
Hisz azt, mi életünkben szép
Ő már élvezte itt:
A nap meleg tekintetét
S anyának csókjait.

S vajon nem igaz-é ez minden gyermekről talán, de olyannál bizonyosan, kit az ég Ágneshez hasonló anyával áldott meg. Kisfiam a hat hét alatt, melyet e világon töltött, több szeretetben részesült, mint sok ember hatvan éves koráig, s bizony nem rossz dolog átmenni e földön anélkül, hogy valakinek szeretetét elvesztettük, s mást, mint jó embereket esmertünk volna. - Igaz, hathetes korunkban kell meghalnunk, hogy ily sorsra számolhassunk - de ha úgy van, akkor talán nem nagy baj, ha ilyenkor halunk meg, hidd el, Lacim, ha velünk is az történik, baj lett volna talán a magyar irodalomnak, de bizonyosan nem magunknak. - Hagyjuk e témát, melyből láthatod, hogy néha Karthauzi hangulatomba süllyedek vissza, a különbség csak abban fekszik, hogy a világfájdalom helyébe most saját fájdalmaim léptek.

Mikor utólszor Pesten voltam - azaz 14 nap előtt - történeted 4ik kötetje még nem volt a könyvárusoknál kapható, csak Csengery ítéletét mondhatom, ki mintegy 25 ívet olvasott belőle, s munkádat dicséré. Keletjére nézve biztos lehetsz; kritika nálunk jelenleg nem létezik, egyeseknek könyved előbbi részeit illető véleményéről csak annyit mondok; hogy az öreg Teleki erről szólva kinyilatkoztatá, hogy ő lehetetlennek tartotta volna, hogy Mátyás s a Hunyadiak koráról valaki, ki nálánál annyival kevesebb okfőket esmer, oly való képet adhasson, mint te munkádban. - E nyilatkozat több belső beccsel bír sok kritikánál, s miután a tisztelt öreg által többször ismételtetett, többet is használt. - Mi saját munkámat illeti, attól nem várok többet, mint hogy legfeljebb költségeimet hozza be (mert saját költségemen nyomattam). Éppen mert a legjobb, mit írtam, s magában véve sem rossz könyv, nem nagy sikerre számolhatunk; a legnevetségesebb az egésznél az; hogy a könyvet 49-ben azért kezdtem írni, hogy vele pénzt szerezzek. Úgy látszik, nem sok szerencsém van pénzbeli spekulációknál.

Ha lehet, jer, barátom, mentül elébb. - Szép dolog, ha az ember oly városban lakik, hol a Gerechtigkeitnak egy egész utcája van, de nem hiszed, mennyire vágyódunk utánad. Én legalább, ki már csaknem megszoktam a gondolatot, hogy távol egymástól őszülünk meg, mióta visszajöttödet a lehetőségek sorába számítom, alig várhatom a pillanatot. Sok idő múlt, mióta én a berni kantonban jártam, s neked, ki akkor honn valál, leveleket írtam; a világ megfordult azóta, de barátságunk nem változott. Ég áldjon meg. - Szeretném, ha jöttöd napjáról tudósítanál

híved Eötvös

92. ARANY JÁNOSNAK

(1854. október 16.)
16/10 54.

Tisztelt barátom!

Miután Kegyed Toldi estéjének végszavában azon aggodalmát fejezi ki, hogy azok, kik e művet az első Toldival öszvehasonlítják, itt azon gyermeteg eléadást sat. találni nem fogják, mely amabban elismértetett, talán nem veszi rossz néven, ha ezen aggodalom ellenében óvással lépek fel, s részemről kinyilatkoztatom, hogy én semmiképpen ezek közé számíttatni nem akarok. Ha valaha művet láttam, mely minden követeléseimnek megfelelt: Toldi estéje az, s bármit mondjon a kritika jelenleg, a jövő bizonyosan osztani fogja véleményemet, mely szerént e költemény még azoknál is magasabban áll, melyekkel Ön gazdagítá meg irodalmunkat. Fogadja köszönetemet azon élvezetért, melyet munkájánál találtam, s legyen meggyőződve legőszintébb tiszteletemről.

Híve
B. Eötvös József.

93. KARL MITTERMAIERNEK

(Fordítás ismeretlen német eredetiből)

(1854. december 24.)
Pest, 1854. december 24.

Igen tiszteit titkos tanácsos úr!

Bármennyire meglep azon szíves ígérete, hogy könyvemről nyilvánosan értekezni fog, mégis talán még kedvesebben vettem azon nyilatkozatát, hogy a juryről nyilvánított nézeteimmel meg van elégedve.

Azon körülmény, hogy a jury intézményének megbeszélése nálunk nehézségekkel jár, arra kényszerített, hogy a tárggyal rövidebben bánjak el, mint kívántam volna, s mint ahogy fontossága követeli, kivált oly munkában, melynek helyes megítéléséhez lényegesen hozzájárul az esküdtszékek intézményének helyes felfogása és azon útnak ismerete, melyen valaki e nézethez jutott.

Azt hiszem, hogy azon kérdés: célszerű-e a selfgovernment elve? egészben véve ugyanazon fejlődési fokokon fog keresztülmenni, melyen a jury célszerűsége kérdésének át kellett haladnia, mielőtt azon meggyőződés, melyet ön képvisel, még Németországban is és nálunk - hála az ön fáradozásainak - oly általánossá válhatott.

Ha a kérdést elméletileg tekintjük, valóban úgy tetszik, mintha sokkal célszerűbb volna úgy az egész államra, mint minden egyesre nézve, ha az állam minden egyes részének igazgatása oly egyének által történik, kik ezen adminisztrációra külön képezvék, s kik ezt alaposan megfontolt, sokszorosan megvizsgált elvek szerint végezik. De nem lehet-e felhozni, sőt nem hozattak-e fel hasonló okok a jury intézménye ellen is? Nem foglalkozott-e sok, mégpedig igen kitűnő jogász, részletekbe menő bizonyítási elmélet kidolgozásával, s nem tekintették-e mintegy árulásnak a tudományon, ha a tények méltatása tekintetében kétségbe vonták a jogászok elsőbbségét? A tudományban nincs károsabb, de nincs általánosabb előítélet sem, mint az, hogy amire később jutottunk, mindig haladás. Ha meggondolja az ember, mennyi fáradságba került, Német- és Franciaország mennyi kitűnő jogásza fordította egész életét arra, hogy az írásbeli eljárás azon tökéletességre jusson, amelyben a francia forradalom előtt találjuk, akkor érthetővé lesz az idegenkedés, mellyel a jogászok azon intézményre tekintettek, mely tudományuk nagy részét fölöslegessé tenné. Családunk egy régi ügyvéde, kivel annakidején, mikor az esküdtszékekről folyt a vita, sokat beszéltem e tárgyról, abban, hogy az esküdtszékek különösen Németországban - nagyon bámult juristái hazájában - behozassanak, mindig a régi barbárság visszaidézésére vezető törekvést látott, körülbelül olyasmit, mintha az állatbőrökkel való ruházatokhoz akartak volna visszatérni. Annyi fáradsággal járt a mai közigazgatási rendszert kivívni és az egész államot központosítani, hogy itt is, kivált szakembereknél, e rendszert egy ellenében tíz fogja védelmezni: ami különben a jurynek meghozta a győzelmet, az biztosítja végre az önkormányzati elv győzelmét is: a tények tudományosan pontos megvizsgálása. - Azon percben, mikor általános lett a meggyőződés, hogy a politika a tapasztalati tudományok körébe tartozik, hogy tehát nem elméleti elvekről, hanem tényekről van szó, melyeket szigorúan megvizsgálni s cselekményeink zsinórmértékévé kell tenni, mindinkább fogyni fog a merev centralizáció francia rendszere híveinek száma, miáltal nézetem szerint inkább csökkenni, mint növekedni fognak a veszélyek, melyekkel az államot az egyesek önzése és a tömegek oktalansága fenyegeti. Igaz ugyan, hogy több lárma és zaj lesz oly államban, hol minden község maga kormányozza magát; az is igaz, hogy nem fognak hiányozni sem a tömeg oktalansága, sem olyan egyesek, kik ezen oktalanságra spekulálnak; de amily bizonyos, hogy a nép, ha egyes községek vezetéséről van szó, mindig több belátást

tanúsít, mint mikor az állam fölött dönteni van hivatva, éppoly bizonyos, hogy azon veszélyeket, melyek az államot a mieinkhez hasonló időkben fenyegetik, mivel sem előzhetni meg jobban, mint ha a mozgási szükségletnek a községekben tétetik elég, ahol kielégítést találhat, anélkül, hogy az egész államot veszélyeztetné.

Csak most látom, hogy ahelyett hogy, mint óhajtottam, szíves levelét köszönném meg, majdnem értekezést írtam. Ha az ember oly soká foglalkozik egy tárggyal, mint én, elvégre úgy megtelik vele, hogy mindig visszatér reá. Mi boldog volnék, ha néhány órára Heidelbergbe mehetnék, hogy munkám egyes pontjait önnel megbeszélhetném. - Miután könyvemben sokat foglalkozom az angol alkotmánnyal, s felfogásom egyes pontokra nézve lényegesen eltér nemcsak Montesquieu-től, hanem némely legújabb kori angolokétól is, nagyon érdekelne erről illetékes angol ítéletet hallani; de miután nekem angol tudósokkal nincs semmi összeköttetésem, igen lekötelezne, ha amaz ország tüzetes ismerete mellett néhány szóval megírni szíveskednék, mit kell tennem, hogy azt ott a tudósok körében ismertté tegyem. Szokás-e Angliában is a szerkesztőségekhez küldeni azon könyveket, melyeket az ember ismertetni kíván? s melyekhez tanácsolná, hogy küldjem? Bocsánatot kérve a levél hosszasságáért és a kérelemért, mellyel végződik, s melyet talán szerénytelennek fog találni, kérem egyúttal, legyen meggyőződve azon igaz tiszteletről s ragaszkodásról, mellyel vagyok

Nagyságod alázatos szolgája
B. Eötvös József

94. SZALAY LÁSZLÓNAK

(1854. december 26.)
26/12 54.

Kedves Lacim!

Bizony ideje, hogy egyszer hazajöjj, mióta reményleni kezdém, hogy ismét együtt élünk, vágyódom utánad, s mi ketten, úgy látszik, nem tartozunk azok közé, kik ily vágyokat levélírás által kielégíthetnék. Bizonyosan igen jó barátok vagyunk, de igen rossz correspondensek, s éppen ez int, hogy amennyire lehet, közel maradjunk egymáshoz. Lukács által tudom az aggodalmakat, melyeken fiad miatt keresztülmentél. Ha mondom, hogy Lorántom májustól mostanig folyvást köhög, s ő, kit elébb, mi erőt s izmosságot illet, fiad mellé állíthattam, most sápadt, vézna gyermekké változott, át fogod látni, hogy e tekintetben nem vagyok náladnál szerencsésebb. - Az orvosok egyre biztatnak, s egyre aggódom, hiába, az öreg Goethének igaza volt, midőn a szerelmet Glück ohne Ruhnak definiálta. Ezen értelmezés éppoly helyes az apai, mint minden más szeretetről. - Újságot nem tudok; úgy látszik, a nagy erőfeszítés után, mely alatt mindennap az egész világ megváltozott, most az ellenkező túlságba estünk; egy nap a másikhoz hasonló, nemcsak eseményeiben, de még beszélgetéseiben is. - Vannak emberek, kiktől, mióta a keleti háború kezdetét vevé, mindennap ugyanazt hallom, mi, mint példátlan következetességnek jele, dicséretes, de nemigen mulatságos. Ha tudományos foglalatosságaim nem lennének, roppant mód elunnám magamat, ezek is kevesebb élvezetet adnak, mint annakelőtte. Ha az ember 5 évig egy könyvön dolgozott mindég, egy idő múlik, egy neme az interregnumnak, mely alatt az ész Úr nélkül kószál körül. - Az eszme, melynek elébb szolgált, elbocsátá, új helyet keres, de nem határozhatja el magát. - Egynél keveseli a jutalmát, a másiknál kétkedik képességén, egyszóval meghatározott foglalatosság nélkül marad, mi munkához s pedig erős munkához szokott észnek nehéz dolog. - Miután utolsó munkám,

ámbár az kétségen kívül a legjobb, mit írtam, s talán abszolút beccsel is bír (ámbár az író maga, ki dolgozatait többnyire a reájok fordított fáradság után becsüli, nem kompetens bíró), miután e munka nemcsak nem hozott be egy fillért sem, sőt eddig pénzembe került, és valószínűleg még a tudomány körében sem fog befolyást gyakorolni; ismét régi pályámra vágyódtam vissza. Hozzáfogtam egy regényhez, írtam egypár népies elbeszélést, a fáradságnak eredménye azon meggyőződés, hogy tudományos működésem eredményei legalább költői tehetségemen látszanak meg, mely rémületesen megfogyott. - Tudósságomnak egyetlen fényes successusa, hogy bennem a költőt megölte, mi magában véve elég uncsodálatos, csakhogy nem örvendetes eredmény. - De rosszkedvű kezdek lenni, s azért félbehagyom az írást. Ég áldjon meg, tiszteld nőm nevében feleségedet, s csókold gyermekeim helyett a tieidet. Dénes utolsó levelében, melyet Kairóból kaptam, ezeket írja: azon, hogy Szalay Laci visszajön, kimondhatatlanul örülök; reménylem, hogy mikorra visszajön - azaz májusig nem látja csalatva magát. Ég áldjon meg, barátom, s tartson egészségben családostól együtt az új évben. Nem kérem tőled, hogy ezentúl is barátom maradjál, mert hisz ezen nem kételkedem, de kérem azt, hogy ha hasznomat veheted, ezentúl ne felejtkezzél meg e barátságról. Ég áldjon meg ezerszer

híved Eötvös

95. SZALAY LÁSZLÓNAK

(1855. február 15.)
Pest 15/2 55

Kedves Lacim!

Oly régen nem írtam, hogy komoly szemrehányásokat tehetnék magamnak, ha a levelezésben való lustaság nem tartoznék megrögzött hibáim közé, melyeket barátaink is megszoktak, s végre magunk is könnyebben bocsátunk meg magunknak. Azonkívül a bajoknak, melyek akadályoztattak, sem voltam hiányában, nem történt semmi szerencsétlenség, de elég kellemetlen, s ha elmondom, hogy Újesztendőtől óta anyám, Ágnes és négy gyermekem betegeskedett, természetesnek fogod találni, ha ennyi köhögés között levelezésre kevés kedvem vala. Az utolsó hetekben a magyar kiadás második kötetjének javításával fáradtam, mely ma ment a polículához, s isten segedelmével holnapután a világ vásárjára kerül, értve ezalatt azon kevés becsületes embert, ki magyar könyvet, főképp az enyimhez hasonlót, vesz. - Mennyire helyes munkámról hozott ítéleted, azt a jövő fogja megmutatni, elég azonban tudnod, hogy biztatásaid nekem mondhatlanul jólestek, s némiként enyhíték kedvetlenségemet, melyet a közönösség, mellyel könyvem fogadtatott, okozott. - Azóta Cherbulieztől is vettem levelet, hol körülbelül ugyanazt mondja, mit te írsz, azonban őszintén megvallva, nem vérmesek reményeim. - Öcsémtől e napokban kaptam leveleket. Beutazta a Nílust az első kataraktáig, s annyira jól érzi magát, hogy ismét a dohányzáshoz fogott. Levelei érdekesek, éppen azáltal, mi bennek hiányzik, a konvencionális egzaltációnak nyomát sem leled bennek. Szól arról, amit látott, de nem turisták módjára, kik még mielőtt Egyiptomba jöttek, előre tudták, mit fognak érezni s gondolni bizonyos helyen. Egyiptom leírása szerént olyan, minőt a földön képzelhetünk, nem félig a Bibliából, s félig 1001 éjszakából öszvefércelt csudaország. - Mi néki leginkább feltűnt, olyannyira, hogy azt minden levelében újra említi s adatokkal támogatja, az az izlámizmusnak gyengülése s azon okcidentális indifferentizmus, amely a keleten, úgy látszik, civilizációnkat megelőzte. Rendkívüli tünemény, ha csakugyan úgy állnak a dolgok, mint ő látja, s az emberiség két nagy vallása egyszerre hanyatlanék, mert hogy a kereszténység

körében nagy átalakulásnak sietünk elébe, ez felfogásom szerént bizonyos, s épp ezen meggyőződésem miatt, az egyház és állam kölcsönös viszonyára nézve kevesebbé heves vitatkozások lesznek közöttünk, mint képzeled. -

Ha nézeteinkben még egy kis különbség volt, nekem úgy látszik, az utolsó évek eseményei eltüntették ezt is, s ha visszatérsz - mit isten mentül elébb adjon -, közelebb fogunk állni vélemény dolgában, mint valaha. Közös barátainkat kevés változással úgy fogod találni, mint elhagyád, s én mindazon tapasztalások között, melyekre alkalmam volt, egy által sem lepettem meg annyira, mint azáltal, hogy a legnagyobb események az egyesekre oly csekély befolyást gyakorolnak. Kit a vész régi helyén hagyott, régi modorban folytatja életét; néhányan egypár előítélettel gazdagabbak lettek, másokban az, ami történt, megingatta politikus hiteket, de miután e hithez, mint a vallásoshoz, többnyire csak nagyobb alkalmaknál folyamodunk, ez nem nagy változást tesz. - Kemény ívszámra írja regényeit; Csengery csendesen működik, Pauler híven tovább tanítja jus naturae et gentiumát, miként azt tanulta, és Fritz egy nagy frenológikus munkán töri fejét, mely, amint praxisa kisebb lesz, mindég óriásibb proporciókat nyer, s ha valaha elkészülhetne, a legcsudálatosabb olvasmány lenne, melyet eddig bírunk. Én szinte regényírásra vetettem magamat - mily sikerrel, nem tudom -, de hiszem, hogy objectivusabbá lettem, már azért is, mert subjectivitásom szegényebb, mint hajdan volt, s mert individuális érzéseimnek kevesebb fontosságot tulajdonítok, mint in illo tempore, mikor még Karthauzi csuklyában jártunk körül, s még keblünk legmélyebb rejtekeit aknáztuk ki, csakhogy a keringésbe hozandó fájdalmat kikaparhassuk, mely most, mint Kaliforniában s Ausztráliában az arany, bőségesen fekszik lábaink alatt. - Mert éppen idegen földrészekről szólok, Vállas jut eszembe, kitől pár nap előtt levelet kaptam. Mióta elment, most hatodszor telepedett le. Bejárta az egész Úniót, s éjszak s dél, New York s New Orleans között oszcillálva, miután csaknem minden államban egynéhány befolyásos emberrel öszveveszett, s mint maga írja, nemcsak a bostoni egyetem, hanem a New York-i Mechanical Institute fogyatkozásait világosságra hozta, s az amerikai Bureau de longitude-t egész semmiségében mutatta be az Uniónak, most Louisianában egy nagy politechnikus oskola élén áll, s az ottani kémia professzorának társaságában egy várost alapít. - Ő vagy a vegytanár lesz-é az új Romulus, ki Remusát tenkre teszi, nem tudom, de láthatod, hogy valamint a legnagyobb események azon barátainkra, kik honn maradtak, úgy annyi ezer mérföldnyi távolság Vállasra keveset hatott. Ő a világ üldözöttje most, mint Pesten volt, csakhogy most monarchák helyett szabad álladalmak fondorkodnak ellene, s hogy angolul disputál. - Éppen e pillanatban veszem a hírt, hogy Teleki József ma reggel 1 órakor meghalt. - Rég készen voltam ezen eseményre, s mégis mélyen megindított. Még tegnap 10-kor estve, kínok közt, minők mást, mint Balassa mondja, eszméletétől is megfosztanának, munkáján dolgozott. Nyugodjon békén; én kevés becsületesebb embert esmertem életemben.

Nődnek tiszteleteimet s Ágnesét.

Híved Eötvös

96. SZALAY LÁSZLÓNAK

(1855. március 16.)
16/3 55.

Kedves barátom!

Sokat gondolkoztam leveled felett, s mert Trefort éppen Pesten volt, tanácskoztam véle is, kivel tartalmát biztosan közölhettem; meggyőződésem szerént Bécsbe menetelem nemcsak felesleges, de káros lenne. Felesleges azért, mert a külügyek miniszterét nem esmerem, s mert a békekonferenciák alkalmából valószínűleg audienciát se kaphatnék, s ha kapnék is audienciát, eredményt nem várhatok, miután Buolnak Russell és Titof urakkal több dolga van, mint hogy svájci küldöttjeinek balfogásaival sokat gondolna; de a felmenetel káros is lehetne, miután Bachhal szólva ő azt nyilatkoztatta, hogy csak azon esetre kaphatsz passzust Németországba is, ha sem a külügyeknek, sem a políciának ellened kifogása nincs, azaz ha a kompromittáltak sorába nem tartozol; miből világos, hogy már azáltal is, hogy passzust kaptál, megnyugtatva lehetsz, főképp miután később még a hazatéréshez is külön passzust kaptál. Feleséged Bécsbe lévén, kérdezősködhetett volna, ha más teszi, utoljára még azon balhiedelemre hozhatna valakit, hogy csakugyan gravalva voltál, mi valóságos képtelenség. Ha nem tiltottad volna el, hogy a tárgyat közöljem, Töröktől levelet küldöttem volna, melyből kisül, hogy soha lapjának rendes correspondenséül nem ajánlkoztál, így csak Augusznak adtam tudtára az egészt, ki által a svájci eljárás majd tudomására jön az illetőknek. Az egész az ő nézete szerént is nem egyéb egy követségi altisztviselő túlbuzgóságánál, minek, mihent neki ugyanazt kinyilatkoztattál [!], mit nekem írsz, azaz hogy csak családod betegeskedése miatt maradtál Svájcba és tavaszkor eljössz, semmi következése nem lesz. - Amint a trainek most mennek - de valószínű, hogy nyárra megváltoznak, s hogy akkor egy trainnel több megy - a train Palotáról elindul reggel 6-kor, s kimegy délután 5-kor. - Egyébiránt a Krisztinavárosban jó kisebb lakást találhatsz kerttel is, melyen kívül az egész városmajor diszpozíciódra áll - ott, hol én laktam 46-ban, azaz azon tájon - és ez talán célszerűbb lenne. - Áldjon meg az ég, és hozzon mentül elébb körünkbe.

Híved Eötvös

97. VACHOTT SÁNDORNÉNAK

(1855. április 13.)
Pest 13/4 55.

Kegyednek april. 9-én hozzám intézett tisztelt sorait tegnap vettem, és sietve válaszolok, ámbár, fájdalom! a válasz nem az, melyet kívántam. - Könyvkereskedésünk viszonyai olyanok, hogy a velem közlött munkának eladásához semmi reményem sincs, főképp, ha - mi a jelen esetben fő dolog lenne - a honorárium legalább egy részének kifizetése kívántatik. Emich még azt sem fizeti ki, mit már régen kiadott. Heckenast csak Jósika regényeit nyomtatja, s egyébiránt oskolakönyveket nyomat, Hartleben éppen nem ad ki magyar dolgokat, s a többiek alig érdemlik a kiadó nevet, úgyhogy például Podmaniczky, ki most végzett egy 5 kötetes regényt, azt 300.- Ft-ért adta el, s hogy én politikus munkámnak három évnél tovább hasztalan kerestem kiadót, s azt végre is saját költségemen voltam kénytelen kinyomatni. - Az előfizetés útja, ha az nem lenne is oly igen bizonytalan, mint azok, kik egyszer megkísértették, állítják, mindenesetre oly hosszadalmas, hogy ezt sem ajánlhatom, s így bármi szép helyei legyenek is

művének, bármennyire megragadva érzém magamat, főképp ott, hol regényében a szív fájdalmai festetnek, igen félek, hogy a nemes cél, melyért munkáját készíté, ezúton eléretni nem fog. - Az érzés, mellyel Kegyed e sorokat olvasni fogja, nem lehet oly fájdalmas, mint az, mellyel én leírtam, hisz én tehetetlenségemet érezve, s bévallva, azt fosztom meg egy kedves reménytől, kinek, ha tőlem függne, minden földi szerencsét adnék. - - Igen megfoghatom, hogy a gondolat, hogy kedves Sándora egészen neje fáradságának fogja köszönni kiépülését, Kegyedet boldogítaná. Annyi átszenvedett óra s átvirrasztott éj jutalmául megérdemlené ezen öntudatot, de amint a dolgok állnak, ahhoz, hogy a Sándor gyógyítására szükséges pénz a regényből kikerüljön, nincs semmi kilátás; vajon nem kísérthetnénk-é meg egy más módot? - Ha gazdag lennék, eléggé gazdag, hogy tőlem kitelnék, Kegyed talán nem utasítaná vissza segédemet, de mit én magam tehetek, semmiesetre nem elég. Reménylem azonban, hogy ha csak még egy pár barátot felszólítok, legalább annyit, mennyit Podmaniczky regényéért kapott, s mit legjobb esetbe várhatnánk, öszvecsinálhatok. - Szabad-é e felszólítást tennem? - Magától értetik, hogy itt *nyilványosságról* nincsen szó, a dolog *tisztán közöttünk* marad; azonban így sem érzem magamat feljogosítva reá, míg Kegyedtől arra fel nem hatalmaztattam. Küldje meg tehát, kérem, ezen kérdést illetőleg mentől előbb választ, s legyen meggyőződve, hogy minden pillanatban boldognak fogom érezni magamat, hol, amennyire környülményeim engedik, segíthetek annak, kit annyira tisztelek.

Kegyednek igaza van: élete nem hasonló más nők életéhez; nem szenvedésekben, de bizonyára érdemben sem, és minden érdemnek megvan jutalma, ha más nem, legalább az, hogy csak miután terhet viseltünk, érezhetjük megkönnyűlve magunkat. Ég adja, hogy a szebb napok, mik Kegyedre e földön még bizonyosan várnak, mentül elébb jőjjenek. Mély tisztelettel,

alázatos szolgája
Eötvös

98. VACHOTT SÁNDORNÉNAK

(1855. május 12.)
12/5

E pillanatban veszem Kegyednek folyó hó 10-én hozzám írt sorait. - Ha valaha csak egy percig azon gondolattal kínozta magát, hogy én Sándorról megfeledkeztem, igazságtalan volt irántam. Hosszabb hallgatásomnak oka családom betegeskedésén kívül (két gyermekem most ment keresztül a skarláton) abban fekszik, mert eddig semmi határozottat nem írhattam.

Éppen mert Sándor helyreállásáról meg vagyok győződve, el kell kerülnünk mindent, mi érzelmeit később sérthetné, s én azért az egész dolgot nem is közöltem eddig mással, mint Károlyi Istvánnal. Károlyi jelenleg Bécsben tartózkodik, hol leányát férjhez adta, és csak a napokban fog visszaérkezni, akkorra akartam feleletemet halasztani, mikor választ megkapom, arról azonban előre is biztossá teszem Kegyedet, hogy e hónap végéig akár Károlyi Istvántól, akár mástól legalább 200 Ft-ot küldök rendelkezésére. Ha hatalmamban állna, azonnal elküldeném.

Azon kérdésre, elfogadhat-é ily segedelmet? már Önnön szíve válaszolt. Minden becsületes ember felfogása szerént az, ki hazájának szentelte munkásságát, akár irodalmi, akár más téren, megérdemli, hogy a haza ne feledkezzék meg róla. Mit a nemzet ilyen gyermekeiért tesz, nem jótétemény, hanem valóságos kötelesség. - Ez volt az alapeszme, mely azokat, kik velem együtt egy írói segélypénztár alapítását megkísérték, vezette; s hogy sokan osztják ezen

nézetünket, bizonyítja a részvét, mely a célba vett intézet iránt mindenfelől mutatkozott. A kormány - mily okoknál fogva, azt nem érhetem fel eszemmel - az írói segélypénztár felállítását eltiltotta; de vajon ezért megváltoztak-é nézeteink e tárgy iránt, s mi a nemzet kötelessége volt e tilalom előtt, nem marad-é kötelessége a tilalom után is? - Kötelesség, mely, [!] hol a nemzet vagy nagyobb társulatok nem cselekedhet, egyesek teljesítenek.

Tekintse Kegyed egészen e szempontból ajánlatomat, s legyen legalább e részben teljesen megnyugodva, annál inkább, minthogy a dolog tisztán közöttünk marad, s ha mint erősen hiszem, Sándor kiépül, soha tudomására jönni nem fog.

E napokban, reménylem, választ kapok Károlyitól és akkor azonnal írok. Fogadja Kegyed addig is legőszintébb tiszteletem kijelentését, mellyel vagyok

alázatos szolgája
Eötvös

99. VACHOTT SÁNDORNÉNAK

(1855. május 22.)
22/5 55

E pillanatban adott át Károlyi István 200 Ft-ot azon meghagyással, hogy e kis öszveget Kegyednek legjobb óhajtásaival együtt, melyekkel Sándor utazását kíséri, átküldjem. Adja a mindenható, hogy ennyi női szeretetnek mentül elébb meglássuk jutalmát, s az, kinek Kegyed ennyit áldozott, teljes mértékben élvezni s viszonozni tudja a szeretetet, melyet Isten véd-angyalként állított melléje. Ég áldja meg Önt Sándorral és gyermekeivel együtt. Ha utazásáról és a gyógyítás sikeréről néhány szóban tudósítgat, igen le fogja kötelezni

tisztelő barátját.
Eötvös

100. SZABÓ SÁMUELNEK

(1855. július 29.)
Karlsbad 29/7. 55.

Tisztelt Szabó Sámuel Úr!

Jancsó József barátom, ki a kolozsvári főiskola tanárának választatván, házamat elhagyja, értesített, hogy Kegyed az állást, melyet ő fiam mellett oly kitűnőleg töltött be, elfogadni talán kész leend. Minden, mit Kegyedről azoktól, kik eddigi munkásságát közelebbről ismerik, hallottam, és személyes esmeretségem, melyre múlt tél alatt alkalmam vala, igen kívánatossá teszik előttem e kilátást, s azért azon kérdést vagyok Kegyedhez intézni bátor, vajon csak-ugyan számolhatok ezen Jancsó barátom által kifejezett remény teljesülésére? - Orvosom addig, míg a fürdőkúra tart, az írást eltiltotta, s így Jancsóra bíztam, hogy Kegyedet azon feltételekről értesítse, melyeknek pontos teljesítésére számolhat. Ha az állás pénzbeli tekintetben csekélyebb, mint mit Kegyed jeles tehetségei mellett igényelhetne, s mivé én azt, ha vagyonbeli állásom engedné, szívesen tenném, legalább arról meg lehet győződve, hogy az, kire fiam nevelését bízom, házamban mindig barátok között fogja találni magát. -

Pestre csak Augusztus 18-án fogok érkezni, méltóztassék tehát, kérem, határozatát Nőmmel tudatni. A posták hazánkban oly rosszul járnak, hogy ha egyenesen nekem ide Karlsbadba írna, levele talán már nem találna itt, s természetesnek fogja találni Kegyed, hogy nőm Kegyed válaszát szintoly nyugtalanul várja, mint én, ki magamat szívességébe ajánlva őszinte tisztelettel maradok alázatos szolgája

Eötvös József s. k.

Nőmnek levele a Krisztinavárosba Eckstein Frigyes úr házához címzendő.

101. VACHOTT SÁNDORNÉNAK

(1855. augusztus 6.)
Karlsbad 6/8 55.

E pillanatban veszem Július 10-én és 18-án hozzám intézett szíves sorait, fogadja Kegyed őszinte köszönetemet. Az ok, melyért a levelek oly későn jutottak kezembe, az, mert július 14-én Pestről elutazva azon rendelést hagytam, hogy míg Karlsbadban maradok; hol a kúra alatt az írás tiltatik, semmi leveleket ne küldjenek utánam, s így Ágnesem Kegyed levelét is magánál tartá, míg a második megérkezésével aggódni kezdett, nem érte-é Sándort valami baj, melyről Kegyed engem tudósít. Bármi szomorú hatást tettek rám július 10-én írt sorai, a két levélnek tartalma által sokkal inkább meg vagyok nyugtatva Sándor jövője iránt, mint elébb valék. - A baj, mely lassan kezdődött, csak fokozatonként gyógyulhat, bizonyos azonban, hogy ílynemű betegségeknek egyik fő jele azon közönyösség, melyet Sándor előbb mások ítélete iránt mutatott, s hogy azon mértékben, melyben ez szűnik, a kiépülés reménye is nagyobbá válik. Sándort, mint sok más embert, kinek az ég kitűnő tehetségeket, s főképp költői képzeletet adott, a magány tette beteggé. Ha meggondoljuk, mennyire középszerű és haszontalan azon emberek többsége, kikkel társalkodnunk kell, nem is gyanítjuk, mennyire szükséges mégis e társaság jólétünkre, csak ha egészen magunkba vonulunk vissza vagy büszkeségből, vagy helyzetünk által kényszerítve, akkor tapasztaljuk, hogy a legrosszabb, sőt a legveszélyesebb társaság, melybe az ember juthat, az, ha csak magával él. Az embernek nem szükségesebb semmi az élet súrlódásainál, s én erősen hiszem, hogy Sándorra semmi nem hatna jobban, mint ha őt társalgásra bírhatná. - Mennyire lehetséges ez jelen helyzetében, azt természetesen nem ítélhetem meg, hogy azonban a legjobb, arról meg vagyok győződve, s azért habár férje eleinte a társalgáshoz semmi kedvet mutatni nem fog, sőt ha azt kerülendi is, ne mulasszon el semmi alkalmat, mely őt más emberekkel öszvehozhatja. A természet csudái bámulatra ragadják az embert; önt szereti, s így Sándor, ha a Kárpátok magas ormait háborítatlanul nézheti, vagy Kegyed társaságában lehet, boldogabbnak fogja érezni magát, mint bármily társaságban, de a betegnek nem boldogság-, hanem elszóródásra van szüksége, s ezt közönös beszélgetés között legjobban lelheti fel, sőt mentül egyszerűbbek, s ha lehet, nevetségesebbek azon egyediségek, kikkel öszvejön, annál jobb. - Mikorra hazajövök, mi, amint reménylem, két hét múlva fog történni, új s még jobb híreket reménylek. Itt a meleg víz, melyből naponként 8 pohárral iszom, annyira elkábít, hogy alig írhatok. Bocsánatot tehát levelem rövidségéért, és adjon az ég Kegyednek és Sándornak annyi jót, mennyit én kívánok.

őszinte tisztelője
Eötvös

102. VACHOTT SÁNDORNÉNAK

(1855. november 14.)
Pest 14/11 55.

Csak e napokban jöttem vissza az alföldről, hol családommal az őszt töltöttem; ez oka, hogy tisztelt levelére mindeddig nem válaszoltam, s a kedves küldeményért köszönetet nem mondék. Nem szükséges mondanom, mennyire megtisztelve érzem magamat, bizodalma s hajlandóságának ezen új jele által, s reménylem, nemsokára hírt fogok adhatni a munka kiadásáról is, mi azonban ajánlását illeti, bátor vagyok egy más indítvánnyal lépni fel - melyben, reményleni, csak azon őszinte barátság jelét fogja látni, amellyel Ön és egész családja iránt viseltetem.

Az, mi Önt íróvá tette, nem hiúság volt, Ön nem más nők módjára unalomból vagy hírvágyból nyúlt pennájához; az egyedüli cél, melyért e nehéz pályára lépett, kedveseinek jóléte. Ezen nézetből kiindulva, mely Önre nézve kétségen kívül az egyedül helyes, kötelességemnek tartom önt minden körülményre figyelmessé tenni, mely e cél eléréséhez vezethet. Károlyi István annyi részvétet mutatott Sándor iránt, kit nem is esmert, hogy nálamnál minden bizonnyal több hálát érdemel, s így én azt tanácsolom, hogy szép elbeszéléseit neki ajánlja, ki ezen megtiszteltetésnek bizonyosan örülni fog, és Sándorért nemcsak többet tehet, de mint őt esmerem, többet is fog tenni.

Kegyed mívét szívében nőmnek ajánlá, és mi elfogadva az ajánlást, szívünk hálát mond a szeretet ezen jeléért; az, ha a nyomtatott példányokon másnak neve áll, nem változtat semmit érzéseinkben; de igen sokat a munka anyagi hasznára nézve, s én, ki boldognak érzem magamat, ha Sándorért valamit tehetek, még százszor boldogabb vagyok, ha Önnek adok erre alkalmat.

Ha tanácsomat elfogadja, mire Önt mint legőszintébb barátja kérem, küldjön nekem munkájához egy új címet és ajánlást, s egy Károlyi Istvánhoz szóló, mentül egyszerűbb levelet. A többit bízza rám, s legyen meggyőződve, hogy itt, mint mindenben, tehetségem szerént be fogom bizonyítani azon részvétet, mellyel Sándor, s azon tiszteletet, mellyel Ön iránt viseltetem. - Nőm tisztelete mellett én magam mentül előbbi válaszát kérve, maradok

alázatos szolgája
Eötvös

103. GYULAI PÁLNAK

(1855. november 23.)
Pest 23/11

Kedves Barátom!

Tegnap közlötte velem Csengery Kegyednek levelét, s azon kívánatot, hogy ajánlóleveleket küldjek. Ha eddig Raumer Frigyessel nem esmérkedtek még, s nála más által nem vezettethetnek be, szívesen fogom teljesíteni e kívánatot, azonban levelemtől nem sok hatást várhatok, miután minden szívesség mellett, mellyel R[aumer] fogadott, s minden udvarias frázisok dacára, mikkel munkámat elfogadta, igen lehetőnek tartom, hogy három esztendő után, melyek alatt nem látott, tökéletesen megfeledkezett rólam. Az egész dolgot Önökre bízom, ha kívánnak, levelet írok Raumernek is, azonban csak Kaulbach-hoz küldök néhány sort, s dátum

nélkül, hogy neki levelkémet akkor adhassák át, ha majd Berlinbe jön. Kaulbach nemcsak egyike a legnagyobb művészeknek, ki a berlini tudós- és mívészvilágban mindenkit esmer, de egyszersmind régi barátom, kinek bizonyosan több hasznát veszik, mint bárki másnak. - Azokból, miket Nádasdy Lipóttól hallottam, és Csengery levelében olvasék, örömmel látom, hogy Ön helyzetében jól érzi magát. Előre meg voltam győződve erről, s csak azért ajánlám e helyzetnek elfogadását. Ön talentumának kifejlődésére, vagy helyesebben mondva arra, hogy talentuma gyümölcsözővé váljék, nem szükséges más, mint nyugalom. Éppen, mert a mívészetet valami magasabbnak tartja: ön szintúgy nem dolgozhatik napszámra, mint én nem vagyok képes reá, most ideje lesz, s én számolok valamire, mi szegény meddő literatúránkat ismét felsegíti, mert bizony szükségünk van reá. Napról napra fogyunk. Szerdán temettük el Vörösmartyt, az öreg Szemere a sír szélén áll; akadémiánk inkább rokkantak házához, mint másvalamihez hasonlít, és semmi nem mutatkozik, mi e veszteségeket pótolhatná. Nem hibázik az új sarjadék, csakhogy e sarjadék olyan, melynél első tekintetre meglátszik, hogy belőle egy derék fa nem nőhet. Éspedig e nemzet csakugyan megérdemli, hogy érte Vas Gerebenéknél különb emberek fáradjanak. A részvét, melyet Vörösmarty sírjánál mutatott, és mutat árvái iránt, lelkemben több reményt támasztott ismét, mint egy idő óta éreztem. - Irodalmi újdonságokról nem írhatok semmit, kivévén hogy regényem halad, és Kemény özvegye leányával együtt még mindég nyugszik. Én részemről igen félek, hogy az özvegy leányával együtt valószínűleg in status quo fognak maradni, mi ez esetben nemcsak nekik, de az előfizetőknek is nagy bosszúságára fog okot adni. Írja meg, kérem, ha ideje van, hogy tölti idejét, mily kollégiumokat hallgat s főképp min dolgozik, mert amint mondám, én számolok valamire, s még gyermekeim is, kik mindég Gyulai bácsi verseit akarnák tanulni. Talán írjon egy költeményt Vörösmarty halálára. - Köszöntöm Tamást

őszinte barátja
Eötvös

104. gr. ZICHY ÖDÖNNEK

(Fordítás németből)

(1855. december 7.)
Pest 7/12 55.

Drága Barátom!

Vörösmarty halála, az a szegénység, amelyben ő családját hátrahagyta, ugyanolyan ismeretesek előtted, mint az ő érdemei; tudni fogod azt is, hogy a kormány eltiltott mindenféle nyilvános gyűjtést a hátramaradottak számára. Az a leirat, amely Dessewffy Emilnek - mint az Akadémia elnökének - megkeresésére érkezett, elismeri mind az ő érdemeit, mind annak célszerűségét, hogy családjáról magánjellegű gyűjtések útján gondolkodjanak, viszont eltilt mindenféle nyilvános gyűjtést vagy a sajtó útján történő felhívást; mert noha Vörösmarty nem volt kompromittálva, viszont nyilvános gyűjtéseket csak nyilvános csapások alkalmával szabad szervezni, magánszemélyek számára azonban soha.

Annyira megszoktuk, hogy mindenütt, ahol valamilyen nemes célról, nemzetiségünk fejlődéséről és a mi becsületünkről van szó, számíthatunk a te energikus tevékenységedre, hogy természetesnek fogod találni, hogy ebből az alkalomból hozzád fordulunk, és arra kérünk: használd fel a befolyást, amellyel Bécsben élő honfitársaink fölött rendelkezel, arra,

hogy történjék a hátramaradottak érdekében valami, ami méltó Vörösmartynak és az adományozóknak a nevéhez. -

Senki sem tudja jobban nálad, mekkora fontossága van számunkra irodalmunk fejlődésének. Bizonyára az arisztokrácia legszebb hivatásainak egyike, hogy a hóna alá nyúljon annak, és jobb alkalom nemigen adódhat erre, mint az itteni. Mert azt, ami Vörösmartyért történik, még rosszakaratúak sem állíthatják be semmiképpen politikai tüntetésnek. Maga a kormány abban a leiratban, amelyben minden nyilvános gyűjtést eltiltott, elismerte az ő érdemeit, és azt javasolta, hogy az Akadémia vegye pártfogása alá az ügyet. Továbbá nemigen van még egy olyan írónk, aki annyira tartózkodott minden, az arisztokrácia ellen irányuló ellenséges szótól, mint ő. A költő, aki elmúlt évszázadok letűnt nagyságát énekelte meg, azok számára is becses kell hogy legyen, akiknek nevei összekapcsolódtak a haza történelmével. Másnak talán többet írnék. A te esetedben elég, ha közlöm veled a tényállást, és megkérlek arra, hogy küldd azt, amit gyűjtesz, Deáknak, aki az árvák fölötti gyámságot átveszi. Pillanatnyilag a család szükségletei fedezve vannak, mert Bohus 1000, Bezerédi 500 forintot mindjárt a temetés napján átadott nekünk. Isten veled.

Hű barátod
Eötvös József

105. gr. ZICHY ÖDÖNNEK

(Fordítás németből)

(1855. december 20.)
20/12

Drága Barátom!

Emiltől értesültem róla, milyen melegen törődsz Vörösmarty árváival. Voltaképpen nem értesültem róla, mert előre tudtam ezt, csak örültem neki, hogy ilyen jól ismertelek. A levél végén küldöm neked azoknak a neveit, akiknek Bécsben, Pozsonyban és Sopronban írtunk. Deák nevében, aki szívből üdvözöl, azt kell közölnöm veled, hogy ő mint az árvák gyámja szívesebben vesz az árvák nagykorúságáig fel nem bontható kötelezvényeket, mint egy kevés pénzt. (Károlyi Stefi 2000 forintot adott ezen a módon.) Ugyanolyan kellemesek számára úrbéri kártérítések vagy más kamatozó papírok. Sőt minthogy a pénzt különben is 5 százalékra kellene kihelyezni a gyermekek számára, annál jobb, ha az mindjárt az adományozóknál marad. Azt hiszem, hogy a jelenleg uralkodó pénzszűke mellett az a jótett, amelyet kérünk, ezáltal könnyebbé válik, sőt sok esetben csak ezáltal válik lehetővé. - Mostanáig igen szépen érkeznek az adományok. Mindkét Wodianer 1000 forintot, Albert felesége 500-at adott. Nádasdy Lipót 2000-et, Batthyány Júlia 1000-et, egyébként 200-300 forintos adományok érkeznek onnan is, ahonnét kevesebbet vártunk. A te tevékenységed mindenekfölött fontos számunkra; nemcsak mert te teljesen véghez szoktad vinni azt, amibe egyszer belefogsz, hanem különösen azért, mert a te személyedben rejlik a legfőbb biztosítéka annak, hogy ezáltal nem valamiféle agitáció a célunk, hanem csupán egy olyan kötelesség teljesítése, amely azért, mert nem áll benne semmiféle törvénykönyvben, nem kevésbé szent. - Ha, amint hiszem, az egész európai fejlődés érdekében áll, hogy azok az osztályok, amelyek ezt a fejlődést korábban irányították, a jövőben is fontos helyet töltsenek be abban (és én határozottan ezen a nézeten vagyok), úgy ez csak azáltal érhető el, ha az arisztokrácia mindazon érdekeknél, amelyeket az idő hoz magával, az élre áll. - Nemcsak természetesnek, hanem éppenséggel

kívánatosnak tartom azt, hogy a főnemesség az ipari mozgalmakban is részt vegyen - feltéve, hogy ez nem egy egyszerű börzei spekuláció szándékával történik. - Ámde hogy a nép erkölcsi érdekeiben, a művelődésben, az irodalomban, a történelmi hagyomány megóvásában való részvétel még jobban hozzájárul a nemesség állásának megszilárdításához, mint ha néhány milliót nyer a tőzsdén, afelől egészen bizonyos vagyok; és azt hiszem, hogy a Vörösmarty számára való gyűjtés ebből a szempontból nincsen fontosság híján. Ha engedélyezték volna a nyilvános gyűjtést, ez talán többet eredményezett volna az árvák számára, de annak a szűkebb körnek folytán, amelyre most utalva vagyunk, az árvák támogatása az arisztokrácia tettévé válik, és az ennél az alkalomnál - jobban, mint bárhol - megmutathatja, hogy képes a dicsőségnek, amelyet a haza a magáénak vallhat, minden fajtájáért lelkesülni és meg tudja becsülni azokat, akik ennek a dicsőségnek érdekében munkálkodtak. - Mindezt te éppen olyan jól tudod, mint én, csakhogy a korral fecsegővé válunk. Élj boldogan; remélem, rövidesen látunk téged. A mellékelt lista Deáktól származik. Pálfynak, aki hiányzik a listáról, már írtam, és Deákkal is íratni fogok neki.

Vale et ama

Eötvös

106. VACHOTT SÁNDORNÉNAK

(1855. december 23.)
23/12 55.

Hozzám intézett becses sorait tegnap vettem. Csak sietve válaszolok, miután úgyis elég foglalatosságaim az év vége felé halomra gyűlve csaknem elnyomnak. Ó, bár az lehetnék Önnek s családjának, kit bennem látni vél! soha a korlátolt vagyonbeli helyzet, melybe jutottam, nem fájt annyira, mint most, midőn látom, hogy legjobb akarat mellett, magam nem segíthetek, s mit azonnal tenni szeretnék, arra még mások segedelméhez kell folyamodnom. Azonban elég erről. - Mihent Sándornak ellátását Budán csak egy fél évre biztosíthattam, mi, reménylem, nemsokára meglesz, azonnal tudósítani fogom Önt, s erősen reménylem, hogy ha csak egyszer kedves férje rendes ápolás alá kerül, egészsége ismét helyreáll. Schwartzer a maga szakában jeles embernek mondatik, s bizonyosan oly betegnél, ki az egész országot érdekli, még több gondot fordítand a gyógyításra, mint másnál. Kovács, kivel ezen ügyben szóltam, és Balassa is, ki személyes barátom, minden gonddal fognak őrködni a kedves beteg felett. Mi Kegyedet s családját illeti, nem osztom azon nézetet, hogy lakását Pestre áttegyék. Először azért nem, mert bármi kedvesen hathatna a betegre, ha azt láthatja, kit e világon leginkább szeret, e kedves hatás mindég felgerjedéssel jár s ez mindenek felett kerülendő, és azután az élet itt városban sokkal költségesebb s nehezebb, mint bárhol a falun, már csak azért is, mert az emberek szívtelenebbek. Faluhelyen szomszédai vannak az embernek, kikhez szükség esetében fordulhat, s kiktől néha segíttetik oly kicsiségekkel, miket akkor alig vesz észre, s miket mégis, ha városban lenne, nehezen nélkülözne. - Mennyire nehéz az irodalom által csak a legmérsékeltebb jövedelemre szert tenni, saját tapasztalásomból tudom, ha csak némi biztossággal akarunk számolni valamire, előre kell szerződni könyvárosokkal, s e részben még a fordítás a legbiztosabb. Összeköttetéseim által, reménylem, sikerülni fog, hogy Kegyed számára a lehetőleg legkedvezőbb feltételek alatt foglalatosságot szerezzek. Eredeti költői munkásságára nézve őszintén közlöttem nézeteimet, mihent valamely tervet elkészített, közölje azt velem, én a lehető legrövidebb idő alatt visszaküldöm azt észrevételeimmel. Ha más helyzetben volna, én, ki egész életemet az irodalomnak szenteltem, s ki talán érdemem

fölötti méltánylást találtam e pályán, nemcsak nőnek, de még férfinak is csak azt tanácsolnám, hogy mindentől, miáltal a nagyközönséggel közelebb viszonyba jövünk, lehetőleg távol tartsa magát. A cél, melyet Ön tűzött ki magának, szentesíti törekvéseit. Ki kedveseiért dolgozik, bármily nehéz pályán, örömöket találhat, s azért ne csüggedjen el. Az isten megadja jutalmát minden nemes törekvésnek. Tóth Lencit tegnap nem találtam, holnap szólok vele, s bizonyos vagyok, hogy el fog követni mindent, mit Önöknek érdekében csak tehet. Bocsánatot ez öszvefüggés nélküli levelért. Ég áldja meg Önt

tisztelő barátja
Eötvös József

107. gr. ZICHY ÖDÖNNEK

(Fordítás németből)

(1855. december 27.)
27/12 55.

Kedves Barátom!

Ma reggel kaptam meg leveledet. Fogadd köszönetünket - mindenekelőtt Deákét és az enyémet - a gazdag adományért, amelyet az árváknak szántál. Ez teljesen méltó hozzád. Nem képzelheted, mekkora örömet szereztél nekem Demidoff cédulájával. Ez azt a meggyőződésemet - amely vigaszt nyújthat nekünk a gyászos jelen fölött - igazolta, hogy korunk ziláltságának és annak a gyűlöletnek ellenére, amelyet minden módon igyekeznek felszítani, valamennyi érdem, valamennyi nemes törekvés mégiscsak általánosabb elismerésben részesül, mint ahogyan azelőtt történt. Az általános küzdelem közepette a civilizáció műve békésen halad tovább, és akik ebben részt vesznek, mind jobban tudatára ébrednek annak, hogy voltaképpen mégiscsak azonos cél érdekében dolgoznak. Senki sem képes előre felbecsülni ennek eredményeit, azt az egyetemességet, amely az eszmék és érdekek megsokszorozódott cseréje révén mind jobban kiterjed. Mindenesetre az a fejlődés, amelynek a közepén vagyunk, még annál is nagyobb szabású, amely a 16. században játszódott le, és azt hiszem, hogy csak azok hathatnak valóban üdvösen erre, akik, mint D[emidoff], örömmel üdvözölnek minden haladást, minden nemes törekvést, anélkül, hogy eközben megfeledkeznének arról, hogy orosz vagy másféle hazafiak. Amiként minden nép haladása egyéneinek rátermettségétől függ, úgy határozza meg az egyes népek haladása az egész emberiségét, és csak az, aki saját országában dolgozik az egészért, érhet el és fog elérni valamit. Aki saját nemzetiségének fejlődése, saját hazájának haladása érdekében munkálkodott, az bizonyosan egyszersmind a legjobb állam- és világpolgár is volt. Egyelőre persze ezek a nézetek nem népszerűek; az egyik rész a szabadság és egyenlőség általános fogalmaiért lelkesül, mások, akiknek ugyan semmiféle tapasztalatuk nincs, ámde annál több professzor és politikai író áll mellettük, bizonyos államformák létesítésében keresik a világ üdvét; egyébként majd eljön az idő, amikor ezeket a tévedéseket is belátják. - Ami téged magadat illet, túlságosan szerény vagy annak méltánylásában, amit Vörösmartyékért tettél. Az, hogy olyan emberek, akik a mi felszólításaink következtében nem tesznek semmit, neked is ellentállnak majd, talán igaz, de hogy azoknak, akik tesznek valamit, egy jó része nélküled nem tenne *ilyen sokat*, az annyira bizonyos, hogy még te magad sem tagadhatod. Deáknak gyámi minőségében sok embernek kellett írnia, részben mint ismerősöknek, részben előkelő állásuk folytán (Pallavicininak is megy ma levél, én pedig írok Ferinek), egyébként ő ugyanolyan jól tudja, mint én, hogy mindezeknek a leveleknek egészen más a

hatása akkor, ha te vállalkozol a szöveg értelmezésére. Most azonban Isten veled, remélem, nemsokára látunk téged Pesten, és én akkor majd közlöm veled irodalmi tervemet, amely - mint remélem - elnyeri majd helyeslésedet.

Régi barátod
Eötvös

108. VACHOTT SÁNDORNÉNAK

(1856. január 16.)
16/1 56

Ha Kegyednek hozzám intézett utolsó leveleit válasz nélkül hagyám, ez azért történt, mert először az év kezdetén annyira el voltam foglalva, hogy még legszükségesebb dolgaim végzésére sem maradt időm, s mert az írást akkorra halasztám, mikor Sándorról valami bizonyosat írhatok. Tegnap vettem Károlyi István levelét, melyben tudtomra adja, hogy az intézet által igényelt havi bérnek felét magára vállalja, így tehát nincs hátra egyéb, mint hogy Sándor mentül eléb béjöjjön. Az intézet igazgatójával a felvétel iránt előlegesen Kovács Endre fog szólni, a fizetések havonként általa fognak történni, s erősen hiszem, hogy a rendes élet- s bánásmód a betegnek mindennél jobbat teend, s hogy eszerént semmi sem kívánatosabb, mint hogy mentül elébb orvosához jöjjön. Senki e világon nem értheti jobban azon keserveket, melyeken Ön keresztülment, s azon még nagyobb fájdalom, mely önre vár, mikor Sándortól meg kell válni, s épp ezért nem fogom gyötörni vigasztalásokkal, melyek, ha a legjobb szándékból adatnak, ily szerencsétlenségnél mindég hidegeknek látszanak, de ne felejtse el azt, mivel gyermekeinek tartozik, s e kötelességek között az első s legfontosabb, hogy saját egészségét kímélje. Kerüljön egy ideig legalább mindent, mi idegeire izgatólag hathatna, főképp minden irodalmi foglalatosságot pihenjen ki gyermekei s rokonai körében, míg ismét erősebb lesz. Ez a főok, melyért a velem közlött tervet, melynek kezdetét igen jónak tartom, észrevételeimmel csak később fogok [!] visszaküldeni, Önnek most egy ideig nem szabad dolgozni. Nagy örömmel olvastam, hogy testvéréhez vonul; minden viszonyok között, melyeket az életben köthetünk, a legbiztosabbak azok, melyeket mintegy a természettől nyerünk. De végeznem kell. Írja meg, kérem, mikor jön férje, s kivel, hogy Kováccsal mindent előre készíthessünk, s ha ritkán s röviden írok is, ne kétkedjék azért legőszintébb barátságomon

hív tisztelője
Eötvös

109. gr. NÁDASDY LIPÓTNÉNAK

(1856. július 10.)
10/7 56

Nagyméltóságú Grófné!

E folyó hó 2^{áról} szóló levelét néhány nap előtt vettem, s amennyi örömmel olvastam azt, mert becses sorai azon részvétről győztek meg, mellyel Excellenciád irodalmunk egyik legjelesebb tagja és személyes barátom iránt viseltetik, annyira meg valék lepve, midőn Gyulai aggodalmairól értesültem. Hogy Gyulai múltja keserű lehetett, s hogy mindazon kis és nagy kínok,

melyeken keresztülment, lelkületében mély nyomokat hagytak, melyek még a jelent is elhomályosítják, azt elhiszem. Kevés magyar író van, ki hasonló iskolán nem ment volna keresztül, s még azok is, kik látszólag kedvező helyzetben állnak, nem mondhatják, hogy őket nyájas kezekkel ringatta végzetek. Ha ellenben Gyulai azt hiszi, hogy ellenségei vannak, főképp hogy jelleme bárki által kétségbe vétetik, vagy hogy őt védelmezni kell, sőt csak lehet is, miután senki válaszra méltó által meg nem támadtatott, akkor csakugyan nincs senki, ki nálánál nagyobb csalódásban élne. Lírai költőink, kikről írt, nem nagy örömmel vették cikkelyeit, s lesznek közöttük, kik talán még most is neheztelnek. Hogy azonban a cikkelyek nemcsak jók, sőt a legjobbak közé tartoznak, miket műkritika nemében elémutathatunk, azt még azok sem tagadják, kik általuk sértettek, valamint senkinek - Gyulait magát kivéve - eszébe nem jut, hogy ezen cikkelyeknek Szilágyi lapjában való megjelenését másból magyarázná, mint abból, hogy azok éppen a Török lapjában folytatott kritika ellen írattak, s így, minthogy csak két nagyobb lapunk volt, nem is jelenhettek meg máshol, mint a Naplónak egyetlen vetélytársának hasábjain. - Méltóztassék, kérem, Gyulait, ha neki ír, e részben tökéletesen megnyugtatni, s őt emlékeztetni, hogy míg mi, kiknek barátságán kétkednie nem lehet, állásunkban maradunk, Egressyhez hasonló emberek megtámadásait megvetheti. Gondunk lesz rá, hogy ha e megtámadás - mit nem hiszek - olyantól jönne, ki feleletet érdemel, az válasz nélkül maradni nem fog. -

S most fogadja Excellenciád őszinte hálámat becses soraiért, melyekkel megtisztelt, s alkalmat adott, hogy azon mély tiszteletet fejezzem ki, mellyel vagyok

alázatos szolgája
B Eötvös József

110. TOLDY FERENCNEK

(1856. augusztus 11.)
Ostende 11/8 56.

Tisztelt barátom!

Szalaynak levele, melyben az értekezés címlapján meghagyott hibáról tudósított, csak akkor jutott kezembe, mikor 8 példányt már elosztottam; képzelheti, mennyire bosszankodtam. Heidelberg felé utazván vissza, a Bunsen, Kreutzer és Sch[l]ossernek adott példányokat sajátkezűleg ki fogom javítani, Hammernak és Fallmerayernek írtam, de a három példányról, melyet Angliába küldék, nem tudom, kinek kezébe jutottak, minthogy azokat egy ösmerősömre bíztam, ki azokat hasonló tárgyakkal foglalkozó angol tudósok között elosztani ígérte, s a könyveket elküldvén, maga egy nagyobb utazásra készült. - Minthogy a munka kijavított címlappal később a közönség kezébe kerül, az egész, reménylem, csak sajtóhibának fog vétetni, ámbár mint olyan is legalább gondatlanság hírébe hozhat. Bécsben tartózkodva s egy tegnap onnan vett levél szerint biztos reményem van, hogy a Kisfaludy-Társaság új alakításának ezentúl akadály tétetni nem fog. Mihent hazajövök - mi valószínűleg a jövő hó kezdetén történik -, nem mulasztva időt, a társaság nevében azonnal be akarom adni folyamodásomat. Erre szükséges, hogy főképp annak financiális állására nézve tisztába legyek, s azt a folyamodásban előadhassam. Kérem tehát Önt, szerezze meg az erre szükséges adatokat s okmányokat, úgyis a felszólításoknak s kérdezősködéseknek egész sora intéztetett e tárgyban hozzám, s nyílt, éspedig némiképp megérdemlett megrovást csak úgy kerülhetünk el, ha ez ügyben egy pillanatot nem vesztünk többé. Ha valaha, úgy Önnél, ki Kisfaludynak barátja s a

társaságnak alapítója s lelke volt, felesleges minden buzdítás, fogadja tehát kérésem bővebb indokolása helyett csak azon őszinte tisztelet kifejezését, mellyel maradok

alázatos szolgája
Eötvös József

A Bibliotheque des D[ucs] de Bourgogne-nál megtettem a szükséges lépéseket; még ez évben egy 25 íves kötet okmányokat kapunk ezen oly érdekes gyűjteményből.

111. VACHOTT SÁNDORNÉNAK

(1857. január 1.)
1/1 57.

Fogadja Kegyed saját s családom nevében köszönetemet, szíves kívánataiért, s legyen meggyőződve arról, hogy azon óhajtások között, melyekkel az új évet megkezdem, nincs egy buzgóbb annál, hogy az új esztendő Kegyedre s kedveseire áldást hozzon. - Vasárnap mindenesetre eljövök, s magammal hozom regényét. A választott nevet igen jónak tartom. Az ígért regények közül csak egyet küldhetek, a többiek a Svábhegyen vannak. Ég tartsa meg Önt. Őszinte tisztelettel

Eötvös

112. VACHOTT SÁNDORNÉNAK

(1857. január 4.)
4/1 57.

Nem jól érzem magamat, s Balassa a kimenést eltiltotta; így tehát bár nagyon sajnálom, ma nem tehetem tiszteletemet. Mihent szabadulok, azonnal el fogok jönni, addig is csak annyit mondok, hogy habár a 2-ik könyvben egyes változásokat tartok is szükségeseknek, melyekről majd személyesen értekezünk, az egész, főképp Margit jelleme inkább sikerült, mint azt reménylettem.

Viszontlátásig
alázatos szolgája
Eötvös

113. VACHOTT SÁNDORNÉNAK

(1857. március 5.)
5/3

Ámbár még nem egészen jól érzem magamat, tegnap már kimentem, s így komoly bajtól nincs mit tartani. Ma elmegyek Heckenasthoz, s ha vele végezhetek, tudósítani fogom Kegyedet, úgy, mint a 4. könyvből eddig írt fejezetekről való véleményemről is. Őszinte tisztelettel

alázatos szolgája
Eötvös

114. VÁMBÉRY ÁRMINNAK

(Fordítás németből)

(1857. március)

Tekintetes Úr!

Annak az előrehaladásnak, amelyet Ön a nyelvek és különösen a keleti nyelvek tanulmányozásában mostanáig tett, valamint az Önt ékesítő komolyságnak és kitartásnak folytán csak helyeselni tudom azt az elhatározását, hogy keleti utazásra vállalkozik. Szilárdan meg vagyok győződve, hogy az azokban az országokban való tartózkodás előbbre fogja Önt vinni törekvéseiben, és ezáltal a tudománynak, amelynek szentelte magát, szintén hasznára válik majd. Vegye azt a csekély összeget, amelyet az Ön részére mint utazásához való csekély hozzájárulást idecsatolok, bizonyságaként részvételemnek, és annak a tiszteletnek, amellyel vagyok

a Tekintetes Úrnak

alázatos szolgája
B. Eötvös József

115. SZEMERE PÁLNAK

(1857. június 22.)
Pest 22/6 57

Néhány nap előtt hozta hozzám írnokod Ó és Új Fóti Dalodat. - Sokáig olvastunk még aznap estve Szalayval munkádban, mely, mint minden, mi életrevaló, a szerzőnek egyediségét viseli magán, s nekünk már azért is kedves élvezetet nyújtott. Másnap köszönetem mellett legújabb regényemet akartam megküldeni, de megbetegedtem, s így máig késtem. Háromnapi folytonos kór után fejem még most is kábult, hogy alig írhatok, minden bővebb értekezés helyett, melyben e legutolsó mívem célját, s a nézeteket taglalom, melyek annak írásánál vezettek, csak azon egyszerű kérést intéztem tehát hozzád: hogy regényemet oly szívesen fogadjad, mint én hozzád küldöm; s e legutolsó irodalmi gyermekem iránt annyi engedékenységgel viseltessél, mellyel az elsőket fogadtad. Mert ha az idő, midőn munkáimat kívüled senki figyelemre nem méltatá, fájdalom, rég elmúlt is már, s azóta mindketten megőszültünk, egyről biztos lehetsz, s ez az, hogy ítéleted most, mint akkor, előttem legtöbb beccsel bír. Ha fejem nem fájna, szívesen írnék többet is, de nem bírok. Az ég áldjon meg, kedves barátom, és tartsa emlékedben

hívedet
Eötvöst

116. gr. KÁROLYI GYÖRGYNEK

(1857. július 20.)
Pest, VII/20. 1857.

Tisztelt barátom!

Szalay László - mint tudod - a XVII. és XVIII. század magyar emlékiratainak kiadásával foglalatoskodik. Kemény memoárjai, fájdalom, megjelentek, Bethlené sajtó alatt vannak. Miután azonban épp ezen időszakban közdolgainkra senkinek Károlyi Sándornál nagyobb és elhatározóbb befolyása nem volt, a gyűjtemény csonka marad, ha ezen jeles férfiúnak emlék-

iratai, melyek levéltáradban tartatnak, nem jelennek meg; azon kérést vagyok tehát hozzád intézni bátor, hogy ezen becses munkának leírására és kiadására Szalay Lászlónak engedelmet adni s a szükséges rendeléseket, hogy az neki e célra kiadassék, megtenni szíves legyél.

Miután ezen időszak csak erdélyiek s protestánsok emlékirataiból esmértetik, e korról való felfogásunk addig, míg Károlyi Sándor munkája - melyet eddig csak Katona kivonataiból esmerünk - napvilágot nem lát, mindig hiányos fog maradni, s részedről csak kívánatos lehet, hogy ősöd, ki annyiszor félreesmértetett, s kit én a haza legérdemesebb fiai egyikének tartok, végre kellően méltányoltassék. Hogy oly kiadót a hazában nem találhatsz, ki e munkát Szalaynál jobban s lelkiismeretesebben végezhetné, arról eddigi munkái kezeskednek.

Szóval akartam elédbe terjeszteni e kérésemet, de mikor utolszor találkoztunk, elfelejtém, s holnap fürdőbe utazok. Lekötelezned, ha mielőtt te is elmész, az emlékirat kiadása iránt rendelkeznél. Őszinte tisztelettel

híved
Eötvös

117. VACHOTT SÁNDORNÉNAK

(1857. július 29.)
Gastein 29/7 57.

Hogy Kegyednek kívánatja szerént azonnal válaszoljak - ámbár, őszintén megvallva, nemigen foghatom meg, mért nem mehetne Csapra, mielőtt tőlem levelet kapott - csak néhány sorral tudósíthatom, miként utazásom között nem volt semmi bajom, sőt hogy az oly jól tett, hogy miután feleségemet, hála istennek, szinte jobb egészségben találtam, s magam a fürdőket nem használom, a jövő hét kezdetén ismét útra indulok, s a heteket, melyek alatt nőm és sógorném itt maradnak, Tirol s talán Svájcnak egy részét fogom beutazni. Jóformán nincs tervem - mi talán az életben és mindenesetre kellemes utazásnál a legjobb -, így tehát ha Kegyed írna, három hét előtt nem látom levelét, s így talán kár, ha magát levélírással ez idő alatt fárasztja. Mindenesetre kérem, írjon recepisse nélkül. - Kivévén a legfontosabb eseteket, az itt oly szokatlan, hogy tegnapi levele még estve tízkor - mikor a posta itt megérkezik - küldetett hozzám, s csaknem szenzációt okozott. - Sinára nézve célszerűnek, sőt illendőnek tartom, hogy Kegyed neki írjon. Jó, érzékeny ember, s így legjobb, ha neki a lehetőségig egyszerűen ír, kiemelve főképp azt, hogy ezen új jótéteménye által, mely több évekre terjed, főképp azért érzi magát kettős hálára kötelezve, mert azon reményt támasztá szívében, hogy hatalmas pártfogását nem fogja megvonni gyermekeitől sem. Ő, kit az isten kedves gyermekekkel áldott meg, legjobban megértheti az anyának érzését, ki, midőn gyermekeire néz, bennek nemcsak élte egyedüli boldogságát, de egyszersmind egy nem szűnő gondot talál, s ki a jövőbe, mely más szüléknek hosszú fáradságok jutalmát nyújtja, csak gondot várhat. Esmerve Sinát, legjobbnak tartom, ha neki körülbelül ily értelemben ír, a stílus Ön dolga; oly rövid időm van az írásra, s oly lárma a mellékszobában, hogy becsületesen írni lehetetlen. S most áldja meg Önt az ég, s adjon nyugalmat s jobb egészséget. Miattam nincs mit aggódni, az utazás, a hegylevegő, lelki nyugalom helyre fogják hozni, mi egészségemből még talán hiányzik. Testileg egészen egészséges ember éppoly ritka, mint lelkileg, nincs okom panaszkodni, hogy e kivételek közé nem tartozom. Ha Kegyed írna, ne tegye 3 hét előtt, mert addig leveleim nem jönnek kezembe.

Alázatos szolgája
Eötvös J.

118. VACHOTT SÁNDORNÉNAK

(1858. május 31.)
31/5 58.

A baj, melyben taval nyáron egy hónapnál tovább szenvedtem, újra visszajött, úgyhogy csak fájdalommal mehetek le a garádicson, s így alig teljesíthetem kötelességemet, mely naponként a tudós társaság üléseibe hí. Ez oka, melyért ígéretemet nem teljesítém, s egész múlt héten nem jöttem el. Ma, reménylem, bevégezzük t. társasági ülésünket, s akkor nehány napra nem hagyom el szobámat. Mihent azonban jól leszek, azonnal eljövök. Kérem, ne aggódjék irántam, bajom fájdalmas, de nem aggasztó. Őszinte tisztelettel

Eötvös

119. gr. TELEKI FERENCNÉNEK

(Fordítás németből)

(1858. július 15.)
15/7 858

Drága néném!

Mélyen megrendülve írok Önnek. Szeretném előkészíteni a szomorú hírre, de nem tudom. - Szegény anyám nincs többé. Ma reggel 8 órakor szélhűdést kapott. 2 órakor elszunnyadt az Úrban. - Csendesen fekszik itt, úgy, mintha arcán életében semmiféle fájdalom nem vonult volna át. Minthogy Ön ismerte őt, elgondolhatja fájdalmamat. - Dénes Miskolcon van, táviratoztam neki, Júliának és Viereggnek szintén, feleségemnek egyszerűen írtam. Isten áldja meg Önt, kedves néném.

Szerető unokaöcse
Eötvös

120. gr. SZÉCHENYI ISTVÁNNAK

(1858. augusztus 2.)
2/8 58.

Tisztelt barátom!

Kívánatod szerént röviden elmondom a Akadémia ügyének jelen állását, melyet szóval közöltem volna, ha betegeskedésem által Pesten vissza nem tartóztatva, mint szándékom volt, néhány napot Bécsben tölthettem volna. - A Felségnek küldöttségünknek adott válaszából (melyet veled közöltem) a statutumok megváltoztatását reménylenünk nem lehetett, éppoly kevéssé biztató volt az, mit a miniszterektől hallottunk. Az egész eredmény - ha annak nevezhető - abban állt, hogy a Császár kinyilatkoztatá, miként a magyar nemzetiségnek elnyomása távol van szándékaitól, s hogy a két miniszter hosszú beszéddel megnyugtatott, miként a

kormánynak, midőn a statutumokból e szavakat „in ungarischer Sprache” - kihagyatá, eszébe sem jutott, hogy valaki ezt a magyar nyelvnek az akadémia körében való korlátozására magyarázhatná. Az újabb statutumok által (a miniszteriális magyarázat szerént) a tudományok terjesztésére használt nyelv meghatározása egészen az Akadémiára bízatik, s így, ha ez jónak látja, jövőben éppúgy kizárólag a magyar lehet, mint az volt eddig. - A küldöttség eredményeiről azonnal tudósítám Emilt, s ez, hogy ügyünk állásáról tisztába jöjjön, felutazott Bécsbe, s maga is szólt a miniszterekkel.

Miután a Felség az Akadémia kérését nem szignálta, e tárgyban még új tárgyalás nem fog történni, s így a statutumok nem fognak megváltozni, az volt nyilatkozatuk, s nem kis fáradságba került, míg Emil B[acho].t végre azon ígéretre bírta, hogy a belügyminiszter - azt, mit megnyugtatásunkra szóval mondott -, az Akadémia elnökének írni fogja. -

Az ügy állása csak annyiban változott tehát, hogy a statutumok, őfelségének s a miniszteréknek nyilatkozatai által, mely utóbbik most az elnökhöz intézett miniszteri levélben ismételtetnek, a magyar nyelvre nézve kedvezőleg interpretáltattak. -

Hogy ezen ügynek más kimenetelt kívántunk, hogy a dolog jogi állásánál fogva mást vártunk volna, az nem szenved kétséget. De miután az egyszer kiadott statutumok megváltoztatását jelenleg reménylenünk nem lehet, a kérdés nem az, mit óhajtanánk, hanem az, mit tegyünk, s mi hosszasan megfontolva a kérdést magunk között, azon meggyőződéshez jutottunk, hogy a jelen környülmények között első kötelességünk megmenteni az intézetet s biztosítani annak működhetését. -

Miután a nyelvnek meghatározása a statutumok szerént csakugyan kizárólag magától az Akadémiától függ, s így a választásoknál kellőleg vigyázván, magunkat a magyar nyelvre nézve biztosíthatjuk, a statutumok egyéb hiányait jobb tűrni, mint azoknak megváltoztatását újra sürgetve, veszélyeztetni az egész intézetet, s így mi egyetértve, a nagygyűlésnek s az igazgatóknak október 15-ére való öszvehívását rendeltük. Kétségen kívül a gyűlés újabb felterjesztést vagy még energikusabb lépéseket határozhat, ha azonban véleményünket elfogadja, ez abban áll, hogy tranzigálva a környülményekkel, a támadt ürességeket új választások által bétöltse, s fogjon hozzá a komoly munkálkodáshoz, mely ha korlátoltabb körben mozoghatunk is, csak kötelességeinket teljesítsük, nemzetiségünk javára fog szolgálni.

Lesznek talán, sőt valószínűleg - s pedig nemcsak a magyar nemzetiség barátai között -, kik ezen eljárásunkat gyengének fogják nevezni. Kik demonstrációkban gyönyörködnek, s a hazafiság kötelességét abban keresik, hogy a dolgokat élökre állítsuk - hogy azok annál elébb törjenek, kétségen kívül jobban szeretnék, ha az Akadémia előbbi határozataihoz ragaszkodva, inkább feloszlik, mint enged. Én azonban, ki ezen intézetnek fontosságát ismerem, ki tapasztalásból tudom, míly fontos maga az, hogy *magyar akadémia* létezik, nemcsak a nemzeti irodalom, de főképp a nemzeti önérzet feltartására, késznek érzem magamat mindenre, mit ezen intézet fenntartása kíván, s úgy hiszem, Te, kinek az Akadémiát köszönjük, s kinek a nemzet semmiért nem tartozik több köszönettel, mint éppen ezen teremtményedért, helyeselni fogod eljárásomat.

Bocsásd meg, hogy íly röviden s szakadozva - csaknem olvashatatlanul - írok, de rosszul is érzem magamat, s mivel ma estve elutazom, el vagyok halmozva foglalatosságokkal. Ha a gasteini fürdőből visszajövök (szeptember közepe felé) mindenesetre felkereslek, hogy a nagygyűlésen teendőkről s főképp a választásokról veled értekezzem. Reményleni, oly jó egészségben találllak, minőt én kívánnék neked. S most Isten áldjon meg, s ne felejtsd

tisztelő barátodat
Eötvös J.

121. SZALAY LÁSZLÓNAK

(1858. augusztus 29.)
Gastein 29/8 58

Kedves barátom!

Hogy szíves leveledre eddig nem válaszoltam, azt tulajdonítsd a sok bajnak, mellyel küszködöm. Magam is rosszul érzem magamat, s azonkívül Nőm s 3 gyermekem ágyban fekszik. Meglehet, a baj nem nagy, s csak e medve klímának eredménye (reggel 3-5 fok s naponként eső), de hideg lakásban, kényelem nélkül s oly orvossal, kihez sem feleségemnek, sem nekem a legkisebb bizodalmunk nincs, ez is elég keserves. Időm nagyobb részét a betegeknél töltöm, mi belőle megmarad, oly kedvetlenül folyik el, hogy még a legegyszerűbb levél írása is erőfeszítésbe kerül. - Csak röviden fogok tehát kérdéseidre felelni.

Mi először elbeszéléseimet illeti. Kérem Heckenastot, nevezze azokat egyszerűen: *Elbeszélések*, írta Eötvös József. Nem szeretem a cikornyás címeket. - A szivarokra nézve kéretem őt, hozasson két ládát 100 szivarral; nem szabad erőseknek lenni (színekre light brown vagy yellow) ára körülbelül olyan, mint azoké volt, melyeket Bibertől elébb kaptam, ha kétféle szivart küld, ez mustraként szolgálhat. - Még egy kérésem van Heckenasthoz. Szegény Regulyért (képzelheted, mily fájdalmasan érintett halála) egynehányszáz forintra menő váltót forgattam a budai takarékpénztárnál. Halála után a váltó azonnal Keményen s rajtam fog kerestetni. Kérlek, kérdezősködjél e dolog iránt a budai takarékpénztárnál, és szólítsd fel Heckenastot, hogy a váltót szükség esetében beváltsa. - Miután az nem tesz többet, mint a Beszélyekért való honoráriumom, s Heckenast annak kifizetését, mihent a nyomtatás bevégeztetett, ígérte, úgy hiszem, nem fog nehézségeket tenni.

Az idemellékelt levelet itt kaptam. Közöld azt Toldyval, vagy ha Pesten van, Tóth Lőrinccel, s mondd neki, hogy miután a könyvküldemény az Akadémiáé, a szállítási árjegyzék kifizetéséről rendelkezzék. Az asszignációt, mihent hazajövök, meg fogom írni, s most ég áldjon meg s tartson jobb kedvben s egészségben, mint

hívedet. Eötvös

122. VACHOTT SÁNDORNÉNAK

(1858. szeptember 3.)
Gastein 3/9 858.

Mindenekelőtt bocsánatot kell kérnem, hogy ily sokáig nem írtam. Ön nem fogja ezt tőlem megtagadni, már azért sem, mert ma ülöm 46-dik születésnapomat, s mert rég nem töltöttem kellemetlenebb napokat, mint mióta utolszor találkoztunk. Mikor útnak indultam, magam is rosszul éreztem magamat, azonkívül fiam oly erősen köhögött, hogy ha nőmet nem akartam volna aggodalomtól megóvni, Pesten maradok. Nénémhez érve leányát betegen találtam. Itt Gasteinban öcsém jött oly állapotba, hogy minden pillanatban vérhányásának új kitörésétől féltem, s alig ment ő el, s egymás után három leányom s végre nőm került ágyba, az előbbiek félig kiépültek, nőm még fekszik, úgyhogy azt sem tudom, mikor szabadulhatok e helyről, mely gyönyörű vidékének dacára szinte undorítóvá vált. - Adjon ehhez több kisebb s nagyobb

mértékben kellemetlen híreket, szegény Regulynak halálát, ki az utolsó időben annyi barátságot mutatott irántam; a legrosszabb őszi napokat, úgyhogy még a szomszéd hegyet sem láthatjuk a köd miatt; jéghideg szobákat, egyszóval mindent, mi a kedélyre leverőleg hathat, s át fogja látni, hogy még egy levélírásra is alig határozhatom magamat. - Ágnes, hála istennek, nem veszélyesen beteg. Egy híres berlini orvos, ki szinte a fördőt használja, ennyiben megnyugtatott; de a bizonytalanság, melyben élek, azért mégis elég kellemetlen, főképp miután a közelgő tudóstársasági ülés miatt Pesten tenger munka vár reám, s nem tudom, mikor kerülök haza. Úgy látszik, a sors meg akarja velem únatni az utazást, melyben eddig pihenést kerestem. Talán javamra lesz, legalább financiális tekintetben, s úgy hiszem, ha csak egyszer visszakerülhetek, nem oly könnyen mozdulok ki fészkemből, hol ha nem is magam, legalább családom biztosan pihenhet, s a baj között - melyet egészen elkerülni nem lehet - legalább elhagyatva nem látom magamat. - Reménylem, a falusi levegő Önnek jót tesz; szedjen erőt a télre, a városban úgyis eleget használunk fel. - Ég áldja meg Önt gyermekeivel együtt, s adjon kellemesebb órákat, mint melyeket jelenleg én töltök. Nem mondom, hogy emlékezzék néha rólam, ezt Ön úgyis teszi, s mindazon eredmények között, miket e 45 év alatt előmutathatok, az, miáltal néha büszkének s mindég szerencsésnek érzem magamat, azon kevés, de jó embernek barátsága, kik közé Önt is számítom. Isten áldja meg Önt még egyszer

őszinte tisztelője
Eötvös

123. VACHOTT SÁNDORNÉNAK

(1858)

Igen kár, hogy Kegyed egészen alaptalan gondokkal gyötri magát, miután úgyis elég van, mi életét elszomorítja. Kegyed haragra nekem okot nem adott, s én azt Kegyed iránt nem is éreztem. Mi Heckenastot illeti, nem látom át, mért nem mondta a dolgok állását egyszerűen, miután sem Heckenasthoz, sem nejéhez közelebb viszonyban nem állok, s Kegyedet felfuvalkodások sértéseinek kitenni nem akarom. Őszintén sajnálom Kegyedet, s megfogom, hogy azon viszonynál fogva, melyben Lenkéhez áll, tőle minden kettősen fájhatott, de ne vegye szívére. Kit az, hogy valamivel gazdagabb, büszkévé tesz, annak személyes becséről magának is csekély fogalma lehet, s az valóban nem is érdemel becsülést másoktól sem.

Tisztelettel
alázatos szolgája
Eötvös

Vasárnap eljövök.

124. VACHOTT SÁNDORNÉNAK

(1858)

Őszintén megvallva, nem vagyok képes felfogni éppen most vett sorait. Ha izgatottságának az oka, mert tegnap nem jöttem el, úgy hiszem, eléggé ismeri elfoglaltatásomat, hogy azt magának megmagyarázza, s nem szükség okokat keresni, miután tudja, hogy egy órával nem rendelkezhetem. Ha valakire neheztelek, meg szoktam mondani. Öcsém vért köpött, s nem mehet ki szobájából, nőm beteg, akadémiai s más üléseim voltak, leveleket kelle írnom,

gazdasági dolgaimban eljárnom s mit tudom én, mennyi egyéb apró s nagyobb dolgokat végeznem, s Ön kétségbeesve ír, mert nem jövök el! - Ha csak lehet, eljövök ma, de csak pár percre, az órát azonban most nem határozhatom meg.

Tisztelettel
Eötvös

125. JAKOB PHILIPP FALLMERAYERNEK

(Fordítás németből)

(1859. január 14.)
Pest, 859. január 14.

Tisztelt Barátom!

Hosszú idő telt el, amióta nem írtam Önnek. Olyan korban élünk, ahol azoknak az eszméknek, amelyeket szabad a magunkéinak vallanunk, a kicserélésére a távíró nemsokára több mint elegendő lesz, és ezért távolról sem akarok mentegetőzni hosszú hallgatásom miatt, inkább az késztet bocsánatát igényelnem, hogy megtörtem azt, és most - amint a mellékelt könyvből látja - azzal a követeléssel lépek fel, hogy ne csupán rossz írásomat olvassa el, hanem egy meglehetősen vaskos könyvet is, melynek szerzőségét ugyan elismerem, de amelynek címe nem nagyon fogja Önt vonzani, mert az - amint egy barátom megjegyzi - egy olyan tréfás kedvű embert, amilyen Ön, könnyen azoknak a könyveknek a címére emlékeztetheti, amelyek a kör négyszögesítésének felfedezését vagy a százéves kor megérésének művészetét helyezik kilátásba. - Éppen mert ettől féltem, neveztem meg magamat Ön előtt, és most elég hiú vagyok azt hinni, hogy a könyvet, amelyet Brockhaus ezekkel a sorokkal együtt juttat el Önnek, nem fogja olvasatlanul félretenni. - Ha egy munka valaha keserves volt számomra, ha valaha kellemetlen volt a tudományos munkák köréből arra a szennyes terepre leszállnom, amelyen napjaink politikája mozog, úgy most volt ez így. Már az nehéz, hogy az ember egy olyan nyelven írjon, amelyen nem gondolkozik és még kevésbé érez; és ha azután még szétpattanásig tele kebellel jó halkan, illedelmesen és finom szerénységgel kell beszélni, hogy legalább azt elmondhassuk, amit gondolunk, ha azt, amit érzünk, nem is szabad elmondani; ha egyfelől minden előítéletet kímélni, másfelől minden érdeket respektálni kell, és mégsem akarunk hazudni: akkor olyan helyzetben vagyunk - amelyről Új-Athénnak (amely a régihez most rövidesen szabad, demokratikus alkotmánya révén is hasonlítani fog) egy polgára fogalmat sem alkothat magának. Az ok, amely írásra késztetett, egész egyszerűen az a meggyőződés, hogy olyan úton haladunk, amely igen hamar ugyanabba a szakadékba vezeti majd a monarchiát és hazámat. [...] A gyűlölet politikája, amelyet tíz év óta követnek, idézte elő ezt. Nyíltan megvallom Önnek, hogy a véleményeknek ezt a fordulatát viszonylag ilyen rövid időn belül sohasem tartottam volna lehetségesnek, és csak most kezdem érteni történelmünknek azokat a korszakait, amikor az ország egy része - igen tiszteletreméltó hazafias érzületű férfiakat is ideértve - a kereszténység és saját nemzetük ősellenségének karjaiba vetette magát. - Van egy történet vagy pontosabban monda, amelyet Nándorfehérvár, azután Drégely, azután Buda ostromáról és egyáltalán csaknem minden nagyobb magyarországi ostromról beszélnek; és ez úgy szól, hogy egy magyar polgár azt a törököt, aki ki akarta tűzni a félholdat az erőd ormára, végül - miután másképp nem bírt vele - átkarolta, és vele együtt a szakadékba vetette magát. - Mindegy, hol játszódott le a történet és igaz-e egyáltalán; annyi bizonyos, hogy nagy elterjedtségét valószínűleg annak köszönheti, mert megfelel a magyar jellemnek, és hogy igen közel járunk hozzá, hogy ezt a népmondát, mégpedig a maga legteljesebb, legszomorúbb

jelentése szerint, valósággá tegyük; - és a végén ebben senkit sem terhel majd több felelősség, mint a német nemzet szent római birodalmát, amely a rendelkezésére álló írósereg útján mindent megtesz annak érdekében, hogy minél jobban megkeserítse azokat a viszonyokat, amelyek amúgy sem tartoznak a legnépszerűbbek közé. - Korántsem érzem hivatásomnak azt, hogy az Ausztria által követett eljárás apológiáját írjam meg. - A gyűlölet politikája az, amit választottak, és ez még sohasem hozott jó gyümölcsöket. Különben ez a gyűlölet azok után, amik megelőzték, érthető, részben jogosult, és maga a nép, amely nálunk - le egészen a legalacsonyabb rétegekig - foglalkozik az ország ügyeivel, belátja ezt. Ezért az elkövetett hibák következményei is kevésbé szomorúak, azaz jobban mondva kevésbé szomorúak volnának, ha a jogosulatlan ellenségesség révén, amely Németországban Magyarországgal szemben mutatkozik, a gúny és düh révén, amellyel német írók elhalmoznak bennünket (és a német nép pillanatnyilag csak irodalmában él), nem történt volna meg minden annak érdekében, hogy az osztrák kormányzat elleni felindulást gyűlöletté szítsák fel minden ellen, ami német. - Higgye el nekem, könnyű lett volna a dinasztia számára igen rövid idő alatt elsimítani a forradalom régi, morális nyomait, még most is megtehetné ezt, mert röviddel a 49-es év után azok is, akik részt vettek a forradalomban, belátták, hogy túlságosan messzire mentek, amikor a történelmi jogot, amelyre maguk hivatkoztak, a dinasztia irányában nem tartották tiszteletben; a dinasztia legnagyobb nehézsége pillanatnyilag abban áll, hogy német, és sajnos odáig jutottunk, hogy az embereket arról kell meggyőzni, hogy nem az, mert csak ezáltal biztosíthatjuk számára azt a helyzetet, amelyre valamennyiünk érdekében - Németországban is - szüksége van. - Voltaképpen teljesen fölösleges, hogy Önnek mindezt megírjam. Összes honfitársai közül senki sem mutatkozott annyira teljességgel barátságosnak nemzetiségünk irányában, mint Ön, és ha látta volna, hogy akadémiai választásunk során az összes németek közül egyedül Önt választották meg egyhangúlag, meggyőződött volna róla, hogy ezt el is ismerik. Egyébként nem vehetem fontolóra politikai viszonyainkat anélkül, hogy a német újságírás képtelen álláspontja miatt haragra ne gyulladjak, így tehát elnézheti ezt a kitörést. - Ami annak a könyvnek, amelyet Önnek elküldök, a hatását illeti, nagyjából tisztában vagyok azzal. Noha névtelenül adom ki, hogy ne vegyék azonnal észre, hogy egy magyartól származik, később meg fogják ezt tudni, és a megfelelő gyanúsításokkal rontanak majd rá. Ahogyan egyidőben Rómában a Censeo Carthaginem esse delendam magas politikai bölcsességnek számított, úgy most Németországban a Censeo Hungariam esse delendam számít annak, és a kívánság teljesedése valószínűleg éppoly kevéssé vezet majd jóra. - Egyébként fait ce qui doit avoir ce qui pourra. [?] Aki az igazságot csak akkor mondja ki, ha előre tudja, hogy ez neki és másoknak használni fog, az kimondatlanul hagyja azt. - Ha közölné velem véleményét a munkáról, igen lekötelezne.

Igaz tisztelettel és odaadással
B. Eötvös J.

126. gr. SZÉCHENYI ISTVÁNNAK

(1859. április 7.)
Pest, ápril. 7-én 1859.

Tisztelt barátom!

Bécsből visszatérve könyvárusom azon jelentését, hogy utolsó munkám harmadik kiadása megjelent, s több Németországból hozzám érkezett levelet találtam, melyben az irodalom s más pályán kitűnő férfiak tudtomra adják, hogy a birodalom szervezése iránt felállított elveimet helybenhagyva nézeteimmel egyetértenek, de alig voltam itt pár napig, midőn

tapasztaltam, hogy munkám ellen a legnagyobb ingerültség mutatkozik, mely egy bizonyos párt emberei által szisztematice terjesztve, mert könyvemről a lapokban szólni nem szabad, s így az álhírek s okoskodásokat diszkusszió útján megcáfolni nem lehet, napról napra erősebbé válik.

Hogy egy több mint 200 lapra terjedő könyvben több nem helyes állítások foglaltatnak, arról a priori meg vagyok győződve; hogy hazánkban, melynek pártviszályai erőszakosan lenyomva nyugszanak, de nem vesztek el, ugyanazon nézetek mindenkit nem elégíthetnek ki, s hogy azok, kik egész életemben kevés jóakaratot mutattak irántam, egyszerre barátaimmá nem váltak, mindezt úgyis tudtam; de mégis, a rosszakarat ezen mennyisége s a szenvedélyesség, melyek ezen alkalommal mutatkoztak, megleptek, s mondhatom, fájdalmasan leptek meg; nem magamért, de közügyeinkért, melyeknek célszerű elrendezésére én más, mint a könyvemben előadott módot, nem ismerek.

Korunk mozgalmaiban két főirányt veszünk észre, melyeknek egyike nagy államok alkotása, másika az egyes nemzetiségek individuális kifejlődése felé törekszik. Az első helyzetünk következése, melynél fogva több nagy nemzetiségeken alapuló - s ezért feloszthatatlan - nagyobb államok létezvén (minő az orosz, angol és francia) a kisebb nemzetiségek is függetlenségüket csak úgy tarthatják fenn, ha szinte nagy államokba egyesülnek; a másik általános irány, melyet a nemzeti törekvésekben tapasztalunk, csak azon elveknek nagyobb körben alkalmazásából ered, melyekre támaszkodva korunkban minden egyediség szabad kifejlődésére jogot tart; s így e két irány, mely egymással látszólag ellentétben áll, mert egyike helyzetünk, másika a kor uralkodó eszméinek következése, egyiránt hatalmas és ellenállhatatlan.

Ki az utolsó idők eseményeit figyelemmel követé, e két iránynak létezését nem vonhatja kétségbe, úgy mint azt sem, hogy egyes nemzetek az egész civilizált világ által követett irányoknak nem képesek ellenállni; miből az következik, hogy mi magyarok is régi törekvéseink célját csak annyiban érhetjük el, amennyiben azok a világ általános irányával ellentétben nem állnak. Csak ha követeléseinket akként formulázzuk, hogy azok a helyzetnek megfeleljenek, s mint az egész világ által elfogadott elveknek következményei tűnjenek fel, akkor remélhetünk sikert. - A honfiúi fájdalom, mellyel hazánk jelen állását tekintjük, az elragadtatás, mellyel dicső múltjáról szólunk s még dicsőbb jövőjéről ábrándozunk, nem változtathatják meg a tények állását, s ki ezt figyelembe veszi, az belátja, hogy miután Európa ezen részét, melyen az osztrák birodalom alakult, nem egy nagy, kompakt nemzetiség lakja, *Európa ezen részében nagy állam csak mint föderáció tarthatja fenn magát*.

A nagy hiba, melyet az osztrák kormány elkövetett, s mely azt, ha rendszeréhez ragaszkodik, elébb vagy utóbb bukásához fogja vezetni, abban áll, hogy ezt belátni nem tudta; a nagy hiba, melyet 49-ben mi követtünk el, s úgy látszik, elhatározó pillanatban most is elkövetnénk, abban, hogy erről akkor megfeledkeztünk, s ezt most sem akarjuk elismerni.

Mi fog történni századok után? ez az isteni gondviselésnek titka; de hogy a jelen pillanatban, mindaddig, míg Orosz- és Franciaország jelen kiterjedését megtartja, Európa ezen részén, melyen élünk, csak nagy állam tarthatja fenn függetlenségét, azaz hogy csak nagy állam számíthat állandóságra, ez, nézetem szerint, minden kérdésen kívül áll, s ebből azon következtetést kell levonnunk, hogy a jelen pillanatban a magyar nemzet sem törekedhetik józanul más után, mint hogy egy *nagy*, de a szabadság elvei szerint rendezett államnak része legyen, s abban, ha lehet, az első, de mindenesetre kiterjedése és népének képességéhez illő helyzetet foglaljon el.

A nagy események, melyek a jelen pillanatban látszólag készülnek, e helyzetet nem fogják megváltoztatni, s Ausztria a legnagyobb diadalok után is a népek agglomeratumát, mely felett

uralkodik, egy homogén egésszé átváltoztatni szintúgy képtelen, mint a magyar nemzet, ha legvérmesebb reményei teljesülnének, s a birodalom darabokra törne, e téren s a létező elemekből nagy államot más, mint föderatív alapokon alkotni képes nem lenne; miből világos, hogy minden politikának, mely sikert akar, feladása nem lehet egyéb, mint felkeresése azon utaknak s eszközöknek, melyek által a dolgok helyzete által előnkbe tűzött feladás a legkisebb áldozatokkal s úgy éressék el, hogy az ekként létrejött állapotok a magyar nemzetre kedvezők legyenek.

A jelen pillanatot véve kiindulási pontul, én csak a következő lehetőségeket látom.

Ha a birodalom szétbomlanék - mire meggyőződésem szerint semmi valószínűség nem létezik - helyébe vagy

a) ismét egy nagy birodalom alakul, melybe az eleső olasz és német részek helyett a török birodalomtól elszakadt egyes tartományok, például Oláh- és Szerbország vétetnek fel. Vagy

b) A nemzetiség elvei szerint (természetesen nem a históriai, hanem az etnográfikus határokat követve) egyes név szerint független országok alakíttatnak.

Ha a birodalom fenntartja magát, ismét két lehetőség áll be. Vagy

a) elveszti jelen területének egy részét, Olaszországot s talán Galíciát. Vagy

b) legalább mi a határokat illeti, megtartja jelen állását.

Már aki ezen lehetőségeket a speciális magyar szempontból - azaz nemzetiségünk jövőjét tartva szemei előtt - tekinti, szükségképp azon meggyőződéshez jut, hogy a három első lehetőség reánk nézve nem kedvező.

Ha az ausztriai birodalom felbomlása után a megingatott európai egyensúly helyreállítására ehelyett egy új, nagy állam alkottatnék, melyben az olasz és német tartományok helyébe az aldunai tartományok vétetnének fel, akkor az ekként alakított államban a szláv és óhitű elem szükségképp túlsúlyra fogna emelkedni, s a változás, mely reánk, magyarokra nézve előidéztetnék, csak abban állna, hogy a német helyett oly elemekkel jönnénk kapcsolatba, melyek sokkal nagyobb asszimilációi tehetséggel bírnak.

Ha az ausztriai birodalom helyébe a nemzetiségek etnográfikus határai szerint több, név szerint független országok állíttatnak fel (mint ezt a keleti háború óta Oroszországban sokan birodalmunk érdekében jelenleg legcélszerűbbnek tartják), akkor Magyarország nemcsak területének nevezetes részét s históriai jogainak minden következéseit veszti el, hanem ezekért oly függetlenséget cserél, melynek mértéke s fennmaradása Oroszország kegyelmétől s érdekeitől függ.

Ha végre a birodalom a háború által, melynek rossz kimenetele után nálunk sokan epedve sóvárognak, csak területének egy részét, például az olasz és lengyel tartományokat veszti el, ezen esetben a változás reánk nézve csak abban állna, hogy egy nagyhatalom helyett egy középszerű állam tagjaivá lennénk, hogy a múltból reánk maradt terheket még nehezebben fognók viselni, mint jelenleg, és hogy az arány, melyben a német elem a nem-némethez a monarchiában áll, megváltozván, a németesítés, mely most, midőn 8 millió német 28 millió nem-némettel áll szemközt, lehetetlen, akkor kivihetőbbé válnék.

Sokkal szenvedélyesebb vagyok magam is, mint hogy azoknak érzéseit felfogni nem tudnám, kik a történt sértések után bosszújuknak mindent feláldozni készek. Történetkönyveinkben három különböző ostrom leírásánál fordul elő az elbeszélés, hogy egy magyar vitéz, midőn egy, a félholdat feltűzni készülő törököt a vár fokáról más módon nem űzheté el, végre őt átkarolva vele együtt veté magát a mélységbe, s nemzeti jellemünknek vannak oldalai,

melyeknél eszünkbe jut, hogy bizonyos körülmények között az egész nemzet is hasonló módon járhatna el. Ha azonban, erőt véve indulatainkon, a dolgok állását nyugodtan fontoljuk meg, ellenszenvünk dacára is át kell látnunk, miként a jelen körülmények között a magyar nemzetiség jövőjére nézve kedvezőbb lehetőséget nem találhatunk annál, ha az ausztriai birodalom jelen nehézségein csorbulás nélkül mehet keresztül, s pedig úgy, hogy fenntartását csak magának köszönhesse. Mert ha Ausztria fennmaradását idegen támogatásnak fogná köszönni, azon esetben, ha a német nemzetnek válnék lekötelezettjévé, még nagyobb buzgósággal fogná elősegíteni a német érdekeket; ha pedig az orosznak, akkor mint az északi kolossz védence, bizonyosan sem a magyar nemzetiség, sem az alkotmányos szabadság megalapítását nem tekinti feladatának.

Ismerem én s méltánylom az aggodalmat, mely miatt sokan e felfogást eltévesztettnek tartják. Nézetök szerint Magyarország s a birodalom között a fennforgó kérdésnek békés kiegyenlítése lehetetlen. A történtek után a bizodalomnak még a lehetősége is elenyészett. Ki nincsen meggyőződve, hogy Ausztria, mihelyt szorultságából kivergődött, hatalmát arra fogja használni, hogy a koncessziókat, melyeket kénytelenségből tett, ismét visszavegye, s a mostani nemzetellenes elnyomási rendszeréhez ismét visszatérjen, s én nem akarom kétségbevonni e nézet helyességét, s éppen nem állítom, hogy Ausztria a tett tapasztalások után egyszerre a magyar nemzet s az alkotmányosság buzgó pártfogójává fog válni; mielőtt azonban ezen talán helyes bizalmatlanságot politikánk vezérfonalaként elfogadjuk, két kérdés iránt kell tisztába jönnünk s ez az, vajon

1° Ausztria, ha a jelen legsürgetőbb bajaiból kibontakozik is, ezáltal oly állapotba fog-e jutni már, hogy népeinek jóakaratára ismét hosszú ideig szüksége nem leend?

2° Vajon nem lehet-e úgy elrendezni dolgainkat, hogy a rosszakarat, melyet Ausztriánál felteszünk, az eszközöktől fosztassék meg, melyek annak kivitelére szükségesek lennének.

Mi az elsőt illeti, a felelet világos. Egy, a diplomáciai pályán megőszült férfi, kivel e tárgyról minap szóltam, Ausztriát a jelen pillanatban oly gyertyához hasonlítá, melyet két végén egyszerre meggyújtottak, s e hasonlóság egészen találó. Ha Olaszország a jelen pillanatban a legfenyítőbb veszély is, még nagy kérdés, vajon az, mely délkeleten készül, s az oláh és szerb változásokkal valószínűleg megkezdődött, nem nagyobb-e még ennél is, s ha ehhez még a birodalom bel- és financiális viszonyait vesszük, a legnagyobb optimista sem fogja állíthatni, hogy Ausztria az olasz ügyek kiegyenlítése után azonnal minden veszélyen túl lesz, s oly állapotba jut, hogy egész erejét a reakció keresztülvitelére fordíthatja.

Mi a második kérdést illeti, bizonyos, miként a reakcióhoz való hajlam nemcsak az ausztriai dinasztiának családi tulajdona, hanem hogy azt csaknem minden alkotmányos országok uralkodóházainál feltaláljuk, főképp ott, hol az alkotmányos formák még újak, és ezért az alkotmány garanciája sehol sem kerestetik az uralkodó jóakaratában, hanem az államnak oly módoni rendezésében, mely által a reakció lehetetlenné, vagy helyesebben mondva, mely által az szerfelett nehézzé és veszélyessé válik. - Ha az ausztriai birodalom csekély változásokkal a régi módon rendeztetnék el, ha a többi tartományokban a régi abszolutizmus hozatnék vissza, s így Magyarország királya mint osztrák császár ismét az örökös tartományok összes erejével kénye szerint rendelkezhetnék; vagy ha a birodalom két része egészen elkülönözve egymástól csak a fejedelem egysége által tartatnék össze, akkor a régi súrlódásokkal a reakció nemcsak ismét lehetségessé fogna válni, sőt meggyőződésem szerint bizonyosan bekövetkeznék; de a dolog másképpen áll, ha az, mit a históriai jog alapján Magyarország számára visszakövetelünk, minden tartományok közös tulajdonává válik, és így hazánk alkotmányos jogai és belső függetlensége, mely egykor csak irigység tárgya volt, a birodalom minden lakói által saját szabadságuk biztosítékának tekintetik.

Éppen mert én is a reakciótól félek, mert én is azt hiszem, hogy a tett tapasztalások után más biztosítékokra van szükségünk, mint melyeket puszta ígéretekben találhatunk, ez győzött meg arról, hogy az előbbi állapotok restaurációja, bármennyire hízelegne az nemzeti hiúságunknak, ha kivihető lenne is, semmi esetre sem kívánatos.

Hogy hazánk jogai, hogy nemzetiségünk jövője biztosítva legyenek, felfogásom szerint a következők kívántatnak:

1° Hogy az egész birodalom alkotmányos formák szerint kormányoztassék.

2° Hogy az alkotmányos kormányban s törvényhozásban, mely a birodalom közös ügyeit vezeti, Magyarországnak nagyságához és fontosságához illő befolyása biztosíttassék.

3° Hogy nemcsak Magyarország, de a birodalom minden tartományai, mi belső ügyeik kormányzását illeti, tökéletes autonómiával bírjanak.

4° Hogy miután a nemzetiségek egyenjogúságának elvétől korunk általános iránya miatt eltérnünk nem lehet, a nemzetiség értelmezésénél ne a nyelvbeli különbség, hanem a történeti kifejlődés vétessék alapul.

Bárki által s míly módon vagy formák szerint rendeztessék el a birodalom, minden szervezet, mely ezen elveknek megfelel, nemzetiségünknek nemcsak fennállását biztosítja, hanem annak a birodalomban szupremációjához vezet. Minden szervezet, melynél ezen elveknek egy vagy másika nem vétetett tekintetbe, nemzetiségünket veszélybe hozza.

Sokkal többet foglalkoztál ezen tárgyakkal, semhogy ezen tételeket hosszasan be kellene bizonyítanom. Te voltál az első, ki a nyelvbeli és históriai nemzetiség között létező ellentétet beláttad, s az Akadémiában mondott elnöki beszédedben azon veszélyeket kiemelted, melyeket a nemzetiségnek hibás értelmezése hazánkra hozhat, s ki látná Náladnál jobban át, hogy az előbbi viszonyok visszahozása, oly viszonyoké, melyek alatt a birodalom nagyobb része mint abszolút állam kormányoztatott, vagy mint azt 48-ban megkísértettük, Magyarország s a többi tartományok alkotmányai között semmi kapocs nem létezett; mondom, ki láthatná át Náladnál tisztábban, hogy hasonló állapotok szükségképp hasonló eredményekhez fognak vezetni, s hogy a külön alkotmány, mely Magyarországnak netalán kénytelenségből adatnék, már az első pillanatban a reakció csíráit hordaná magában.

Ez volt meggyőződésem, midőn 1849 végével írt német röpiratomban (Die Gleichberechtigung der Nationalitäten) a forradalom után a birodalom organizációjáról először szóltam (megtalálhatod az idevonatkozó állításokat a 117. és következő lapokon), ez meggyőződésem a mai napig, melyben minden, mit a forradalom óta tanultam s tapasztaltam, mindinkább megerősített, s jól tudom, hogy mi ebbeli nézeteimet illeti, nemcsak izolálva nem állok, sőt hogy egy nagy része azoknak, kik most könyvem ellen legkeserűebben kikelnek, velem tökéletesen egyetért. - Ha munkámmal hibát követtem el, e hiba nem az elvekben, hanem a pillanatnak rossz megválasztásában fekszik, melyben azokkal felléptem, s ha a dolgokat személyes nézpontból tekintem, alig követhettem volna el nagyobb hibát, mint hogy könyvemet most adtam ki. Oly időszakban, mikor az ország nagy többsége az ausztriai birodalmat menthetetlenül elveszettnek képzeli, mikor egy rész Nagy Lajos magyar birodalmának helyreállítását várja, mások nemzetünket egy nagy föderatív respublika élén látják, mikor az ildomosok, kik mély politikai belátásokban büszkélkednek, nemzetünk *szabadságát* az orosz és francia *cár* közbenjárásától várják, s a lelkes fiatalság ismét Kossuth ajkairól várja a megmentő szózatot, akkor oly nézet, mely az ausztriai birodalom fennállását veszi kiindulási pontul, népszerűségre nem számíthat. Kétségen kívül a nagy többség mást és többet akar, s annál inkább ragaszkodik bosszúgondolataihoz, mentül valószínűbbnek tartja azoknak kivihetését. De vajon nem fordulhatnak-e a dolgok másképp is, s miután a történetben egy esetet

sem ismerek, hogy nagy államok egycsapásra rögtön elenyésztek volna, nem lehetséges-e legalább, hogy az ausztriai birodalom is, bár gyengülve, egy ideig még fenntartja magát? s ha ezt mint lehetségest tesszük fel, nem kívánatos-e, hogy azok, kiktől a birodalom kormánya jelenleg függ, az eddig követett irány veszélyességéről, s hogy Ausztria népei arról győzessenek meg, miként a magyar nemzet jogos követelései a birodalom egységével és az abban egyesült népek érdekeivel ellentétben nem állnak? - Ezen meggyőződés terjesztésére írtam könyvemet, ezért írtam azt németül oly modorban, mely csak a német olvasóra hathat, s vajon ha ez volt célom, nem kell-e oly pillanatot választanom munkám kiadására, midőn a birodalmat nagy veszélyek vagy legalább nagy nehézségek környezik, s midőn minden ajánlat, mely mellett a birodalom egysége fennállhat, elfogadhatónak látszik még akkor is, ha az a kormánytól eddig követett iránnyal ellentétben áll?

Hogy a históriai jogot jelölve ki azon alapnak, melyen a birodalom új szerkezetének alapulni kell, hogy minden koronaország s így hazánk számára is teljes autonómiát követelve, munkámban semmi jogpontot nem adtam fel, s hogy hazánk állapotja - ha az előadott elvek elfogadtatnának - az előbbitől csak annyiban különböznék, hogy Magyarország a birodalmi országgyűléshez küldött követei által oly tárgyak kormányában is részt venne, mely 1848 előtt egy nem magyar kormány és álladalmi tanács által intéztettek el, azt, aki a dolgot elfogultság nélkül nézi, be fogja látni, s én e részben bármikor elfogadom állításaim felelősségét; de nem tagadhatom el magam előtt, miként a mód, melyen könyvem a hazában fogadtatott, annak politikai hatását egészen paralizálja, s ez fájdalommal tölt el. Közeledést akartam eszközölni a magyar s a többi tartományok alkotmányos emberei közt, popularizálni akartam a magyar ügyet, s ehelyett csak azon hézagot tűntettem fel, mely közöttük létezik, s melyet - mint magam is hinni kezdem - semmi földi hatalom nem tölthet be többé, s fáradságomnak, mellyel e könyvet írtam, egyedüli díja csak azon öntudat, hogy hazámnak semmit sem használhattam.

Miért írom Neked mindezt, tulajdonképp magam sem tudom. Miután azonban könyvemről a lapokban írni nem szabad, s így mindenféle rágalom és gyanúsítás súlya alatt elleneimmel nyilván szembe nem szállhatok, szükségét érzem egyszer expektorálni magamat, és Hozzád intézem igazolásomat, ki hazánk ügyeit mindig legtisztábban fogtad fel, s a fájdalmat s indignációt, mely szívemet pillanatokra eltölti, másoknál jobban érteni tudod. Ég áldjon meg, tisztelt barátom, s tartsa meg barátságodat

tisztelő hívednek
Eötvös

127. ARANY JÁNOSNAK

(1859. április 16.)
Pest, 16/4 859.

Tisztelt társam!

Miután a Vachott Sándor neje által kiadott Remény című zsebkönyv különféle akadályok miatt 1858-ban ki nem jöhetett, kiadását ez évben Heckenast Gusztáv Úr vállalta magára. - Auroráink s az azokat követett hasonló vállalatok megszűnvén, én egy korunk igényeinek megfelelő zsebkönyv kiadását kizárólag az irodalmi szempontból s régtől óta kívánatosnak tartottam, még inkább felhíva érzem magamat annak támogatására, miután tudom, hogy irodalmi tevékenységem ezen esetben egyszersmind egy szerencsétlen írótársam tiszteletre méltó háznépének javára lehet. Hogy minden törekvés, mellyel az újonnan meginduló

vállalatot elősegíteni iparkodom, sikertelen, ha írótársaim s főképp Kegyed segedelmére nem számíthatok, ki jelenleg s méltán, hazánk első élő költőjének ismertetik, azt jól tudom, de tudom azt is, hogy valamint akkor, mikor a Remény első ízben megjelent, úgy Kegyed most sem fogja visszautasítani kérésemet, s nem vonja el közremunkálását e szépirodalmi vállalattól, mely, ha munkatársai között Kegyednek tisztelt neve hiányzanak, a közönség várakozásainak bizonyosan nem felelne meg.

Heckenast G. Úr a Reményt ez évben az angol almanachok mintája szerént fényes alakban fogja kiadni, s hogy - mi a kelendőségre nézve fontos - a zsebkönyv mentül elébb jelenhessék meg, már júniusban akarja megkezdeni a nyomtatást. A prózai dolgozatok - melyekhez magam is egy nagyobb elbeszélést írtam - készek, csak a költői mívek hiányzanak még, s Kegyed kettősen le fogna kötelezni, ha azon költeményeket, melyekkel a Reményt gazdagítani fogja, *mentül elébb* elküldeni kegyeskednék. Levelét intézze, kérem, egyenesen Heckenast Gusztávhoz *a Remény számára*. - S most fogadja kérésem ismétlése mellett egyszersmind azon őszinte tisztelet s rokonszenv kifejezését, mellyel maradok

alázatos szolgája
Eötvös József

128. SZALAY LÁSZLÓNAK

(1859. július 14.)
Svábhegy 14/7 59

Kedves barátom!

Köszönöm leveledet, melyre tulajdonképp csak azért felelek, hogy e köszönetet kimondjam, más írnivalóm alig van. A hatást, melyet a váratlan békehírek nálunk előidéztek, elgondolhatod magadnak. Baco azt állítja, hogy minden tárgynak tulajdonságai csak úgy ismértethetnek ki, ha azon experimentumot tesszük velek, melyet ő experimentum crucisnak nevez; úgy látszik, ezt akarta a végzet megtenni közönségünkkel, midőn azt a legellenkezőbb helyzetekbe hozá egymás után. Intelligenciájának foka mind a jó, mind a rossz hírek alatt ugyanannak mutatkozott. Nem lehet legkisebb kétségünk képességéről. - Ma van Jolán születése napja. Taval ilyenkor, hatan ültük meg anyámnál az ünnepet. Anyám akkor jókedvű volt, s egészségesnek látszott, holnap tartjuk requiemjét, s azóta meg Teréz és szegény Fritz is meghaltak. - Szerencse fiának mondasz; ha azt érted alatta, hogy azon bajoknak fele sem ért, mely érhetett volna, igazad van, de más értelemben nem fogadhatom el a bókot. Korunkban, midőn már ifjúságunkra visszatekintve több sírt, mint ismerős és még élő arcot találunk, legfeljebb az szerencsés, ki nagy reményekkel tekinthet a jövőbe, s azon szélességi fok alatt, hol mi születtünk, vajmi kevés ily ember lehet. Ég áldjon meg. Holnapután Csabacsüdre megyek. Szép lenne, ha írnál. Nőm tisztel

híved Eötvös

129. VACHOTT SÁNDORNÉNAK

(1859. szeptember 3.)
Buda, 3/9 59.

22-én írt szíves levelét a múlt hó végével még a pusztán kaptam, egy egész csomó más levéllel együtt, melyek részint családi, részint más halaszthatatlan dolgokat foglaltak magokba, úgyhogy Kegyed levelére legjobb akarattal sem felelhettem elébb. - Egészségemre nézve egészen nyugodt lehet. Kissé fáradtnak érzem magamat, és ez ily 46 év után, mint én éltem, nem csuda, egyébiránt nincs bajom, s végre valamivel kevesebb kedvvel, s talán kevesebb sikerrel is, de szintúgy végzem dolgomat, mint mások, így tehát e részben nincs aggodalomra ok, még kevesebbé látszik az más viszonyokra nézve. - Ne gondoljon oly vigyázatlannak, minőnek látszom, s főképp ne féltsen azon emberektől, kik talán nemigen jóindulattal vannak irántam, s magokat bizonyosan nemigen jól viselték, de kiket sokkal inkább sajnálok, mint félek. A fordulat, melyet a dolgok vettek, reám nézve oly kedvező s reájok oly megszégyenítő, hogy ezt vélek különösen éreztetnem nem szükséges, s e tapasztalás őket a jövőre nézve bizonyosan vigyázóbbá fogja tenni, s azt eszközli, hogy ha nem szeretnek is inkább, érzéseiket legalább kevésbé fogják mutatni. - Ön fejét csóválja, s azt tartja: „mégsem ártana egy kis politika", de én ebben sem Ön, sem más tanácsát nem követhetem. Mi más kiváltsága van a becsületes embernek, mint hogy emelt fővel, egyenesen mehet át a világon, s fortélyra s titkolózásra szüksége nincs. - Heckenastról még mindig nem tudok semmit, holnap megyek a városba, hogy a Remény iránt kérdezősködjem; de eddig korrektúraív nem jött hozzám. Ne felejtkezzék meg a Károlyi-díjra írandó beszélyről. Históriai tanulmányokra semmi szüksége nincs. - Vegyen egy egyszerű nemes családot a török időkben. Hozza őket bajba. Például azáltal, hogy egy portyázó csapat nemes házakat feldúlja, s a családfőt rabságba viszi; szükség esetében az egész családot is el lehet fogatni. A leány, vagy esze vagy jósága által, apját vagy az egész családot megmenti fogságából. Én inkább az elsőt, azaz az ügyességet tanácslom. Részint mert a könyv nevelési szándékú levén - gonosz világunkban az asszonyoknak több ügyességre, mint jóságra van szükségök, részint mert az elbeszélés így mulatságosabbá válik, s ez a jelen esetben fődolog. - Ne kímélje az eseményeket. Harag és háború, magas torony s csak éppen valamivel rövidebb lajtorja, vagy hogy a szökő ártatlanság a publikum élvezetére ég és föld között himbálózzék, titkos ajtók, mély tömlöc, poharak és láncok csörgése, egy-szóval minden, mitől az emberek valóságban félnek s mit épp ezért a könyvben szeretnek... ne kímélje a dekorációt, s ne ijedjen meg a gondolattól, hogy mindazt nem ismeri, hisz azok, kik a beszélyt bírálni, s kik azt olvasni fogják, szinte csak úgy vannak azzal. - Ég áldja meg Önt. Jövő héten valószínűleg ismét a pusztára megyek, meglehet azonban, hogy Bécsbe kell rándulnom. Magam sem tudom legközelebbi jövőm, olyan, mint e sorok, azaz olvashatatlan. Ég áldja meg Kegyedet gyermekeivel együtt. Maradok

tisztelő barátja
Eötvös

130. SZALAY LÁSZLÓNAK

(1859. november 15.)
Pest 15/11 859

Kedves barátom!

Holnap indulok az alföldre, s annyi dolgom van, hogy csak néhány sort írhatok. - A cikk, melyért a Napló lefoglaltatott, az esztergomi ünnepélyt illeti, és semmit nem foglal magában, mi e szigort igazolná, mint arról magad is meggyőzheted magadat, miután ugyanezen cikkely szóról szóra lefordítva a Wandererben jelent meg, anélkül, hogy ott valakinél csak különös figyelmet gerjesztett volna. -

Kíváncsi vagyok R[echberg] véleményére - memoáromról, egyet Eszt[erházy].nak megmondhatsz, s ez az, hogy valamint minden, mi iratomban foglaltatik, akkor, midőn azt neki megküldém, igaz volt, úgy annak nagy része *jelenleg* már nem áll, s hogy valamint akkor egy józan elvek szerént octroyírozott megyei szerkezet és választási törvény akkor a nagy többséget kielégítette volna, úgy most alig találkozik valaki, ki a 848-iki törvényektől mint kiindulási ponttól elállna, s habár azoknak megváltoztatását szükségesnek ismeri, más, mint a törvényhozás útján való megváltoztatásában beleegyeznék. Ily időben, minőt élünk, a közvélemény oly sebesen változik, hogy mi még ma kielégíti, az egy hónap múlva már kivihetetlenné válik, s ez az, mi engem azon meggyőződéshez vezet, hogy emlékiratok benyújtása egészen haszontalan. Ég áldjon meg, reménylem, ha Kolozsvárról visszajövök, pár sort találok tőled. Tiszteld fidelis Mayert

híved Eötvös

131. gr. MIKÓ IMRÉNEK

(1859. november 15.)
Pest, 15/11. 859.

Tisztelt barátom!

Az Akadémia által kinevezett küldöttségnek névsorát a lapokból ismered; miután Toldy megbetegedett, ez azonban kissé megváltozott, és így, ha csak akadémikusaink közül a zord idő valakit vissza nem tartóztat, a következők fognak megjelenni: Bartakovics az igazgatótanács részéről, Kubinyi, mint tiszteleti tag, Csengery és Tóth Lőrinc a rendes tagokból, s én magam. Légy oly szíves, s rendelj azoknak számára szállást, én Bánffy Albertnél fogok lakni. Élj boldogul, barátom, reménylem, nemsokára meglátjuk egymást,

híved
Eötvös József

132. gr. MIKÓ IMRÉNEK

(1859. december 9.)
Pesten, 9/12. 859.

Tisztelt barátom!

Ide mellékelve küldöm beszédemet, melyet jegyzőkönyvetekbe felvenni határoztatok. Neked küldöm azt, hogy ez alkalommal nehány szót válthassunk. - Fogadtatásunk, melyben itt mindenki csak Erdélynek Magyarország iránti érzéseinek kifejezését látja, mindenütt a legnagyobb s legjótevőbb hatást idézte elé, s én nem tudok semmit, miáltal nemzeti egységünk érzete, melyre annyi szükségünk van, inkább megerősödhetett volna. Itt a hangulat általában véve jó. Kissé több hajlam mutatkozik a demonstrációkhoz, mint kívánnám, azonban soha hiúbb agyrém nem rettegtetett senkit, mint azokat, kik ebben forradalmi jelenségeket látnak. - Soha kevesebb forradalmi hajlam az utolsó 10 év alatt nem volt az országban, mint éppen most, s pedig azon egyszerű oknál fogva, mert a nagy többség azon meggyőződésben él, hogy a jelen rendszer fel nem tarthatja magát, s ennek hiányai már a Felség által is nemcsak béláttattak, de fel is ismertettek, miután Ő Maga törvényhozási és közigazgatási reformokat ígért. - Véleménykülönbség nálunk látszólag nem létezik. Ragaszkodni szigorúan a törvényességhez, s nyugodtan bevárni a dolgok fejlődését anélkül, hogy a jelenleg létezőt megtámadnánk, vagy annak részletes módosítására segédkezet nyújtanánk. Ez az általános nézet, mely alatt azonban mégis némi véleménykülönbség rejlik, amennyiben a törvényes állapot alatt sokan a 48-iki törvényeket, egyesek a 47-ik előtti állapotot értik. Miután azonban minden jogi fogalmak szerint törvényes állapot csak az lehet, mi a két táblán keresztülment s a király által szentesített törvényen nyugszik, s miután ennélfogva a 48. előtti állapotok a jelen pillanatban csak éppen úgy mondathatnak törvényesnek, mint ha valaki a Hunyadiak alatti viszonyokat akarná életbe léptetni, az utóbbi nézet mellett csak néhány ókonzervatív nyilatkozott, s ezek is lassankint felhagynak e tézis vitatásával: a veszély szembetűnő, mellyel az járna, ha azon gyanúsításra ürügyet szolgáltatnának, hogy a nemesség régi privilegiált állása után törekszik.

Újságot nem írhatok egyebet annál, hogy a pesti szuperintendens helyettes, Báthory, a 12-ére hirdetett protestáns gyűlést kontrakurrentáltatta, s hogy így ezen gyűlés megtartatni nem fog. Ég áldjon meg, és tartson jó egészségben.

Híved:
Eötvös

133. LÉVAY JÓZSEFNEK

(1859. december 21.)
Dec. 21-én 859.

Tisztelt honfitársam!

A Reménynek kiadása mind a jelen, mind a múlt évben kiadó hiánya miatt maradt el, 1860-ban, mint azt biztosan remélem, e vállalat ugyan ismét meg fog indulni, miután azonban elég, a nagyközönséget inkább érdeklő kéziratok küldettek be, Vachott Sándorné Bozzay Pál hagyományaiból most legfeljebb néhány kisebb költeményt vehetne fel, s azért Kegyed kívánatja szerént visszaküldöm az egész kéziratot, kijelentve egyszersmind azt, hogy annak kinyomatását igen óhajtom. Feltéve, hogy Kegyed bévezető sorai, melyek az olvasót az írónak helyzetéről tudósítják, kijöhetnek, az elhunytnak mívei, melyek jeles tehetségeinek világos

bizonyítványait foglalják magokban, bizonyára másokra éppoly mély bényomást fognak tenni, mint reám, s ez egyik fő oka, miért én sokkal jobbnak tartanám, ha e hagyományok egészen jöhetnének ki.

Fogadja Kegyed ez alkalommal is legőszintébb tiszteletemnek kifejezését, mellyel maradok

alázatos szolgája
B. Eötvös J.

134. gr. MIKÓ IMRÉNEK

(1860. március 3.)
Pesten, Mart. 3-án, 860.

Kedves barátom!

Soraidra, melyeknek kíséretében nagylelkű hazai adományaidat küldéd, csak azért nem válaszoltam előbb, mert köszönetemmel együtt egyszersmind az Akadémia hálját akartam kifejezni, mely, midőn neki hozzám intézett leveledet felolvasám, azt lelkendezéssel fogadta. Fájdalom, hogy soraidnak a lapokbani közlése nem engedtetett meg; mert valamint hazánk jövője attól függ, hogy azon érzések, melyeket oly szép egyszerűségben kifejeztél, általjánosokká váljanak, úgy talán éppen azoknak, kik leveled kinyomását tiltották, fekszik leginkább érdekében, hogy a gyűlölet helyébe, mely jelenleg azoknál egyedüli vezéreszménye a hazának, a hazának tiszta szeretete lépjen. Vajha sokan lennének e hazában, példádat követve, akik csak ezt hirdetnék.

Politikai újságokat nem írhatok, helyzetünk a régi s így a közvélemény iránya is, csakhogy - főképp a protestáns ügyben békövetkezett fordulat következtében - az elkeseredés sokaknál még nagyobbra vált. Azalatt az Akadémiára gyűlő adakozások szép eredménnyel folynak. Kilátásunk - csaknem biztos kilátásunk van -, hogy a város az építésre szükséges telket ingyen adja át, s tegnapelőtt Gyulaitól - s így ismét egy erdélyitől - 10.000 frt-ot kaptunk úrbéri papírokban. Kérlek, barátom, küldjed el azoknak névjegyzékét, kik itt az Erdélyi Múzeumra adakoztak, s hozzá aláírási ívet. Ne mondd senkinek, hogy teszed (mert az eredményről nem kezeskedhetem), de úgy reménylem, hogy a példa után, mellyel Ti előnkbe léptetek, ezen intézetünk mellett is fogok valamit tehetni, s mikoron jövő nyárban hozzátok jövök, megmutatom, hogy az Erdélyi Múzeumnak nem egészen haszontalan tagja valék! - s most még egy kérést.

A napokban kaptam Sz[ékely]-Udvarhely városának polgárlevelét. E napokban fogok reá válaszolni. Kérésem abból áll, hogy Hofman Dénesnek, róm. kath. VI. oszt. tanulónak, ki az oklevelet írta s rajzolta, nevemben ajándékot küldjél. Magam tettem volna, de nem tudom, kihez forduljak, én sem többet, sem kevesebbet náladnál adni nem akarok. A költséget, mihelyt arról tudósítál, postán megküldöm. Tudósíts egyszersmind arról is, hogy mikor szándékozod német egyetemre küldeni fiadat? Heidelbergben a feltételekről, melyek alatt a tanárok valamelyike őt magánál felvehetné, csak akkor nyilatkozhatnak, ha az évszakot tudják, mert éppen a jobbak, kik ily szállásokat adnak, többnyire már egy félévvel előbb szerződnek. S most ég áldjon meg. Bár mentől előbb jönnél körünkbe, sok van, miről szívesen szólnék veled.

Híved:
Eötvös

135. gr. MIKÓ IMRÉNEK

(1860. április 6.)
Ápril 6-án, 860.

Tisztelt barátom!

Ide mellékelve küldöm köszönettel a 20 frtot, melyet polgárlevelem szépírójának nevemben adni szíves voltál. Kérésedre, miután B[ánffy]. Albert által s így azon meggyőződésben küldhetem, hogy az idegen kezekbe jönni nem fog - fiad iránt tett kérdésedre őszinte feleletem az: hogy ha helyeden lennék, én fiamat, mentől elébb lehet, kiküldeném, éspedig azért, mert azon veszélyek, melyektől őt külföldön félteném, sokkal kisebbek azoknál, melyek őt a jelen viszonyok alatt a hazában fenyegethetik. A német egyetemeknek sok árnyoldalai vannak és bizonyosan Heidelberg sem ment azoktól. A moralitás általján véve jobb, mint például Berlinben, vagy főleg Münchenben, amennyiben a csábítás mestersége csak azért űzetik, hogy általa egy-egy polgárleány valamely vagyonosabb diákkal jegyet váltson. De vannak más bajok. A fiatalságnak egy része keveset tanul, sőt hanyagul frekventál, sokszor veszekszik, s még többet iszik. Oly házban nevelt ifjú, mint fiad, ki mellett becsületes nevelő - vagy legalább idősebb társ áll, s ki tanár házában lakik, ily veszélyeknek könnyen ellentáll, s ha végre is egy kis bajba keveredik, egy vagy két pankoláson keresztülmegy, s talán, hogy Vörösmarty szavait külföldön igazolja, a németeknek megmutatja, hogy Bort iszik a magyar ember, s jól teszi - mindez összevéve nem nagy csapás. Keresztülmentünk ezeken, én többször életemben s talán te is. Azon veszélyek, melyek őt a hazában környezik, mások. Éppen mert nemes elvekben nevelted fiadat, mert őt minden aljasságtól megőrizve, szívében hazaszeretetet ébresztettél, s őt példád által naponként inted, hogy kortársainak tisztelő szereteténél semmit többre ne becsüljön, ez az, mi állását a hazában veszélyesebbé teszi. Minden, mi őt aljas kicsapongásoktól visszatartja, egy-egy okkal több, hogy őt féltsed. A március 15-i eseményeket ismered. Azoknak egy része, kik a demonstrációt tették, gyermekek voltak. Fiam még nincs 12 éves, s mert csak a célba vett menetről előre tudósíttattam, s gyermekemet egy egész napon a házban tartám, ennek köszönhetem, hogy baja nem történt. Több iskolatársa, köztük Lónyay Menyhért fia, szúrást kaptak, s vajon ki állhat jót, hogy ehhez hasonló eset nem fordulhat elé a jövő héten? S gyermekeink éppen, mert nevünket viselve, társaik között kitűnőbb helyet foglalnak el, s magokat mintegy vezetőknek hivatva érzik, a legnagyobb bajba és veszélybe nem keveredhetnek? Az itteni egyetem s főgimnázium tanulói közül közel százhoz van elzárva, a többieknek legalább fele hazament szüleihez, s a kölcsönös ingerültség oly fokra hágott, melyen az alig állhat meg. A helyzet teljes meggyőződésem szerint veszélyes mindenikünknek, de megettünk egy élet tapasztalásai fekszenek, s az idő eléggé meghűté pezsgő vérünket - de gyermekeink! Fiam, amint mondám, 12 éves, s ámbár eléggé meggondolatlan, s a múlt télen 3 politikus színű excesszust tett, melyek elsimítását csak tanárai becsületességének köszönöm, azáltal segítek magamon, hogy a fiút egészség ürügye alatt most húsvétre az iskolából kivettem, s míg e viszonyok tartanak, őt otthon nevelem, de ha fiam a tiédnek korát érte volna el, azon lennék, hogy őt a külföldre küldjem. Ez őszinte véleményem. A kurzusok el lévén kezdve, úgyis szeptember előtt nem küldheted ki fiadat, ha akkor el akarod küldeni, tudósíts mentői elébb, hogy a szükséges kérdezősködéseket azonnal megtehessem, s Welcker s Mittermaiernek írjak. Ég áldjon meg, tisztelt barátom, s tartson jó egészségben,

híved,
Eötvös

136. I. FERENC JÓZSEFNEK

(Fordítás németből)

(1860. május eleje)

Felség!

Amikor a trónhoz közeledem, hogy kifejezzem legmélyebb hálámat a legmagasabb kegyért és jóságért, amellyel Felséged rendkívüli birodalmi tanácsossá kinevezni méltóztatott, egyszersmind egy minden hű alattvaló számára kínos helyzetben találom magamat, mert be kell vallanom, hogy (olyan okokból, amelyeknek elhárítása nem áll hatalmamban) a legmélyebb tisztelettel kérnem kell felmentésemet a Felséged kegye által nekem szánt feladat alól. -

Amikor az 1848-as évben Őfelsége Ferdinánd király kinevezése folytán magyar miniszteri állásba léptem, ünnepélyes esküt tettem a magyar alkotmány valamennyi alaptörvényére, és különösen a Pragmatica Sanctiora, amely megszabja a Magyarország és a magas császári ház között jogszerűen fennálló kapcsolatokat. - Egészen a mai napig mindennémű viszonyok között hű maradtam ehhez az eskühöz; az 1848-i magyar országgyűlés folyamán minden alkalommal védelmeztem a törvényes rendet, később feladtam állásomat, és október 6-ika után magát a monarchiát is elhagytam, hogy még hallgatólagosan se vegyek részt semmiben, ami a hazámnak és a legmagasabb császári háznak tett eskümmel össze nem egyeztethetőnek tűnt számomra. És el vagyok tökélve rá, hogy a jövőben is minden cselekedetemben ezt a vezérfonalat fogom követni.

Felséged az események során indíttatva érezte magát arra, hogy a magyar alkotmányt felfüggessze; kötelességem, hogy legmagasabb elhatározásainak magamat alávessem, és mint eddig, ugyanúgy a jövőben is pontosan teljesítem mindazt, amit az államnak Felséged által megszabott rendje az egyes polgártól követel; azt azonban, hogy tevékeny részt vegyek olyan intézményekben, amelyek annak az alkotmánynak helyébe kell hogy lépjenek, amelyre esküt tettem, és amelyek így egyenes ellentétben állnak ezzel az alkotmánnyal, azt, legkegyelmesebb úr és császár! lelkiismeretem nem engedi meg nekem, és méltatlannak mutatkoznék a Felséged által tanúsított bizalomra, ha a birodalmi tanácsosi állás elfogadása révén olyan lépésre tudnám elszánni magamat, amely meggyőződésem szerint nem egyeztethető össze eskümmel - annál is inkább, mert ezáltal egyszersmind megfosztanám magamat minden lehetőségétől annak, hogy valaha is véghez vihessek bármit Felséged és az állam érdekében.

Ha olyan szerencsés vagyok, hogy élvezem honfitársaim bizalmát, és ezáltal egyszer talán hasznos szolgálatokat tehetek a magas császári háznak és hazámnak, ezt a bizalmat kizárólag annak köszönhetem, hogy egy több mint 20 éves időszak folyamán töretlen hűséggel tartottam ki ugyanazon elvek mellett. Meggyőződéseim nem változtak, sőt az utolsó 12 év eseményei és azok a veszélyek, amelyektől az államot fenyegetve látom, még jobban megerősítettek bennük, és nem tagadhatom meg ezeket a meggyőződéseket, nem cselekedhetek velük ellentétes módon anélkül, hogy egyszersmind el ne veszítsem honfitársaim megbecsülését és ezzel azt az egyedüli dolgot, amelynek révén szolgálataimnak valamiféle értékük lehet az állam vagy Felséged számára.

Ha egy olyan ember számára, aki egész életében kitartott a monarchikus elvek mellett, létezik súlyos helyzet, úgy az ilyen az, amikor nem tehet eleget uralkodója kívánságának. Annak a helyzetnek, amelybe teljesen váratlan kinevezésem révén kerültem, a súlyossága kimentheti a nyíltságot, amellyel eljárásom indokait kifejteni kötelességemnek tartottam, és amellyel Felségedet a legmélyebb tisztelettel kérnem kell, hogy engem a rendkívüli birodalmi tanácsos tisztétől felmenteni kegyeskedjen.

Felséged
leghűségesebb alattvalója

137. gr. MIKÓ IMRÉNEK

(1860. május 29.)
Budán, 29/5. 1860.

Kedves Barátom!

Miután sem Welckertől, sem Mittermaiertől választ eddig nem kaptam, igen félek, hogy e levelek is - mint újabb időben sok más leveleim - elvesztek, s azért ma újra írtam, s pedig retour recepisse mellett. Mihelyt felelet jön, elküldöm in origine, légy azonban egészen nyugodt, hogy kívánataid teljesülni fognak. Úgy ajánlottam fiadat, mintha saját gyermekem lenne, s Welcker és Mittermaier oly gondját fogják viselni, mint kívüled senki nem tenné. Mindkettő a legbecsületesebb s leglelkiismeretesebb ember, akit ismerek.

A múzeum ügyét tehetségem szerint fogom előmozdítani Magyarországban, s reménylem, sikerrel, az eredményről szóval tudósítlak, ha majd fiammal Erdélybe jövök. Utazásomat augusztus közepére határoztam, ha csak egészségem, családi viszonyom vagy nagyobb politikai változások nem akadályoznak. Minthogy az első nem jó, családom számos, és a francia trónuson Napóleon ül, nemigen biztos a kilátás, annyi egyébként kétségtelen, hogy mi magamat illeti, el vagyok határozva, s hogy még nem örültem semmin inkább, mint ezen utazásomra. Szükségem van a pihenésre, s itt nem jutok ez élvezethez. Politikai konjunktúráink nem változtak. Fenn, úgy látszik, a kénytelenség meghozta a bélátást, hogy valamit tenni kellene, csakhogy senki nem tudja, mit? Lenn, azaz nálunk, csak a gyűlölség nevekedett, s vele a határozott akarat széttépni bizonyos kötelékeket, anélkül, hogy valaki tudná, sőt anélkül, hogy csak gondolkodna is a kérdésről: mit tegyen helyébe? Ily helyzet veszélyes, főképp, ha mint nálunk, azok, kiket állásoknál vagy múltjoknál fogva a nemzet vezetőinek tekintünk, bármily oknál fogva a közvéleménynek irányt adni nem tudnak, vagy nem akarnak. Mi engem illet, a császárnál beadott nyilatkozatomban, melyre kinevezésem által kényszerítve valék, a 848-i törvényeket jelöltem ki azon alapnak, melyet kiindulási pontnak kell elfogadnunk, s mentül többet gondolkozom e tárgyról, annál tisztábban látom, hogy más út nincs előttünk. Ezt kívánja a jogszerűség, ezt parancsolják a nem nemes osztályok aggodalmai, ezt Erdélynek jogi viszonya Magyarországhoz, habár nem tagadom a 48-i állapotok visszahívásának veszélyeit. Oly helyzetbe jutottunk, hol minden lépés veszélyes, és ha az akkori választási alapon - melynek jogszerűségét kétségbe vonnunk nem lehet -, országgyűlés hívatnék össze, legalább új emberek lépnének fel, s ez, hidd el, a legszükségesebb, mert azokkal, kiket a múlt meghagyott, az ország bajain segíteni nem lehet. Hosszú a tárgy, s nincs időm, hogy azt kifejtsem, ha augusztusban találkozunk, lesz időnk szólni. Addig is - amennyiben lehet, hassál az erdélyi közvéleményre úgy, hogy ott is mindenki csak a 848-iki törvények visszaállítását vegye jelszavul. Sokat szóltam e tárgyban Bánffy Alberttel, ő közölheti nézeteimet. Ég áldjon meg s tartson családoddal együtt jó egészségben.

Híved:
Eötvös

138. gr. MIKÓ IMRÉNEK

(1860. június 17.)
Pesten, 17/6. 860.

Kedves barátom!

Tegnap tértem vissza Füredről s Mikláról, itt találtam Mittermaier s Welcker leveleit, s az előbbihez, melyet iderekesztek, Weber sorait. Welcker éppen annyi dicsérettel ír Weberről, s úgy hiszem, legjobb lenne, ha az ajánlatot elfogadnád, és - s pedig mentül elébb - egyenesen Webernek Heidelbergába írnál. Tudósíts azonban engem is határozatodról, már csak azért is, hogy e sorok vételéről biztossá tégy, mert egy idő óta még rekommandált leveleim is elvesznek. Egyszersmind kérlek, küldj legalább 25 vagy 30 aláírási ívet az Erdélyi Múzeumra, mert ámbár számosan ajánlkoztak aláírásra, ívem nem lévén, csak magamnak jegyeztem föl az ígéretet. Ezt is, kérlek, tedd meg elébb, minél elébb, hogy még mielőtt hozzátok jövök, a dolgot legalább megindíthassam. Bocsásd meg e sorok rövidségét és csaknem olvashatatlan írását, ki vagyok merülve, és annyi dolgot találtam, hogy magam sem tudom, miként végzem. Ég áldjon meg,

híved:
Eötvös

139. TOLDY FERENCNEK

(1860. július 20.)
Júl 20-án 860

Tisztelt barátom!

A sürgöny, mely Kegyed levelét hozá, éppen éjfélkor érkezett hozzám. Miután első álmomból felverve, első pillanatban azt hivém, hogy családomat baj érte, ma egész nap fáj fejem, s így természetesnek fogja találni kérésemet, hogy más alkalommal, ha közlése nem nagyobb fontosságú, mint a jelen esetben, azt csak közönséges levélben küldje. Csőszöm úgyis naponként elmegy a postára, s ha levelét csak ma reggel kaptam volna, nem késünk a válasszal.

Mi mármost a nagy gouvernementális kérdést illeti, az egész abban áll, hogy én az említett ebédhez két meghívást kaptam.

Az elsőt valamely hivatali szolga hozta fel a Svábhegyre, s ezt (mint a Herceg meghívásainál is tenni szoktam), felírva reá: „Kann wegen Unwohlsein nicht die Ehre haben, zu erscheinen", azon ember által visszaküldöttem.

A másodikat az Akadémia szolgája hozta fel, de csak pénteken, s ezt, miután már válaszoltam, nem küldém vissza, - alkalmasint most is a Svábhegyen lesz.

Vasárnap lejövén, el akartam menni Benedekhez, hogy meghívási látogatásomat megtegyem, de akkor ő már elutazott, s így az explikációt akkorra kell halasztanom, ha majd mindketten visszatértünk.

Közölje ezeket a nagyérdemű tanácsnokkal, ki a fontos telepgraphicus dépêche-t szerkeszteni fogja, s érezze magát oly jól s jókedvűen, mint én érezném magamat, ha múlt éjjel fel nem költenek.

Őszinte barátja
Eötvös

140. gr. MIKÓ IMRÉNEK

(1860. augusztus 3.)
Pesten, 3/8. 860.

Tisztelt barátom!

Ámbár rendkívül elfoglalva, az utolsó hetekben csaknem mindig rosszul érzem magamat, mégsem akarom tovább halasztani utamat. Eddigi tapasztalásom szerint ítélve, sem munkám fogyni, sem egészségem javulni nemigen fog, s így mért ne kövessem barátságos meghívástokat inkább most, mint jövő évre, hol foglalatosságaim s egészségemen kívül ki tudja, még mily akadályok gördülnek élénkbe. Ha semmi közbe nem jön - miről egyébként mindenesetre tudósítnálak - 11-én indulok a postával, s így 12-én Kolozsváron leszek, kérlek, tudasd velem egy poste restante írt levél által, hol találllak, mert ha csak lehet, egy vagy két napot szeretnék tölteni veled. Egész utamra két-három hetet szánhatok. Szeptember első hetében ismét itthon kell lennem. Szeretnék menni a Székelyföldre, Brassóba, Hátszeg és Vajdahunyadra, s végre Károlyfehérvárra, honnan Temesvár vagy Aradnak - postakocsival ismét visszajöhetnék. Nemsokára látjuk egymást, s akkorra halasztom, miről neked szólni szeretnék, addig is áldjon Isten s tartson jókedvben s egészségben,

híved:
Eötvös.

141. VACHOTT SÁNDORNÉNAK

(1860. szeptember 11.)
Svábhegy 11/9 860.

Tegnap érkeztem haza hosszú vándorlásaimból, s így, ha a lapokat olvasta, s belőlük látta a fáradságot, melyen keresztülmentem, reménylem, nem fogja rossz néven venni hosszú hallgatásomat. Erdélyben annyira elhalmoztak szívességgel, hogy a szó szoros értelmében úgyszólván soha nem maradtam magam, s még családomnak is velem utazó fiam által írattam. - Most is, mint elgondolhatja, annyi levelet s más mindenféle apró s nagy dolgot találtam (melyekhez még a Széchenyi felett tartandó beszéd is járul), hogy legjobb akarattal sem írhatok e néhány sornál többet, s azt is csak azért, hogy egészségemről tudósítsam. A láz, mely csaknem egész utazásom alatt gyötört, hála a mindenhatónak, egészen megszűnt, s ismét jól érzem magamat. Nincs tehát aggodalomra semmi ok, sem ezen, sem más szempontból, melyre nézve 47 évem s őszülő fejem a vigyázatlanságtól megőriz. - Mint eddig, úgy ezentúl teljesíteni akarom kötelességemet, akár könnyű, akár nehéz legyen, a többit Isten oltalmára bízva. Csak Ön is vigyázzon magára, szedje keserű pemetefűjét, s igyék somot, amennyit csak lehet, s ne feledje sok foglalatosságai között a friss levegőnek szükségét, hogy ha visszatér, jó egészségének örülhessek. S most isten áldja meg Önt. Szeptemberben valószínűleg még az alföldre rándulok, de október elején bizonyosan Pesten talál. Őszinte tisztelettel

Eötvös

142. TOLDY FERENCNEK

(1860. október 6.)
X. 6.

Kedves barátom!

Erős náthám van, s azért hogy magamat el ne rontsam, ma nem jövök a városba. - Kérem, tudósítsa erről a szekciót, mely teendőit nálam nélkül is elvégezheti. És most még néhány szót, de csak magunk között. Szeretném, ha a választásoknál a lehetőségig szigorúak lennénk. Ha valaki Falkor ajánlja, ki Galletti kiadása által mint geograph osztályunkhoz tartozik, nem ellenzem, egyébiránt mentül kevesebb választatik, annál jobb, s főképp arra kérem Önt, intézze a dolgot úgy, hogy sógorom a szekció által ne proponáltassék. - Éppen mert azt hiszem, miként ha egész utazási munkája kijött, e megtiszteltetésre érdemesnek fog találtatni, azért nem akarom, hogy az, mit akkor megérdemel, neki most mint kegyelem adassék. Ön ismer, s tudja, mennyire restelleném, ha csak azon gyanú háramlanék is reám, hogy az Akadémia tagjainak barátságával pártfogoltjaim érdekében visszaéltem, és sógorom választása, ha most történik, hol munkáját még senki nem ismeri, szükségképp hírlapi megjegyzésekre adna alkalmat, mellyel sem neki, sem nekem, s főképp az Akadémiának hasznára nem szolgálnánk. Sapienti sat. Ég áldja meg Önt. Holnap a templomszentelés után Pestre jövök.

Híve
Eötvös

143. gr. MIKÓ IMRÉNEK

(1860. október 29.)
Pest, 29/10. 1860.

Kedves Barátom!

A helyzetben, mióta elmentél, kevés változott, csakhogy a nézetek, melyeket már akkor kifejeztünk, határozottabban állapíttattak meg. A többség úgy vélekedik, hogy miután a diplomában a katonaállítás és adó a magyar országgyűléstől elvétetvén, a Reichsrathra bízatik, az engedményeket mint definitív állapotot elfogadni nem lehet, azonban csaknem általjános azon meggyőződés, hogy a bírói és adminisztratív hivataloknak magyar és becsületes emberekre való bízása mindnyájunknak érdekében fekszik, s eszerint feladásunk, hogy azoknak, kik nehéz körülmények alatt a kormányra vállalkoztak, helyzeteket ne csak ne nehezítsük, sőt, amennyire tőlünk kitelik, könnyítsük. Innen következik, hogy mi a hivatalvállalást nyílt kérdésnek nyilatkoztattuk, s habár egyesek közöttünk, kiket múltjok a 48-iki törvényekhez köt, ilyeneket nem vállalhatunk, örömmel látjuk, ha mentől több jóravaló ember neveztetik ki, minthogy ily korszakban, mely természete szerint csak provizórius lehet, az, hogy bírói vagy adminisztratív hivatalt vállalt, senki a kormány követésére nem köteleztetik. Kinevezéseket eddig még nem tudunk, kivevén Majláthét tárnoknak, melyet úgyis tudsz. Erdélyi kancellárnak (mert miután te, mint beszélik, a hivatalt el nem vállaltad) Nemest nevezik. Nemigen hiszem, hogy ily nehéz időben arravaló, s én Kemény Ferencet jobbnak tartanám. Mindenesetre bárki legyen a kancellár, elkerülhetetlenül szükséges, őt körülvéve addig támogassátok, míg az únió in principio kivíve nincs. Írd meg, kérlek, erre nézve mi mit tegyünk? Eddig még a lapokban sem pendítettük meg a kérdést, nehogy részetekről vagy bárki részéről szerénytelenséggel vádoltassunk, nem ártana azonban, ha mentől többet mozognátok lapjaitokban ti, s

főképp, ha bármi módon ki lehetne vinni, hogy a szászok részéről valaki felszólaljon... talán a Brassai újságban tehetnétek valamit.

Mindenesetre add tudtomra, kívánatosnak tartjátok-é, hogy az erdélyi ügyet az esztergomi konferenciánál felhozzuk.

S most még egy kérést. Szólítsd fel nevemben Finályt, hogy hetenként vagy legalább minden két hétben egyszer írjon a „Pester Lloyd”-nak. Tudósíts, mit kíván, mint honoráriumot. A redakció nevében kérem fel őt, s igazán nemcsak kívánatos, hanem szükséges, hogy az erdélyi dolgokról a Lloyd jól legyen értesítve, hogy az is az únió szellemében történjék, magától értetődik. Egész Németország a Lloydból szedi értesítéseit. Sietve írtam, bocsásd meg karcolásaimat. Ég áldjon meg.

Híved:
Eötvös.

144. br. VAY MIKLÓSNAK

(1860. december 23.)

Tisztelt barátom!

Meghívásod következtében szerdán indulok el innen Deákkal, és még vagy aznap estve vagy másnap reggel foglak felkeresni. Fogadd addig is őszinte tiszteletem kifejezését, mellyel vagyok

tisztelő barátod
Eötvös József

145. CSERNOVICS PÉTERNEK

(Fordítás németből)

(1861 március vége v. április eleje)

Minthogy holnapután kezdődik az országgyűlés, lehetetlen elhagynom Pestet. Meggyőződésem ismeretes előttetek. Gyakran kinyilvánítottam azt, és sem az országgyűlésen, sem bármilyen egyéb alkalommal nem fogom megtagadni. És barátaim úgy gondolkoznak, mint én, és mindegyikük mindent meg fog tenni azért, hogy a szerb nemzetiség összes jogos igényeit elismerjék. A magyar nép nagy többségének szintén ez a nézete. Legyél te a tolmácsa ennek a meggyőződésünknek.

Eötvös József

146. VACHOTT SÁNDORNÉNAK

(1861. július 8.)
Svábhegy 8/6 861.

Míg elnökeink Bécsben járnak, két napra feljöttem pihenni, s ámbár itt is gazdasági dolgaim s számos elmaradt levélírás foglal el, legalább a szabad levegőben, egy terebélyes fa árnyékában írhatok, s gyermekeim s a madarak csevegésénél nem hallok mást, mi nyugalmamat zavarná. Használom a pillanatot, hogy Kegyednek is pár sorban megmondjam, hogy egészségem tűrhető állapotban van, s hogy a jelen pillanatban csak azt óhajtanám, hogy e két nap helyett épp annyi hetet vagy hónapot tölthetnék így. - Az országgyűlésről, még ha akarnám is, nem írhatnék semmit. Szélcsend uralkodik, s ámbár a válasz, melyet Bécsből kapni fogunk, előrelátható, a jelen pillanatban minden attól függ, s az egész világ a nagy küzdelemre készül, melynek elejébe megyünk, ha az majd megérkezik. D[eák] régi állapotjában van, azaz rosszkedvű, a nagy győzelmek dacára, melyeket az utolsó napokban felirat egész szövegének elfogadása által kivítt, s most az egyszer, úgy hiszem, igaza van. - Én nagy részint a nemzetiségi kérdéssel foglalkozom. Baj van elég, de nyugtalanságra semmi ok nincs, sem a külföldnek állása, mely e részben határozó, sem beldolgaink nem igazolnák aggodalmait, ha azoknak szokott módja szerént magát átengedni akarná, legyen azért nyugodt, vigyázzon egészségére, s ápolja azt a lehetőségig, Pesten úgyis pár nap felemészti azt, melyet falun hetekig összeszereztünk. Ég áldja meg Önt, mondja bátyjának s családjának tiszteletemet. Őszinte tisztelettel

alázatos szolgája
Eötvös

147. TOLDY FERENCNEK

(1861. július 8.)
8/7

Tisztelt barátom!

Midőn a kívánt váltót idezárom, nem titkolhatom el meglepetésemet rejtélyes sorai felett, melyekből csak annyit értek, hogy Révai tanszékére kineveztetett, miből azonban nézetem szerint éppen nem következik, hogy Önt az Akadémiánál elveszítsük. Bővebben fogunk szólni e tárgyról, s azért kérem, jöjjön hozzám szerdán 9 óra után, mert csak ez nap lévén ülésünk, a keddet még családom körében töltöm.

Őszinte tisztelettel
híve
B. Eötvös

148. ISMERETLEN AKADÉMIKUSNAK

(1861. augusztus 23.)
Pest 23/8 861.

Tisztelt barátom!

A Szerb Maticza f. hó 29-én Újvidéken tartandó ünnepélyre, mely Thököly S[abbas]. száz évi születésnapján tartatik, a Magyar Akadémiát meghítta. - Minthogy több okokból kívánatos, hogy Akadémiánk ezen alkalomnál tekintélyesen képviselve legyen, Podmaniczkyt, Gorovét, Lukácsot és Wenzelt szólítottam fel, kérlek, tisztelt barátom, fogadd el a kiküldetést te is. - Minthogy 28-án gőzhajó megy Újvidékig, az utazás semmi fáradsággal nem jár, s annál inkább óhajtom, hogy kérésemet teljesítsd, minthogy orvosom vérköpésem miatt a legnagyobb nyugalmat tartja szükségesnek, s így Te fogod a küldöttséget vezetve képviselni igazgatótanácsunkat.

Ismételve kérésemet, őszinte tisztelettel

híved,
Eötvös J

149. VACHOTT SÁNDORNÉNAK

(1861. augusztus 25.)
Svábhegy 25/8 861.

Bajom Kovácsnak nézete szerént - kihez Balassa távollétében folyamodtam - nem veszélyes, s csak nyugodalmat igényel, s így minthogy a napokban pár hétre a pusztára megyek, e rég nélkülözött élvezetet feltalálhatom; nincs semmi ok, hogy miattam aggódjék, sem egészségem, sem más tekintetből. Biztossá teszem, hogy semmi különös veszély nem fenyeget, és végre isten kezében vagyunk valamennyien, s mit akarata határoz, abban meg kell nyugodnunk, habár korlátolt eszünkkel néha nem látjuk is be, mért jutott éppen nekünk annyi keserűség. - Mi velencei utazásomat illeti, ha minden nyugodalomban marad, orvosom tanácsát fogom követni, ha vész közelegne - mihez most kilátás nincs - természetesen nem kérek senkitől tanácsot, és saját becsületemet tartom szemem előtt, erről azonban kár előre gondolkozni. Oly bizonytalanok viszonyaink, helyzetünk oly rögtön változik, hogy a legbölcsebb sem mondhatja előre, mi vár reá, azon egyet talán kivéve, hogy a legközelebbi hónapok alkalmasint igen kellemesek nem leendenek. - Ha tőlem függne, legboldogabbnak érzeném magamat, ha a közéletből visszavonulva, a kevés időt, melyet még élni fogok, családom körében nyugodtan tölthetném el, bevégezve a pár munkát, melynek terve fiókomban fekszik. Nincs áldozat, melyre kész nem volnék, ha azon állástól, mely után fiatal koromban vágyódtam, s melyet fáradságos munkának köszönök, menekülhetném, s egészen ismeretlen lehetnék e hazában, de minthogy ez nem lehet, s a helyzetet, melyre állítattam, csak akkor hagyhatnám el, ha hazánk ügyei kedvezőkké váltak, ismerem kötelességemet, s teljesíteni fogom, bármi kedv nélkül is. Legyen tehát e tekintetben is egészen nyugodt, és ne is sajnáljon szerfelett, miután végre is csak önmagam vagyok oka annak, hogy oly állásba jutottam, mely kedélyemhez nem illik.

Ha, miután atyám szerencsétlensége történt, elfogadom a helyzetet, melybe jutottam, mint egy pillanatig akartam, kivándorlok, valamennyi német universitásnak jelenleg talán legboldogabb professzora lehetnék. De meg akartam küzdeni a sorsommal, helyreállítani nevünket, mely csorbát szenvedett, s most meg kell fizetni árát. -

De elég erről - mint észreveheti, kissé rosszkedvű vagyok - de az idő ősziesre fordult, s ilyenkor észreveszem, hogy éltem fája is hullasztani kezdi levelét, a virágok úgyis rég eltűntek már, s kevés gyümölcsöt hagytak magok után. -

Hacsak lehet, a jövő héten, talán szerdán vagy csütörtökön, lemegyek a pusztára, s ha fontos dolog közbe nem jön, legalább három hetet töltök magányosan. Ön nem találna tehát a városban. Vigyázzon egészségére, s tartsa meg magát gyermekeinek. Végre ez a legszebb! talán a legháládatosabb feladás, melyet életünknek kitű[zh]etünk. Ég áldja meg Önt

tisztelő barátja
Eötvös

150. PAVLE KOJIĆNAK

(1861. augusztus 27.)

Tekintetes Elnök Úr!

Váratlanul megbetegedvén, nem jelenhetek meg Újvidéken, s ezért b. Podmaniczky Frigyes tagtársunkat kértem fel az akadémiai küldöttség vezetésére, mely csak azért nem számosabb, mivel az ünnepélyre szóló meghívás a szünidő kezdete után érkezett az Akadémiához, midőn tagjaink nagy része már elszéledt.

Nem fejezhetem ki Kegyednek, mennyire sajnálom, hogy az ünnepélyen személyesen részt nem vehetek. Azon férfiú iránti kegyelet, kinek működése szerb polgártársainak kifejlődésére oly nevezetes befolyást gyakorolt, nemcsak a szerb nemzetnek, de e hon minden polgárainak közös kötelessége, s ha valaha, úgy most, midőn e haza minden polgárainak egyetértésére annyi szükségünk van, kívánatos, hogy mentül többször emlékezzünk meg azon férfiakról, kik, mint Tököly Sabbas, az összeköttetést, sőt ugyanazonosságot, mely saját nemzetiségek kifejlődése s a közös haza alkotmányos szabadsága között létezik, tisztán felfogva életökben saját nemzetiségök s a közös haza iránti hívségnek példányait állították fel.

Ily férfiak nemes törekvésének köszönik e hon különböző nemzetiségű polgárai a közös haza fennmaradását, ezeknek nyomdokait követve biztosíthatjuk közös szabadságunkat, s a koszorúk, melyeket emlékeikre leteszünk, képezik a legerősebb kötelékeket, melyek e nemzet különböző ajkú lakóit egy nagy egésszé fűzték össze, s egybe fogják fűzni ezentúl is.

De ha az ünnepélyen, melynek indítványozása által a Tekintetes úr elnöklete alatt álló társaság az egész hon iránt érdemet szerzett magának, személyesen jelen nem lehetek is, Kegyed s a Maticza tagjai, reménylem, meg lesznek győződve, hogy azon érzésekben, melyekkel Újvidéken egybegyűlnek, senki nálamnál melegebb részt nem vesz, s hogy valamint senki nem lehet, ki azon nagy eredményeknek, melyeket a Szerb irodalmi társaság működése e nemzetiség mindenoldalú kifejlődésére gyakorolt, nálamnál inkább örvendene, úgy szerencsésnek érezem magamat, midőn ezt kimondva, egyszersmind azon őszinte hazafiúi tiszteletet fejezhetem ki, mellyel vagyok

a tekintetes Elnök úrnak

alázatos szolgája

Budán, 1861 augusztus 27kén

B. Eötvös József

151. KAZINCZY GÁBORNAK

(1861. augusztus 27.)
27/8 861.

Kedves barátom!

Ismered a befolyást, melyet hazai ügyeinkre a jelen pillanatban az osztrák s külföldi sajtó gyakorol, s tudod, hogy a sajtónak irántunk mutatott rokonszenve nemcsak ügyünk igazságától függ. Hogy azon befolyással szemközt, melyet a reakció a külföldi sajtóra gyakorol, mi is legalább némi befolyást szerezzünk magunknak, anyagi eszközök kellenek, melyek által egypár osztrák s más nyelvben hazánkban megjelenő lapnak szubvencionálása s az idegen lapok számára jószellemű korrespondenciák készítése lehetővé váljék.

E célra aláírást indítunk meg, s ennek eszközlésére néked is öt ívet küldünk, azon kéréssel, hogy azokat részint magad, részint mások által köröztetvén, a pénzt nov. 1-ig Károlyi Sándornak (Zöldfa utca 8 sz.) küldjed meg; ha lehet, biztos alkalom, s ha ilyet nem találsz, a posta által. A pénzt Károlyi S. fogja nyugtatványozni, s most ég áldjon meg s tartsa emlékedben

hívedet
Eötvös J.

152. HECKENAST GUSZTÁVNAK

(1861. szeptember 3.)

Nem csekély meglepetéssel, sőt sajnálattal értesültem Kegyednek múlt hó 30-kán hozzám intézett soraiból, hogy az Anyák hetilapja, melynek kiadását Kegyed tanácsomra, sőt többszöri felszólításomra, magára vállalta, eddig még négyszáz előfizetőre sem emelkedett föl.

Az eredmény így meghazudtolta számolásaimat, s csak azon buzgóságnak, mellyel Kegyed üdvösöknek ismert irodalmi vállalatait folytatni szokta, s irántami bizodalmának új jelét látom azon hozzám intézett kérdésében: célszerűnek tartom-e, hogy az Anyák hetilapját, melynek fenntartása eddig is már áldozatokba került, még újévig folytassa? Engedje meg Kegyed, hogy e bizodalomra hasonló bizalommal feleljek.

Ha meggondolom a buzgóságot, mellyel hölgyeink nemzeti irodalmunk minden ágát fölkarolják, a gyakorias, ismételt panaszokat, melyek részint az időszaki sajtó útján, részint hozzám s néha személyesen, ismeretlen hölgyek által, aziránt intéztettek, hogy irodalmunk éppen a legszükségesebb, azaz: a nevelési szakban folytonos pangásban marad, s midőn látom a sikert, melyet e szakban - részint szintén felszólításomra - az utolsó időben megkezdett vállalatok arattak: akkor én a részvétlenséget, mellyel az Anyák hetilapja eddig a közönség által fogadtatott, egyedül azon körülményeknek tulajdonítom, melyek között e lap megindult.

És valóban, ha az április elsejétől lefolyt időre visszatekintünk, alig bámulható, hogy oly vállalat, mely a politikával közvetlen összeköttetésben nem áll, sőt annak tárgyalását hasábjaiból kizárja, hónapok alatt olvasóközönséget nem talált, s e tapasztalás szemeimben nem módosítja azon meggyőződésemet, hogy egy ily tartalmú folyóirat nemcsak irodalmunk szükségei közé tartozik, sőt hogy e szükség, éppen hazánk hölgyei által, elevenen éreztetik is, s hogy eszerint egy ily vállalat, ha nem is azonnal, de biztos sikerre számolhat.

Mert ha azon reménynek, mellyel borús napjainkban e hon jövőjére tekintünk, egyik fő alapját azon lelkesedésben találjuk, mellyel hölgyeink mindent, mi e nemzet kifejlődését elősegítheti, felkarolnak, s ha senki az összeköttetést, melyben a nevelés hazánk jövőjével áll, hölgyeinknél tisztábban nem fogja föl: valóban nincs okunk kételkedni oly vállalat jövőjén, mely e célok előmozdítását tűzte ki magának, főképp midőn e vállalatot az vezeti, ki dicső, de szerencsétlen férje oldalán s mint anya, méltónak mutatta magát, hogy e hon hölgyeihez azon nehéz, de nemes hivatásról szóljon, mely iránt, hála a Mindenhatónak! közöttük sokan lelkesülnek, de melyet több áldozattal nálánál senki nem teljesített.

Röviden kifejezve, tanácsom tehát abban áll, hogy Kegyed újra körözve az Anyák hetilapjának programját s a közönséget még egyszer felszólítva, a lap kiadását az év végeig folytassa. Ha Kegyed úgy vélekednék, hogy ezen nézeteim közzététele a vállalatnak legkisebb hasznára lehet, fölhatalmazom Kegyedet úgy élni soraimmal, mint azt legcélszerűbbnek tartja. Ki magamat egyébiránt szívességébe ajánlva, őszinte tisztelettel maradok

Buda, szept. 3. 1861.

alázatos szolgája
B. Eötvös József

153. TOLDY FERENCNEK

(1861. szeptember 28.)
28/9. 861.

Tisztelt barátom!

Jövő hétfőn, e hó 30-án, délután 4 órakor az írói segélypénztár ügyében ülésünk lesz Károlyi Ist[ván]. szállásán; kérem, jöjjön el az ülésre és tudassa az órát Tóth Lőrinccel, és ha másvalakivel öszvejön, kik utolsó ülésünkben részt vettek, hívja meg. Károlyi, mint hallom, pár nap múlva elutazik, és szükséges, hogy ezen ügy már egyszer mozgásba jöjjön.

híve
Eötvös

154. CHARLES DE MONTALEMBERT GRÓFNAK

(Fordítás németből)

(1861. október 14.)
Pest 14/10 1861.

Tisztelt Gróf!

Amióta Ön elhagyott bennünket, úgyszólván egyfolytában beteg voltam, voltaképpen még mindig az vagyok, és orvosom szigorúan eltiltott bármiféle komoly munkától. Én is úgy érzem, hogy engedelmeskednem kell parancsainak, minthogy már néhány sor írása is fájdalmat okoz nekem. Ezért sajnos arra kell szorítkoznom, hogy a Correspondant megküldéséért, amelyet azután még az Ön nagyszerű cikkének különlenyomata követett, köszönetet mondjak Önnek. - Minthogy Ön ismeri politikai nézeteimet, elgondolhatja, mekkora elégedettséggel

követtem az Ön világos és egyszersmind meleg szavait egy elnyomott nép ügyéért, annál is inkább, mert Ön maga is tudatában van annak az analógiának, amely Lengyelország ügye és az én hazámé között fennáll, és ezt világosan ki is mondja. A Lloydban megjelent első cikk egészen hamis képet ad Önnek arról a benyomásról, amelyet cikke nálunk tett. A cikk akkor jelent meg, amikor az Ön munkáját csupán egyes bécsi lapok révén ismertük. Azóta minden kézben ott van a Correspondant, és a vélemények egyöntetűek, amint ez nem is lehet másként, hiszen - ha a politikai iránytól el is tekintünk - a munka már magában véve mint irodalmi termék kedvező benyomást kell hogy tegyen mindenkire. Milyen boldog lennék, ha közölhetném Önnel egyes helyekre vonatkozó nézeteimet. Mennyire kielégített pl. mindaz, amit Ön Németország egységéről és ennek a lengyel kérdésre való befolyásáról jegyez meg. - Igen, Németország egysége feltartóztathatatlan; az - amint Ön igen helyesen mondja - voltaképpen már befejezett tény, mert egy népet, amely csaknem egybehangzóan egységre törekszik és magát egységnek érzi, nem lehet egyedül a német terület fölött osztozkodó 30 dinasztia érdekei folytán huzamosabban a mostani viszonyok között tartani. Azt hiszem, nincs hatalom a földön, amely képes volna akár csak hosszabb ideig kitolni Németország egységét. De amiként ennek az egységnek a német nép anyagi és szellemi fejlődését érintő következményei mindenekelőtt attól a formától függnek, amelyben az egység eszméjét valóra próbálják váltani, úgy függ - legalább is most még - maga ez a forma azoktól, amelyek mostanáig megszabták Németország sorsát. Teljesen osztom az Ön véleményét, hogy az olyanfajta központosítás, amilyen az Önöké Franciaországban, a német népnek különösen a szellemi fejlődésére csakis hátrányos módon hathatna ki, de éppen mert ez így van, ezért kellene azoknak, akik meg akarják őrizni Németország számára jelenlegi viszonyainak előnyeit, ahelyett, hogy (amint ezt cselekszik) az egység ellen küzdenének és erejüket egy lehetetlen célra vesztegetnék, inkább azon munkálkodniuk, hogy az egység a német nép szellemének és múltjának megfelelő formában valósuljon meg. - Éppen akkor, ha a francia mintájú központosítást nem akarjuk, ha Németország érdekében harcolunk ez ellen az irány ellen, kell Németország föderatív egysége érdekében dolgoznunk, mert a központosításra irányuló törekvés csak olyan módon küzdhető le, ha az egység ellenállhatatlan eszméjét másfajta formában tudjuk megvalósítani. Túlságosan messze vezetne, ha világosan ki akarnám fejteni nézeteimet erről a kérdésről. Egyébként meg vagyok győződve róla, hogy óriási léptekkel közeledünk ahhoz a pillanathoz, amelyben ez a nagy kérdés majd megoldódik, és éppen mert én is - ugyanúgy, mint Ön - meg vagyok győződve arról az összefüggésről, amelyben a lengyel és a magyar kérdés a német egység kérdésével áll, nézek nyugodtan a jövő elé is. Lehetséges, sőt valószínű, hogy ez a jövő sok egyén számára (és talán én is közéjük tartozom) nehéz és veszélyes lesz, de a haza ügye számára egészében véve bizonyosan nem ilyen, és végül is ez a fődolog, és azokat, akik a győzelem tudatával esnek el, nem kell sajnálni. - Az Ön távozása óta eltelt időszak meglehetősen mozgalmas és igen barátságtalan volt. Schmerling lovag felégette hajóit, és most nyílt sisakkal halad az abszolutizmus felé. A lengyel királyságban kihirdették az ostromállapotot, és minden jel amellett szól, hogy a moszkvai példát az alkotmányos szabadság keretei között nálunk is utánozni fogják; egyébként fel vagyunk készülve erre, és semmi esetre sem térünk le a történelmi jog alapjáról. - De be kell fejeznem. Nagyon hálás lennék, ha olykor megörvendeztetne néhány sorral. Ezeket a sorokat R[oche].en Breny-be küldöm, és kérem Önt, tudassa velem, hova írjak Önnek legközelebb, mivel ki akarom használni azt, hogy Ön barátilag felszólított; tájékoztassam Önt ügyeinkről. És most hadd biztosítsam Önt arról a különleges tiszteletről és valódi rokonszenvről, amellyel vagyok

az ön odadó híve
B. Eötvös

155. PESTY FRIGYESNEK

(1861. október 17.)
17/10 861.

Tisztelt barátom!

Hozzám intézett becses leveledre csak azért nem válaszoltam eddig, mert egy hónapnál tovább vérköpésben szenvedvén, orvosom az írást, mely mellemnek fájt, szigorúan eltiltá; ne gondold azért, hogy kívánatodról megfeledkeztem. Többekkel, sőt csaknem mindazokkal szóltam e tárgyról, kiktől az elhatározás függ, azonban kevés kilátásom van, hogy kívánatod teljesülhessen. Fröhlich Frigyes, ki - mint nékem mondá - a viszontbiztosítási társulatról hosszabb levelet írt hozzád, kifejté az okokat, melyek végett e társulatnál alkalmazásra nem számolhatsz; én ezekhez csak azt teszem, hogy mindazok között, kikkel szóltam, nem volt senki, ki érdemeidet teljes mértékben méltányolva, nem fejezte volna ki sajnálatát afelett, hogy mivel az újonnan alakuló társulatnál csak egy magasabb hivatalnok alkalmaztatik, s ennél a biztosítási ügyben való különös gyakorlottság kívántatik, ez alkalommal ajánlatodat nem fogadhatják el. - Részemről meg lehetsz győződve, hogy valamint most senki nem sajnálhatja inkább, hogy kívánatod teljesítését nem eszközölheté, úgy szerencsésnek fogom magamat érezni mindég, ha bármiben hasznodra lehetek. - Mit leveledben a nemzetiségi ügyről írsz, annak nagy részét osztom, de egyes pontokra nézve másképp vélekedem, csakhogy a tárgy nagyobb s még most is betegebb vagyok, semhogy annak bővebb fejtegetésébe beleereszkedhetném. Röviden csak annyit mondok, hogy helyzetünkben nemcsak engedmények, de túlzó szigor által is politikátlanságot követhetünk el, s hogy bármire határozzuk magunkat, őrizkednünk kell mindentől, mi a nem-magyar nemzetiségeket sérthetné.

Éppen mert én is azt hiszem, hogy a szabadság eszméje hazánkban a magyarság eszméjével van öszvekötve; mert tudom, hogy fajunk, valamint vagyon s míveltség, úgy erély- s elmebeli tehetségei által másoknál magasabban áll; mert meg vagyok győződve, hogy minden tekintetben őt illeti az első hely: azért meg vagyok győződve arról is, hogy csak szabadságra van szüksége, hogy e természetes helyét elfoglalja, s ez az ok, melyért én a nemzetiségi kérdés nemcsak békés, de a magyarra nézve legkedvezőbb megoldását a teljes szabadságban s egyenjogúságban találom, mely itt, mint mindenben, csak az erősebbnek használ; ez az ok, melyért úgy vagyok meggyőződve, hogy valamint a szerbeknek vagy más nemzetnek privilegiális különállást engednünk nem szabad, mert ezáltal a szabad érintkezés s vele asszimiláló befolyásunk lehetetlenné tétetnék: úgy nem szabad privilegiált állást követelnünk saját nemzetiségünk számára sem, mert ez csak reakciót idézne elé, s így szinte akadályozná a dolgok természetes kifejlődését. - De mint mondom, a tárgy hosszabb, semhogy egy levélben kifejthetném. Ha Pestre jössz, reménylem, felkeresel, s szólunk egymással. Tisztelettel maradok

alázatos szolgád
Eötvös

156. TOLDY FERENCNEK

(1861. október 22.)
22/10

Tisztelt barátom!

Nem válaszolhatok kérdésére. A tisztviselők, kikről minapi ülésünkben szóltam, nem az archeológiai bizottmányok, hanem a közoktatás- és belügyminisztérium által neveztettek ki Franciaországban. A címet nem tudom, emlékezem azonban, hogy 836-ban Mérimée neveztetett ki ezen hivatalra, s ha a bibliothékában (mint hiszem) újabb Ismerettár létezik, itt a címet Mérimée nevénél megtalálhatja. Ha nem csalódom: inspecteur.

Tisztelettel
alázatos szolgája
Eötvös

Köszönettel visszaküldöm Wieland biográfiáját s egy könyvet, mely az egyetemi könyvtárból nálam volt.

157. JOHANN HALBIGNAK

(Fordítás németből)

(1861. október 28.)
Pest, 28/10 861.

Igen tisztelt Halbig úr!

Tegnap, amikor visszaérkeztem vidékről, leptek meg a szép mellszoborral, amelyet Ön oly szíves volt elküldeni nekünk. Fogadja legforróbb hálámat érte. Gyermekeim teljesen meg vannak elégedve a hasonlósággal. Én természetesen nem ítélhetek efelől, csak azt tudom, hogy nagy örömmel emlékszem vissza azokra az órákra, amelyeket - mialatt Ön a portréval foglalkozott - az Ön gondolatébresztő társaságában töltöttem. Tehát fogadja még egyszer hálámat, amelyet egyébként, amint remélem, nemsokára személyesen is kifejezhetek Önnek, ha - aminek végül mégiscsak meg kell történnie - Ön újból meglátogat bennünket. - Az emlékmű talapzata szomorúan áll a József téren, és várja szép terhét, amelynek a raktárból, amelyben el van rejtve, egyszer mégiscsak napvilágra kell kerülnie. - Nem mondhatom el Önnek, mekkora bosszúsággal pillantok mindannyiszor a szobornak arra a szép fényképére, amelyet nekem adott, ha arra gondolok, hogy művészeti téren oly szegény városunkban ennek a szobornak is, amely díszéül szolgálna, eltemetve kell maradnia, mert ha a hangulat megváltozását akarják megvárni, amíg a szobrot felállítják, úgy mindketten egészen megőszülhetünk és megkopaszodhatunk, és a szobrot a hajdankor aerugo nobili-ja lepheti be, mielőtt kilátás nyílik erre az ünnepségre.

Teljesen helyeslem az Ön tervét és nagyon örülök neki, hogy vázlatot akar készíteni a Széchenyi emlékműhöz, mert amennyire érthetőnek találom azt, hogy egy olyan rangú művész, mint Ön, nem akar pályázatokkal foglalkozni, viszont vázlat készítése egy ilyen szép feladathoz mindig olyasvalami, amiben még a legnagyobb művész is - sőt éppen az ilyen - nagy örömét lelheti, és mindenképpen jó, ha a közvéleménynek már most helyes irányt adunk. - Az emlékmű helye ismert Ön előtt, az aláírások, úgy hiszem, 100.000-120.000 forintra rúgnak majd. - E sorokat Klette G[usztáv]. útján küldöm Önnek, akit mint fiam nevelőjét

Pesten látott, és aki most Münchenben marad, hogy teljesen a művészetnek szentelje magát. Nagyműveltségű fiatalember, akit az Ön jóindulatába ajánlok, és aki Széchenyi tevékenységére és a magyarországi hangulatra vonatkozólag adhat Önnek egynémely, még az Ön tervrajza szempontjából is hasznosítható felvilágosítást. - És most fogadja még egyszer hálámat. Ajánlom Önnek ez alkalommal is szegény honfitársamat, Izsót és maradok kiváló tisztelettel

az Ön
alázatos szolgája
Eötvös J.

158. IZSÓ MIKLÓSNAK

(1861. december 2.)
Pest, dec. 2. 1861.

Tisztelt barátom!

Igen sajnáltam, hogy Kegyed kívánságát csak most és most is kisebb mértékben teljesíthetem, mint óhajtanám. Mikor kegyed elindult, nem egészen 240 frtot gyűjtöttem volt, melyet 250 frtra kiegészítve, Kegyednek átadtam; azóta az országgyűlés feloszlatván, szétoszlottak ismerőseim, s mindeddig e célra nem kaptam semmit. Újonnan írok tehát, és meg vagyok győződve, hogy ha nem is sokat, legalább még 250 frtot össze fogok szerezni. Szívesen küldeném Kegyednek az egész összeget, de nem telik tőlem, és azért addig csak 100 frtot zárok ide, ezt is mint előlegezést, melyet a később begyűlt pénzből magamnak vissza fogok venni. Azon leszek, hogy mentül előbb lehet, ismét valamit küldhessek.

Talán olvasta a lapokban, hogy az írói segélypénztár megalakult. Ennek gyarapítására sorsjátékot fogunk rendezni, melynek nyereményei művészeti tárgyakból fognak állani. Erre Kegyed is dolgozhatna, s én arra akarom használni az alkalmat, hogy Kegyednek munkát szerezzek. Gondolkozzék e tárgyról, s írja meg például, egy Széchenyi-buste-öt márványból, minőt az akadémia számára készített, mily áron csinálhatna. Azonkívül nem csinálhatna-e másvalamely kisebb statuát vagy buste-öt akár márványból, akár bronzból; természetesen oly árt kell szabni, mely mellett megélhet, mert ha csak az anyagot fizetteti magának, nem sokat nyer. Ég áldja meg önt, és ne csüggedjen el; nem segíthetem úgy, mint kívánnám, mert magam is szegény vagyok, de azon leszek, hogy munkát szerezzek, és végre kiben tehetség van és szilárd akarat, annak csak tér kell, hogy dolgozhasson. Várva válaszát, tisztelettel maradok

Őszinte barátja
Eötvös, s. k.

159. IZSÓ MIKLÓSNAK

(1861. dec. 14.)
Pest, dec. 14. 1861.

Kedves barátom!

Miután akkor, mikor második levele hozzám jött, Kegyed a 100 forintot, melyet előlegezésképpen küldöttem, bizonyosan már megkapta, szükségtelennek tartom soraira válaszolni. Azonban újabb fölszólításaim következtében Kegyed számára 325 frtot kaptam, 25-öt gróf

Nákótól, 300-at báró Sinától; ebből a múlt héten küldött 100 frtot levonva, a többit, azaz 225 frtot ide zárok. - Kérem, küldjön nyugtát e pénzről. Azon kívül, amit Kegyed általam eddig kapott, tavaszig még legalább 200 frtra számolhat, többet alig reménylek, s ezt azért írom előlegesen, hogy dolgait akként rendezze be; reménylem azonban, hogy Kegyednek addig valami jövedelmező munkát szerezhetek, kérem, feleljen azért utolsó levelemre.

160. KELETI GUSZTÁVNAK

(1861. december 15.)
Pesten 15/12 861.

Kedves barátom!

Ma érkezett meg Önnek levele feleségemhez, s mert ő maga, mint képzelheti, most a karácsonyestve előtt rendkívül el van foglalva, s nekem kivételképpen több időm van, én vállalom magamra a választ, szerencsekívánattal kezdve írásomat születése napjához, melyet tegnap Károly bátyjának társaságában megültünk. - Valahányszor Öntől levél érkezik, örömmel olvasom, s őszintén megvallva, irigységgel, mert főképp a jelen viszonyok alatt boldognak nevezhetünk mindenkit, kit a sors vagy saját választása a politikai élet mezejétől távol tart; s ha eszembe jut, hogy tulajdonképp engem is inkább művésznek vagy legalább tudósnak teremtett az ég, s hogy ha e hivatást követem, mi nyugodtan élhetnék, néha megszökném, ha lehetne. - Ne gondolja azért, hogy jelen viszonyainkat különösen reményteleneknek tartom. Helyzetünk egészen olyan, minőt előre láthattunk, s valamint soha, úgy most egy percig sem kétkedem az alkotmányos ügy győzelmén; de mennyi kellemetlen óra fog múlni addig, mennyi kellemetlen vita, s még kellemetlenebb veszteglés. - S ha végre mindezen keresztülmentünk, mi jutalmunk? A nép részéről talán egy elismerés, hogy kötelességünket teljesítettük, s azon öntudat, hogy egy *fél* igazságnak *megközelítőleg* életbe léptetésén ezerekkel együtt dolgoztunk, s munkásságunk által oly valamit hoztunk létre, mi bizonyosan célunk nem volt. Mert végre is minden politikai győzelem, melynek eredményei megmaradnak, soha nem más tranzakciónál, s nem oly viszonyokban élünk, hol egész meggyőződésünket kimondanunk, vagy éppen létesítenünk lehetne. - Ha tehát vászna előtt vagy rajzónjával boldognak érzi magát, jól teszi. - A művész, ha érdemei kellőleg nem méltányoltatnak is, s csak annyit szerez, mennyi becsületes élelmére szükséges, még mindenesetre boldogabb a világ minden minisztereinél s oppositionalis szónokainál, s e szabály alól én csak a bajor minisztereket veszem ki, kik a sert szokott árán tartva bátran néznek a jövőnek elébe, és kiveszem humorisztikus lapjaink rajzolóit, kikre most szomorú idők következtek be. A bús vitéz két hónapra záratott be, szegény Bolond Miska a haditörvényszék elébe idéztetik, s Tallérosy Zebulon aggodalommal néz a jövőnek elébe. - A többi lapok sem élnek arany időket, de ezek legalább hallgathatnak, vagy komolyak lehetnek, míg az utóbbi - mint egy szerkesztőtől tudom - a humorisztikus lapoknak a polícia által eltiltatott, szigorúan meghagyatván, hogy úgy folytassák lapjaikat, hogy a közönség a történt változást észre ne vegye. - Ha vagy egy órára kis szobámba jöhetne, szivar mellett sok mulatságos dolgot beszélhetnék el, mindez azonban - ha időm lenne is - nem írni való, s így akkorra marad, ha majd jövő nyáron visszajön, s Heckenastnál elvégezve rajzait, velem s Loránddal lejön az alföldre. Akkorig úgyis a rendszer, mely alatt jelenleg élünk, már a história köréhez fog tartozni, és talán jobb - vagy legalább másféle - időket látunk. - Áprilisi nap nem változik sebesebben, mint politikai helyzetünk, s vajon miután az már ily sokáig tart, nem remélhetünk-e joggal, hogy a májushoz közeledünk, s állandóbb szép időt várhatunk. - Kérem, ha ideje van, kérdezősködjék az Akadémiánál

Izsóról, úgy Székelyről is. Az előbbinek Sinától s gf. Nákótól a napokban párszáz forintot küldöttem, de Székely képének megvásárlására sehogy sem gyűlnek az adakozások; mindössze 250 ft jött öszve eddig, s bármint iparkodjam, örülni fogok, ha tavaszig csak 1200 ftot szedek öszve, s addig a szegény művész mivé lesz. - Szeretném - most hozzám írt leveléből gyanítom, hogy bajban van - szeretném, ha addig legalább a már öszvegyűlt pénzt (mely a pesti takarékpénztárnál van) küldhetném meg neki. - Erre nézve talán a legjobb mód az lenne, ha Székely nékem írna s kérne, hogy a képe vásárlására eddig öszvegyűlt pénzt neki kölcsönadjuk - mint biztosítékot addig is leköti képét, mely addig is, míg az vagy az öszvegyűlt pénzből egészen kifizetve lesz, vagy ha az elégséges öszveg nem gyűlvén öszve, Székely által visszaváltatik, a Múzeumban tartathatik. - Ezen módon Székely legalább párszáz forinthoz jut s nem riszkíroz semmit, sőt valószínű, hogy az, ha képe ideiglenesen a Múzeumba állíttatik, az is növelni fogja a subscriptiót. - Ha őt személyesen nem ismeri, talán Vagner által közölhetné vele ezen eszmémet. - De többet írtam vagy karcoltam, mint Ön együltében elolvashat, s legyen hát mára elég. Nőm s a gyermekek, egyszóval egész háznépem köszöntést küldenek. Reménylem, nemsokára válaszol, legalább az ünnepek alatt, addig is áldja meg az ég

híve Eötvös

161. SZÉKELY BERTALANNAK

(1862. február 16.)
Pesten Febr. 16-án 862.

Tisztelt Székely Úr!

Fogadja mindenekelőtt őszinte hálámat a fotográfiákért, melyeket küldött, s még inkább bizalmas soraiért, melyek azokat kísérték, mert ha jeles képének másolatjaiból látám, hogy nemzeti művészetünk egy kitűnő művel gazdagodott meg, levele meggyőzött, hogy egy művészre számolhatunk, ki feladását legnemesebb értelmében fogta fel, s ez kétségen kívül fontosabb még. - Azonnal feleltem volna; de midőn levele érkezett, a Kisfaludy Társaság közgyűlésének előkészületeivel, s az írói segélypénztárral voltam elfoglalva, mindjárt az említett ülés után pedig megbetegedtem, s most is csak azért írok, mert köszönetemet továbbra halasztani nem akarom, habár még rosszabbul érzem magamat, mint hogy mindazt, miről, levele által felgerjesztve, nézeteimet Önnel közölni akarnám, kellő kiterjedésben előadhatnám. -

Egészen osztom Önnek nézeteit a történelmi festészet feladásáról. Eszméje, mely szerént a festészet ezen nemének hivatását a nemzeti eposz feladásával ugyanazonosnak veszi, éppoly helyes, mint új, és Ön maga sem lehet inkább áthatva azon meggyőződéstől, mint én, hogy a festészet ily szempontból véve fel, nemzetünk kifejlődésére éppoly hatalmas és jótékony befolyást gyakorolhatna, mint költészetünk, s hogy e szerént egy a Versailles-ihez hasonló nemzeti képcsarnok felállítása a legüdvösebb hatást gyakorolhatná. - Mi azonban ezen eszmének praktikus kivitelét illeti, arra nézve, fájdalom, azon meggyőződést kell kifejeznem, hogy azt a jelen pillanatban éppoly lehetetlennek tartom, mint azt kívánatosnak ismerem. - Nem írok szerencsétlen politikai helyzetünkről, melynek egyik legkárosabb következése az, hogy az emberek nagy többségét kizárólag a fennforgó kérdésekkel foglalva el, őket minden iránt, mi nem éppen a napi politika köréhez tartozik, érzéketlenné teszi, hanem méginkább anyagi kimerültségünk s financiális zavaraink okozzák, hogy egy oly pénzösszeg öszvegyűjtéséről, minő egy íly vállalatnak csak megkezdésére is szükséges lenne, a jelen pillanatban szó

sem lehet, s így ez eszmének kivitelét boldogabb időre kell halasztanunk, legfeljebb arra szorítkozva, hogy azt, mint eszmét terjesszük, s egykori kivihetését előkészítsük.

A legjobb mód erre az, melyet Ön választott. Jeles történelmi művek fel fogják ébreszteni az érzéket, mely azoknak hatására szükséges, s mentül több, feladását komolyan felfogó művészünk lesz, annál inkább át fogja látni a nemzet kifejlődésünk ezen ágának szükségét:, úgy hiszem azonban, hogy ha nem is oly mérvben, mint Ön óhajtaná, s a nemzet méltósága kívánná, már most is a festészet ezen ágának ébresztésére valamit talán tehetünk, s Ön Dobozyja egy eszmét támasztott bennem. - Megjegyzem, hogy csak eszme, s hogy kivihetőségéről meggyőződve nem vagyok; de hogy annak kivitelét meg fogom kísérteni - ha ti. Ön jóváhagyja.

Dobozy s nejének halála azon szerencsétlen helyzetnek jelképe, melyen a nemzet egy epochában keresztülment. Ön így fogta fel azt, s igen helyesen, az individuumokban fest egy egész korszakot. - De Dobozy egyszersmind a fejérvári nemességnek különös emléke. E hőstett Fejérváré, s az ottani nemességet dicsőítő. Eszmém az, hogy Ön képét a fejérvári nők vegyék meg a Múzeum számára, felszólítván egyszersmind a többi megyék hölgyeit, hogy minden megye valamely körében történt hőstettet vagy nagyobb eseményt festessen le honi művész által, nemzeti képcsarnokunk számára. Minthogy éppen Fejérben a legtöbb gazdag ember lakik, s ott esmerőseim vannak, az eszme itt talán könnyebben létesíthető, s csak egyszer kezdessék meg, a többit a megyék között létező versenygés viszi ki, s úgy hiszem, tetemes lendületet adhatnánk a művészetnek. Írja meg, kérem, nézetét eszméről, s Dobozyjának árát. - Szívesen írnék Kegyednek még a kompozíciósorozatról, melyben történetünk fő momentumait kívánná előadni, de kifogytam időmből s erőmből, s még csak azt akarom közleni, hogy a Londonba küldendő képek kiállítása a figyelmet ismét Lajosára fordítván, a napokban többen írtak alá. Mihent ismét párszáz forint együtt lesz, azonnal elküldetem. Hogy Ön képét 1500 ftnál olcsóbban eladni nem akarja, azt igen helyeslem, nem is kétlem, hogy az öszveget végre öszvegyűjtik, de Ön nem hiszi, mennyi bajjal, főképp most, miután a víz által károsultak számára megkezdett adakozás kész mentségül szolgál főképp azoknak, kik e célra semmit sem adnak. Türelemre van szükségünk mindkettőnknek. Ne csüggedjen el Ön nemes pályáján, és számítson engem, habár eddig személyesen nem találkoztunk, azok közé, kik kitűnő tehetsége s nemes törekvései iránt őszinte tisztelettel viseltetnek.

Lekötelezettje
Eötvös J.

162. CHARLES DE MONTALEMBERT GRÓFNAK

(Fordítás németből)

(1862. február 20.)
Pest 20/2 1862.

Tisztelt Gróf!

Múlt ősszel, amikor Ön oly szíves volt és elküldte nekem a Correspondant-t az Ön Lengyelországról írt nagyszerű cikkével, közöltem Önnel nézetemet a dolgok állásáról, amilyen az akkor tájt volt. Később - Zichy Jenőre bízva - hosszú levelet írtam Önnek állapotainkról, minthogy azonban Zichy itthon maradt, a levél sem jutott el az Ön kezébe, és így hát mégis megint a postát kell megkockáztatnom, noha tudom, hogy ez azt az alkotmányos elvet követi, amely szerint levélrendőrség nélkül nem lehet kormányozni, csakhogy sajnos kevésbé

gyakorlott kézzel jár el, mint ahogyan ez Franciaországban történik, miáltal egy csomó levél a felnyitáskor tönkremegy, és ezért nem jut el az illető kézbe. Bár azt a veszélyt kockáztatom, hogy ezek a sorok sem járnak jobban, mint más őket megelőzőek, mégsem halaszthatom az írást arra az időre, amikor ismét jó alkalom találkozik, mert meg kell köszönnöm Önnek, hogy elküldte műveit. Éppen most olvasom Szent Erzsébet történetét, és nem kell mondanom Önnek, mennyire jólesik nekem a könyv. Az az érzés, amellyel ennek a régmúlt korszaknak a meleg ábrázolása eltöltött, hasonlatos ahhoz, amellyel saját ifjúkorunkra pillantunk vissza. A vágyódás, azaz voltaképpen a melankólia érzése ez egy olyan kor felé, amely szebbnek tűnik nekünk, de amelyről tudjuk, hogy soha többé nem tér vissza, legalább is a mi számunkra egész bizonyosan nem. Amióta Ön elhagyott bennünket, nálunk is tökéletes fordulat állott be a nézetek terén. Ön tudja, hogy én a demokratikus eszmék győzelmét nálunk - legalább is még hosszabb ideig - lehetetlennek tartottam. Most úgy tűnik nekem, hogy ez a győzelem határozott ténnyé vált. A konzervatív elv hatalma Magyarországon abban állt, hogy azt a nemzetiség elve is támogatta. Azért ragaszkodtak a monarchiához és az arisztokráciához, mert mindkettő a történelmi jog eredménye volt, és mert a történelmi jog feladása egyszersmind a magyar nemzetiség szupremációját veszélyeztette volna. Csakis ennek a körülménynek volt köszönhető az, hogy sokan, akik egyébként ellenséges érzületűek a dinasztiával szemben vagy pedig arra nincsen egyáltalán semmiféle okuk, hogy az arisztokrácia fajtájához csatlakozzanak, mégis ugyanolyan erősen csüggtek a monarchián és arisztokrácián, mint mások. Azt hitték, hogy azáltal, ha megmaradnak a történelmi jog talaján és nyugodalmas fejlődésről gondoskodnak, biztosítani lehet a magyar nép jövőjét. Ez a remény - és vele együtt annak valamennyi következménye - a legutóbbi országgyűlés feloszlatása óta eltűnt. Minthogy Bécsben a különböző nemzetiségek felbujtásának eszközéhez nyúltak, és ezen az úton olyan messzire haladtak előre, hogy a magyar szupremáció fenntartásáról aligha lehet többé szó, semmissé lettek mindazok az okok, amelyek a nagy többséget a dinasztiához kötötték, és az emigráció nézete, amely szerint a magyar nép jövője csak a dunai országok nagy konföderációjának létrehozásában keresendő, napról napra elterjedtebbé válik. Szilárd meggyőződésem, hogy békés fejlődésben többé nem reménykedhetünk, és noha bizonyos vagyok benne, hogy a közrendet az országban mindaddig nem fogják megzavarni, amíg Ausztriát kívülről meg nem támadják, ugyanolyan bizonyos vagyok benne, hogy abban az esetben, ha ez megtörténnék, a monarchia semmiféle támogatásra nem számíthatna, hanem inkább az ellenkezőjére, és egy ilyen helyzetben levő államnak, egy kormányzatnak, amely odáig vitte, hogy cselekedeteit egyetlen keresztény ember sem védelmezheti, nincsen jövője. Ami engem magamat illet, az én helyzetem világos. Megint elővettem tudományos munkáimat, és tovább dolgozom egy nagyobb történelmi-filozófiai művön, amely már több mint 24 év óta foglalkoztat és amely a keresztény civilizáció múltját és jövőjét tárgyalná. Pillanatnyilag csak olyanok foglalkoznak közügyekkel, akik pénzért bárkit kiszolgálnak. Amennyiben a viszonyok megváltoznának, úgy az akció embereire kerülne a cselekvés sora, mi a szerepünket eljátszottuk, legalább is abban a helyzetben vagyunk, mint Ön Franciaországban. - Minthogy - úgy hiszem - ilyen körülmények között a Lloyd kevés érdekkel bírhat az Ön számára, csak még március végéig rendeltem azt meg, amennyiben továbbra is kívánná a lapot, úgy kérem, értesítsen erről. Egyébként a lapot - akárcsak más osztrák újságokat - Párizsban is meg lehet rendelni. És most bocsásson meg a hosszú levélért és a rossz írásért, és legyen bizonyos arról az igaz tiszteletről, amellyel maradok az Ön híve

Eötvös

163. IZSÓ MIKLÓSNAK

(1862. április 1.)
Pest April. 1én 862.

Kedves Izsó Úr!

Az áradás által okozott károk, melyek a közjótékonyságot nagy kiterjedésben igénybe vették, minden más gyűjtést lehetetlenné tettek. Sikerült azonban Dessewffy Emil barátom által Pozsonyban 150 frtot gyűjteni, melyet Kegyednek átküldök, kérve egyszersmind, hogy engem a pénz felvételéről s ha ideje engedi, körülményeiről s kilátásairól tudósítson. Ön tudja, hogy nem kíváncsiság, hanem való rokonszenv s érdek ösztönöz e kérdésre. Ég áldja meg Önt, s adjon erőt s egészséget

őszinte barátja
Eötvös J.

164. JOHANN HALBIGNAK

(Fordítás németből)

(1862. április 20.)
Pest 20/4 862.

Igen tisztelt professzor úr!

Csak azért nem válaszoltam rögtön március 20-i becses levelére, mert amikor megkaptam azt, még reméltem, hogy válaszomban valami határozottat közölhetek a Széchenyi-emlékmű ügyéről. A tárgyalások hosszabbra nyúlnak, semmint gondoltam, és így ez alkalommal nem tudósíthatom Önt többről, mint hogy az aláírások jelenleg csakugyan 75.000 forintra rúgnak és valószínűleg elérik majd a 100.000 forintos számot, és hogy egy kb. 40 személyből álló bizottságnak valószínűleg még a jövő hónap elején kell tanácskoznia arról, milyen módon valósítsák meg az emlékművet. Tekintettel arra a nagy véleménykülönbségre, amely az akadémiai épület tervének megállapításánál mutatkozott, és számos honfitársunknak egy pályázat kiírása iránti előszeretetére, éppenséggel nem áll ugyan módomban megjelölni, hogy a kivitelezés milyen módja mellett dönt majd a bizottság; ámde mindenesetre igen célszerű lenne, ha Ön foglalkozna a feladattal és máris felvázolná elképzeléseit. - Amint a bizottság elhatározott valamit, tudatni fogom azt Önnel. Minthogy a nyár folyamán Kissingenbe kell mennem, mindenképpen elmegyek majd Münchenbe, ahol azután értekezhetünk a talapzatra illesztendő ábrázolások felől. Talán addig is jó lenne, ha megbeszélné a tárgyat néhány, jelenleg az Akadémián tartózkodó honfitársammal, akik közül különösen ajánlom Önnek Klette urat (Barrer Strasse 8. sz.), aki minden szükséges felvilágosítást megadhat Önnek Széchenyi álláspontjára, hatására és életének legfontosabb mozzanataira vonatkozólag.

Kiváló tisztelettel
az Ön
alázatos szolgája
B. Eötvös J.

165. KARL THEODOR WELCKERNEK

(Fordítás németből)

(1862. június 14.)
Pest 14/6 862.

Igen tisztelt titkos tanácsos úr!

Lónyay Menyhért barátom, akit Ön legalább névről bizonyára ismer, mert összes politikai törekvéseinkben kimagasló szerepet töltött be, most Heidelbergbe utazik, ahol fiát egy időre az egyetemre akarja küldeni. Egy jó háznál akarja őt elhelyezni, és vagyok bátor azzal a kéréssel ajánlani őt Önnek, hogy ebben a minden apa számára oly fontos ügyben tanácsával segítse őt. -

Hónapok óta szándékomban áll írni Önnek. Minthogy viszont a postát Ausztriában kizárólag mint rendőri intézményt kezelik, így lemondtam erről, nem annyira azért, mert visszariadok attól, hogy nézeteimet megismerik, hanem mert levelem Heidelberg helyett valószínűleg csak egy bécsi rendőrhivatalba jutott volna el. Felhasználom a biztos alkalmat, és pótolom az elmulasztottat. - El nem késtem ezzel semmi esetre sem, mert a viszonyok nagyjából ugyanazok maradtak.

Azon élénk érdeklődés folytán, amelyet valamennyien érzünk a nagyszerű fejlődés iránt, amelynek Németország csendben elébemegy, az Ön munkáját „A német reform jogi megalapozásáról" nálunk is eseménynek tekintették. Minthogy gyors fejlődésünkre talán semmi sem gyakorolt nagyobb és általában véve jótékonyabb hatást, mint az Ön Államlexikona, és minthogy ennek ugyanúgy tudatában vagyunk, mint amennyire hálásak vagyunk Önnek érte, ezért semmi, ami az Ön politikai álláspontjával kapcsolatos, nem lehet közömbös számunkra - legalább is azok számára, akik, mint én, szerencsések Önt személyesen ismerni. Ezért régóta nem vettem akkora érdeklődéssel kézbe egyetlen könyvet sem, mint az említett munkát, és várakozásom ritkán elégült ki jobban, mint ezen a ponton. Mindaz, amit saját múltjáról és Németország alkotmányos fejlődésére való személyes befolyásáról szerény büszkeséggel mond, tagadhatatlan, és ugyanúgy osztom nézeteit az összes reformkövetelések jogi megalapozásának fontosságára vonatkozólag. Kevésbé tudok egyetérteni azzal, amit Ön az osztrák kérdés megoldásáról mond, mégpedig azért, mert ez ellentétben áll azokkal az alapelvekkel, amelyeket Ön munkájának általános részében maga állít fel, és minthogy egy olyan férfi nézetei, mint Ön, egy Magyarország számára is annyira fontos tárgyról nem lehetnek közömbösek számomra, ezért engedje meg nekem, hogy nyíltan közöljem Önnel kételyeimet.

Ön azt az alaptételt állította fel, *hogy nemzeti reformküzdelmünkben a legnagyobb nehézségek csak a jog érvényre juttatása útján küzdhetők le, és „hogy azokat a nagy előnyöket, amelyeket a reformtörekvések előtt álló legnagyobb nehézségek megoldása szempontjából a hazai jog által való megalapozás kínál, egyes politikai kombinációk és diplomáciai mesterkedések pillanatnyi előnyei nem egyenlíthetik ki"*.

Tehát amikor Ön munkája folyamán az osztrák kérdés megoldását abban véli fellelni, *„hogy az osztrák monarchiának azok a részei, amelyek a jelen pillanatban jogilag Németországhoz tartoznak, végérvényesen lépjenek ki Németországból"*, úgy éppen arról az álláspontról, amelyre Ön helyezkedett, mindinkább azt kell megkérdeznünk, mennyiben alapozható meg *jogilag* ez a kilépés és vele Németország újabb szétdarabolása, és meg kell vallanom, hogy számomra is, amit Ön nézeteinek megalapozására ebben a vonatkozásban felhoz, egyáltalán nem tűnik meggyőzőnek. -

„A német-osztrák polgárok és az egyes tartományokban és a birodalmi tanácsban levő képviselőik kormányukkal egyetértésben *alkotmányos módon!* visszavonhatatlanul kinyilvánították, hogy egy egészen más központi államba kebeleztetik be és annak rendelik alá magukat. - Mármost minthogy a kettős állampolgárság lehetetlen, ezáltal az a viszony, amely Ausztria tartományai és a nagy haza között fennállt, jogilag megszűnt" - így véli Ön.

Mármost először is azt kérdezem: „Vajon olyan esetekben, amikor egy összesség és annak egyes részei között bizonyos jogi viszonyok állanak fenn, megszűnhetnek-e ezek eme részek egyoldalú eljárása vagy mulasztása révén, mégpedig úgy, hogy az összesség egyúttal mindazokat a jogokat elveszíti, amelyekkel az egyes részek irányában azelőtt rendelkezett?" - Olyan kérdés ez, amelyre abban az esetben is aligha lehetne igennel felelni, ha a német tartományoknak egy másik központi államhoz való csatlakozása azzal a világosan kifejezett szándékkal történt volna, hogy elváljanak Németországtól, amely eset pedig itt nyilvánvalóan nem áll fenn.

Önnek teljesen igaza van, amikor azt mondja, hogy egy kétszeres, két teljesen különböző államban fennálló alkotmányos állampolgárság gyakorlatilag lehetetlen; és ebből az következik, hogy egy olyan Ausztria, amilyent Schmerling akar, azaz a magyar korona országai és Ausztria többi tartományai közötti reálúnió lehetetlen mindaddig, amíg ez utóbbiak a Német Szövetség szerves részét alkotják; bármennyire világos is ez számunkra, akik tudományosan foglalkozunk politikával, igen sokan mégis kevésbé látják ezt tisztán, és meg vagyok győződve róla, hogy igen méltánytalanok a birodalmi tanács többsége irányában, amikor abból a hévből, amellyel ez Schmerling teremtménye mellett nyilatkozik, a Németországtól való elválás szándékára akarnak következtetni. - Még egyesek esetében sem lehet abból, hogy bizonyos alapelvek mellett foglalnak állást, arra következtetni, hogy egyszersmind mindazt elfogadják, ami ebből az alapelvből levezethető; mennyivel kevésbé lehet ilyen megfontoltságot feltételezni egy parlamentáris gyülekezetről, különösen akkor, amikor az olyan elemekből áll, mint a birodalmi tanács. Egyébként olyan fontos kérdéseket, amilyen az, hogy Ausztria német tartományai elváljanak-e Németországtól, csak egy *in specie ad hoc* összehívott törvényhozás többségének *világosan kifejezett* akarata dönthet el jogszerűen. - Mármost minthogy az osztrák birodalmi tanács e követelmények egyikének sem felel meg, így ennek azokból a határozataiból, amelyekkel a február 26-i alkotmányt elfogadta, legfeljebb azt a következtetést lehet levonni, hogy ennek az általában igen középszerű fejekből álló testületnek a többsége ebben az esetben éppen olyan kevéssé fontolta meg saját határozatainak következményeit, mint sok más esetben. Azt, hogy a Németországból való kilépni akarás puszta feltételezése elegendő egy ilyen súlyú tény jogi megalapozásához, még akkor is tagadnom kellene, ha a bécsi birodalmi tanácsot ennek a kérdésnek az eldöntésére illetékesnek ismernénk el, ami pedig aligha lehetséges; mert egy olyan gyülekezetet, amely keletkezését egyszerű oktrojálásnak köszönheti, és amelyet olyan módon választottak meg, mint a birodalmi tanácsot, egyáltalán nem lehet a nemzeti akarat képviseletének tekinteni. Ha el akarnánk ismerni a bécsi birodalmi tanácsnak ebben az esetben való illetékességét, úgy meg kellene engedni, hogy Schleswig-Holstein Németországtól való elválásának *jogi megalapozása céljából* csak e tartományok - egy, a dán király által *oktrojált* törvény értelmében összehívott - képviselőinek egyszerű szavazatára van szükség, miáltal a schleswig-holsteini tartományi képviselet elismeri a dán összállamot. Ezt pedig minden ember közül Ön, titkos tanácsos úr, engedheti meg legkevésbé. -

Ezért azt hiszem, sőt szilárdan meg vagyok győződve róla, hogy Németország olyan reformja, amely a német-osztrák tartományok kiválásának feltételezéséből indul ki, pillanatnyilag nélkülöz minden *jogi megalapozást*, sőt hogy ilyen a jövőben is aligha várható, miután

Ausztria német tartományai sohasem egyeznének bele a nagy német hazától való ilyen elválásba, amely számukra a szláv felsőbbség elismerésével lenne egyértelmű. -

Engedje meg ezért, titkos tanácsos úr, hogy azzal a nyíltsággal, amely ilyen fontos kérdésekben kötelező, és amelyet egy olyan hazafias érzületű férfi, mint Ön, bizonnyal nem fog tőlem rossz néven venni, engedje meg, hogy megjegyezzem: az az eszme, hogy Németországot a német-osztrák tartományok kizárásával, porosz vezetés alatt kell egyesíteni, korántsem jogi megalapozottsága folytán, hanem azért talál annyi követőre, mert ezt könnyen keresztülvihetőnek tartják. Korántsem a jogi, hanem a politikai szempont az, amelyből ennek az eszmének a követői - talán anélkül, hogy tudnák - kiindulnak, és úgy hiszem, hogy az még ebből a szempontból is bajosan felelhetne meg a várakozásoknak.

Nem formálhatok ítéletet a Németországban uralkodó hangulatról. Nézetem szerint ez annak az eszmének az irányában, hogy Németországnak egy jelentős részét fel kell adni, nem lehet kedvező, és azt a viszonylag csekély sikert, amelyre a Nemzeti Egyesülés törekvései mostanáig találtak, legnagyobbrészt programja ezen alapvető hibájának kell tulajdonítani. Ha a német nép hazafiságát hasonlónak gondoljuk más nemzetekéhez, és fontolóra vesszük azt, hogy Elzász elvesztését még ma is fájdalmasan érzik, úgy fel kell tételezni, hogy még nagyobb és szebb tartományok elszakítása még kevésbé elégíthetné ki a német hazafiakat. - Ami azonban azokat a nehézségeket illeti, amelyek Ausztria oldaláról állanak egy egységes Németország megszervezésének útjában, a legnagyobb határozottsággal állíthatom, hogy ezeknek, amennyiben Németország egységét Német-Ausztria kilépése árán kell megvásárolni, még nagyobbakká, sőt leküzdhetetlenekké kell válniuk; - mégpedig azért, mert az egész német és magyar elem, amely az osztrák monarchiában él, ellene van egy ilyen értelemben vett német egység megvalósításának, és kész minden eszközzel támogatni a dinasztia politikáját, amely szembeszegül Poroszország ilyenfajta megnagyobbodásával. Mondom: minden eszközzel, és azt hiszem, hogy Magyarországot illetően nem túloztam, mert ennél a kérdésnél a létezésünkről van szó; mert Német-Ausztria végleges kilépésének Németország kötelékéből szükségképpen a monarchia szlávizálására kellene vezetnie, és egyúttal mindazoknak a jogoknak, sőt mindazoknak a reformoknak a bukását is maga után kellene vonnia, amelyekért évszázadok óta annyi áldozatot hoztunk. -

Világosan ki akartam fejteni Önnek nézeteimet erről a fontos kérdésről és egyszersmind világos áttekintést adni Önnek arról az útról, amelyet a német kérdés vonatkozásában Magyarországon követni fogunk, és most látom, hogy ez egy levél szűk keretei között nem lehetséges, és hogy azáltal, hogy ilyen sokat írtam, valószínűleg csak az Ön idejét és az én sajátomat fecséreltem.

Ami a német és a magyar kérdést egymással összefűző kölcsönös vonatkozásokat illeti, bátor vagyok elküldeni Önnek egy általam 1860-ban közreadott munkát, amely - úgy hiszem - világos módon tárgyalja ezt a kérdést. Ami a jövőben követendő utat illeti, nagyon kellemes lenne számomra, ha erről a fontos kérdésről valakivel, aki az Ön bizalmát élvezi, értekezhetnék. - [...] érdekünkben fekszik Németország megerősítése, sőt ezt műveltségünk egyedüli biztosítékának tekintem; ámde ugyanúgy fekszik Németország érdekében az, hogy Magyarország megőriztessék a nyugati, azaz német műveltség számára, és ne oldódjék fel - amint Kossuth akarja - egy bizánci jellegű szláv konföderációban. - Mármost mivel azok a veszélyek, amelyek bennünket közösen fenyegetnek, a legjobban azáltal háríthatók el, ha a nem-forradalmi, de nemzeti pártok Magyarországon és Németországban együttműködnek egymással, így azt hiszem, alig lehet valami fontosabb annál, hogy megpróbáljunk egy ilyenfajta egyetértést elérni, és én kétségkívül magam jönnék Heidelbergbe, hogy Önnel és a Nemzeti Párt vezetőivel erről a tárgyról értekezzem. - Az okok egész sora akadályozza ennek az

óhajnak a valóra váltását. Egyébként július 20-tól augusztus végéig Kissingenben leszek, és abban az esetben, ha az Ön politikai barátai közül valaki odajönne, és ajánlásképpen pár sort hoz magával Öntől, úgy közölni fogom vele mindazt politikai viszonyaink felől, ami körülményeinknek és Németországgal kapcsolatos álláspontunknak helyes megértéséhez nélkülözhetetlen. -

Engedje meg, hogy ennek a mértéktelenül hosszú levélnek a végén még egyszer ajánljam Önnek Lónyay Menyhért barátomat, és egyúttal biztosítsam Önt arról a meleg tiszteletről, amellyel vagyok

az Ön
alázatos szolgája
B. Eötvös József

166. CHARLES DE MONTALEMBERT GRÓFNAK

(Fordítás németből)

(1862. június 29.)
Pest 29/6 862.

Tisztelt Gróf!

Múlt hó 13-ról kelt baráti levele bármely időpontban rendkívül kellemes lett volna számomra, és kétszeresen az volt a pillanat folytán, amelyben megkaptam. Ugyanis akkor adták át nekem, amikor fiamnak egy súlyos betegsége után első ízben kocsiztam ki vele. Sajnos az öröm rövid volt, mert a beteg rövid idővel ezután visszaesett, és csak néhány nap óta tekinthető teljesen felépültnek. Hogy azok alatt a hosszú hetek alatt, amelyeket az ő betegszobájában töltöttem és őt veszélyben tudtam, nem volt érkezésem a levélíráshoz, emiatt éppen Ön előtt nem kell mentegetőznöm. Magától értetődik, hogy ebben a számomra nehéz időszakban összes egyéb ügyeim is hátramaradást szenvedtek, mégsem hagyhatom el Pestet anélkül, hogy köszönetet mondjak Önnek leveléért, amelyből egyúttal azt a meggyőződést merítettem, hogy leveleim közül az, amelyben jeleztem Önnek műveinek vételét, elveszett. Ha Ön újból Pestre jönne és látná, milyen állapotba kerültek műveinek példányai, meggyőződne róla, hogy azok nem maradtak olvasatlanul. Különösen beszédeinek kötetei hasonlítanak olyan zászlókhoz, amelyek sok hadjáratot csináltak végig. Egyébként ez mind könyvek, mind zászlók számára a legszebb ékesség. Az Ön művét Szent Erzsébet történetéről régóta ismertem, és így olvasásakor azt az elégedettséget éreztem, amelyet jó könyveket hosszabb idő múltán újra olvasva mindig fellelünk, hiszen ilyenkor azon kívül, amit a könyv tartalmaz, egynémely saját - egy elmúlt és már emiatt jobb időből való - emlékeink is feltörnek. A második Erzsébet létezése ismert volt előttünk, ez III. András (utolsó Árpád-házi királyunk) leánya volt. Ő súlyos harcok ártatlan okozója volt, mert a nemzeti párt, amely akkor fegyverhez nyúlt a pápa által pártfogolt Anjou-ház ellenében, éppen ennek az Erzsébetnek a részére igényelte a koronát, és ezért ő jelentős szerepet játszik költészetünkben. Amit Ön tudományos és irodalmi munkáinknak nyelvünkből következő elszigeteltségéről ír, részben igaz. Mi magunk nagyon is fájdalmasan érezzük ezt, és én oly módon próbálok majd legalább némiképpen segíteni a bajon, hogy az egyes kötetekhez egy érthető nyelven készült tartalomjegyzéket csatolok. Mégsem oszthatom teljesen az Ön nézetét, minthogy mi a latin nyelv feladása révén ugyan megfosztottuk magunkat attól a befolyástól, amelyet munkáink a tudományok általános haladására tehettek volna, viszont éppen ezáltal nyertünk befolyást saját népiségünk fejlődésére, és végül is mégiscsak ez az igazi feladata bármely irodalomnak. Nem akkor teljesítjük kötelességünket, ha előrehaladunk, hanem ha előrehaladás közben egyszersmind elhintjük a jövőbeli fejlődés

magvait, és bármennyire kívánjon is valaki az egész emberiség érdekében működni és az egész világban nevet szerezni magának, mégiscsak az a rendeltetése mindenkinek, hogy ott működjön, ahol él. Isten amikor az egyes személyt egy bizonyos ország polgárává tette, egyszersmind kijelölte azt a teret is, amelyre tevékenységét fordítania kell. - Bármilyen kedvezőtlenek is a viszonyok, és bármilyen elégedettnek érezném is magamat a tisztán tudományos jellegű működés körében, tevékenységem azért még most sem szorítkozik erre, és kevés reménnyel, de megváltoztathatatlan elszántsággal küzdök azokért az alapelvekért, amelyek kettőnk számára közösek. - Politikai mozgalmainkban annak a programnak a következtében, amelyet Kossuth az Allianza-ban tett közzé és amely a legtöbb francia lapban is megjelent, jelentős fordulat állt be. Egy dunai konföderáció eszméje, helyét folytonosan változtató fővárossal és kormánnyal, amelyben Magyarországnak szükségképpen kisebbségben kellene lennie a szlávság ellenében, és a nagy többség a mind a katolikusok, mind a protestánsok irányában ellenséges keleti egyházhoz tartozik, annál is inkább megrémítette az egész nemzeti pártot, mert a Kossuth-féle program nyilvánosságra hozatalát francia befolyásoknak tulajdonítják, és Napóleon eszméjét vélik benne felfedezni. Sokan, akik korábban minden üdvösséget egy inváziótól vártak, most elálltak ettől az eszmétől, és az osztrák birodalom szétdarabolása sokat veszített varázsából, amióta a háttérben egy ilyenfajta dunai konföderáció intézményét mutatták fel. - Pártunk befolyása ennek következtében megnövekedett, és sokan csatlakoztak hozzá olyanok is, akik korábban elutasítottak mindenféle kiegyezést Ausztriával; ugyanígy lényegesen megjavult az uralkodóház pozíciója is az országban, és azt hiszem, hogy egy kielégítő megoldás esélyei sohasem voltak nagyobbak, mint most. Ám az, hogy mennyire lesz tartós ez a hangulat és hogy egyáltalán lehet-e majd ennek révén eredményeket elérni, attól függ, képesek lesznek-e azt kihasználni, és megvallom, hogy különösen Schmerling és a birodalmi tanács legutóbbi cselekedetei után nincsenek efelől nagy reményeim. Istennek legyen gondja rá. Még akartam írni valamit az Ön utolsó, Lacordaire atyáról szóló munkájáról, de máris túlléptem egy szokványos levél határait, és azt a legközelebbire hagyom. Holnapután Kissingenbe utazom, és onnantól 4 hétre Ostendébe. Nagyon lekötelezne, ha csak pár szóval tudatná velem Kissingenben, hogy hova írhatok Önnek. Németországban ugyanis több jelentős személyiséggel jövök majd össze, és szeretném közölni Önnel tapasztalataimat. Kérem, ajánljon családjának, és maradok kiváló tisztelettel

az ön igaz híve
Eötvös

167. MADÁCH IMRÉNEK

(1862. szeptember 1.)
Széchenyi-hegy 1/9 862.

Tisztelt Barátom!

Hat hetet töltvén a kissingeni fördőben, az ide mellékelt levél és fordítás csak tegnapelőtt jött kezembe. Hosszú távollétem miatt mindenben elmaradva, sokkal inkább el vagyok foglalva, semhogy e fordítást - mit oly szívesen tennék - jeles műveddel öszvevessem, s így a fordítónak kívánatja szerént inkább azonnal elküldöm munkáját, melyről náladnál jobban úgy sem ítélhetne senki. Ég áldjon meg, tisztelt barátom. Reménylem, a tél folytán csak eljössz Pestre, s akkor fel fogod keresni

őszinte barátodat
Eötvöst

168. HORVÁTH MIHÁLYNAK

(1862. december 1.)
Pest 1/12 862.

Tisztelt barátom!

Az Akadémia kötelességemmé tette, hogy nagybecsű ajándékodért köszönetét fejezzem ki, s kettős örömmel teljesítem e meghagyást, mert alkalmat nyújt, hogy annyi év után ismét egypár szót válthassak veled. - Bármennyi kegyelettel viseltetünk nagy királyunk emléke iránt, s bármennyire örültünk, hogy egy ily művészi becsű, s valószínűleg hív arcképét nyertük meg gyűjteményünk számára, hidd el, nem volt gyűlésünkben talán senki, ki a kép átadásánál másra gondolt volna, mint hogy az Tőled jő. Emléked ez egyszer háttérbe szorítá a nagy királyt, s csak arra gondoltunk, mikor jön a nap, mely hosszú vándorlásaid után végre Téged is körünkbe hoz, hogy hívségedet, mellyel a haza múltján s jövőjén csüggsz, a jelen nemzedék általános tisztelete s régi barátid szeretete jutalmazzák meg? - Oly nehéz veszteségek után nincs talán kínosabb annál, hogy azok közül, kikre hazánknak szüksége van, sokat nem látunk sorainkban, s ezek között nincsen senki, kit mi, az Akadémia tagjai náladnál nehezebben nélkülöznénk. Éppen a buzgalom, melyet tudományos tevékenységedben a külföldön is kifejtesz, emlékeztet veszteségünk nagyságára, s míg ez szerencsésebb időkben pótolva nem lesz, addig Mátyás arcképe is csak szomorú emlékeket fog ébreszteni szívünkben. - Az Akadémia az arcképet könyvtárunkba tétette, légy meggyőződve, hogy azok között, kik azt ott látják, senki nem lesz, ki rólad szeretve nem emlékezik meg. Élj boldogul, tisztelt barátom, oly boldogul, mint idegen földön lehet, s légy meggyőződve, hogy elűzve honodtól, hontársaid szíve veled van, s a távolban, mint mikor köztünk jártál, most is a haza egyik leghívebb fiát szereti benned

hív barátod
Eötvös

169. VÁRADY GÁBORNAK

(Töredék)

(1863. március 18.)

[...] Miután Zichy Nándor „A Hon”-ban megjelent cikkéért Jókaival együtt tegnap egy évi nehéz börtönre és nemesség elvesztésére ítéltettek, Pest nem azon hely, ahol politikai lapok, amelyek a dualizmus elvéből indulnak ki, megjelenhetnének. Meg vagyok győződve, hogy jövőnk azon szoros kapcsolattal biztosíttatik, amelyben önállásunk más európai nagy kérdésekkel s főképp a német egységgel áll. In spe et silentio est fortitudo nostra. [...]

170. VACHOTT SÁNDORNÉNAK

(1863. június 23.)
23/6

Annyira el voltam foglalva, hogy nem jöhettem, azonkívül azért, hogy a programot átnézzem, nincs is szükség reá, teljesen meg lévén győződve, hogy azt Ön éppen oly jó[l] teheti, mint én. Általján véve sokkal inkább el vagyok foglalva, mint hogy minden egyes dolognak átnézésére ráérnék. A dolog mozgásban van, a program megvan, számolhat vezércikkekre tőlem, szerezni fogok másoktól, megmondom, mit fordítson, egyébiránt a fődolog saját vállain fekszik, s főképp most, midőn az alföldi nyomor következésében minden percem el van foglalva, éppen nem támaszkodhatik reám. - A jelen esetben, mint már utolszor mondám, legcélszerűebb, ha a program kiadására, előfizetések hirdetésére, egyszóval mindenre nézve, mi a lap megindítását illeti, Heckenast tanácsával él, ki minden másnál több lapot indított meg, s ezért legjobb, ha azt, minek nyomtatása ez alkalommal szükséges, nála nyomtatja, már csak azért is, mert meg vagyok győződve, hogy ő éppen Kegyeddel szemközt minden nyerészkedésről lemond. - Segédszerkesztővel szerződni e percben egészen felesleges, arra később is idő van, sajnálom, hogy a Hollánné által ajánlott egyedet nem nevezte meg, hogy arról előbb is kérdezősködhettem volna. - A hét folytán valószínűleg párszor be kell mennem, mikor, nem tudom, de mihent időm lesz, meglátogatom, azonban azért kérem, ne függesszen fel semmit, s éljen távollétemben Gyulai tanácsával. Ön sokszor mondá, hogy más asszonyoknál praktikusabban tudja felfogni a tárgyakat. Mutassa meg most, ha a gazdasszonyok észreveszik, hogy mindég csak tanácsokat vár és követ, állása sokkal nehezebb s kellemetlenebb lesz, mint az másképp lenne. - Ég áldja meg Önt, s ha levelem kissé száraz, ne vegye rossz néven. Annyi dolgom van, hogy nem tudom, hol áll fejem, s ehhez még jól sem érzem magamat. Mihent lehet, meglátogatom, ha csak egy percre is, de ne várjon reám, s végezze dolgait

őszinte tisztelője
Eötvös

171. SZAPLONCZAY JÓZSEFNEK

(1863. július 10.)
Pesten 10/7 863.

Tisztelt barátom!

Hosszabb ideig járva az Alföldön, június 15-éről kelt leveled csak késő jött kezemhez. Mihent azt vettem, elküldém Deáknak leveledet, s ha magam mostanig késtem válaszommal, ez részint gyengélkedő egészségem, részint az által okoztatott, mert nem határozhattam el magamat, hogy ily szíves s engem megtisztelő meghívásra azt válaszoljam, mire, fájdalom, környülményeim kényszerítenek: hogy ez idén nem jöhetek.

Még ha egészségem engedné is, mire a használt károlyfürdői víznek hatása eddig kevés reményt nyújt, az Alföld jelen helyzetében nekünk, kik ott lakunk, minden időt s erőnket arra kell fordítanunk, hogy a fenyegető veszélyeket legalább némiképp elhárítsuk, s minthogy erre az Alföld nevezetes részében csak úgy lehet kilátásunk, ha a tervezett alföldi vasút munkába vétetik, nem hagyhatom el a várost, míg a lépések, melyeket a kormánynál ez ügyben tettünk, vagy sikerhez vezettek, vagy végképp nem hiúsultak meg.

Azon kívánatot fejezed ki leveledben, mondjam el *bizodalmasan* nézetemet Deák meghívása iránt. Nem szóltam e tárgyról Deákkal, azonban ismerve nézeteit, alig hiszem, hogy a meghívást elfogadja, sőt a jelen pillanatban, midőn főképp ott, hol a magyar s oláh elem vegyülve laknak, mindent kerülni kell, mi izgatásra s ellendemonstrációkra alkalmat adhatna, nem is tanácsolhatnék mást. - Meg vagyok győződve, hogy az Album átadásánál történt nyilatkozatok nem voltak feleslegesek, de kétlem, hogy azoknak többszöri ismétlése, főképp, ha az alkalom mesterségesen idéztetik elé, hasznos volna, s még inkább, hogy ily demonstrációk, ha a kormány azoknak akadályokat elébe nem gördítene is, az országban jó hatást tennének. - Mármaros szellemének megmutatására erre nincs szükség, hála az égnek, ismerjük azt, s tudjuk, hogy mint máskor, úgy most, minden szó, mely a haza szolgálatára hí, ott talál legtöbb visszhangot, hol az országban a legnagyobb bányák állnak. - Hidd el, látszó pangásunk is jobb oly tevékenységnél, melynek eredménye nincs, s én inkább szeretem, ha tetszhalottaknak mondanak, mint ha minden siker nélkül mozogva, oly életjeleket adunk, melyek csak tehetetlenségünket bizonyítják. -

Kívánatod szerént őszintén megmondtam nézetemet, de nem kevésbé sajnálom azért, hogy a levelem elején olvasott oknál fogva meghívásodat most nem követhetem. - Mikor jöhetek el? nem tudom, de hogy jönni fogok, s mentül elébb lehet, azon ne kétkedj, s azért kérlek, fejezd ki addig is, míg ezt magam tehetem, szíves köszönetemet mindazoknak, kiknek nevében a meghívást hozzám intézted, s tartsd meg baráti emlékedben

hív barátodat
Eötvös J.

172. VACHOTT SÁNDORNÉNAK

(1863. szeptember 3.)
3/9 863.

Július végétől mostanig szüntelen betegeskedem. A baj nem aggasztó, mert csak máj- és lépbajomnak következése, mely ötven éves embernél soká tarthat, de nem gyógyul meg; de nagyon kellemetlen, főképp mert éppen most ide s tova kell járnom. Tegnapelőtt jöttem vissza Bécsből, hol az alföldi vasút dolgában jártam Ponciustól Pilátushoz (reménylem, a híres római nevek nem veszik rossz néven, hogy őket a bécsi miniszterekre alkalmazom), holnap lemegyek az alföldre, s onnan valószínűleg ugyanezen dologban ismét Bécsbe, s ez még úgy sem lenne mulatságos, ha jó kedvben s egészségben lennék, mi jelenleg egyiránt hiányzik. Valószínűleg 18-ika előtt nem jövök vissza, akkor mindenesetre Pesten leszek, mert a természetvizsgálók ülése, melynél elnökölnöm kell, 19-én kezdődik. Ráthtal, ki - mint tudom - Pesten van, még ma fogok szólni. A gazdaasszonyok lapját illetőleg azt szeretném hinni, hogy azt Emich vagy Heckenast vállalják el azon kötelezettséggel, hogy azt kiadják úgy is, ha a lapnak 1000 előfizetője nem akadna. Eddig azonban e részben csak fél ígéreteket bírok; nem képzelheti senki, mily hatást gyakorol minden viszonyainkra a csapás, mely alföldünket érte; azonban reménylem, hogy e részben sikert érhetek. Önre nézve mindenesetre százszor jobb, ha egy kiadóval, mint ha 10 asszonnyal van dolga, kik, ha az ezer előfizetőből csak egy hiányzanék is, a hazát veszedelemben látnák. Szívesen írnék többet s vígabban, de ha a halom levélre nézek, melyre még ma felelnem kell, elborzadok. - Ég áldja meg Önt s tartsa egészségesen.

Őszinte tisztelője
Eötvös

173. GYULAI PÁLNAK

(1863. szeptember 12.)
12/9 863.

Kedves barátom!

Ismét nem találkozhatunk, az alföldi vasút dolgában még ma reggel Bécsbe kell mennem. - Miután az orvosok s természetvizsgálók ülésére, melynek elnöke vagyok, az ország különböző vidékeiről többen gyűlnek öszve, a kelendőség tekintetéből szeretném, ha Gondolataim az ülés alatt kijöhetnének. Igen lekötelezne, ha az erre szükséges intézkedéseket addig, míg visszajövök, Emichnél megtenné, másképp elkésnénk. - A könyv címe: egyszerűen Gondolatok: az ajánlat Anyám emlékének. A jelige: Ne higgy (vagy ne bízzál) oly gondolatnak, melynek szíved ellentmond (anyám leveleiből) a gondolat anyám levelében így áll: Glaube keinen Gedanken, dem dein Herz widerspricht, ha tehát jobb fordítást tud, tegye azt az előbbinek helyébe. Mikorra visszajövök (körülbelül 17-én) Emich talán elkészítheti azokat, s benyújthat egy példányt a polículáról [!], úgyhogy mikorra visszajövök, vagy legalább az ülés alatt kiadhatjuk. Bocsánatot kérve az alkalmatlankodásért, mellyel annyira elfoglalt idejét ismét igénybeveszem

őszinte barátja
Eötvös

Vajon Stanojevich [?] megkapta-e irományát?

174. GYULAI PÁLNAK

(1863. szeptember 12. után)

Tisztelt barátom!

Engedje, hogy midőn a sok időért, melyet Gondolataim rendezésére fordított, e csekélységet idezárom, még egyszer kifejezzem hálámat, melyre magamat annyi fáradozásaiért kötelezve érzem, s melyet megszégyenülés nélkül csak azért viselhetek el, mert benne csak sokszor tapasztalt rokonszenve s barátságának egy új jelét látom.

Lekötelezett barátja
Eötvös J.

175. FALK MIKSÁNAK

(1863. november 15.)
Pesten 15/11 863.

Tisztelt barátom!

Hartleben közlötte vélem a formát, melyben Gondolataim német fordítását kiadni akarja, s én ezen alkalommal kértem őt, hogy ha nem is a kéziratot, legalább az egyes ívek levonatjait, mielőtt azok kinyomatnak, velem közöltesse. Miután eddig ily levonatot nem kaptam, most Önhöz intézem ezen kérésemet. - Soha írónak teljesebb bizodalma nem volt fordítójához, s

meg vagyok győződve, hogy mindent, mit én tisztán és szabatosan kifejeztem, azt ön tökéletesen fogja visszaadni. - Ennyi egyes gondolatnál azonban nemcsak lehetséges, de valószínű, hogy egyesek kifejezése nem oly szabatos, mint kívántam, s így saját hibámból a fordítás mást fejezhetne ki, mint mit mondani akartam, s ennek elkerülésére az utóbbinak megjelenése előtti átnézését elkerülhetetlenül szükségesnek tartom, annál inkább, mert a fordítás mint eredeti jelenvén meg, mindennek felelősségét elvállalom, mi abban megjelenik. - Hetilapunk engedménye még nem jött ki. Különböző okoknál fogva, melyeknek részletezése felesleges, a jelen pillanatot a lap megjelenésére nem tartom alkalmatosnak, s így ha az engedmény megjön is, 1 január helyett valószínűleg csak tavaszkor indítjuk meg. - Azt tapasztaltam, hogy setétben legjobb veszteg maradni, s hogy aki sokat jár s tapogatódzik, megüti magát; s mióta a francia Caesar szándékai iránt a világot felvilágosítá, körülbelül ily helyzetben vagyunk. Ég áldja meg Önt. Őszinte tisztelettel

alázatos szolgája
Eötvös József

176. FALK MIKSÁNAK

(1863. december 3.)
Pest 3/12 863.

Tisztelt barátom!

Őszinte köszönetemet szíves soraiért, melyeket csak alföldi fáradságos utamból visszatérve vettem, s melyekre csak ma felelhetek, mert számtalan apró bajaimon kívül, melyek minden időmet igénybe veszik, az utolsó napokban még Fejér vármegyébe is kelle utaznom. Meleg szavai valóban jólestek, éppen mert azokat nem bóknak, hanem érzelmei kifejezésének vevém, s mert minden dicséretek közül, mikben néha érdemem felett részesülök, éppen az, melyet Ön Gondolataimról mond, az egyetlen, melynek valóban örülök. Száz kedvező kritika s ezereknek tapsa, oly író előtt, ki egy bizonyos kort elért s egyes sikerült míveket írt, végre elveszti becsét, de ha mívei által egyes szíveket megindított, ha egy barátot szerzett magának, ki nem stílusát, nem egyes gondolatait, hanem személyességét szerette meg, mely művében nyilatkozik, ez oly jutalom, mely iránt soha közönyössé nem válhatunk. - Ön bámulni fogja, hogy a fordításnak velem közlött íveiből eddig egyet sem küldöttem vissza. Ennek egyszerű oka az, mert az eddig látott íveken egy oly hely sincs, melynél az szükséges lett volna. Kétségen kívül vannak egyes szavak, melyek helyett én mást használtam volna, de az értelem mindég tökéletesen ugyanaz, s miután Ön kétségen kívül nálamnál jobb német, célszerűbbnek tartom, ha az egész úgy marad, mint Ön írta, s én őszintén megvallom, büszke vagyok - minden írónak megvan hiúsága -, hogy ennyi gondolatot oly tisztán fejeztem ki, hogy egyszer sem értettem félre. - Kétségen kívül abból, hogy Ön egészen megértett, még nem következik, hogy a publikum sok helyet nem fog félreérteni; de Ön fordítása meggyőzött, hogy ha ez történik, annak nem én, hanem a tisztelt közönség lesz oka, mely, valamint egész életemen át tetteimet félre szokta érteni, úgy valószínűleg hasonló szabadságot vesz majd magának gondolataimmal is. - A könyv mottója anyámtól van, ő nem is tudott magyarul, s így ami könyvem előtt áll, fordítás. Levelében a gondolat így áll: Glaube keinem Gedanken, dem Dein Herz widerspricht.

Újságot nem írhatok, hisz az egész ország Öntől várja újságait. Annyi bizonyos, hogy mióta a zsidók országa elpusztult, soha a messiáshit egy népnél sem volt ily általános, mint nálunk.

Mindenki Megváltót vagy Antikrisztust vár, és örvend minden szónak vagy jelenségnek, melyből annak közeledését magyarázhatja ki magának. - Mily állású ember Stendel, ki a Gemeinderatban Magyarország mellett felszólalt? mily módon fogadtatott az indítvány a Gemeinderatban? s mit mond hozzá a bécsi közvélemény? Én első pillanatban célszerűnek tartottam a Naplóban felszólalni saját nevem alatt, s meg is írtam a cikket; de miután sem az indítványozó személyiségét, sem az indítvány hatását nem ismerem, mégis jobb várni, míg ezekről értesülök. De most bocsánatot e hosszú s félek, igen olvashatatlan levélért. Ég áldja meg Önt.

Őszinte barátja
Eötvös

177. VÁMBÉRY ÁRMINNAK

(1864. április 20.)
Pest. 20/4 1864.

Tisztelt barátom!

Idemellékelve küldöm a gőzhajózási jegyet, melyet a gőzhajózási társulat Kegyed számára kiadott. Nem szükség mondanom, mennyi örömmel értesültem szerencsés megérkezéséről Teheránban, s mennyi érdekkel várjuk valamennyien visszajöttét. Valamint az erély, melyet Ön utazásánál kifejtett, úgy fáradalmainak tudományos eredményei, melyeket leveleiben ígér, csak igazolni fogják véleményemet, melyben Ön iránt mindig voltam. Fogadja addig is, míg azt személyesen tehetem, való tiszteletem s rokonszenvem kifejezését, mellyel vagyok

őszinte barátja
Eötvös

178. CSATÁRI LAJOSNAK

(1864. április 30.)
Pesten April 30-án 864.

Tisztelt Csatári Úr!

Miután a Svájcból a szűkölködők számára ismét 9000 frankot (4153 ft. oszt[rák]. ért[ékben].) kaptam, idemellékelve küldök 100 ft. osz[trák]. ért[ékben] azon kéréssel, hogy ezen öszveget az örkényi szűkölködők között bélátása szerént ossza el, és engem arról tudósítani szíves legyen, úgymint a helybeli elöljárók által aláírt elismerést küldjön, melyben azok a jótéteményt Schindler-Escher Gáspár zürichi polgárnak, s általa azon svájciaknak megköszönik, kik az általa megindított gyűjtésben részt vettek, mert valóban csak ők s egyedül ők azok, kik e köszönetet érdemlik. Mi engem illet, egész érdemem abban áll, hogy a Svájcban lakó ismerőseimet hazánk állapotjára figyelmessé tevém, s jótékonyságoknál mint közvetítő szolgálok, s ezért különös köszönet nincs helyén. A gondolat, hogy néhányan hontársaim közül valamivel kevesebbet szenvednek, bőven megjutalmazza a csekély fáradságot, melyet a segélypénzek szétosztása s elküldése okoz. - Fogadja Ön őszinte tiszteletem kifejezését, s legyen meggyőződve, hogy azon előnyök között, melyeket közügyekkel foglalkozva néha találunk, a

legnagyobb az, hogy e pályán olyanokkal ismerkedünk meg, kik, mint Ön, embertársaik javát hordják szívükön.

Alázatos szolgája
Eötvös József

179. VÁMBÉRY ÁRMINNAK

(1864. május 29.)
29/5

E percben veszem sorait, örömmel értesültem megérkezéséről, s még inkább fogok örülni, ha mentül elébb találkozunk, ha tehát foglalatosságai engedik, jöjjön hozzám holnap reggel, ha lehet, fél tíz óra előtt - fél nyolckor már találhat -, mert később embereket várok, s szeretném, ha legalább egy fél óráig háborgatás nélkül szólhatnánk egymással.

Őszinte tisztelettel, lekötelezettje

Eötvös

180. MADÁCH IMRÉNEK

(Körlevél)

(1864. augusztus 15.)

Tisztelt Barátom!

Az utolsó évek nehéz veszteségei között nincs talán olyan, mely jelen viszonyainkban érezhetőbb, mint amelyet Szalay László halála által szenvedénk. A hon egyik leghűbb fiától, irodalmunk legbuzgóbb munkásainak, tudományunk legdicsőbb képviselőinek egyikétől fosztatott meg; s akár a jelent tekintsük, melynek veszélyei csak úgy háríttathatnak el, ha azon körben, mely tevékenységünknek fennhagyatott, minden egyes híven teljesíti kötelességeit, akár a jövőt, melytől sebeink orvoslását várjuk, - a jelenben nincs, aki feladását több buzgalommal teljesítné, s a jövőre gondolva, nincs, akire több bizalommal számolánk, sőt veszteségünk kiterjed még e nemzet múltjára is: hisz attól fosztattunk meg, kitől e viharos, de dicső múltnak kielégítő történetét várhattuk. Ha valaki megérdemlé, hogy sírját az egész nemzet keseregve állja körül, Ő az; s azon ezerek, kik koporsóját kísérték, a gyász, melybe a főváros öltözött, és a fájdalom, mellyel halálának híre a haza minden vidékeit eltölté, mind csak azt mutatták, hogy a nemzet érzi egész veszteségét. Szép jutalma ez egy oly életnek, mely első ifjúságától végpercéig a hazának vala szentelve, szép jutalom főképp neki, aki inkább honfitársainak szeretete, mint fény és dicsőség után vágyott; de nekem úgy látszik, hogy a nemzetnek Szalay irányában ezen kívül még más kötelessége is van, az, hogy a hálát, melyet érez, magához méltóan fejezze ki, s annyi évek munkásságát ne hagyja jutalom nélkül.

Szalay László, ki szüleitől vagyont nem öröklött, s életét az irodalomnak, a tudományoknak és a haza közügyeinek szentelé, azon érdemeken s nevén kívül, melyet magának e pályán szerzett, gyermekeinek nem hagyott örökséget; de vajon ez érdemek s e név nem lennének-e elégségesek, hogy e családnak jövőjét biztosítsák, s a kötelességet, melyet ő gyermekei iránt nem teljesíthetett, nem veendi-e magára a haza, melynek szolgálatában családjának jólétéről gondoskodni megfeledkezett?

Sokkal jobban ismerem nemzetünket, hogysem ezen kételkedjem, s meg vagyok győződve, hogy ha ez ügyben nyilvánosan föllépek, szavam nem fogna elhangozni. Többektől szólíttattam föl erre szóval, s az ország különböző részeiből levelek által; mert hiszen a viszony, melyben annyi éven át Szalayhoz álltam, tudva van mindazok előtt, kik őt vagy engem ismernek; de éppen e viszony az, ami abban akadályoz, hogy e felszólítást kövessem.

Miután érdemei nem olyanok, melyekre a közönséget figyelmeztetni kell; miután a nemzet, mely múltjához annyi kegyelettel ragaszkodik, önként érzi a hálát, mellyel annak tartozik, ki történetének földerítésére minden másoknál többet tett: sokkal természetesebbnek, s az elhunytra nézve díszesebbnek tartom, ha az indítvány, *hogy érdemei a nemzet által megjutalmaztassanak*, nem egyestől jő, hanem többek által, több helyen, egyszerre, mintegy általános érzés önkéntes nyilatkozata tűnik föl, s amit Magyarország nagy történetírójáért tesz, azon alakban történik, melyben például az angol nép Cobdennek a gabna-törvények megszüntetése körül szerzett érdemeit megjutalmazá, s melyben Szalay, ha él, e jutalmat maga is pirulás nélkül elfogadhatta volna.

Bármi jólesnék tehát, ha én, ki vele 37 éven át a legszorosb baráti viszonyban éltem, s neki annyi hálával tartozom, hátrahagyott családja érdekében most magam léphetnék föl, mind Szalayhoz, mind a nemzethez illőbbnek tartom, ha arra szorítkozva, hogy a feledhetetlen férfiú családi körülményeit másokkal közlöm, e szép feladatot nekik engedem át. Hogy ezen ügyben hozzád fordulok, s téged kérlek, hogy megyéd körében annak élére lépj, azt a viszony, melyben a múlt országgyűlésen egymáshoz álltunk, hazafiságod, s azon meggyőződés, hogy Szalay érdemeit náladnál inkább senki sem méltányolja, igazolják; s én meg vagyok győződve, hogy te ebben csak azon barátság és tisztelet jelét látod, mellyel irántad viseltetem.

Legjobban ismered megyéd helyzetét, s így legjobban tudod, kiket, s mily módon szólíts fel, részemről csak azt jegyezve meg, hogy meggyőződésem szerint célszerűbb, ha inkább csak azokra szorítkozol, kik Szalay munkásságát s így érdemeit is ismerik, s hogy mindenesetre főképp azt tartom kiemelendőnek, miként az, amit egyesek Szalay emlékének áldoznak: *nem a családnak nyújtott könyöradomány, hanem jutalom, mellyel a nemzet, ha Szalay él és művét bevégezheti, nagy történetírójának tartozott, s amelyet most gyermekeinek, mint dicső atyjok örökségét adja, mint jelét azon hálának, mellyel a haza nagy fia iránt viseltetett, s mint példát, hogy a nemzet azon érdemeket, melyek szolgálatában szereztetnek, nem feledi el*. Így ami Szalay családjáért történik, nemcsak sokkal díszesebb erre nézve, de az egész hazára nézve is üdvösebb, amennyiben az ily eljárás buzdításul fog szolgálni mindazoknak, kik hasonló pályán haladnak.

Tekintsd e levelet - melyet csak azért nem írtam sajátkezűleg, mert minden megyében egy-egy elvbarátunkhoz hasonló kérést intézvén, annyi levél írására időm nincs - magánközlésnek, s közöld azt, ha jónak látod, egyesekkel, de úgy, hogy a nyilvánosság elébe ne kerüljön. A gyűjtésnek megyéd körében általad kell történnie. A begyűlt öszveg, ha majd az aláírás bezáratott, egyenesen az Akadémiához küldendő oly felszólítással, hogy általa Szalay örököseinek kezébe szolgáltassék. Minthogy az Akadémia rendezett pénztári hivatallal bír, s Szalayhoz legközelebb állt, természetes, hogy ez ügynek kezelése ez országos intézetre bízassék.

Az adakozók nevei s az általok aláírt öszvegek szintén az Akadémia által, de csak az egész ügy befejezése után fognak közhírré tétetni.

Fogadd őszinte hazafiúi tiszteletem kifejezését, mellyel maradok

Pesten, 1864, aug. 15-én

őszinte barátod
B. Eötvös József

181. VACHOTT SÁNDORNÉNAK

(1864. szeptember 2.)
2/9 864.

Ne vegye kérem rossz néven, hogy csak most írok, de mióta hazajöttem, csaknem folytonosan rosszul érzem magamat, Szalay ügyében, hol a gyermekek gondnokságát felvállaltam, sok dolgom van, s azonkívül nem akartam írni anélkül, hogy pénzt küldök, s az írói segélypénztárnak nincs, s magam is csak most jutottam annyihoz, hogy Kegyednek a 100 ft-ot előlegezzem, míg azt novemberben a segélypénztár visszafizeti. - Rossz idők ezek mindenkire, főképp reám, kinek kivételesen még jó termése sem volt, s ki mások bősége alatt szenvedek, mely mindennek árát lenyomta, s így jövedelmemet még inkább kisebbíté. - - - Úgy látszik, egy idő óta semmi sem sikerül, mihez nyúlok. Úgy látszik, a sors megsokallotta a sok szerencsét, melyet eddig találtam. - De hagyjuk ezt. 51 esztendős koromban legalább egyet tanultam meg, s ez az, hogy az életben semmi türelemnél nem szükségesebb - s abban gyakorlom magamat - s mert az életben reményre is van szüksége mindenkinek, avval vigasztalom magamat, hogy gyermekeimnek talán jobb dolguk lesz. - Dolgaira nézve magam is azt hiszem, legjobb, ha egy napra Pestre jön, Tóth Lőrincért - mert a dolgokat Emichhel én fogom végezni. A cikkelyre október kezdetén, mikor az új előfizetés megnyílik, számolhat, és azt előre jelentheti is. Biztos munkát még nem találtam, de van egy kis kilátásom. - Pesten most nem fog találni, már ma indultam volna el, csak születésem napjáért maradok még holnapig, s csak holnap délután indulok el. Mikor jövök vissza, nem tudom, mert miután 8000 ft adót, azaz a tavalyi s idei adót akarják egzekválni rajtam, még Aradra is kell mennem. Ég áldja meg Önt. Őszinte tisztelettel

őszinte barátja
Eötvös

182. BÁNÓ JÓZSEFNEK

(1864. október 12.)
Szt.-Tornyán, 12/10 64.

Kedves barátom!

Fogadd őszinte köszönetemet m[últ] hó 25-én hozzám intézett szíves soraidért, melyekre csak azért nem feleltem azonnal, mert az iparegyletnek kevés módosításokkal megerősített alapszabályai éppen akkor érkeztek meg, s mert ezen s más sürgetős dolgokkal elfoglalva valék. - Szavaid, melyek felejthetetlen barátom iránti kegyeletednek s hazafiságodnak hű tolmácsai, jólestek szívemnek. Ha ily veszteség után, minő engem ért, ki Szalayban leghűbb barátomat vesztettem el, kivel 37 éven át jó- s balszerencsémet megosztám, ha ily veszteség után vigasztalás lehetséges, azt csak azoknak rokonérzetében találhatjuk, kik velünk ugyanazon cél felé törekednek, s nekem soha nem volt több szükségem ily vigasztalásra, mint most, midőn mindazt, miért éltemen át törekedtem, naponként inkább veszélyeztetve látom, s évről évre, csaknem hónapról hónapra ritkul azoknak sora, kikkel a közös célokért dolgoztam, kiknek egyesített fáradságával azokat elérni reméltem. Ha a veszteségekre gondolunk, melyeket hazánk csak egy év óta legjelesebb fiaiban szenvedett, a bátrabbak szívét is aggodalom szállja

meg, s lemondva reményeinkről, talán lelépnénk a pályáról, ha kötelességünk nem tartana vissza, s azon meggyőződés, hogy midőn a sorok ritkulnak, azoknak, kik még megmaradtak, közelebb kell lépni egymáshoz, s kettős erővel folytatni a küzdelmet, hogy az ellen veszteségünket észre ne vegye. - Én legalább így fogom fel helyzetemet, s a hangulat, melyben soraidat írtad, mutatja, hogy Te és sok más velem egyetértenek. Bármi szomorú napokat élünk, nem kell lemondani reményeinkről, hanem tovább dolgozni, bármily szűk körben, de azon irányban, melyet magunk választánk. Ezt iparkodom tenni tehetségem szerént, s fáradozásom nem egészen eredménytelen. Így sikerült az utolsó időben megnyerni ügyünknek egy bécsi lapot (Der Wiener Lloyd). Miután a magyar sajtó lenyűgözve van, nagy fontosságú reánk nézve, hogy egy idegen lap áll rendelkezésünkre, mely szabadabb viszonyok között ügyünkről szólhat, főképp most, midőn a Reichsrat öszvegyűl, s remélhető, hogy a magyar ügyet tárgyalni fogja. Én a jelen pangást az országra nézve veszélyesnek tartom. Nem tudom, hogy van nálatok, de Szabolcs, Heves s több törzsmagyar V[árme]gyében, sőt nálunk az alföldön is, a jelen viszonyok alatt a középnemesség tönkremegy, s oly depauperatio terjed, mely birtokos osztályunk nagy részének expropriátiójához vezet, s oly lehangoltság terjed el, mely minden tetterőt ellankaszt. Egy országgyűlés nem segíthet ugyan mind e bajokon, sőt talán ismét eredménytelen lesz, de legalább újra fel fogja villanyozni a nemzetet, s ez az, mit a jelen környülmények között legfontosabbnak tartok, ezt pedig - amint a dolgok jelenleg állnak - csak a bécsi zsurnalisztika segedelmével a Reichsrat fellépésétől várhatjuk, melynek körében a nézet mindég általánosabbá válik, hogy Ausztria financiális bajain csak az segíthet, ha a magyar kérdés Magyarország megelégedésére oldatik meg. Ez az, miért én a b[écsi] Lloyd fellépését s a Wandererét, mellyel hasonló viszonyban állok, fontosnak tartom. A Lloyd ellenszolgálatul nem kíván mást, mint hogy neki az ország különböző részeiből biztos híreket és - amennyire lehet - előfizetőket szerezzek. Mindkettőre nézve hozzád fordulok. Ha időd van, vagy ha neked nem volna, más által küldjél korreszpondenciákat a b[écsi] Lloydhoz, a levél elébe tétess egy E-t, hogy a szerkesztőség tudja, hogy a korreszpondencia olyvalakitől jön, kit én szólítottam fel. A német stílussal ne gondolj, ők átdolgozzák, csak hogy a hírek és adatok igazak legyenek; a levelek Bécsbe intézendők (An Herrn Schlesinger, Redacteur des Wiener Lloyds). Azonkívül légy azon, hogy kik más bécsi lapot járatnak, helyette a Wiener Lloydot vagy a Wanderert hozassák, főképp az előbbit, kinek, hogy fennállhasson (mi, ismétlem, nagy fontosságú reánk nézve), pártolásra van szüksége.

Kérlek, ne említsd mások előtt levelemet, nehogy a viszony, melyben a laphoz állok, a kormánynak tudomására jöjjön, mi a redakciónak kellemetlenségeket okozhatna. Tudósíts pár sorral, hogy e levelemet vetted, s tarts barátságodban. Híved

Eötvös.

183. FALK MIKSÁNAK

(1865. január 26.)
Pest 26/1

Tisztelt barátom!

Épen Deáknál valék, midőn Keménytől az Ost D[eutsche]. Post küldetett hozzá, melyben Ön cikkelye von dér Donau foglaltatik. A szerzőre nézve nem lehet kétségem, s megvallom, ha Ön eljárását nem tulajdonítanám az ügy iránti túlbuzgóságnak, méltó okom lenne panaszkodni. Én Önnel nem mint zsurnalisztával, hanem mint oly férfival társalkodom, kit ügyünk

hívének ismerek, s barátomnak tartottam, s így legalább arra nézve biztosnak gondoltam magamat, hogy azt, mit 4 szem között, csak saját orientációjára elmondok, azt Ön lapokba közölni nem fogja, főképp anélkül, hogy ilyetén szándékát előttem csak egy szóval említené, főképp ily pozitivitással, s amennyire én emlékszem, nem is egészen úgy, mint én azt mondtam. - Őszintén megvallom, ha még Önnel sem beszélhetni azon meggyőződéssel, hogy indiszkréció követtetni nem fog, akkor a politika nálunk csaknem lehetetlenné válik, vagy legalább csak oly modorban űzhető, melyet a Napló követ, azaz hallgatással. - Mit fog tenni Deák, biztosan nem tudom, de annyi bizonyos, hogy a cikkben róla mondottakat (nem tudom, mily kiterjedésben) dezavuírozni fogja, s kérem Önt, intézze a dolgokat úgy, hogy azok későbbi diszkussziókra alkalmat ne adjanak, s pedig azért nem, mert Deáknak nem mondtam meg, hogy a hír tőlem jön. S mert ha a kérdés ventiláltatnék, miután akkor, mikor Deák ez ügyben szólt, Tiszán kívül csak én, s legfeljebb még egy vagy két személy volt a szobában, végre ki kellene sülni, hogy a közlő én vagyok. Éppen azért, mikor D[eák] haragját az Ost D[eutsche]. Post cikkelyénél láttam, meg akartam neki magyarázni az egésznek összefüggését; de mindenekelőtt nem vagyok feljogosítva közleni, hogy ön az OD Postban ír, s azonkívül talán jobb volt, hogy hallgattam, s ámbár egészen bűntelennek érzem magamat, oly diszkussziót kikerültem, mely köztünk talán szakadásra vezethetett volna; most mentségem csak azon tiszteletben fekszik, mellyel Ön iránt viseltetem, s melynek következésében minden közlésre nézve teljesen biztosnak érzem magamat. - Ha Ön hatalmában áll, kérem, tartsa titokban, hogy Ön írta a cikket, s ki közölte Önnel Deák szavait. Ha ez nem áll hatalmában, tudósítson azonnal, hogy Deákkal szólhassak. Ezen esetben Ön fellépésének eredménye csak az lehet, hogy a viszonyt, mely köztünk - s úgy hiszem, a közjó érdekében - fennáll, végképp felbontotta. Mert habár Deák (bármit mondjon Deklarációjában) világosan kimondta, hogy octroyirozás esetén is követnek választatni magát kötelességének tartja; s hogy ha a követektől eskü kívántatnék, azt le fogná tenni, ha ugyanezen esküben a magyar alkotmány alaptörvényei felvétetnek, teljesen jogában áll azokra neheztelni, kik ezen, nehány ember előtt mondott nyilatkozatát más szavakkal, mint ő azt tette, hírlapokban közlik. Főképp Deák, ki minden szóra vigyáz, és annak nagy fontosságot tulajdonít, megkívánhatja, hogy ha valami tőle közöltetik, az ne csak lényegben, de a formában egészen nézetét fejezze ki. A pár szó iránt, mit róla a Lloydban egyszer közöltem, különösen megkérdeztem elébb, szabad-e így közölni, csak miután megegyezését bírtam, küldtem azokat el; s azt tettem volna most is, ha legtávolabbról csak képzeltem volna, hogy mit bizalmasan beszélünk, másnap a lapban fog megjelenni. Kérvén, hogy *azonnal* válaszoljon,

Tisztelettel maradok
híve
Eötvös

Kérem, *égesse el* e sorokat.

184. FALK MIKSÁNAK

(1865. január 26.)
Pest 26/1 865.

Tisztelt barátom!

Ámbár ma már egyszer írtam, s levelemet rekommendálva adtam fel, még egyszer írok, nehogy, mi éppen rekommendált levelekkel velem már többször történt, levelem elkésett légyen. Deák az Ost D[eutsche] Postban megjelent cikkért a legnagyobb felgerjedésben van, s

méltán, mert mit ő néhány ember előtt szobájában mondott, az bizonyosan nem volt arra való, hogy hírlapi cikkben közöltessék, s ha én csak legtávolabbról tehettem volna fel, hogy ez történik, bizonyosan nem beszéltem volna el Önnek, s ha teszem, szigorúan megfontoltam volna minden szót, felírtam volna, nehogy Ön toldva saját elméssége által azt másképp közölje, mint Deákot ismerve tudom, hogy az általa rosszalltatni nem fog. - A dolog megtörtént, s így nem változtatható, de őszintén megvallva, évek óta nem fordult elő semmi, mi nagyobb felgerjedésbe hozott. - Magában is fájdalmas a gondolat, hogy a viszony, mely ezen általam mélyen tisztelt férfihoz 30 év óta köt, megszakad, kettősen fáj, mert annak a közügyre nézve káros következését előre látom, s mert magamnak meg kell vallanom, hogy csak túlvitt közlékenységemet vádolhatom, s oly színben tűnök fel az egész dologban, mintha Deáknak bizodalmával visszaéltem volna. - Ő e cikkre deklarációt írt, mely szombaton vagy vasárnap fog a Naplóban megjelenni, s melyben valószínűleg a közlést legalább részben dezavuirozni fogja, vagy talán az Ost D[eutsche] Postot felszólítja, ki írta neki az egész beszélgetést. - Kérem Önt, legyen azon, hogy az egész dolog további vitatkozások tárgyául ne szolgáljon, és Deák irányában kompromittálva ne legyek. Az ügynek érdeke, melynek mindketten szolgálunk, jogosít e kérésre, s még inkább az, hogy amennyiben hibát követtem el, ennek egyedüli oka csak azon túlságos bizodalomban fekszik, melyre Ön iránti rokonszenvem bírt. -

Midőn Önt kérem, hogy ezen soraimat is elégesse - mert nem akarom, hogy e szerencsétlen dolognak nyoma találtassék.

Tisztelettel maradok
lekötelezett szolgája
Eötvös J.

185. FALK MIKSÁNAK

(1865. január 28.)
Pest 28/1 865.

Tisztelt barátom!

Ha levelemben egy szó volt, mely által Ön sértve érezheté magát, tulajdonítsa, kérem, felgerjedésemnek, s legyen meggyőződve, hogy semmi távolabb nem volt tőlem a szándéknál, hogy a barátságos viszonyt megszakítsam, mely köztünk évek óta fennáll, s melyhez nem politikai okokból, de azon rokonszenvnél fogva ragaszkodom, mellyel Ön iránt mindég viseltettem. - Átlátom, hogy az egészben a hibás én vagyok. - Nem emlékezem, hogy azt mondtam, miként Deák szavait kiírhatja. Nekem úgy látszik, csak azt nyilatkoztatám ki, hogy miután Deák Tisza előtt beszélt, a dolog olyan, melyet én is szabadon közölhetek; de a hiba ezen formában is nem csekélyebb, mert Ön így magyarázhatá szavaimat, s indiszkréció nélkül közölheté azt; minek hírlap általi közlése, *általam* előidézve csak akkor nem lenne indiszkréció, ha Deákot elébb megkérdeztem, s vele a forma iránt megegyeztem volna, melyben ő szavait közöltetni akarja. A fontosság mellett, melyet Deák maga s a közönség minden tőle jött szónak tulajdonít, ez a dolgok természetében fekszik, s tévedésem, sőt megbocsáthatatlan hibám abban áll, hogy feltevém, miként Ön ezt szinte így tekinti, s hogy ezért a lehetőség, hogy Ön beszélgetésünket kinyomatja, nem is jutott eszembe. De elég erről. Az egész történet csak egy új bizonysága annak, hogy a politikai pálya, melyre viszonyok által szoríttattam, nem nekem való, legalább viszonyaink között, s ennyiben ezen eset bizonyosan nagy s talán

jótékony hatást fog gyakorolni jövőmre. - Mit fog tenni Deák? mily irányban fog nyilatkozni? nem tudom. Keménnyel együtt írta nyilatkozatát, de én nem láttam azt. D[eák] amit ír vagy nyomat, Csengeryvel s Keménnyel közli, velem soha (még a Lustkandl cáfolatát sem ismerem) s természetesnek fogja találni, ha szokatlan érdeket nem mutatok e nyilatkozat iránt. A helyzet, hogy valamit, amit tettem, nyíltan nem vallhatom be, oly egészen új előttem, hogy zavarba hoz, s így arra, mely szellemben készüljön a nyilatkozat, nem gyakorolhatok befolyást. De úgy tartom, mérsékelt lesz az mindenesetre, s bárminő legyen, újra kérem Önt, legyen azon, hogy az további diszkussziók tárgyává ne váljék. - Azt, hogy a cikkely Öntől van, legalább tőlem nem tudja senki, nem is fogja megtudni soha, s azért a nyilatkozatra válaszolni semmi esetre nem szükséges. - - Nem mondhatom, az egész dolog mily felgerjedésbe hoz. - Többször megsajnáltam, hogy Deáknak az egészt nem mondtam el, mihent a cikket előttem felolvasta; de miután ezt nem tettem, most azt kell óhajtanom, hogy az titokban maradjon. Éppen a jelen pillanatban nem kívánatos, hogy köztem és D[eák] között nyílt szakadás történjék, s ez oda vezetne. - Ha nem csalódom, úgy nyilatkozott Ön, mintha Szalay biográfiát bevégezve talán egy napra lejönne. Ha lehet, intézze el dolgait úgy, hogy azt tehesse. A közhangulat itt nagyon érdekes, s én már azért is kívánnám azt, hogy velem kezet szorítva meggyőződjék, miként az maradtam, aki voltam

őszinte barátja
Eötvös J.

186. FALK MIKSÁNAK

(1865. február 2.)
Pest 2/2 865.

Tisztelt barátom!

Ön felszólít, hogy a közöttünk folyt levelezést pszichológiai szempontból tekintsem, s éppen ezért, hogy Ön is hasonló hasznát vehesse a kellemetlenségnek, egy hibára teszem figyelmessé, melyet kedélyem megítélésében elkövetett. Azt mondja ti. hogy meggyőződése szerént ezentúl tartózkodóbb leszek irányában. Ön az ellenkezőt fogja tapasztalni. Félszeg vagyok talán ismereteimben, felfogásomban, ítéletemben, de érzéseimben soha, s vagy teljes bizodalommal vagyok valaki iránt, vagy éppen nem bízom benne, s az utóbbira Ön irányában nem látok semmi okot; miután tudom, hogy most egyik fő hibámat, a közlékenységet ismeri, s ezentúl vigyázóbb lesz. Ím, bébizonyítom, amit mondok, s újra egy titkot közlök, s még egy kérést csatolok hozzá.

Naponként inkább érezem egy lapnak szükségét, mely csak tőlem függjön, s azért újra visszatérve előbbi szándékunkhoz, a jövő hét kezdetén újra recursust adok be egy hetilapért a rendőrségnél. Elébb Trefort recurrált, s az mondatott, hogy a lap azért tagadtatott meg, mert egyszerre politikai s nemzetgazdasági lap akart lenni. Most én magam folyamodom, s kizárólag politikai hetilapért. Meglátjuk, lesz-e bátorságuk azt újra megtagadni. Mihent a recursus beadatott, tudósítani fogom önt, s igen fogom szeretni, ha azt a bécsi lapokban tudatja. Legalább ha újra megtagadják, tudni fogja mindenki, ki oka, hogy politikai kérdéseink pártunk által nem discutiáltatnak. Én részemről nem gondolom, hogy a koncesszió most is megtagadtassék, - s hogy e jó lap kiadása ezáltal lehetségessé válik; de a lehetőség egymaga még nem elég, s itt minden a dolgozótársaktól függ, s azért megújítom kérésemet. Legcélszerűbbnek tartanám, ha Ön, ki a bécsi viszonyokat legjobban ismeri, egy heti cikkelyt vállalna

magára a bécsi politikai eseményekről (a zsurnalisztika és más politikai mozgalmakról); folytonosan foglalkozva e tárggyal s olvasva minden hírlapokat, egy ily cikk írása Önnek kevés fáradságába fog kerülni, s bizonyosan nincs senki, ki azt jobban tehetné. -

Minthogy - éppen mert jó lapot akarok adni - a közönség nagy részvételére nem számolok, s a hetilapot saját költségemen adom ki, tiszteletdíjul most minden cikkért csak 10 ft-ot ajánlhatok. Ha előfizetőink száma 2500-ra megy, minden cikkelyért 20 ft-ot fizetek, addig a rossz honoráriumot a jó kompánia fogja pótolni, mert a vezércikkeket sógoromon s magamon kívül Bartal és Lónyay írják, s mint rendes dolgozótársak csak Salamon, Thaly, Gyulai és a nemzetgazdászati rovatban Jelinek és a szerkesztő: Keleti vesznek részt. Mily sikerrel, nem tudom, de iparkodni fogunk, hogy a hetilap irodalmi szempontból is megfeleljen minden méltányos követeléseknek. Várom válaszát, s pedig kedvezőt, s ad captandam benevolentiam küldöm utolsó fotográfiámat, mely az Akadémiai Album számára készült. Mondják, hogy jó, de van valami kesernyés a képben, mi nekem nem tetszik, s azonkívül avval sem elégszem meg, hogy a német közmondás szerént: Es ist nichts so fein gesponnen, was nicht kommt ans Licht der Sonnen; redőim és ősz szakállam is kitűnik, melyeket festő talán még a keresztény szeretet fátyolával takarhatott volna. - Ég áldja meg Önt

őszinte barátja
Eötvös J.

187. FALK MIKSÁNAK

(1865. március 14.)
14/3 865.

Tisztelt barátom!

Ma délben kaptam a Revue-t szíves sorainak kíséretében. Félredobtam Napoleon Caesarját, és végigolvastam. Fogadja legőszintébb hálámat e munkáért, melynek olvasása szívemnek jólesett. Nem hiszem, hogy valaki, főképp a német közönség számára, jobbat írni képes legyen. Ha valaha, annak irányában, ki Szalay életét írja, nagy követelésekkel lépek fel, s ki voltam elégítve. Ön Szalay sokoldalú tevékenységének egy ágát sem hagyta méltánylás nélkül, s mégis e sokoldalúság nem zavarja az egységet, s az egészből barátom nemes alakja tűnik fel egész egyszerűségében, mintha magam előtt láttam s még egyszer átéltem volna közös életünket, mely után ő megpihen, s én, őszintén megvallva, mindinkább fáradva érzem magamat. Reménylem, nem veszi mindezeket bókoknak; nem értek e mesterséghez, de meg vagyok győződve, hogy Ön műve legalább a Lajtán innen másokra is hasonló hatást teend, csakhogy mások nem oly kompetensek, mint én, Szalay biográfiáját nemcsak eszemmel, de szívemmel ítéltem meg, s tudom, hogy ha ő maga azt olvashatná, teljesen megelégedve érezhetné magát. - Későn van, s elfáradtam, mert az olvasás felgerjesztett, tehát fogadja még egyszer köszönetemet, annak köszönetét, ki Szalayhoz bizonyosan közelebb állt, mint családjának bármely tagja.

Őszinte baráti tisztelettel

híve
Eötvös

188. FALK MIKSÁNAK

(1865. április 4.)
Pest 4/4 865.

Tisztelt barátom!

Két kérdéssel, illetőleg kéréssel alkalmatlankodom egyszerre.

Az első a nemzetiségekről írt röpiratomat illeti, melyet nyomtatás végett ma küldöttem Bécsbe: nem volna-e oly szíves, hogy annak fordítását magára vállalná? A kiadó ívenkint (körülbelül 18 000 betű egy ívre) 15 frt-ot ajánl. - Nem szükség mondanom, mennyire lekötelezne, ha a munkát magára vállalná, így legalább teljesen megnyugtatva lennék, és sokkal bátrabban néznék azon kellemetlenségek elébe, melyek reám azért várnak, mert politikai kötelességünk szabályát: hogy *hallgassunk* - megszegni merészeltem. A röpirat - ha csakugyan így akarom nevezni, ámbár a röpülésre szükséges könnyűség hiányzik benne - úgy hiszem, megérdemli figyelmét. Nem mulatságos talán, de azon érdeme megvan, hogy minden mellékgondolat nélkül tiszta meggyőződésemet fejezi ki, s hogy oly dolgokat mond ki, melyeket kimondani az egészre nézve éppoly szükséges, mint arra, ki azokat kimondja, veszélyes.

Második kérésem Szalay históriájának fordítása. Itt - hogy a családnak valami maradjon - ívenként (az originális ívért értve) csak 10 frt-ot adhatok, s alig merem reményleni, hogy Ön, annyira elfoglalva, vállalkozzék; azonban ha ezt nem tehetné - mit Szalaynak családja s minden barátjai bizonyosan leginkább óhajtanának -, nem ajánlhatna-e valakit, kit e munkával megbízhatok?

Rendelést tettem Bécsbe, hol röpiratomat nyomtatják, hogy az egyes íveket mindjárt Önhöz vigyék. Azon esetre is, ha nem fordítaná, írja meg véleményét, s addig is tudósítson minél előbb, remélhetem-e kérésem teljesítését? Isten Önnel.

Híve
Eötvös

189. FALK MIKSÁNAK

(1865. április 6.)
6/4 865.

Tisztelt barátom!

Fogadja mindenekelőtt legőszintébb köszönetemet szíves válaszáért. Félek, munkám nem fog megfelelni várakozásának, mert kissé unalmas, de akarattal mellőztem mindent, mi a szenvedélyekre, sőt csak az érzésekre hatna, s így kissé száraz, s nagyon is német elmélkedéseim a Rajnára emlékeztetnek, de nem borára, hanem az universitásokra, melyek partjain díszlenek. Azonban ha van valaki, ki legalább a német publikum előtt a hínárból kisegíthet, Ön könnyű tollával az; mi a magyar publikumot illeti, el kell készülnöm az anathemára, mert egy égő kérdést diszkusszió tárgyává tettem, s mert, mi ennél még nagyobb bűn, az 1848-iki törvények következéseit elismerni bátorkodtam. - Isten neki, ilyen volt egész politikai pályám. Eddig nem léptem fel semmi mellett, mint később a többség nem fogadott volna el, csak, fájdalom, mindég egy pár évvel később, midőn én már ismét elöl jártam, s épp azért az elv győzelmeinél osztogatott jutalmak másoknak adattak. Ez történt a miniszteriális rendszerrel, ez fog történni valószínűleg a nemzetiség kérdésénél, s a zsidóemancipációnál s még más esetekben, míg

élek, mert non tantum libelli habent sua fata, sed etiam autores. - Munkám Jakob und Holzhausennél nyomatik Bécsben, *Neubau*. Rendelést tettem, hogy az ívek még harmadik korrektúra előtt közöltessenek Önnel. Tegye magát, kérem, öszveköttetésbe a nyomdával. A fordítást nyomtatva küldje unter Kreutzband, azaz ha akadály nélkül történhetik, egyébiránt teljesen meg vagyok nyugtatva, ha csak akkor látom is, ha kijött. Nem hiszem, hogy kétértelműen fejeztem volna ki magamat, s hogy Ön gondolatomat helyesen adja vissza, azért magam is jót merek állani. Jobban szeretném, ha véleményét írná meg az egyes fejezetekről, s ha például valamit talál, mit elhagyni tanácsosabb, figyelmeztet.

Szalay munkájára nézve.

A honorárium a magyar kiadás évei szerint számoltatik.

A könyvárus hetenkint 2 ívet akarna nyomtatni, ha azonban ez lehetetlen volna, kevesebbel is beérnők, csakhogy a fordítás Öntől legyen.

A honoráriumnak azonnali lefizetése 10 ívenként nem jár semmi nehézséggel.

Sietnem kell, hogy e levelet Treforttal még elküldhessem. Isten Önnel.

Őszinte barátja
Eötvös

A Luskandliádok - sed inter nos sit dictum - magától Deáktól vannak. Olvasson mindég egy kolumnát, mielőtt munkám fordításához fog, e stomachieux után jobban fog ízleni.

190. FALK MIKSÁNAK

(1865. április 21.)
Pest 21/4 865.

Tisztelt barátom!

Tegnap jöttem vissza az Alföldről, hol a húsvéti ünnepeket töltöttem. Ezért nem válaszoltam elébb levelére. - Miután hetenként két ív a kiadót kielégíti, s Ön a honoráriumot mindég általam kapja, úgy hiszem, nem lesznek nehézségei, s én azon leszek, hogy Laufferrel kivigyem, hogy [a] könyvet Bécsbe nyomtassa. Ön nem hiszi, mennyire lekötelez, hogy e terhes munkát elvállalja. Így legalább barátom főmunkája méltó alakban jön a német közönség elébe. - Saját iratomnak ma 5-ik ívét korrigáltam magyarul, a fordításból még nem láttam semmit, nem is erre vagyok annyira kíváncsi - mert az jó lesz -, hanem inkább ítéletére. Nem egy kissé nehézkes-e az egész? Reménylem, olvasóimat jobban mulatja, mint engem a korrigálás; engem néha szörnyen untat az egész. De miután a tárggyal húsz évig foglalatoskodtam, természetes, hogy nekem minden elcsépeltnek látszik, et tout genre est bon hors l'ennuyeux. Mindenesetre írhattam volna mulatságosabban e tárgyról is, de e kérdésnél puskapor között járunk, s egy szikra romboló lehet. Ezt kell talán elmondani recenzenseimnek, ha majd elmondják: dass in dem ganzen kein Funk Geist zu finden ist. Nálunk a nehézkesség s unalmasság oly népszerű, hogy végre az is, kinek természettől e tulajdonokhoz hajlama nem volt, azokat megszerzi magának, s ezen iratom, mint Ön látja, nagy előmenetelt mutat e szép kvalitásokban. - Még egy más bajom van. Eddig nincs címem. A gyermek maholnap megszületik, s nem tudom, hogy híják. A nemzetiség kérdése vagy A nemzetiség kérdése Magyarországban vagy nem tudom hogy, s azért kérem, adjon tanácsot, csak szeretném, hogy a cím mentül egyszerűbb legyen. - - Deákkal, mióta visszajöttem, még nem

szóltam. Cikke egészben véve jó hatást tesz, mert mint a biblia mannájánál, mindenki azon ízűnek találja, mely neki legkedvesebb. Egy rész a birodalom érdekeit, melyek mindenek felé emeltetnek, más a 61 álláspont megtartását, a harmadik Schmerling ellen irányzott s találó csapást lát benne, de az egésznek azon jó hatása mindenesetre volt, hogy marazmusunkban egy kissé elektrizált. Ha a Napló a megkezdett diszkussziót folytatná, e lépésnek nagy következései lehetnének, de ehhez nincs kilátás. Írja meg, ha ideje van, személyes nézetét.

Híve
Eötvös

191. FALK MIKSÁNAK

(1865. április 28.)
Pesten 28/4 865.

Tisztelt barátom!

Csak azért írok, hogy kérjem, hogy a kéziratot Jakob és Holzhausen nyomdájába küldje. Mind a magyar, mind a német kiadást ő nyomja, s úgy kívánom, hogy azok együtt jelenjenek meg. A napokban megy fel sógorom, s általa küldök néhány jegyzetet azon szempontokra nézve, melyekből ezen irat megítélését a német lapokban óhajtanám. Becsületemre mondhatom, nem írói hiúságból, hanem mert e kérdést egész politikánkban a legfontosabbnak tartom, s mert iratom hatása bizonyosan nagy részben azon iránytól függ, melyben az az időszaki sajtó s főképp a bécsi időszaki sajtó által tárgyaltatik. - Reménylem, a jövő hét végéig ismerni fogja az egészet, s akkor látni fogja, hogy nemcsak ezen kérdésre nézve, de általjánosan ki akartam jelölni az utat, melyen a magyarnak haladni kell.

De erről máskor hosszabban; sietek, s azért elég mára. Isten Önnel!

Őszinte barátja
Eötvös

192. BÁNÓ JÓZSEFNEK

(1865. május 5.)
Pest 5/5 865.

Tisztelt barátom!

Múlt hó 25-én hozzám írt érdekes leveledre csak ma felelhetek, annyira el voltam az utolsó napokban foglalva, s most is egész, a nemzetiségekről írt iratomat kellene kivonnom, hogy aggodalmaidra feleljek. Miután ez, úgy hiszem, két vagy három hét alatt meg fog jelenni, ott, reménylem, sok nehézségeidet megcáfolva fogod találni, vagy legalább kifejtve látod az okokat, melyekért azon veszélyeknek dacára, melyek a nemzetiségi kérdésből hazánkra háramolhatnak, azt magunktól elhárítani, vagy másképp, mint a teljes szabadság útján, megoldani nem lehet.

A 48-iki törvények egy bizonyos helyzetbe állították hazánkat. Én részemről most is azt hiszem, hogy e törvények alkotása, ami azoknak demokratikus részét illeti, nagy veszélytől mentette meg hazánkat, s hogy az, ami azokban a köztünk s Ausztria közötti viszonyra

vonatkozik, egész múltunknak szükséges következése. De lehetnek, kik e részben másképp vélekednek, s azt hiszik, hogy az országra nézve jobb lett volna, ha e törvények soha, vagy legalább sokkal később hozatnak. E nézetek a legtisztább hazafiságból eredhetnek, s talán helyesek is; annyi azonban kétségtelen, hogy miután ezen törvények egyszer léteznek, s azokhoz ragaszkodnunk kell, azoknak szükséges logikai következéseit nem utasíthatjuk el magunktól, miután annyian vannak, kik, ha azt akarnók is, ezen következéseket helyettünk vonnák le, s azokat ellenünk agitationalis eszközül használnák.

Miután az 1848-iki törvények a teljes jogegyenlőség elvét kimondák, s a politikai jogok gyakorlatát oly cenzushoz kötötték, mely mellett a jogok sok helyen nem magyar többségek által gyakoroltatnak, a kérdés nem az, hogy a nemzetiségek követeléseit visszautasítsuk, mi többé hatalmunkban nem áll, hanem az, hogy e követeléseket úgy teljesítsük, hogy ebből az országnak kára ne legyen, vagy hogy legalább azon veszélyek a minimumra redukáltassanak, melyeket e tekintetben előre látunk, s ez csak úgy történhetik, ha minden erőnket arra koncentrálva, hogy az országnak nemzetiségek szerinti felosztását ellenezzük, ehelyett a nemzetiségek megnyugtatására az individuális szabadság elvét állítjuk fel, azaz a nemzetiségi kérdésnél azon módon járunk el, mely a vallásos kérdés megoldásánál oly sikeresnek mutatkozott. - Ismerem a nemzetiségek egyes szóvivőinek indokait, s tudom, hogy a nemzetiségi kérdés egyeseknél csak hivatali kérdés, s hogy azok a legtökéletesebb szabadság s egyenlőség megadása által megnyugtatva nem lesznek. De ha azt megadjuk, elvesszük ezektől is az agitációnak fegyvereit, s oly térre állunk, melyen egész Európa éppúgy támogatni fog, mint most ellenünk nyilatkozik, s ez az egyik fő tekintet, mely minket ezen irány követésére határoz; a másik az, mert csak midőn, így járva el, az agitációnak ürügyét elvettük, biztosíthatjuk azon eszközöknek hatását, melyektől Te igen helyesen a magyar szuprémácia biztosítását várod. Éppen, hogy egy magyar erős kormány alakulhasson, mire mindenekelőtt az szükséges, hogy az ország különböző nemzetiségei annak kivívásában velünk kezet fogjanak, s hogy e kormány a felföldi birtokosnak szerencsétlen helyzetén segíthessen; hogy a haza különböző nemzetiségei a nekik az iskolában a magyar nyelv tanulására nyíló alkalmat felhasználják; hogy a protestáns autonómia biztosíttassék, erre szükséges, hogy a nemzetiségi agitációnak ürügye eltávolíttassék, s azt más úton, mint melyet iratomban kijeleltem, elérni nem lehet.

Bocsánatot kérsz, hogy aggodalmaidat velem közölted. Hidd el, barátom, őszinte szívből köszönöm nyíltságodat, mely valamint hazaszeretetednek, úgy azon rokonszenvnek biztos jele, mellyel irántam viseltetel; azonban hidd el, mindjárt az országgyűlés után, s így majdnem négy év előtt kezdtem meg röpiratomat, sokat tanultam s gondolkoztam azóta e tárgyról, s hosszú megfontolás után bocsátom azt közre, azon meggyőződéssel, hogy az a hazára nézve üdvös, sőt szükséges. Mi személyemet illeti, jól tudom, hogy ezen iratnak kiadása nem populáris, s midőn a többi nemzetiségeket nem elégíti ki, sok magyarnak kellemetlen lesz. Harminc évi fáradságos tevékenységemnek egyedüli jutalma azon bizodalom s rokonszenv, melyet hontársaim egy részénél találtam, de mint minden, mit bírok, úgy e csekély popularitás is hazámnak szolgálatára áll, s én panasz nélkül feláldozom azt, ha azt hiszem, hogy a közérdek azt kívánja. Oly embernek, kit hontársai közül sokan bizodalmukkal tiszteltek meg, van egy kötelessége, melytől magát semmi szín alatt nem mentheti fel, az, hogy meggyőződését tartózkodás nélkül mondja ki. Csalódhatik, s meglehet, hogy azt sokan nem bocsátják meg soha, de csalnia nem szabad, s ha pályámra visszatekintek, azt látom, hogy a kevés szolgálatot, mit hazámnak tettem, csak annak köszönhetem, hogy mindég ezen elvhez ragaszkodtam. Ha 843-ban Szalayval a miniszteriális rendszer mellett nem lépek fel, s magamat azok által, kik fölléptemből a hazára nézve a legnagyobb károkat jósolák, visszatartóztatom, ha egész népszerűségemet nem áldozom fel, hogy meggyőződésemet kövessem:

soha a 848-iki törvényeknek azon része, mely Ausztriához való viszonyunkat alkotmányos alapon tisztán formulázza, nem alakul; s ezt tapasztaltam, maga idejében, a városi kérdésnél, ezt másoknál, s ezt fogom tapasztalni minden bizonnyal a nemzetiségi kérdésnél is. El kell tehát tűrnöm, hogy népszerűtlen leszek, s azzal vigasztalni magamat, hogy barátjaim népszerűség nélkül is hívek fognak maradni hozzám, s azok közé számítalak téged is.

10/5.

Elhalasztottam levelem elküldését, míg érdekes archeológiai felfedezésedet az Akadémia illető osztályával közöltem. Ez a talált tárgyakat, melyeknek leveledből jegyzékét ismeri, a legnagyobb érdekűeknek találja, s evégett Henszlmann Imrét küldi ki. A nevezett tag valószínűleg még a jövő héten indul útnak, s Téged Kassáról mindenesetre tudósítani fog megérkezéséről, hogy kegyes ígéreted szerént az általad Eperjesre küldendő alkalmatossággal hozzád kimehessen. S most fogadd még egyszer őszinte köszönetemet bizodalmas leveledért, s ha röpiratomat olvastad, s időd engedi, írjál ismét

őszinte barátodnak
Eötvös

193. FALK MIKSÁNAK

(1865. május 24.)
Svábhegy 24/5 865.

Tisztelt barátom!

Nevetségesen hangzik, de mégis igaz, hogy legalább két hét óta készülök íráshoz, s mindeddig nem jutottam hozzá. Hosszasan akartam írni könyvemről, melyet Ön fordítani szíves volt, s politikai viszonyainkról, melyek zavartabbak, mint - reménylem - könyvem, de még ma sem érek reá, annyi s nagy részint kellemetlen apróság veszi igénybe időmet, hogy még ma is csak rövid észrevételeket közlök, s gondolataim kiegészítését Önre bízom. -

Mi mindenekelőtt könyvemet illeti, szeretném, ha annak bírálatában kettő emeltetnék ki. 1-ször az, hogy azon barátságos mód, mellyel a nemzetiségekről szólok, nálam nem az újabb események s azon kívánatnak következése, hogy magamnak a nemzetiségek között barátokat szerezzek; hanem hogy e tekintetben mindég így gondolkoztam s nyilatkoztam, s már 1843-ban A falu jegyzőjében, melyben sebeinket leleplezém, reámutattam arra is. Ennek bébizonyítására megküldöm Önnek Falu jegyzőm legújabb kiadását, s megjelölöm az 1-ső kötet ...[üres hely] lapján a helyet, mely erre vonatkozik, és szóról szóra úgy maradt, mint az első kiadásban. 2-szor szeretném, ha a bírálatban fő figyelem fordíttatnék a könyv befejezésére, s pedig azért, mert mit ott mondok ki, politikai meggyőződésem kvintesszenciája. - A gondolat, hogy a magyar nemzetiség csak úgy tarthatja fel magát, ha a nyugati civilizáció zászlóját hordja Európa ezen részében, s egyediségét azon eszmék szolgálatában tünteti ki, melyekért a mívelt világ többi népei küzdenek: e gondolat volt huszonöt év óta vezérfonala politikai tevékenységemnek, s az fog maradni ezentúl is. - Valamint a nemzetiség kérdésében, úgy minden kérdésnél azon párton álltam, s fogok állni mindég, mely a szabadságért küzd, s úgy vagyok meggyőződve, hogy midőn azt teszem, egyszersmind a speciálisan magyar érdeket mozdítom elé; ha ezen nézet hibás, akkor elhibázott egész tevékenységem is. Vannak, kik mindent kizárólag a magyar szempontból tekintenek: s kiket korunk haladása csak annyiban érdekel, amennyiben nemzetünk állására befolyást gyakorolhat; én saját jövőnket az egésznek

jövőjétől külön gondolni nem tudom. Mások csak a magyar nemzet egyéniségéért aggódnak, én azért, hogy e nemzeti egyéniség magához méltó helyet foglaljon el. Én lelkesülök nemzetemért, mert úgy vagyok meggyőződve, hogy az a nagy szabadsági küzdelemben, melyhez közeledünk, Európa népeinek huszárja lesz, ki mindég az elsők között küzd. Azon gondolatért, hogy századokon át zsinórozott ruhánkat megtartva, mint Leib-huszárok szolgáljunk valakinek, s címeres tarsolyunkat, a csörgő kardot és forgós kalpagot fitogtassuk, ezen jövőért én lelkesülni nem tudok; s ha csak ezen jövő várna reánk, nem adok egy jó szót azért, mit Széchenyi nemzetiségünk zománcának nevezett. - Jól tudom, hogy ezen felfogás oka [annak], hogy soha eddig oly népszerűségre nem emelkedtem, minő másoknak jutott. De végre is minden embernél, ki a politikában meggyőződését követi, az elhatározó individualitása, s én az enyimet nem változtathatom meg, s hogy eljárásom megértessék, szükséges, hogy ezen álláspontom ismertessék. - Lehet-e ezt röpiratom bírálatában elmondani, célszerű-e? ezt Ön, kinek irántam való barátságáról teljesen meg vagyok győződve, jobban ítélheti meg nálamnál, de nekem úgy látszik, nem ártana, ha ezek elmondatnának, már csak azért is, mert mindama lépésem megítélésére kulcsul szolgálhatnak, melyet, ha csakugyan új politikai élet kezdődik, tenni fogok.

Politikai viszonyainkról - strictissime ad amicas aures - csak annyit mondhatok, hogy D[eák] programja s főképp az, hogy a Debatte-ban jelent meg, nemcsak a határozati pártnál, hanem a legtisztább vérű feliratiaknál rossz vért szült. D[eák] teljes meggyőződésem szerént ártott magának, az ügynek azonban bizonyosan nem. - A program ezen formában elfogadhatatlan. Ha viszonyainkat tisztába akarjuk hozni, az első, hogy e viszonyok természete iránt tisztába legyünk, s D[eák] nyilatkozatában hiányzik azon precízió, melyet minden program fő kellékének tartok. - A legfontosabb kérdés, az, mily esetekben bír azon közös testület, mely a közös ügyek tárgyalásával megbízatott, elhatározó szavazattal, nem bízathatik a véletlenre vagy egyesek önkényére. De már az, hogy D[eák] bizonyos kérdésekre nézve szólt, s azáltal a diszkussziónak kapuit megnyitotta, a legnagyobb fontosságú, s az bizonyos, hogy a Napló, bármint védelmezze magát, hallgatási politikáját ezentúl követni képes nem lesz. Mi engem illet, július 1-én fogok hetilapomhoz, s ebben számolok múlt télen adott ígéretére. Mielőtt hozzáfogunk, ha csak lehet, feljövök egypár órára Bécsbe, hogy egymással szóljunk. D[eák] mindent a fejedelemtől vár; én több bizodalmat helyhezek azoknak bélátásába, kik Ausztriában a szabadságot akarják, s ha már hízelegni kell, hogy politikusok legyünk, inkább a Reichsrat hozzánk szító pártjának akarok hízelegni. - A helyzet újnak látszik, de nem egészen az. Mint a reformáció korszakában a protestánsok, úgy korunkban az alkotmányosság hívei egy közös ügyért küzdenek; mért ne fognának kezet, főképp miután ama régiebb kor tapasztalásai 1620-ban megmutatták, mit várhatunk, ha egymást elhagyjuk. - De elég mára, úgyis alig képzelhetem, hogy fogja firkálásomat elolvasni, s ha elolvasta, összefüggetlen mondataimat megérteni. De átkom, hogy mindég sietnem kell. Oly rövid az élet, s az embernek annyi dolga lenne. Ég áldja meg Önt, írjon nemsokára, s írja meg privát ítéletét könyvemről; mentül szigorúbb, annál jobban szeretem, mert annál igazságosabb lesz.

Híve
Eötvös

A falu jegyzőjével együtt elküldöm Reformomat, mely 1846-ban jelent meg. Ha ideje volna, olvassa el, sok érdekest fog benne találni, főképp azon állásra nézve, melyet már akkor elfoglaltam. Meg fog győződni, hogy nem vagyok oly inkonzekvens, mint sokan hirdetni szeretik. - Az egy magyar példányra szükségem lévén, Henszlmann kegyetlenül rossz fordítását küldöm.

194. FALK MIKSÁNAK

(1865. május 27.)
Pest 27/5

Tisztelt barátom!

Könyvárusom egyre emlékeztet, hogy miután Nemzetiségem magyar kiadását a németnél elébb kiadni nem akarja, ha az még késik, s a kiadás június középre marad, nagy kárt szenved. Megbocsát tehát, ha sietésre kérem, talán egypár ívet a közepében más is fordíthatna, megelégszem, ha Ön csak átnézi s a befejezést maga írja

őszinte barátja
Eötvös

195. FALK MIKSÁNAK

(1865. május 27.)
27/5 865.

Tisztelt barátom!

Ma küldöm az ígért könyveket. Az említett hely A falu jegyző[je] 1-ső köt. 223. lapon áll, s meg van jegyezve. Még egy kérésem van: a Nemzetiségi kérdés fordításának címlapjára tegye oda nevét. Egy kis hiúság részemről, de tudja, telve vagyok gyengeségekkel, s nem fogja megtagadni. Levelet várok; addig is őszinte tisztelettel

híve
Eötvös

A fordítási honoráriumot a napokban küldöm fel. Mikor kezdheti Szalay fordítását; és szíves lesz-e az utolsó korrektúrát átnézni?

196. FALK MIKSÁNAK

(1865. május 31.)
Svábhegy 31/5 865.

Tisztelt barátom!

Köszönöm szíves levelét, s még inkább a sok fáradságot, melyet könyvem fordítása okoz. Bizonyosan nem zaklatnám annyira, ha Ráthtól menekülhetnék, de valahányszor meglát, rimánkodik a fordítás elkésése miatt, s így Ön par ricochet kapja a lökéseket, melyek első kézből nekem jutottak, mivel azonban nem akarom kifejezni, hogy a fordítás megjelenésének siettetése nékem közönyös, sőt igen örülök neki, csakhogy sajnálom, ha azért csak egy fertályórai álomtól fosztja meg magát. - A fordítás címlapjára legcélszerűbbnek tartanám felírni „aus dem Manuscripte übersetzt”, így meglátszik, hogy az felszólításomra, s az által eszközöltetett, kit erre magam kerestem ki. - Közbevetőleg: ne vegye rossz néven, hogy szegény Szalaynétól köszönőlevelet nem kapott, neki, azt hiszem, az írás éppen oly nehezére esik, mint, fájdalom, a beszélés könnyen megy; de azért kezeskedem, hogy férje biográfiá-

jának szívéből örült; maga mondta nekem. Máy Árpád, úgy látszik, nem tudja, mi illik, s úgy per tangentem, mintha nem tudnám, megkérdeztem, írt-e Önnek, hogy legalább észrevegye filkóságát. - Annyira el vagyok foglalva éppen ma, hogy nem írhatok, pedig nagyon szeretnék, a Napló egész magaviseletéről s a hiperlojális szentimentalitásról, mely most egyszerre szabadelvű urainkat, kik elébb a csillagokat rúgták, megszállta, de nincs időm, s talán jobb is. Szeptemberben 52 éves leszek, s akkor a nil admirari rendén van, főképp oly embernél, ki 30 évig vett részt a magyar politikában. - Jön-e idő, melyben végre elveim győzni fognak? nem volt soha kérdés előttem. Soha egy percig nem kétkedtem elveim győzelmén, még akkor sem, mikor nálunk Haynau és fenn Bach és Schwarzenberg uralkodott; de mi elérjük-e ezen időt? Das ist ein anderer Kaffée, mint Münchenben mondják, s ha körülnézek, kissé kétkedem, kikkel vigyem ki győzelmemet? De végre, ha eddig mentünk, tovább megyünk ezentúl is; ki 52 évet egy célnak áldozott, annak ostobaság lenne a pár évvel fukarkodni, mely még hátra van, s könnyíteni akarom Ön feladását, ha majd, mint reménylem, Szalay biográfiájának pendantjaként az enyimet írja; egész életem egy darabból lesz, talán nemigen becses és keresett kelme, de legalább egyszínű kezdetétől végig. Ég áldja meg Önt. E napokban írok a lap iránt. Mentül többször látom a Naplót, mely állítólag orgánumom, annál inkább vágyódom utána, hogy végre más orgánumom is legyen. Mondja nejének szíves tiszteletemet.

Híve
Eötvös

197. FALK MIKSÁNAK

(1865. június 10.)
Pest, 10/6. 865.

Tisztelt barátom!

Schlesinger, kiről Ön írt, nem keresett fel, vagy legalább nem talált meg, ellenben levele következésében bajba jöttem. Pünkösd hétfőjén egy zsurnaliszta ember keresett fel, Öntől bémutató kártyát hozva; nem is igen olvastam Ön ajánlatát, s nem kérdeztem a nevet, de meggyőződve, hogy Schlesingerrel van dolgom, többet szóltam vele politikáról, s csak később tudtam meg, hogy ő Herzog. Ez magában nem baj, mert nem mondtam neki semmit, mit bármily osztráknak nem mondottam volna, a szomorú csak az, hogy, mint éppen most látom az Ost D[eutsche Post]ba, a szegény embernek nincs intelligenciája.

A kiegyenlítésre nézve szó szerént ezeket mondtam neki:

Der richtige Standpunkt, auf welchem ein Ausgleich möglich ist, ist der:

Dass von Seite Oesterreichs das Prinzip der Rechtscontinuität und daher die Gesetze des Jahres 848, die nur eine *Weiter*entwicklung unserer Verfassung sind, in ihrer ganzen Ausdehnung als zu Recht bestehend anerkannt werden.

Dass von unserer Seite dasselbe für die Verfassung von 26-ten Feber geschehe, indem wir als Grundsatz aufstellen, dass nachdem diese Verfassung durch den Kaiser frei gegeben wurde, dieselbe weder zurückgenommen, noch im Wege des Octrois verändert werden kann, indem alle Dispositionen dieser Verfassung *in so fern sie Oesterreich betreffen*, und daher nicht mit dem ungarischen Gesetzen im Widerspruch stehen, nur in der durch die Verfassung vorgeschriebenen Form verändert werden können.

Überall, wo eine Verfassung besteht, sind wir gegen jedes Octroi, in Oesterreich so gut als bei uns.

Was die Behandlung der den beiden Theilen der Monarchie gemeinsamen Angelegenheiten betrifft, so ist für diese weder in den Gesetzen vom J. 848 gesorgt, noch stand dem Kaiser das Recht zu darüber ohne dem Einverständniss mit Ungarn durch die Verfassung von 26-ten Februar zu bestimmen. Die Art, wie diese gemeinsamen Angelegenheiten zu behandeln sind, ist vielmehr das Object der Vereinbarung beider Legislationen, d. h. des ungarischen Landtages und des österr[eichischen] Reichsrates, die darüber entweder direct (durch Commissionen) oder durch die beiden Ministerien zu verhandeln haben.

Es versteht sich von selbst, dass in so fern einzelne Bestimmungen der Gesetze des J. 848 eine zweckmässige Behandlung der gemeinsamen Angelegenheiten unmöglich machen, oder mit den Interessen des Gesammtstaates und der constitutionellen Freiheit der transleitanischen Länder nicht zu vereinigen wären, wir bereit sind alle jene Modificationen in diesen Gesetzen vorzunehmen, welche mit den Interessen und der constitutionellen Stellung Ungarns verträglich sind, wie denn auch dér Letzte Landtag dieses klar ausgesprochen hat.

Hogy szó szerént ezeket mondtam, azért jótállok.

Mióta ugyanezt a P. Lloydban írtam, annyiszor mondtam el különböző embereknek, hogy könyv nélkül tudom. Herzog úr mit csinált belőle, azt az Ost Deutscheban olvashatja. - E rektifikációt nem azért írom, hogy vele valami zajt csináljon. Annyi nagy dolgok forognak szőnyegen, hogy az Ost. D. cikke el fog hangzani, egyébiránt nem akarom Kurandát csalódásba hozni, s azt sem kívánom, hogy trotlinak tartson, s azért igen le fog kötelezni, ha ezeket pro illius *privata notitia* vele közli. Roppant mód el vagyok foglalva, s azért csak most láttam a cikket is, s mindjárt írni akartam Önnek, egyébiránt a napokban új levelet küldök lapom iránt. Ég áldja meg Önt, mondja kedves nejének tiszteletemet. Híve

Eötvös

Ha pár sorral válaszolhat, igen le fog kötelezni.

198. FALK MIKSÁNAK

(1865. június 12.)
Pest, 12/6 865.

Tisztelt barátom!

Ide mellékelve küldök 160 f[orinto]t, mint a fordításnak csekély tiszteletdíját, fogadja egyszersmind legőszintébb köszönetemet azon szívességért, hogy úgyis annyira igénybe vett idejét munkám fordításának szentelte, s így egy nagy gondtól mentett fel, s mint hiszem, annak sikerét a német közönségnél biztosította.

E napokban írok hosszasan lapom iránt. Ég áldja meg Önt.

Híve
Eötvös

199. FALK MIKSÁNAK

(1865. június 17.)
Svábhegy 17/6

Kedves barátom!

Ha a zsurnalisztákhoz nem sok szimpátiát érzek - természetesen kivételekkel, mert hisz mi ketten is azok vagyunk -, okom van reá, s a Breszlaui Újság, melyet közöl, nem fogja megváltoztatni nézetemet. - Hiheti-e Ön, hogy Wiener Vilmost, kiről a lap szól, soha nem láttam, hogy ez magát nálam nem mutatta be, hogy eszerént az egész konverzációból, melyet vele állítólag tartottam, egy szó sem igaz. - Miután a Neues Fremdenblatt, melyből a breszlaui korrespondenciáját vette, engem nem nevez meg, legcélszerűbb lenne talán, ha a N. Fremdenblatt szerkesztőjét erről értesítené s őt felszólítaná, hogy e tévedést maga rektifikálja, mit, megvallom, szeretnék. - Nem azért, hogy az ókonzervatívok haragját kikerüljem. Ezen urakkal rég tisztába vagyok, s nem vágyódom szimpátiájuk után, de azért, mert az, amit szájamba tesznek, nemcsak nem mondatott általam, de valóságos ellentéte nézetemnek. - Miután általján véve a szabadság győzelméhez bizodalmam van, azért meg vagyok győződve arról, hogy a jövő azon eszméké, melyekért küzdöttem. E jövőt sem elleneink intrikái, sem pártunk egyes hibái nem ronthatják meg, de elveink győzelme nem hetek vagy hónapoktól függ, hanem a dolgok természetében fekszik, s így a kérdés: hetek vagy hónapok után hívatik-e öszve az országgyűlés, pártunk állására sokkal kisebb befolyást fog gyakorolni, mint azt a Breszlauiban felhozott magyar államférfiú felteszi. - Mi a közelebbi jövőt illeti, most is azt hiszem, hogy az az ókonzervatívoké leend, s a császárnak pesti tartózkodása e részben befolyással lehet. Mert a pártot a császárnál popularizálta, s mert mindenesetre nevezetes manifesztáció, mely arra mutat, mennyire vágyódik a nemzet a kiegyenlítés után. - Ha - amit hiszek - az ókonzervatívok a többség előítéleteit kímélve, a formákban a lehetőségig engedékenyek, s a dolgokat úgy vezetik, hogy a dualizmus külsőleg feltartassék, a többség sokkal engedékenyebb lesz a korona túlnyomó befolyása iránt, mint azt hisszük. - Az emberek többsége, kik politikával foglalkoznak, két dolgot akar: 1-ször, hogy a hosszú vitatkozás úgy fejeztessék be, hogy látszólag a magyar győzzön; 2-szor, hogy becsülettel ismét hivatalt vállalhasson, s amint látom, az ókonzervatívok gondoskodni fognak, hogy e két dolog meglegyen. - Hogy e pártnak győzelme szükségképp a birodalom osztrák részében az alkotmányosság megszorítását vonja maga után, s éppen ezért nem definitív, hanem csak pihenőpont, melyről később vagy elébb új agitációk terére megyünk át - ezt nem vonom kétségbe. Sőt ha Plener még többször ily kölcsönökre szorul, valószínűleg nem soká fogunk megpihenni konzervatíveink vezetése alatt. De csak a legközelebbi időszakról szólva, itt a valószínűség az ő uralmok mellett szól. - Mi engem illet, mindez nem zavar lépéseimben. Oda jutottam, hol egész nézetemmel kell fellépnem, s tenni fogom, habár ismét néhány becsületes emberrel magam maradnék, ámbár, mint Ön helyesen jegyzi meg, ettől nem kell tartanom. - A nemzetiségi kérdésben kijött iratom e részben mérlegül szolgál. Ámbár D[eák] s mások nem mulasztottak el semmit, mi fellépésemnek árthatott, s a Pesti Napló, sőt még a Hon is azért nem szólt eddig könyvemről, hogy az ócsárlóknak szabad tért engedjen, a könyv még a legmagyarabb közönségnél is jobban hatott, mint gondoltam, s legalább nem öltem meg magamat vele, mint hív barátaim nagyokat sóhajtva jósolák. - Ha ez irat németül megjelenik, kérem, főképp azon részét (a befejezést) emelje ki, hol nézeteimet a magyar nemzet feladásáról mondom el. - Kissé poétikusnak látszik az egész, de meggyőződésem szerént praktikus is, és tisztán jellemzi állásomat. Mint eddig, úgy ezentúl azoknak egyike leszek, kik a szabadság nagy csatájában magyar sereg élén küzdenek, azon öntudattal, hogy a magyar nemzetnek dicsősége azon résztől függ, melyben a közös győzelem neki köszönhető.

S most még néhány szót lapomról.

Júliustól kezdve minden hétfőn jelenik meg; én számolok ígéretére, hogy hetenkint a bécsi dolgokról egy cikket küld. (Igen le fog kötelezni, ha cikkelyeit úgy küldi, hogy azok a szombat reggeli postán megjöjjenek, s így az első íven a vezércikk után nyomassanak ki.) Küldje a cikkeket a Politikai hetilap szerkesztőségéhez. - Jelenleg (mert szegények vagyunk) hónaponként csak 50 frt-ot küldhetek; ha, amint reménylem, a 3000 előfizetőn túlmegyünk, megduplázom. Fő aggodalmam az, hogy júliusra falura megy. Bizony szüksége van a nyugalomra, s jól teszi, hogy e hónap alatt Keménynek nem ír; de vajon 4 cikk egy egész hónapban nem fér-e öszve pihenésével? Bizony csaknem indiszkréciónak tartom még a kérést is, de Ön oly könnyen ír, s mi cikkelyeit oly nehezen nélkülöznők; lapomra csaknem életkérdés, hogy - főképp most kezdetben - Ön velünk legyen, s Ön barátja nemcsak elveimnek, de személyemnek is. Tehát ne tagadja meg kérésemet, s kérje meg kedves nejét, hogy ne haragudjon nagyon reám, hogy békét nem hagyok.

Mi az írandó cikkek irányát illeti, az instrukció felesleges, röviden csak ezt mondom.

Hogy éppen nem osztom D[eák] nézetét, ki mindent csak a magyar királytól vár, sőt hogy ellenkezőleg, minden[t] csak az alkotmányos Ausztria népeitől reménlek, s csak ennek képviselőivel kezet fogva akarok elérni. S hogy annálfogva azt kívánom, hogy a birodalom két részének érdekközössége mentül világosabban kiemeltessék, és a szimpatikus szózatok, melyek mellettünk akár a Reichsratban, akár a zsurnalisztika mezején felhangzanak, lapunkban mindig visszhangra találjanak. - Barátjaink irányában még gyengeségeiket is el kell viselnünk.

De sokat írtam, többet, mint olyannak, ki 8 pohár karlsbadi vizet iszik, írni kellene, s mit Ön elolvashat. Igen kérem, válaszoljon, s nyugtasson meg mentül elébb, számolhatok-e cikkelyére.

Híve
Eötvös

200. FALK MIKSÁNAK

(1865. június 20.)
Svábhegy 20/6 865.

Tisztelt barátom!

A hetilap július első hétfőjén s így azon hó 3-án fog megjelenni, s minthogy cikkelyét mindjárt a vezércikk után akarom nyomatni, igen szeretném, ha azt pénteken vagy legfeljebb szombaton reggel juttatná kezemhez. A cikk terjedelmére nézve röviden csak azt mondom: genieren Sie sich nicht, mentül hosszabb, annál jobb, azonban megelégszünk néha röviddel is. Önnek mindenesetre jut hely, s jobbat s közönségünknek kedvesebbet nem nyújthatunk. Nehezebb a második kérdés, melyet hozzám intéz, s csak avval vigasztalom magamat, hogy azok közé tartozik, melyekre felelni nem tudunk, de melyeknél az, akinek felelünk, mégis megért. - Én tisztán érzem, mily cikkeket kívánok, s Ön bizonyosan el fogja találni óhajtásomat, de az értelmezés nehéz lenne. Nem akarom, hogy mindég csak egy tárgyról szóljon, s annyiban cikkelyei sem lesznek szorosan véve vezércikkek, s nem akarom, hogy sor s rendszer nélkül mindenféle híreket közöljön, s így nem lehetnek cikkelyei puszta korrespondenciák, - de azt szeretném, hogy levelezései magukban foglalják azt, mi Bécsben alkotmányos szempontból fontos előfordult, s hogy azt a szituáció képévé állítsák össze, azon

világításban, melyet lapunk szelleme kíván. - Ez körülbelül oly világos, hogy egy német philosophiae professor sem mondhatná jobban, de Ön azért meg fog érteni. A fődolog mindenesetre az egésznek szelleme, s ez mentül barátságosabb Lajtán túli konstitucionális elvbarátaink iránt, annál jobb. - Sokban nem elégszem meg eljárásukkal, főképp később bármennyi kérdés lesz, melynél szét fogunk válni, sőt ellenkezésbe jövünk, de ha rosszallva szólunk is, nem lehetünk eléggé kíméletesek, sőt barátságosak. - Kik a magyar nemzet jövőjét fejedelmeik igazságszeretetétől várják, elméskedjenek a német sógorok gyengeségei felett, s bókoljanak másfelé, én mindent kölcsönös érdekeink felvilágosításától s azon szeretettől várok, mellyel mi is, amazok is a szabadság iránt viseltetünk, s abban keresem feladásomat, hogy a megzavart egyetértést helyreállítsam. - Sikerül-e ez, s főképp mikor? azt nem tudom, de ha a váratlan jó hatást látom, melyet a nemzetiség kérdéséről kiadott röpiratom még a magyaroknál is tesz (minek legbiztosabb jele, hogy a Hírnökön kívül senki ellene nem mer fellépni), s midőn tapasztalom, hogy törekvéseim még ezen legbajosabb kérdésben sem voltak eredménytelenek, reménnyel fogok munkámhoz. Mindenesetre könnyebb lesz hontársaimat arra bírni, hogy a némettel fogjon kezet, mint arra, hogy az oláht s rácot egyenlőjének ismerje. - Írja meg véleményét programomról. A bécsi lapoknak küldendő tiszteletpéldányok iránt rendelkeztem, egyébiránt ma újra utasítom Ráthot. - Ha Rechbauer Pestre jön, szombaton az Akadémiában talál, mondja meg a szolgának lakását, hogy ha nem lennék ott, őt azonnal felkeressem. Vasárnap a Svábhegyen leszek. Hétfőn ismét az Akadémiában bureaumban, mert lakásomba nem megyek. Nagyon örülni fogok, ha az urakkal megismerkedhetem. Ég áldja meg.

Híve
Eötvös

201. CHARLES DE MONTALEMBERT GRÓFNAK

(Fordítás németből)

(1865. június 21.)
Buda 21/6 865.

Tisztelt Gróf!

Először is fogadja legforróbb köszönetemet az amerikai háború végéről szóló új írásáért, amelyet oly szíves volt elküldeni nekem. Mint az Ön szellemének minden műve, ez is rendkívül megragadott. Mint mindenütt, itt is az emberiség minden nemes felbuzdulása iránti nemes lelkesülés az, ami megfogja és csodálatosan megnyugtatja az olvasót, mert arra emlékezteti, hogy milyen közel állnak egymáshoz az emberi lélekben az igaz vallásosság érzése és a szabadság szeretete, az emberi méltóság tudata és azok az emberbaráti kötelességek, amelyeket a kereszténység ró ránk, és hogy éppen ezért végre meg kell találni azt a formát, amely egyszer már véget vet annak az áldatlan harcnak, amely a kereszténységet és a szabadságot most szembeállítja egymással.

Ehhez hasonlót sajnos nem ajánlhatok fel Önnek, mégis bátor vagyok két legutoljára - nem túlságosan sikerült fordításban - megjelent könyvemet elküldeni Önnek. - Az egyik kiszakított gondolatokból áll, amelyek csak azok számára bírnak jelentőséggel, akik engem közelebbről ismernek, minthogy szubjektív nézeteim hű képét tartalmazzák. A másik egy munka a nemzetiségi kérdésről, amely legalább annyiban érdeklődésre tarthat számot, és érdekelheti Önt is, mert az ország valamennyi nemzetisége megelégedéssel fogadta, és valóban úgy tűnik,

hogy ez a számunkra annyira fontos kérdés azoknak az elveknek alapján oldódik majd meg, amelyeket az én munkám védelmez. Immár 23 év óta küzdök ennek a felfogásnak az érdekében. Sokáig egészen egyedül álltam, és talán egyetlen olyan kérdés sincs, amely miatt több támadást vontam volna magamra, most azonban úgy látszik, hogy erőfeszítéseim legalább ebben az irányban nem voltak meddőek.

Fontos, talán nehéz időszaknak nézünk elébe. Az én számomra csakis felemelő lesz az a tudat, hogy a jogért és szabadságért vívott harcunkban éppen a legjobbaknak a jókívánságai állnak a mi oldalunkon, és közéjük számítom mindenekelőtt Önt, aki világos tekintetet vetett viszonyainkra, és nagyon jól tudja, hogy ez - más formában - mégiscsak ugyanaz az ügy, amelyért Ön is él. - Kérve, hogy ajánljon engem és az enyéimet tisztelt feleségének és leányának jóindulatába, még egyszer szeretném kifejezni a legőszintébb tisztelet érzését, amellyel maradok az Ön odaadó híve

B. Eötvös

202. FALK MIKSÁNAK

(1865. június 22.)
Pest 22/6 865.

Tisztelt barátom!

Nem tudom, mennyiben igaz azon hír, hogy az országgyűlést kihirdető rendelet július 2-án fog kiadatni; azon esetre, ha ez csakugyan történnék, 1-ső lapunkban adhatnók ki azt, mely 3-án jelenik meg, mit a lapra nézve igen jó omennek tartanék. Erre azonban szükséges lenne, hogy valaki a rendelet szövegét terjedelmes kivonatban nekünk telegrafírozza. Kérem tehát, legyen oly szíves és vállalja azt magára, vagy ha maga már nem lenne Bécsben, bízza azt más intelligens emberre. - Általján véve, minthogy lapunk oly napon jelenik meg, midőn más nem jön ki, s így telegramokat is adhatunk, kikérem tanácsát, mily módon rendelkezhetek legjobban, hogy fontos ügyeknek tudomására jussak, s mégis hasztalan költségbe ne verjem magamat, mert miután e napon más lapnak nem jár telegramja, s ezeknek költségét magam viselem, többe kerülnek. - Igen le fog kötelezni, ha saját cikkelyét mindég pénteken estve adja fel; úgyszinte, ha azon lapokra figyelmessé tesz, melyek nemzetiségi röpiratomról szólnak. - Lapunkhoz eddig igen jó kilátásunk van, az emberek többsége úgy megunta a hallgatást, hogy megtapsolna bárkit, ki azt félbeszakasztja. Meddig tart e jóindulat, nem tudom, de egy hasznot tenni mindenesetre fogunk, hogy másokat is jelen torpor senilisből kiragadunk, s ha majd a Napló mint Memnon oszlopa felszólal, tudjuk, hogy hajnalodik. Ég áldja meg Önt. Várom a Reichsrat nótát, és sok dolgom van.

Híve
Eötvös

203. gr. MIKÓ IMRÉNEK

(1865. július 3.)
Pest, 3/7. 1865.

Tisztelt barátom!

Reménylem, a P[olitikai]. Hetilap első száma kezedben van. Látni fogod ebből azonnal irányát, s talán helyben hagyod azt. Az egyedüli ok, mely arra bírt, hogy annyi elfoglaltatás mellett ez új, terhes feladást magamra vállaljam, az volna: mert a megoldásnak lehetőségét csak minden kérdések alapos diszkussziójában látom; hogy ez azonban lehetséges legyen, szükséges, hogy az egyes kérdések nemcsak jól, de azon irányban tárgyaltassanak, melyet politikai helyzetünk megkíván. Természetesnek fogod találni eszerint, hogy az erdélyi kérdésről csak úgy akarok szólni, mint azt te jónak találod, s azért kérlek, s nemcsak barátságunk nevében, melyre büszke vagyok, de a közügy nevében, hogy lapom számára időről időre erdélyi levelet írass. Többen ajánlkoztak levelezőkül, de én senkit sem fogadok el, mint olyant, ki véleményednek hív tolmácsa legyen, mert végre is azt hiszem, hogy a Királyhágón túl nincs senki, ki nemcsak Erdély speciális érdekeit, de közös hazánk helyzetét náladnál jobban ismeri. Más viszonyok alatt bocsánatot kérnék az alkalmatlankodásért, de bizonyosan méltányolni fogod okaimat, melyek erre bírtak. Így le fogsz kötelezni, ha mentől előbb megírod, kit választottál, s az illetőt arra utasítod, hogy levelét csak a P[olitikai]. Hetilap redakciójához küldje. Mi így jön, ki fog adatni, míg ily korrespondenciám nem lesz, inkább hallgatunk, nehogy a legjobb szándékkal ezen kérdésben, mely kétségen kívül a legfontosabb, hibát kövessünk el.

Ég tartson egészségben, a nagy feladatra, mely reád vár,

őszinte barátod:
Eötvös

204. FALK MIKSÁNAK

(1865. július 8.)
Pest 8/7 865.

Tisztelt barátom!

Annyira el voltam foglalva, hogy Dessewffy levelei iránt kívánatát még nem teljesíthettem. Ma küldöm fel a könyveket, melyeket csak Bécsbe a Sparkassába küldök. Még nem is köszöntem meg cikkét; egészen úgy van írva, mint kívántam, s a jövőnek annyival több megnyugvással nézek elébe, mert tudom, hogy nézeteink a fődolgokban megegyeznek, s mert így lapomban csak saját politikáját védi. Minden törekvéseinknek arra kell irányoztatni, hogy a magyar s osztrák alkotmányos párt érdekeinek identitásáról győződjék meg, s az nem oly nehéz, mint látszik. Soha mesterséges eszközökhöz, mit taktikának, sakkhúzásoknak neveznek, nem folyamodtam, s mégis, ha a múltra visszanézek, kevés barátaimmal sokat vittem ki. Ha az embereket arról sikerült meggyőznöm, hogy alkotmányos garanciájukat a megyei rendszer helyett a parlamentáris kormányban keressék, megmutatása annak, hogy a magyar alkotmány nem nagy biztosságot nyújt a szabadságnak, ha a magyar király Ausztriában mint abszolút fejedelem uralkodik et vice versa, talán könnyebb. - Jövő hétfőn jön egy cikkem e tárgyról; igen szeretném, ha a bécsi lapok arról szólnának, pro, s ha kell: contra, sőt az utóbbit legalább bizonyos lapok részéről még jobban szeretném. Ön talán tehet valamit ezen irányban.

Mindenesetre kérem, írjon, s ha azt hiszi, hogy valamely matéria a lapban traktálandó s mily irányban, tudósítson. Reménylem, a viszonyt, mely lapunk s Ön között létezik, nem fogja fel úgy, mint a Naplóhoz. Itt Ön a bécsi dolgokra nézve valóságos társ, mert ismétlem, meggyőződésem az, hogy egyetértünk. - Az előfizetők szaporodnak, de nem úgy, mint reméltem, mert kezdetben nagy kárt tett, hogy a Debatte azt hirdeté, hogy lapom nem fog megjelenni. S ezt tette az Idők tanúja is, és szóval az öszves konzervatív had. De nem aggódom. - Írja meg véleményét cikkeimről, de őszintén. A kis ember levelei is tőlem vannak. Megkísértem Addison modorát, meglátjuk, hogy bírja a magyar publikum s én magam is. Isten önnel.

Híve
Eötvös

205. FALK MIKSÁNAK

(1865. július 17.)
Pest 17/7 865.

Tisztelt barátom!

Már most csakugyan alig tudom, min kezdjem hálálkodásomat. A cikkelyeknél, melyek olyannyira megfelelnek nézeteimnek, hogy ha szombaton látom s a magaméval összehasonlítom, melyet a nyomdába hozok, úgy rémlik, mintha egy előre készített terv szerént dolgoznánk; vagy mindenekelőtt azt köszönjem, hogy a bécsi lapoknál béfolyását használta. - Ha lapomnak sikere lesz, ez csak így érethetik el; mert az idevalók éppúgy, mint a Debatte, csendes ellenségeskedéssel viseltetnek irányomban. - Nem bánom. Mert ha a zsurnalisztaságba ismét belészokom, éppúgy meg fogom írni cikkelyeimet, mint a többiek; de diszkusszió nélkül nincsen hatás, s arról biztos lehetek, hogy az idevalók közül egy sem ereszkedik diszkusszióba, hacsak a Törökkel nem küzdöm, ki, mint hallám, nagy hadjáratra készül. Ön ezek után bámulni fogja, hogy ahelyett, hogy a polémiát folytassam, mai cikkelyemet adtam ki, de azt azért tettem, mert főképp a Neue Freie Presse 14-iki cikkelye olyan, melyre kimerítőleg felelhetek, s mert szükségesnek tartottam, hogy a Reichsrat nagy érdemeiről nyilatkozzam. Az idevaló lapok csakugyan gúnyoló hangon kezdtek szólni, s ennek véget kell vetni. Most jótállok, hogy a feloszlásnál majd a lapok tisztességesen fogják magokat viselni, és nem vigyázhatunk eléggé. Minden attól függ, hogy a két törvényhozás jó hangulatban nyilatkozzék egymás iránt, s vannak elegen innen s túlonnan is, kik mindent elkövetnek, hogy öszvevesszünk, s törekvéseik már most sem egészen eredménytelenek. - Az emberek nálunk veszteni kezdik türelmüket a jajveszékelés felett, mely S[ch]m[erling] bukása után Bécsben támadt, s mint onnan visszajött ismerősömtől hallám, a hangulat Önöknél máris ingerlékeny kezd lenni. - A legnagyobb baj az, hogy a megalakulás még mindig késik, az emberek veszteni kezdik bizodalmukat, s félek, ha valahogy avval lép fel a kancellár, hogy a megyék csak *ad hoc* hívatnak öszve, s a jelen megyei tisztviselők megmaradnak, több helyen baj lesz. Nem hiszi senki, mily odium uralkodik ezen emberek ellen. Igaz, hogy ha csak tizedrésze annak, mit róluk beszélnek, igaz, ezen ellenszenv igen természetes, azonban valószínű, hogy ezen nézetek a hivatalvágy által is elősegíttetnek. - A telegramokat mindég oly késő küldik, hogy nem jelenhetnek meg; a mai éjfél után jött a redakcióhoz.

Ég áldja meg Önt, ha éppen ideje van, írjon néha. Miután okos vagy legalább józan szót alig hallok, legalább olvasni szeretnék néha.

Híve
Eötvös

206. gr. ANDRÁSSY GYULÁNAK

(1865. július 18.)
Pest 18/7 865.

Kedves barátom!

Ha, amint reménylem, a mostani változásoknak legalább azon eredményök lesz, hogy a tisztviselők egy részétől szabadulunk, reménylem, nem feledkeznek meg a budai postahivatalról, melynek ostobasága miatt július 2-án írt leveledet csak ma kaptam meg, az illetőknek nem lévén annyi eszök, hogy azt az Akadémiához vagy házamhoz küldjék. Ha valaki ismerőseim közül a levelet a budai postahivatalnál kitéve nem látja, valószínűleg jövő évig ott marad. Meg kell vallani, hogy az Buda városa törvényes képviselőjének dicsőségét nem bizonyítja, ha még Budán sem tudják, hol található. Egyébiránt levelednek megörültem, mint régóta semmi másnak. Sok levelet kaptam nemzetiségi röpiratomról, de valamennyi között egy sem volt kedvesebb. Midőn utoljára e tárgyról szólottunk, észrevettem, hogy kétkedel, nem hibáztam-e a kiadásával, s véghetetlenül jólesik, hogy azt most Te is helyben hagyod. Kissé veszélyes volt népszerűségemre nézve, legalább annak látszott; de meg voltam győződve, hogy kötelességem, és, hála Istennek, jól ütött ki. A Vidov Dan Belgrádban cikksorozatot közöl róla, leveleket kaptam több helyről, melyekben megígérik, hogy a szerbek támogatására számíthatunk, az oláhoknak egy része is megelégszik, s így a haragot, amellyel a csehek föllépnek, s a bécsiek neheztelését, melyet azért vontam magamra, mert országunkat mint államot s nemzetünket mint politikai nemzetiséget tekintem, könnyen elviselhetem.

Aggodalmaidat a most történtek iránt osztom. Mondád egyszer, hogy bizonyos urak júniusban is csak októbert tudnak csinálni, s ez bizonyosan igaz. Mi engem illet, tisztán látom magam előtt az utat, melyet követnem kell, s működésem nem lesz befolyás nélkül arra, hogy a barátságos viszony, amelyben az osztrák liberálisokkal állunk, minden ellentörekvés dacára ne bomoljon föl. De ez magában még nem elég, s ha csak az 1861-ikihez hasonló módon a majoritást, mely most kezünkben van, elveszteni nem akarjuk - csak nem a határozataik, de a konzervatívek javára -, szükséges, hogy az országgyűlés előtt a teendők iránt értekezzünk, s biztos eljárási tervben megállapodjunk. De, amint a dolgok állanak, ezt csak Deák teheti, s azért jónak látnám, ha nézeteidet vele közlenéd. Neked reá hatásod van, nekem nincs, s valóban nagy szolgálatot tehetsz nemcsak hazádnak, de személyesen neki is, ha őt erre bírod. Az emberek, főképp miután nyilatkozataival föllépett, mostani tétlenségét rosszul kezdik venni. De ha én szólanék vele, e lépés sikertelen maradna. A hízelgő sereg, mely őt környezi, jónak látta őt ellenem izgatni, s nem tudom, miért, de egy idő óta egy bizonyos bizalmatlanságot veszek benne észre irányomban, melyet nem bánnék, ha a közügynek nem ártana.

A napokban talán ismét írok. Képzelheted, mennyire el vagyok foglalva. De ha nem gyülekeznénk öszve Pesten, s ha Te nem jössz ide, én mindenesetre elmegyek Terebesre, ha csak egy napra is.

Mondd szép Grófnédnak tiszteletünket.

Hív barátod
Eötvös

207. FALK MIKSÁNAK

(1865. július 20.)
Pest 20/7 865.

Tisztelt barátom!

Idezárva küldöm tartozásomat július és augusztusra, - azaz a pénzbelit, mert azért mindég lekötelezettje maradok, mind a gondért, melyet lapomra fordít, mind azért, mert tudom, hogy a figyelmet, mellyel a bécsiek lapomat kísérik, Önnek köszönöm. Ha így haladhatok, és Isten erőt s egészséget ad, oda jutunk, hogy a liberálisok a Lajtán innen s túl kezet fognak, s ez az, mitől szabadságunk jövője függ. Írja meg jövő hétfői cikkemről véleményét; ebben már közelebb lépek a dolgokhoz. Isten Önnel.

Őszinte barátja
Eötvös

208. PULSZKY FERENCNEK

(1865. július)

Kedves barátom!

Mitte sapientem sat. ismered a közmondást, melyet eleget hallottunk azon boldogabb napokban, mikor az öregek még diákul beszéltek, de mi magunk fiatalok voltunk, s természetesnek fogod találni, ha midőn fiad jön ki hozzád, én sem az ország helyzetéről, sem személyes körülményeimről hosszasan nem írok. - Hála az égnek, nem bölcs - mert ez esetben félig sem szeretném így -, de nyílt szeme van, s biztos lehetsz, hogy sokkal valóbb fogalmat nyerhetsz közléseiből, mint ha naponként végigolvasod lapjainkat, és ha családomról s magamról talán kedvezőbben ítél, mint kellene, ez sem sért, mert ez csak azt bizonyítja, hogy körünkben jól érzi magát. Te, ki szinte már az ötvenen túl vagy, a dicséreteket kellő mértékre fogod devalválni, visszagondolva a múltra, ha azt, mit fiad beszél, emlékeiddel összehasonlítod, körülbelül kitalálod a valóságot. - 17 éve, mióta egymást nem láttuk, s én azóta sokat tanultam, láttam, tapasztaltam és szenvedtem, de ha találkoznánk, reám ismernél, legalább lelkületemre. - Az ok, melyért írok, tulajdonképp csak az: hogy kérést intézzek hozzád, hogy hetilapomba időről időre leveleket küldjél; bármiről, de főképp Olaszország politikai állapotjairól, s egyes tudományos vagy irodalmi mozgalmakról, melyek honfiainkat is érdekelhetik. - Reménylem, eddig megkaptad a lapnak első számait, melyeket nőd neve alatt postán küldtem, s azokból látni fogod a lap tendenciáját; csak arra kérlek, hogy mentül elébb s mentül többször írjál, mert hogy kérésemet vissza nem utasítod, arról meg vagyok győződve. Mondd, kérlek, nőm nevében is tisztelt feleségednek tiszteletemet, s tartsd hű emlékedben

igaz barátod
Eötvös

Leveleidet címezd egyszerűen a Politikai Hetilap szerkesztőségéhez.

209. gr. ANDRÁSSY GYULÁNAK

(Töredék)

(1865. augusztus 1.)

[...] Szükségesnek tartom, hogy a dolgok állásáról értesítve légy, s lapjaink ezt nem képviselik, még az általam szerkesztett Politikai Hetilap sem, mely, hogy szakadást ne okozzon, a Naplónak kormánymagasztalásait nem támadhatja meg, habár a bizodalmat, mellyel még a Hon is Mailáthról és az új kormányról szól, nemigen érthetni. A pozíció, amint én azt látom, az, hogy Mailáth és az ókonzervatívek naponként több terrénumot nyernek, s hogy másrészről azon politika, mely magának elvül tűzte ki pontról pontra védeni a formális jogot, míg végre fokonkint mindig több tért és hivőket veszt, és utoljára tekintélyes minoritásban marad, és mint oppozíció léphet föl, hogy - mondom - ezen politika, mely nálunk födöztetett föl azok számára, kik semmitől sem félnek annyira, mint minden felelősségtől, most több valószínűséggel számíthat sikerre, mint előbb. A helyzet új, s az alkotmányosság annálisaiban talán még nem fordult elő, hogy valamely párt, mely roppant többségben van, minden erejét arra fordítja, hogy a fönnforgó politikai kérdések egy más párt által oldassanak meg, amelynek tagjaiban bízni semmi oka sincs; hogy saját elveinek keresztülvitelét politikai elleneire hagyja, vagy helyesebben mondva, hogy ahelyett, hogy saját elveit kivinné, minden erejét arra koncentrálja, hogy elleneinek elveit némiképp módosítsa. De a helyzet, ha új is, a mi helyzetünk, s minthogy a katolikus naptár századunkban az immaculata ünnepével szaporodott, talán IX. Pius még azon oppozíció számára is ki fog tűzni egy napot, mely harminc évig fáradott, forradalmat csinált és tűrt tíz évig minden kínt és nélkülözést, csak hogy ugyanazokat segítse kormányra, kik azt előbb elfoglalták, s maga ismét oppozíció lehessen, mint előbb volt. Mert ha azok, kiknek a gordiusi csomó megoldása sikerülne, dicsőségre számolhatnának: azok, kik a megoldás sikerülte után a fonalakat másnak adják a kezébe, hogy ez kényelmesen új csomót kössön, megérdemlik, hogy szenteknek neveztessenek. Ily eljárásnak jutalma nem lehet más a kanonizációnál; a világ romlottságában nem képes ezt még fölfogni sem. De hagyjuk a tréfát. Hiszem, hogy ókonzervatíveink az utolsó négy évben tanultak valamit, legalább amennyiben több dolgot most kivihetetlennek ismernek, melyet 1860-ban még könnyűnek tartottak. Így szintén tanultak nálunk is, legalább azon része az országnak, mely akkor a határozat mellett buzgott. De a pártoknak céljai nem változtak.

A konzervatívek most is mindenekelőtt hivatalokat akarnak. A határozatiak most is elszakadást. S minthogy azon klikk csak addig számolhat biztosan hivatalokra, míg azoknak osztogatása az udvartól függ, s minthogy az elszakadást és minden forradalmi mozgalmat semmi sem tenné annyira lehetetlenné, mint ha az országban valóban alkotmányos viszonyok jönnének létre, melyek a nemzet nagy részét kielégítik: amazok dolgozni fognak, hogy a koronának a lehetőleg legtöbb törvényes befolyást szerezzenek, vagy ügyeinket legalább az előbbi amabilis confusióban tartsák, ezek pedig oly követelésekkel fognak föllépni, melyeknek kivihetetlenségét előre látják, vagy legalább oly formában fogják kivinni akarni elveiket, mely elfogadhatatlan, s így e két párt, mely legtávolabb áll egymástól, egy célra dolgozik, amennyiben mind a két párt törekvése oda irányul, hogy megakadályozza viszonyainknak valóban alkotmányos és oly elrendezését, mely, mint mi azt akarjuk, Magyarország teljes önállásának s a birodalom nagyhatalmi szükségeinek egyaránt megfeleljen. Ha mi magunk között valóban egyetértenénk, vagy legalább arra törekednénk, hogy ily egyetértés létrejöjjön, nem lenne semmi aggodalmam; de mivel ily egyetértés csak úgy volna eszközölhető, ha azt Deák akarná, vagy, ha csakugyan akarja, a szükséges eszközökhöz nyúlna, és mivel nem hiszem, hogy ha neki írtál is, őt arra bírjad, hogy pártjával az országgyűlés előtt értekezzen s megegyezzen: helyzetünk csakugyan nehéz, s kétségbeesném törekvéseink sikere iránt, ha nem lenne határtalan

bizodalmam az igazsághoz, s ha nem volnék elhatározva, hogy ez egyszer egész eréllyel fogok föllépni mellette. Ötvenkét esztendős korában, főképp oly beteges ember, minőnek magamat érzem, nem sokat halogathat, s én nem akarok síromba szállni anélkül, hogy legalább tisztán kimondtam: mi volt törekvéseimnek célja egész éltemen át. Mit a nemzetiségi kérdésnél tettem, s minek, ha nem is mindjárt, legalább idővel bizonyosan meglesz az eredménye, habár az aradi nagy politikusok könyvemet elégették, azt fogom tenni a hazánk és a birodalom között fennforgó kérdésekre nézve is. Nem könnyelműen s nem anélkül, hogy azoknak tanácsát kikérjem, kiknek belátásához bizodalmam van s kiket barátaimnak ismerek; de tenni fogom tekintet nélkül saját személyemre s a népszerűségre, melynek becsét nem értem, ha az csak saját elveink megtagadása és hazugságok által érethetik el. Ne félj, hogy ismét brochure-rel lépek fel. E tárgy nem arra való. De tisztán formulázva, mindjárt az országgyűlés kezdetén követtársaim elébe fogom terjeszteni programomat, s ha nem győztök meg annak a hibáiról, föl fogok lépni vele, bármi kevesen legyenek, kik velem mennek. Fölfogásom szerint helyzetünk nem hasonlít Európa egy nemzetéhez sem, de azért nem kevésbé világos. Az, mit ausztriai birodalomnak neveznek, nem egy állam, hanem egymástól jogilag teljesen független két államnak összeköttetése egy fejedelem alatt, melynek ennélfogva közös kötelességei s még több közös érdekei vannak, de melyet egységnek nevezni jogosan nem lehet, s melyben - ha csak a jogtól nem absztrahálunk - az egység után még törekedni sem szabad. Ebből következik, hogy mindenekelőtt biztosítani kell nemcsak adminisztratív autonómiánkat, de állami önállóságunkat is, s hogy semmit nem fogadhatunk el, miáltal ez veszélyeztetnék; de hogy gondoskodnunk kell oly eszközökről is, melyek által a birodalomnak - mely a mi birodalmunk is, s melynek állása ennélfogva jólétünkkel összeköttetésben áll - hatalmi állása fenntartassék; hogy a birodalomnak közös dolgaira elhatározó befolyást gyakoroljunk, s a közös ügyek közös kezelésének szüksége az abszolutizmus ürügyéül ne szolgáljon, s így gondoskodnunk kell oly institúciókról, melyek mellett a közös ügyek alkotmányos kezelése biztosíttassék. Múlt heti lapomban megmutattam (természet szerint csak a legnagyobb általánosságban), hogy ez lehetséges anélkül, hogy a veszélynek tegyük ki magunkat, hogy közparlamentet alapítsunk meg. Méltánylom azonban azoknak aggodalmát, kik másképp vélekednek, s azért, mióta elmentél, sokat gondolkoztam azon modalitásról, melyet a közös ügyek tárgyalására nézve velem utolsó ittléted alatt közöltél, sőt közöltem nézetedet Bartallal is. Amint a dolgot most látom, s Bartal nézete is ez, nem tartom eszmédet kivihetetlennek, legalább nem olyannak, melyet proponálni ne lehetne. (Azaz jelenleg úgy látom a dolgot, hacsak később új nehézségeket nem találok.) Mindazon tárgyak, melyeknek közös tárgyalása szükséges, egy vagy más módon a budget-hez tartoznak. Ha mármost azok, kiket a magyar országgyűlés ezen kérdések tárgyalására kiküld, s azok, kik a birodalom többi tartományainak nevében hasonló minőségben kiküldetnek, mindenik külön egy-egy kamarába állnak össze: miért ne küldjön ki a két kamarának mindegyike egy komissziót a budget tárgyalására, mely összeülve jelentését elkészíti, s azt mindenik saját küldőinek elébe terjeszti, hol az, külön a magyar és külön a német delegált testület által, tárgyaltatik. Ha a kommisszió véleménye mindkettő által elfogadtatott, a dolog tisztában van, s nem szükséges semmi közös tanács-kozás. Ha a vélemények eltérnek s meg nem egyeztethetők, csak akkor jön össze a magyar és német delegált testület közös tanácskozásra, mint nálunk egyes esetekben hajdan a felső- s alsótábla mixta essióra, s határoz a többség szerint. Így a közös parlamentnek még formája is kikerültetik, s még aziránt is biztosítva vagyunk, hogy a tárgyalási nyelv - kivételes eseteken kívül - mindig a magyar lesz. Ez természetesen csak eszme még, s ámbár eleget forgattam eszemben, meglehet, később nem leszek úgy meggyőződve kivihetőségéről, mint most, de mindenesetre érdemes, hogy róla komolyan gondolkozzunk. Ha éppen időd van, írj e tárgyról, s átalán véve közöld velem nézeteidet, valahányszor időd és kedved van reá. Fontosabb

pillanatot a jelennél alig fogunk élni, és szükséges, hogy azok, kik a célban egyetértenek, lehetőleg egyetértéshez jöjjenek az eszközökre nézve is. [...]

210. FALK MIKSÁNAK

(1865. augusztus 2.)
Pest 2/8 865.

Kedves barátom!

Szinte botrány, hogy ily soká nem írtam, de nem volt egy percem, főképp miután a nagy hőség miatt az utolsó 10 nap rosszabbul érzem magamat, s nehezebben dolgozom. Eszem, úgy látszik, nem tartozik a gőzgépek közé; mentül inkább fűtik, annál lassabban jár; de azért isten segedelmével a versenyt mégis kiálljuk másokkal. A lap lassan emelkedik, de eddig nem volt hét, melyben legalább 25 előfizetővel nem szaporodtunk volna meg. Mit Ön azon nehézségekről szól, melyekkel egy hetilapnak kiadása jár, azok mind tökéletesen állnak, s ha a Napló, eddigi malevolentiáját folytatva, lapomat ezentúl is agyon akarja hallgatni, akkor a Hetilapból napilapot csinálok, s pedig csak hogy Keményt barátságtalan magaviseletéért megbüntessem, mert úgy látszik, a praenumeránsokon kívül nincs, mi reá hatással bírna; azonban őszintén megvallva, sajnálattal tenném azt, mert ezáltal lapom az, minek alapítottam, megszűnnék lenni. - Miután mint író is egy bizonyos népszerűséggel bírok, ha a publikum tudja, hogy mindent, mit tőlem várhat, csak egy bizonyos lap hasábjain kaphatja meg, nekem úgy látszik - ha a lap hozzá még jó és olcsó, végre - legalább ha egy esztendeig kitartok, mégiscsak kapok annyi előfizetőt, hogy a lap megálljon, s én fáradságomért 2-3 ezer forintot szerezzek; s ez nekem elég, mert ezenfelül éppen egy Hetilapnál s csak ennél, kivihetem azt, hogy az egész lap egyéniségemnek bélyegét viselje magán, egyszóval nem valamely párt, hanem Eötvös József lapja legyen, s azoké, kik vele egyetértenek, kikhez rokonszenvet érez. - Ön mosolyogni fog; ezen felfogás aus dem geschäftlichen Standpunkt nemigen helyes, de nekem éppen a jelen pillanatban ily lapra van szükségem. A hínárból, melybe jutottunk, nem pártok, hanem csak individuumok segíthetnek ki, s ez egyszer Napóleont követem, s hivatva tartom magamat a misszióra, amennyiben erre oly ember kell, ki magával tisztába jött, hogy sem vagyonra, sem magas hivatalra nem számol - mert ezek által boldogítva nem érezné magát - s ki egy pacsirtának énekén inkább örül, mint száz fiatal óriás bőgésén, ki neki éljent kiabál. Meglehet, impopuláris leszek, de csak halálomig, és végre a népszerűség csak akkor legkényelmesebb, ha a bókokat viszonozni többé nem kell. - Ég áldja meg Önt. Írjon levelet is. De jó volt utolsó cikkelye!

Híve
Eötvös

211. gr. ANDRÁSSY GYULÁNAK

(Töredék)

(1865. augusztus 8.)

[...] Átalán véve dolgaink jól állanak; a financiális kérdés, Ausztria bonyodalmai Oroszországgal, melyek szükségképp oda vezetnek, hogy a német kérdésben határozottabban lépjen fel, a német érzések Bécsben és a monarchia többi németjénél, melyek a magyarok elleni antagonizmus által neveltetnek, de azért ügyünknek mégis minden másnál inkább használnak,

most a dualizmust még szükségesebbé teszik; szóval minden kedvező, - - csak azon fölötte nagy barátság és bizodalom, mely Mailáth és az ókonzervatívek irányában nyilatkozik, semmiképp nem akarnak tetszeni. Amennyiben az új kancellár azon dolgozik, hogy az országgyűlés összehívása - mely viszonyaink rendezésének föltétele - lehetővé váljék, támogatnunk kell őt. Kerülni mindent, mi neki e részben nehézségeket okozhatna, - mint például az, ha a megyék tekintetében nagyon követelőleg lépünk fel. Azonban tisztán fenn kell tartani pártállásunkat, s pedig azért, mert ha ezt nem tesszük, csak azon fogjuk észrevenni magunkat, hogy majoritásban vannak. Akárhány embert tudok, ki csak alkalomra vár, hogy oda szegődjék, hol hivatalokat osztogatnak, s ha a közvélemény nem tartja vissza, pártunknak fele eláll zászlójától. Már a napokban oly áttéréseket fogsz hallani, melyeken bámulsz. S ez még csak a kezdet. Deák ezt nem bánja, sőt valószínűleg óhajtja, mert ezen úton oly állásban marad, mely neki a legkedvesebb - azaz az oppozícióban; de én, megvallom, szégyenlem, s ami tőlem kitelik, el fogom követni, hogy állásunkat tisztán körvonalazzam, lapomban szintúgy, mint más utakon. Ez azonban, ha magamra hagytok, legfeljebb arra jó, hogy személyes állásomat fenntartsam, de a pártot, mint olyat, nem fogja megmenteni attól, hogy, ámbár roppant majoritásban van, feloszoljék, s részint a konzervatívek, részint a határozatiak pártjába olvadjon belé. [...]

212. FALK MIKSÁNAK

(1865. augusztus 13.)
Pest 13/8 865.

Kedves barátom!

Holnaputáni lapomban egy hosszú cikk fog megjelenni, melyben a N[eue]. Fr[eie]. Pressenek felelve, a német kérdést tárgyalom. Gondoskodtam, hogy e cikk egész kiterjedésében a Lloydban megjelenjék, s nagyon szeretném, ha a bécsi lapok arra reflektálnának. Éppen most államjogi kérdéseink diszkussziójára nincs kedvezőbb terrénum. - Ha azon párt hangulatáról (Kaiserfeld stb.), mely a Reichsrathoz pártolt, privatissime valamit írhatna, ha egyáltaljában egy kis utasítást adna, mily módon tárgyalhatom a kérdéseket úgy, hogy az Bécsben jobb benyomást tegyen, nagyon lekötelezne. Én természetesen az itteni hangulatot tartva szemem előtt, tanácsát talán mindenben nem fogom követhetni, azonban mégis sokat tehetek, ha tanácsával segít. Legyen teljesen őszinte, s higgye el, ha bakot lövök, s figyelmessé tesz, még inkább fogom szeretni. Mondja, kérem, nejének tiszteletemet.

Híve
Eötvös

213. FALK MIKSÁNAK

(1865. augusztus 20.)
Svábhegy 20/8. 865.

Tisztelt barátom!

Nem tudom, mennyi időm marad az írásra, s ezért a szükségessel kezdtem: Szalay fordításával. Midőn ön pietásból Szalay iránt a fordítás elvállalására késznek nyilatkozott, s e nehéz munkát, a család igen korlátolt helyzetét tekintetbe véve, ívenként 10 frtért magára vállalta,

saját s a család nevében legőszintébb hálámat fejeztem ki. Nem is tudom hamarjában, mi történhetett volna, mi nekem kedvesebb, mert legforróbb óhajtásom, hogy barátomnak e műve méltó alakban jelenjék meg a német közönség előtt. - Ön bizonyos intézkedéseket kívánt. Azt, hogy a könyv Bécsben nyomassék, hogy füzetenként minden hónapban 8 ív jelenjék meg; hogy 8 ívnyi manuscriptum átadatván, a honorárium önnek kifizettessék, - s én mindezt így rendeztem el, megírva, hogy a honorárium általam fog küldetni; mi iránt vannak még kételyei? - Ha külön szerződést kíván, küldje meg formuláját, mely akár a könyvárus, akár általam aláírandó, egyébiránt kérem, mindenekelőtt folytassa a fordítást, s írja meg, mikor intézkedhetik Lauffer a nyomtatás iránt?

Utolsó levelemet azért adresszíroztam Bécsbe, mert Ön írá, hogy 10-én visszajön; igen köszönöm válaszát, s nagyon fogom köszönni, ha a bécsi hangulatról - (ad amicas aures) - mentül többször értesít. - Miután minden lapok nyilatkoztak a megyékről, szükségesnek tartottam szinte elmondani nézetemet. - Mi a megyék restitúcióját illeti, egy véleményben vagyok a Naplóval, s kik az országot ismerik, jól tudják, hogy a megyék helyreállítása most is csak ugyanazon következéseket fogná előidézni, mint 61-ben. Miután a jelen állapotot senki törvényesnek nem ismerheti el, a megye sem azt, hogy kancellár és tárnok neveztetett ki miniszter helyett, nem mellőzheti hallgatással, sem a nem törvényes adónak beszedését nem vállalhatja magára, s így ha nem is mindjárt, nehány hét múlva, s még az országgyűlés előtt, ott lennénk, hol akkor voltunk. - Azonban mi a módot illeti, melyben Zsigó e kérdésről szólt, s főképp kormányi magasztalásait, nemcsak nem helyeslem azokat, sőt megfoghatatlanoknak találom. Én már a Hetilap 1-ső számában - mi itt akkor nagyon rossz néven vétetett - kifejeztem meggyőződésemet, hogy a jelen kormánnyal együtt járni nem fogok; s most felhasználtam az alkalmat tisztán formulázni helyzetünket az ókonzervatív urakkal szemközt, nehogy a támogatást, melyben részesülnek, úgy magyarázza valaki, mintha majoritásuk lenne. - Írja meg nézetét a cikkről. - Mi magamat illeti, teljesen igazsága van, hogy eddig még senki a lényeges különbséget köztem s a Napló között nem láthatja át, azonban minden lappal tisztábban ki fog válni helyzetem, s később küldőimhez tartandó beszédeimben s az országgyűlésen még inkább. Én részemről elhatároztam mindenben a lehető precízióval lépni fel. Der verschwommenen Politik muss ein Ende gemacht werden; és ha a jövő törvényhozásnál nagy minoritásban maradok is, azért jótállok, legalább szándékaim s programom iránt mindenki tisztába lesz. Azonban nemcsak lehetségesnek, sőt valószínűnek tartom, hogy Deáktól nem válok el. Valamint azt, mit az idén húsvétkor s főképp később a Debatteban kimondott, 61-iki programjától mérföldekre áll, úgy, ha a szükség azt hozza magával, tenni fog ő még más módosításokat is, s miután formulázni nem tud, vagy legalább restell, el fogja fogadni mások elveit, mint 48-ban s egész életén mindég tette: a kormányét, a határozati pártét vagy végre azt, mit én állítok fel, s mire azt fogja mondani, hogy az övé. S e három lehetőség között az utolsó a legvalószínűbb. Miután ő nem kíván mást, mint hogy vezér maradjon, s én nem kívánok egyebet, mint hogy a nemzet bárki által, de nézeteim szerént vezéreltessék, nem látom átal, mért ne férhetnénk öszve. Egyébiránt a jövő meg fogja mutatni; én igen nyugodtan s így jól érzem magamat. Nem tudom, *mi lesz*, de aziránt, mit teszek én, tisztában vagyok magammal, s mai nap ez is elég. Ha a sok locsogástól nem félnék, felmennék, csakhogy Önnel szóljak. Ég áldja meg; írjon legalább. Ne csak a lapban a publikumnak, de nekem is,

őszinte barátjának
Eötvösnek

214. VACHOTT SÁNDORNÉNAK

(1865. augusztus 21.)
21/8 865.

Reménylem, hogy fivére a lapot, melynek elküldését rendeltem, megkapta. Szívesen írtam volna elébb, de részint sok foglalatosságom, részint rossz egészségem ezt lehetetlenné tette. - Igen sajnálom, hogy a cikket nem vehettem fel. Okaimat Csapó úr azon cikkből, mely a mai lapban e kérdésről megjelent, át fogja látni. Némelyeket azonban még röviden megjegyzek.

1. Nem osztom a nézetet, hogy aziránt, mit jelen kormányunk a megyék helyre nem állítása iránt kiadott határozatáig tett, megelégedésünket nyilatkoztathatnánk ki. Törvényeink 48 óta kancellárról s tárnokról nem tudnak semmit, s így ha a megyék helyreállíttatnának is, helyzetünk azért csak épp úgy törvénytelen volna, mint most.

Mentségünk, hogy a kormány ellen nem lépünk fel, sőt hogy azt magasztaljuk, sőt támogatjuk, egyedül abban fekszik, mert benne azon szándékot tesszük fel, hogy a törvényességet - mely jelenleg még nem létezik - helyre fogja hozni, s hogy a jelen törvénytelen formák egy szükséges átmenetet képeznek. Egész állásunk nem jog iránti tiszteletünk vagy törvényességünk, hanem csak *ildomosságunk* következése, s ezen szempontból helyeselhető, de épp azért kerülnünk kell mindent, miáltal ezen állás folytatása lehetetlenné válnék; márpedig nem látom átal, hogy a megyék helyreállítása más következést vonna maga után.

Feltettük magunkban nemcsak mi, de minden párt, még a legtúlzóbb határozatiakat is ideértve, hogy miután nemcsak a dolgok békés kiegyenlítésére, de arra is, hogy a kormánnyal szemközt erélyesen lépjünk fel, s jogaink mellett mint nemzet léphessünk fel, országgyűlés szükséges, addig, míg a kormány csak azon fárad, hogy az országgyűlést öszvehozza, ellene semmit sem teszünk, s egyáltaljában kerülni fogunk mindent, mi bárminemű öszveütközéseket idézhetne elé a hatalommal, s így ürügyül szolgálhatna, hogy az országgyűlés öszvehívása újra elhalasztassék, vagy az alig megszűnt provizórium visszahozassék. Mi mint egyének igen könnyen tehetjük ezt. Majláth és Sennyey mint kancellár és tárnok bizonyosan nem foglalnak el törvényes állást, de mi mint egyesek ezt ignorálhatjuk, s ha az adóív jön, kifizethetjük adónkat. Szép csendesen, s az ország jogai ezért csorbát nem szenvednek. De kérdezze bátyját, vajon ha Komárom megye helyreáll, hagyhatja-e szó nélkül, hogy miniszterek helyett egy nem felelős kancellár neveztetett ki, vagy hiszi-e, hogy megyei tisztviselő találkozik, ki a nem törvényes adót beszedhetné; vagy ha az adó nem szedetik be, a német kormány nem fogja-e magát arra jogosítottnak érezni, hogy a provizóriumot újra behozza? - Én részemről soha a kormány irányában helyeslést *kimondani* nem fogok, mert a megyéket helyre nem állítja; de arról meg vagyok győződve, hogy ha az országgyűlést kívánjuk, s azért kívánjuk, hogy minden öszveütközés elkerültessék, *magunk között* el kell ismernünk, hogy a kormány nem is tehetett mást. - Úgy hiszem, bátyja belsejében erre nézve egyetért velem, úgy mint sok más, ki e tárgyról ellenkező cikkeket írt, s kivel négyszemközött szóltam; az azonban cikkelye közlésétől nem tartott volna vissza. Oly barátja vagyok a szabad diskurzusnak, hogy még az enyimmel ellenkező nézeteknek is (amennyiben ezt anélkül, hogy saját meggyőződésem iránt tévedést okozok) szívesen engedek helyet még lapomban is. Azonban volt bátyja cikkelyében valami, minek kimondása meggyőződésem szerént veszélyes, s ez azon állítás, hogy a megyéknek teljes helyreállítása nélkül *törvényes* országgyűlés nem jöhet öszve. Ha ezen nézet általánossá válnék, viszonyaink békés megoldásának reménye elenyészett, s azért én e nézetet lapomban soha nem mondathatom ki.

De elég erről, úgyis alig hiszem, hogy e levelet végigolvashatja. Most is rosszul érzem magamat, s késő van. Ha csak lehet, jövő hétre írok gazdasszony levelet; de mint mondom, nem állhatok jót érte. Igen köszönöm az érdeket, melyet lapom iránt bizonyít. Az egész csak azt mutatja, hogy én a magyar közönséget s állásomat e közönséghez Önnél sokkal jobban ismerem. Engem e tapasztalás éppen nem lep meg. Ég áldja meg Önt.

Őszinte tisztelője
Eötvös J

215. LÓNYAY MENYHÉRTNEK

(Töredék)

(1865. augusztus 21.)

[...] A föltétlen magasztalásokat, melyek egy idő óta a Naplóban olvashatók, sem indokoltaknak, sem ildomosaknak nem találom. Az állás, amelyet a kormány jelenleg elfoglal, nem eléggé tiszta, hogy azt az ország érdekében föltétlenül pártolni lehetne, s nem eléggé biztos, hogy ahhoz már most csatlakozni tanácsos volna. [...]

216. CHARLES DE MONTALEMBERT GRÓFNAK

(Fordítás németből)

(1865. augusztus 24.)
Svábhegy 24/8 1865.

Tisztelt Gróf!

Több héttel azelőtt, hogy e hó 12-éről kelt baráti sorait megkaptam, a könyvkereskedés útján fordításban elküldtem Önnek egy kötet *Gondolatok*-at és egy a nemzetiségi kérdésről szóló művet, amelyeket ebben az évben jelentettem meg, és nagyon meg vagyok hökkenve, hogy Ön nem kapta kézhez ezeket. - Megkaptam mindazt, amit Ön küldött nekem, sőt az Ön „L'Église libre dans l'État libre" c. művét le is fordíttattam, és a magyar nyelvű fordítást, amennyiben az érdekli Önt, elküldhetem Önnek. Utolsó munkájáról („Victoire du Nord aux États Unis") hetilapomban, amelyet néhány hónap óta jelentetek meg, magam írtam.

Ezért fölösleges lenne külön is közölnöm véleményemet ezekről a munkáiról. Mindezek a művek méltók Önhöz, és bizonyosan nem csupán irodalmi hírnevét szilárdították meg, hanem - ami nyilván fontosabb Önnek - nagyban hozzájárultak az elterjedéséhez igaz és fennkölt nézeteknek (főként az Ön beszéde az egyház szabadságáról), amelyeket én is a magaméinak vallok, és amelyek a maguk idején majd valamennyi katolikus nézetei lesznek. Ne csügesszék el a támadások, amelyeknek ki van téve. Régi tapasztalat - Hieronymus óta éppen egyházunk legigazabb híveinek volt benne részük -, hogy éppen azokat támadják a legtöbbet az egyház nevében, akik a legnagyobb szolgálatokat tették neki.

Szívesen válaszolnék világosan és kimerítően mindazokra a kérdésekre, amelyeket Ön hozzám intéz - ez azonban egy levél keretei között nem lehetséges, ezért ma csak a legszükségesebbre szorítkozom. Ami Blaze de Bury cikkét illeti, az nagyon csinosan van megírva. Némileg talán túl huszárosan - elvégre mégsem jogos dolog 1861-i törekvéseinket pajkos

iskolásfiúk eljárásával hasonlítani össze. Egyébként a császár jó fogadtatására vonatkozó tájékoztatása teljesen igaz, de a Mária Teréziával való összehasonlítás teljesen elhibázott. - Akkor a lelkesedés valódi volt, és a következmények megmutatták, hogy nem állt pusztán szavakban és örömkiáltásokban, most politikai mutatvány volt az egész, amelyet mindkét részről nagy virtuozitással hajtottak végre - de a benne résztvevőket mégsem tudta megtéveszteni. Ebben a vonatkozásban sem a császárnak, sem nekünk nincsenek illúzióink.

A tényleges helyzet egész egyszerűen a következő:

A jelenlegi állapot mindkét oldal számára már úgyszólván elviselhetetlenné vált. Mindkét oldal szeretne kijutni belőle. Csak az eszközök jelentették a nehézséget. Egyfelől az ország eltökélte, hogy nem alacsonyítja le magát, másrészt a császár többször nyilvánította ki azt a meggyőződését, hogy az ország kiengesztelését célzó minden kísérletet fölöslegesnek tart, minthogy Magyarországot nem lehet kiengesztelni. - Ekkor Deák vállalkozott egy cikk írására, amelyben azt a véleményét fejtette ki, hogy Magyarországon mindazt a jogtalanságot, amit osztrák részről az ország ellen elkövettek, sohasem a királynak, hanem mindig csak az ő rossz tanácsosainak tulajdonították, míg az összes, az alkotmány megsemmisítésére irányuló kísérletek mindig azzal végződtek, hogy az uralkodók megszabadultak rossz tanácsadóiktól és újból helyreállították a törvényes állapotot. - Ez az elmélet, amint látja, nem új, és igaznak sem nevezhető; egyébként a cikk - minthogy Deák szavaiban a többség nyilatkozatát vélték látni - azzal a következménnyel járt, hogy a császár elfogadta a Gazdasági Egyesület meghívását egy kiállításra.

Noha az egész különösebb előkészületek nélkül, meglehetősen gyorsan ment végbe, a közönség azoknak a viselkedéséhez igazodott, akikhez különben is igazodni szokott, és lelkesedés nélkül, ámde igen tisztességtudóan fogadta a császárt, és ezáltal megmutatta, hogy noha jogaihoz szilárd eltökéltséggel ragaszkodik, viszont készségesen borít fátyolt a múltra. A császár, miután meggyőződött erről, elbocsátotta Schmerlinget, és elkezdte az új rendszert, amelynek hordozói Magyarországon Majláth és az a Sennyey, akit Ön Párizsban látott. Miért nem csatlakozott hozzájuk Apponyi és Széchen, ez pillanatnyilag nem világos számomra, minthogy ők teljesen ugyanahhoz a politikai irányzathoz tartoznak. Az okot talán abban kell keresni, hogy pillanatnyilag az egész mégis csupán kísérletnek tekintendő, és Apponyi nem akarja magát másodszor is kitenni a 61-es év kellemetlenségeinek.

Közjogi kérdéseink békés megoldásának kilátásai jobbak, mint 4 évvel ezelőtt, csakhogy még sok nehézséget kell leküzdeni, és nehéz, mozgalmas időszak elé nézünk, és mindenkinek, aki a fejleményekben részt vesz, a felelősség súlyos terhét kell magára vennie. - Minthogy mindazt, ami Önnel kapcsolatos, érdeklődéssel követem, választóinak felelőtlen vaksága sem kerülte el figyelmemet. Sajnálom az Ön hazáját, amelytől megvonták az Ön tevékenységét a törvényhozás terén. Vágyakozva gondolok a pillanatra, amikor egy hasonló esemény majd jogot ad nekem ahhoz, hogy a politika teréről visszahúzódjak a tudomány csendesebb és gyümölcsözőbb területére, amelyet tulajdonképpen sohasem kellett volna elhagynom. - Amennyiben Önt érdekli az, hogyan alakulnak viszonyaink a közeljövőben, nem tudok jobbat tanácsolni, mint hogy járassa ismét a Pester Lloydot. Ha megengedi, október 1-től újból előfizetek rá az Ön számára, mert ebben az időpontban - úgy hiszem - már megkezdődik a mozgalom fontosabbik szakasza. Kérve, hogy ajánljon engem és az enyéimet feleségének és leányának jóindulatába, vagyok, mint mindig igaz tisztelettel, az Ön odaadó híve

B. Eötvös

217. VACHOTT SÁNDORNÉNAK

(1865. szeptember 2.)
2/9

Holnap csak estve jövök le a hegyről - mert végre legtermészetesebb, ha születésem napját családom körében töltöm -, ha Ön otthon van, 8 óra felé jövök egy fertályra Önhöz, mert 4-én két hétre a pusztára megyek, hogy Szalay emlékbeszédét megírhassam, s most őszintén megvallva fáradt vagyok testemben, lelkemben. Őszinte tisztelettel

Eötvös

218. gr. ANDRÁSSY GYULÁNAK

(Töredék)

(1865. szeptember 10.)

[...] Ismered nézetemet a nagy politikai manőverről, melyen keresztülmegyünk. Többször mondtam Széchenyinek, s hiszem most is, hogy azoknak, kik egy nép nevében lépnek föl, legjobb politika a nyíltság; mert semmi nép nem diplomata, s a magyar még kevésbé az, mint mások, s támogatására csak addig számolhatunk, míg azt, amit akarunk, neki megmagyarázhatjuk. A Napló, vagy inkább azoknak eljárása, kiknek inspirációit követi, csak úgy magyarázható meg, hogy azok, kik a pártot vezetik, maguk is kívánják, hogy kisebbségbe jövén, a felelősségtől megmeneküljenek. Ki ezt nem tudja, az a magasztalásokat, melyeket a Hon kivételével minden magyar lapban a kormányról talál, nem értheti. Én legalább igen természetesnek találom, ha híveink egy része a Honhoz szegődik, a másik, a Napló tanácsát követve, kormányi vagy főispáni hivatalt vállal - mert más nevet a főispán önkényétől függő hivatalok csakugyan nem érdemelnek - s ha maholnap izolálva állunk, vagy minden erőnket leszünk kénytelenek megfeszíteni, hogy azokat visszanyerjük, kiket a határozati párthoz mi magunk kergettünk át, vagy kiknek mi magunk építettük a hidat, melyen a kormányhoz átmehetnek. Én nem most, de régen meg vagyok győződve arról, hogy ellenzéki jellemünkről lemondanunk nem szabad, s ha még azon cikkemet is, melyet a megyei rendszerről írtam, olvasod, látni fogod, hogy benne kimondom: a kormányt, amennyiben csak az országgyűlés összehívásán dolgozik, akadályoznunk nem kell; de hogy mind az egész kormányrendszer törvénytelensége, mind az iránt elég világosan kimondani nézetemet, hogy a kormányt ezen egyen kívül nem szándékom semmi másban pártolni. Még Sennyey is panaszkodik afelett, hogy minden alkalommal a véleménykülönbséget emelem ki, mely köztem s a kormány mostani vezetői közt mindig létezett, s előre mondom, hogy velök oppozícióban fogok állani. Igaz, hogy tovább kellene mennem, s nincs senkinek több kedve hozzá, mint nekem; de 52 éves lévén - fájdalom, éppen ma egy hete volt születésem napja - nagy politikus kezdek lenni. Teljes meggyőződésem, hogy Deáknak jó szándékú manőverjei, melyeket Kemény nagyon is buzgón támogat, pártunk dezorganizációját vonják maguk után. Már most is teljes disszolúcióban vagyunk. De éppen ezért kerülnöm kell mindent, miáltal ennek responsabilitása reám háramlanék, s ez okvetetlenül bekövetkezik, ha oly kérdésekben, melyekben Deák valamely pozitív irányban föllépett, én az ellenkezőt követném. Míg az országgyűlés együtt nincs, s magunkat tisztán nem orientálhatjuk, s míg főképp a kormány pozitíve nem nyilatkozott, s, mi bizonyosan történni fog, Deákot nem hajtotta ismét az oppozícióba: szorosan az utolsó országgyűlés fölírásaihoz tartva magamat, ott, hol Deák jelen taktikája azoktól eltér, ki kell kerülnöm a vitatkozást, ha csak nem akarom, hogy az egész ókonzervatív

had s azok, kik igen kényelmesnek tartják, hogy Deák firmája alatt hivatalba léphetnek, tátott torokkal hirdessék, hogy a szakadást a fölirati pártban Eötvös idézte elő, s hogy ha e párt többségben nincs, csak én okoztam fellépésem által. „Ich kenne meine Pappenheimer." De nem félek tőlök, éppen mert ismerem őket. Ez az ok, amiért lapom kevésbé oppozícionális, mint azt magam is kívánnám, s amiért a megyei kérdéshez is csak glaszékesztyűvel nyúltam; azonban más úton ugyanazon célhoz jutunk. Azáltal, hogy a konstitucionális kérdésben, habár a leglojálisabb frázisokkal, határozottan lépek föl, s mindig visszatérve a német kérdésre, a dualizmusnak szükségét hirdetem, s azáltal, hogy egymás után fölvéve az egyes kérdéseket, azokat elveink értelmében tárgyalom. S itt újra örömömet fejezhetem ki, hogy, ami már annyiszor történt, nézeteinkben találkozunk. Egészen úgy ítélek a közhangulatról, mint te. Embereink a miniszteriális felelősséget nagy zajjal éltetik, de annak lényegéről nincs fogalmuk; ellenben még nagyobb lelkesedéssel ragaszkodnak a megyei rendszerhez, mint melyet ezen institúció érdemel, mely a selfgovernementnek lényeges, de mégis csak egy részét valósítja meg. Már miután a felelősség, ha az nem úgy, mint Angliában, hanem a francia rendszer szerint alkalmaztatik, csakugyan igen gyönge biztosítékot képez, s miután bölcseink - ignorálva Angliát, Belgiumot, a Svájcot és Amerikát - tátott torokkal hirdetik, hogy a kormány felelőssége a helyhatósági autonómiával össze nem fér: kétségtelen, hogy ha a jövő országgyűlésen e két érdek - a felelősség elve és megyei rendszerünk - ellentétbe állíttatnak, a többség inkább a felelősségről, mint a megyéről mondana le. Míg törvényhozásunk nagy része régi táblabírákból és olyanokból áll, kik megyei hivatalok után vágyódnak, ez a dolgok természetében fekszik, s e részben a határozati és fölirati emberek között nincs különbség. S ez az, mire Mailáth et socii, ideértve Belcredit is, reményeiket építik. Ismerem a jelen kormánynak terveit, és az ellenszenv, mely ellene Bécsben és a tartományokban nyilatkozik, onnan ered, mert azok ismertetnek mások által is. Bécsben egy bizonyos számú udvari kancellária: „Ungarische, Böhmische, Galizische, Oesterreichische Hof-Kanzlei." A tartományokban lokális kormányok, melyek azok alatt állnak. Megyei szerkezet, de olyan, melynek fő célja az, hogy az adminisztráció olcsóbb legyen, s melynek alapvonalait a főispánoknak kiadott utasításban látjuk. Országgyűlések az egyes országok beldolgaira, a közösökre egy neme a Reichsratnak, mely nem a dualizmus alapján a két birodalom részének küldötteiből, hanem az egyes tartományok követeiből alakíttatnék, s a lehetőségig kevés tagból állva, a lehetőségig kevés alkotmányos jogokat gyakorolna. Ez azon ideál, mely után törekszünk? Ha valaki kormányunkat avval vádolja, hogy Magyarország beolvasztásán dolgozik, igazságtalan. Ők nem a beolvasztást, hanem szabadságunk korlátolását kívánják, s amennyiben ez a divide által könnyebben elérhető, ha lehet, még több egymástól független, sőt ellenséges részekre osztanák föl a birodalmat. S így a jelen pillanatban különállásunkat is, de főleg szabadságunkat és alkotmányosságunkat kell védenünk. A kormánynak ezen pozíciója bizonyos tekintetben könnyíti állásunkat, mert köztünk és a Lajtán túli alkotmányos párt között érdekközösséget idéz elő, melyet nekik, ha nem is egyszerre, de lassankint meg fogok magyarázni. De más tekintetben ezen pozíció veszélyes reánk, mert aki nálunk a függetlenséget és különállást használja cégül, bizonyosan pártolókra talál. Nagy azoknak száma az országban, kik mindenekfölött csak a zsinóros magyar nadrághoz ragaszkodnak, s ha huszárok maradhatunk, nem bánják, akár mint Leibhuszárok váltjuk a fenséges uralkodóház tányérjait, akár mint hősök küzdjünk a szabadság csatájában. Akárhányan örülnek, ha csak a németet szidhatják és üthetik, akár a szabadság, akár az abszolutizmus érdekében tölthetik rajtuk kedvüket, s ha ezeknek még azt mondhatják, hogy a megyei rendszer a miniszteriális formával össze nem fér, s hogy 1848-ban nemzetiségünk garanciájáról mondtunk le, midőn más európai nemzeteknek alkotmányos elveit elfogadtuk: lesz akárhány, ki egy magyar kancellár és magyar tárnokban alkotmányosságunk non plus ultráját látja, s annál inkább éljenez a koronációnál, mentől tökéletesebben hasonlítana ez ahhoz, midőn megesküsznek az alkotmányra, hogy meg ne

tartsák. Ezen veszély az, melytől tartanunk kell, s ez az ok, amiért minden erőmet összeszedve azon dolgozom, hogy a felelősség elvét az embereknek ismét eszükbe hozzam s megmutassam, hogy enélkül egész alkotmányosságunk mit sem ér, bebizonyítva egyszersmind, hogy a miniszteriális rendszer következtében ugyan régi megyei szerkezetünkben bizonyos módosítások elkerülhetetlenek, hogy azonban azt, ami benne lényeges, a szabad önkormányzást, nemcsak megtarthatjuk, sőt nagyobb kiterjedésben bírhatjuk, mint ennekelőtte. Ma jött ki ezen irányban második cikkem, s ha Isten éltet és egészséget ad, oly tisztába hozom e kérdést, mint a nemzetiségit, melyről most, miután könyvem hatásáról az ország különböző vidékein és nemzetiségeinél biztos híreim vannak, tudom, hogy úgy fog megoldatni, mint én felállítottam. A közigazgatási kérdés egyike a legnehezebbeknek, főképp nálunk, hol azoknak nagy része, kik politikáról szólnak, e tudománynak még első elemeit sem ismeri. Nehéz úgy szólni, hogy mindenki megértsen, s cikkeim mégis szerfölött unalmasak ne legyenek. De 25 évig foglalkoztam e tárggyal, s összeszedem minden erőmet. Ha e kérdést tisztába hozom, szolgálatot teszek a hazának, habár az utolsó volna is, mire 50 éven túl mindig gondolni kell. Hogy azonban boldoguljak, támaszra van szükségem, s ha itt-ott tévednék, hű barátok tanácsára. Az Idők Tanúja már megtámadott, a Hírnök követi, s biztos lehetek benne, hogy nemsokára az egész tisztes falka talpamon követ. Tudják, hogy az egész szabadság kérdése az adminisztráció szervezésétől függ, s azért bizonyosan nem fognak semmit elmulasztani, hogy utamat állják. De mottóm szerint - „Viel Feind, viel Ehr" - szinte örülök a küzdelemnek, csak tudjam, hogy, ha kell, magam nem maradok, s ebben főképp reád számolok. Meggyőződésem az, hogy a mohácsi vész óta talán nem volt pillanat, mely hazánk sorsára elhatározóbb befolyást gyakorolt, mint a mostani. S innen van, hogy csaknem nevetséges tevékenységet fejtek ki. Ha látnád, mennyit dolgozom, hány cikket és levelet írok, s mily fáradsággal nézem végig régi jegyzeteimet az egyes kérdésekről, mosolyognál. De érzem, hogy fordulóponton állunk, s habár néha betegnek találom magamat, fel akarom használni egész erőmet, az utolsó cseppig kifacsarva mindent, mi bennem van, hogy ha majd a citromot nemsokára elvetik, ne legyen kár érte. Segítségtek nélkül azonban minden fáradozásom hasztalan. Nézeteidet a közös ügyek tárgyalásáról ne közöld senkivel, hanem formulázd azokat írásban. Megkísérlem én is, s ha találkozunk Terebesen vagy máshol, előbb tisztába hozzuk e tárgyat magunk között, s hogy mikor és mily módon lépj föl az inditvánnyal. De nem bámulsz-e roppant ildomosságomon? Még politikus sakkista lesz belőlem. Hiában, vénülünk. Meglásd, ha még egypár évig élek, nem megyek soha többé egyenes úton, vagy legalább nem járok többé egyenesen. Mit használ, ha meghajolni nem akartam, végre is meghajlít az idő. [...]

219. FALK MIKSÁNAK

(1865. szeptember 13.)
Pest 13/9 865.

Tisztelt barátom!

Levele az Alföldön talált, hol körülbelül 10 napot töltöttem. Ez oka, hogy csak ma válaszolok, miután Szalay históriájára nézve Laufferrel szerződésem lévén, ön kívánatának teljesítése nem magamtól függött. Lauffer nem ellenzi a dolgot azon feltétel alatt, ha ön a kéziratot átnézi, s amennyiben szükséges, javítja, mert enélkül nem sok bizodalmunk van a tanácsosokhoz. - Mindezt ön levelének értelmében megígértem, s így ezen dolog rendben volna. Lauffer még ma ír a Sommer-féle nyomdába. Tegye magát avval érintkezésbe, mert még ez idén kívánja legalább az 1-ső kötetet kiadni; s minthogy a honoráriumot minden füzet után kegyednek küldöm fel, a siettetés, valamint a Szalay árváknak, úgy önnek is érdekében fekszik. Serkentse

a tanácsnok urat, hogy fordítását folytassa; mert ha belehalna, vagy később felhagyna vele, önhöz tartom magamat, s csak azon feltétel alatt fogadom s fogadhatom el az egészt, hogy önt kezesnek tekintem. - S így átestünk az első dolgon. Ami Balázs lapját illeti, járjon el egészen bélátása szerént. Nagyon helyeslem, hogy magának a politikát egészen kikötötte. A naivitásig vitt szemtelenség, mellyel ezen úriember elmondja, hogy ő természetesen Deák pártjához tartozik, mert amellett legtöbb előfizetőre számolhat, eléggé karakterizálja az embert. - Nagyon sajnálom, hogy több időm nincs; mert én egy hosszú prédikációra készültem menthetetlen hallgatásáért. Megvallom, hogy ön a Hetilap olvasóival jobban bánik, s hogy mint azoknak képviselője, csak dicséretet mondhatok, de néha a szerkesztőnek is dukál valami Etwas a partu mint Bécsben mondják. Fájdalom, nem mehetek fel, s így nem beszélhetünk (másképp rólam is elmondanák, mint most Keményről, hogy a szerződésért volt fenn, melyet mint szerkesztő a kormánnyal kötött), de éppen azért szükséges, hogy néha egy bizodalmas levéllel kártalanítson. - Amit helyzetemről ír, az minden más viszonyok alatt így lenne, csak nálunk nem az, mert D[eák] és egész eljárása unicum.

Miután Deákot s Eötvöst mint Castor s Polluxot mindég együtt nevezték, s miután az első semmi kérdésre nézve nem mondja el nézetét, legalább alteregójának nem; mert az alteregó, ki ezen rejtélyességet a politikában igen érdekesnek találja, de az országra nézve károsnak, nem ismervén sziámi bruderkájának nézeteit, végre saját meggyőződését kéntelen kimondani minden egyes kérdésre nézve. Országgyűlésig nem lesz egy tárgy, melyről véleményemet szabatosan s határozottan nem mondtam el, s ennek csak két következése leend: D[eák] vagy ellenem nyilatkozik, s akkor ő válik el tőlem, mit rezignációval el fogok viselni; vagy elfogadja az egyes tételeket úgy formulázva, mint én azokat formulázom, s akkor barátságunk csak még biztosabb lesz. Én az utolsót tartom valószínűbbnek, s akkor bizonyosan én leszek az első tömjénezői között. Szívemen fekszik, hogy eszméimet vigyem keresztül. Ha az én eszméimért őt éljenzik - míg pacsirták lesznek a világon s fülemilék, a kortesek szavát nem irigylem senkitől.

Híve
Eötvös

220. gr. ANDRÁSSY GYULÁNAK

(Töredék)

(1865. szeptember 18.)

[...] Általában véve biztos lehetsz benne, hogy ellenzéki állásomat, amennyire ez a Deák által elfoglalt pozíció mellett lehetséges, mindig tisztán fogom markírozni. [...]

221. FALK MIKSÁNAK

(1865. október 1.)
Svábhegy 1/10 865.

Tisztelt barátom!

Éppen most jövök a Lövöldéből, hol választóimhoz egy óránál tovább tartó beszédet mondtam. Fáradt vagyok, magyarosan mondva, mint a kutya, s azáltal, hogy mégis írok s ma vett levelére azonnal válaszolok, reménylem, jó példaként fog szolgálni Önnek is, s arra fogja

bírni, hogy valamivel többször írjon. - A manifesztumnak mindenesetre azon igen csodálatos hatása volt, hogy míg egy rész in dulci jubilo zajong, addig éppen azok, kik máskor optimisták, mint sógorom, vagy legalább erre hajlanak, mint Ön, elbúsulnak. Nézetem szerint a két felfogás egyiránt tévesztett. Hogy azok közül, kik a most történteknél közreműködtek, többen a manifesztumot csak első lépésnek tekintik, mely az abszolutizmushoz vezet: ez kétségtelen, s bizonyosan még többen ezáltal a föderalizmus felé törekszenek; de a végeredmény mindenesetre tőlünk s még sokkal inkább azoktól függ, kik magokat a Lajtán túl alkotmányosoknak mondják. Én részemről előrelátva a dolgoknak ezen fejlődését, elkövettem mindent, hogy a német konstitucionális párttal megegyezve, a föderalizmus felkerülésének elejét vegyem. Annyira mentem ebben, hogy még Schmerlinggel is értekeztem a birodalomnak a dualizmus alapján alkotmányos organizációja iránt. - Nézeteim ismeretesek Bécsben, hisz maga a N[eue]. F[reie]. Presse hivatkozott azon, egyik levelezője [előtt] kimondott nézetemre, hogy a birodalom közös ügyeinek rendezése a két törvényhozás által történjék, s annál a magyar országgyűlés s az engerer Reichsrat két egymásnak koordinált faktornak tekintessék. Az eredmény az volt, hogy míg itt népszerűségemet vesztettem, a bécsiek szépen kigúnyoltak, s hogy éppen ezért eszméim mellett akkor, mikor azok bizonyosan akceptábilisabbak voltak, mint most, pártot nem alakíthattam. Ugyanaz történt azon cikkeimmel, melyek lapomban jöttek ki, s melyekről a bécsi lapok körülbelül úgy szóltak, mintha egy kancellista írta volna. Mindezt nem azért írom, mintha ezen procedúra eljárásomra a legkisebb befolyást fogná gyakorolni. Holnap estve olvasni fogja beszédemet, s ebből megláthatja, hogy a németek, még az osztrák-németek iránt is éppoly méltányossággal szólok, mint mindég, de írom azért, hogy eszébe juttassam, s Ön másokat figyelmeztessen, miként ha azon eszmék, melyeket most az autonómiáról elfogadtak, nálunk nem állnak sokaknak programján, azt nem mi okoztuk, hanem azok, kik ezen eszméket, mint minden méltányos kiegyenlítést, perhorreszkáltak, kik, midőn reánk az ostromállapot mondatott ki, tapsoltak, s mint az inas, ha új bérruhát kap, az alkotmányosság köntösében csak előbbi szolgai szerepöket folytatták.

És ha - amit egyébiránt nem hiszek - a manifesztum az abszolutizmushoz vezetne (akár egyenesen, akár egy kis kerülettel a föderalizmus által), ennek ismét Lajtán túli konstitucionális uraink lesznek fő támaszai. Hisz az abszolutizmusnak több szolgára van szüksége, s ezért nem bámulom, hogy az ott annyi hívekre talál, még akkor is, ha Kuranda úr nagyreményű 4 fiát csakugyan a külföldre küldi, s így az osztrák birodalmat hatalmas támoszlopaitól fosztja meg. - Ha a Lajtán túli alkotmányos párt nemcsak néhány emberből áll, mint Kaiserfeld, Rechbauer stb., hanem ha az valóságos párt, csak tőle függ, hogy az abszolutizmust lehetetlenné tegye. Állítsa fel tisztán az alkotmányos dualizmus elveit, s jótállok, hogy a föderalizmusnak nyakára hágunk, de szükség, hogy azt nyíltan s világosan tegye. Egyes általános frázisok nem elégítenek ki senkit, s a tapasztalás, melyet én német-baráti érzelmeimmel tettem, nem buzdít senkit a követésre. - Én, ki egész életemen át magam álltam s ki minoritásban szinte jobban érzem magamat, meggyőződésemért eltűröm még az impertinens leereszkedést is, mellyel irányomban viseltetnek, de jó szándékaim nem biztosítják még konstitucionalizmusunkat. - Csalódik Ön, ha azt hiszi, hogy politikai nézeteit nem osztom. Utolsó cikkelyében bátor voltam valamit törleni, de csak azért, mert féltem, hogy az a bécsiekre rossz hatást tehetne; egyébiránt teljesen osztom nézetét arra nézve, hogy az alkotmány szimpla felfüggesztése ellen szót kellett volna emelnünk. S én tettem is volna, sőt meg is írtam a cikket, de nem adtam ki, mert miután többször kimondám, hogy a két faktornak, melynek viszonyainkat rendezni kell, az engerer Reichsratot s magyar országgyűlést tekintem, s miután ezen eszme Bécsben akkor nem kellett senkinek, s tudom, hogy Deák is belsőképp ellene van, őrültség lett volna ezt magam ellen zúdítani, s a cseheket s lengyeleket is, azért, hogy senki se csatlakozzék hozzám. - Ma elmondott beszédemben elég világosan elmondtam nézeteimet e kérdésről. Én tulajdonképp erről akartam írni, de csak most jutok hozzá, midőn az időből jóformán kifogytam. Ante

omnia írja meg véleményét. De másodszor - ha hatalmában áll - legyen azon, hogy a bécsi lapok ne nagyon dicsérjenek. Ha a Freie Presse, sőt az Ost D[eutsche] Post gáncsoskodik, hasznomra van. Mert úgyis sok van e beszédben, mi az itteni gyomroknak emészthetetlennek látszik, s ha ezt a Freie Presse és Österreichische még édességével borítgatja be, a falat még émelygősebbé válik. - Hogy - ha birodalmunk fennáll - az általam kimondott elveknek jövője lesz, azt tudom, s el vagyok határozva mindent tenni mellettek, habár előre látom, hogy úgy járok vele, mint a miniszteriális rendszerrel, melyet Szalayval felállítottam, s melyért Kossuth és Deák éljeneztetett, de éppen, hogy eszméim mellett valamit tehessek, szükséges, hogy népszerűségemet menazsírozzam, s ennek bécsi dicséretek igen árthatnának. - De vacsorához hínak, s valóban oly fáradt vagyok, hogy alig tudom, mit írok, azért elég mára.

Idezárok 100 frtot szept. s októberre.

Laufferrel a dolgot még holnap rendbe hozom. Várom levelét, mentül elébb, annál jobb; s írja meg őszintén, mit mondanak a bécsiek beszédemhez. Megszoktam a schimpfelést, s azért ne zsenírozza magát, ha csupa gáncsokat ír is. Tisztelve nejét

őszinte barátja
Eötvös

222. JÓKAI MÓRNAK

(1865. október 5.)
5/10

E percben olvasom az Ost [deutsche]. P[ost]. cikkének kivonatát, melyet a Hon közöl, s a hozzá írt megjegyzést, hogy a Hon beszédemet csak az Ost [deutsche]. P[ost]. kivonataiból fordíthatta vissza.

Bármily hevesen folyjon a politikai vitatkozás, nézetem szerint joggal kívánhatjuk még legkeserűebb elleneinktől is, hogy irányunkban lojális fegyverekkel éljenek, s oly ember, ki hazáját harminc évnél tovább a közélet és irodalom mezején - talán gyengén, de tehetsége szerént szolgálta, elvárhatná bármily szerkesztőtől, hogy midőn egy külföldi lap cikkét lefordítja, melyben szavai ferdén adatnak elé; egyszersmind beszédjét legalább kivonatban vagy az idegen lap hamis állításainak rektifikációját közölje. - Azonban morális kötelességeiről mindenki csak maga ítélhet, s nem feladásom, hogy a Hon szerkesztőségét ezekre intsem. Csak azért írom e sorokat, hogy fájdalmamat fejezzem ki, mert azon baráti viszonyt, melyben hozzád álltam, felbontottnak tekintem, s hogy ezutánra mindazon tekintetektől felmentselek, melyekről a politikai diszkusszió mezején némelyek soha nem feledkeznek meg, de melyeket sérteni bizonyosan Neked is kellemetlen volt oly ember irányában, kit barátodnak neveztél s kit eddig joggal annak tarthatál.

B. Eötvös J.

223. FALK MIKSÁNAK

(1865. október 6.)
Svábhegy 6/10 865

Tisztelt barátom!

Éppen a Wanderer cikkét olvastam el, midőn Ön levele kezembe jött. Hogy a cikk jólesett, s hogy azt olvasva, nemcsak szerzőjét, de azt is megismerém, hogy az nem hideg dicséret, hanem baráti nyilatkozat, csaknem felesleges mondanom, s azért nem is tudom, mi kifogásom lehetne ellene. Talán túlbecsül, s ez úgy is van törekvéseim rezultátumára nézve, de nem, ami szándékaimat illeti. Elől akartam járni, arra, hol az igazságot találni reméltem, s öntudattal lemondottam a tapsról és elismerésről, ámbár az jólesett volna; s így elmondhatom, hogy nem értem el annyit, mint Ön felteszi, s nem használtam oly sokat, de legalább ez után törekedtem, s ki mindég valami magas után nyúl, az, ha apró legény is, legalább annyira emelkedik, amennyire természete szerént lehetséges. - Mi jövőmet illeti, azt hiszem, Ön a barátság optimizmusával nézi azt; bennem fekszik-e a hiba, vagy másokban, nem tudom, de annyi bizonyos, nincs semmi talentumom a népszerűséghez. Tudva nem ártottam életemben senkinek, s mégis akárhányan hivatásuknak tartják, hogy nekem ártsanak. Most is, mit előreláttam, megtörtént. A Hon lefordítva az Ost D[eutsche] Post cikkét, a legmalíciózusabb módon közli azt, s éppen azért ismétlem kérésemet, vigyázzon a centralista lapokra, hogy a kis popularitást, mellyel még bírok, ne rontsák meg. Magamért föl se venném, mert oda jutottam, hogy nem egy fülemüle, de egy pacsirta énekén inkább gyönyörködöm, mint 500 embertorok éljenzésén; de érzem magamban, hogy bizonyos dolgok keresztülvitelére másoknál képesebb vagyok, s ehhez a popularitásnak egy bizonyos fokára szükségem van. Oly cikkek, mint a N[eue]. F[reie]. Presse-é, nem árthatnak, de ennél is „a kéz Ézsaué, de a hang Jákobé volt"; kiéreztem, ki inspirálta.

Mi jelen helyzetemet - azaz politikai helyzetemet - illeti, az úgy jellemezhető, hogy D[eák] ugyan most is egy bizonyos féltékenységet árul el irányomban (tudja isten, miért), de egyébiránt minden pontban józanul szól. Egyes s éppen a legfontosabb kérdésekre nézve ugyanazokat mondá nekem, mint saját nézeteit, miket múlt ősszel én beszéltem neki, s mik akkor ínyére nem valának. Én erősen meg vagyok győződve, hogy az ügynek fontos szolgálatot fog tenni. Érzi a pillanat fontosságát, tudja, hogy viszonyaink kiegyenlítését kívüle senki sem bírja keresztülvinni, s így ő fogja tenni ezt s evvel bevégezni politikai pályáját. Két hosszú beszélgetés után meg vagyok győződve arról, hogy benne a nagy ambíció feltámadt, s mióta ezt tudom, nyugodt vagyok. A feladás tehát: támogatni őt, saját eszméimet lassanként belécsepegtetni s általa, preparálva s felerésztve hozni a publikum elébe. Kellemetlen szerep, gondolja Ön, s eszembe jut, mit minap egyszer írt, mennyire nehéz, hogy az egyik Radetzky legyen, a másik Benedek maradjon. Higgye el, én is másképp szeretném, mert a Radetzky a rendeket s a Benedek csak a sebeket kapja, de ki tehet róla, hogy a nagy szereposztó nekem éppen a hálátlant szánta; de ha valamit tenni akarok, el kell fogadnom, s az ember azt is megszokja, főképp ha eszébe jut. hogy az bizonyosan már másoknak is jutott, s a história nagy emberei mellett talán igen sokszor egy kis ember állt, kit senki nem nevez, s ki hazája kifejlődésére talán éppoly befolyást gyakorolt, mint e pillanatban én. Ha országgyűlés előtt (talán az Akadémia megnyitásához) eljöhetne, véghetetlenül szeretném, hogy mindenről szólhassunk.

Ungárral, kiről minap írt, soha nem szóltam a lapról, sem másról, hacsak nem az az Ungár, ki egyszer Afrikában utazott, s 7 vagy 8 esztendő előtt meglátogatott.

Laufferrel holnap ismét szólok s pedig mennydörögve.

Prenumeranten kommen langsam, aber sie kommen!

Mily ember Heller, a Neues Fremdenblatt redaktora? Volt is nálam, írt is.

Ég áldja meg Önt. A napokban többet. Tisztelve nejét,

híve
Eötvös

224. FALK MIKSÁNAK

(1865. október 24.)
Pest 24/10 865

Tisztelt barátom!

Most veszem észre, hogy e levél első szava nem igaz, mert nem Pestről, hanem a Svábhegyről írok; azonban annál igazabb, hogy rég nem vettem levelét, s hogy, mert a hiba bennem fekszik, azért írok, hogy levelezésünk mentői elébb ismét folyamba jöjjön. Ön azóta az egész birodalommal kapott össze, s nem csak a koruna cseszkát, de a teutonok hadját uszítá magára. Az első természetes helyzetünk, de a másikat sajnálom, s őszintén megvallva, szeretném, ha Ön a sógorokat kissé megcirógatná. Kemény azt természetesen nem teheti, mert nem léphet ellenkezésbe Önnel, de maga néhány finom tournurerel ismét mindent a jó kerékvágásba hozhat. Igaz, sok önuralomra van szükség, hogy a bécsi lapoknál türelmünket ne veszítsük. A N[eue]. F[reie]. Presse s főképp az Ost D[eutsche] Post engem is kihoz sodromból, és sokszor egy kis káromkodással könnyítek szívemen, midőn szemtelenségeit olvasom; de el kell tűrnünk mindent, mert a birodalom viszonyainak békés kiegyenlítése konstitúcionális úton csak úgy lehetséges, ha a magyar s német elem kezet fognak. Ha öszvevesztünk, az abszolutizmus s a szlávok győzelme biztos, s én meg vagyok győződve, hogy a német zsurnalizmusnak egy része teljes öntudattal dolgozik e cél felé. - Általján véve, ha időszaki sajtónk működését látom, s meggondolom a hatást, melyet néha a legértelmetlenebb vagy legerkölcstelenebb firkászok előidéznek, csaknem kételkedni kezdek a sajtószabadság hasznain. Ez természetesen köztünk marad, de annyi bizonyos, hogy ha a sajtószabadságnak eredményét csak Ausztria után kellene megítélnünk, a többség másképp ítélne ezen institúcióról. Ennyi rosszakaratot s kajánságot látva, sokszor elundorodom. De, mint mondám, el kell tűrnünk s el fogjuk tűrni, s kérem Önt is, kerüljön minden keserű szót, legalább ne mondja senki, hogy a súrlódásokra mi adtunk alkalmat. - Eddig a Correspondez-Bureau embere nem volt nálam. Én is azonnal Gregussra gondoltam, s azt hiszem, el fogná vállalni. Mindenesetre jó korreszpondenst fogok szerezni az intézetnek, s gondoskodni fogok, hogy jól legyen értesítve, mi a jövő országgyűlésnél még fontosabb, minthogy a fő ügyek nagyrészt komité-ülésekben fognak tárgyaltatni. Az eredményre nézve, azaz az országgyűlés eredményére nézve Kemény pesszimista, mint mindég, Csengery is, de én reménnyel nézek a jövőbe, s ha nem csalódom, Deák is, ámbár mást mond. Hogy néhány küzdelmeken fogunk keresztülmenni, az kétségtelen, s nekem úgy látszik, nem a határozatiak, hanem a kormány ellen. Én legalább azon alkotmányos institúciókat s a ragaszkodást a 48-iki törvényekhez nem tudom őszintéknek hinni. - Mit mond Ön ahhoz, hogy csaknem minden megyébe 3-4 mágnás ajánlkozik követnek? Nem bámulta-e, hogy lordjaink magok vetik meg a lordok házát; alig képzelhetnék erősebb izgatási eszközt a főrendi tábla ellen. - Három hete, hogy csaknem mindég rosszul

érzem magamat, s csak most akarok hozzáfogni Szalay beszédjéhez; bár oly jól tudnám megírni, mint Ön esszéjét, melyet ma harmadszor végeztem el.

Ég áldja meg,

híve
Eötvös

225. CHARLES DE MONTALEMBERT GRÓFNAK

(Fordítás németből)

(1865. november 5.)
Pest 5/11 865

Tisztelt Gróf!

Remélem, hogy szerencsésen visszaérkezett spanyolországi útjáról, és otthon megtalálta könyvem négy példányát. Brockhaust azzal bíztam meg, hogy sürgősen kézbesítse őket Önnek. Ki sem tudom fejezni, milyen hálás vagyok az Ön fáradságáért, amelyet művem lefordíttatása érdekében fejt ki. Minthogy a könyvnek egy nagy része Franciaország politikai viszonyaival foglalkozik, minden ítélet, amely onnan jön, kétszeresen fontos számomra. Amennyiben a lefordíttatást elősegíti az, ha gyakran emlegetnek engem, úgy ebben nem lesz hiány. A bécsi zsurnalisztika többet foglalkozik velem, mint amennyi kedvemre van, ahogyan általában ez a folytonos hajsza és sürgés-forgás igen terhes egy olyan ember számára, aki voltaképpen csak gyermekei körében és könyvei között érzi jól magát. Nyugalomra vágyódom, és mégsem szeretném mindazt a vesződséget, ami rám nehezül, nélkülözni, minthogy szilárd reménységgel tekintek a jövő elé. - Az a fejlődési szakasz, amelybe a szeptember 20-i manifesztummal az egész monarchia belépett, kétségkívül fölöttébb érdekes. - Voltaképpen egy alkotmányozó nemzetgyűlés az, aminek eléje nézünk, azzal az egyedüli különbséggel, hogy (amennyire tudom) még egyetlen Constituante sem működött olyan körülmények között, amelyekben a királyi hatalom teljes erejét megőrizte és az őt megillető befolyást érvényesítette volna, és a mi viszonyaink között ez az, ami előnyös. Ha az összes viszonyok teljes átalakítása, amelynek egyúttal tartósan fenn kell maradnia, egyáltalán lehetséges, úgy erről csak olyan viszonyok között lehet szó, amilyenek között mi próbálkozunk vele. Hogy sikerül-e, az Isten kezében van. Remélem, hogy pontosan kapja a Lloydot; ebből Ön, aki viszonyainkat részben saját szemével ismerte meg - akárcsak a tevékenykedő egyéniségek nagy részét -, világos képet nyer majd az események menetéről. Hogy mi, akik családatyák vagyunk, ne legyünk túlságosan generózusak egymás irányában, talán az lenne a legjobb, ha Ön a „Correspondant”-t küldené nekem. Azt hiszem, az ára nagyjából azonos lesz a Lloydéval.

Ha ismerősei közül valakit az események érdekessége elvezet hozzánk, vagy azok közül a lapok közül, amelyek iránt Ön érdeklődik, az egyik levelezőt küld Pestre, kérem, utasítsa őt hozzám. Igyekezni fogok a kezére járni.

Híve
B. Eötvös

226. ARANY JÁNOSNAK

(1865. november 28.)
Szt-Tornyán 28/11

Tisztelt barátom!

Kérlek, légy oly jó s adjál öcsémnek 10 karzati jegyet. 4 családomnak való, a többieket már régen olyanoknak ígértem, kik úgyis a nagyobb aláírók közé tartozván, legalább ha általam elégíttetnek ki, nálad nem alkalmatlankodnak. Teljes csendben élek, s itt a pusztán külső lárma nem zavar, de mégsem tudok írni. Nem tudom, mi lesz belőlünk. Ég áldjon meg. 5-én estve Pesten leszek.

Híved
Eötvös

227. FALK MIKSÁNAK

(1865. december 3.)
Szt-Tornya 3/12

Kedves barátom!

Talán nem is ismeri többé írásomat, oly soká nem írtunk egymásnak, azonban ha nem csalódom der Königelhans hat angefangen, oder eigentlich aufgehört. Most is levelem csak citatoria, hogy az Akadémia megnyitásához jöjjön el. Én semmiesetre nem mehetek fel Bécsbe, s az országgyűlés előtt szükséges beszédem volna Önnel. Szóval bizonyos dolgok iránt egy óra alatt többet tudhatok meg, mint tíz levél által, és tisztába kell lennünk a bécsi állapotok iránt, hogy hibákat ne kövessünk el. -

Én 8 napot most itt a pusztán töltöttem és Szalay emlékbeszédjét készítettem el. Soha nem írtam semmit nehezebben, s mert csak most végeztem el, nem ítélhetek a sikerről, de egyet hiszek, hogy Szalay megelégedne vele, mert nincs benne egy szó, melyet legnagyobb ellensége túlzásnak mondhatna. Reménylem, nemsokára látjuk egymást.

Híve
Eötvös

228. CHARLES DE MONTALEMBERT GRÓFNAK

(Fordítás németből)

(1865. december 25.)
Pest 25/12 865

Tisztelt Gróf!

A mai napig lehetetlen volt e hó 4-ről kelt baráti levelére válaszolnom. Dessewffy kollégám betegsége az akadémiai palota megnyitásával kapcsolatos ügyek egész terhét énrám zúdította, és alig készültem el ezzel, akkor jött a császár, az országgyűlés megnyitása és mindaz, ami ezzel összefügg. Kihasználom ezt a rövid pihenőt, amelyet a karácsony biztosít számunkra. -

Először is az Ön kérdésére kell válaszolnom; közlöm tehát, hogy mind a városi lelkész, mind maga Deák katolikusok, és hogy általában a felekezeti szempont választásainkat igen kevéssé befolyásolta. Sem itt a fővárosban, sem máshol az országban nem voltak tekintettel erre; és a prímás elővigyázatlansága, aki pásztorlevelet bocsátott ki: hogy csak katolikusokat válasszanak meg, alig idézett elő más eredményt, mint azt, hogy néhány papot, akiknek egyébként sok esélyük volt, nem választottak meg. Ennél még jobban fogja Önt érdekelni az általános helyzet. - Ami engem illet, miután többször beszéltem a császárral és ismerem Deákkal folytatott beszélgetését, meg vagyok győződve jó szándékáról, éppúgy meg vagyok győződve arról, hogy végre belátták bonyodalmaink békés megoldásának szükségességét, és nem fér kétség az ország békés szándékaihoz sem, mégis félek, hogy még egyik részről sem látják tisztán azokat a feltételeket, amelyek mellett lehetséges a kiegyezés; enélkül pedig a legjobb szándékok is meddőek. - Amennyire a kormányon levő urak szándékait megítélhetem, úgy tűnik nekem, hogy ők beleegyeznek ugyan Magyarország különállásába, de csupán azért, mert így a közös ügyek intézése lehetetlenné válik, és így a legfontosabb döntések mind a koronára maradnak. Honfitársaim ezzel szemben in thesi beleegyeznek bizonyos ügyek közös voltába, miközben intézésükre olyan modus-t állítanak fel, amely gyakorlatilag hasznavehetetlen. És így a nézetek látszólagos egyezése ellenére még nagy nehézségeket kell majd leküzdenünk. Egyébként nagy politikai kérdéseknél a fő dolog a jóakarat, és ez - efelől bizonyos lehet - mindenkiben megvan. - A Lloydból meglehetősen világos képet formálhat majd tárgyalásainkról; én azonban, olyan gyakran, amennyire csak lehetőségem lesz rá, rövid kommentárral fogok szolgálni Önnek ehhez; - különösen klérusunk álláspontjáról, amire most, amikor püspökeink összegyűltek, van a legjobb alkalom.

Mára be kell fejeznem; csak egy kérdést még: még nyáron elküldtem Ráth könyvárus által Önnek a nemzetiségi kérdésről szóló brosúrámat és egy kötet „Gondolatok”-at; megkapta ezeket?

Ha netán levelező érkeznék ide valamelyik jobb francia laptól (amint a Times, a Daily News és más angol lapok küldtek ide ilyeneket), kérem, utasítsa őket hozzám, és a legjobb fogadtatásban lesz részük.

Az Ön igaz híve
Eötvös

229. FALK MIKSÁNAK

(1866. január 24.)
24/1 866.

Tisztelt barátom!

Ismét csak néhány sort írok, mert félnyolctól mostanig nem maradt egy szabad pillanatom, és egy fertály múlva a képviselőházba kell sietnem. Lauffer már újév előtt számolni akart velem, de miután Ön írta, hogy a pénzre szüksége nincs, akkor elhalasztottam, később elfelejtettem, s így csak a napokban jártam el kötelességemben. Az 1-ső kötet 22 ív (a magyar kiadásban, mely szerént szerződtünk), ebből a fordításért idezárva küldök 220 frtot, kérek nyugtát, hogy azt gyámi számadásomhoz csatolhassam, úgyszinte nagyon lekötelezne, ha Wögerertől egy Önhöz intézett előmutatható levelet küldene, melyből világos, hogy ő nemcsak a honoráriumra, de az ezutáni kiadásokra igényt nem formál. Szalay Ágoston, mint váltószéki elnök, roppant skrupulózus. Laufferrel még ma szólok a nyomtatás folytatása iránt, de arról biztossá tehetem, hogy a munkának félbeszakítása nem fekszik szándékában. - A Revue-re előre örülök, de még nem kaptam meg. Heckenast szándékáról még nem hallottam semmit. Annyi

biográfia jelent meg rólam, hogy e részben elfásultam, s nem bánom, ha eggyel több jön ki, bármi rossz legyen; azonban örültem volna, ha Ön írná, mert bizonyosan jó lenne, s így Ön absztinenciája, melyet barátsága okoz s az, hogy talán túl is becsül, mindenesetre Keménynek s magamnak kárával jár. - Az országgyűlés menetében nincs semmi, mi azoknak reményét gyengíthetné, kik arra reménnyel tekintettek, sőt teljes meggyőződésem, hogy ha az eredménytelen marad, ennek nem mi, hanem egyedül a bécsiek lesznek okai. Ég áldja meg Önt. Kérem, írjon, s ne várjon becsületes választ, míg az Adresszen túl nem vagyunk,

híve
Eötvös

230. FALK MIKSÁNAK

(1866. február 5.)
Pest 5/2 866

Kedves barátom!

Reménylem, eddig a lapokból is tudja már, hogy betegségemnek híre csak azon ügyetlenségek s hazugságok egyike, melyekkel a Debatte olvasóit tartja. Nem tartoztam soha az óriások közé, s így most sem tartom magamat a képviselőtestület legegészségesebb tagjának, azonban annyi bizonyos, hogy hónapok óta semmi nem történt rajtam, mi a közlött hírre alkalmat adhatott, s így az egész talán némelyeknek kívánata lehet, de bizonyosan nem való. Minap egyszer Ludasy volt nálam, és szokása szerént mindenféléket beszélt a jövő kormány alakításáról sat., mire én, hogy az unalmas komplimentírozásnak véget vessek, mondám, hogy részemről semmi vágyam a kormányzás után, mert öregnek érzem magamat, s ha egyszer a kérdések, melyek szőnyegen vannak, eldőltek, tudományos otiumba akarok vonulni. Ennyi igaz az egészből, s habár a részvétnek örülök, mely irányomban ez alkalommal nyilatkozik, s melyet a sok levél bizonyít, melyben egészségemről kérdezősködnek: megvallom, örömmel verném meg a Debatte egész szerkesztőségét, mely ennyi levélírásra kényszerít. Ég áldja meg Önt. Jövő héten az Adresszdebatte-nál, ha Isten segít, meg fogom mutatni már azért is a Debatte pártfogóinak, hogy nem oly egészen haltam meg, mint ők szeretnék,

híve
Eötvös

Itt jó német bonmot cirkulál.

Warum war Deák nicht zum Hofballe gerufen? - Adresse unbekannt.

231. FALK MIKSÁNAK

(1866. február 19.)
Pest 19/2 866.

Kedves barátom!

Végzetem, hogy csaknem minden levelemet bocsánatkéréssel kell kezdenem, de a legjobb szándék mellett mindig kifogyok időmből, s csúnya szokása az embereknek, hogy ilyenkor mindig a barátok ügye marad el, mert engedékenységükre számolunk. Soha inkább, mint most, nem voltam elfoglalva. Deák nem akarta, hogy diszkusszió legyen, s így egész tevé-

kenységemre és erélyemre volt szükségem, hogy azt előidézzem. Legjobb barátaim elhagytak, sőt nehezteltek, mert magamat a szólásról lebeszéltetni nem engedém. De végre keresztülvittem szándékomat, s nagy lépést tettem előre, nemcsak azért, mert praktice megmutattam, hogy végre én is keresztülvihetem akaratomat, de mert nagy előny, hogy a *hatalmi állás*, melynek megemlítése az adresszben kerültetett, sőt melyről szólni D[eák] által tilos volt, nemcsak általam emeltetett ki, de most a diszkussziónak egyik fő részét képezi. Ha egyszer a magyar törvényhozás a konstitúcionális érdekek ugyanazonosságáról győződik meg, s átlátja, hogy Ausztriának hatalmi állása saját jólétünk sine qua nonja: a kiegyenlítés - nem mondom: azonnal - de biztosan sikerülni fog, s ezt legalább a képviselőház többségénél elértem, egy beszéd által (?); bármi kérkedően hangzik, mégis úgy van, s pedig azért, mert a ház többsége már, mielőtt szóltam, erről meg volt győződve, és csak az kellett, hogy valaki bátorsággal bírjon és kimondja. (Mindezt természetesen csak ad amicas aures írom Ön orientációjára.) Beszédemet nem extemporizáltam, mert kevés van benne, mit elébb nem írtam volna fel, de azon formában, melyben elmondám, csak szólás között csináltam össze. Nagyon veszélyes terrénumon jártam, s így nem tudtam előre, mit s mennyit mondhatok, míg a beszéd hatását láttam. Mondja ezt, kérem, Grassnak is, ki tőlem a beszédet kérte, s kinek azt csak azért nem küldhettem fel, s nem is válaszolhatok, mert nincs időm.

A bécsi zsurnalizmus ez ízben úgy viselte magát, hogy megcsókolhatnám - azaz a feleségeiket, azon esetre, ha 40-en túl nincsenek. - Ha hiúbb lennék, oly ítéletek, hogy nézeteimet a világ minden részeiből szedegetem össze, rosszul esnének, s bosszankodnám a tréfákon, melyeket képviselőtársaim afelett csinálnak, hogy beszédem németeimnek, kiket annyira becsülök, mégsem tetszik - tegnap egész este a klubban avval mulattak, s egymás után felolvasták a bécsi lapok ítéletét; - de semmi sem emelheté beszédem hatását inkább, semmi nem bátoríthatta volna a többieket úgy, hogy e térre kövessenek, s ezért Isten áldja meg az Alte és Neue Presset és az Ost Deutschet velek együtt (a Wanderert nem olvasták rám, mert ez alkalmasint megelégszik). - Igen szeretném, ha jövő heti lapomban egy levelet írna a bécsi hangulatról, melyben kiemelné, hogy a népstimmung más, és szintén a konstitúcionális érdekek egységéről van meggyőződve: reflektálhat emellett beszédemre, csak természetesen ne dicsérjen nagyon, másképp nem adhatom. Sietek az ülésbe, s így csak röviden ismét bocsánatot kérek, hogy az idemellékelt 100 frtot ily későn küldöm, de elfelejtettem. Nem kissé veszedelmes-e oly feledékenység, mely már pénzküldésre is terjed? Denique vénülünk.

Nejét tisztelve

híve
Eötvös

232. FALK MIKSÁNAK

(1866. április 8.)
Pest 8/4 866.

Tisztelt barátom!

Mindég jólesik, ha valamely körbe lépünk, s az első, kivel találkozunk, régi ismerős, ki barátságosan kezet szorít, s így Ön telegramja, bár nem váratlan hírt hozott, kellemesen lepett meg. Mondjon érte Frankenburgnak is köszönetet. Mi magát az állást illeti, most, midőn az elnökséget egészen saját bélátásom szerént vihetem, meg fogom kísérteni, a létező erőkkel mit vihetek ki. Annyi bizonyos, hogy az állásnak egész fontosságát bélátom. Mindég az volt meggyőződésem, hogy nemzetünk jövője tisztán kultúrakérdés; azaz attól függ, vajon civilizáció

tekintetében a népeket, melyek között lakunk, mennyiben haladjuk túl, s itt a dolgok természeténél fogva az Akadémiát illetné az első szerep. De mit s mennyit fogok kivihetni, az más kérdés, és félek, itt is úgy járok, mint mindenben: hogy tisztábban látom másoknál, mit kellene tenni, de másoknál kevesebbet viszek ki. Kedélyem s elmém jó vagy rossz tulajdonai okozzák-e ezt, azt magam sem tudom, de a tény tagadhatatlan, s talán mert vénülök, s ilyenkor érzékenyebbé válunk, néha nagy levertséget érzek, mely nem megy annyira, hogy törekvéseimet megszakítsa (látni fogja, hogy például éppen most az Iparegyesülettel bajlódom, s leveleket s felszólításokat küldök szét többszáz intézethez s egyeshez), de végre fáradtnak érzem magamat, s miután éltemnek más jutalma úgysem lesz, vágyódom a nyugalom után. - Politikai körben a dolgok úgy állnak, mint közönségesen. Most sem kétkedem, hogy a dolgok jóra fognak fejlődni - mert azt a helyzet úgy hozza magával -, de lassan és nem is oly jóra, mint egy kevéssel több ésszel hatalmunkban állna. Ön levelei a Hetilapban a legjobban hatnak. A legfontosabb az, hogy köztünk s a Lajtán túli szabadelvűek között valaha egyetértés jöjjön létre, s erre bécsi levelei sokat tesznek. A jövőben jó lesz, ha Ön is azon befolyásra reflektál, melyet a német kérdés saját ügyeinkre szükségképp gyakorolni fog. Holnapi lapunkban e tárgyról szólok. - Nagyon jónak tartanám, ha egy, vagy ha lehet, több bécsi német lapban kiemeltetnék az, hogy az események nézeteimet igazolják, s hogy én voltam az első, ki már 861-ben, sőt elébb a német kérdés megoldásának szükségét előreláttam, s azon nézetből indultam ki, hogy az Osztrák birodalom belső alakításánál mindég azon viszony tekintetbe vételével kell haladnunk, melyet Ausztria Németországban elfoglal, s melyről lemondani nem lehet. Ennek felemlítése a bécsi lapokban erősítené helyzetemet itt; úgyis egész állásomat azon kis tekintélynek köszönöm, mellyel a külföld előtt bírok. Itt eltűrnek, mert látják, hogy a határon túl egy bizonyos fokig becsülnek, s nem igazolhatnák, ha éppen semmibe se vennének. Azonban valóságos állásomnak már lapom is mérlegéül szolgál, melynek előfizetői nem nevekednek. - Részint ezért s hogy a sok kellemetlenséget kerüljem, mely a lapnak vasárnapi szedésével jár, a lapot - ámbár az újesztendeig hétfőn fog megjelenni ezentúl is - már szombaton készítjük el, s azért kérem, küldje cikkét mindég úgy, hogy a pénteki postán nálunk legyen. Ha ideje van, azaz nem volna is, de egypár percet talál, írjon néha, valóságos jótéteményt tesz velem; ámbár reggeltől estig emberek között vagyok, nem képzeli, mennyire izolálva érzem magamat. - Ide mellékelve küldök 100 frt pro Marti et Aprili. Ég áldja meg Önt, mondja nejének tiszteletemet s ne felejtse őszinte barátját

Eötvös

233. FALK MIKSÁNAK

(1866. április 20.)
Pest 20/4 866.

Tisztelt barátom!

Minthogy april 7-én írtam és levelemmel 100 frtot küldtem, s amint hallom, a postán csak 14 napig reklamálhatni, kérem, tudósítson pár sorral, vajon levelemet megkapta-e? Mi itt élünk, amint tudunk, sok bajjal, főképp miután a horvát deputáció is itt van, s más terhes foglalatosságainkhoz még az is járul, hogy szeretetreméltóságban excelláljunk. Ég áldja meg Önt. Írjon, ha lehet, pár sornál többet is.

Híve
Eötvös

234. FALK MIKSÁNAK

(1866. június 17.)
17/6 866.

Kedves barátom!

Idemellékelve küldök 100 frt, s egyszersmind a szomorú jelentést, hogy a hetilap e hó végével megszűnik. Csak méltányos, hogy ily esetben az apa azoknak, kik meghalt gyermekének legnagyobb jótevői voltak, köszönetet mondjon, s azt teljesítem, midőn Önnek hálámat fejezem ki s pedig kétszeresen, mert tudom, hogy buzgó közreműködését főképp irántam érzett hajlamának köszönöm.

Az okok, melyekért a lapot megszüntetem:

1-ször. Mert nincs időm, hogy azt jól vezessem.

2-szor. Mert a jelen pillanatban hetilapnak nincs hatása.

3-szor. Mert máris 1700 frt vesztettem, s nem vagyok elég gazdag, hogy ezen időtöltést folytassam.

Egyébiránt a lapnak volt némi hatása is, és Bismarck legalább teljesíté azon jövendölését, hogy a nagy német kérdés küszöbén állunk, s végre a kérdés mikénti eldöntésétől függ egész jövőnk.

S most még egy kérést. Az, hogy Önhöz írásban intézem, leginkább bizonyítja bizodalmamat, de tudom, hogy ebben éppen oly helyesen cselekszem, s éppúgy nem csalódhatom, mint politikám kombinációiban.

Ön ismeri politikai pályámat. Egyik főbb kelleme abban állt, hogy miután egyes kérdéseket én iniciáltam, s mellettek éveken át küzdöttem erélyesen, végre elveim győztek, de másnak dicsőségére. Így jártam a városi kérdéssel, a parlamentáris kormánnyal, a nemzeti egyenjogúság kérdésével, egyszóval mindég. Tagadhatatlan, hogy a német kérdés megoldásának közeledését s azon öszveköttetést, melyben az a magyar kérdéssel áll, senki nem említette nálamnál elébb, s többször s határozottabban. Tulajdonképp ez volt 60-tól kezdve egész politikám sarkköve, s azon pont, melyből kiindulva, a dualizmusnak szükségét hirdetém. - Miután Ausztria harcának oka nem más, mint hogy állását Németországban ne veszítse el, és miután ennélfogva szükségképp a dualizmus eszméjéhez kell áttérnie, igen óhajtanám, ha az, mit e kérdésben tettem, feledékenységbe nem menne. Nem hiúságból óhajtom ezt, de azért, mert ha a közönség figyelmeztetik, hogy a kérdésben senki nálamnál helyesebben nem látott, ez erősíti állásomat, s én, ha lehetne, most kívánnék állást, hogy azt saját eszméim előmozdítására használjam fel. Nem tudom, megvan-e iratom: Die ungarische Frage aus dem Standpunkte der Einheit Deutschlands. Ha nincs, elküldöm a napokban, keresztkötés alatt. Igen szeretném, ha ezen iratról most a bécsi lapokban szólnának. Korszerű, s habár öt esztendő előtt írtam, minden, mit Ausztria állásáról Németországhoz s a porosz és osztrák viszonyról mondok, még maiglan illik. Ön befolyása által ezt talán eszközölheti, s nagy barátságot tesz nekem, s úgy hiszem, nagy szolgálatot az ügynek is, melyet most semmi nem segíthet inkább elé, mint azon meggyőződésnek terjesztése, hogy ki a birodalom dualisztikus alakítása ellen küzd, tulajdonképp Bismarck politikáját segíti elé. Ég áldja meg Önt. Várva válaszát - s bár hosszú legyen -

híve
Eötvös

235. CHARLES DE MONTALEMBERT GRÓFNAK

(Fordítás németből)

(1866. július 27.)
Pest 27/7 866

Tisztelt Gróf!

A levél, amelyet Ön hozzám intézni szíves volt, a legutóbbi nehéz időszak legnagyobb, mondhatnám egyetlen öröme volt. A hírek, amelyeket a lapok az Ön betegségéről hoztak, engem és mindazokat, akiknek a számára Ön köztünk való rövid tartózkodása során drága lett, nagyon nyugtalanították, és noha látjuk leveléből, hogy még nem jött rendbe, mégis megtudtuk, hogy már jobban van, és reménykedve nézünk közeli felépülése elé. Adja át leányának, aki a levelet leírta, legforróbb köszönetemet a jó hírért. - Annak oka, hogy miért nem válaszoltam azonnyomban, a viszonyokban rejlik, amelyek nálunk mindennémű postaforgalmat bizonytalanná tettek. A fegyverszünet remélnem engedi, hogy ezek a sorok, ha lassabban is, mint máskor, eljutnak az Ön kezébe. - Ön a jelenlegi viszonyokra vonatkozó nézeteimet kívánja megismerni. Ezek a viszonyok kevéssé örvendetesek. Az anyagi kár, amelyet a monarchia Velencének és talán más területeknek, amelyeket háborús jóvátétel fejében fognak követelni, az elvesztésével szenvedett, eléggé súlyos, és mindenképpen sokáig fog tartani, amíg helyre tudja hozni azt az ember-, pénz- és különösen tekintélyveszteséget, amelyet ebben a hadjáratban szenvedett, de mindez mégis semmi összehasonlítva a monarchián belül bekövetkezett erkölcsi vereséggel, amelynek tanúi vagyunk. Abban, aki látta azt a tökéletes közömbösséget, amellyel fegyvereink minden vereségét nem csupán Magyarországon, hanem az összes tartományokban, sőt magában Bécsben is fogadták, fel kell támadnia a kételynek: vajon képes lesz-e ez az állam ellenállni azoknak a roppant nehézségeknek, amelyekkel a béke után nyilvánvalóan szembekerül, és azoknak a veszélyeknek, amelyek valószínűleg előtte állnak?

A rendszer őszinte, teljes megváltoztatásával sokat el lehetne érni. A végső veszély pillanatában úgy is tűnt, hogy itt rászánták magukat erre, de ezzel a végveszéllyel együtt - amely most, úgy látszik, elmúlt - a jobb belátás is tovatűnt, és valószínűleg majd - csekély módosításokkal - a korábbi úton haladnak tovább, hogy rövidebb-hosszabb idő múlva oda érkezzenek el, ahova Franciaországban jutott a monarchia, és ahová el kell érkeznie minden olyan monarchiának, amely nem képes megérteni korát és alkalmazkodni hozzá.

Bármennyire szerettem volna, mégis lehetetlen számomra, hogy valóban tiszta képet adjak Önnek állapotainkról és közöljem Önnel nézeteimet a legközelebbi jövő valószínű fejleményeiről. Ezért megszakítom ezt, hogy egy másik tárgyra térjek át.

Az országgyűlés, amelyet most - miután az előzetes békemegállapodást, úgy látszik, megkötötték - valószínűleg rövidesen újból összehívnak, bizottságot nevezett ki egy közoktatásügyi törvényjavaslat kidolgozása céljából, és ennek elnökségével engem bízott meg. - Mindig az volt és most is az a szilárd meggyőződésem, hogy nemzeti jövőnk kérdése kultúrális kérdés, és hogy itt minden attól a szellemi és erkölcsi kultúrától függ, amelyre a magyar nép a többi nemzetiségekkel összehasonlítva felemelkedni képes. Ezért semmit sem tartok fontosabbnak, mint azt, hogy éppen a közoktatásügy vonatkozásában a célnak megfelelő törvények szülessenek. Ám éppen ezért, és mert ebben az ügyben, amellyel nálunk kevesen foglalkoznak, az én szavamnak befolyása van, érzem a felelősség teljes súlyát. Sokat gondolkoztam erről a tárgyról és sok munkát fordítottam rá, és azt hiszem, tisztába jöttem magammal az oktatásügy legfontosabb kérdéseit illetően, de nem akarok elmulasztani semmit, hogy - amennyiben mégis tévednék - helyesbítsem magamat, és ezért bátor vagyok Önt arra kérni, hogy amennyiben legújabban megjelentek volna olyan munkák erről a tárgyról, amelyek Ön szerint

figyelmet érdemelnek, nevezze meg ezeket nekem. Az elmúlt hónapokban újból elolvastam az Ön műveiből és beszédeiből, amelyeket szíves volt elküldeni nekem, mindazt, ami ezzel kapcsolatos, és megelégedéssel biztosíthatom Önt, hogy csaknem mindennel egyetértek.

Az a helyzet, amelyet nálunk a protestáns egyházak elfoglalnak, az a teljes szabadság, amelyet az oktatásügy vonatkozásában élveznek, és az a körülmény, hogy Önöknél a népiskola az egyházközség fennhatósága alatt áll, lehetővé teszi azt, hogy ezt az alapelvet a katolikus többségre is alkalmazzuk, amennyiben ugyanis biztosítják a katolikus világiaknak - az iskolaügyet illetően - az őket megillető befolyást az egyházközösségben. Ez egyébként is szükséges, ha ki akarjuk ragadni katolikusainkat annak a tökéletes közömbösségnek az állapotából, amelybe jelenleg belesüllyedtek. - Erről a tárgyról, ha megengedi, többször is írok majd Önnek, és ha egészsége ismét helyreállt, egyes vonatkozásokban kikérem az Ön tanácsát. Ma csak arra kérem Önt, hogy - amennyiben ez nem okoz alkalmatlanságot - küldje el nekem keresztkötésben az 1833. jún. 28-i törvény szövegét. Ismerem az ezzel a törvénnyel kapcsolatos vitákat, ugyanúgy a „Tableau de l'Instruction primaire en France"-t is, amelyen a törvény alapul, és természetesen Guizot emlékiratait is, de a törvény szövege nincsen meg nekem. Most elnézést a vesződségért, amelyet Önnek okozok; remélem, hogy levelem már egészségben találja Önt. Isten óvja és tartsa meg Ont mindazoknak a vigaszára és örömére, akik - mint én - minden csalódás ellenére sem kételkednek soha a jog és a szabadság végső győzelmében.

Az Ön igaz híve
B. Eötvös

236. CHARLES DE MONTALEMBERT GRÓFNAK

(Fordítás németből)

(1866. szeptember 16.)
Pest 16/9 866

Tisztelt Gróf!

Sokáig halogattam azt, hogy köszönetet mondjak Önnek az elküldött iskolaügyi törvényekért és az azokat kísérő baráti levélért. A legutóbbi időszak igen mozgalmas volt számomra, és nem volt időm hozzá, hogy csak valamennyire is részletesen írjak Önnek. Most ismét nyugalmasabb a helyzet, nem mintha viszonyaink javultak volna, hanem mert a kifáradás érzése lépett fel, és - amint ez Ausztriában mindig történik - a gondolkozás szokatlan feladatától kimerült erőket néhány heti pihenéssel próbálják helyrehozni. - Bármit olvasson is osztrák lapokban és másutt a meghozott döntésekről, bizonyos lehet felőle, hogy eddig a pillanatig, amelyben Önnek írok, semmiféle döntés nem született, és egy magyar minisztérium kinevezése, amiről az összes lapokban csaknem naponta lehet olvasni, még mindig úgy áll, mint a königgrätzi csata másnapján, azaz mint olyan szükségesség, amelyet belátnak ugyan, de rászánni magukat nem képesek.

Bonyodalmaink végső kimenetelét illetően ez a tétovázás meggyőződésem szerint teljesen közömbös. - Minthogy azon irány folytán, amelyet az európai politika a legutóbbi időben követ, éppenséggel csak nagyobb államok lehetségesek; és minthogy azon a helyen, amelyet az osztrák monarchia foglal el, nem lehet semmiféle, valamely nagy nemzetiségre alapozott nagy államot létesíteni, hanem egy ilyen állam csak több kisebb nemzetiség egyesülése révén válik lehetővé, ezért szilárdan meg vagyok győződve róla, hogy ez az egyesülés a nem nagyon távoli jövőben be fog következni. Ennek az államnak, amely Ausztria helyét foglalja majd el (Ausztria korábbi formájában és jelentőségében Németországtól való elválása után nem

lehetséges), a dolog természeténél fogva akörül a szilárd mag körül kell kialakulnia, amelyet a magyar korona országai alkotnak, és rajtunk magyarokon kívül valószínűleg még a cseheket, lengyeleket és általában a szlávok katolikus részét foglalja magába, s ezekhez csatlakozhatnának talán még a románok, akiket a nyelv és a nemzetiség elválaszt Oroszországtól; és minthogy egyetlen nemzetiség sem - még a magyar vagy a lengyel sem - elég erős ahhoz, hogy a többieket alávesse magának, így előrelátható, hogy ennek az államnak nem egy nemzetiség uralmán, hanem valamennyiük szabad megegyezésén kell alapulnia, tehát szabad államnak kell lennie. - Mindig meg voltam győződve róla, hogy azt, ami a fejlődés természetes folyamatával jár együtt, egyesek akarata olykor késleltetheti, teljesen azonban sohasem tartóztathatja fel - és ezért éppoly kevéssé kételkedem ennek az eszmének a megvalósulásában (ami számomra küzdelmeink szükségszerű lezárásának tűnik), mint ahogyan attól a pillanattól fogva, amikor a villafrancai béke után az olasz egység félig megszerveződött, az olasz egység teljes megvalósulásában sem kételkedtem, és nem kételkedem ez után a béke után a német egység megvalósulásában sem. A kérdés csak az, hogy az, ami elkerülhetetlennek tűnik számomra, milyen módon megy majd végbe; és ebből a szempontból az a tétovázás, amelyben kormányunk elmarasztalható, fölöttébb sajnálatosnak tűnik nekem.

Bármennyire csökkent is a monarchikus elv hatalma nálunk a legutóbbi 18 év folyamán, és bármily csekély is - a múlttal összehasonlítva - az a befolyás, amelyet a monarchia köreiben a dinasztikus elvnek tulajdoníthatunk, ez a befolyás - népeink műveltségi foka és a még mindig monarchikus jellegű jogi nézetek folytán - még most is igen jelentős, és a dinasztia kezében ott van a katolicizmus is, mint olyan mozgatóerő, amely annál hatalmasabb, mert a szláv népek egyedül a katolicizmusban találhatnak védelmet a pánszlávizmussal szemben. Ezért meg vagyok győződve róla, hogy az osztrák állam teljes átalakítása a dinasztiával és a dinasztia által nagyobb megrázkódtatások nélkül mehetne végbe, míg az olyan átalakítás, amely szembefordul a dinasztiával, teljesen azonos eredményre vezet majd, de csak súlyos küzdelmek és leírhatatlan szenvedések után. De ki tudja megmondani, mit hoz számunkra a jövő? Ha abból kell ítélnünk, amit mostanáig tapasztaltunk, nehezen szabadulhatunk a szomorú sejtelmektől.

Számunkra, magyarok számára a feladat világosan elő van írva. Miután attól a pillanattól fogva, amelyben Ausztriát kiszorították Németországból, a német elem általi elnyeletés veszélye számunkra megszűnt, és ehelyett előtérbe nyomultak más veszélyek, amelyeket csak azáltal védhetünk ki, ha az állam, amelyhez tartozunk, hatalmas, így a mi feladatunk az lesz, hogy az államot - amely, miután megszűnt német állam lenni, nem egyéb (legalább is a tényleges helyzetet tekintve), mint a valaha fennállott magyar monarchia felújítása - minél erősebbé tegyük; ami a mi viszonyaink között csak akkor lehetséges, ha az egyeseknek: állampolgároknak és nemzetiségeknek a lehető legnagyobb mérvű szabadságot biztosítja.

Nem ringatjuk csalódásba magunkat sem a feladat nehézségét, sem az előttünk álló veszélyeket illetően. [...] Bátorságban és kitartásban azonban nálunk - ugyanúgy, mint akkor - most sem lesz hiány.

Minden jel szerint nincs rá kilátás, hogy az országgyűlést november előtt összehívják. Amint ezt kiírják, kapni fogja a Lloydot. Szívből köszönöm Önnek a „Correspondant”-t, amelyet nagy érdeklődéssel olvasok. Megkapta múlt ősszel brosúrámat a nemzetiségekről és a „Gondolatok”-at, amelyeket elküldtem Önnek? Mennyire örülnék, ha Ön nemsokára - még ha csupán egyetlen sorban is - azt tudatná velem, hogy egészsége ismét teljesen helyreállt. Maradok őszinte tisztelettel és ragaszkodással

az Ön
Eötvöse

237. LÓNYAY MENYHÉRTNEK

(1866. szeptember 17.)
17/9 866.

Kedves barátom!

Ha holnap, mint leveledben írtad, megjössz, üzend meg az akadémiai szolga által, mert szenvedő állapotban vagyok, s csak azon esetre megyek a városba, ha tudom, hogy ott találllak. - Vachottnéval légy kegyes, mint eddig voltál, s gondold meg, hogy impraktikus asszony, ügyetlen és ezért fárasztó, de becsületes és szegény, s hogy ha türelmedet el nem veszted, őt s családját talán a nyomortól mented meg. - Annyi protekciója van a dámák között, hogy ha ezek Pestre jönnek, még Deáknak pártolása is hozzájárulván, a legnagyobb biztonsággal naponként legalább 200 itcét adhat el, s ha ez sikerül, anélkül, hogy magad vesztenél, e családnak jótevője, sőt megmentője lehetsz. - Ég áldjon meg addig is, míg találkozunk

híved
Eötvös

Ha most több ideig maradsz Pesten, reménylem, egyszer feljössz, hogy nyugodtan beszélgethessünk, mert főképp most, az Aussee-i tanácskozmány után szükséges, hogy az állás iránt, melyet a németek s csehek irányában elfoglalunk, egészen tisztába legyünk.

238. LÓNYAY MENYHÉRTNEK

(1866. október 2.)
Svábhegy, 1866. okt. 2.

Kedves barátom!

Tizenhat esztendeje, hogy Münchent elhagytam, s mióta Bluntschli Heidelbergbe költözött és az öreg Görres meghalt, nem ismerek senkit az egyetemen; még levelezésben sem vagyok senkivel, mivel az egyetemen éppen szakomban nincs kitűnőbb egyéniség, s Münchennel politikai tekintetben is a legkisebb összeköttetésben állok, a német partikularizmusnak és a legsötétebb ultramontanizmusnak ez lévén a fészke. Némémet ismered; ha a városban van, bizonyosan érintkezésbe hoz valakivel, kinek hasznát veheted.

Saját közdolgainkra nézve egészen osztozom nézetedben. Tegyenek mások akármit, én részemről azt, mit a tizenötös bizottságban aláírtam, nem hagyom védelem nélkül, s ha magam maradnék is, föl fogok szólalni meggyőződésem mellett. Jó-e a vélemény, melyet a közös ügyekről mondtunk, vagy rossz, arról mások és a jövő ítéljenek; de mivel bizonyos urak jónak látták azokat, kik e véleménnyel fölléptek, úton-útfélen hazaárulóknak nevezni; mivel a lapok és még inkább a csendes rágalom gyanúsításunkban ki nem fárad, én motiválni fogom véleményemet, habár mások propter bonum pacis ezt elleneznék is. Ha a többség azt ítéli, hogy a tizenötös bizottság többsége csalódott - legyen. Egész életemen át csaknem mindig minoritásban voltam, s ha van érdemem, ez az, hogy attól sohasem ijedtem vissza; de azt, hogy saját véleményemet megtagadtam, s mint az októberi férfiak, nyugodtan néztem, midőn mások véleményemet sárba húzták - ezt felőlem nem fogja mondani senki.

Láthatod ezekből, mik határozataim; mik Deákéi, nem tudom biztosan, de sokkal többre becsülöm, semhogy föltenném, hogy velem egyet nem ért.

Elhatározó pillanathoz közeledünk. 53 esztendős koromig minden fáradságommal nem szereztem semmit, mit magaménak mondhatnék, a kis népszerűségen kívül; de panasz nélkül föl fogom áldozni ezt is, mert teljes meggyőződésem szerint hazánk jövője attól függ, hogy tisztán lássa helyzetét, mely, ha jól használjuk föl, kedvezővé válhatik, de mely a jelen pillanatban a lehetőségig veszélyeztetett, mégpedig nem Ausztria, hanem egészen más ellenségek által. Ég áldjon. Jöjj vissza mentül előbb, mert nagyon magányosan állok, s habár nem csüggedek, támaszra van szükségem.

Híved
Eötvös

239. FALK MIKSÁNAK

(1866. október 6.)
6/10 866.

Tisztelt barátom!

Akkorra halasztottam köszönetemet, mikor a könyvet elolvastam, s látom, nagyon is hosszú időre halasztottam el. De ön, reménylem, nem veszi rossz néven, s talán a kiadó is megbocsát. Mondja neki nevemben, hogy nagy érdemet szerzett magának, midőn Önt arra bírta, hogy e munkára vállalkozzék, mert ennek köszönjük, hogy Széchenyiről végre jó biográfiát bírunk; de ezen érdem mellett van egy nagy bűne is, s ez az, hogy a legnagyobb magyar jellemzése, mely sokára bizonyosan a legjobb fog maradni, nem magyarul jött ki. Részben - mi azon hatást illeti, melyet e könyv közönségünkre gyakorolhat - részben e bajon a fordítás segíthet. Politikusaink a fordításban is feltalálhatják a nagy igazságokat, miket Ön elmond, s mik némelyeknek keserűeknek látszanak talán, de annál egészségesebbek; de azok, kik a fordítást magokra vállalták, semmiesetre nem adhatják vissza a könnyűséget és gráciát, mellyel ezen biográfia íratott, s így a könyvnek egyik irodalmi érdeme a magyar közönségre nézve elveszett. - Valószínűleg szeretné hallani ítéletemet. - Nagyon sajnálom, hogy egypár órát nem tölthetünk együtt, s teljes őszinteséggel elmondhatnám nézeteimet az egyes részletekről. Így csak röviden szólhatok, s ennek nem nagy hasznát veszi.

Mindenekelőtt elmondhatom, hogy az életrajzot jónak, irodalmi tekintetben igen jónak tartom. Hogy az fővonásaiban igazságos is, sőt hogy az egész könyvben talán nincs semmi, mi magában véve nem igaz, és mégis van egy vonás, mely hiányzik, s mely miatt Széchenyi képe nem felel meg egészen a valónak, legalább azok előtt, kik őt közelről ismerték. - Mindazon jó s nagy tulajdonok, melyeket róla elmond, teljes mértékben megvoltak benne. Nagy ész, erély, kitartás, hazaszeretet, a képesség eszmékért feláldozni magát, egyszóval minden, mi nagy férfiúban szükséges; csak egy hiányzott - az emberszeretet, s valamint ez okozta, hogy a nép - mely barátjait ösztönszerűleg ismeri - iránta soha igazi szimpátiával nem viseltetett, úgy kétségen kívül ez volt oka, hogy midőn a sors keze reánk nehezedett - ő összetört.

Széchenyi szerette hazáját, szerette a nemzetet. Hazájának nagysága s a nemzet jövője magas fogalmak voltak előtte, melyekért semmi áldozattól vissza nem rettent; de nem ismertem embert, ki az egyes individuumok iránt hidegebb, közönyösebb lenne, mint ő volt. Hazáján kívül csak önszemélye volt az, mi számolásainak tárgyát képezé, és innen magyarázható, hogy

midőn a remények, melyekkel hazája és saját jövőjére gondolt, elenyésztek, nem volt semmi, miben vigasztalást találhatott volna, sem neje és gyermekei, sem mindazon jó, mit szűkebb körben tehetett volna. - Éppen oly embernek, ki életét nagy céloknak szenteli, s kire mindig nagy csalódások várnak, még több szüksége van a szeretetre, mint másoknak, és ez a szeretet képessége, ez az, mit tőle a természet megtagadott. Nézzen végig az egész pályán, melyet ön oly ragyogó színekkel festett le: fényes pillanatokat fog találni, nagy tevékenységet és erélyt, roppant sikert, lángoló szenvedélyt, de melegséget, őszinte ragaszkodást sehol, s ezen férfiú, ki magát joggal a nemzet napszámosának nevezhette, s kinek élete minden egyes magyarra nézve áldás vala, egész életén át nem szeretett senkit. Senki nem áldozott többet hazájának, mint ő - mert hisz feláldozta életének minden napját a közügynek -, de nem hiszem, hogy esetet hozhatna fel, midőn a legkisebbet, csak kényelmét is, egyvalamely kedvesének áldozta volna fel, s azokhoz, kiket barátjainak nevezett, csak egy nappal tovább ragaszkodott volna, mint azt nagy céljainak elérésére szükségesnek tartá. - Szerette az egész hazát, vagy helyesebben mondva lelkesedett a haza fogalmánál, de az individuum nem volt semmi előtte, mint eszköz, melyet nagy s nemes célokra használt fel, de pusztán eszközül, eldobva azt, lábbal taposva, mihent haszontalanná vált vagy éppen útjában kezdett állni; s ha megengedem is, hogy éppen e tulajdon vagy hiány volt az, mi őt sokban elősegíté, bizonyosan ez kulcsa azon nem szeretetreméltó tulajdonoknak, melyeket benne ismertünk: az arisztokratikus gőgnek, a türelmetlenségnek, a hideg gúnynak, mely oly sértően hatott, és ez oka nagy szerencsétlenségének is, mely alatt öszverogyott, midőn a hazát, melynek kizárólag élt, melyen kívül semmit nem szeretett, veszve hivé, s a nagy világon magányosan találá magát, csak azokat látva maga körül, kik iránt semmit nem érzett, s kiknek szeretete őt nem boldogíthatá, mert nem tudta viszonozni. -

Nem tudom, Ön így fogta-e fel jellemét; ha igen, mindenesetre jól tette, hogy nem mondá el biográfiájában. Ily könyveknek fő célja, hogy példányokat állítsanak fel, s azért a hiányok, melyeket nagy embereinkben ismerünk, nem a közönségnek valók. Ugyanezt tettem én is Széchenyi emlékbeszédében, és igen kérem Önt, ne közölje nézetemet *senkivel*, de Önnel, ki őt oly jól ismeré, közölni akartam nézetemet, s igen örülni fogok, ha Ön azt nem osztja; valóságos nyereségnek tartanám, ha egypár vonására figyelmeztetne, mely ítéletemet megcáfolja, hogy e nevezetes férfiút, kit annyira tisztelek, s kinek, mint minden magyar, hálával tartozom, szerethetném. -

Mit Ön a miniszteriális állásról ír, hála Istennek, nem teljesült, s reménylem, még soká nem fog teljesülni. Sokan s maga a Felség, mint hallom, azt mondá felőlem, hogy álmodozó vagyok - ein Träumer -; legjobb reám nézve, hogy így megyek át életemen, s halálom után azt mondják felőlem, hogy álmaim teljesültek. Mi Széchenyiben hiányzott, az bennem túlmértékben megvan, s azért, mentül idősebb leszek s higgadtabban ítélek magamról - annál inkább bélátom, hogy elleneim nemcsak magamra, de a közügyre nézve is érdemet szereztek magoknak, midőn a lehetőségig háttérbe szorítottak. Azoknak vagyok egyike, kik arra valók, hogy előljárjanak, de a gondolat s nem a cselekvés mezején, és ebben sem az ókonzervatívok, sem mások nem fognak akadályozni. - Ha ideje van, írjon, s emlékezzék barátsággal hívére

Eötvös

240. HAYNALD LAJOSNAK

(1867. április 5.)

Nagyméltóságú Érsek! E pillanatban jön kezembe őfelségének legmagasabb határozata, melyben Excellenciádat a megürült kalocsai érseki székre kinevezni méltóztatott. A fejedelemnek ezen határozata örömmel fogja eltölteni minden hazafi szívét, de ezt kettősen érzik azok, kik, mint én, Excellenciádat közelebb ismervén, nagy tulajdonairól méltányosan ítélhetnek. Engedje, hogy midőn ezen érzelmemet kifejezem, egyszersmind okaimat adjam elő, melyekért Excellenciádat arról, hogy őfelségének az érsekség bétöltését javasolni fogom, előlegesen nem értesítettem.

Első okom az vala, mert bár többek által értesültem, hogy Excellenciád római lakhelyét elhagyni nem szándékozik, egy percig sem kétkedtem, hogy azon férfiú, ki hazájához és királyához lelkesedéssel ragaszkodik, a hazától s királytól nem fogja megvonni szolgálatait oly pillanatban, midőn arra mindkettőnek legtöbb szüksége van. S ez volt a h[erce]gprímás határozott véleménye is, kivel ez ügyben többször szólottam.

Ismerem Excellenciádnak gondolkodási módját, s tudom, hogy határozataiban a vallás érdekei minden egyebeket háttérbe szorítanak; de miután kétségbe nem vonható, hogy egyházunk érdekeit semmi sem biztosítja inkább, mint ha az egyház kormányzata e hazában olyanok kezébe tétetik le, kik arra személyes tulajdonaik és a nemzet bizodalma által képesek; éppen az biztosított, hogy Excellenciád a nagy hivatást, mely a fejdelem kinevezése által reá vár, nem fogja visszautasítani, bármi nagyok azon nehézségek, melyekkel e fontos állás napjainkban jár, s bárminők a személyes tekintetek, melyek az elfogadást Excellenciádra nézve kellemetlenné tehetnék. Én - mint azt előterjesztésemben kimondám - abban, hogy a fejdelem a haza második egyházi méltóságára azt nevezi ki, kit arra a közvélemény kijelölt, azon szerencsés egyetértésnek egy új jelét látom, mely a jelen pillanatban a király s nemzet között létezik, s Excellenciád, midőn sokkal kedvezőbb egyházi s tudományos tevékenységét egy nagy egyházmegye terhes kormányzatával cseréli fel, azon öntudattal teheti azt, hogy saját vágyait a nemzet s király együttes kívánatainak áldozta fel.

Második okom, melyért szándékomat Excellenciáddal nem közöltem, az vala, mert minden ügyek között, melyek az egyházat s hazánkat érdeklik, éppen a kalocsai érsekségnek bétöltése az, melyre nézve Excellenciádtól nem szorultam jó tanácsra, s nem várhattam ilyet, mert meg voltam győződve, hogy e helyre kitűnőbb egyént senki nem ismer, mint az, kit én ajánlottam, s mert tudtam, hogy Excellenciád éppen azt nem fogja ajánlani.

Most, midőn őfelségének elhatározása, mely a kinevezést magában foglalja, kezemben van, azon kéréssel tudósítom Excellenciádat, hogy engem elfogadásáról mentül elébb értesíteni kegyes legyen, hogy annak kihirdetése által az egész nemzetet megörvendeztessük, s most fogadja legőszintébb tiszteletemmel azon szívből eredt kívánatot, hogy a mindenható Isten Excellenciádat az egyház- és hazának javára sok évekig tartsa ép egészségben, s tartsa meg nékem azt, amit mindennél többre becsülök, szíves hajlamát.

Pesten, ápril. 5-én, 1867.

Alázatos szolgája
B. Eötvös József

241. BALLAGI MÓRNAK

(1867. április 16.)
16/4 867.

Tisztelt barátom!

E pillanatban jött kezembe a gyászjelentés, mely nagyreményű fiad haláláról tudósít. Ha hivatalos kötelességeim egy szabad percet engednének, magam jönnék, de minthogy ezt nem tehetem, fogadd legmélyebb részvétem kifejezését e sorokban. Mint apa, érzem veszteséged nagyságát, mint barátod, részt veszek fájdalmadban, melyben talán csak azon gondolat vigasztaló, hogy milliók között talán nincs egy, ki ha őszülő hajjal múltjára visszatekint, nem látná át, hogy reá nézve jobb lett volna, ha 20 éves korában halt volna meg. Ég áldjon meg, s adjon erőt nagy bánatod elviseléséhez

híved
Eötvös

242. FALK MIKSÁNAK

(1867. április 21.)
Húsvétvasárnapján, 867.

Tisztelt barátom!

Ma feltettem, hogy nem dolgozom semmit, s nem is tettem mást, mint hogy a délelőtt nagyobb részét a botanikus-kertben töltöttem, s a tanár nem lévén otthon s a kertészlegények nem ismervén, többet tudtam meg, mint kultuszminiszternek szokása. Nemcsak dolgozni nem akartam, de írni sem; de hazatérve, kezembe vettem Magyarországot, láttam Ön nevét, elolvastam cikkét, s ott találtam a szép piros tojást számomra, s most leültem, hogy megköszönjem, mert ámbár nem vagyok hiúbb másoknál - legalább író- s politikustársaimat értem -, de jólesik, ha itt-ott egy okos embernek eszébe jut, hogy bizonyos dolgokat, melyekről most a verebek is csiripelnek, én mondtam ki először az országban, s hogy célként mertem kitűzni magamnak oly dolgokat, melyek akkor még reménynek is nagyoknak látszottak. - Ebből láthatja, hogy bármit beszéljenek egyesek, nem látom a jövőt oly borúsnak, s nem mondok le a jövőről, habár Strossmayer azt állítja is, hogy ahhoz nincs jogunk. - Meg vagyok elégedve helyzetünkkel, hiszem, vagy inkább érzem - mert vannak instinctusaim -, hogy szebb jövőnek megyünk elébe, s így kedélyi állapotom jó; annál rosszabb a corpus delicti. Májam Karlsbad után sóvárog, fejem zúg, lábaim romlanak; egyáltaljában mint rokkant katona fogok részt venni a győzelmes sereg diadalmenetében, s annyira el vagyok halmozva munkával, hogy alig győzöm. De carpe diem, Jóska, carpe, minime credula posteri, s előre megyek 24 lóerővel. Ha csak őszig tartom ki, annyit fogok tenni, hogy ha a szolgálatból elbocsátanak, s a régi kocsisokat fogadják vissza, ezek Augiás-istállójokat nem is ismerik meg, s bizonyosan soha többé oly jól - so kannibalisch wohl, mint Goethe mondaná - nem fogják érezni magukat. Őszig, ha Isten megsegít, a pátens ügye rendben lesz, a szerb iskolák s egyházak szervezve - s pedig az illetők megelégedésére - és a zsidó zsinat összehíva. Ezeken kívül, hogy mulatságom is legyen, rendezem a fundacionális javakat, felépítem a Lipót-templomot, építek egy nagy kémiai laboratóriumot az univerzitás számára, s visszaállítom a győri jogakadémiát. Ennyit, ha élek bizonyosan teszek; ha idő marad, van még más dolgom is. De ebédre hínak, s enni is kell, s így elég mára. Költeményeimet elküldtem, s leírva a Lobogót is. Nagyon szeretném, ha

jó[l] fordíttatnék le, mert szeretem e művemet, talán mert bizonyosan utolsó versem, talán mert 2 strófa fiamtól van, ki akkor 13 esztendős volt, s jótállok, nem találja ki senki, melyik? Ég áldja meg Önt. Szeresse

hívét
Eötvös

243. FALK MIKSÁNAK

(1867. április 29.)
29/4 867.

Tisztelt barátom!

A német közmondás: Wem Gott ein Amt gibt, gibt er auch Verstand, mint sok, mi Németországban helyes, nálunk nem alkalmazható; legalább reám nem; s én eddig csak az észnek tetemes megfogyatkozását tapasztalom. Naponként kevesebb jut eszembe, s ha így haladok, nemsokára rám illik, mit a bécsiek Nádasdyról mondtak:

Er ist Minister
Wenig liest er
Und was er liest, vergisst er.

Annyira azonban még most sem jutottam, hogy a sok Excellenciás címet levelében nem sokalltam volna meg. E sallang jó az adresszre, benn a levélben nem szeretem, mert miután Isten segedelmével tovább fogunk levelezésbe maradni, mint excellenciásságom tart, jobb, ha a régi stílusnál maradunk. Egyáltaljában én - mint azt tegnap választóimnak is megmondtam - Eötvös József akarok maradni, ámbár az előbbi kancellár jónak látta nevemet a hétszemélyes tábla ülnökének ajándékozni, minek következésében, mióta az bárónak neveztetett, csaknem naponként a legbosszantóbb tévedések fordulnak elé, s leveleim hozzá s az övéi hozzám hordatnak. - Költeményeim már a múlt héten küldettek fel. - A 67. bizottmány munkálata fordításának nyomdaszámlája a miniszterelnökhöz küldendő, ki egyébiránt jövő szerdán vagy csütörtökön Bécsbe jön, s kivel együtt én is felmegyek. - Szóval többet mondhatok közdolgainkról, annyi azonban bizonyos, hogy mindenesetre sokkal rosszabbul is mehetnének. Üres pénztárral és igen középszerű erőkkel csudákat mívelni nem lehet, de ki a megyék eddigi eljárását figyelemmel követi, az meg fogja vallani, hogy a helyreállítás nagy experimentuma jobban sikerült, mint 61-ben. - Fognak-e a megyék igen célszerű adminisztratív szerkezetnek mutatkozni, az más kérdés. Míveltségi állapotjaink mellett nem tartom valószínűnek, hogy 52 oly tisztikart állíthassunk fel, mely a jelenkor szükségeinek megfelel, és talán sokan, kik most a megyéért rajongnak, úgy fognak járni rövid idő múlva, mint az járna, ki kedvesét 18 évig nem látta, s azalatt róla álmodva, azt mindég még imádja, míg vele találkozott, s meggyőződik, hogy talán saját ízlése is és még inkább kedvese azóta megváltozott. De ezen bélátás mindenesetre csak később várható, most még a mézesheteket éljük, s én mindenesetre igen örvendetes jelnek tartom, hogy eddig még nem ütötték be senkinek fejét. - 2-án, reménylem, találkozunk, vagy legalább 3-án keressen fel reggel Herceg Károlynál, hacsak nem kerülök ágyba. Tegnapelőtt is ott voltam, tegnap választottak, s ma ismét csehül érzem magamat.

Őszinte barátja
Eötvös

244. FALK MIKSÁNAK

(1867. május 14.)
Pest 14/5 867.

Tisztelt barátom!

A napokban Grass felszólított, hogy Freiligrath szubvenciójára írjak alá; magától értetik, hogy ezt örömmel teszem, de nem akarok sem piszkos, sem kérkedő lenni, s azért kérem, írja meg, mit adjak? de őszintén, kérem. - Magas tanítványa virágokkal fogadtatott, s napról napra nő a lelkesedés, mely irányában nyilvánul. Valamint hiszem, hogy soha ez országnak nem volt kiránynéja, ki azt inkább érdemlé: úgy tudom, hogy soha nem volt olyan, kit így szerettek, és én a jövőhöz bizodalmamat éppen ezen érzésre alapítom. - Az érzelmek - legalább a népnél - sokkal nehezebben változnak, mint meggyőződései, s én mindég úgy voltam meggyőződve, hogy ha egy korona, mint 1848-ban a magyar, széttört, azt csak a nép szívében ébresztett nagy érzelmek lángjai forraszthatják öszve. - Három századon át megkísértettük a *hittel*, s megpróbáltuk a *reménnyel* is több ízben, de egy még hátra volt: az, hogy a nemzet a dinasztiának valamely tagját igazán, szíve mélyéből szeresse, s minthogy ezt most elértük, nem aggódom a jövő iránt. Ön talán mosolyogva mondja, hogy poéta vagyok, és meglehet; valóságos bürokratát és excellenciás urat Őfelsége minden hatalmával nem csinálhat belőlem; de meg fogja vallani azt is, hogy minden poétaságom mellett elég jó[l] láttam előre a dolgokat, s hiszem, most sem fogok csalódni. Ég áldja meg Önt.

Őszinte barátja
Eötvös

245. CHARLES DE MONTALEMBERT GRÓFNAK

(Fordítás németből)

(1867. május 22.)
Pest 22/5 867

Tisztelt Gróf!

Apponyitól tudtam meg az örvendetes hírt, hogy Ön jobban van; a „Correspondant" februári és márciusi számában megjelent két cikke tanúskodik arról az együttérzésről és jóakaratról, amelyet Ön a mi ügyeinknek mindenkor szentel, és én megragadom azt a szabad pillanatot, amellyel - hónapok óta először - rendelkezem, hogy legalább egyetmást elmondjak Önnek viszonyainkról. Nehéz időszak ez mindannyiunk számára, akik a csúcson állva intézzük az ügyeket, de fáradozásunk - ahogyan remélem - nem lesz eredménytelen, és Ön az országgyűlés legutóbbi határozataiból meggyőződhetett róla, hogy Horvátország és a partes adnexae irányában még akkor is a legnagyobb fokú kímélettel vagyunk, amikor mindent elkövetnek azért, hogy jogos haragra ingereljenek bennünket. Önnek - és talán senkinek honfitársai közül - nem lehet fogalma arról, milyen hangon beszélnek rólunk Horvátországban, és mindenesetre az Ön számára is érdekes lesz megtudni, hogy - amint eléggé hiteles tudomásom van róla - a fiumei francia konzul támogatja Horvátországnak Magyarországgal szemben ellenséges irányzatát. Szilárdan bízom benne, hogy mindeme nehézségek ellenére végül mégis célhoz érünk. Ha szemügyre veszem népünk történetét, amely nép annak a kis létszámnak ellenére, amellyel megjelent Európában, és a kedvezőtlen viszonyok dacára egy évezreden át fennmaradt és megőrizte határait, akkor eloszlanak mindazok a kételyek, amelyeket a jelenlegi

helyzet ébreszt bennem, és bizalommal nézek a jövő elébe, mert meg vagyok győződve róla, hogy Isten egy olyan népet, amely századokon át a kereszténység előharcosa volt, nem hagy elsüllyedni. - Ez a nézet ugyan politikai szempontból nem meggyőző, de engem jobban megnyugtat, mint sok minden más, amit Bismarck és maga az Önök hatalmas császárja az osztrák monarchia ujjáalakítása iránti rokonszenvről mondhat. Remélem, hogy legkésőbb június elején lebonyolítjuk a koronázást, és ekkortól főképpen az a feladatunk, hogy megőrizzük államunk számára a békét, amely - amint erősen tartok tőle - a Franciaország és Poroszország közötti feszültség következtében fel fog borulni. A luxemburgi kérdés okozta veszély egyelőre elhárult ugyan, de az ingerültség olyan foka mellett, amilyen sajnos fennáll a német és a francia nép között, semmiféle, az ellentétek békés kiegyenlítésére irányuló erőfeszítés nem szokott tartósan segíteni. Vannak viszonyok, amelyek között csak akkor válik lehetővé a baráti kapcsolatok helyreállítása, ha végre megverekedtek egymással. Számunkra - és ezen az egész monarchiát értem - a lényeges az, hogy amennyiben harcra kerül a sor, elég erősek legyünk hozzá, hogy legalább szabadon határozzuk meg álláspontunkat, és ezért rendkívül fontos számunkra, hogy a harc olyan sokáig halasztódjék, amennyire csak lehetséges. A legutóbbi konferenciák jelentik hosszú idő óta az első olyan esetet, amelyben az államok diplomáciája valóban hasznos szolgálatokat tett.

Nem hinné, milyen gyakran gondolok Önre és kívánom az Ön jelenlétét, mégpedig abból az önző okból, mert szükségem lenne tanácsára és segítségére. - Ön ismeri főpapságunk egy részét. Egy és más ezen a téren megváltozott ugyan, mégpedig előnyösen, mert mind Simor, majd Haynald (az első egyházi, a második minden vonatkozásban) kitűnő emberek, csakhogy egyesek erőfeszítései nem elegendőek egy átalakulás véghezviteléhez, és nekünk erre van szükségünk. Még ezt a két érseket illetően sem vagyok meggyőződve róla, hogy valóban tisztán átlátják-e az adott viszonyokat.

Szilárd meggyőződésem - és az Ön kitűnő írásai és beszédei még jobban megerősítenek ebben -, hogy az egyetlen, amit századunkban az állam az egyházért tehet, és az egyetlen, amire ez utóbbinak az állam részéről szüksége van, az, hogy a legteljesebb szabadság legyen számára biztosítva. És ez a tétel bizonyára még kevésbé vitatható egy olyan országban, ahol több hitfelekezet a legteljesebb mértékben rendelkezik ezzel a szabadsággal. Azáltal, hogy a protestáns egyházak iskolai és egyházi ügyekben a legnagyobb fokú autonómiát élvezik, míg a katolikus egyház az állam gyámsága alatt áll, ez utóbbinak szükségképpen alárendeltségi viszonyba kell jutnia, és ez nálunk gyakorlati síkon érződik is, minthogy a protestánsoknak - noha alig vannak feleannyian, mint a katolikusok - minden vonatkozásban több befolyásuk van, mint az utóbbiaknak, mégpedig egyesegyedül azért, mert autonómia nélkül erős szervezet nem lehetséges. - Mármost azonban mindaddig nem lehet a katolikus egyháznak az autonómiának ugyanazt a fokát megadni, amelynek a protestánsok örvendenek, amíg a katolikus egyházat kizárólag a magasabb klérus képviseli, és mindazokat a jogokat, amelyeket az egyháznak megadunk, csakis egyes püspökök gyakorolják. - Amikor az állam a protestánsoknak az iskolaügy és az egyházi javak igazgatása terén a legteljesebb szabadságot engedélyezi, megvan az a biztosítéka, hogy ezt a jogot a protestáns állampolgárok összessége fogja gyakorolni - tehát azok, akiknek a legnagyobb érdekük fűződik hozzá, hogy az oktatás minél kielégítőbb legyen és az egyház javait kizárólag egyházi célokra fordítsák -, míg a katolikus egyháznál jelenleg nincs ilyen biztosíték; és pl. a tapasztalat megmutatta, hogy a népiskolák, amelyek mostanáig kizárólag a klérus irányítása alatt álltak, a legrosszabbak az országban, kivéve a görög hitvallásúak iskoláit, és - az oktatás hiányaitól el is tekintve - legalább 25 százalékkal kevesebb katolikus gyermek jár iskolába, semmint protestáns. - Ez aztán azzal a következménnyel jár, hogy az autonómiának az állam részéről történő korlátozását a katolikusok legnagyobb része - magát az alsóbb klérust is ideszámítva - úgy fogja fel, mint

szükséges korlátozását egyes püspökök mindenhatóságának, amelyet ezek éppenséggel nem a népoktatás és nem is az egyház érdekében használnak fel.

Nem írnék ekkora nyíltsággal ezekről a viszonyokról, ha nem tudnám, hogy milyen melegen viseli szívén Ön az egyház érdekeit, és hogy a mondottakat csupán bizalmas közlésnek fogja tekinteni. - Egyházi viszonyaink rendkívül szomorúak, és a katolikus szellem alig lelhető fel máskor, mint amikor ellentétként nyilvánul meg más keresztény felekezetekkel szemben, és ez annál nyugtalanítóbb, mert alighanem csak kitolódottnak kell tekintenünk azt a pillanatot, amelyben egész Európa nagy változásoknak néz elébe, és minden nagyobb mozgalom rendkívülien kell majd hogy veszélyeztesse egyházunk állását az országban, ha abban az állapotban talál majd bennünket, amelyben most vagyunk. - Nagy izgalom pillanataiban semmi sem veszélyesebb, mint a közömbösség, és azt hiszem, aligha van még egy ország Európában, ahol a katolikusok között olyan általános volna ez a tulajdonság, mint nálunk.

Az egyház biztos lábra állításának egyetlen módja az, ha ezt a bajt leküzdjük, és az egyetlen út, amelyen ez lehetséges, az, hogy az önkormányzat elvének az iskolára való alkalmazása révén érdeklődést keltünk a katolikusokban saját ügyeik iránt.

Az, amiért Ön olyan sokáig és olyan bátran küzdött: az oktatás legteljesebb szabadsága, nálunk harc nélkül elérhető. - Minthogy 48-as törvényeink kimondják az összes vallások teljes egyenlőségét, és valamennyi protestáns felekezet a legtökéletesebb autonómiával rendelkezik, úgyszólván senki sem akad majd, aki ne adná meg ugyanezt a jogot a katolikusoknak is. Az egyetlen feltétel, amelyhez ez a jogállás kötve van, abban áll, hogy a klérus adja meg a világi katolikusoknak az őket megillető befolyást legfontosabb ügyeik irányítására - és ebben a vonatkozásban csaknem a katolikusok összesége egyetért a más felekezetű polgárokkal. - Úgyhogy az a kérdés, vajon tudunk-e a katolikus egyháznak olyan önállóságot biztosítani, amilyennel az újkor egyetlen alkotmányos államában sem rendelkezik, voltaképpen csakis attól az álláspontól függ, amelyet püspöki karunk ebben az ügyben elfoglal.

Ha minden plébánián - magától értetődőleg csak az iskola és az olyanfajta egyházi vagyon ügyeinek kezelésére, amely nem kifejezetten egyes püspökök, káptalanok és kolostorok tulajdona - az összes családapák megválasztanak 10-12 egyházi elöljárót, akik a plébánosokkal együtt intézik ezeket a tárgyakat; ha az egyházközségek ügyeit olyan képviselők intézik majd, akiket az egyes plébániákon a maguk soraiból választottak meg az egyházi elöljárók, és az egyházmegyék számára az egyházközségekből, az egész ország számára az egyházmegyékből alkotnak hasonló testületeket, amelyek ott a megyéspüspök, itt a prímás irányítása alatt végzik az összes iskolai ügyek felelős vezetését, akkor senki sem fogja nálunk akár csak kétségbe vonni a katolikus egyház autonómiáját, ezzel pedig sokkal többet értünk el, mint ha Önöknél keresztülvitték volna az 1851-i törvényt.

Ebből láthatja Ön, milyen nagy feladat az, amellyel meg kell birkóznom, és sajnos attól kell félnem, hogy éppen ott bukkanok nehézségekre, ahol támogatásra tarthatnék számot. A katolikus egyház autonómiája nemcsak a világi teljhatalommal áll ellentétben, hanem bizonyos mértékben a hierarchikus mindenhatósággal is, és erről az oldalról adódni fognak némely leküzdendő nehézségek; mégis bízom a sikerben, és amennyiben erőfeszítéseim meddőek lennének is, akkor is megmaradna az a vigaszom, hogy becsületesen törekedtem egy nagy célra. - Ha módjában áll, tudósítson néhány szóval hogylétéről. Kérem, ajánljon engem és családomat tisztelt feleségének jóindulatába.

Az Ön igaz híve
Eötvös

246. FALK MIKSÁNAK

(1867. május 24.)
Budán 24/5 867.

Kedves barátom!

A Wanderer tegnapi számában keményebben nyilatkozik a trónbeszédről, mint bármily oppozicionális lap. Elvonatkozva attól, hogy nézetem szerint nincs igazsága, mert az, ha a schwungvolle frázisok hiányzanak, főképp Ausztriában, hol azoknak bőségében voltunk, inkább érdem, - de magában az, hogy éppen a Wanderer nyilatkozik így, kit irányunkban barátságos lapnak ismer a világ, s kiről sokan felteszik, hogy a magyar kormány intencióit ismeri: - nagy baj, s igen természetesnek találom, ha Beust eziránt keserűen panaszkodik. - Miután a cikk megjelent, nem tudom, miként lehetne segíteni rajta; de csak arra akarnám kérni, miként béfolyását Grassnál arra használja, hogy ily dolog ezentúl ne történjék. - Absztrahálva minden egyébtől, a Wanderer szava mindég fontossággal fogna bírni, már csak azért is, mert az öszves bécsi zsurnalisztikában nincsen lap, mely jellem tekintetében vele mérkőzhetnék. A Wanderer becsület dolgában mint valóságos unikum áll a többi bécsiek között, s ezért meg vagyok győződve, hogy a magyar kormány rosszallása vagy megelégedése ott, hol bizonyos nézetek forognak kérdésben, Grassra nem fogna bírni semmi béfolyással; de úgy vagyok meggyőződve, hogy azon politika, melyet a Wanderer képvisel, nem kívánja, hogy Beust tekintélye csonkíttassék, sőt, azon elvek, melyekért e lap küzdött, csak gyengíttetnek, ha B[eust] állása megrendíttetik, mi okvetlenül békövetkezik, ha éppen a liberális s magyar érdekeket elismerő lapok nyilatkoznak ellene. A centralistáknál s kik hozzájok szítnak, úgysem számolhat pártolásra. Ha e sorokat el bírja olvasni, csakugyan nagy mester, de ha ez Önnek nehezebbre esik, mint a sorok között olvasni, s így sok időt tölt firkálásommal, annál tovább kéntelen reám gondolni. - Mit mond a pátens megszüntetéséhez? Sokat dolgoztam e tárgyban, de sikerült, s még jobb következéseket fog előidézni, mint magam gondoltam; mert számtalan beszélgetés és levélírás által végre oda vittem a dolgot, hogy a patentális községek nagy száma még a konvent előtt visszalép, s hogy ez a patentalista papokat nyílt karokkal fogadva, még egy szemrehányással sem fogja illetni. Ég áldja meg Önt.

Híve
Eötvös

247. FALK MIKSÁNAK

(1867. május 28.)
Pest 28/5 867.

Kedves barátom!

Két levélre kell válaszolnom, s csak addig írhatok, míg Andrássy eljön, kit már egy fertály óta várok, így hát rövid lesz a levél is. Mindenekelőtt mi a Wanderert illeti: tetszik átlátni (mint Ön a Naplóban írja), ha a Wanderer kifogásai - nem nekünk, de B[eust]-nak - rosszul estek, ki, úgy látszik, stílusára sokat tart, s ha ő ez ellen panaszkodott, mi itt nem tehettünk kevesebbet, mint hogy lapjainkban elmondtuk, hogy nekünk még a stílus is tetszett, és valóban nem több az, mit a Napló, Lloyd és Magyarország kimondottak; a Wanderer ellen nincs e cikkelyekben egy szó, mint nem is lehet, mert, mit - habár a bécsi miniszteriális stílusra nézve nem lehetek vele egy véleményben - ha kell, akár nyomtatva is deklarálok: én a Wanderert a legrespektábi-

lisabb német lapnak tartom, mely Bécsben megjelenik. De elég erről. Ha az ember 5 órát tölt ülésben, s nem tudom, hány cikket olvas, mely mind ugyanazon egy tárgyról szól, megunja a politikát, s még azon barbár kívánatra is vetemedik, vajha legalább egy félévig nem látna újságot, s ne is hallana még beszélni sem hírlapokról.

- Kossuth cikkét ismeri. A hatás, melyet a házban tett, az vala, hogy törvényjavaslataink, melyeknek diszkussziójára egy hetet számítottunk, 2 nap alatt mentek keresztül; a hatás a városban - kivévén a legfiatalabb fiatalságot - ugyanaz, s a hatás az országban - mint több tudósításból látszik - szinte nemigen lesz más; azonban kitűnik ez alkalommal is, hogy Kossuth hívei, ha nincsenek is többségben, még most is számosak, s hogy benne nem hiányzik az akarat, felhasználni befolyását. Adja az ég, hogy e figyelmeztetés a Reichsrat tagjai mellett ne menjen át hasztalanul; mert az egyért jót merek állani, hogy ha a 67-es munkálat főelvei, azaz a delegációk, paritás sat., nem fogadtatnának el, ha így a közös ügyek még egyszer diszkusszió alá kerülnek: nincs azon erő, mely csak annyit is még egyszer keresztülvinne. A bécsiek mondják, hogy a miénk az oroszlányrész, s én magam is azt hiszem, hogy úgy van, de éppoly bizonyosan állíthatom, hogy kedves hontársaink e részöket ugyan nehezen kapták be, s hogy a nagy falat, melyet a bécsiek tőlünk irigylenek, mint a német mondja, nagyon gyomrukban fekszik. - Hivatalom legkellemesebb kötelességének tartom, hogy tisztelt tanítványát időről időre egyes tanintézetbe kísérem. Nem vagyok barátja a ceremóniának, és soha nem hittem volna, hogy ily funkciót kellemesnek tarthatom, de a császárné semmiben nem hasonlít hasonlóihoz; előtte a tisztelet, melyet egy nemes nőiség előtt érezünk, háttérbe szorít minden egyebet, s hódulatunkban nincs semmi, mi a császárnét illetné. Önnek nincs fogalma a lelkesedésről, mellyel főképp a nép alsó osztályai hozzá ragaszkodnak. Ha valamely intézetet meglátogatva kocsijához visszatér, mely körül azalatt nagy népcsoport alakult, a tömeg fanatikus akklamációval fogadja nagyasszonyát, s én, kire minden, mi a szívből jő, mélyen hat, elfelejtem, hogy egész éltemen át az ellenzékhez tartoztam, s pár hónap múlva (wenn der Moor seine Schuldigkeit getan) valószínűleg ismét ahhoz fogok tartozni, és örülök a lojális érzések ezen kitörésén, mintha legalább udvarmester lennék. - Ön látja, az udvari levegő még demokratikus lelkemre is megteszi hatását; szerencsére eddig a tisztelő rokonszenv, mellyel magas tanítványát kísérem, nem terjed tovább. Gyula nem jön. Ebédelni is kellene. Ég áldja meg Önt.

Híve
Eötvös

248. FALK MIKSÁNAK

(1867. június 11.)
Pest 11/6 867.

Tisztelt barátom!

Bármennyire el vagyok foglalva, az nem lehet, hogy szívem örömében legalább néhány szót ne írjak. Nem hittem volna soha, hogy koromban még ily boldognak érezhetem magamat, főképp politikai események által. De mi most történt, sok fáradságnak, hosszú küzdelmeknek és számtalan keserűségnek díja, s így nem érzem magamat érdemetlennek e jutalomra. Az amnesztia, mely így adatott ki, a királynak határozata a 100.000 arany felett, mely neki koronázási ajándékul adatott, befejezi a művet, s bátran merem állítani, hogy a 848-iki forradalom bevégzett, s belőle csak az egyenlőség kivívott elve s nemzeti becsületünk, melyet

vele arattunk, maradt meg. Sok munka vár reánk, veszélyek környeznek a külföld részéről, de Kossuth levele, melynek legtágabb körben elterjedését megengedtük, s az agitátor fiai, kik a koronázás alatt nyugodtan nézték az ünnepélyt, bizonyítják, hogy biztos alapon állunk, s így megküzdhetünk a veszéllyel s nehézségekkel. Isten áldja meg Önt a sok fáradságért, mellyel győzelmünk kivívásához járult. Isten áldja meg bájló tanítványát, ki mint egy áldás jött körünkbe, s kinek kedves arcáról egy szebb jövőnek reménye mosolyog reánk. Vele szemközt az egész nemzet költői érzésekkel telik el, mert hisz csak egy való költészet van e világon, s ez a szeretet.

Híve
Eötvös

249. ARANY JÁNOSNAK

(1867. június 11.)

Tisztelt barátom!

Az, mit tőlem kívánsz, nem áll hatalmamban, s ha állana, nem tenném. Ha a törvényes királynak egy joga van, az az, hogy az érdemet elismerje, s ha a fejdelemnek legszebb kötelessége az, hogy abban, mi szép és nemes, népének példája legyen, ide tartozik kitűnő férfiak tisztelete. Hidd el, kedves barátom, nincs senki az országban, ki nem találná természetesnek, ha a magyar király a legnagyobb magyar költő iránt hódolatát fejezi ki. - A régiek borostyánt adtak, a praktikusabb Anglia pénzt, de az első nem díszlik éghajlatunk alatt, a második nem illenék hozzád; de midőn a király ugyanazon jogával él, melyet e hazában százezrek gyakorolnak, s azon meggyőződését fejezi ki, hogy Arany Jánost tartja a nemzet most élő legnagyobb költőjének; s ha ez[t] azon módon teszi, mely helyzetében a legtermészetesebb, azaz rendjel által: neked jogodban áll a rendjelt nem hordani, s ezt alkalmasint tenni is fogod, de azt visszautasítani, ahhoz bizony, barátom, nincs jogod. Nemcsak a fejdelem iránti tiszteletet, de más érdekeket sértenél meg, melyek bizonyosan éppúgy szíveden fekszenek, mint bárkinek. Kérdezzél erről bárkit, kérdezd Deákot, ki nálamnál sokkal okosabb lehet, de bizonyosan nem tisztel s nem szeret inkább, mint

hív barátod
Eötvös

250. SIMOR JÁNOSNAK

(1867. július)

Főméltóságú Hercegprímás! Érsek úr!

Az erdélyi püspöki megyéhez tartozó országgyűlési képviselők múlt hó végével az ./. alatt másolatban idezárt levélben arra szólítottak fel, hogy az erdélyi római katolikus státus gyűlésének 1866. jan. 10-i feliratát tárgyalás alá vevén, az erdélyi katolikusoknak abban kifejtett törvényes kívánságuknak teljesülését ő apostoli kr. Felségénél mielőbb kieszközöljem, s egyszersmind az erdélyi püspök ő n[agy]méltóságát oda utasítsam, hogy az erdélyi római katolikus státusnak 1866. jan. 10-én Kolozsvárott tartott gyűléséről vezetett jegyzőkönyv

(melyet ./. alatt szintén ide zárok) 4-ik pontjához képest, a tavaly elmulasztott státusgyűlést haladéktalan hívja egybe.

Miután az erdélyi katolikusoknak Őfelségéhez terjesztett kérései Erdélyország régiebb törvényein, jelesen az Approbata constitutio I. R. I. címe- és III. artikulusán alapszanak, s oly jogok gyakorlati visszaállítását sürgetik, melyeket Erdélyország katolikusai századokon át gyakoroltak, s miután a kat. egyháznak autonómiája, a kat. világiaknak egyházi és iskolai ügyekre kívánt befolyása által sem az államnak főfelügyelési joga, sem a püspökök törvényes hatósága nem veszélyeztetik, annál inkább kötelesnek érzem magamat az említett kérelem támogatására, mennyivel inkább meg vagyok győződve, hogy semmi az erdélyi katolikus egyház állását inkább nem biztosíthatná, mint éppen oly szervezet, minőt Erdélyország katolikusai egyházuknak adni kívánnak.

De midőn ezt teszem, s Őfelségének az erdélyi kat. egyház régi autonómiájának ezen egyház hívei által kért helyreállítását ajánlani kötelességemnek tartom, nem mellőzheti figyelmemet, hogy Magyarország katolikusai részéről is már több ízben ugyanazon óhajtások fejeztettek ki, hogy mind az egyháznak autonómiája, mind a világiaknak egyházi és iskolai ügyekre kívánt befolyása azok által követeltetik leghangosabban, kiknek vallásos buzgósága iránt senkinek kétsége nem lehet.

Nemcsak mert az erdélyi püspöki megye a magy. kat. egyháznak egy tagját képezi, és most is a kalocsai érsekség metropoliájához tartozik, hanem azon szoros összeköttetésnél fogva is, melybe Erdély Magyarországgal politikai és közigazgatási tekintetben lépett, alig képzelhető, hogy a kat. egyház az állam irányában Erdélyben nagyobb autonómiával bírjon, mint Magyarországban, s hogy ezen tartomány katolikusai iskolai s egyházi ügyekben oly befolyást gyakoroljanak, mely azon katolikusoktól, kik a Királyhágón innen laknak, megtagadtatik.

Az Erdély és Magyarország között létrejött únió egységet vagy legalább a lehetőségig hasonlóságot tételez fel az egész közigazgatásban, s így azon egyház kormányzatának rendszerében is, annál inkább, miután meggyőződésem szerént azon okok, melyek az egyháznak autonómiáját és a világiaknak egyházi és iskolai ügyekbeni részvétét Erdélyben kívánatossá teszik, éppen úgy léteznek Magyarországon is.

Igaz, hogy míg a katolikusok Erdélyben a lakosoknak kisebbségét képezik, mi, e vallás hívei Magyarországban többségben vagyunk, s hogy ezért az egyház erős organizációja s minden híveinek közreműködése nálunk arra, hogy egyházunk az elnyomás ellen biztosíttassék, nem látszik oly szükségesnek. Ha azonban egyházunk helyzetét elfogultság nélkül tekintjük, be kell vallanunk, hogy dacára követői számának, a nagy vagyonnak, mellyel bír, a fénynek, mely azt környezi, s a kiterjedt politikai befolyásnak, melyet az egyház férfiainak törvényeink biztosítottak, a kat. egyháznak állása Magyarországban sem mondható kielégítőnek.

Tagadhatatlan tény, hogy azon közszellem, mely más hitfelekezetek hívei között létezik, a katolikusok közt fel nem található; tény, hogy főképp mi a nevelést illeti, mi katolikusok, ámbár az e célra fordítható alapjaink sokkal nagyobbak, az evangélikusoknál hátrább állunk. Tény végre, hogy a közönyösség, mely, fájdalom, újabb időben minden vallásfelekezeteknél mutatkozik, sehol nem található oly általánosan, mint éppen a katolikusok körében; és ha mindezeknek okát keressük, azt csak az egyháznak azon szervezetében találhatjuk, mely szerint a katolikus világiak, az egyházi és iskolai dolgokra minden befolyástól kizáratván, rég megszokták minden, az egyházat vagy iskolát illető ügyeket olyanoknak tekinteni, melyekhez semmi közük sincs.

Teljes meggyőződésem, hogy az 1848. XX. tör. cikk, mely minden keresztény vallásfelekezetek között a teljes egyenlőség elvét állította fel, a kat. egyháznak érdekeit nemcsak nem veszélyezteti, sőt, azoknak több garanciákat nyújt, mint azok a kormánynak pártolásában elébb találhattak.

A befolyás, melyet a kat. egyház az emberek kedélyére s általa minden társadalmi viszonyokra gyakorol, nem az egyháznak privilegiált állásától függ. Sőt, a történet tapasztalásai éppen az ellenkezőt bizonyítják, az egyház befolyásának süllyedését mutatva ott, hol az a világi hatalom által leginkább pártoltatott, mint például Franciaországban a forradalom előtt; - emelkedését és terjedését ott, hol a kat. egyház a világi kormánynak semmi pártfogására nem számolhatott, sőt a világi hatalom által pártolt ellenséges felekezettel versenyezni kénytelenített, mint például Irlandban, sőt még Angliában is.

Hogy befolyása biztosíttassék egyházunknak, csak szabadságra van szüksége, s minthogy az 1848. XX. t. cikknek, mely minden vallásfelekezetek egyenlőségét kimondja, hazánkban más értelme nem lehet, mint az, hogy a kat. egyház az autonómiának azon mértékével ruháztassék fel, melyet az ország evangélikus egyházai élveznek; én a törvényt, mint előbb mondám, a kat. egyház érdekeire nézve nemcsak nem tartom veszélyesnek, sőt az egyedüli kedvezésnek tartom azt, melyet az egyház az államtól igényelhet.

De hogy ezen szabadság, melynek biztosítása Franciaországban s Európa csaknem minden alkotmányos államaiban buzgóbb katolikusoknak fő törekvését képezi, egyházunkra nézve gyümölcsözővé váljék, hogy az ne puszta szó és írott malaszt maradjon, hanem az egyháznak érdekeit valóban biztosítsa, szükség, hogy maga ezen szabadság minden megtámadások ellen biztosíttassék, és ez csak úgy lehetséges, ha az nem az egyházi rendnek adott kiváltság-, hanem az ország kat. polgárai közös jogának tekintetik.

Távol legyen tőlem, hogy azon ellenszenvnek, mely hazánkban az egyházi rend ellen állítólag létezik, nagy fontosságot tulajdonítsak. Tagadhatatlan, hogy azon antiklerikális szellem, mely Európa más országaiban újabb időben uralkodóvá vált, nem maradt hatás nélkül hazánkra sem. Bármily igazságtalanok legyenek a vádak, melyek az egyházi rend ellen emeltetnek, vannak egyesek, kik ily vádakat emelnek, s vannak sokan, kik egyéneknek hibáit az egész rendnek róva fel, az ily vádakat készen elhiszik és örömmel terjesztik.

De ha egyrészről tagadhatatlan, hogy az ellenszenvnek ezen nyomai, melyek egyházi rendünk ellen mutatkoznak, nem annyira más felekezetűek, mint inkább a katolikusok körében kereshetők, bizonyos az is, hogy az országnak nagy többsége örömmel ismeri el, miként egyházi férfiaira, akár azok hazafiúi érdemeit, akár polgári erényeit tekintsük, büszke lehet. Talán nincs Európában ország, melyben az egyházi rend iránt a jelen pillanatban kevesebb szenvedélyesség mutatkoznék a világiak között, mint hazánkban; és ámbár klérusunk mind politikai, mind birtokviszonyaira nézve előbbi állását megtartotta, mégis kevesen vannak, kik, ennek jogszerűségét kétségbe vonván, tagadnák, hogy ennek fenntartása az ország érdekében fekszik.

De ha az egyházi rend ellen hazánkban kevesebb szenvedélyességet találunk, mint Európa bármely országában, tagadhatatlan az is, hogy csaknem minden egyházi érdekekre nézve a legnagyobb közönyösséget tapasztaljuk; s minthogy ez kizárólag csak a katolikusok között található, s így nem a nemzet jellemének következése, e közönyösségnek egyedüli okát csak egyházunknak azon szervezetében kereshetjük, mely szerént minden, mi az egyház érdekeivel összeköttetésben áll, a katolikus hívek befolyásától elvétetett.

Miután egyházunk dús birtokokkal ellátva, híveinek áldozatkészségét arra, hogy fennálljon, sokkal kisebb mérvben veszi igénybe; miután ezek az egyház vagyonának kezelésére semmi befolyást nem gyakorolhatnak; miután az iskola, mely minden más keresztény felekezeteknél

azon legfontosabb közös ügynek tekintetik, mely minden családapát egyházához köt, nálunk mint az egyházférfiaknak sajátja tekintetik, melyre a nevelésnél leginkább érdekelt szüléknek legkisebb befolyás sem engedtetett: bámulhatjuk-e, ha a kat. hívek azt, mire semmi befolyást nem gyakorolhatnak, végre olyannak tekintik, mi őket nem érdekli.

A katolikusok kevesebbet talán, mint más felekezetek de áldozatokat hoznak iskoláik fenntartására, amennyiben az iskolaházak felépítésére, a tanítók fenntartására az állam által köteleztetnek. De minthogy azon áldozatok, nem, mint más felekezeteknél, szabad elhatározásuk következése, hanem az állam parancsa által rovatnak rájok, ezek kötelék helyett, mely azt az egyházhoz köti, inkább csak tehernek tekintetnek, melyek annál kedvetlenebbül viseltetnek, minél szükségtelenebbnek tartatnak, az egyháznak elhíresztelt dúsgazdagsága, a legtöbbeknek hibás felfogása szerént, bőven megfelelvén mindazon szükségeknek, melyek más vallásfelekezeteknél a hívek áldozatkész buzgósága által pótoltatnak; és tagadhatatlan, hogy ezen állapot, valamint a katolikusok legfontosabb érdekeire nézve már jelenleg is káros befolyást gyakorol, úgy egész egyházunknak állását a jövőben veszélyezteti. Az elsőt bizonyítja a népnevelés körében tapasztalt hátramaradásunk, melyet, bármennyire fájdalmas, el kell ismernünk, mi annyival sajnosabb, minthogy e hátramaradás egyedül az egyházférfiaknak rovatik fel bűnül, kik a népoktatást kizárólag befolyásuk alatt tartják.

A másodikra nézve senki, ki Európa jelen helyzetét figyelemmel tekinti, a nyugalmat, melyet élvezünk, biztosítottnak nem tekintheti; és minthogy semmi politikai mozgalom korunkban az egyházat érintetlenül nem hagyhatja, főképp oly országban, hol ezen egyház politikai befolyással és nagy birtokkal bír, hazánkban is a katolikus egyházra később vagy előbb küzdelmek várnak, melyek között állását csak úgy tarthatja fenn, ha minden híveinek lelkesült támogatására számíthat, és ezek egyházunknak függetlenségében saját szabadságukat, birtokában saját vagyonukat, befolyásában saját befolyásukat látják.

Miután a kereszténységellenes elvek, melyek Európa több országaiban naponta inkább terjednek, hazánkban eddig csak csekély befolyást gyakorolnak; miután a klérusnak hazafias állása 48 óta ezen rendet a nemzettel szorosan összeforrasztotta, és az egyház függetlenségének eszméje három millió protestánsban buzgó védelmezőkre számolhat, a kat. egyháznak helyzete hazánkban kedvezőbb, mint bármely országban.

Egyházunk egész kiterjedésben bírja mindazon eszközöket, melyek arra szükségesek, hogy megtámadás esetében állását megtarthassa; de szükség, hogy az eszközöket felhasználja, hogy azon térre lépjen, melyen a védelem sikerrel lehetséges; és valamint az csak az egyháznak autonómiája által lehetséges, úgy nem vonhatja senki kétségbe, hogy ezen autonómiának mértéke, az egyháznak szabadsága, mely a vallásos szellem kifejlesztésének feltétele, századunkban azon befolyástól függ, melyet az egyház fontosabb érdekeinek igazgatására híveinek engedett, miután azon mértékben, melyben ily befolyás engedtetett, csökken mindazon okoknak fontossága, melyek az államnak egyházi ügyekre s az iskolára követelt túlnyomó befolyása mellett felhozatnak, s melyeknek alapja nem más, mint azon nézet, hogy az állam nagyfontosságú érdekeit, főleg a népnevelést kizárólag az egyházi rendre, azaz egy elzárt s az államtól független osztályra nem bízhatja.

Vallásunk elvei szerént a világiaknak befolyása nem terjedhet a tisztán egyházi dolgokra, s kétségen kívül az ország katolikus hívei nem követelik s nem követelhetik, hogy akár a dogmák, akár az egyházi diszciplina tárgyaiban úgy határozzanak, mint azt más keresztény felekezetek hívei teszik. De hogy ezen tárgyak közé sem az egyházi vagyon, sem a népnevelésnek ügye nem tartozik, azt senki nem fogja kétségbe vonni; és ha elvonatkoztatva a kat. egyház általános elveitől, más országok példájától, csak a magyar egyház által e részben követett elveket tekintjük is: tényeket hozhatunk fel, melyekből világos, hogy egyházunk

világi híveinek befolyását elvben soha nem ellenezte. Bizonyítja ezt azon állapot, mely Erdélyországban a múlt század közepéig e részben létezett, melyre az erdélyi püspöki megye hívei kérelmökben hivatkoznak; bizonyítja azon befolyás, melyet a kat. világiak minden szabad királyi városokban gyakoroltak; bizonyítják azon jogok, melyeket az egyház minden, a patronátusi joggal felruházott egyéneknek engedett; bizonyítják végre azon az 1847/8-ban Pozsonyban tartott püspöki értekezletek, melyek az egyházban mutatkozó bajok felismeréséből indulva ki, azok egy részének orvoslását szintén csak abban keresték, hogy a kat. világiaknak az iskolára és az egyháznak nem tisztán vallási ügyeire nagyobb befolyás engedtessék.

Tagadhatatlan, hogy ezen értekezletre az akkor Európaszerte uralkodó felgerjedés adott alkalmat; hogy annak határozataira a forradalmi hangulat befolyással lehetett, mely egyházunk férfiak inté, hogy az egyház érdekeinek védelmére támaszukat híveik összességében keressék; de épp ez értekezletnek csekély eredménye s a nehézségek, melyek egyházunk főnökeinek ildomos határozataik életbe léptetését lehetetlenné tevék, komolyan intenek, hogy ily reformok keresztülvitele felgerjedett pillanatban nem lehetséges, s így csak akkor kísértethetik meg sikerrel, midőn az ügy nyugalommal történhetik.

Új institúciónak, hogy az megerősödhessék, támogatásra van szüksége; támaszul csak az szolgálhat, mi már régebben fennáll s idővel megerősödött; s így, miután Európa jelen politikai helyzetét tekintve, mélyen meg vagyok győződve arról, hogy egyházunk érdekeinek ily támaszra szüksége lesz, éppen a jelen pillanatot tartom arra alkalmasnak, hogy annak felépítéséről gondoskodjunk.

Talán hosszabban szóltam e tárgyról, mint kellett volna, hisz hercegséged, ki egyházunk helyzetét nálamnál jobban ismeri, tekintélye emelésének s érdekei biztosításának szentelte életét, tudja mindazt, mit én a tárgyról mondhatnék. A buzgóság, mellyel mint egyházunk egyszerű híve, annak érdekeit szívemen viselem, szolgáljon mentségemül, ha olyanokat mondtam el, mikre nézve hercegségednek tanácsaimra szüksége nincs.

De miután erős meggyőződésem, hogy azon közönyösség, mely hazánk katolikusai között létezik, csak az általam említett úton szüntettethetik meg, s miután csak azáltal szűntettethetik meg azon alárendeltség is, melyben az ország katolikus többsége iskolai, sőt politikai tekintetben az evangélikus kisebbség irányában áll; tekintetbe véve végre azon szoros összeköttetést, melyben a katolikus egyháznak állása hazánk, sőt a birodalom legfontosabb érdekeivel áll: kötelességemnek tartottam hercegséged előtt nyíltan kimondani nézeteimet azon eszközök iránt, melyektől egyházunk állása s jövője, meggyőződésem szerént, e hazában függ.

Hercegséged, kit az isteni gondviselés a magyar egyháznak élére állított, s kinek hivatása, hogy azon sebeket orvosolja, melyeket az utolsó 18 év a magyar egyház egységében ejtett, legjobban fogja megítélni azon utakat, melyeken e cél elérhető. Hercegséged és egyházunk főnökei fogják meghatározni azon formákat és szervezetet, mely által a kat. világiaknak befolyása a püspökök egyházi hatóságának veszélyeztetése nélkül kivihető; de meggyőződésem az, hogy ezen befolyás, melyet e hazának éppen legbuzgóbb katolikusai és az alsóbb klérus nagy része óhajt, sőt, követel, többé nem zárathatik ki, sőt, hogy ennek elismerése már el sem is halasztható, és ezért azon kéréssel fejezem be levelemet, hogy hercegséged, értekezve egyházunk többi főnökeivel, engem e részbeni határozatairól tudósítani méltóztassék.

Fogadja Hercegséged stb.

Budán, júliusban 1867.

251. LÓNYAY MENYHÉRTNEK

(1867. augusztus 14.)
Ragaz, 1867. augusztus 14.

Kedves barátom!

Vedd mindenekelőtt köszönetemet szíves leveledért, mely nemcsak nem zavarta nyugalmamat, sőt az ellenkező hatást tette reám. Föltettem magamban, hogy nehány hétig minden komolyabb dologgal fölhagyok, s azért hoztam magammal leányaimat, hogy kedves csevegésökkel, ha lehet, elűzzék még gondolataimat is. Éreztem, hogy szükségem van ily pihenésre, s az eddig élvezett nyugalom máris jól hatott reám, úgyhogy ha pár hetet e csendes fürdőben tölthetek, talán szert teszek az erőre, melyre jövő ülésszakunkban szükségünk lesz. De a gyógyszer, melyet Balassa rendelt, s melynek magamat annyira alávetettem, hogy még az előttem fekvő hírlapokba se nézek bele, nem oly könnyű, mint látszik, s vannak pillanatok, midőn a kényszerített nyugalom mondhatatlanul kínossá válik. Főképp, ha nem állhatva ellen, mégis valamely hírlapot veszek kezembe, s ott - mi csaknem mindig történik - hazai dolgainkról egy sereg badarságot olvasok. Így jártam tegnapelőtt a Frankfurter Zeitunggal, mely a bécsi deputációról szebbnél szebb híreket közlött, s való jótéteménynek mondhatom leveledet, mely a zavarban útbaigazított. Nem irigylem helyzeteteket, s őfelsége, midőn Téged a deputációhoz nevezett, azáltal tüntet ki, hogy nagy terhet rak vállaidra. Igen félek, hogy a kiegyenlítés eszközlésénél nemcsak Ghyczyvel lesz bajotok, hanem barátainkkal is, kik valamennyien egyiránt óhajtják a békés kiegyenlítést, de ennek föltételeit elismerni nem akarják. Átalában véve, csaknem csodálatos, hogy annyiak között, kik hazánkban politikával foglalkoznak, oly kevés található, ki ennek első kellékét bírná, mely kétségtelenül az, hogy helyzetünk iránt tisztában legyünk. Soha talán nem volt politikai szituáció annyira világos, mint a mienk. Ha a külföldi zsurnalisztikát áttekintjük, alig találunk lapot, mely azt különbözőleg fogná fel. Minden párt megegyezik a meggyőződésben, hogy egy döntő, nagy harchoz közeledünk. Csak mi nem akarjuk belátni, mit mindenki tud, s küzdünk szavak felett, s csatározunk törvénycikkelyekkel, midőn létünk forog veszélyben. Nézetem szerint a fő kérdés, melytől a kiegyenlítésnél követendő eljárás függ, egyszerűen az: fekszik-e érdekünkben, hogy az osztrák birodalom, melynek részét képezzük s melyre most elhatározó befolyást gyakorolhatunk, ezentúl is fönnáll]ön; vagy azt reméljük, hogy Magyarország más szövetségben, mely az ausztriai birodalom helyébe lép, állami integritását fenntarthatja? Ha ez utóbbit hisszük, mint - úgy látszik - a Magyar Újság emberei, igen helyesen járunk el, ha azt bizonyítjuk be, mi jogilag úgyis kétségbevonhatatlan, hogy az osztrák államadósság minket nem illet. De ha nem, ha úgy vagyunk meggyőződve, hogy a birodalom fönnállása egyszersmind saját fönnállásunknak feltétele, akkor valóban nem látom át, okos ember miért töri fejét máson, mint azon kérdésen: mennyi az, mit áldoznunk kell, hogy Ausztria fönnálljon, s mennyit bírunk el, nem hogy Ausztriát, de hogy magunkat mentsük meg.

Észreveszem, hogy minden diaetetikai szabály ellenére, ismét politikáról szólok. Félbeszakítom tehát okoskodásomat. Ég áldjon meg; ha időd engedi, szép lenne Tőled egy pár sor henyélő kollégádhoz.

Eötvös

252. CHARLES DE MONTALEMBERT GRÓFNAK

(Fordítás németből)

(1867. szeptember 4.)
Buda 4/9 867

Tisztelt Gróf!

Baráti soraiból, amelyeket tegnap, Ragazból való visszaérkezésem után kaptam kézhez, látom, hogy legutóbbi levelére írt válaszom nyilván nem jutott el Önhöz, amiben valószínűleg az a körülmény hibás, hogy nem jól címeztem meg a levelet. Hogy most biztosítsam magamat, ezt a levelet ajánlva fogom elküldeni, mert hosszas tapasztalat nyomán nem tartom ezt az elővigyázatosságot annyira fölöslegesnek, mint amilyennek az Ön számára tűnik. Remélem, hogy azzal a csomaggal, amelyben Ráth könyváruson keresztül a kívánt felvilágosításokat (törvénycikkek stb.) küldtem el Önnek, szerencsésebben jártam. Mindenesetre tudakozódni fogok nála, mikor és hova küldte azt, és még ennek a levélnek a végén értesítem Önt erről. - Most sietve rátérek arra a tárgyra, amelyről Ön felvilágosítást kíván, de bizonnyal nem kívánja jobban, mint amennyire az én szívemen fekszik az Ön teljes tájékoztatása.

Először is mellékelem az Ön számára azt a levelet, amelyet a prímáshoz intéztem és másolatban a kalocsai és egri érsekekkel is közöltem, és amely - anélkül, hogy részem lett volna ebben - az Idők Tanújában (a katolikus papság orgánumában) megjelent, mégpedig annak a kijelentésnek a kíséretében, hogy a lap a benne kifejtett nézeteket osztja.

Szilárdan meg vagyok - és régóta meg voltam - győződve arról, hogy a katolikus egyház megerősítése egyetlen állam számára sem annyira fontos, mint az osztrák monarchia számára, és ebben az államban egyetlen ország számára sem annyira, mint Magyarország számára. Teljesen eltekintve attól, mennyire fontos kell hogy legyen minden komoly ember számára az egyházi közösségnek a megszilárdítása, amelyhez tartozik, itt egy olyan politikai érdek is fennforog, amely minden gondolkodó embernek, aki államaink helyzetét megfigyeli, a szemébe kell hogy ötöljön. - Tekintettel arra a körülményre, hogy a monarchia lakosainak többsége a szláv nemzetiséghez tartozik, és tekintettel a szlávok egységére irányuló, mind élénkebbé váló mozgalomra, amely egyenesen államunk felbomlasztásán munkálkodik, csupán egyetlen eszközünk van arra, hogy ezzel a mozgalommal szembeszegüljünk, és ez szláv lakosságunk nagyobb részének hitfelekezeti állásában rejlik. Miután ugyanis ez (a fél-millió szerb kivételével) katolikus, ezáltal olyan fal jött létre, amely elválasztja szlávjainkat Oroszországtól, és annál áthághatatlanabb, minél jobban ébren tudjuk tartani és meg tudjuk szilárdítani a népben a katolikus öntudatot.

Sajnálatosnak tartom, hogy korunkban kis államok elveszítik önállóságukat. Egy olyanfajta szervezet, amilyen korábban Németországban állt fenn, mindenesetre kedvezőbb a fejlődés szempontjából, mint a jelenkor kolosszális tömörülései. Ám hogy ezek megfelelnek korunk irányának és hogy most csak igen hatalmas államok képesek megőrizni önállóságukat, az bizonyosnak tűnik előttem, és ezért azt hiszem, hogy az osztrák állam (amelynek fenntartásán saját hazám érdekében munkálkodom) csak akkor számíthat jövőre, amennyiben hatalmas lesz, ez pedig csak akkor következik be, ha azon munkálkodik, hogy az összes katolikus szlávokat egyesítse, ami megint csak akkor lehetséges, ha ezt az államot nemcsak katolikusnak *nevezik*, hanem *valóban* katolikus abban az értelemben, hogy ez az egyház a népélet fejlődésének valamennyi fontos irányzatával bensőséges kapcsolatban áll.

Teljesen eltekintve vallási meggyőződésemtől, még akkor is, ha protestáns lennék, minden törekvésemmel azon lennék, hogy a katolikus egyházat erőssé tegyem; és milyen állapotban találjuk most ezt?

Sohasem beszéltem nyilvánosan másként klérusunkról, mint a legnagyobb tisztelettel, és az politikai szempontból bárkinél jobban megérdemli ezt. Papságunk - különösen az alsópapság - legnagyobb része hazaszeretet és állampolgári erény tekintetében mint méltó példakép jár hívei előtt. Mindenkinek el kell ismernie ezt. Ám sajnos éppoly kevéssé lehet tagadni azt, hogy egyházi dolgokban nem ez volt a helyzet. Az olyanfajta hibák, amilyeneket a forradalom előtti francia papságnak vetettek a szemére, nálunk ugyan a kivételek közé tartoztak, ám különböző körülmények következtében klérusunk körében az apátia és közömbösség olyan foka állott be, amilyen más országban nemigen fordul elő, és ennek a következménye - a katolikusok legnagyobb fokú vallási indiferentizmusa mellett - az a sajnálatos tény is, hogy mindazok az intézetek, amelyeket a klérusra bíztak - mindenekelőtt a népiskola és a gimnáziumi oktatás - olyan állapotban vannak, amilyennel civilizált európai országban nemigen találkozni. - Ön említést tesz levélben a hercegek közléseiről, amelyeket a Koburg-féle jószágokon élő falusi lakosság helyzetére vonatkozólag tettek Önnek. Teljesen igaza van, amikor azt mondja: becsületbeli ügy számunkra, hogy ne engedjük fennmaradni ezt a helyzetet - de éppen a katolikus lakosság, amelynek képzését kizárólag a katolikus klérusra bízták, van ebben a helyzetben; míg ugyanazon a környéken, sőt ugyanabban a helységben, ahol a katolikus lakosságból alig 50 százalék tud valamennyire olvasni, a protestánsok iskolai oktatása alig marad a németországi mögött, és ha végigmegy a helységen, a házak nyomán meghatározhatja a lakók felekezetét, mert minden jobb lakás a sokkal műveltebb protestánsoké, a legszegényebbek pedig bizonyosan a katolikusokéi. Pedig olyan okot nem lehet találni, amely mentségül szolgálna erre a helyzetre, mert a jozefinizmus elveit nálunk sohasem léptették életbe; a klérus világi javakból többet birtokol, mint bárki más, és senki sem akadályozta meg abban, hogy a népnevelés érdekében munkálkodjon.

Ilyen állapotok nem maradhatnak fenn. Megreformálásuknak vagy a katolikusok, vagy az állam által kell végbemennie, és mert az elsőt - éppen a katolicizmus érdekében - jobbnak tartom, ezért választottam azt az utat, amely meggyőződésem szerint egyedül vezet célra.

Közöltem ezt a meggyőződésemet az egri és esztergomi érsekekkel, továbbá számos prelátussal - mert én magam semmit sem kívántam forróbban annál, mint hogy tőlük induljon ki a kezdeményezés, miután azonban ismételt sürgetéseim ellenére sem történt ezen az oldalon a legcsekélyebb lépés sem, indíttatva éreztem magamat a prímáshoz szóló levél megírására, annál is inkább, mert állásomnál fogva kényszerülve voltam rá, hogy valamit tegyek ebben az ügyben.

Erdély katolikus képviselői ugyanis a b) alatt fordításban csatolt kérvényt intézték hozzám, és ebben arra kérnek, hogy autonómiájuk helyreállítását, amelynek érdekében felségfolyamodványt nyújtottak be, az uralkodónál támogassam.

Hogy Ön minél tisztábban lásson ebben az ügyben, c) alatt csatolom az erdélyi katolikusok 1866 januárjában tartott gyűlésének jegyzőkönyvét is.

Azt hiszem, ha elolvassa az Önnel közölt iratokat, meggyőződik róla, hogy amit tettem, az nem szabadkőműves alapelveknek, sem pedig valamiféle, a klérussal szembeni ellenséges érzületnek a következménye, hanem egyes-egyedül abból a meggyőződésből fakad, hogy egyházunk megszilárdítása - emberi álláspontról megítélve - attól a viszonytól függ, amelyben az egyház érdekei a szabadsággal állnak. - Arról az örvendetes tényről is biztosíthatom Önt, hogy nézeteimet nemcsak a katolikus világiak és az alsóklérus nagy többsége, hanem még püspökeink egy része is osztja, és hogy néhány támadás és sok nehézség elé nézek ugyan, de nézeteim végső győzelméről ugyanúgy meg vagyok győződve, mint arról, hogy ez a vallási tudat megszilárdulására fog vezetni.

Ha ez a levél némileg homályos, kérem, nézze el ezt nekem. Késő éjjel vagyok kénytelen megírni, és egy hosszú nap teendői túlságosan kifárasztottak ahhoz, hogy olyan részletesen írjak Önnek, ahogyan szerettem volna. - Remélem, a mellékelt iratok felvilágosítják majd Önt a dolgok valódi állásáról. Igen le fog kötelezni, ha olyan szíves lesz és közli velem nézeteit. Fájdalmasan érintett, hogy Önt még mindig betegnek kell tudnom. Isten adjon Önnek erőt elviselni a kemény próbát, amely az ő kegyelméből - ahogyan remélem - nemsokára véget ér majd, és adja meg azt is, hogy ismét teljesen visszakapjuk Önt, és azokat a nagy erőket, amelyeket Istentől nyert, hazájának, sőt az emberiségnek javára ismét szabadon hasznosíthassa.

Kérve, hogy ajánljon engem és az enyéimet tisztelt feleségének jóindulatába, maradok igaz tisztelettel és meleg barátsággal az Ön odaadó híve

B. Eötvös

Hogy az iratokat minél gyorsabban juttathassam el Önhöz, a fordítást piszkozatban küldöm Önnek, anélkül, hogy lemásoltatnám.

253. ERZSÉBET KIRÁLYNÉNAK

(1867. szeptember 4.)

(Fogalmazvány)

Csak tegnap estve érkezvén meg, Felséged megtisztelő levelét e hó 4-ről csak ma reggel vettem, ez okozta válaszom késedelmét; egyébiránt maga e válasz nem kis zavarba, ejt. Felséged soraiban annyi van, miért köszönnöm kell, s oly kevés, mit javíthatok, hogy Felséged ez ízben legalább levelemmel nem fog megelégedni, s mégsem hagyhatom el, hogy Felségednek a kegyért hálámat ne fejezzem ki, mellyel nyelvünk tanulmányozásánál engem választott tanácsosának, s mégsem bírok néhánynál több hibát találni, bár tudom, hogy a hálának kifejezése, ha még oly mélyen érzett is, soha nem mulatságos, s hogy Felséged tulajdonképp azt kívánná, hogy javításaim mennél számosabbak legyenek. Ez utóbbira nézve engedje meg, hogy azon szigorúsággal, melyet Felséged tőlem követel, kimondjam: a hiba egészen Felségedé. Annyira bírja nyelvünket, hogy ha több javítást kíván, hosszabb levélre kell magát elhatároznia. Négy kis lap nem elég, hogy rajta javítói ügyességemet bébizonyíthassam, mely azonban, mint gondolom, nem igen nagy.

Szükséges, hogy Felséged nyelvmesterének fogyatkozásait is ismerje, s ezért legjobb, ha mindjárt ma vallom be, hogy magamat kitűnő gramatikusnak nem tarthatom. Barátjaim állítják, hogy némi befolyást gyakoroltam nyelvünkre, s magam is hiszem, hogy sok szólási forma, mely most közönségessé vált, munkáim által hozatott be irályunkba. Mindég csak azt keresve, hogy gondolatomat tisztán fejezzem ki, midőn annak nyelvünkben kész formát nem találtam, magam alkottam ilyet, néha az elfogadott grammatikai szabályok dacára is; innen van, hogy ámbár nyelvünk haladásában talán némi érdemem van, soha tulajdonképp korrekt író nem lett belőlem. Elég nehezen esik e vallomás írónak, főképp helyzetemben, midőn Felséged éppen azért fordult hozzám, hogy irályának legkisebb hibáit is kijavítsam; legalább Felséged ebből mérheti őszinteségemet, s meg lehet nyugtatva aziránt, hogy ha egy oly régi író s hozzá még akadémikus, saját fogyatkozásai iránt igazságos, az bizonyosan nem mulasztja el, hogy mást irályának hibáira, ha azokat észreveszi, figyelmetessé tegyen, tudva lévén, hogy mi írók mindég szigorúbb kritikát űzünk mások, mint saját iratjaink felett.

Ezen állítás bébizonyítására azonnal hozzáfogok Felséged leveléhez, s kitelhető szigorral vizsgálom át annak minden sorát. Számmal megjegyezve és alávonva a nézetem szerént hibás helyeket, a Felséged leveléhez zárt fehér lapra írom ugyane szám alatt javításaimat, melyeket Felséged maga tehet levelében. Legjobb akaratom mellett nem találok több hibát Felséged levelében, s így mára nyelvmesteri hivatásomban arra kell szorítkoznom, hogy Felségedtől ezentúl hosszabb leveleket kérjek, mi a nyelvgyakorlatoknak elkerülhetetlen feltétele. Felséged soha nem írhat annyit, hogy annak kijavítását legkellemesebb foglalatosságomnak ne tartsam.

Kevés ember lakik országunkban, kinek szívét a rokonszenv, mely Felséged minden szavából hazánkhoz nyilatkozik, boldogsággal nem töltené el. Maga az, hogy Felséged nyelvünkkel él, egy nem reméllett öröm mindenikünknek, s azon meggyőződés, hogy Felséged által megértetünk, megnyugtat a jövő iránt, melynek biztosítására nézetünk szerént a fejedelem s nemzet közötti egyetértésnél más nem kívántatik. Szomorúan kell elismernem, hogy ennyi öröm helyett, melyet Felséged, midőn kegyességében nyelvmesterének választott, leveleivel nekem szerezni fog, igénytelen válaszaimmal mit sem nyújthatok, de ha Felséged akár irodalmunkról, akár más viszonyokról tőlem felvilágosítást kívánna, szerencsésnek fogom érzeni magamat mindég, ha kevés ismereteimmel Felségednek szolgálatára lehetek, s ha leveleim, mi érdekességeket illeti, a várakozásnak nem felelnek is meg, egyről biztosíthatom, arról, miként tehetségem szerint törekedni fogok, hogy azon nagy kitüntetésre, melyre méltatott, ne egészen érdemtelennek találjon, s legalább törekvésem komolyságáról éppúgy meg legyen győződve, mint azon legmélyebb hódolatról, mellyel vagyok Felségednek.

254. VACHOTT SÁNDORNÉNAK

(1867. szeptember 12.)
12/9 67.

Miután Andrássy s még három miniszter Bécsben van, azonkívül 4 hétnek mulasztását néhány nap alatt kell jóvátennem, nem volt időm, hogy levelére válaszoljak. 10-én volt Mariskám születése napja, s egész nap nem láttam családomat, holnap van ezüstlakadalmam, s nem leszek itthon, s így nem rendelkezek egy napomról. Ez oka, mért nem válaszoltam. Ha lehet, bizonyosan meglátogatom Önt, egyébiránt mikor, azt nem ígérhetem meg, s ezért ha velem szólni kíván, jobbnak tartom, ha bürómban keres fel, hol 9-4-ig lenni szoktam.

Őszinte tisztelettel
alázatos szolgája
Eötvös

255. gr. ANDRÁSSY GYULÁNAK

(Töredék)

(1867. szeptember második fele)

[...] kurír által küldendő válaszodban szabatosan megírnád határozatodat. - Mi minket illet, tekintve azt, hogy a Pest ellen elhatározott erélyesebb lépés ezáltal nem hátráltatik, és Heves ellent nem állt, s így parancsolatunk végrehajtatván, a minisztérium auktoritása nem kompro-

mittáltatik; valamennyien azt hisszük, hogy az eset nem oly fontosságú, hogy kedvéért egy miniszteriális krízisnek tegyük ki magunkat vagy inkább az országot, mely ezáltal főképp szenvedne, azonban természetesen nem akarunk s nem fogunk tenni semmit helybenhagyásod nélkül. Hogy a párt egészen Deáktól függ, s ha ő ellenünk nyilatkozik, bármily kérdésnél, de főképp ennél, elhagyna, azt magad épp oly jól tudod, mint én, s a kérdés csak az, tovább viseljük-e a nyűgöt, mely azon természetelleni helyzetnek következése, hogy a ház többsége oly férfinak kezében van, ki a minisztériumon kívül áll? vagy pedig dobjuk oda tárcáinkat, azokra hárítva a következéseket, kik azt okozták? - Mi azt illeti, mit a jövőben tenni kell, előttem világos; hogy a jövő választásokig nem kormányozhatunk rendesen - főképp az adó behajtásának lehetősége miatt, ha csak egy ideiglenes törvényt nem alkotunk, mely által a megyék a minisztérium rendeleteinek végrehajtására köteleztetnek. Bódi formulázott egy ily törvényt, melynek egyes határozatai megváltoztathatnak, de mely egészben véve a célnak meg fogna felelni, s melyet holnapi levelemmel megküldök, hogy ha éppen szabad pillanatod volna, felette gondolkozzál. - Hogy pártunk ily törvényt megszavazna, hogy általján véve megszavazna mindent, mit a rendnek feltartása kíván, sőt még többet is - arról meg vagyok győződve; de mindég csak azon feltétel alatt, ha az öregúr nem mond ellent, mert őellene a pártnál nem számolhatunk semmi támaszra. - Az osztályok folytatják s reménylem, még a hét vége előtt be fogják végezni a diszkusszióikat a bécsi deputáció munkálata felett. Lesz-e nagy diszkusszió a házban, azt nem tudom; azonban mondják, hogy Ghyczy egy monstre beszédre készül, mely annyira meg lesz rakva számokkal, mint egy asztronómiai értekezés, mely a csillagok távolságát tárgyalja. Csupa millió, úgyhogy közönséges ember nem is számolhat utána. Meghagytam Trefortnak, s ő vállalkozott, hogy hasonló számrejtvényekben feleljen. - Mennyire korlátolt kedves honfitársaink felfogása, arról soha nem győződtem meg inkább, mint e tárgyalásoknál. A jámborok nagy lelkiismeretességgel nézik át a bevételi s kiadási táblákat, melyekhez mit sem értenek; s nem is veszik észre, hogy itt nem számvételi, hanem a legnagyobb politikai kérdés folyik előttök, s hogy meg feltéve azt is, hogy sokat fizetünk, a pármillió, mely tőlünk kívántatik, hazánk függetlenségének s egy nagy jövőnek ára. - Nem mondhatom, mennyire örülök, hogy fiam a természettudományokra vetette magát. Bár én is inkább a zoológiára, mint a politikára fordítottam volna fáradságomat, ott legalább előre tudjuk, hogy oktalan állatokkal van dolgunk. - Éjfél elmúlt, s két nap óta beteg vagyok, s így elég mára. Úgy is szinte sajnálom, hogy a kellemes bényomásokat, melyek között óráid folynak, hazai nyomorúságainkkal rontom el. Ég áldjon meg

híved
Eötvös

256. EÖTVÖS LORÁNDNAK

(1867. október 21.)
21/10 867

Kedves fiam!

Szinte felesleges mondani, hogy örültem levelednek, annyival inkább, mert azt látom belőle, hogy nemcsak egészséges vagy, de jól érzed magadat s megelégedve helyzeteddel. Nemigen dicsekedhetem hasonló érzelmekkel. Romlott gyomrom még a legkisebb baj, a morális katzenjammer, melyet érzek, ha kedves törvényhozóinkat látom, sokkal kellemetlenebb, de végre el kell viselni ezt is. - Ismertem egy angol asszonyt, ki, mikor a hajóra lépett, tengerbajba esett, s így utazott minden két évben egyszer Indiába férjéhez s innen Londonban nevelt

gyermekeihez. Ha politikai pályámra gondolok, mindig ezen asszonyság, Lady Erskin jut eszembe. Életem nagy része az undor érzete között folyt le, s valószínűleg így lesz végső napjaimig. Mert bármit teszek, mindezen ostobaságot és aljasságot, mely mindenfelől környez, nem tudom megszokni. - Családunk még mindig fenn a hegyen, s ezért többet vagyok a képviselőtársakkal, az oka, hogy rosszabb kedvű vagyok, mint közönségesen, azonban valamint a nyikorgó szekér is halad, úgy én minden rosszkedv mellett erősen megyek előre, habár nem kevés harag és berzenkedés között főképp a tisztelendő urak részéről, kik általán véve nem nagy barátjai az újításoknak, s igen sokan éppen nem bocsáthatják meg bűneimet, ki őket egyszerre három oldalról: a katolikus autonómia, a nevelési egyletek s a gimnaziális rendszer terén támadom meg - vagy inkább ki őket ugyan nem támadom meg, de kizavarom nyugalmukból, mi még megbocsáthatatlanabb. - Harag van elég, de a lapok igen jól haladnak, s minden valószínűség szerint elébb fognak sikerhez vezetni, mint magam gondoltam. A falu jegyzője fordítását még holnap küldöm el, a lapokat azonban csak nov. 1-étől prenumerálom, mert nagyobb lapoknál félhavi prenumeráció nincsen. Mégis jó lesz talán, ha a Lloydot is küldöm, melyből néha heidelbergi ismerőseinknek, főképp az öreg Welckernek közölhetsz híreket.

Igen örülök, hogy Sághy és Bozóky tetszenek, derék, becsületes fiatalember mindkettő. Mondd meg nekik, hogy a pesti jogi kar ifjúsága még nem fajult el, és tüntetésekkel, ablaktörésekkel és káromkodással bizonyítja a haladást, melyet naponként a helyes jogfogalmakban és mívelődésben tesz. - Igen örülök, hogy az egyetem hatósági jogokkal nem bírván, e piszkosságokat a városkapitányság vizsgálja, egyébiránt ha közvetlen nincs is dolgom vele, mindaz bosszant és fáj - hisz végre a haza jövője ifjúságától függ, s mit várhatunk e betyároktól, kik végre, mi a legrosszabb, még gyávák is. - Rosszul esik néha, hogy ily távol vagy tőlem, s mégis örülök, hogy e piszkos elemtől szinte távol tudlak. - De a papiros betelt, s feltettem, hogy ennél többet nem írok, másképp nem végezném levelemet. Ég áldjon meg, köszöntsd tanáraidat és szeresd atyádat.

Eötvös

257. EÖTVÖS LORÁNDNAK

(1867. december 12.)
2/12 867

Kedves fiam!

Ez egyszer az adós én vagyok, mi levelezésünknél ritkán fordul elő, - de ha valaha miniszter lennél - mitől egyébiránt Isten őrizzen meg, főképp Magyarországban -, át fogod látni, hogy e helyzetben éppen azt nem tehetjük soha, mit legszívesebben tennénk, s hogy az egész hatalom, miért annyian irigyelnek, tulajdonképp csak a szolgaságnak legkellemetlenebb neme. Leveleid - éppen ma jött egy anyádhoz - igen hív képét adják életednek. Nem fárasztod magadat hosszú leírásokkal, de minden sorból érezni, hogy jól érzed magadat, és igazságod van, mert helyzeted csakugyan a legkellemesebb. A nyugalom egymaga még nem boldogít. Leheverni kényelmesen a pamlagon, szobájában, minden kellemetlenség nélkül, még nem nagy élvezet. Jólesik az is, ha elfáradtunk, s mert én is fáradt vagyok, nem kívánok mást; de még koromban is a nyugalom maga sokára nem elégíthet ki. De pihenni egy magas tetőn, honnan határtalan kilátás nyílik, vagy pihenni a hajó fedezetén, mely duzzadt vitorlákkal továbbhalad, s míg semmi idegen zaj nem bánt, míg minden zavaró érintkezéstől mentek

vagyunk, végetlen tért látni magunk alatt, egy dicső látkört fogni fel, egy tekintettel, vagy míg magunk nem mozdulunk, érezni, hogy haladunk: - ez már a legfőbb gyönyör, s ilyent csak a tudományos foglalatosság adhat. A legszebb, a legháladatosabb, s az, mely szabad férfihoz legméltóbb. És azért örülök, hogy ezt választád magadnak, s azon pályán jársz, melyet én, ha hajlamaimat követhettem volna, soha nem hagytam volna el.

Mi itt a lehetőleg kellemetlenül élünk, - hála Istennek, a „mi" alatt nem családom, de politikai barátaim értendők. Küzdeni naponkint az értelmetlenség ellen; fáradni, hogy azoknak szabadságát biztosítsuk, kik arra ész- és kedélyi tulajdonaik miatt képtelenek; avval vesztegetni idejét, hogy oly dolgokat magyarázzunk meg, melyeken a XIX. század második felében senkinek nem kellene kételkedni: oly foglalatosság, melynél a Danaidák hordajának töltögetése nem sokkal kellemetlenebb lehetett. Vannak pillanatok, melyekben néha oly érzés fog el, mintha egy nagy követ látnék magam előtt, melyet fel kellene emelnem, s melynek felemelésére sem saját erőm nem elégséges, sem másnak segítségére nem számíthatok. Mert ha itt-ott akad is egy, honnan vegyem az embereket, kiknek segedelmével az egész ország közoktatási rendszerét megváltoztassam? De végre is benn vagyunk, s ki vagy legalább kifelé kell gázolnunk, s abban keresni vigasztalásunkat, hogy ha nem tettünk is semmit, legalább megtettünk mindent, mi helyzetünkben lehetséges volt. Vannak helyzetek, melyekben fáradságunk jutalma nem a siker, hanem csak azon meggyőződés, hogy kötelességünket teljesítettük, habár a sikernek reménye nélkül is.

Ég áldjon meg. Mind egészségesek és csókolnak. Tiszteld nevemben Bunsen, Kirchhoff, Welcker, Bluntschli és Wangerowot.

Szerető apád
Eötvös

258. EÖTVÖS LORÁNDNAK

(1867. december 24.)
Pest 24/12 867.

Kedves fiam!

Soha még házunk karácsony estvéjén ily csendes nem volt. Anyád Jolán- és Mariskával Trefortékhoz ment, Ilona náthás és ágyában fekszik. Én Gypsyvel magam ülök szobámban, s várva anyádra, ki, mint monda, egy óra múlva visszajön, azalatt e sorokat írom, hogy, ha távolból is, legalább gondolatjaimmal veled társalkodjam. Bár egy óráig veled lehetnék. De reménylem, jól érzed magadat, s ha ezt biztosan tudnám, evvel beérném. Ámbár valószínűleg írtál, leveled nem érkezett meg. A hófúvatok minden utakat járhatlanná tettek, s miután a főbb vonalakon a postalovak már csak a históriához tartoznak, minden közlekedés megszakadt. Andrássy Bécsben van, s a legfontosabb országgyűlési tárgyalásokhoz nem jöhet le; mi itt veszekszünk a képviselőházzal, s miniszterelnökünkkel telegramok által tanácskozunk. Tegnap 7 telegramot kaptam, s ugyanannyit küldöttem el, s így talán nemsokára megszokom a távsürgönyöket, melyeknek érkezése elébb idegessé tett. Tegnap ment át a zsidó-emancipáció a főrendeknél. Csak négyen szavaztak ellene, a többi nagyúr hatalmasan szónokok az egyenlőség mellett. Én 1840-ben tartottam nagy beszédet ez ügyben, mely akkor méltóságos kollégáim között nagy botrányt okozott. 1842-ben írtam az emancipáció mellett, mi természetesen még nagyobb skandalumot okozott, és azért ez alkalommal hallgattam. Valószínűleg akkor jobb lett volna, ha hallgatok, s most, ha szólok s diadalmi zajt ütök, hogy azon elvek,

melyeket én mondtam ki először, az egész ország által elfogadtattak. Barátaim tanácsolták ezt, de elhagytam. Először azért, mert nem fér össze nézeteimmel, hogy nagy kérdések közé parányi személyemet vegyítsem; másodszor, mert igen nevetségesnek tartanám, ha azt, mit végre is csak a mindig terjedő világosság s a közvélemény hatalma vitt véghez, magamnak tulajdonítanám. Ugyis az egész szavazat nem meggyőződésnek eredménye, hanem csak azon félelemnek, mely urainkat megszállta, hogy a közvélemény által ne tartassanak annak, miknek őket jobb ismerőseik tartják: obskuráns, mindenben hátramaradt úriembereknek. Nem volt semmi kedvem, hogy a diszkusszióban részt vegyek, s így a beszéd, melyet azon esetre készíték, ha valaki a törvényt ellenezné, kárba veszett. Én a politikában valóságos Zukunft-muzsikus vagyok, ki egész életemen át oly dallamokat énekeltem, melyeket húsz évvel később minden susztergyerek fütyöl, de melyeket akkor senki érteni nem akart. Mennyire áll ez, azt egy könyvből fogod látni, melyet a napokban küldeni fogok, s melyet cáfolatul adtam ki azok ellen, kik egyik ülésünkben következetességemet támadták meg. Miután félek, hogy éppen e részben benned is sok van természetemből, azért valóságos megnyugtatásomra szolgál, hogy más pályán látlak. Haladj bátran előre, és ne sajnáld fáradságodat. A tudomány körében a legnagyobb erőfeszítés eléri jutalmát, mert azt nem várja az emberektől, hanem magában a tudományban találja. A legfőbb élvezet a földön bizonyosan azon érzet, hogy magasabb álláspontot értünk el; s az emberek legjobb akarattal alacsony vállaikon nem emelhetnek senkit magasra, azt mindenki csak saját erejével teheti. Adjon az ég erőt ehhez, adjon kitartást s annyi megelégedést, mennyi egy emberi szívben megfér. Hogy egész háznépünk köszönt s csókokat, az magától értetik. Isten áldjon meg.

Eötvös

259. EÖTVÖS LORÁNDNAK

(1867. december 31.)
Pest 31/12 67.

Kedves fiam!

Pár óra múlva az év végét érjük. Kedveseim közül távol tőlem csak Te vagy, s most először történik, hogy e napon nem szoríthatlak karjaim közé. De légy meggyőződve, helyed nincs betöltve, s ha szóval nem mondhatom is el, kívánataim, melyek követnek, nem kevésbé őszinték, mint ha köztünk lennél. Tartson az ég, neveljen férfiúvá, s adja, hogy boldogan lássalak. Csaknem kifogytam az időből, hogy magamnak sokat kívánjak, annál nagyobbak óhajtásaim számotokra. Oly megelégedve szeretnélek látni, mint emberek e földön lehetnek, s ha ezt elérem - ami részben tőled függ, mert hisz minden való megelégedés csak azon aránytól függ, melyben hivatásunkat betöltjük -, ha boldogan látlak, éltem legfőbb vágya teljesült.

Ég áldjon minden áldásával.

Szerető apád
Eötvös

260. EÖTVÖS LORÁNDNAK

(1868. január 7.)
Pest 7/1

Kedves fiam!

Köszönöm újév napjára írt leveledet és szíves kívánataidat. Ha még nem tetted, kérlek, írj anyádnak. A kedves öszveszedte minden aranyait s hozzá még pár napoleonomat is, s miután a postavevényt nem találja, most fél, hogy küldeménye elveszett. - Mit a múlt évről írsz, igaz. Nem volt rossz év egyikünkre nézve sem, mert elértük, mit te kívántál, s mi után én fáradtam; a különbség az, hogy Te azt, miért külföldi egyetemre menni kívántál, elérheted, mert csak magadtól függ, míg én, ki az alkotmányosságot csak azért óhajtani, hogy nemzetünk haladásának eszköze legyen, talán nem fogom teljesülve látni reményeimet. Nekem ehhez saját iparkodásomon kívül még egy egész nemzet közreműködése volna szükséges, s ehhez eddig nem sok kilátás van. Európa népei hosszú s kellemetlen nevelésen mentek keresztül. Az abszolutizmus volt iskolamesterük, s az néha erősen használta feruláját, s többnyire igen is nagy tanpénzt fizettetett magának. De végre is, rosszul, lassan, nagy költséggel, ők tanultak valamit, s legalább odáig jutottak, hogy miután a mester kezeiből kikerültek, azon bélátáshoz jutottak, hogy még sok van, mit tanulniok kell, s hogy tanulniok szükséges. Mi nem mentünk keresztül ily nevelésen. - Sem valóságos alkotmánnyal, sem igazi abszolutizmussal nem bírván, egész múltunk politikai küzdelmek, vagy helyesebben mondva cívódások között folyt el, s most, midőn végre szabadon rendelkezhetnénk, nem vagyunk előkészítve reá. - Pótolhatjuk-e azt, amit elmulasztottunk, meg fogjuk-e oldhatni feladásunkat - a jövőnek titka; - de annyi bizonyos, hogy nehéz munkára vállalkoztunk. Néha csaknem kétségbeesem. Vannak pillanatok, mikor körülbelül úgy érzem magamat, mint ki egy nagy követ lát maga előtt, melyet fel kellene emelnie, s melyhez tudva, hogy saját ereje nem elégséges, mégsem talál senkit, ki őt segíteni akarná. - Ég áldjon meg. Ha időd engedi, írjál mentül többször, s ha nem válaszolok, tulajdonítsd a sok telegramnak, mely, mióta Andrássy Bécsben van, üldöz; most is négy fekszik asztalomon. Anyád s a lányok csókolnak.

Szerető apád
Eötvös

261. HAYNALD LAJOSNAK

(1868. január 12.)

Főméltóságú Érsek,
Kegyelmes Uram!

Nagy örömmel vevém Excellenciádnak tegnapról hozzám intézett becses sorait, mert bizonyságul szolgálnak, hogy bármennyire elfoglalva, nem feledkezik meg tisztelőjéről, s mert a dolgok állásáról nagybecsű közléseket foglalnak magokba. Fájdalom, sokkal jobban ismerem zsurnalisztikánkat, semhogy azon híreket, melyeket a lapok Excellenciádról közlöttek, elhittem volna, azonban csak most látom be a dolgok menetét, s ennél egészen helyeslem Excellenciád eljárását. - Nézetem szerént minden Őszentségével folytatandó tárgyalások első kelléke a legtökéletesebb nyíltság. Mindenekelőtt tisztán és szabatosan formulázni kell kívánatainkat, mielőtt azokkal fellépünk, s nekem legalább, mikor utolszor Bécsben valék, úgy látszott, hogy e részben is sok eszmezavar uralkodik. - Igen természetesnek találom, hogy

miután Őfelsége s az egész uralkodócsalád szívben s lélekben katolikus, ki azért, hogy az egyház érdekeit előmozdítsa, minden személyes áldozatokra kész; igen természetesnek találom, ha azok, kiket helyzetök arra kényszerít, hogy Őfelségének oly törvények elfogadását tanácsolják, melyeket az egyház sérelmeseknek tart, némi tartózkodással járnak el, s egész meggyőződésüket csak részenként mondják ki, de mindamellett legjobb, ha mentül elébb tisztába jövünk, s azért nagy előnynek tartom, ha Excellenciád a minisztériumot arra bírja, hogy kívánatait szabatosan formulázva adja elé.

Én részemről azt hiszem, hogy azon ellentét, mely az osztrák törvényhozás és a római kúria nézetei között létezik, kiegyenlíthetetlen. - Nem tudom, azon vádaknak, melyek Ausztriában a klérus ellen emeltetnek, hányadrésze igaz, de hogy az ingerültség, mely az egyházi rend ellen létezik, igen nagy, s hogy ennek következtében az egyház befolyásának oly megszorítása kívántatik, melyet Róma alig fogadhat el, ez kétségen kívül áll, s én nem hiszem, hogy miniszter találkozzék, ki Őfelségének azt tanácslaná, hogy ezen iránynak egyenesen ellene szegüljön. - A politikában mindég vannak bizonyos irányok, melyek egy időre ellenállhatatlanok. Meglehet, hamis feltevésből indulva ki, oly cél felé vezetnek, mely senkit nem elégítene ki, meglehet, hogy ez irány, mely ma mindent elragad, rövid idő múlva megváltozik, de míg ez irány tart, ellenállhatatlan, s ilyen a jelen pillanatban Ausztriában a törekvés, mely a konkordátum megszüntetését tűzte ki céljául. - Ha azon népszerűséget tekintjük, melyben József császár neve Ausztriában maiglan áll, nem bámulhatjuk azon ingerültséget, mely akkor támadt, midőn a konkordátum által az semmisíttetett meg, mit ő maga legnagyobb művének tartott, s éppen azért nem hiszem, hogy a konkordátum lényeges részeiben fel volna tartható. - A mozgalomban, mely ezt ellenzi, a bürokrácia és demokrácia, az abszolutizmus és alkotmányosság barátai egyetértenek, s csak a monarchiai hatalom gyengítéséhez vezetne, ha ezen mozgalommal szembeszállva a konkordátum egyes legfontosabb részeit egy időre feltartani akarná; - egy időre, mondom - mert mennél határozottabb volna az ellenállás, melyet a közkívánat a fejdelemben találna, annál hevesebbé válnék a megtámadás, míg végre engedni kellene a közkívánatnak, de erős küzdelem után, mely nemcsak a fejdelmi hatalomnak, de az egyháznak nagy károkat okozna. - Nem ismerem az osztrák miniszteréket, s így nem ítélhetek szándékaikról, de nézetem szerént, ha a legbuzgóbb katolikusok lennének is mindannyian, ők Őfelségének nem tanácsolhatnának mást, mint hogy a törvényhozás kívánatainak engedjen, annál inkább, minthogy az az egyház kára nélkül történhetik. -

A katolikus egyház jövője nem egyes konkordátumoktól s azon kedvezményektől függ, melyek azokban az egyházi rendnek biztosíttatnak. - Egész történetünk a francia forradalomtól mostanig eléggé bizonyítja ezt, és valamint a katolicizmus sem Franciaországban és Belgiumban a polgári házasság behozatala által, sem Angliában az elnyomás, sem más országokban a tökéletes egyenlőség kimondása által nem gyengíttetett, úgy a konkordátum megszüntetése nem ingatja meg egyházunk állását a birodalomban, nem veszélyezteti jövőjét. A katolicizmus ezentúl csak a szabadságban találhatja támaszát, csak belszervezetében keresheti azon eszközt, mellyel minden megtámadásoknak ellentáll, s teljes meggyőződésem, hogy kik az egyház érdekét Ausztriában helyesen fogják fel, inkább oly szervezés mentül előbbi s mentül tökéletesebb keresztülvitelét fogják magoknak kitűzni célul. Minden fáradság, melyet a konkordátum feltartására fordítanak, elfecsérlett erő... De most veszem észre, hogy akaratom ellen azon tárgyhoz jutottam, mely gondolataimat elfoglalja, s mely főképp ha Excellenciádra gondolok, mindég előtérbe lép, hisz erős meggyőződésem, miként Excellenciád van hivatva ma, hogy e nagy eszmének hazánkban s a birodalomban megalapítója legyen. - Fogadja hálámat a nyitrai püspöknél tett közbenjárásáért. Kit Excellenciád ajánl, arról én bizonyosan nem feledkezem meg. - Ha igen terhes foglalatosságaim engedik, a delegációk kezdetén

Bécsbe jövök. Fogadja Excellenciád addig is, míg ismét találkozunk, legmélyebb tiszteletem kifejezését, mellyel maradok

Excellenciádnak
alázatos szolgája
Eötvös J.

Budán 12/1 868

262. HAYNALD LAJOSNAK

(1868. január 22.)

Főméltóságú Érsek,
Kegyelmes Uram!

A lapok annyira különböző híreket hoznak, hogy zavarba jöttem. Excellenciád utazása ugyan biztosnak látszik, de mikor utazik, arról mit sem tudok, s azért azon kérésre látom magamat kényszerítve, hogy utazása napját velem tudassa; hogy hacsak lehet, feljöhessek, s még mielőtt távozik, több fontos tárgyban bölcs tanácsát kérhessem ki. Bármennyire hasznos a birodalomra nézve, hogy E[xcellenci]ád Rómába megy, s bármennyire örülök is a bizalomnak, melyet Őfelsége Excellenciád iránt ezen kiküldetés által tanúsít, mégsem nyomhatom el aggodalmamat, midőn E[xcellenci]ádat éppen most látom távozni, midőn a magyar egyháznak kalocsai érsekére legtöbb szüksége lenne. - Belátom, hogy egyházunk autonómiájának ügyében nemsokára lépésnek kellene történni, mert alsóbb klérusunk mindinkább nyugtalankodni kezd, s mégis, nem akarnám, hogy valami történjék, mielőtt Excellenciád visszajött, mert nincs semmi reményem, hogy közbejárása nélkül kielégítő eredményekhez juthatunk.

Excellenciád társai nagyrészben hamisan fogják fel az egész kérdést. Nézetök szerint a feladat abban áll: hogy miután az autonómia kérdése megpendíttetett s azt egészen mellőzni nem lehet, azt úgy létesítsük, hogy a lehetőségig minden a réginél maradjon, s a világiaknak adandó befolyás puszta formasággá váljék, holott nézetem szerint éppen ellenkezőleg arra kellene törekednünk: hogy a régi tespedésből kibontakozva új életet öntsünk egyházi szerkezetünkbe, s lelkesedést ébresszünk azon érdekek iránt, melyekre nézve most csak közönösséggel találkozunk. Ha Nyugat-Európa történeteit tekintjük, azon meggyőződéshez jutunk, hogy a szabadság semminek sem tartozik több hálával, mint a katolikus egyháznak; ő tartá fel a szellemi érdekek méltóságát az anyagi hatalom irányában, s a nagy küzdelemben, mely alatt a fejedelmek abszolút hatalma legyőzetett, s az alkotmányos szabadság Európában megállapíttatott, a római pápák vívták ki az első győzelmeket. - Meg vagyok győződve, hogy az idő eljött, midőn a szabadság viszonyozni fogja az egyháznak ezen szolgálatát. Valamint az egyház a szabadságnak alapjait rakta le egykor, úgy most a szabadság fog szolgálni az egyház épületének alapjául, s ezen alap erősebb lehet annál, melyet egyházunk egyes fejedelmek s miniszterek kegyében keresett. De hogy ez történjék, szükséges: hogy azon frigy, melyet az egyház az alkotmányos elvekkel köt, ne csak színlelt, de valóságos legyen, hogy támaszát ne csak látszólag, de valósággal a népben keresse, s ezért én egyházi autonómiánknak oly organizációját, mely arra céloz, hogy a befolyás, mely az alsóbb klérusnak s a világi elemnek adatik, csak illuzórius legyen, nemcsak célhoz nem vezetőnek, de károsnak tartom, éppúgy, mint azon alkotmányokat, melyek alkotmányos formák alatt a fejedelem abszolút hatalmát akarták feltartani, s csak oda vezettek, hogy az alkotmányos formák a létező állapot ellen fegyverül használtattak fel, s az alkotmány megnyugvás helyett csak a küzdelem meg-

örökítését idézte elő. - A prímás megjött, de még nem találkoztam vele. Úgy hiszem, nem fog nehézséggel járni, hogy Excellenciád visszatérése előtt az autonómia dolgában határozó lépést ne tegyen, és ez óhajtásom. Most igen károsnak tartanám, ha a püspöki kar oly indítvánnyal lépne fel, mely nagy oppozícióra találna, vagy már az első katolikus generális gyűlésnél módosíttatnék, s ha Excellenciád nincs jelen, félek, ily operátum kerülne a világ elébe, mert abban, melyet velem közlött - habár az alapjaiban kielégítő is -, egyes részletek alig fogadtatnának el. - Megkísértem, s a velem közölt terv alapján kidolgozom azt, mit kivihetőnek gondolok, s minél még Deák támogatására is számolhatunk, ki egyébiránt ezen ügyben egészen azon álláspontot foglalja el, mint én. Deák szintén oly szükségesnek tartja, hogy egyházunk független állást foglaljon el, szintúgy azon nézetből indul ki, hogy az egyház az államot nem akkor erősíti, ha általa eszközül használható, hanem akkor, ha neki támaszul szolgálhat, mi csak úgy lehet, ha a politikai fluktuációkon kívül önálló állást foglaljon el, de éppen az egyház függetlenségének és hatalmának érdekében kívánják, hogy a világi elem az egyház világi ügyeinek vezetésében lényeges befolyást gyakoroljon, mi azon tervezet mellett, melyet vele közöltem, nem éretnék el. - Mindezekről bővebben szólhatunk, ha feljövök. Ha tűrhető egészségben leszek, szombaton jövök fel. Fogadja Excellenciád addig is legmélyebb tiszteletem kifejezését, mellyel maradok alázatos szolgája

Eötvös

263. EÖTVÖS LORÁNDNAK

(1868. január 22.)
Pest 22/1 868.

Kedves fiam!

Rég nem örültem semminek inkább, mint arcképednek. Íróasztalomon áll, kedves órád mellett, s dolgozás között ránézek, s gondolom, mennyivel kellemesebb munkával foglalkozol, s ez jó kedvbe hoz. A fotográfiák éppen anyád névnapjára érkeztek. Alkalmasint nem is jutott eszedbe, de a sors jól rendezé, s nem hiszem, hogy valami több örömöt adhatott volna neki, mint hogy e napon - habár csak in effigie - körünkben megjelentél. Anyád és a leányok azt találják, hogy vonásaid s főképp kifejezésed férfiasabbak. Én csak azt látom megelégedéssel, hogy gond nem zavar, s bátran nézesz a jövőnek szemébe, s ez a fődolog. A férfiúi kor, mint később az aggság, úgyis nagyon hamar jönnek; adja az ég, hogy mentül tovább fiatal maradjál, testben s főképp lélekben, mely az emberek nagyobb részénél - főképp századunkban - még hamarabb elvénül, mint a test. De ezek régi, elkopott dolgok, s ma - fájdalom! - újságot is írhatok. A Lipót templomának kupolája a pillérekkel együtt, melyek azt tarták, ma fél négykor délután ledőlt. A szép épület, mely városunk felett emelkedett, most csak egy halom töredék, mely az épen maradt falak között a templomhajó belsejét eltölti. Bármily nagy a kár, megnyugtatásomra szolgál, hogy legalább egy ember sem vesztette életét, mi bizonyosan nem volna így, ha a katasztrófa csak néhány órával később történt volna. Ybl, kire a templom befejezése bízva volt, már november vége felé jelenté, hogy a pillérek egyikéhez nincs bizodalma. A városi municípium bölcsességében csak mosolygott, és midőn Ybl javaslá, hogy a kupola falai lehordassanak, erősen meg volt győződve, hogy az építész csak azért tanácsolja ezt, hogy többet keressen. Én az építés folytatását betiltám, és komissziót rendeltem megvizsgálására, s miután tudomásomra jutott, hogy a pillérek belseje vegyes anyagból (gemischtes Mauerwerk) készült, s nagy részben a porózus neustifti kőből, azt határoztam, hogy az építést mindaddig folytatni nem szabad, míg az egész egypár kitűnőbb

külföldi építész által meg nem vizsgáltatott. Még pár nap előtt alapos remény volt, hogy az épületet még nyugodtan leszedhetjük. De az erős szelek, melyek a kupolát az utolsó napokban megtámadták, meghiúsították végre e reményt is, és ma az egész felépítvény s a pilléreknek fele egy roppant halomban fekszik a templom közepében. Holnap kezdi a külön e célra kiküldött komisszió munkálatait. Tudósítani foglak az eredményekről. Egy dolgot graphice megmutatott az eset: hogy azon alapokra, melyeket elődeink raktak le, semmit sem építhetünk. Ég áldjon meg.

Szerető apád
Eötvös

264. HAYNALD LAJOSNAK

(1868. január 29.)
Pest 29/1 868.

Nagyméltóságú Érsek!

Az Ung[arischer] Lloyd tegnapi esti lapjában a Századunk után részletesebb tudósítást közöl a püspöki konferenciáról. - Minthogy én a velem közölt tervezetet még Lipovniczky és Szabóval sem közlöttem, s jelenlétemben írnokom által leíratván csak Deáknak mutattam meg, igen szeretném tudni, nem közöltetett-e a tervezet másokkal is, hogy nyomára jöjjek, miként került az a Századunkhoz. Magában véve a közlésnek nincs semmi fontossága, azonban bosszant; mert új jele, mennyire nem közölhető az országban semmi senkivel, mi az egész közönség elébe nem kerülne, s mert én részemről mindig károsnak tartom, ha a nagy tömeg akkor foglalkozik valamivel, mikor az még nem készült el, s a sokaság hatalmas, de ügyetlen kezei között könnyen elrontható. - Vasárnap óta folyvást útra készülök, de oly rosszul érzem magamat, hogy nem határozhattam magamat el. Betegen nem sok hasznomat vehetnék, s úgy tartom, a téli utazás, s a delegációk morális élvezeti alig fogják helyreállítani egészségemet. Azonban megírtam Andrássynak, hogy ha reám szüksége van, így is felmegyek, s ha nem hína is, mihent jobban vagyok, felmegyek, nem a delegációért, hanem hogy Excellenciáddal az autonómia és a népiskola-törvényem ügyében szóljak, melyekhez több bizodalmam van, s melyeket a nemzet jövőjére nézve fontosabbnak tartok minden tisztán politikai vitatkozásunknál.

Nem tartottam a delegációkat soha igen kitűnő institúciónak, sőt nem hittem soha, hogy ezen forma, melyben az alkotmányos elveket létesíteni akarjuk, sok követőre találjon. Két ellentétes iránynak kiegyenlítése még teóriában is nehéz, de a gyakorlati életben többnyire nem elégít ki senkit, és a tapasztalás azt mutatja, hogy állandóságra oly institúciók nem számolhatnak, melyek egy pártnak sem számolhatnak lelkesült támogatására. - A delegációk, melyek által egyrészről a birodalom egységét, a másikról hazánk teljes önállását akartuk biztosítani, teljesen sem az egyiket, sem a másikat nem biztosítják, s csak úgy felelhetnek meg céljuknak, ha az, mi az institúcióban hiányos, az emberek belátása és jóakarata által pótoltatnék, s ehhez az eddig történtek után kevés kilátásunk lehet. - Abból, hogy mint miniszter, azon institúcióról, melynek alapján állok, így szólok, Excellenciád azon bizodalmát mérheti, mellyel irányában nyilatkozom, magától értetik, hogy mások előtt e nézeteimet nem mondanám el, s a delegációk célszerűségét védelmezem. Hisz átmeneti epochák államférfiainak az szomorú végzetök, hogy állapotok védelmében használják fel életöket, melyeknek állandóságához bizodalmok nincs, s én annyival még kedvezőbb helyzetben vagyok másoknál,

mert ámbár a 867-iki alakulásnak állandóságához nincs bizodalmam, mégis azt hiszem, hogy a rövid békét és szabadságot, melyet általa beldolgaink rendezésére nyertünk, oly dolgok létesítésére használhatjuk fel, melyeknek állandó haszna lesz, s azok közé számítom autonómiánkat és a népnevelés egészséges alapokra fektetését. -

Ezek foglalják el egész időmet s minden gondolataimat, és minisztériumom s még inkább egészségem praecarius volta sietésre int, hogy e cifra nyomorúságnak, melyben csaknem egy év óta élek, legalább valami nyoma maradjon, melyre én is megelégedéssel tekinthetek vissza. -

Tegnap végeztem be népoktatási törvényemet. A 130 és néhány § több mint három havi erős munkának eredménye. Nyolcszor dolgoztam át újra, de reménytelen, hogy végre feltaláltam azon formát, melyben az egyház teljes szabadsága oktatás dolgában is nálunk keresztülvihető lesz, ámbár mindaz, mi újabb időben Angliában s Belgiumban történt és Ausztriában céloztatik, e kérdés kielégítő megoldásának nagy akadályokat gördít elébe. - S ezt reménylem autonómiánknál is, noha itt még nagyobb nehézségekkel kell megküzdenünk, s mi engem illet, még több megtámadásra készülhetek. -

Absit Omen: így végzi Excellenciád utolsó levelét, melyben a Lipót-templomon történt szerencsétlenséget említi. Megvallom, midőn a katasztrófa után a helyszínén a romokat megnéztem, nekem is az volt első gondolatom. - Midőn Őfelségének indítványozám, hogy a templom kiépítésére szükséges összeget a vallásalapból engedélyezze, fő indokom az volt, mert e templomot nemcsak Pest, de Magyarország katolicizmusának jelképeként tekintém. - Az autonómia által új, erősebb alapokra fektetni egyházunkat, hogy az ne csak híveinek számában, de civilizáló hatalmában s azáltal béfolyásában, a nemzet tiszteletében az első legyen, s ugyanakkor felépíteni a templomot, hogy mint ezen alakulásnak emléke magasan kiemelkedjék minden felett, mit századunk e hazában épített - ez volt óhajtásom, talán kissé ábrándos, talán önző - mert hisz részt akartam venni a munkában s nevemet kötni hozzá - de szép és emelő - - - - s most mindez halomra dőlve fekszik előttem? - Az ábránd igen. Mert annyi bizonyos, hogy a templomot más fogja felépíteni. Az omladékok intenek, hogy itt is, mint mindenben, min eddig dolgoztam, legszebb terveimnek mások fogják élvezni a dicsőségét. Omen ez magamra, de nem azon eszmének jövőjére nézve, melyért fáradok, s mely éppúgy létesülni fog, mint más eszmék, melyeknek kiviteléhez, midőn azokkal felléptem, sokkal kevesebb kilátás volt, s melyek most már oly mély gyökeret vertek, hogy senkinek eszébe sem jut, miként én ültettem az idegen növényt e haza földjébe. - - Ha tehát a templomot törekvéseink jelképeként fogadom is el, abban, mi ott történt, nem egy fenyegető előjelt, hanem inkább komoly intést látok, mely azon feltételekre emlékeztet, melyektől öszves törekvéseink sikere függ, mely arra tanít, hogy mennél magasabbra akarjuk emelni egyházunkat, annál mélyebbre rakjuk le alapjait, annál inkább gondoskodjunk, hogy az oszlopok, melyek a kereszttel ékesített kúpot hordják, elég szélesek legyenek. - Von was das Herz voll, davon gust der Mund über - mondja a régi német közmondás, s így én Excellenciáddal mindég fő témámhoz térek vissza: azonban ki Magyarországban él, annak szokni kell ahhoz, hogy minden embertől mindég ugyanazt hallja. Egy a megyéről, más a kvótáról, a harmadik terméséről szól, s Ex[cellenci]ád látja, hogy e részben is magyar ember vagyok. - De elég mára. - Egypár sort akartam írni az Ung[arischer] Lloyd cikkéről, s lapokat firkáltam teli, s ez oly embertől, kinek ily pogány írása van, csakugyan több, mint indiszkréció.

Mély tisztelettel
alázatos szolgája
Eötvös

265. EÖTVÖS LORÁNDNAK

(1868. február 23.)
Pest, 23/2 868

Kedves fiam!

Ez egyszer én késtem válaszommal, de annyira el voltam foglalva, hogy legjobb akarattal sem értem rá. Más dolgaimhoz most még a zsidó-ügynek rendezése jött, s az sok időmet veszi igénybe, mert Izrael fiai bőven szólanak. Ha az ügy rendbe jön - mihez minden nehézségek mellett sok kilátásom van -, oly dolgot vittem véghez, mely még eddig sehol nem sikerült, hazánk legalább vallásviszonyainak rendezésében fogja meghaladni szomszédait. Másban úgyis elég szomorú helyzetben vagyunk, és hivatalos körömben néha kétségbeesem, midőn a szegénységet tapasztalom, mely a közoktatás minden eszközeire nézve az országban létezik, s hozzá még mennyi elbizakodottság, mi kevés vágy a míveltség után. Aristoteles az embert politikus állatnak nevezte, mert képességgel bír államokat alkotni. Az értelmezés senkire sem illik jobban, mint honfitársainkra. A magyar ember kitűnőleg politikus állat, de fájdalom, nem is más, úgy látszik, hadakozáson s politizáláson kívül nem is bír más képességgel. - Kiveszem a táncolást, mely itt most az őrültségig folyik. - Péntek kivételével naponkint táncolunk és többnyire reggelig, bosszankodom ezen is, mert féltem anyád egészségét, ki éjjeleit a bálon tölti. Általján véve, mindent öszveszámítva, egy fénypontja van jelen életemnek, s ez azon remény, hogy nemsokára meglátlak. Kérlek, írd meg, körülbelül mikor láthatunk, s meddig maradsz körünkben. Ha meg akarsz lepni, nem szólok senkinek, csak én tudjam, mert szobádban most írnokom lakik, és mielőtt jössz, el kell készíteni azt, és erről is gondoskodni fogok. Ég áldjon meg. Anyád s a lányok még alszanak, de meg vagyok győződve, álmaikban is annyit foglalkoznak, mint ébren, s bátran állítom, ha tudnák, hogy írok, egy sereg csókot küldenének levelemben.

Szerető apád
Eöt

266. TOMPA MIHÁLYNAK

(1868. február 28. előtt)

Tisztelt barátom!

Ma vettem át az arcképet, melyet számomra küldeni szíves volt. Fogadja érette legmelegebb hálámat, s legyen meggyőződve, hogy e képet azok sorába állítom, kiknek barátságára büszke vagyok. - S mért ne számítanám Önt is ezek közé, mert habár ritkán találkozánk is, a közös célok, melyek után törekedtünk, a költészet közös örömei, közös hitünk, reményeink s azon szeretet, mely a hazához köt, nem szőnek-e erősebb kötelékeket köztünk, mint melyek az együtt társalgókat egymáshoz láncolják?

Ezen meggyőződés az, mi miatt Ön ajándokával megtisztelt; ezen meggyőződéssel köszönöm meg azt, mint oly barátomnak emlékét, ki művei által több való élvezetet s több nemes érzést ébresztett szívemben, mint sok más, kivel évekig társalkodtam. Fogadja ismételve legőszintébb hálám s azon őszinte tisztelet kifejezését, mellyel vagyok...

B. Eötvös József

267. EÖTVÖS LORÁNDNAK

(1868. április 25.)
25/4 868

Kedves fiam!

Éppen a királyi keresztelőről jövünk, kifáradva, mint gondolhatod, s így ma nem is írtam volna, ha egy nagy családi eseményt nem kellene közlenem. Návay megkérte Ilonát, s megegyezésünket adtuk, s így ő jegyben jár. Ámbár a fiatalember nekem tetszik, mindenki csak jót mond róla, és elég vagyonos, hogy feleségét becsülettel eltartsa - a gondolat, hogy a kedves gyermektől meg kell válnom, és ezentúl nem gondoskodhatok jólétéről, nehezemre esik. Össze kell szedni magamat, hogy a számtalan gratuláns ne vegye észre meghatásomat. Adja Isten áldását rá, ha boldogan látom gyermekeimet, bárki vagy bármi által válnak azzá - mindig szerencsésnek fogom érezni magamat. Ég áldjon meg. E napokban ismét írni fogok. Az egész ház köszönt és csókoltat.

Szerető Apád
Eöt

268. VACHOTT SÁNDORNÉNAK

(1868. április 29.)
29/4 868.

Amennyire hatalmamban áll, ajánlani fogom Ön lapját. A leány-tanintézetre nézve jó lenne talán, ha annak tervét, még mielőtt jön, írásban Gönczyvel közlené. Megkértem őt, hogy mindenben kezére járjon, s valamint tudom, hogy e tekintetben senkinek nálánál praktikusabb nézetei nincsenek, úgy meg vagyok győződve, hogy mindent, mi tőle kitelik, el fog követni, hogy Önnek hasznára legyen.

Őszinte tisztelettel
alázatos szolgája
Eötvös

269. EÖTVÖS LORÁNDNAK

(1868. május 22.)
22/5 68

Kedves fiam!

Hogy pénzhiány utadat ne hátráltassa, most két bankjeggyel válaszolok kedves leveledre, mihent csak egy félórányi időm lesz, hosszabban írok; de jelenleg naponként két-három ülésen vesztem időmet, s alig bírom végezni hivatalos kötelességeimet. Háznépünk egészséges, Ilona boldognak látszik, s így meg vagyok elégedve, főképp mert leveled is arra mutat, hogy jól érzed magadat. Ég áldjon meg, tartsd emlékedben

szerető apádat
Eöt

270. I. FERENC JÓZSEFNEK

(1868. május 26.)

Legkegyelmesebb Úr!

Míg az ország politikai átalakulása után a közélet minden mezején s főképp az ország anyagi fejlődésében haladást láthatunk, a népnevelés azon egyetlen nagy nemzeti érdek, melyre nézve éppen az ellenkezőt tapasztaljuk, tagadhatatlan tény lévén az, hogy miután azon eszközök, melyeket a tisztviselők az abszolút rendszer alatt a kormány rendeletei folytán a népnevelés érdekében felhasználtak, a jelen alkotmányos életben a felelős kormány által nem alkalmazhatók; a szabaddá vált municípiumok pedig a szülőket sem gyermekeik iskoláztatására, sem az iskolatanítók rendes fizetésére nem kényszerítik, az iskolába járó gyermekek száma máris nagyon megfogyott; a tanítók állapota még az eddiginél is sajnálatosabbá vált; a legtöbb helyen az iskolába feljáró gyermekek is egy év alatt alig néhány hónapig taníttatnak; s általában a népiskolai oktatás szembetűnő hanyatlásnak indult. Annyival szomorítóbb pedig látni e visszaesést, mivel a népiskolai közoktatásunk még azon állapotában is, melyre e század kezdete óta emelkedett, felette hézagos és hiányos volt. Iskoláink létszámának a községek létszámával egybevetéséből kiderül, hogy az országban több ezer község van népiskola nélkül. Statisztikai számítások szerint százezerekre megy azon gyermekek száma, kik semmi iskolai oktatásban sem részesülnek. A létező iskolák nagyobb részében alighogy az írni s olvasni tudást (tehát a műveltségnek még csak puszta eszközeit) szerezhetik meg, s ezért nincsenek népiskoláink a nép műveltségének fejlődésére oly hatással, mint más országokban tapasztaljuk.

Valóban, ha meggondoljuk, hogy hazánkban mind a vármegyei tisztviselőknek, mind az országgyűlési képviselőknek választásánál a szavazatjog mily széles alapokra van fektetve; - ha tapasztaljuk, hogy ábrándos rajongók vagy lelkiismeretlen izgatók mindig a népnek alsó, legtanulatlanabb osztályára képesek hatni - és hogy ez értetlen tömeget mily könnyen fel tudják céljaik eszközéül használni; ha látjuk, hogy jelenben a hadseregnél is a legénység tanultságának s értelmességének mily nagy befolyása van mind a modern fegyvergyakorlatoknak, mind általában a hadi műveleteknek sikerülésére; népiskolai közoktatásunknak előadott fejletlensége, hiányossága, sőt hanyatlása komoly aggodalommal töltenek el.

Miután a kormánynak nem áll hatalmában, hogy e bajon adminisztratív úton segítsen; népművelésünket szánandó állapotából egyedül célszerű népiskolai törvény alkotása által emelhetjük ki, s hogy ez minél hamarabb történjék, az annyival óhajtandóbb, mert ha a legjobb törvényt leszünk is képesek létrehozni, annak áldásos hatását mégis csak évek múlva várhatjuk.

Ez oknál fogva Császári s apostoli Királyi Felséged magyar minisztériuma egy a népiskolai közoktatást szabályozó törvényt még azon esetben is szükségesnek látna az országgyűlésnek még jelen ülésszakában a törvényhozás elé terjeszteni, ha e törvény előterjesztésének halasztását az ellenzék erős fegyverül nem használná fel ellene, és ha az összes sajtó mind hangosabban nem nyilvánítaná a közvéleménynek a népnevelés gyors rendezése iránti oszthatatlan óhajtását. Ámbár a kormány azt sem nézheti közönyösen, hogy midőn az összes hazai sajtó a népnevelést oly nagy érdekül tünteti fel, melynek a kor jelen követelménye szerint való minél előbb szabályozását a nemzeti becsület kívánja; mert e szabályozás halasztása annak bizonyságául volna tekinthető, hogy a nemzet önrendelkezési jogának visszanyerése után - míg anyagi érdekeinek emelésében bő mértékben használja fel szabadságát - szellemi érdekeinek fontosságát felfogni nem képes. - Más oldalról a kormánynak ez üggyel várakozását máris annak egyik legerősebb bizonyítékául iparkodnak felmutatni, hogy a nemzet azon helyzetben,

melybe legutolsó politikai átalakulásával jutott, nem képes saját kifejlődését biztosító művelődési érdekeit rendezni és ápolni.

A felsoroltakon kívül részemről még különösen két okból tartom halaszthatatlannak a népiskolai törvény előterjesztését.

Először, hogy a nemzetet izgalomban tartó politikai kérdések mellett oly kérdést is hozzunk szőnyegre, mely míg egyfelől a közfigyelmet a közjogi viták zajától el - békésebb térre vezetné, s a nemzet belső erejének kifejlesztésére irányozná: másfelől minden valószínűséggel az ellentétesen szemben álló politikai pártok tagjainak legtöbbjeit egyesítené, s ezáltal a pártküzdelmeket is szelídítené. De meg azt hiszem, hogy a kormány állását is erősíti, ha oly előterjesztéseket nyújthat az országgyűlés elé, melyekre nézve az ellenzék legnagyobb részének is támogatására számíthat, mint ezt a jelen esetben bizton reménylhetem.

Másodszor, hogy a közgondolkodás minél előbb oly irányba legyen vezetve, melyben az összes közoktatás kérdése az egyházak méltányos igényeinek figyelembevételével és az e tárgyra nézve napjainkban kifejlett ellentétes nézet nagy küzdelmei nélkül oldható meg. Csak azáltal, ha az egyházi s főképp közoktatási kérdésekben a törvényhozás mentül előbb határoz, kerülhetjük ki azon ellentétes irányok harcát, melyek Felséged birodalmának másik felét oly erős izgalomban tartják, s melyek nálunk a lajtántúli események hatása folytán is valószínűleg még nagyobb mérvben fognák a kedélyeket felzaklatni, mihelyt a jelenleg szőnyegen levő politikai kérdések után a közfigyelem megoszlás nélkül fordulhat az oktatási és egyházi ügyekre.

Mindez okoknál fogva bátor vagyok Császári és apostoli Királyi Felségednek tiszteletteljesen előterjeszteni az ./. ide csatolt s a minisztertanács által is elfogadott népoktatási törvényt azon alázatos kérelemmel, hogy legyen kegyes Felséged azt előlegesen jóváhagyni, hogy ekként a képviselőház asztalára mentül előbb letehessem.

Felette hosszúra nyúlna előterjesztésem, ha e törvényjavaslatnak minden szakaszát ezúttal indokolni akarnám Felséged előtt. Azonban legyen szabad mégis lehető röviden előadnom azon elvet, mely az egésznek kidolgozásában vezetett.

Nézetem szerint általában a közoktatás s különösen a népnevelés törvény által rendezésének három módja gondolható. Az első az volna, hogy minden iskola közvetlenül és kizárólag az államkormány hatósága alá helyeztessék, legföllebb a vallásos oktatást hagyva fönn az egyházak teendőjéül.

A második, hogy az oktatás s köznevelés kezelése egészen az egyházakra bízassék, s az állam az iskolák fenntartására szükséges anyagi erőt az egyházaknak adná. - Végül a harmadik az lehet, hogy az egyházaknak is legyen jog adva a maguk erejéből iskolákat állítani, azok felett rendelkezni; de amennyiben az egyházak e jogukat nem gyakorolnák, ott az állam állítson iskolákat, s ezek fölött kizárólag az államkormány rendelkezzék.

Az első mód szerint ki kellene venni az egyházak kezéből minden iskolát, és az iskolák vallásfelekezeti jellegét meg kellene szüntetni. Tagadhatatlan, hogy korunkban nemcsak a közvélemény kívánja Európa-szerte mind hangosabban az iskoláknak tisztán államilag kezelését, hanem Amerika és Európa legtöbb államaiban vagy már így is rendezték a közoktatást, vagy, hol most van e kérdés szőnyegen, ezen mód szerint igyekeznek azt az államkormányok is megoldani. E nézetnek hazánkban szinte naponként számosabb pártolói vannak, sőt a reformátusok egyik egyházkerülete is oda nyilatkozott, hogy kész iskoláit az államnak átadni. Mindamellett a kérdés e módon megoldását nálunk nem tartom célravezetőnek. Nemcsak azért, mivel megkísérlése nagy izgalmaknak nyitna tért, hanem inkább azért, mert az állampénztárat túlterhelné; és főleg mivel nem tartom az egyházak kellő szabadságával

egyezőnek, hogy tőlük a nevelés és iskolatartás jogát elvonjuk. És azt hiszem, hogy ha a törvényhozás a közhangulat jelen állapotában intézkedik, e módot még most elkerülhetjük.

A második módot (ti., hogy az oktatás egészen az egyházak kezébe adassék, s az ország azoknak adjon évi segélyt) több okoknál fogva sem célszerűnek, sem kivihetőnek nem tartom.

Először, mert ha ezt csak meg is kísérelnők, a közérzület (kivált a birodalmi tanácsnak ez ügyben hozott s császári s apostoli királyi Felséged által éppen most szentesített törvénye után) valószínűleg rendkívül izgalomba jönne, s a kérdésnek föllebb említett első módon való megoldását követelné. - Másodszor, mert az egyházaknak az iskolák számára adott állam-segélyért a kormányok mindig és méltán bizonyos befolyást is akarnának gyakorolni a tanügyre; s ebből a kormány és autonóm egyházak között (pedig remélhetőleg nemsokára a kat. egyház is autonómiával bírand) örökös összeütközések származnának mindegyik fél kárára. Harmadszor - s ez okot bátor vagyok különösen figyelmébe ajánlani Felségednek -, mert némely egyházak egyszersmind híveiknek a többi egyházak híveitől különböző nemzetiségét s nemzetiségi érdekeit is képviselni törekednek. Eddig is több helyütt szomorúan kellett tapasztalnunk, hogy a tanodák, sőt még a népiskolák is nemzetiségi agitációk színteréül használtattak. Ily körülmények közt egyformán veszélyes volna akár az, hogy az állam az egyházaknak a köznevelésre pénzt adjon, de úgy, hogy érte az iskolákban az oktatásra befolyást ne gyakoroljon - akár pedig e méltán igényelt befolyás gyakorlása folytán származható összeütközések, melyekre a sokféle nemzetiségi igények is alkalmat adhatnának, s melyekben még a nemzetiségi érzékenykedések is nagy szerepet játszanának. Negyedszer, mert e mód nem egyezne meg az egyházak szabadságával sem. A népnevelést nálunk lehetetlen némileg is rendezni a tankötelezettség általános behozatala nélkül. A szülőket pedig nem lehet gyermekeik iskolába járatására kötelezni anélkül, hogy mindenütt ne állíttassanak iskolák, melyekbe feljárathatják gyermekeiket. Arra sem lehetne a szülőket általában kényszeríteni vallásos sérelem nélkül, hogy más hitfelekezetű iskolába küldjék gyermekeiket. - Így tehát a kormánynak az egyházakat arra kellene kényszeríteni, hogy mindenütt, hol híveik laknak, iskolákat állítsanak, s e kényszer nem egyeznék az egyházak önállóságával és szabadságával. Végül és ötödször, mert állampénzen felekezeti iskolák állítását az ország vagyonállapota nem bírja meg. Mert még azon esetben is, ha az állam minden oly községben, hol az egyházak vagy nem elég, vagy éppen semmi iskolát sem tartanak, csak egy közös iskolát nyit, az országban mintegy tízezer iskolát kell felállítania és fenntartania.

Hát még ha minden oly községben, hol különböző hitfelekezetűek vannak - pedig a legtöbb ilyen -, egy közös iskola helyett a hitfelekezetek száma szerint 3-4 felekezeti iskolát kellene az országnak tartani! Ez esetben az eddigi számítások szerint mintegy 40 ezer népiskola ellátásáról kellene az államnak gondoskodni, ami lehetetlen.

Nem marad tehát egyéb hátra, mint a harmadik módhoz folyamodni, melyet javaslatom készítésénél én is követtem, ti., hogy jogukban álljon az egyházaknak is, Császári s apostoli királyi Felséged kormánya által gyakorlandó főfelügyeleti jogának fenntartása és szabatos körülírása mellett, tetszésük szerint népiskolákat állítani és fenntartani s azok felett rendelkezni. Ahol pedig az egyházak elég iskolát nem állítanak, ott a polgári község köteles azt az állam segélyével nyitni. Ezek felekezeti jelleg nélkül való közös iskolák, de melyekben azért a növendékek vallásos oktatásáról is gondoskodva leend, csakhogy ez az illető egyházak teendője.

Míg felekezeti iskolák felett az illető egyházak rendelkeznek, s azok a kormánynak csak felügyelete alatt állanak, a községi iskolák a polgári iskolai hatóságok s illetőleg Felséged kormányának rendelkezése alá helyeztetnek.

Javaslatomnak ezen elv szerint készítésénél különösen egyfelől az egyházaknak az oktatásra nézve emelhető minden jogos és méltányos igényeire, s másfelől nemzetünk municipiális életére voltam nagy figyelemmel. Az európai államokban újabban hozott közoktatási törvények között alig ismerek egyet is, melyben annyi tekintet volna látható az egyházak kívánalmai iránt, mint amennyit én iparkodtam javaslatomban tanúsítani. Másfelől a vármegyéknek is mindazon befolyás meg van adva a községi iskolák ügyeibe, mely azoknak az oktatás célszerű rendezésének veszélyeztetése és az állam főfelügyelési jogának csorbítása nélkül engedhető. Alapos reményem lehet iránta, hogy e törvényt a hazában minden oldalról megnyugvással fogadandják.

Mindezek folytán bátor vagyok legalázatosabban felkérni Felségedet, méltóztassék nekem megengedni, hogy az idecsatolt népiskolai törvényt, az ügynek föllebb kifejtett sürgősségénél fogva, minél előbb az országgyűlés elé terjeszthessem.

B. Eötvös József

271. EÖTVÖS LORÁNDNAK

(1868. május 27.)
27/5 868

Kedves fiam!

Afrikai temperatúrában élünk, a hévmérő árnyékban 28 fokot mutat (notandum bene mi még Reamur után számítunk); ismered Pest kellemeit ily időszakban. Akinek lehet, falura siet, holnapután háznépem is a Svábhegyre vonul, s így magam fogom élvezni a főváros örömeit. - Meddig, azt nem tudom, mert ha a törvényhozás úgy halad, mint mostanig, júliusig lehetetlen a büdzsét elvégezni, és akkor nem is mehetek okt[óber] előtt Karlsbadba, mert Ilona lakodalma augusztus 10 vagy 15-re határoztatott. - Írd meg, te körülbelül mikor végzed kollégiumaidat. Kívánom, hogy jelen légy, s ha szükséges lenne, inkább elhalasztanám az esküvőt. - Ha a szünidő alatt terveid vannak, s valami tudományos excursiót akarsz csinálni, írd meg, kérlek, előre, hogy amennyiben valakit magaddal akarsz vinni, vagy műszerekre van szükséged, előre gondoskodjunk. - Mióta Návay elment, ismét a régi módon élünk, körülbelül minden órában tudhatod, mit csinálunk, legfeljebb annyi változott, hogy mióta ily meleg napok járnak, a lányok a színház helyett az estét sokszor a ligetben töltik. Én többnyire magam s néha Ilonával sétálgatok. A kedélyhangulat, melyben őt látom, nagy megnyugtatásomra szolgál. Nyugodt és elégedett. Minden túlzás nélkül vágyaiban és reményeiben, csak oly dolgokat várva a jövőtől, melyeket az teljesíthet, s így nyugodtabban nézek én is a jövő elébe - azaz nyugodtabban, mint magamtól vártam, mert hogy aggodalmas természetem néha itt is erőt vett rajtam, az magában érthető. - Ha, amihez, mint mondám, kevés kilátásom van, a büdzsét júliusig bevégezzük, 1° júliusra 4 hétre Karlsbadba vagyok, szükségem lenne reá, nem annyira a vízre, mint a pihenésre, melyhez itt nem juthatok. Az orvosokhoz s más... után a fürdőkhöz is, hová sietni s... hogy maguknak vakációt csináljanak... rég elvesztettem bizodalmamat. - Az orvostudomány, a gyógyítás mestersége napjainkban körülbelül azt eszközli, amit a középkorban az alkímia. Valamint akkor, ha az aranykeresés nagy rugója nincs, sokan nem foglalkoztak volna kísérletekkel, melyek más valóságos találmányokhoz vezettek, úgy most az, hogy az orvostudomány professzió nagy jövedelmű, sokat kényszerít arra, hogy természettudományokkal foglalkozzanak, s így míg azon törik fejüket, miként gyógyítsák meg az embereket, a fiziológia titkait hozzák napvilágra, de ez körülbelül az egyetlen haszon, melyet a fakultástól

várhatunk. - Ma többi bajaimhoz még egy új járul, hogy minisztériumom majálist ád, melyhez délután ki kell mennem, így tehát elég mára.

Ég áldjon meg

Szerető apád
Eötvös

Mondd Kirchoffnak, hogy jöjjön Pöstyénbe, ott bizonyosan kigyógyul.

272. JOHN STUART MILLNEK

(1868. június 8. előtt)

To John Stuart Mill Esqr.

Kegyednek május 27-én hozzám intézett becses soraira nem hallgathatom el megjegyzésemet, hogy midőn Ön meglepetését fejezi ki afelett, hogy művei hazánkban közelismerésre találtak, túl szerényen ítél azon befolyásról, melyet irodalmi tevékenysége által kortársaira gyakorolt.

Nincs honunkban senki, ki az államtudománnyal komolyan foglalkozik, kire az, mit Ön e téren tett, hatást nem gyakorolna, s minthogy az általános mívelődés következtében a tudomány századunkban az életre nagyobb befolyást gyakorol, mint valaha, nincsen nép, melynek újabb fejlődésében a hatás nem volna felmutatható, melyet Ön munkái annak irányára gyakoroltak; - s habár hazánk a civilizáció egyes ágaiban látszólag hátramaradt, ez áll országunkra nézve is, sőt talán még nagyobb mértékben, amennyire a szabadság eszméje, miként Ön azt értelmezi, talán sehol Európában nem általánosabb; s így azon elvek, melyeket Ön munkáiban tudományosan megalapít, az egész nép érzelmeiben visszhangra találnak.

A szűk határ, melyet most - midőn a törvényhozás előtt fekvő fontos tárgyak minden időmet igénybe veszik - e levélnek szabnom kell, nem engedik, hogy ennek okait - mi Önt talán érdekelné -, bővebben megmagyarázzam, de kétségtelen előttem, hogy azon eszmék, melyeket Ön a „Szabadságról" írt munkájában előadott, s melyek a nyugati Európa népeit merész újságok által meglepték, Magyarországon - legalább a magyar nemzet körében - ellentmondásra nem találtak, s ha egy bizonyos mértékig a nemzet szellemének tulajdonítható is, még sokkal inkább azon szokatlan útnak következése, melyet nemzetünk kifejlődésében követett, s mely által azon egészen különös állás előidéztetett, melyben ezen országot szociális és politikai tekintetben Európa közepette találjuk.

A kontinens népeit, talán az egy Svájcnak kivételével, az abszolutizmus nevelte azzá, aminek őket most találjuk. - Kemény mesternek vesszeje alatt álltak, s természetes, ha a szenvedéseknek emléke, melyeken keresztülmentek, szívöket keserűséggel töltik, de el kell ismerniük, hogy sokat, miben büszkélkednek, éppen ezen nevelésnek köszönnek. Ez állapította meg a nagy nemzetiségeket, ez fejtette ki az egyes államok körében a civilizációnak azon fokát, mely bár csak pártoltatott, hogy a népet engedelmesebbé és az adófizetésre képesebbé tegye, mégis minden újabb haladásnak feltételévé vált.

A kontinens minden államaiban, a feudális középkor és azon időszak között, melyben az újabb kor szabadsági mozgalmai kezdődtek, abszolút monarchiákat találunk, kisebb-nagyobb mértékben felvilágosodott despotizmust, mely midőn a középkorban fennállott szabadság ellen küzdött, az egyes osztályok kiváltságait megsemmisítve, egyszersmind az egyenlőség eszméjének győzelmét készítette elő; és ha azon szociális és alkotmányos bajoknak nagy része

éppen ezen korszaknak eredménye, kétségtelen, hogy azon irányok, melyekben e bajok orvoslása jelenleg kerestetik, hogy korunk demokráciája csak úgy válhatott ily általánossá, mert ennek útjai a kontinens minden államaiban az abszolút monarchia által készíttettek elő.

Nemzeti kifejlődésünk történetében e korszak hiányzik, s ebben találom én magyarázatát csaknem mindannak, mi állapotainkban s az állásban, melyet a nemzet jelenleg elfoglal, rendkívülinek látszik.

Nemzetünk - s ez képezi a legszebb címet, mely őt azon elismerésre érdemessé teszi, melyet Ön soraiban kifejez - sohasem tranzigált az abszolutizmussal, még akkor sem, ha az, mint VI. Károly vagy József császár alatt, a kultúra színe alatt közelített, és tántoríthatatlanul ragaszkodva alkotmányos jogaihoz, inkább lemondott a kultúra minden előnyeiről, mint hogy szabadságáról lemondjon, bár érzé, hogy a formák, melyek alatt ezt gyakorolja, rég elavultak; - s így történt, hogy az átmenet a középkor alkotmányos formáiból korunk demokráciai szervezetéhez, mely más országokban az abszolutizmus által közvetítve lassan és fokonként történt, nálunk rögtön minden előkészület nélkül történt, s így oly következéseket idéz elő, melyekre máshol példát nem találunk.

Igen jól érezzük a veszélyt, hogy egyes eszmék, melyek más országokban a szociális viszonyokból fejlődtek, nálunk kellőleg előkészítve nincsenek, s hogy újabb alkotmányos formáinkban az előbbre haladott népeknek sorába lépve, civilizációnk foka politikai institúciónknál alantabb áll, mi főképp ökonomikus fejlődésünkre is káros hatást gyakorolhat. De ha az, hogy az abszolutizmus kemény iskoláján keresztül nem mentünk, egyes előnyöktől fosztott meg, vannak annak jó oldalai is, és amellett, mi a legfőbb, hogy nemzetünk jelleme ezáltal az aljasodástól oltalmaztatott meg, nem kis fontosságú az is, hogy a szabadságnak eszméje, mely napjainkban csaknem mindenütt a népszuverénitásból folyó majoritás korlátlan hatalmával zavartatik össze, nálunk azon értelemben tartotta fel magát, melyben azt a kontinens más népei csak Ön munkáiból tanulták ismerni újra.

Mindenesetre a törekvések, melyek között egy számra csekély nép, nehéz viszonyok között, a civilizáció ösvényein, melyeken hátramaradt, előbbre törekszik, méltók azon férfiúnak figyelmére, ki korunk politikai fejlődésére oly hatalmas befolyást gyakorolt, mint kevesen kortársai között.

Ön megengedi, hogy midőn ez alkalmat arra használom fel, hogy Önnek legújabban egy igen sikerült magyar fordításban megjelent könyvét „A szabadságról" megküldöm, ehhez, német fordításban, még két saját munkámat csatoljam. Az első, a XIX. század eszméinek befolyásáról az államra, mely több mint 10 év előtt jelent meg; a második a nemzetiségről újabban kiadott iratom. - Mentségemül szolgáljon az elsőre nézve az, hogy ámbár 1850-ben, mikor e munka megjelent, Önnek kitűnő műveit nem ismerém, sokban ugyanazon irányban haladtam, melyet Önnek nagy tehetsége most már sokak által elfogadtatott. - A másodiknak a tárgy és helyzetem némi érdeket ád. - És most fogadja Ön kitűnő tiszteletem kifejezését, mellyel vagyok

Eötvös József

273. EÖTVÖS LORÁNDNAK

(1868. június 13.)
13/6 868

Kedves fiam!

Más dolgaimhoz a múlt héten még lakodalmi funkcióim jöttek, melyek egy délutánt s egy reggelt s így egy egész napot vettek igénybe.

Károlyi Tibor menyegzője minden kitelhető pompával és ünnepélyességgel ment véghez. A frigy biztosítására a katolikus templomban tartott esketés után még egyszer mentünk a ceremónián keresztül a kálvinista templomban. Mind a két pap szónokolt hosszasan, s mint sokan hiszik - szépen. A násznép fel volt cifrázva és sújtásozva. A lovak felsallangozva és pántlikázva. A nép nagy bámulással s talán irigységgel látta a fényes úri kíséretet, s így nem hiányzott semmi, mi ily alkalomnál kívántatik. Én részemről csak azt kívánom, hogy az ifjú házaspárnak élete éppoly hosszú legyen, mint nekem az órák voltak, melyeket lakodalmoknál töltöttem. - Házi ünnepélyünk most aug. 1-ére határoztatott. Miután Balassa véleménye szerint Karlsbadba kell mennem, s az országgyűlés legalább július közepéig tart, legcélszerűbbnek találjuk, ha Ilona lakodalmát akkor tartjuk. Így, ha mindjárt utána elmegyek - kúrámat még jó időben végezhetem. Igen természetesen örülni fogunk, ha te is itt lehetsz, ha azonban kollégiumaid akkorig még bevégezve nem lennének, nem szükséges, hogy a ceremóniára visszajöjjél. Ha hazajössz, azután új lakhelyében látogathatod meg nővéredet.

Az esketés nálunk, svábhegyi házikónkban, minden zaj és pompa nélkül fog történni. - A gondolat, hogy Ilona ezentúl nem lesz körülöttem, fáj, de oly boldognak látom, s annyira nem kívánok egyebet, mint boldogságtokat, hogy e fájdalom egyszersmind öröm is: és ha a menyegzőnél talán sírni fogok, alkalmasint magam sem fogom mondhatni, öröm v[agy] fájdalom könnyeit hullatom-e. Leveled jólesett, mert minden sorából látom megelégedésedet, s midőn utazásod leírását olvastam, visszaemlékeztem az időre, midőn ugyanezen vidéket csaknem éppen azon itinerániummal jártam meg. Nem blazírozott nagyúr módjára, ki csak elegáns vendéglőt keres, de fiatalságom széles jókedvében szabadon bámulva azt, mi szépnek látszott, s örülve mindezen, mert az egész világot reményeim szép világításában láttam. Tartsa az Ég sokáig e boldog kedélyi hangulatot; szívemnek nagy megelégedésére szolgál, hogy oly fiam van, ki azon örömöket, melyekre még most is vággyal tekintek vissza, éppúgy élvezni tudja, mint egykor én. - Ég áldjon meg. Az egész háznép, ideszámítva Návayt - köszönt. Jövő héten írok, s elküldöm 500 forintodat júliusra - de evvel, kérlek, jöjj ki, ha lehet - mert igen sok költségem van.

Szerető apád
Eötv

274. CHARLES DE MONTALEMBERT GRÓFNAK

(Fordítás németből)

(1868. június 20.)
Pest 20/6 868

Tisztelt Gróf!

Talán nincs semmi kellemesebb annál, mint amikor szép formában kifejezve olvassuk saját gondolatainkat és meggyőződéseinket; az írországi és ausztriai katolicizmusról szóló munka, amelyet az Ön szívességéből kaptam meg, így már önmagában is rendkívül meg kellett hogy örvendeztessen, ámde még jobban megörültem neki amiatt, mert annak bizonyságát véltem

felfedezni benne, hogy az Ön egészsége újból jobbra fordult. - Minthogy a cikket már a „Correspondant”-ból ismertem, a kapott különlenyomatot hercegprímásunknak adtam át. Bárcsak azok az igazságok, amelyeket Ön kifejt, minél mélyebb benyomást tennének őrá és a többi püspökökre. Az Ön nevének minden katolikus előtt nagy súlya van, és ez talán elő fogja segíteni azt, hogy azokat, akikre Magyarországon az egyház irányítása bízva van, rávezessük a helyes útra, és felvilágosítsuk őket a katolicizmus valóságos érdekei felől. - Csaknem egy év telt el azóta, hogy a prímáshoz szóló levelet, amelyet Ön ismer, kibocsátottam, de mostanáig nagyon kevés történt javaslatom megvalósítása érdekében. A püspökök ugyan értekezleteket tartottak a prímás elnöklete alatt, és ezeken kidolgoztak egy javaslatot annak a befolyásnak a szervezetére vonatkozólag, amelyet az iskola és az egyház ügyeiben a világi katolikusoknak meg akarnak adni, de ezt a javaslatot annyira szűkkeblűen dolgozták ki, hogy amikor indiszkréció folytán nyilvánosságra került, nemcsak az összes világi katolikusok, hanem magának az alsó klérusnak egy nagy része is ellene nyilatkozott, és így az egész eredmény, amelyet összes erőfeszítéseimmel el tudtam érni, arra korlátozódik, hogy a püspöki karunkba vetett bizalom, amely azelőtt sem volt nagyfokú, csökkent. Pedig az egyik olyan feltétel, amelytől összes törekvéseim kedvező eredménye függ, bizonnyal az, hogy azoknál a lépéseknél, amelyeket a katolikus egyház érdekében tennünk kell, a püspöki kar és az egyház világi tagjai egyöntetűen járjanak el. - Azóta egy hosszabb levélben - amely azonban nem a nyilvánosságnak van szánva - ismét kifejtettem a prímásnak nézeteimet, és a püspökök újból összegyűltek, hogy mérlegeljék javaslataimat, sőt azt is megígérték nekem, hogy bevonnak tanácskozásaikba bizonyos számú világi személyt is, de most is aggódom az eredmény felől, minthogy az egyházfejedelmek sem a reform sürgető szükségességét, sem annak valódi feladatát nem látják tisztán. - Annak következtében, ami Ausztriában történt és még mindig történik, csak nehezebbé vált a feladat, amely most előttem áll. Minél inkább vélik ott a parlamenti többség teljhatalmában felfedezni a szabadság biztosítékait, és küszöbölik ki az egyház mindennemű befolyását az iskolára, annál nehezebb lesz nekünk Magyarországon a szabad egyház elvét keresztülvinni. Márpedig a legtöbb püspök törekvése arra irányul, hogy minden, a szabad egyház elvén alapuló reform minél távolabbra tolódjék ki, és nem gondolják meg, hogy a reform ezáltal talán lehetetlenné válik. Mert ahogyan a közvélemény egy év óta ebben a vonatkozásban aggodalmasabbá vált és valószínűleg még inkább ebbe az irányba fog fordulni, és ahogyan egy és más, ami egy évvel ezelőtt még keresztülvihető volt, most már lehetetlenné vált, úgy fognak sokmindent, ami a püspökök számára most túlságosan szabadelvűnek tűnik, talán már néhány hónap múlva mint túlságosan klerikális szelleműt elvetni. - Ez történhet mindenekelőtt népoktatási törvényjavaslatommal, amelyet - ha új akadályok nem állják útját - még ebben a hónapban a törvényhozás elé terjesztek. Fordításban elküldöm ezt Önnek, és igen le volnék kötelezve, ha közölné velem véleményét róla. Minthogy szerkesztésénél mindenekelőtt a fennálló viszonyokra kellett tekintettel lennem, ez nem felelhet meg minden olyan követelménynek, amely egy népiskolai törvényjavaslat irányában támasztható; annyi azonban bizonyosnak tűnik nekem, hogy ez a törvénytervezet az egyház számára szavatolja a legteljesebb mozgási szabadságot, és meggyőződésem szerint nincs szükség semmi többre ahhoz, hogy biztosítva legyen számára az a befolyás, amellyel a közerkölcs és a népjólét érdekében kell rendelkeznie.

Milyen boldog lennék, ha megbeszélhetném Önnel mindezeket a kérdéseket. Azt reméltem, hogy felgyógyulva néhány hetet utazással tölthetek, és ez alkalommal meglátogathatom Önt; egészségi állapotom most arra kényszerít, hogy ezt az időt Karlsbadban töltsem el. De ha nem is szoríthatok kezet Önnel, mégsem gondol senki gyakrabban és olyan igaz ragaszkodással és tisztelettel Önre, mint az Ön odaadó híve

B. Eötvös

275. EÖTVÖS LORÁNDNAK

(1868. június 30.)
30/6 868

Kedves fiam!

Ide mellékelve küldök 500 ft-ot azon kéréssel, hogy azoknak átvételéről tudósítsál. Mióta utolszor írtam, helyzetünkben semmi sem változott. Én reggeltől estig el vagyok foglalva részint a törvényhozással, részint hivatalomban. Anyád szab, varr, vásárol, törekedik, míg a nagy házassági előkészület rendbe lesz. E foglalatosságok annyira elfoglalják az egész házat, hogy még a földrengés, mely minap házunkat derekasan megrázta, sem szakította félbe a szokott tevékenységet. Jolánta, ki az egész fizikai tüneményt először vette észre, s anyádat s testvéreidet arra figyelmeztette, sajnálta, hogy távol voltál, s az érdekes tényt tudományosan nem észlelhetted, én azonban úgy hiszem, ha itt lettél is volna, a tudomány nem sokat nyerne ezáltal, minthogy a rengés reggel fél hétkor lévén, téged, mint engem, legföljebb álmaidból rázott volna fel. Ami az egésznél érdekes, ez az, hogy amint látszik, a földrengés középpontja, az, hol a rengés a legerősebben éreztetett, ismét Eger táján s a Jászságban volt. Körülbelül épp azon helyen, mint 1834-ben, miből következtetem, hogy nagy Mamánknak, a földnek e tájban finomabb bőre van, s az egri hegyekben vulkáni hajlamok léteznek, miáltal Heves v[árme]gye, mely eddig csak dinnyéi és rendkívül ostoba táblabíráin vált híressé, egy új nevezetességet nyert. - A tellur iránt e napokban újra írattam. Eddig még nem jött Pestre, s talán, ha jónak látod, úgy fogok rendelkezni, hogy ha most jönne is, addig csak hivatalomban maradjon. Ha a szűnnapok alatt tudományos kirándulást téssz, talán még más dolgokat hozol magaddal, s akkor mindezeket együtt küldhetjük el. - A Laboratórium még eddig nincs megkezdve, ámbár nem múlik hét, mely alatt... és az építészt nem sürgetem, egyébiránt reménylem, míg visszajössz, legalább az alap kiásásához fognak. - Mennyi kínokat okoz a lassúság, melyet itt mint mindenben tapasztalok. - Ölöm magamat, s nem mozdul semmi helyéből. - Minden ember úgy cselekszik, mintha halhatatlannak született volna, s egy elveszett év nem is érdemlené, hogy említsük. Ha a közmondás szerint az idő pénz, akkor a magyar csakugyan a legnagylelkűbb nemzet a világon. Ily bőkezűleg a legértékesebb kinccsel csakugyan senki sem bánik a világon. - De úgy látszik, magam is tősgyökeres magyar embernek akarom mutatni magamat, midőn annyi más dolgom levén, hasztalan firkálással töltöm be lapjaimat. Mondják, hogy az öregség beszédessé tesz, vagy talán csak azért estem e hibába, mert hozzád írok. Ég áldjon meg. Anyád s a lyányok csókolnak. Mondd Bunsen- és a többieknek tiszteletemet, s kérdezd az elsőt, csakugyan megy-e Karlsbadba, én semmiesetre augusztus közepe előtt nem juthatok oda.

Szerető apád
Eötvös.

276. EÖTVÖS LORÁNDNAK

(1868. július 27.)
27/7 868

Kedves fiam!

Ma töltöd be huszadik évedet. A nap, melyen születtél, éltem egyik legkínosabb napja volt. Anyád a szülés következtében életveszélyben forgott. Benn a városban a felséges nép lázongott, s míg feleségem betegágyánál ülve, remény és kétségbeesés között számoltam érütéseit, a

Pest s Buda-i tornyokról a vészharang hangjai tölték be az éji csendet, s egy üzenet jött a másik után, mely minisztertanácshoz hítt. Soha nem szenvedtem többet, mint ezen órákban, míg hajnal felé Balassa tudtomra adá, hogy anyád veszélyen kívül van, s őt megcsókolva a városba siettem. Úgy látszik, a kegyes végzet ki akarta egyenlíteni akkori szenvedéseimet, s úgy rendelé, hogy éppen általad, ki akkor öntudatlanul kínjaimat okoztad, éltem legfőbb örömeit élvezzem. Tartson az ég sokáig, tartson testi s lelki egészségben s úgy, hogy önmagaddal megelégedve érezzed magadat. Többet nem kívánok, mert meg vagyok győződve, hogy magad iránt sokkal követelőbb vagy, mint én valaha lehetnék. - Reménylem, hogy nemsokára találkozunk. Elhatároztam, vagy inkább Balassa határozta el, hogy mihelyt az országgyűlésnek vége szakad, azonnal Karlsbadba megyek, de mikor fog az országgyűlésnek vége szakadni, azt senki, még talán az infinitezimálók első mestere sem számolhatná ki. Az emberi észnek vannak - s fájdalom, szűk - határai, de az ostobaság, mely magát szavakban, nem másban, nem ismer határokat, s így megtörténhetik, hogy még 4 hetet töltünk a véd-törvénnyel. Mihelyt azonban ennek a tárgyalásán keresztülmentünk, útnak indulok, s azonnal tudósítlak. Talán Karlsbadnak veszed utadat, mit, ha tennél, Németországnak egy még nem látott részét nézhetnéd meg. Kérdezősködj, kérlek, tudósíts, Bunsen Karlsbadba jön-e? Tellurom van 2 mázsa, mint kívántad: csakhogy megijedtem, mert kijelentve, hogy az arany értéke ki fog fizettetni, tegnap a fináne miniszteriumától árjegyzéket kaptam, melyben a 2 mázsa tellurérc aranyát 4760 ft oszt[rák] ért[ékben] számítjuk. Mondám, hogy ha az Than által megvizsgáltatván, annak csakugyan ily nagy aranytartalma volna, 1 mázsát az egyetem számára meg fogok tartani. Beszéld el az adatot Bunsennek. Azon esetre, ha, miután elébb Than az érc valóságos becsét megvizsgálta, ő a heidelbergi laboratórium számára az egész mázsát vagy annak részét a valóságos érték lefizetése mellett átvenni kívánná, én azt számára fenntartom. Mondd, kérlek, Bunsen, Kirchhoff és Welckernek tiszteletemet, s most, áldjon Isten, most és mindörökre szerető

atyád
Eötvös

277. EÖTVÖS LORÁNDNAK

(1868. augusztus 4.)
Képviselőház 4/8 68

Kedves fiam!

Ilonának írt leveled elutazása után érkezett, s így, feltéve Ilona beleegyezését s felnyitva azt, a nekünk küldött üzeneteket magunk olvastuk ki. Sietve felelek azokra, mik engem illetnek, nehogy elkéssem. - Mi mindenekelőtt a tellurt illeti, a két mázsa érc megérkezett, és Minisztériumban van letéve, s így Than megteheti több darabon analízisét, melyből az érc aranytartalma biztosabban fog kitűnni, mint [...] Erdélyben tett kísérletek nagybecsű, ámbár nem hiszem, hogy ez a valónál magasabb lenne. [Így!] 1-ször azért, mert nemigen bízom bányász-hivataljaink ügyességébe, s így nem hiszem, hogy az ércből egész tartalmát kiválasztani tudják - 2-szor mert miután az ércválasztás azokra bízatott, kik e tellurérceket megbecsülték - semmiképp nem fekszik azoknak érdekében, hogy a tellurérceket gazdagabbaknak mondják, mi később is ellenök fogna felhozatni, ha ők a tellurból közönségesen kevesebb aranyat választhatnának ki, mint mit most a küldött érceknek értékét követelik. - Egyébiránt Than majd tisztába hozza a dolgot, és azon esetben, ha az aranytartalom csakugyan olyan, mint mondatik, az érc megvételével Bunsen semmit sem veszélyeztet, miután az ár csak az aranyért

van számítva, a tellur, melyet közönségesen levegőbe eresztenek, nem vétetett semmibe. Én mindenesetre egyetemünk számára Than által feldolgozandót egy mázsát veszek meg. - Ez első kérdésedre válaszom. - A másodikra tudósítalak: hogy még legjobb esetben sem indulhatok útra 14-e előtt, s így 16 előtt nem jöhetek Karlsbadba. Ha másképp nem zavar terveidben, igen szeretném, ha egyenesen jönnél haza, úgyis, ha egy-két utat akarsz tenni, jobb a szűnnapok vége felé, midőn az idő utazásra alkalmasabb. Egyébiránt elvonatkoztatva önzésemtől, s pedig természetes, ha mielőtt egy honi fürdőbe megyek, látni akarlak - már azért is szeretném, ha mentül elébb hazajönnél, mert anyádnak semmi sem deríthetné fel jobban kedélyét, mint ha Ilona helyét te pótolnád.

Magam is még alig tudok eléggé uralkodni magamon, hogy a bánatot legyőzzem, mely szívemet Ilona emlékénél eltölti. - Férjét jó, becsületes embernek tartom. Szerelemből ment hozzá, s hiszem, oly boldog lesz, minő kedélyének hajlamai mellett lehet, de végre is elvált tőlünk, boldogsága ezúttal másoktól függ, s bármennyit nyert ő - mi elvesztettük őt. Ha svábhegyi házunkban körüljárok, mindig hiányzik valami, mintha idegen helyen járnék, alig találom fel magamat. S ha az elválás reám annyira hat, mik lehetnek anyád érzései, ki több mint húsz évig nem vált meg leányától, s kinek e kedves gyermekének távolléte minden percben eszébe jut. Anyád, mint mindig, erőt vesz magán, s elnyomja érzelmeit, de ismerem őt, s tudom, hogy szenved, s alig lehet valami, mi őt vígasztalhatná, mint ha téged szoríthat szívéhez, kinek minden levele leírhatatlan örömmel fogadtatik. Ha tehát lehet, kérlek, jöjj minél elébb, 14-ig itt találsz engem is, de a fődolog, hogy anyádat derítsd fel, s így ha nem találsz is már itt, mégis, ha jössz, igen meg fogsz örvendeztetni. Ég áldjon meg. Ilonának írjál Makóra.

Szerető apád
Eötvös

278. TANÁRKY GEDEONNAK

(1868. augusztus 29.)
Karlsbad 29/8 868

Tisztelt barátom!

Kúrámnak körülbelül felét végeztem el, de a víz vagy a nem szokott életmód, melynek egyik fűszere a henyélés, annyira hat reám, hogy mindenre tehetetlenné tesz. Még egypár sor írása is fáraszt, és erős elhatározásra van szükségem, hogy hozzáfogjak. Bocsásd meg azért, ha igen rövid leszek, s kizárólag kérésekkel terhellek.

Mindenekelőtt a Néptanítók lapjának ügyében arra kérlek, hogy miután a lap nyomtatási költségei csak július kezdetéig vannak kifizetve, a többi redakcionális és fordítási költségek csak szept. 1-éig, nyomdánkat utasítsd a várakozásra, míg visszajövök, a többi költségekre pedig, melyek havonként 450-500 frtot tesznek, asszignáld szept. 1-én a szükséges összeget minisztériumunk büdzséjéből a pénzügyminisztériumunknak. - Ez első kérésem.

A második az: hogy miután családomnak 10 levelet írtam, s az, mint panaszaiból látom, egyet sem kapott meg, küldjed Martinovicht a Postahivatalhoz, és kérdeztesd a rendetlenség okárul. Leveleimet francia adresszel írtam: *à Buda Kgr. Ungarn* a Svábhegyen, hogy pedig a konfúzió szükségképp a budai hivatalnál történt, azt bizonyosnak tartom, miután más helyekre írt leveleim, mint a válaszokból látom, mind rendesen érkeztek meg.

Harmadik kérésem az: hogy néhány szóval tudósíts, vajon a vizsgálatnál, mely a Deák ellen forralt attentátum tervezői ellen folyik, mi sült ki eddig? és az országgyűlésnek határnapja csakugyan 15-re van-e kitűzve. -

Az idezárt levelet, kérlek, küldd el Janovichnak, a román kongresszus iránt írok neki; itt talán mégis hasznát vehetjük. Ha az Isten egészségemet megtartja, szept. 13-án indulok el innen, s 16-án a hivatalban találkozunk. Ég áldjon meg, s tartson családoddal együtt jó egészségben

híved
Eötvös

Kérlek, a rendeletet, melyet a szerb kongresszus ügyében kiadunk, írasd le, s juttasd Kállay Béni kezébe.

279. CHARLES DE MONTALEMBERT GRÓFNAK

(Fordítás németből)

(1868. augusztus 31.)
Karlsbad 31/8 1868

Tisztelt gróf!

Ülésszakunknak, amelyen a véderő-törvényt tárgyaltuk meg, legutolsó része az én számomra olyan különlegesen mozgalmas volt, és az első hetekben, amelyeket itt egészségem megszilárdítása érdekében töltöttem, annyira kimerült voltam, hogy még a legkellemesebb időtöltésekről is le kellett mondanom. Ezt bizonyítja az is, hogy július 29-i levelére csak most válaszolok. Pedig ez a levél rendkívül felpezsdített és szívből megörvendeztetett, mert nem csupán azokkal a kérdésekkel foglalkozik, amelyek az én számomra a legfontosabbak, hanem az Ön barátságán kívül (ez abban a nyíltságban mutatkozik meg, amellyel törvényjavaslatom egyes részleteit gáncsolja) arról is bizonyságot tett, hogy legalább is minden fontosabb dologban teljesen egyetértünk. - Az Ön aggályai oktatásügyi törvényem egyes pontjaival és a katolikus egyházat illetően követett iránnyal szemben részint azon alapulnak, hogy viszonyaink egy részét nem ismerheti, részint azon, hogy Apponyi tévesen tájékoztatta Önt. Ugyanis az egész ülésszak során - sem a képviselőházban, sem akár bizottsági tárgyalásokon - sohasem volt szó arról, hogy a katolikus iskolaalapot szétosszák a különböző felekezetek között, és azt hiszem, hogy ez a javaslat, amely ellen 48-ban nagy erővel kellett küzdenem, a következő ülésszakon még csak komolyabb vitára sem ad majd alkalmat.

Szeretnék Önnek világos képet adni arról az útról, amelyet egyházi kérdésekben mostanáig követtem, és a jövőben is követni szándékozom. Megkísérlem ezt, noha az a hat pohár karlsbadi víz, amelyet naponta meg kell innom, nem segíti elő gondolataim tisztázását és világos kifejezését.

Azon a véleményen vagyok, hogy az a szakadatlan befolyás, amelyet a kereszténység civilizációnk fejlődésére gyakorolt - amennyiben ezt a történelmi tényt természetes okokkal akarjuk magyarázni -, mindenekelőtt annak tulajdonítható, hogy a kereszténység sohasem kötötte magát valamilyen politikai formához, hanem inkább bármely államformát, amellyel dolga akadt, felhasznált a maga alaptételeinek és tanainak terjesztésére, és ily módon mindenesetre igen lényeges befolyást gyakorolt a politikai viszonyok átalakulására, csakhogy nem azáltal, hogy az állam alkotmányának formájára, hanem azáltal, hogy az emberek érzületére és meggyőződéseire hatott. Azt hiszem, hogy a kereszténységnek az állam irányában ma is

ugyanezt az álláspontot kell elfoglalnia, és hogy ennélfogva feladata nem abban áll, hogy a maga érdekeit valamely, a középkorban megalapozott államforma érdekeivel azonosítsa, hanem most is - mint mindig - a létező formákat, az uralkodó irányzatokat kell felhasználnia ahhoz, hogy a maga céljait követhesse. - Ha célszerű volt az - mert magasabb céljainak elérését szolgálta -, hogy az egyház bensőséges szövetséget kötött az abszolút királysággal, úgy még természetesebbnek kell tekintenünk a kereszténységnek a szabadsághoz való bensőséges csatlakozását, minthogy a jelenkor minden politikai szabadsága csupán azoknak az alapelveknek kifejlődéséből származott, amelyeket a kereszténység hirdetett meg, és mert az a befolyás, amelyet ezáltal a népnek az egyházra biztosítanak, bizonnyal kevésbé veszélyes, mint az, amelyet korábban a királyság gyakorolt az egyházra, hiszen teljesen vallástalan király igen gyakran előfordulhat, teljesen vallástalan nép azonban - legalább is huzamosan - sohasem.

Ennek a nézetnek a helyességét, úgy hiszem, semmi sem bizonyítja világosabban, mint az az állás, amelyet a protestáns egyházak - a katolikussal összehasonlítva - csaknem mindenütt elfoglalnak. Mert ha azok - a protestáns egyház kebelében mutatkozó sokféle eltérő áramlat dacára - mindazokban az országokban, ahol a protestantizmus uralkodik, még most is jelentős befolyást gyakorolnak a nép szellemi és erkölcsi fejlődésére, míg a katolikus egyház befolyása - egysége dacára - számos országban csaknem elenyészett, úgy nézetem szerint mindkét jelenség oka csakis abban keresendő, hogy a protestáns egyházak a maguk szervezetében a kor irányzataival összhangban vannak, a katolikus egyház viszont ellentmondásban áll velük.

A feladat, amelyet egyházunk érdekében magunk elé kell tűznünk, tehát a következő: megszüntetni azt az ellentétet, amely az egyház és az állam szervezete között mostanáig fennáll, és azokat az alapelveket, amelyek az állam igazgatásánál érvényre jutnak, alkalmazni legalább is az egyház világi jellegű ügyeinek igazgatásánál is.

És ez az a feladat, amelynek megoldására irányult mostanáig minden törekvésem.

Önmagában véve ez a feladat könnyűnek látszik. Minthogy a katolikus egyház tantételei közül egy sem tiltja az egyházközségeknek az iskolára és az egyházi vagyon kezelésére való befolyását, sőt az egyházközségek befolyása éppen a leghívőbb századokban mutatható ki, és egyházunk szabályzatai a világi kegyuraknak éppen ezekben a vonatkozásokban igen kiterjedt jogokat biztosítottak, így az egyházi álláspontról nézve semmiféle akadály nem látszik fennforogni, amelynek folytán a világi kegyurakra az iskolát és az egyházi tulajdont illetően átruházott jogokat ne lehetne az egyházközségre átruházni. A gyakorlatban azonban ennek a látszólag magától értetődő változtatásnak a megvalósítása mégis nagy nehézségekkel van összekötve.

Távolról sem kívánom azt állítani, hogy azok a nehézségek, amelyeket magasabb klérusunk támaszt az olyan intézményekkel szemben, amelyek révén a világi elem mérvadó befolyást gyakorolna az iskolára és az egyházi tulajdonra, kizárólag püspökeink uralomvágyának tulajdonítandók. - A sajna nagyon is általános vallási közömbösség folytán természetesnek kell találnunk egyeseknek azt a félelmét, hogy a világiaknak biztosított befolyást nem az egyház érdekében fogják felhasználni. - Mindenesetre a szemem előtt lebegő szervezet - részben a felsorolt okok folytán, részben annak a természetes idegenkedésnek következtében, amelyet csaknem mindenki érez egy olyan hatalom megosztásával szemben, amelyet mostanáig egyedül birtokolt - olyan nagy nehézségekbe ütközött, hogy leküzdésüket csak úgy kísérelhettem meg, ha felhasználom a körülményeket, amelyeket célom előmozdítására sajátos helyzetünk szolgáltatott.

Amint tudjuk, a protestánsok nálunk törvények által biztosított teljes autonómiát élveznek.

A katolikus egyház - amint ez mindenütt történt, ahol uralkodó egyháznak tekintették - gyakorlatilag teljesen az államhatalom gyámsága alatt áll, és mostanáig az kezelte és belátása szerint használta fel az összes egyházi alapítványokat is.

Az utóbbi körülmény a görögkeleti felekezet egyházainak és az izraeliták kultuszának és iskolaügyének vonatkozásában is fennáll.

Minthogy sem az egyház érdekében, sem általában véve nem találom célszerűnek, hogy a katolikus egyházra tartozó dolgokba az államhatalom közvetlenül beavatkozzék, közvetlenül semmit sem tettem - a prímáshoz szóló, Ön által ismert levélen kívül - ebben az irányban, és a kezdeményezést egészen egyházfejedelmeinknek engedtem át, miközben ugyanakkor közvetett módon igyekeztem hatni döntéseikre, és ezért mind a keleti szertartású keresztény egyházakra, mind az izraelitákra vonatkozólag olyan törvényjavaslatokat vittem keresztül, amelyek révén e felekezetek számára is törvényes megerősítést nyert a legteljesebb egyházi autonómia elve, úgyhogy jelenleg Magyarországon egyetlen más felekezet sincs, amely ne lenne teljesen önálló az államhatalommal szemben, csak a katolikus.

Ezeknek a körülményeknek szükségképpen oda kellett vezetniük, hogy az autonómiára irányuló törekvésnek a katolikusoknál is mind élénkebbé kellett válnia; és mivel az egyes egyházak viszonya az államhoz nem változtatható meg másképp, mint törvény által, és mivel törvényhozásunk abból az alapelvből indul ki, hogy valamennyi felekezet törvényesen elismert egyenlősége folytán a katolikus egyháznak is meg kell adnia ugyanazokat a jogokat, mint az összes többinek, azonban csupán ugyanazokkal a feltételekkel, azaz amennyiben ez az egyház, ami alapítványainak és iskoláinak kezelését illeti, ugyanúgy van megszervezve, mint a többiek, mert az állam ennyire fontos dolgok kezelését katolikus polgárai összességének átengedheti ugyan, de azok egy kasztjának nem; ezen az úton a magasabb klérus ellenállásának meg kellett hátrálnia az alsópapság és a világi katolikusok mind erősebb nyomása előtt; és ezen az úton - a prímás belátásától támogatva - elértem azt, hogy most éppen püspökeink (akiknek kezdeményezésére ebben az ügyben szert kellett tenni) dolgoztak ki a katolikus iskolai és alapítványi ügyeknek szervezetére vonatkozólag egy javaslatot, amely - úgy hiszem - megfelel a kívánalmaknak, és biztosítja mind az egyház önállóságát az állammal szemben, mind a szabadságot és ezáltal a haladást a katolikus egyházközségen belül.

Ezt a püspökeink által készített szervezeti javaslatot (amelynek létrejöttében csak annyiban van részem, hogy az egyes pontokra vonatkozólag megegyeztem a prímással), amint hazaérkezem, fordításban közölni fogom Önnel. Ezt szeptember végén egy értekezleten, amelyre 40 katolikus alsóházi tagot és 20 mágnást hívtak meg, még egyszer elő fogják venni; és akkor remélem, hogy még ebben az évben, legkésőbb a jövő év elején meglátom összeülni az első katolikus kongresszust.

Bármilyen terjengős is ez a levél, mégis attól félek, hogy nem tájékoztattam Önt egészen világosan az ügy helyzetéről. A tárgy túlságosan is nagy ahhoz, hogysem egy levélben ki lehetne fejteni, és a karlsbadi kúra egy világos fejet is elsötétítene. Általánosságban véve úgy hiszem, hogy azt az utat, amelyet ezekben az ügyekben követtem, a következő mondatokban foglalhatom röviden össze.

Az az álláspont, amelyet az államnak az újabb korban az egyes felekezetek irányában el kell foglalnia, nem - amint egyesek vélik - egyforma közömbösség valamennyi felekezet irányában, hanem valamennyinek egyforma tisztelete. - Éppen azért, mert az állam nem részesíthet előnyben egyetlen, körében megtalálható felekezetet sem, egyforma oltalommal tartozik valamennyinek; sőt, minthogy egy olyan korszakban, amelyben a nép befolyást gyakorol az állam vezetésére, a nép erkölcsi, vallási képzése jelenti minden modern államrend egyedüli

szilárd alapját, ezért az államnak az a feladata, hogy előmozdítsa mindazt, ami biztosítja az egyes hitfelekezetek befolyását a hozzájuk tartozó állampolgárok valláserkölcsi nevelésére.

Ide tartozik mindenekelőtt az élénk, erőteljes egyházközségi élet az egyes felekezetek körében, mert abban a pillanatban, amelyben az állam az egyes felekezetektől minden különleges oltalmat megvon, mindegyikük csupán önmagában, azaz híveinek szerves együttműködésében találhatja meg azt az erőt, amelyre befolyásának biztosítása végett szüksége van.

Amit én mostanáig ebben az irányban tettem, abban áll, hogy világosan kimondtam ezeket az alapelveket, és számukra nemcsak a törvényhozás körében, hanem az országban is többséget biztosítottam. - Ezenfelül a keleti szertartású egyházakról szóló törvényben és a keleti szertartású egyházak és iskolaszékek szervezetére vonatkozólag kibocsátott szabályzatban érvényesítettem ezeket az alapelveket. - Az izraelita hitvallásnak körében az összes izraeliták december 10-re egybehívott kongresszusa révén fog - amint meg vagyok róla győződve - ez az elv életbe lépni. A dolgok állását a mi egyházunk körében az előbbiekben kifejtettem, és így remélem, hogy még húsvét előtt, még mielőtt egy év eltelnék, valamennyi, az országban található egyház szervezetét teljesen kiépültnek láthatom, és akkor a következő ülésszak kezdetén egy törvényt nyújtok be a Házban, amely a különböző felekezeteknek az államhoz való és egymás közötti kölcsönös vonatkozásaikban fennálló viszonyát a legteljesebb egyenlőség és szabadság elve alapján fogja rögzíteni, mégpedig - éppen mert ezeken az elveken nyugszik - hosszabb időre.

Mindebből látja Ön, mennyire távol állunk az egyházi tulajdon elkobzásának gondolatától; amivel nem akarom azt állítani, hogy az alsópapságnak és a világiaknak az egyházi javakat illetően megadott befolyás nem eredményezhetne változást ennek a tulajdonnak a felhasználásában. - Olyan viszonyok, amilyenek most állnak fenn, amikor egyes püspökök és káptalanok többszázezres évi jövedelmekkel rendelkezhetnek, míg némely lelkésznek a mindennapi kenyere sincs meg, és a katolikus iskolák több mint felének 100 forint jövedelme sincs, csakugyan bajosan lesznek fenntarthatók. Egyébként ha ebben a vonatkozásban változások állnak be, úgy az egyház tulajdonát ugyan másképpen fogják felhasználni, de nem veszik el tőle, sőt inkább biztosítják számára, és nem hiszem, hogy ezáltal az egyház valódi érdekei veszélybe kerülhetnének, mert még az egyházi jövedelmekre vonatkozó ilyen rendelkezések esetén sem az államtól, hanem a katolikusok összességétől indul ki a döntés.

Látom, hogy - miután az Ön levele felpezsdített - valójában egészen más dolgokról írtam Önnek, mint amelyek felől Ön felvilágosítást kívánt. - Remélem, hogy népoktatási törvényem legközelebb tárgyalásra kerül, és egyes pontok felől, amelyek most feltűntek Önnek, a tárgyalás fogja majd a legjobban megnyugtatni. Csupán két körülményre kell figyelmessé tennem.

1° Hogy jelenleg 20 katolikus és 12 protestáns tanítóképző intézet áll fenn, és hogy a törvényjavaslatban egyáltalán nincs szó arról, hogy ezeknek az intézeteknek a növendékeit kizárják a tanítói hivatalokból, hanem a törvény csupán afelől rendelkezik, hogy olyan egyéneket, akik a tanítói hivatalra nincsenek kiképezve, ne legyen szabad arra alkalmazni.

2° Az a részletezés, amelybe a törvény belebocsátkozik, viszonyaink szomorú következménye. A törvényhozás kénytelen irányadó módon fellépni, minthogy azt, ami magától értetődőnek tűnik, sajnos csak kevesen értik meg.

De elég, azaz voltaképpen túlságosan is sok mostanra. Elsején kezdtem meg a levelet, ma harmadika van, és fel kell adnom. Ha mindazt meg akarnám írni, amit erre a tárgyra vonatkozólag közölni szeretnék Önnel, sohasem érnék a végére, különösen most nem, amikor még nagyon bágyadtnak és megviseltnek érzem magam. - Bár - ha csupán rövid időre is, de

mégiscsak - elmehetnék Önhöz, vagy pedig Ön jöhetne el újból hozzám, egészségesen és életerősen, amilyennek utoljára láttam! Bármilyen szomorúak az ön közlései egészsége felől, mégsem tudok lemondani a reményről teljes felgyógyulására nézve. Aki elé Isten ilyen nagy feladatot állít, annak végül erőt is ad hozzá, hogy véghez vigye azt.

Kérve, hogy ajánljon engem és az enyéimet tisztelt feleségének emlékezetébe, maradok megváltoztathatatlan ragaszkodással

az Ön igaz híve
Eötvös

280. MOLNÁR ALADÁRNAK

(Töredék)

(1868. szeptember 1.)

[...] Holnapután töltöm be 55-ik évemet, s mondhatom 15 éves koromtól mindig egy irányban, vagy legalább egy cél után törekedtem - az nem lehet, hogy ennyi fáradságnak, hogy ily komoly és hosszú törekvésnek ne legyen végre legalább némi sikere, s hogy a kegyes Istenség, mely oly nehéz időkben megoltalmazott, az erőt megtagadja, mely ma szükséges, hogy legalább egy részét annak be is fejezhessem, amit eddig csak előkészíték. [...]

281. TANÁRKY GEDEONNAK

(1868. szeptember 5.)
Karlsbad 5/9 868

Kedves barátom!

Ha, amint Balassa többször mondá, betegeskedésemnek egyedüli oka az, hogy kelletinél többet dolgozok, akkor Karlsbad tökéletesen meg fog gyógyítani. Nem képzelheted, mi lustává lettem. Egy sor íráshoz különös határozatra van szükségem, és ha sétálás között gondolataimnak szabad utat engedek, csak azt veszem észre, hogy nemigen élnek a szabadsággal, s minden reflexióim e szűk völgyben maradnak, s a reggel ivott víz és délben várható ebédnél nem terjeszkednek tovább. Megfoghatom, hogy a diplomaták, kik 819-ben itt gyűltek öszve, hogy Európa jövőjét szabályozzák, oly szigorúan léptek fel minden ellen, mi a nyugalmat zavarhatá; - Nincs ember, ki, hogy egy ideig itt volt, a kvietizmusra hajlamot nem érezne, s ha valami kihoz nyugalmunkból, az a bosszankodás, ha valaki azt kívánja, hogy valamit tegyünk. - Így fogadtam a telegramot is, melyet tegnap estve sétálásomból hazatérve asztalomon találtam. - Kérlek, innen, hol utolsó büdzsém kezemnél nincs, habár a főbb tételekre emlékszem, a részletekről - melyektől a motiváció függ - számot nem adhatok: áll-e hatalmamban, hogy a telegramban kifejezett kívánatnak eleget tegyek? s nem követelhetem-e joggal a fináncminisztériumtól, hogy legalább addig várjon, míg visszatértem, főképp, miután a késedelemnek csak ő oka, mert a komisszionális jelentést csak most közli, s miután a büdzsé 16-án már csak azért sem terjesztethetik be, mivel nem hiszem, hogy az anélkül történhetnék, hogy a minisztérium afelett tanácskozik. - Egyet mindenesetre mondhatok, s azt, kérlek, add utasításul Hegedüsnek is, azt: hogy a tavali dotációnál semmi esetre sem állhatok meg. -

Kötelességem elkövetni mindent, hogy népnevelési törvényemet még e szesszió alatt keresztülvigyem, s mihent ez történt, a Megyei tanfelügyelők kinevezéséhez s hivatalaik rendezéséhez lássak, s ez maga a jövő évre legalább 150 000 ft-ot vesz igénybe, így, miután törvényem még nem lévén elfogadva, e költséget, mint különálló tételt nem hozhatom fel, s azt a népnevelésre fordítandó általános segélyből kell kiadnom, én az újabb büdzsében e célra praeliminált összeget 500 000 ft-nál nem szállíthatom alábbra, s annál inkább jogosítva érzem magamat ehhez, minthogy az 1868-ra a pénzügyi bizottmány által e célra helybenhagyott összegből úgyszólván nem költöttem el semmit, s így, habár a 869-re kívánt dotációm nagyobb, az országnak kiadásait, a két évet együtt véve, alig növelem. Ha a minisztérium e részben a fináncminiszter ellen nem támogat, a háznak terjesztem elébe, s ha ez is elhágy, készebb vagyok lelépni helyemről, mint hogy ezt hasztalanul foglaljam el. Az ok, amelyért állásomat elfoglalám, az volt, mert azon hasznos szolgálatokat reménylettem tehetni, először alkotmányos viszonyaink szabályozására, másodszor nemzetünk mívelődésének elősegítésére. -

Az alkotmányos kifejlődés - amennyiben a jelen pillanatban lehetséges - bé van fejezve, ha a másik irányban nem tehetek semmit - s pedig ez következik, ha a szükséges eszközök tőlem megtagadtatnak -, nincs mit keresnem a minisztériumban, sőt, azt hiszem, többet használok az országnak, ha mint egyszerű képviselő a kultúra érdekében agitálok, mint midőn az eddigi utat folytatom, terveket koholok, melyeknek más eredménye nincs, mint hogy törekvéseim sikertelensége által nevetségessé tegyen.

Miket a román kongresszus ügyében írsz, minden pontjában helyeslem, úgy azon nézetedet is, hogy az egyházi javak tárgyában felküldendő felterjesztés nem sürgős. Ráérünk ahhoz, miután hazatértem, mi úgyis, ha Isten engedi, 15-ig megtörténik. Miután a szerb szervezeti munka eddig Őfelsége által még nincsen aláírva, ennek aláírását is akkorra hagyhatjuk, mikor visszatértem, mert innend már 13-án akarok elindulni. Joanovich határozatát, hogy magát a kongresszusra választatni nem akarja, nem helyeselhetem. Kényelmesebb lehet, de bizonyosan nem az, mit kötelesség parancsol, s akár Te, akár én tennénk. Ki magát annyira nemzetisége képviselőjeként tekinti a kormánynál, annak nézetem szerint az lenne a feladata, hogy nemzetiségénél mint a kormány képviselője lépjen fel. De úgy látszik, hogy habár a német közmondás igaz, Wenn Gott dir Amt giebt dann giebt er auch Verstand, ez nem terjed a kötelességérzetig. De elég mára. Még talán egy leveledet várhatom, s azután találkozunk

híved,
Eötvös

282. LÓNYAY MENYHÉRTNEK

(1868. szeptember 9.)
Karlsbad 9/9 868.

Kedves Barátom!

Előbb telegram, később hosszabb levél által tudósíttattam, hogy büdzsémet még 15-e előtt kívánod, hogy 16-án öszves büdzsédet terjeszthesd a Ház elébe. Igen sajnálom, hogy szenvedő egészségem miatt, mely a víz erős hatása után még érezhetőbb, kúrámat nem szakíthatom félbe, s így bármennyire sietek, e hó 15-e előtt nem jöhetvén Pestre, kívánatodat nem teljesíthetem, azt azonban természetesnek fogod találni, hogy miután azon rendelésed közöltetett a minisztériumokkal, hogy a múlt évi költségvetésnél túl ne menjenek, azon változásokat,

amelyek ezáltal az általam tervezett büdzsében szükségessé válnak, magam akarom tenni. Előre is ki kell azonban jelentenem, hogy kívánságodat alig fogom teljesíthetni. -

Mindazokra nézve, mik az egyes egyházak szubvenciójára rendeltettek, minden a réginél maradhat, és amennyire én emlékszem, itt magam sem praeliminántam nagyobb összvegeket. A legnagyobb különbség, amennyire emlékszem, abban áll: hogy népnevelési célokra ez évben 200 000 ft. praeliminántatott, s hogy e tételt 500 000 ft-ra emeltem: s e részben nem szállhatok alábbra.

1° Mert ha mindentől eltekintünk is, már a választások szempontjából elkerülhetetlenül szükségesnek tartom, hogy a 42 tanfelügyelő kinevezésével a néptanítók osztályára befolyást gyakoroljunk, s ez maga, hozzászámítva a nótáriusokat sat. legalább 120 000 ft. évi költséget tesz, melyet népnevelési törvényem még nem fogadtatván el, a büdzsébe csak ezen cím alatt vehetek fel.

2° Mert ha a jelen viszonyoknak s főképp kormányunknak biztosságot kívánunk szerezni, szükséges, hogy az egyes szakminiszterek mindegyike saját körében tevékenységet fejtsen ki, s valamit felmutathasson, mire hivatkoznia lehet; mire én csak úgy vagyok képes, ha a szükséges eszközök tőlem nem tagadtatnak meg. - És én ezt kívánni annál inkább jogosítva érzem magamat, miután ha minisztériumodban tudakozódni akarsz, azt fogod tapasztalni, hogy azon öszvegeknek, melyek 1868-ra praeliminálva voltam,[!] nevezetes részét nem is vettem fel, így például azon summából, mely a népnevelésre rendeltetett, úgyszólván semmit sem adtam ki; azon elvet követve, hogy az ország vagyonából egy forinthoz se nyúljak addig, míg azt valóban az ország hasznára fordíthatom. - Ha 868-iki és 69-iki büdzsémet egybeveszed, azt fogod találni, hogy a két évre együtt alig jut több, mint ha a két évben egyforma praeliminaré mellett, az előtervezett költséget kiadtam volna, és így azt hiszem, csak méltányosnak fogod tartani, ha avval, mit 868-ban megtakarítottam - pedig azért, mert ezen évben nem adhattam ki haszonnal - a 869-i büdzsémet névelem.

Nem lehet reám nézve kellemetlenebb, sőt fájdalmasabb, mint ha arra látnám magamat kényszerítve, hogy bármily kérdésben társaimtól különváljak, de minden embernek vannak kötelességei maga iránt is, és ezek parancsolják, hogy azt, mit a nevelés érdekében szükségesnek tartok, a törvényhozástól kívánjam; a képviselőktől függ azt megtagadni, és én ez esetben csak azon jogot tartom fel magamnak, hogy miután hivatalom sikeres folytatása a szükséges pénz nélkül nem lehetséges, állásomat másnak engedjem át, s így azon gyalázattól óvjam meg magamat, hogy miután minden józan ember átláthatja, hogy haladásunk sehol nem szükségesebb, mint a nevelés terén, évekig álltam az ügynek élén, s éppen itt nem történt semmi.

Elvállaltam állásomat, hogy a kiegyezkedés nagy mívét elősegítsem, s hogy népünk mívelésén dolgozzam. Az elsőt nagy részben elértük; ha a másodikat mint miniszter elérni képes nem vagyok, mint független képviselő talán többet használhatok ezen ügynek, melynek mint eddig, úgy ezentúl életem és testi s lelki tehetségeim szentelve lesznek. - Ég áldjon meg. 16-án, reménylem, találkozunk.

híved
Eötvös

283. TANÁRKY GEDEONNAK

(1868. szeptember 10.)
Karlsbad 10/9 868

Tisztelt Barátom!

Reménylem, ma írok utólszor, mert ha Isten engedi, vasárnap útnak indulok, s 16-án a hivatalban találkozunk. Jó vagy rosszul hatott-e a fürdő reám, nem tudom, de hogy hatása volt, kétségtelen. Testileg gyengébb s fáradtabb vagyok, arcom megfehéredett s megsoványodtam, lelkileg több kedvet érzek magamban új tevékenységre. Valamint a gyengeség, mint orvosom állítja, pár hét után meg fog szűnni, úgy talán lelki tehetségeim nagyobb ruganyossága is el fog tűnni szokott foglalatosságaim között - azonban remény[l]jük a legjobbat, mert valóban nincs időnk a betegeskedésre, főképp a kultuszminiszternek nem, ki még akkor is alig felelhetne meg hivatásának, ha mindazon erővel bírna, mely 20 év előtt rendelkezésemre állt. Tegnap késő este vettem telegramot a fináncminisztertől, melyre hozzád intézett mai telegramomban kértelek, hogy büdzsénk a fináncminisztériumnak úgy adassad át, mint azt Hegedüssel megállapítottam. A redukciókat, melyekre a népnevelés tételén kívül készen vagyok, csak akkor tehetem, ha visszajöttem.

És most még egy kéréssel alkalmatlankodom. Goldziher Ignác, ki nekem Ballagi s Vámbéry által ajánltatott, s kivel magam többször szóltam, mert benne kitűnő képességet s komoly tudományos irányt gondoltam találni, tanulmányainak külföldön folytatására a minisztériumtól 400 ft segélyt nyert azon feltétel alatt, ha erre a fakultás által is ajánltatik. Ezen ajánlat állítólag elhatároztatott, de a rektor által egyes formahibákért nem adathatik ki. Ha az expozíció áll, s az okmány kiadásának csakugyan más nem áll útjában, szólítsd fel nevemben brevi manu a rektort, hogy a bizonyítványt kiadva, a szegény zsidó fiút útnak indíthassuk. A szegény ifjú, ki úgyis beteges, úgy látszik, nagyon aggódik, és végre mentül elébb foghat tanulmányaihoz, annál jobb. Ha emberismeretem nem csal - s pedig sok tudományos pályára készülő ifjút ismerve, rég megszűntem optimista lenni -, Goldziherben a szemita nyelvek jeles tanárját várhatjuk. S most isten áldjon meg, tisztelt barátom, reménylem, nemsokára kezet szoríthatunk

híve
Eötvös

284. EÖTVÖS LORÁNDNAK

(1868. október 23.)
Nemzeti Kaszinó 23/10 68

Kedves fiam!

Annyira el vagyok foglalva különböző bizottmányi ülésekkel, melyeknek mindegyikében órákat töltök anélkül, hogy néha egy okos szót hallanék; hogy két kedves leveledre csak most felelhetek. Második leveledben kifejezett kívánataidat a lehetőségig teljesíteni fogom. Ha a dolog rendben foly, tudósítalak. - Anyád és nővéreid tegnapelőtt jó egészségben érkeztek meg Földeákról. Nem vagyok többé magányosan, de mégsem érzem magamat egészen otthonosnak. A kör, melyben Te s Ilona hiányoznak, csak előbbi szerencsém töredékének látszik, s még mindig nem tudom megszokni, mihez végre szoknom kell, hogy évről évre magányosabban kell állnom, míg abból, miáltal boldog voltam, utoljára csak egy szebb múltnak emléke

s azon remény marad, hogy azok, kiket szeretek, boldogságokat feltalálták, s távol tőlem, mások által, de szerencséseknek érzik magokat. - Vigasztalásom e nem derítő gondolatok ellen, melyek korom természetes következései, a szakadatlan munkában áll, mely által mindent, mi személyemmel s önző érdekeimmel együtt összefügg, háttérbe szorítok, s azok, kik fáradságos életemet sajnálják, és túlbuzgóságomat, mellyel kötelességeimben eljárok, érdemül róják fel, nem ismernek. Ha nem volna annyi, mi énemből kiragad, elszomorodnám, s azt hiszem, a tudomány maga nem lenne elég elszóródásomra. A reflexió között valószínűleg reflektálnám magamról is, s ez olyankor, mikor az életnek nagyobb része megettünk fekszik, s a hegy, melyen elébb a nap tiszta világában felmentünk, míg a másik oldalon lefelé ballagunk, csak egy mindig nagyobbodó árnyékot vet, soha nem kellemes. Ha borús gondolatok szálljak meg lelkemet, közbejön valami bohóc vagy nagy férfiú, s bohóságaival felderít, vagy bosszant, s ez visszaadja nyugalmamat. - Egyéb dolgaim között most sokat foglalkozom a politechnikummal, melynek tanárinak most becsületesebb fizetést eszközöltem ki. A laboratórium is erősen épül, s ha jövő őszre visszajössz - azaz ha jössz -, már fedél alatt fogod találni. Írd meg, miket hallgatsz, és azt is, jár-e a Lloyd és Napló, s ha nem, melyiket e két lap közül v[agy]. mindkettőt kívánod-e? - Újság itt nálunk nincs, azaz olyan, mely érdekelne, kivévén azt, hogy végre nagy bajjal hat igen szép lovat vettem anyád számára. - Az országgyűlés dec. 10-ig fog tartani, azután én kezdem meg külön zsidó országgyűlésemet, melyhez az ortodoxok és újítók nagy készületeket tesznek, s bebizonyítására, hogy a szabadságra megértek, szitkozódnak s veszekednek, mintha keresztények, sőt nemesemberek lennének. Hiába, egyképpen zúg vagy búg mindenki, amint szabadnak v[agy]. befogva érzi magát. Ég áldjon meg. Ha időd engedi, írjál - Szeresd apádat

Eötvös

285. VACHOTT SÁNDORNÉNAK

(1868. november vége)

Két törvényjavaslatom van egyszerre mindkét ház előtt, s azonkívül a minisztérium részéről a nemzetiségi kérdést én vezetem, úgyhogy reggeltől estig egy pillanatom sincs rendelkezésemre. Nem tudom tehát, teljesíthetem-e kívánatát, s jöhetek-e? Legcélszerűbb volna, ha megírná, mit kíván, hogy Andrássyéknak írjak. Mert néhány sor írásra a tanácskozás között is reá érek.

Őszinte tisztelettel

alázatos szolgája
Eötvös J

286. EÖTVÖS LORÁNDNAK

(1868. december 7.)
7/12 868

Kedves fiam!

A Volkszeitung cikke, melyet soraid kíséretében küldesz, már idevaló lapok által is lenyomatott, s így nem új előttem, de megvallom, soha annyi örömet nem szerzett, mint ma, midőn az, általad küldve, egyszersmind az öreg Welcker barátságának jeleként jutott kezembe. Mondd

az öregúrnak köszönetemet rokonszenvének ezen jeléért, s mondd neki, hogy ezt levélben magam tettem volna, ha a sok munka által kimerülve nem érezném magamat, s ha nem lennék elhalmozva még most is foglalatosságokkal, melyek minden percemet annyira igénybe veszik, hogy néha késő estéig még családomat sem látom. - Ha az utolsó törvényhozásra visszatekintek, mely holnapután végzi üléseit, csaknem megijedek a bevégzett tárgyak száma és fontossága előtt. Elvonatkozva közjogi törvényeinktől, melyek által a régi, Ausztriai birodalom helyébe egy új állam lépett, melynek még címe is megváltozott, mert a birodalom ezentúl a diplomácia körében is a Magyar-Osztrák Birodalomnak fog neveztetni - de elvonatkozva ettől, csak saját minisztériumomat tekintve, egyes kisebb törvényen kívül

a zsidóemancipációt

a görögkeleti egyház újjászervezését

a protestáns és katolikus egyházak teljes jogegyenlőségét minden viszonyaiban és népnevelési törvényeimet vittem keresztül, azaz mind a vallások egymás közötti viszonyait, mind a népnevelést illetőleg egészen új állapotokat. - Jó törvények magokban véve még nem elégítik ki a népek szükségeit, s bármi helyesek azon elvek, melyek népnevelési és interkonfesszionális törvényeimben felállíttattak, sok időre s munkára lesz szükség, míg a törvények gyümölcseiket megteremhetik. De annyi bizonyos, hogy törvényeimben egy szebb jövőnek alapjait raktam le, s evvel beérheti egy ember, főleg koromban. Nincs ezen fontos kérdések között egy, melyen harminc év óta nem dolgoztam. Sok idő ez, és sok keserű emléket hagyott maga után; de hogy mindemellett e kérdések megoldását elértem, sőt hogy azok mind az általam felállított elvek szerént, sőt általam fönntartott és keresztülvitt törvényekben oldattak meg, ez oly ritka szerencse, melyért az isteni gondviselésnek nem mondhatok elég hálát. -

Országgyűlésünk 10-én végződik, ugyene napra híttam össze a zsidó kongresszust, mely 13-án tartja első üléseit, s így ismét nagy munka áll előttem, de egy olyan probléma megoldását kísérli meg, melyet eddig ily úton még senki sem próbált. - A lapokból, melyek, reménylem, eddig rendesen járnak hozzád, látni fogod, mit csinálok, s hogy másra legalább egy ideig még nem lesz időm. Azonban, hogy sokszor gondolok reád, azt tudod, s azt is, hogy örülni fogok, ha gondolataimra te néha egy-egy bármi rövid levélben felelsz. Anyád s nővéreid csókolnak. Ég áldjon meg, kedves fiam

Eötvös

287. CHARLES DE MONTALEMBERT GRÓFNAK

(Fordítás németből)

(1868. december 15.)
Pest 15/12 868

Tisztelt gróf!

Hetek óta mindennap elhatározom, hogy írok Önnek, és ma van az első olyan este, amikor kilátásom van rá, hogy nyugodtan befejezhetem a levelet. A törvényhozási periódus véget ért, és összes javaslataim, mind iskolatörvényem, mind a keresztény felekezetek viszonyaira vonatkozó javaslataim törvényerőre emelkedtek. Ezenkívül mindkét házban szerencsésen keresztülvittem az izraeliták emancipációját és a keleti szertartású egyházak szervezeti autonómiájáról szóló törvényt, és így meg vagyok ennek a törvényhozásnak az eredményeivel elégedve, csakhogy nagyon fáradtnak is érzem magam, annál is inkább, mert nem

engedélyezhetek pihenőt magamnak, és most a zsidók egyetemes kongresszusával kell foglalkoznom, amelyet egyházuk autonómiájának kialakítása céljából hívtam össze. - Rövid időn belül megindulnak a munkálatok a katolikus egyház autonómiájának bevezetése céljából, és így el vagyok látva munkával a télre, különösen mert már önmagában iskolatörvényem gyakorlati keresztülvitele egyedül is elég volna ahhoz, hogy egy embert elfoglaljon. Hogy világos képet nyújtsak Önnek arról, ami a kultuszminisztérium révén történt az ülésszak folyamán, a napokban postán elküldöm Önnek a törvények fordítását és ezenfelül a szerb egyház szervezetéről szóló rendeletet. Minthogy a román egyház megszervezésével nagyjából készen vagyok (a keleti egyház tudvalevőleg nemzetiségek szerint osztódott meg), *remélem, hogy még az 1869-es évben*, ha Isten élnem hagy, Magyarország valamennyi egyházi közösségét autonóm módon megszervezettnek láthatom, és ezáltal *legalább egy országban keresztülvihetem a „szabad egyház szabad államban" elvét, miután ehhez mindenekelőtt arra van szükség, hogy az állammal ne csupán különböző vallású egyének, hanem szervezett egyházi közösségek álljanak szemben*. - Legközelebb részletesebben írok Önnek a katolikus egyház autonómiájáról, amely most, ha Isten is úgy akarja, rövidesen életbe fog lépni. Első lépésként egy választási szabályzat alapján, amelyet legközelebb közölni fogok Önnel, egyháziakból és világiakból álló gyűlést hívnak majd össze, amelynek meg kell határoznia azt a módot, ahogyan a katolikus autonómia alkotmányozó gyűlésének határoznia kell. - Az aggályosság, amelyet nálunk illetékességi kérdések eldöntésénél tanúsítanak, szükségessé teszi ezt a formát, miután világi katolikusaink azon a véleményen vannak, hogy arra a módra nézve, amely szerint a Constituante-ot egybe kell hívni, a klérus és a Notable-oknak egy ebből a célból egybehívott gyűlése nem lenne illetékes. Egyébként *sat cito si bene*, és a katolikus autonómia is csak akkor működhet jól, ha megfelel a többség jogi fogalmainak. Isten adjon jobb egészséget Önnek. Őszinte tiszteletem kifejezésével maradok

az Ön igaz híve
Eötvös.

288. EÖTVÖS LORÁNDNAK

(1868. december 20.)
20/12 868

Kedves fiam!

Nagy örömmel vettem leveledet, mert belőle tudom, hogy jól érzed magadat és dolgozol. A kettő korodban s tehetségeiddel csak együtt járhat - én talán jobban érezném magamat, ha egy időre kevesebb vagy semmi dolgom nem lenne, főképp ködös időben, mely fátyolt borít gondolataimra is. Egy hétig azonban e nyűgöt még viselnem kell. Addig bajlódnom kell a zsidó kongresszussal, s tegnaphoz egy hétre szónokoltam választóimnak, kik jelentést visznek azokról, miket az országgyűlés vége óta úgyis mindenki tud, s mit újra elmondani, miután ugyan a tárgyakat már százszor szóltam, még a kéregetéshez szokott állatot is úntatnák. Egyetértek nézeteiddel, melyeket a természettudomány hatásáról kifejeztél. Napjainkban nem lehet józan ember, ki akár azon közvetlen hasznot vonná kétségbe, mely a természet ismerete által az emberek jólétére támad, akár azon előnyt, melyet a tudományoknak ezen ága azáltal idéz elő, mert sok meggyőzött előítéletnek alapjait megrontja, a tévedés, melyben, nem mondom, te vagy, de mely a természettudósok között közönséges, csak abban áll, hogy saját tudományok körén kívül más tudományt elismerni nem akarnak.

Was ihr nicht wiegt, hat für Euch kein Gewicht - Was ihr nicht würdet, glaubt ihr gelte nichts. - Mint Göthe Faustjában mondja, s ez nagy tévedés. Az emberi elme s annak kifejlődése, mely az eszméknek átalakulásában nyilatkozik, éppúgy tárgya a tudománynak, mint az anyagi természet fenomenonja, s ha az emberi nemnek több, mint kétezer éven át ismert történetéből emberek szellemi kifejlődésének törvényeit absztraháljuk, s ezeket a polgári társaság rendezésénél fölhasználjuk, ezen eljárás egy nappal sem kevésbé tudományos, mint az, melyet a természettudományok követnek, melyek például az asztronómiában szinte nem fordulhatnak experimentumokhoz, mint a fizikában vagy kémiában, de ezért számtalan észlelések után nem kevesebb biztonsággal vonják le következtetéseiket.

De sok dolgom lévén, ma nem írhatok erről többet. Csak egyre kérlek még. Akin itt az Akadémiában szemtelenkedett. Ugyanezt tette Bécsben, hol ahelyett, hogy magát tudományos előadás által docensnek habilitálja, Bunsen és Kirchhoff ellen tartott előadást. - Ezen ember itt azonban főképp - zsidó lévén - a zsurnalisztikánál pártfogókat talál. Bizonyságul képességére nézve mindig az Akadémiában Faradayról tartott előadása hozatik fel. Emlékszem, hogy egyszer mondád, hogy Akinnek ezen előadása fordítás, és hogy te annak originálisát (mely, nem emlékszem, francia vagy angol lapban jelent meg) - ismered. Igen lekötelezné, és valóban jó szolgálatot tennél, ha megírnád, hol jelent meg Faraday azon biográfiája, melyet Akin nagyrészt lefordított. Ha a füzet Heidelbergben kapható, szeretném, ha mindjárt elküldenéd, azonban írd meg csak pontosan a folyóiratot és időt, melyben az megjelent. Idezárva küldök 500 frtot a fertályévre, s 50 x hogy magadnak karácsonyfát csinálj. Az idén Te és Ilona is hiányozni fogtok tűzhelyemnél, szomorú ünnep lenne, ha nem deríthetném fel azon gondolattal, hogy ha távol is, jól érzed magadat, s bizonyosan épp annyi szeretettel gondolsz reánk, mint mi reád gondolunk

szerető apád
Eö....

289. gr. ZICHY JENŐNEK

(1868. december 29.)
Budán, dec. 28. 1868.

Igen tisztelt barátom!

A kath. autonómia iránt még július 7-én hozzám tett felterjesztésedre azon okból nem írhattam bizonyos és határozott választ, mert hiszen magad is jól tudod, az autonómia kezdeményezése mily körülményekkel volt és van összekötve. Tudod, hogy a kath. püspöki kar módozatot dolgozott ki, mely alapul szolgálandott volna a kezdeményezési tárgyalásnak. E módozat a sajtó s közvélemény helyeslésével nem találkozott. Tudod, tisztelt barátom, azt is, hogy egyházi s világi férfiak gyűltek össze e tárgyban később, s Deák Ferenc indítványa, mely a kezdeményezés módját állapítá meg, elfogadtatott.

Teljesen igazad van, midőn beadványodban azt mondod, hogy a kath. autonómia célszerű s üdvös szervezése egyedül oly elvek szerint létesíthető, melyek a világi hívek jogos befolyását biztosítják. Ekörül forog, igen tisztelt barátom, az ügy sarkpontja, s remélem, hogy a kezdeményezésnél és kivitel körül is ezen elv leszen irányadó.

Sokkal jobban tudod, mint hogy külön felemlítsem, hogy én, mint a kormány egyik tagja, a kezdeményezés körül hivatalból nem léphettem föl.

De ímmár a dolgok folyamatban vannak, s úgy tudom, hogy az újabb operátum elkészülvén, legközelebb Isten segítségével tisztába jövünk e fontos kérdéssel is.

Fogadd, kérlek, baráti tiszteletem őszinte kifejezését, mellyel vagyok híved,

B. Eötvös József, s. k.

290. FALK MIKSÁNAK

(1869. január 9.)
9/1

Tisztelt barátom!

Két kérésem van. -

Az 1^{ső} tudósítson csak néhány sorban: Dr. Brode, ki hozzám írt levelében Önre hivatkozott, mily nemű ember. -

2^{szor} Vachott Sándornénak [!] özvegye, hogy családját tartsa - félig tanácsomra - felnőtt kisasszonyok számára népszerű tudományos előadásokat rendezett. A felolvasók irodalmunk legjelesebbjei, Gyulai, Szász, Rónay, Pulszky, Henszlmann; de a részvét nagyon csekély, főképpen, mert a vállalat agyonhallgattatik. Vegye azt, kérem, pártolása alá. Ha valakit küldene az előadásokba, s ez csak egypár héten át a Lloydban röviden referálna, a vállalat meg volna mentve, s vele egy sok szerencsétlenségen átment családon segítve. Ez az ok, melyért önt felkérem, bízva egyszersmind a barátságba, melyet annyiszor tapasztaltam. Őszinte tisztelettel

híve
Eötvös

291. ARANY JÁNOSNAK

(1869. január 25.)
25/1 869

Kedves barátom!

Miután éppen mikor már az ülésbe készültem, rosszul lettem, nem jöhetek, kérlek, gondoskodjál elnökről.

Híved
Eötvös

292. EÖTVÖS LORÁNDNAK

(1869. február 2.)
Pest 2/2 869

Kedves fiam!

Ma vettem múlt hó 30-án írt leveledet, s azonnal válaszolok reá, mert kétségen kívül tudni kívánod nézeteimet azon fontos ügyre nézve, melyről írsz; s mert nem akarok késni egy napig sem, hogy örömömet fejezzem ki a higgadt, férfias mód felett, mellyel jövődről szólsz.

Jól tudod, hogy jövőtök meghatározásánál csak saját boldogságtokra gondolok, s így meg lehetsz győződve, hogy nem foglak soha visszatartóztatni azon pályától, melyen boldogságodat feltalálni reményled, főképp midőn azt hiszem, hogy jól választottál, s legalább azon eszméket, melyek e pályára vezetnek, egész kiterjedésekben osztom.

Én is úgy vagyok meggyőződve, hogy az egyénnek kötelessége az emberiség boldogításáért tőle kitelhetőleg működni, én is hiszem, hogy midőn egy bizonyos körben - melyet hazánknak nevezünk - embertársaink anyagi és szellemi kifejlődésén dolgozunk, tulajdonképp az egész emberi nem haladásának munkásai vagyunk, és éppúgy osztom nézetedet abban is, hogy nem annyira hazánk anyagi, mint nemzetünk szellemi mívelése azon feladat, melyet választanunk kell. Örömmel foglak tehát látni azon pályán, melyet magadnak választottál, s el fogok követni mindent, hogy azon mennél több sikerrel haladhassál. - Ne gondold, hogy kívánataidnak engedve valamely kedves reményről mondok le. - Mért tagadjam? Ha volt egy forró vágya szívemnek, valami, mit az isteni gondviseléstől kértem, az az volt, hogy fiam kitűnő ember, hogy a hazának hasznos és tisztelt polgárja legyen. Nincs ember nagyravágyás vagy szerényebb névvel nevezve, hiúság nélkül, és azon mértékben, melyben magunk fényes terveinkkel felhagyunk, követelőbbek leszünk gyermekeinkre nézve, s még igen kicsi gyermek voltál, mikor benned már nagy embert akartam látni. - Ezen vágy megmaradt s valószínűleg meg fog maradni életem végéig. - De mily úton jutsz fel a magasságra, hol látni szeretnélek, mily pályán s minő küzdelmek után nyered el koszorúdat, az nekem közömbös; sőt ha választanom kellene, éppen a tudomány mezején szeretném látni diadalaidat, nemcsak mert az talán az egyetlen küzdőtér, melyen tisztán mehetünk keresztül; de mert tevékenységünk sehol nem hat oly tág körben, mert fáradságunk sehol nem gyümölcsözőbb. - Ha a politikát nem űzném mint tudományt s országunk kormányát nem tekinteném egy nagy praktikumnak, melyben elveim helyességét gyakorlatilag megpróbálom s naponta a legérdekesebb kísérleteket teszem és a legvéletlenebb tapasztalatokat gyűjtöm, elundorodtam volna már régen hivatalomtól - mely végre csak annyiban ér valamit, mennyiben a tudomány által felállított eszmék alkalmazására tért nyújt, v[agy] ezen eszmék terjesztésére eszközül szolgál. - De miért írjak e tárgyról többet; bőven szólhatunk, ha majd márciusban körünkben látlak, s akkor majd értesíteni fogsz a szakról is, melyet magadnak választottál; mert ha már e pályára szántad magadat, szükség, hogy az iránt magaddal tisztába légy. - Annyira haladtak tudományaink, hogy az általánosság lehetetlenné vált. E század második felének nem lesz Humboldtja, s habár az, ki egy bizonyos tudományban magasabb cél után törekszik, nem nélkülözheti a szomszéd tudományok ismeretét, szükséges, hogy a főcélt soha se veszítse szeme előtt, s azt, minek segédére szüksége van, soha ne tekintse másnak, mint segédeszköznek, mert ha valahol, úgy éppen a tudományok körében minden sikernek fő feltételei: az hogy akarni tudjunk, erősen és állhatatosan. Az ész maga a jellemnek kellő szilárdsága nélkül még senkit nagy tudóssá nem tett, s ha valamitől féltelek (mert hisz őszintéknek kell lennünk egymás iránt), ha valamitől féltelek, az nem az, hogy a nagyvilág v[agy]. a politika csábít el ösvényedről, hanem az általános tudásvágyad, mely egy tudománynak határairól a másikra vezet, s nem

engedi, hogy egyben annyira haladj, mint erőd bírná. S ezenkívül, féltelek még egytől, és ez azon veszély, mely éppen azokat fenyegeti leginkább, kik a tudományt magáért a tudományért mívelik, - hogy végre oly célokat tűznek ki magoknak, melyek elérhetetlenek. Azon tudományok körében, melyekkel foglalkozol, e veszély csekélyebb. A Hegelek ritkábbak a természettudományi fakultásban, de van a matematikának egy neme, mely transzcendentalizmusa és gyakorlati hasznára nézve a metafizikával vetekedik, és alig vezet más eredményekhez, mint a középkor skolasztikája, mely a maga idejében szinte a tudomány magaslatának tekintetett, s melynek maradványai most egyes skolasztikusok roppant elmetehetségéről tanúskodva, bennünk csak sajnálatot gerjesztenek, hogy ily magas elmék ily meddő téren fecsérlették el tehetségeiket. - Minden tisztelet mellett, mellyel irántam viseltetel, talán türelmetlenül olvasod e sorokat, s azt gondolod caecus de colore, de 20 éves korunktól 55-ig sokat tapasztalunk a tudományos pályán is, én keresztülmentem ezen tapasztaláson is - én tudom, hogy ezen veszély, melyről szólok, hozzád hasonló egyéniségeknél sokkal nagyobb német egyetemeken, mint a burschenschaftok kneipolása. - De elég mára. Egész nap dolgoztam, és ágyamba sietek. Anyád s nővéreid csókolnak. Nem szükség mondanom, mennyire vágyom a pillanat után, midőn ismét karjaim közé szoríthatlak. Márciusban Ilona is itt lesz, s akkor kedves csoportomat ismét együtt látom.

Szerető apád
Eötvös

Pulszky köszöntet, ma vett búcsút egy időre. Holnap Bécsbe megy, hogy egy évre önkéntesnek beálljon. Később ő is mint docens akar fellépni.

293. EÖTVÖS LORÁNDNAK

(1869. február 27.)
27/2 869

Kedves fiam!

Annyira el vagyok foglalva, hogy még utolsó leveledre nem felelhettem. Valószínűleg neked sincs sok időd az írásra, s ennyiben helyzetünk hasonló, annyival különbözőbb, ha foglalatosságaink nemét tekintjük, mert míg te idődet tudományoknak szentelheted, s naponta haladásodat érzed, én a választásokkal vagyok kénytelen foglalkozni, s többnyire olyanokkal társalkodom, kik még a középszerűségnél is alább állnak, naponta visszafelé megyek. Ha így haladok, maholnap érzem csakugyan szűk hivatali szobámban ..... és csak az aktákból fogja meríteni ismereteit. A választások részleteiről nem írok, ha, mint ígérted, jövő hó közepéig eljössz, éppen az ütközet közepette találsz - ütközetnek neveztem, mert ha az első előörsi ..... már 11 ember életébe kerültek, maga az eldöntő viadal legalább 500 halottat fog előmutathatni. És ezt szabadságnak nevezik! Fáj lelkem, ha reá gondolok, s naponként világosabban látom, hogy legfőbb érdekeink pénz és brutalitás által határoztatnak el. Soha nem voltam Darwin teóriájának helyességéről inkább meggyőződve, mert miért ne hinnők, hogy az egész emberiség a majmok s más emlősállatok tökéletesülése által támadt, miután az emberek között annyian még most is alig emelkedtek a marhaságnál magasabbra. - - Újságot nem írhatok. A leányok úgy élnek, mint mindig, azaz naponkint valamely soirée-be mennek, úgyhogy őket ebéden kívül alig látom; a város erősen épül, úgyhogy az utcák maholnap járhatatlanok lesznek. Treforték szinte a nagyvilágba mennek v[agy]. legalább belenéznek, mi, mint gondolhatod, Trefort bácsinak nem nagy örömére szolgál. De be kell zárnom levelemet,

melynek mégis más célja nincs, mint hogy egészségünkről tudósítson. Írd meg, kérlek, mikor jössz. Ilona 3-án fog megérkezni.

Szerető apád
Eötvös

294. EÖTVÖS LORÁNDNAK

(1869. április 30.)
Pest 30/4 869

Kedves fiam!

Ma érkezett Königsbergből írt első leveled. Közöltem a többiekkel, s velök együtt üdvözöllek új rezidenciádban, Sz[en]t Albert képével süvegeden, kit magyar létedre kettősen tisztelhetsz, mert ő lévén a kereszténységnek apostola hazánkban is, civilizációnk egyik alapítóját látjuk benne. - Mit Königsbergről írsz, nem múlta felül várakozásaimat. Sokat foglalatoskodtam Kanttal, s elolvastam minden életírását, mely tudomásomra jutott, s így ismerem a körözetet, melyben a német bölcs szisztematikus napi sétáit tette. - Ha a nagy írók, tudósok lakhelyeit tekintjük, úgy látszik, hogy a természet nagyszerűsége nem gyakorol nagy befolyást eszméinkre, sőt az áll még a művészetre nézve is, és Svájc mesés szépsége mellett nemcsak nagy költőt, de még nagy tájfestőt sem adott a világnak, míg a Németalföld az utóbbi tekintetben oly kiváló helyet foglal el. És azért a königsbergi síkság sem fog rosszul hatni reád, sőt talán úgy jársz vele, mint sokszor csúnya asszonyokkal járunk, kiktől első találkozásnál elfordulunk, s kikben hosszabb ismeretség után mindig több kellemet találunk. A fődolog az, hogy jó lakásról gondoskodjál. Éjszaka egy kellemes menhely sok mást pótol, mert az otthonosság örömeit, a komfortot annál inkább érezzük, minél zordabb az éghajlat, s azért ne siess lakásfogadással, ne is kímélj pár tallért, hanem telepítsed le magadat oly kényelmesen, mint csak lehet. - Írd meg egyszersmind, drága-e a város - drágább-e Heidelbergnél -, mert ha, mihez mint kilátásom van, egypár fiatalembert találhatok, ki a fizikára készül s ki legalább valamit ígér, Neumannhoz szeretném őket küldeni. - Itt, mióta elmentél, nem történt semmi, mit nem tudnál már úgyis. Megnyitottuk az országgyűlést, lelepleztük a Nádor-szobrot a József Piacon, éljeneztünk, üléseztünk, választottunk egy elnököt s jegyzőt sat. mind nagy dolgok, de körülbelül éppoly mulatságosak, mint a színpadon azon jelenetek, melyekben valamely király trónusán szemlélhető, mi legfeljebb azokat érdekli, kik először vannak a színházban, s nem tudják, hogy a darab (tragédia v[agy]. komédia) csak azután kezdődik. - Az egész most, úgy látszik, komédiává növi ki magát. A bal eddig már 4 részre oszlott. Mert 4 embere van, kiknek mindegyike vezér akar lenni. - Jövő héten kezdődnek a diszkussziók, s úgy látszik, nagyszerű dolgokat fogunk hallani. Madarász a minisztériumot vád alá akarja helyezni, Irányi vissza akarja hívni Kossuthot, Ghyczy és Tisza nem tudják, mit csináljanak, hogy magokat, ily bohóságokat pártolva, a külföld előtt ne kompromittálják, és mégis a hazában jó hazafiaknak tartassanak, mert az csak mégsem tűrhető, hogy valaki még liberálisabbnak mondhassa magát, mint ők. - Nagy baj, hogy gyomrom már előbb romlott meg, s most 3 nap óta ismét rosszabbul élek, legalább az émelygést a diszkussziónak tulajdonítanám - most pedig nem tudom, mi okozhatta. - Ma teszem meg a rendelést, hogy Lloydod és Borsszem Jankód poste restante küldessék Königsbergbe. Ha lakásod lesz, mielőtt azt velünk tudatod, megteheted rendeléseidet a postahivatalnál. Anyád s nővérid köszöntnek, s úgy Palkó is, ki Liszt kedvéért természetesen itt van. Ha időd engedi, írjál egyszer Dénes bácsinak.

Eötvös

295. EÖTVÖS LORÁNDNAK

(1869. május 20.)
20/5 869

Kedves fiam!

Valóban szemrehányásokat teszek magamnak, hogy ily soká nem írtam, de rendkívül el vagyok foglalva, s hozzá még az járul, hogy ámbár beteg nem vagyok, folyvást rosszul érzem magamat, s így alig határozhatom magamat legszükségesebb teendőim végzésére. Most is csak röviden írhatok, mert a képviselőházban írok, felhasználva az időt, mely alatt a jegyző utolsó üléseink jegyzőkönyveit olvassa. - Utolsó leveledre válaszul most csak annyit: hogy Wodianernál az 500 frt elküldésért rendelkezni fogok, úgyhogy ez összeget már június 1-én felveheted, és határozatodnak, mely szerint a szünidőket körünkben akarod tölteni, valamennyien örvendünk. - Későbbi terveidet egészen reád bízom, s magamnak csak azt tartom fel, hogy azokat együtt nyugodtan discutiáljuk. Ismered nézeteimet azon irányról, melyet a német tudósoknak egy része a természettudományokban követ, s mely a fizikát mindinkább a metafizika körébe vezeti. Nincs helyén s nem is érzem magamat irányodban kompetensnek, hogy ezen irányról hosszasabban szóljak; de ha nem kétlem is, hogy szintén egyes nagy lépések történhetnek a természet ismeretében, általján véve nem tartom ezen irányt termékenynek, s úgy vagyok meggyőződve, hogy valamint eddig, úgy még sokáig a természettudományok az indukció és experimentum útján fogják tenni legnagyobb lépéseiket, s hogy a dedukció, mely egyes elvekből tovább okoskodva spekuláció útján halad, csak annyiban fontos, amennyiben azon pontokat jelöli ki, melyeket a tapasztalás útján felderíteni szükséges, és egyszersmind a tudót sok haszontalan fáradságtól menti meg. Königsbergben, mint leveledből már meggyőződtem, inkább ezen irány az uralkodó, s ezért én nem tartom célszerűnek, hogy a jelen szemeszteren túl ott maradjál. Vajon helyes-e nézetem? Azon esetben Berlinbe vagy máshova kell-e menned - arról majd nagy bölcsen tanácskozunk, és teljes nyugodtsággal megvitatjuk az okokat pro és kontra, miután tudod, hogy a célra nézve egyetértünk. Mint Te magad, úgy én sem kívánok egyebet, mint hogy tudós, valóságos és nem dilettáns tudós legyen belőled, és erre azon eszközöket fogjuk választani, melyeket legjobbaknak tartunk.

De végzem levelemet. A diszkusszió kezdődik, s mint a közelgő vihar előtt egyes dörgések, úgy már egyes ostoba frázis üti meg fülemet, emlékeztetve, mily fenomenális szóháború közelg. Ég áldjon meg. Ha Neumann v[agy]. Richelot kollégiumában volnék, valószínűleg egy szót sem értenék az előadásból, de mégis jobban szeretném, mint hogy az annyiszor főzött s mégis emészthetlen ebéddel újra traktáljanak. - - Talán a napokban ismét írhatok. Az ünnepeket Földeákon töltöttem, s Jolánt, ki velem ment, ott hagytam. Ég áldjon meg még egyszer.

Szerető apád
Eö...

296. EÖTVÖS LORÁNDNAK

(1869. május 21.)
21/5 69

Kedves fiam!

Csak tegnap írtam, de a levélből, melyet tőled anyád ma vett s velem közlött, látom, hogy kedélyileg rosszul érzed magadat, s azért ha már személyesen nem lehetünk együtt, legalább néhány biztató szót küldök. - Átmentem a szenvedéseken, melyeknek nyomait leveled kifejezi. Ismerem a kínt, mely a lelket eltölti, midőn elébb saját tehetségeinken, később magán a tudományon kételkedni kezdünk, s elmondjuk vanitas vanitatumunkat a négy fakultás és minden doktorai és professzorai felett. Nincs senki, ki ezzel a tudománnyal komolyan foglalatoskodott s ezen kínokon nem ment át, s Goethe e részben csak abban különbözik másoktól, hogy mit valamennyien éreztek, azt ő egyedül tudta kimondani. És ez természetes, mint másban, úgy a tudományban fiatal korunkban mindig többet várunk, mint ami elérhető, saját erőnk, úgy, mint a tudomány várható eredményeire nézve bizalmunknak nincsenek határai, s így csalódásunk természetes, s természetesen az elkeseredés, mely azt követi. Később bélátjuk, hogy csalódás volt azon elkeseredés is, mellyel úgynevezett illúziónkról lemondtunk, hogy ha emberi erőnkkel nem érhetünk is el mindent, sok elérhető, hogy a tudomány, ha nem felel is minden kérdéseinkre - soknak ismeretéhez vezet, mit tudni jó és szükséges, és azután megszorítva terveinket, végre hozzáfogunk a munkához, kevesebb költői lelkesedéssel, de több eredménnyel, s így lesz nálad is. - Mélyen sajnállak, mert ismerem jelen kedélyi hangulatod keserűségét, de talán jobb, hogy rajta jókorabb keresztülmentél, s így jókorabb kezdesz majd hozzá feladatod megoldásához, melyet csak akkor tűzhetünk ki, ha költői lelkesedésünk epocháján túl vagyunk. - Anyádnak írt leveledből azt veszem ki, hogy a jövő telet nálunk akarod tölteni. - Ámbár nem fognám ellenezni, ha a jövő szemesztert Berlinben vagy más egyetemen akarnád tölteni, mégis helyeslem határozatodat, éspedig nemcsak önzésből. - Igaz, nem egészen elfogulatlanul ítélek ez ügyben; mert igen természetesen alig tudok valamit, minek inkább örülnék, mint annak, ha legalább egy fél évet együtt tölthetünk; azonban elvonatkozva ettől, még tisztán didaktikus szempontból is jobb, ha miután 2 évig erősen tanultunk, legalább egy időt arra fordítunk, hogy a gyűjtött anyagot magunkban feldolgozzuk. Gondoskodni fogok, hogy az erre szükséges eszközöknek hiányában ne légy. Than laboratóriuma s az Akadémia fizikai kabinetje szolgálatodra állnak, s bizonyos, hogy ha azokat, kik Pesten matematikával s természettudománnyal foglalkoznak, magad körébe gyűjtőd, oly haszonnal készülhetsz további tudományos utazásaidhoz, mint sehol a világon. -

De elég, az adressz-vita zúg körülöttem, s ha bolondot írtam, vagy szavaimban összefüggés nincs - csak ne tulajdonítsd nekem. Csak a sok esztelenségnek és badarságnak visszhangja, melyet magam körül hallok. - Ég áldjon meg s tartson egészségben, s hozza vissza jókedvedet. - Ha pedig időd engedi, írjál mentül előbb, sokkal kevésbé óhajtom leveleidet, ha azokért kellemes foglalatosságot kell félbeszakítanod, mint most, mikor talán jólesik, hogy legjobb barátoddal bizalmasan szólhatsz.

Szerető apád
Eötvös

297. EÖTVÖS LORÁNDNAK

(1869. május 24.)
24/5 869

Kedves fiam!

Éppen kocsimba ültem, hogy a képviselőházhoz menjek, mikor leveledet kezembe adták. Hogy ne késsek válaszommal, felhasználom az adressz-vita alatti üres pillanatokat, azokat, melyek alatt unalmas szónokok a százszor elmondottakat csak rosszabb formában ismétlik, hogy feleljek. - Annyit foglalkoztam e napokban veled, annyira tudtam, mi kellemetlenül érzed magadat, hogy ámbár rögtön felelek, az, amit írok, nem rögtönzött, s hogy mint hosszú megfontolás eredményét veheted.

Tudod, hogy nem óhajtottam Königsbergbe költözésedet. Másoktól ismertem az irányt, melyet ezen egyetem a természettudományokban is követ, ismertem hajlamaidat, és meg voltam győződve, hogy a tudománynak azon neme, melyet ott űznek, szellemi és kedélyi szükségeidnek megfelelni nem fog. Egészen helyeslem tehát, hogy az egyetemet e szemeszter végén elhagyjad. Helyeslem azt is, hogy hazatérve, egy időt arra szánjál, hogy a 2 év alatt szerzett ismereteket rendezd, és saját erődet valami önálló dolgozaton megkísértsed - mi még azon esetben is célszerű, ha vele nyilvánosság elébe lépni nem akarnál. - De azt, hogy Königsberget rögtön hagyjad el, nem tanácsolhatom. - Május végéhez értünk. Egy hó múlva július kezdetén vagyunk, és miután a kollégiumok valószínűleg Königsbergben is július közepénél alig tartanak tovább, mindössze arról van szó, hogy 6 hetet oly helyen töltsél, hol magadat kellemetlenül érzed, s az életben még többször fog előfordulni.

Ha az előadások olyanok, melyekből éppen semmit sem tanulsz (ámbár ezt alig hiszem), akkor vagy éppen nem - vagy ritkán menj a kollégiumba. Kössél ismeretségeket, menjél a tengerfürdőbe, röviden mondva, töltsd idődet oly jól, amint lehet, de maradj Königsbergben, nem azért, mert nehéz pretextust találni, mellyel távozásodat professzoraid előtt igazolhatnád, hanem most nem tudok találni pretextust, mellyel azt anyádnak megmagyarázhatnám, s úgy megmagyarázhatnám azoknak, kik lépéseidet érdekkel követik, s abban, ha most egyszerre visszajössz, határozatlanságodnak jelét látnák. - - Még azon esetben is, ha a szemeszter végéig nem maradnál Königsbergben, azt tanácsolom, hogy augusztusig Berlinbe menj, s innen per Drezda s Lipcse úgy jöjj haza, hogy itt senki ne gyanítsa, hogy a szemesztert nem töltötted el. - Semmi sem árt inkább, mint az ingatagságnak híre, s oly korban vagy, amelyben erre vigyáznod kell. Ezért jobb, ha a kedélyi lehangoltság, melyen keresztülmentél - titok marad közöttünk. Könnyítsd szíveden azáltal, hogy nekem írsz, mentül többet s többször, és én mindenre felelni fogok, másnak a dologról ne szólj, minek tudják ők, hogy csalódva érzed magadat, csalódásaink fájnak, de nem enyhítheti senki e fájdalmat, mint később a tapasztalás, és ezért miért szóljunk idegenekkel? - Reménylem, megkaptad tegnapi levelemet, melyben megírtam, hogy számodta 500 frt. küldetett Oppenheim et Varschauer házához, s hogy az összeget ott útleveled előmutatása mellett felveheted. Ég áldjon meg, adjon jó kedvet

szerető apád
Eötvös

298. EÖTVÖS LORÁNDNAK

(1869. június 1.)
1/6 869

Kedves fiam!

Azonnal feleltem volna leveledre, ha nem lennék annyira elfoglalva, hogy időmről szabadon rendelkeznem nem lehet. Elfoglalva s pedig mivel? A képviselőházban a múlt évi szalmát csépelik, s ott kell töltenem napom legjobb óráit s kifáradnom izzadásban s unalomban, úgyhogy ülés után alig bírok dolgozni. - Hogy állapotomat tűrhetőbbé tegyem, a házban töltött időm egy részét levélírásra fordítom, s innen írom e sorokat is. Jobb, ha kisé zavart leveleket kapsz, mint éppen nem, s ez lenne a vége, ha nyugodt pillanatokra várnál, melyeket kizárólag neked szentelhetek. - - Mindenekelőtt tehát kérdésedre felelek. Nagyon helyeslem, hogy mielőtt hazatérsz, elébb még a göttingi, berlini és lipcsei egyetemet meglátogatod. - Az egyetemek látogatásának úgyis egyik legfőbb ténye az, hogy megismerkedjünk azokkal, kik saját tudományok körében a vezető szerepet viszik, s ezért gondolkodni fogok, hogy ezen egyetemek mindegyikénél legalább egy ajánlólevelet küldjek. Lesz-e éppen fizikus vagy matematikus? most nem állhatok jót, de ha a legkitűnőbb tanárok egyikének s pedig általam mint az Akadémia elnöke által ajánlva vagy, általa megismerkedhetsz bárkivel. Magától értetik, hogy a leveleket csak akkor fogod átadni, ha jónak látod, azt egészen saját belátásodra bízom, azt egyébiránt nem bízom arra, legalább kérlek, hogy ebben az én óhajtásomat kövesd: azaz, hogy megjárva azon egyetemeket, Karlsbadba jöjj.

Miután én magam csak auguszt. 1-én megyek oda, s az egész hónapot ott töltöm, ne légy semmiként akadályozva terveidben, még azon esetben is, ha Königsbergben a szemeszter végéig maradnál, még ráérsz utazásodra, s ha tanulmányaidat azon egyetemen folytatni nem akarod, az talán nem is szükséges, ámbár jó, hogy ha már ott vagy, idődet felhasználva, legalább az ott honos irányt és metódust tökéletesen megismered. - A jövőről időnk lesz szólani, ha hazajössz, röviden most csak azt mondom, hogy az általad kifejezett nézetet, miként a szellemi haladást minden vasútnál s más anyagi érdeknél fontosabbnak tartasz, egész kiterjedésében osztom. - Igaz ez mindenütt, s főképp hazánkban, hol még az anyagi haladás csak úgy lehetséges, ha a szellemi kifejlődésünk kíséri - és életemnek ezen meggyőződés adja meg irányát. Azonban minden pályák közt, melyeket ember választhat, nincs egy hálátlanabb. Még köszönetet sem várhatni - én legalább így tapasztaltam. Ha tehát magad szánod magadat az ösvényre, örömmel üdvözöllek azon, s támogatni foglak tehetségem szerint; azonban mielőtt végképp határozunk, bőven meg kell beszélnünk s hosszasan meggondolnunk a dolgot. 21 éves korában még a világ legnagyobb filozófusa sem állhat jót magáért, hogy soha azon dolgok után vágyódni nem fog, melyeket a szellemi haladásra fáradva, szerezni nem lehet. - De minderről szólunk, ha majd találkozunk, most addig is, ha más dolgod nincs, írjál mentül többször. Most tudom, hogy nem jól érzed magadat, inkább vágyódom leveleid után, mint máskor. - De most elég mára. Tisza szól, éspedig ellenem köszörüli torkát, s bármi ostoba legyen, legalább hallgatni kell. Tehát isten áldjon meg s tartson, kedves fiam.

Szerető apád
Eötvös

299. ARANY JÁNOSNAK

(1869. június 5.)
5/6 869

Kedves Barátom!

Amint már minap szóval mondám, kezdjed szünidődet akkor, mikor egészségedre legcélirányosabbnak tartod, s hosszabbítsd meg addig, míg jónak látod, nekem e részben csak egy óhajtásom van, az, hogy a nehezen érdemlett pihenés mentül jobb hatású legyen. Ez nemcsak barátod, de egyszersmind Akadémiánk s irodalmunk legfőbb érdeke. Ha csak lehet, még mielőtt elmész, felkereslek, hogy minden jót kívánjak utadra. Vajha nemsokára utánad mehetnék, mert én is érzem szükségét.

Híved
Eötvös

300. CHARLES DE MONTALEMBERT GRÓFNAK

(Fordítás németből)

(1869. június 6.)
6/6 869

Hosszú idő óta semmi sem szerzett nagyobb örömet nekem, mint az Ön 24-i levele, melyet „Moines d' Occident" c. művének 4 kötetével és „L'Espagne ét la liberté" c. írásával együtt tegnap kaptam meg. - Bármily értékesek lettek volna mindig számomra ezek a könyvek - különösen ha egyszersmind az Ön baráti érzületének jeleként tekinthetem őket -, és bármennyire megörvendeztet az Ön mindegyik levele, mindazonáltal örömöm sohasem volt olyan nagy, mint most, amikor levele egyúttal annak bizonyságát nyújtja nekem, hogy az utolsó tél súlyos megpróbáltatásai után legalább viszonylag jobban érzi magát. Elvégre jó közérzetünk itt a földön mindig csak viszonylagos, amely ugyanolyan szűk korlátok közé van szorítva, mint lelki és fizikai erőnk. Sajna az élettel nem cum beneficio inventarii ruháznak fel bennünket, egész terhével együtt kapjuk meg azt, és egyedüli vigaszunk az a meggyőződés, hogy ha mindazt véghez vittük, ami erőnkből telt, egész kötelességünknek eleget tettünk, akármilyen nagy vagy kicsiny legyen is ez a teljesítmény - - - amely igazságot a talentumokról szóló evangélium olyan szépen fejez ki. - És ezért sincs igaza Önnek, amikor gyógyíthatatlannak nevezi magát, és kételyeit fejezi ki arra nézve, hogy betegágyáról van-e még lehetősége nagy szolgálatokat tenni az emberiségnek. Ha énünknek a szellemi erő a nemesebbik része, és azok közül az eszközök közül, amelyek rendelkezésünkre állnak, hogy embertársainkra hassunk velük, egy sem hatalmasabb, mint a nyelv, amelynek segítségével ezrekkel közöljük gondolatainkat és érzéseinket, úgy csakugyan kevesen vannak, akik - mindazon súlyos szenvedések és fizikai fogyatékosságok ellenére, amelyekkel a Gondviselés sújtotta Önt - büszkébbek lehetnek erejükre, mint Ön, és „L'Espagne et la liberté" c. írásának Önben magában is ezt a meggyőződést kellett felébresztenie. - - Tegnap és ma éjjel átolvastam ezt, és biztosíthatom Önt, hogy barát és ellenség bármit megtalálhat benne, csak az erő csökkenését (akár a gondolatokét, akár az érzelemét) nem, és ez az írás, ha megjelent volna, bizonyosan ugyanolyan hatást tett volna, mint az Ön korábbi, hasonló irányú munkái, és mégis igen megfoghatónak találom, hogy a kiadást megakadályozták, sőt hogy ez Önnek magának az érdekében történt, mert ennek az írásnak a megjelenése mindenesetre éles támadásokra adott

volna alkalmat mindkét oldalon. - Sajnos nem titkolhatjuk magunk előtt, hogy éppen azokat a nézeteket, amelyeket Ön itt is a meggyőződés lenyűgöző erejével fejez ki, csupán kevesen osztják. - Az állam és egyház közötti összeköttetés, amely sajnos nemcsak Spanyolországban állt fenn, olyan sokáig tartott, hogy hozzászoktak ahhoz, hogy a szabadság fogalmát a katolikus egyház fogalmával ellentétben gondolják el, és a „szabad egyház szabad államban" nagy elve éppen a katolikusoknál talál a legkevésbé visszhangra. - Egyházi kérdéseket - legalább is az osztrák monarchiában - világiak a legnagyobb fokú közömbösséggel ítélnek meg, a klérus pedig mindig a maga anyagi érdekeire és kényelmére való tekintettel, és így történik meg az, hogy az autonómiával, amelyet a görögkeletieknél és a zsidóknál szerencsésen keresztülvittem, a katolikusoknál a legnagyobb akadályokba ütközöm, és ezeket annál nehezebben lehet leküzdeni, mert csupán negatív természetűek, és voltaképpen abban állnak, hogy egyfelől maguk a világiak nem akarnak nekikezdeni a munkának, miközben a klérus - különösen a magasabb - csendben örül ennek, részint mert az a mód, ahogyan a katolikus sajtó egy része autonómiára irányuló törekvéseinkről nyilatkozik, megingat egyes jószándékú, de aggályos kedélyeket, részint mert ha az autonómia nem jönne létre, fenn lehet tartani - ha csak néhány évre is - a jelenlegi állapotot, és egyes főpapjaink szemében ez kellemesnek és előnyösnek tűnik.

11-én

Legutóbb megzavartak, és, amint látja, több nap telt el addig, amíg módomban áll folytatni a levelet. Minthogy a szekciókban most igen fontos kérdéseket tárgyalnak, és éppen most látnak neki a választásoknak a szerbek kongresszusára, és keresztül kell vinnem a szabályzatot, amelynek révén a románok autonómiája rendeződik és amely elnyerte a királyi szentesítést, és 60 tanfelügyelőnek, akiket kineveztem, részint szóban, részint írásban meg kell adnom a szükséges eligazításokat, hogy július 1-én megkezdhessék hivatalos tevékenységüket, és a katolikus autonómia ügye is mozgásba jött, bőségesen van tennivalóm, különösen mert több mint 8 hete betegeskedem, és több orvosnak, akikkel beszéltem, a tanácsára olyan hamar, amint lehetséges, Karlsbadba kell mennem, ami csak akkor lehetséges, ha előzőleg gondoskodtam a legszükségesebbekről. Ezért bármennyire is szükségét érzem annak, hogy közöljek Önnel egyetmást erőfeszítéseim irányáról, nincsen rá időm, és pillanatnyilag nem tehetek mást, mint hogy párizsi követségünk útján elküldöm Önnek azokat az aktákat, amelyekből törekvéseimet megítélheti.

Elküldöm Önnek:

a szerb egyházi autonómia szabályzatát,

a román autonómia szabályzatát,

azt a szabályzatot, amelyet a zsidó kongresszus dolgozott ki.

Miután mindezeket a szabályzatokat számos gyűlés vitatta meg és fogadta el (mert én az autonómia oktrojálását ellentmondásnak tartom), és ezekre a gyűlésekre csak egyes tagjaikon keresztül gyakorolhattam közvetett befolyást, ezek a szabályzatok eltérnek egymástól, és nincs közöttük egy sem, ahol ne kellett volna egyes rendelkezésekkel szemben kifogásokat tennem. Egyébként azt hiszem, hogy Ön a maga számára el tudja vonni belőlük azt az irányt, amelyben az egyház és állam közötti viszony kérdését meg akarom oldani, és meg lesz elégedve azzal, ha sikerül nekünk a katolikus autonómia kérdését ugyanezen alapelvek szerint megoldani. Csatolok a csomaghoz egy füzetet is, amely 23 évvel ezelőtt jelent meg, és akkoriban a centralista és az autonómia ellensége címét vívta ki számomra. Miután meggyőződéseim ebben a vonatkozásban azóta sem változtak, a jelen pillanatra vonatkozólag is megtalálja

benne a központosítással kapcsolatos hitvallásomat, és látni fogja, hogy mégsem vagyok egészen Cormenin apostolának tekinthető. Isten óvja és tartsa meg Önt.

Igaz tisztelője
Eötvös

Remélem, a Lloyd most rendszeresen eljut Önhöz.

301. EÖTVÖS LORÁNDNAK

(1869. június 8.)
8/6 869

Kedves fiam!

F. h. 4-én írt leveledre ismét a házban válaszolok. Valamivel zavartabbak talán leveleim, és ha a Médium némi hatást gyakorol az írásra is, kevés bölcsességet fogsz bennök találni, de legalább nem váratlak, és ez is előny. - Mindenekelőtt arról szólok, mi leginkább érdekel - kérésedről. Én részemről - bár rossz termést várhatván, pénz dolgában szűkiben vagyok - szívesen teljesíteni fogom óhajtásodat, és így egészen szabad akaratodra bízom, el fogsz-e menni Svájcba vagy nem, azonban egész őszinteséggel kimondom, hogy ezt nem tanácsolom, éspedig éppen azért, mert azt annyira óhajtod, és oly korban vagy, hogy jó, ha megszokjuk néha megtagadni valamit magunktól, mire vágyainkon kívül semmi okot nem hozhatunk fel. - Megengeded, ha ez ügyben kissé hosszasabban szólok. A nevelésnél két elvet követhetünk. Egyik a szigor, mellyel a gyermeket szorgalomra, igazmondásra és más jótulajdonokra szoktatunk. A másik a szabadság, melyet gyermekeinknek azért adunk, hogy azok jókor magok felett uralkodni tanuljanak. Az első rendszerint közönségesebb és talán többször vezet sikerhez, mert minden ember többször követvén szokásait, mint meggyőződését - nagy előny, ha valaki bizonyos jó tulajdonokhoz szokik. A második csak kitűnőbb egyéniségekre alkalmazható és mindig veszélyesebb, de valóban férfiú csak ezen úton nevelhető, s én ezt választottam számodra. - Ki szigorúan neveltetett, megtanulja bánni az emberekkel, s akár ravaszság, akár erély által kívánni akaratát. A szabadság jókor megtanítja az embert uralkodni maga felett, s ez a fődolog, de ha ez nem éretik el, a nevelésnek ezen módja nem érte el célját. - Kevés fiatalember van, ki jókorabb önszárnyaira bocsáttatott. Még oly kérdésekben is, melyek a legfontosabbak, mint életpályád választása - Te magad határoztál oly korban, midőn más fiatalember ilyenről nem is kérdeztetik. És én meg nem bántam azt, mert ha korodhoz képest másoknál férfiasabb vagy, az annak köszönhető. Azonban mentül szabadabb vagy másoktól, mentül bizonyosabb arról, hogy kívánataidat, amennyiben tőlem függ, mindig teljesítem - annál szükségesebb, hogy magad felett szigorú uralmat gyakoroljál. - Senki nem tudja jobban, mint én, hogy bár verset nem firkálsz, költő vagy. Költő felfogásodban és kedélyedben, e tekintetben is fiam, mint sok másban jó s rossz tulajdonságaidra nézve. De azért ügyelned kell, hogy határozataidban ne képzelőtehetségedet kövesd. Ha majd egykor együtt leszünk, elmondom, mennyi bajomba, sőt fájdalmamba került, hogy sokszor képzelőtehetségemet követtem határozataimban. - Gondold tehát át még egyszer a dolgot, s határozzál úgy, mint jobbnak látod. Ha a svájci utat választod, vagy ha jövődre nézve célszerűbbnek látod, ha 200 frt-odat, mely megmarad, arra fordítod, hogy a göttingi, berlini és lipcsei intézeteket s ezen más tekintetben is érdekes városokat nagyobb figyelemmel megnézd - határozatod mindenesetre nézve csak tőled függ, és biztossá teszlek, hogy bármiként üssön ki, általam rossz néven nem vétetik, mert ami ezen kérdésnél reám nézve fontos, nem az, hogy nekem engedel-

meskedjél - mint mindig tettél -, de hogy magadnak parancsolni és engedelmeskedni tanulj. - Talán mint egy prédikáció hangzik e levél, de hidd el, nem más, mint legjobb barátodnak őszinte tanácsa - hogy határozatodban egész szabad légy, nem mondtam senkinek, hogy a svájci útra engedélyt kértél, ha megmaradsz e kívánatnál - szólhatunk később. - Ég áldjon meg.

Szerető apád
Eötvös

302. EÖTVÖS LORÁNDNAK

(1869. június 20.)
20/6 869

Kedves fiam!

Azonnal feleltem volna leveledre, de a magyar miniszterek, kiknek omnipotenciája ellen panaszkodnak, nem rendelkeznek pillanataikkal, s ezért mára halasztottam válaszomat. A Svábhegyen lévén, senki nem háborgathat 5 frt. büntetés nélkül, melyet tőle a fiakker követel, s így valószínűleg nyugton hagynak. Hogy levelednek örültem, nem szükség mondanom, s talán azt sem, hogy tervedet helyeslem. Úgy ítéltem meg állapotodat, mint leírtad. Az történt veled, mi velem többször életemben - megcsömörödtél a tudománytól, de akkor bizonyosan rossz recipét ordináltam, midőn Berlin s Göttingába akartalak küldeni. Ha indigestionk van - rossz mulatság más konyhába menni, habár ott ízletesebben főznek is. Mindenesetre körünkben jobban fogod érezni magadat, s rövid idő alatt kihevered az emészthetetlen tudományos kosztot, melyre Königsbergben szoktatni akartak - éppen úgy, mint én, mikor egyszer erővel német filozófus akartam lenni, Kantot s mindjárt utána Hegelt addig tanulmányoztam, míg végre azon meggyőződéshez érkeztem, hogy minden filozófia haszontalanság, melyet csak azáltal rektifikáltam ismét, hogy azon hatást tanulmányozva, melyet a filozófia az életre gyakorol - magam kerestem utat magamnak. - - Vannak passzív természetek, melyek teljesen megelégedve érezhetik magokat - mások kutatásait követve, s melyek büszkeségüket abban keresik, hogy a lehetőségig sok tudományos anyagot összegyűjtve az idegen eszmék kincseivel rendelkezhessenek. Ilyenek nem tanulhatnak soha eleget. Tudományuk fegyvertár, melyet készen tartanak, de nem használnak fel soha, legfeljebb ha egyszer valamely enciklopédia kiadásához vagy oly munka szerkesztéséhez határozzák magokat, minőket kompilációnak [hínak]. - De ki a tudományban aktív szolgálatot akar tenni - annak nem nagy fegyvertár, hanem csak egypár fegyver kell, mely jó[l] illik kezéhez, s mellyel tökéletesen bánni tud, és én meg vagyok győződve, hogy te is erre születtél. Nem szeretnéd Goethét annyira, ha magad is olyan lennél, mint Der Kerl der speculirt. Neked magadnak dolgozni, törekedni kell, mint nékem, ki úgy vagyok meggyőződve, hogy a legnagyobb kín a mindenttudás lenne, melyet az Istenség attributumának tekintünk, ha az a mindenhatósággal nem volna összekötve, s ki itt is Baconnal tartok, hogy a tudomány hatalom, s csak éppen azért a legfőbb, mert hatalmat ád. De ismét nekiindulok kedves témámnak, melyről még sokat szólhatunk. Most csak azt akarom mondani, hogy amennyiben tudományodban haladni akarsz - arra itt is bő alkalmat találsz. Akin megszökött, s így fizikai termünk gazda nélkül áll, s ami abban tanulmányidhoz hiányzik, az Akadémia meghozathatja. Így a különböző könyvtárak számára, melyek felett rendelkezem - meghozathatok bármily könyvet v[agy]. folyóiratot is. Than most jön vissza Párisból, Horváth is, általján véve magad körül gyűjtheted mindazokat, kik veled rokon szakokban dolgoznak, s úgy hiszem, sebesebben fogsz haladni, ha magad

keresed irányodat, mint midőn mindig csak valakit követni törekszel. - Ma várom Ilonát Pestre - holnap jön fel a Svábhegyre, s így, ha visszatérsz, ismét mind körülöttem lesztek, mi azon egy, miáltal még boldogítva érzem magamat. Ég áldjon meg.

Eötvös

303. EÖTVÖS LORÁNDNAK

(1869. július 9.)
9/7 869

Kedves fiam!

Azok után, miket írtál, a königsbergi élet nem tartozik a kellemesek közé; de ha, mint én, naponként 6 órát töltenél képviselőházunkban, megértenéd, mennyire vágyódom Kant városába, s ez egyszer nemcsak hogy veled lehessek, de a hely kelleméért. Már csak napokig tart az országgyűlés, de még ezeket is alig bírom bevárni, főképp miután még tegnap óta fogfájásom kezdődött, s így egész nap unva magamat, még azt is nélkülöznöm kell, mi az unalom jutalma szokott lenni, az álmot.

Ha a szessziónak vége lesz, legalább 3 hétig van még dolgom hivatalomban, s így július vége előtt nem mehetek el; azonban reménylem, augusztus 1-én már Karlsbadban leszek, s reménylem, ott találkozunk. A kis névtelent holnap délután kereszteljük. A kisfiú jól néz ki, és Ilona karjaiban szép képet adna. Soha a nyugodt megelégedés szebb kifejezését nem láttam, mint a fiatal anya arcain. Jólesik reá nézni. Nem mozdul, nem beszél, de a tekintet, mellyel csecsemőjét nézi, egész mennyországot fejez ki. Rendkívül örül reád, s fiának már most is kötelességgé teszi, hogy egészen hozzád legyen hasonló. -

A napokban levelet kaptam a római akadémia matematikus osztálya elnökétől, melynek örültem és elszomorodtam egyszerre, s melynek tartalmáról most sem tudom, büszkék legyünk-e reá, vagy piruljunk.

Az elnök tudósít, hogy ugyanezen postával Bolyai Jánosnak és Farkasnak Rómában kijött olasz biográfiáját [küldi], hozzá egy Párizsban s egy Bordeaux-ban kijött biográfikus ismertetést, melyhez Bolyai Jánosnak a paralellák teóriájáról írt kisebb munkája szinte fordításba csatoltatott.

Ezen munka 834-ben jött ki németül, s állítólag, a római tudósnak nézete szerint, a legnagyobb, mi a matematika körében e század alatt történt. Bolyai munkáját csak Gauss ismerte, kivel Bolyai János apja, Farkas, a dolgozatot közlé, és ki annak következtében egy hasontartalmú dolgozatát, melyen 35 évig dolgozott, eldobta, miután a kérdés, melyet ő megfejteni akart, Bolyai által megoldatott. Csak Gauss korreszpondenciájából, mely 59-ben kiadatott, lettek figyelmessé a tudósok Bolyaira, s miután róla egy mérnök ismerőse által cikk jelent meg Grunertban, nagy nehézséggel megszereztek végre egy példányt, mely most olasz és francia fordításban megjelent, és a legnagyobb szenzációt csinálja a matematikusok között. Buoncompagni csak azért fordult hozzám, mert biztos tudomást szerezvén, hogy a két Bolyai irományai Marosvásárhelyen vannak, három év óta mind ő, mind a bordeaux-i és párizsi akadémiák tízszer írtak a marosvásárhelyi kollégiumhoz, de még választ sem kaphattak, s most - meg lévén győződve, hogy ilyen lángész irományai közt sok becses jegyzet lesz -, azért fordulnak hozzám, hogy az irományokra kezemet tegyem, s azoknak érdemes részét vagy az akadémiánál adjam ki, vagy nekik engedjem át kiadás végett. - És ezen ember soha nem volt

akadémikus, Erdélyben félbolondnak tartatott, s míg Gauss vele éveken át levelezett, Ausztriában mint genie-hadnagy penzionáltatott; s ha örülünk, hogy nagy matematikust adtunk a világnak: lehet-e rosszabb bizonysága barbarizmusunknak? De elfogyott papirosom.

Ég áldjon meg.

Eötvös

304. KÁRFFY TITUSZNAK

(Töredék)

(1869. július 11.)

[...] Egy alkotmányos miniszter helyzete az országgyűlési szesszió utósó napjaiban hasonlít a tábornok sorsához, kinek seregeit éppen a döntő csata pillanatában valami ellenállhatatlan honvágy fogott el, és akinek egyszerre az ellenség mozdulataira, valamint arra is kell ügyelni, hogy legyőzhetlen serege az utósó emberig szét ne szaladjon. Ha még elhasználatlanul lépek ki a minisztériumból - és ez alatt nem a külső színt értem, mert ami ezt illeti, ezen már régen túl vagyok -, hanem ha oly értelemben lépek ki hivatalomból, hogy még marad annyi erőm, amennyi szükséges nemcsak valami „magas állás" betöltésére, hanem arra is, hogy az ember *egy jó könyvet* írhasson: akkor a közönséget a „Falu jegyző"-m pendant-jával fogom meglepni. Ahogyan ott egy falusi jegyzőnek szerény szempontjából rajzoltam a megyei állapotokat, épen úgy szándékom azokat „miniszteri magasságom" madártávlatából ismertetni. És a két könyv, ha majd egymás után olvassák el, azt hiszem, mindenkit meg fog győzni arról, hogy egy becsületes ember, azaz oly embernek élete, ki komolyan veszi meggyőződését, mindkét helyzetben egyenlően örömtelen! [...]

[...] Széchenyin kívül nem ismertem mást, ki, meggyőződésem szerint a zseniális ember nevét jobban megérdemlené, mint gróf *Andrássy*. Amire mások, gyakran csak nehéz munka s fáradság után, végre keservesen rájönnek, neki legtöbbször intuíció által lesz világossá; és vajmi sokszor oly helyzetben találtam magam, hogy egyes nézetei ellen heteken át harcoltam, hogy véges-végre belássam, hogy mégis neki volt igaza. Emellett Andrássynak az az előnye van, hogy több kedélye van, mint Széchenyinek volt, és hogy egyáltalában igen jó ember, ha nem jobb, mint Széchenyi.

De fényes tulajdonságainak megvannak a maga árnyoldalai is; ide tartozik a türelmetlensége s a rendes kerékvágásban járó hivataloskodástól, mondhatni: a rendtől egyáltalán való idioszinkráziája [...]

[...] Tegnap volt unokám keresztelője. Az atyai, részről való nagyapja kívánsága szerint: Tamásnak hívják. Valószínűleg hasznára fog lenni a kisfiúnak, ha inkább védszentjének, mint nagyapjának példáját követi, s mielőtt hisz, egy kicsit jobban utánanéz a dolgoknak és embereknek, mint ahogy én tettem többször életemben. Unokám illúziókban szegényebb lesz ugyan - és ez veszteség -, de szegényebb lesz egyszersmind tapasztalatokban is, és ez mindenesetre nyereség, amint hiszem, oly nyereség, mely ama veszteséget bőven pótolja. [...]

305. TANÁRKY GEDEONNAK

(1869. augusztus 8.)
Karlsbad 10/8 869.

Tisztelt barátom!

Fogadd köszönetemet f. h. 6-án hozzám írt leveledért, melynek már első sora, „hogy a hét nem hozott fontosabb ügyet a felszínre", megnyugtatott. Bár ezentúl is így kezdhesd leveleidet; mert habár elég unalmasan élünk itt, nem vágyódom, hogy az unalom érdekes hírek által szakíttassék félbe. - Érdekesebb vendégekben a jelen karlsbadi idény nagyon szegény, még szépasszonyokban sem bővelkedünk, ellenben hazánk nagy kontingenssel jelent meg a forrásnál. Úgy látszik, a rosszmájú emberek - az erdélyi értelemben - megszaporodtak. Itt jár Bódi államtitkárával; igen sok pap és zsidó, és hogy semmi ne hiányozzék gyógyszereimhez, még Ghyczy Kálmán is, ki rebarbaratikus képpel ballag a Schlossbrunn körül, és nagyokat sóhajtva issza vizét, mintha langyos temperatúrájáról langymeleg hazaszeretetünk, és keserű ízéről a Deák-párt romlottsága jutna eszébe. Hogy valahányszor találkozunk, meleg kézszorítással üdvözöljük egymást, s rendkívüli örömöt fejezünk ki - az Ghyczynél magától értetik, azonban mindamellett a víz nem marad reá sem hatás nélkül, s mozgásba hozván epéjét, néha őszintébbé teszi őt. Így mondá minap Bódinak beszélgetés között: „hiába, ti eltemettétek a hazát," természet szerént oly édesen mosolygott hozzá, mintha a legnagyobb dicséretet mondta volna, de szegény igazságügyminiszterünk azért mégis kijött flegmájából, s mert vitatkozni nem akart, magába fojtva haragját, fejfájással ment haza. - Én a hazafiak társaságát lehetőségig kerülöm, még Bódiét is, hazai ügyeink nem oly felderítők, nem oly kellemesek, hogy velek itt foglalkozzam. - Még rossz időben is - minő, fájdalom, mióta eljöttem, csaknem folyvást volt - sokkal inkább nézek ki ablakomon a szemközt álló fákra, s hallgatom az eső hullását, mint e beszélgetéseket, melyek éppen oly egyhangúak s unalmasak, s mégis egyszersmind bosszantók is. Szabó kölcsöne iránt telegram útján tudósítottalak. - Miután a veszprémi kanonokság eddig bétöltve nincs, arra nézve, meghagyandó-e neki még egy évre a kanonokság, később is határozhatunk. - Megfordult ezen eszme az én agyamban is, csakhogy én a beneficiumok, főképp oly nagy beneficiumok kumulációjának, minők a katolikusok, esküdt ellensége vagyok, s ezért erre csak azon esetben határoznám magamat, ha a fundust semmi más módon nem tudnám biztosítani. Mert hogy szegény Szabónak, hogy mint püspök felléphessen, csakugyan kölcsönre van szüksége, az tagadhatatlan. - Ha hazajövök, veled s Hegedüssel tanácskozni fogok ez ügyben. - Mi Zsarnayt illeti, ez ügy abban áll: hogy Bereg Ugocsával együtt lévén, miután e kerületben egy orosz másodfelügyelőt akarok nevezni, főfelügyelőnek magyart kívánok, s miután Andrássy Manó nekem Zsarnayt ajánlotta tanfelügyelőségre, azon eszmét fejeztem ki, nem lenne-e ő alkalmatos. Erre Manó szokott szelességével beszélt Zsarnayval, és az hozzám jött. - Kinevezése attól függ, a beregieknek nincs-e ellene kifogásuk, s mert magam ez ügyben az utolsó napokban elfelejtettem kérdezősködni, igen lekötelezne, ha addig is, míg visszajövök, te informálnád magadat. Én Zsarnayt igen alkalmasnak tartom. Becsületes ember, eleget tud, is az, mi őt az életben kissé unalmassá teszi, pedánssága és doktrinárius előadásmódja, az iskolamesterek között csak tekintélyét fogja nevelni.

Wenckheimtől, fájdalom, mi is igen rossz híreket kapunk, nincs semmi reményem javulásához. - De mára elég, ég áldjon meg, tisztelt barátom, s tartson jó egészségben s kedvben. Bárcsak az esőt, mely most is ablakomat verdesi, hozzád küldhetném ajándékul, mennyivel inkább vidulna hatása alatt kukoricád, mint

hív barátod
Eötvös

306. TANÁRKY GEDEONNAK

(1869. augusztus 17.)
Karlsbad 17/8 869

Tisztelt Barátom!

Azonnal feleltem volna e hó 13-án írt leveledre, ha a karlsbadi víznek nem lenne azon kellemes hatása, hogy mindenkit elbutít és lustává tesz, s így máig nem határozhattam magamat az íráshoz, ámbár ha kérded: mit tettem vagy élveztem, csak azt felelhetném, hogy reggel egy bizonyos mennyiség meleg vizet emésztettem fel, és délután esernyő alatt sétáltam, mert ha éghajlatunk ázsiai idegeinket igényli, hogy eltűrjük, az itteniben meg a csehek is csehebbül érzik magokat.

A szerb Omladina iránt követett eljárásodat egészen helyeslem. Meggyőződésem szerént ott, hol annyi különböző felekezet létezik, mint hazánkban, az egyes felekezeteknek autonómiája sokkal kedvezőbb az államra nézve, mint bármily viszony, melyet a törvény megállapíthatna, de csak addig, míg az autonómiának minden következéseit elfogadjuk, és az állam a lehetőségig minden beavatkozástól őrizkedik. Ezt tettem a kongresszus feloszlatásának alkalmával, melynek ezáltal egész felelősségét a patriarchára hárítottuk, s ezt kell tennünk minden alkalommal. - Ami a zsidókat illeti, kérlek, légy azon, hogy a kongresszusi határozatok mentül elébb életbe léptessenek, mire, úgy hiszem, most alig szükséges egyéb, mint hogy a nyomtatványok általam aláírassanak. - A zsidók annyiban Salamon bölcsességének örökösei, hogy a fait accompli-ket mindég elismerik, s ez fog történni a kongresszusi munkálatokkal is, mihent azok életbe léptek, de míg ez nem történt, nem lesz nyugtunk. -

A tanfelügyelők felesketését, úgy szinte a szépírás-tanítás megszüntetésére nézve tett rendelésedben szinte azt tetted, mire kértelek volna, ha az első tárgyról nem feledkezem meg. - A már kész előterjesztéseket a tanári kinevezések iránt küldd fel.

Fábián Gábornak a Balog könyvtárra nézve azt mondhatod, hogy a könyvtárt - mely nem líceumnak való, legalább nagyobb részében - csak úgy vehetnem meg, ha azt az egyetem, az Akadémia és Múzeum könyvtárai között feloszthatnám, fenntartva azt, mi a líceumi könyvtárra alkalmatos, az aradi iskola számára. - Evégett kiadtam a katalógust az Akadémia könyvtárnokainak, s miután azok a vétel ellen nyilatkoztak, állítván hogy a könyvtár az Akadémia által már bírt vagy nem komplett munkákból áll, a katalógus most az egyetem bibliotékáriusainak adatott át.

Két levelet kaptam itt. Az egyiket Román Mirontól. Minden, amit levelében ír, igaz. Én megígértem neki, hogy addig, míg tanfelügyelőnek való kinevezése nem hirdettetik ki, azon diurnumot kapja, melyet neki a román iskolákról teendő jelentés címe alatt adtam. Rendelkezzél tehát e részben addig is, míg visszajövök, hogy neki a június 23-ától megszüntetett illetmény kifizettessék. - A másik levél Fekete pesti tanártól való. - Nem emlékezem tisztán, de úgy tartom, azért tetetett át, mert a Lutter s az államgimnázium tanára között előfordult súrlódásokban egyik fő részes volt, s a fiatalembereket a vizsgáknál zsarolta, azaz 20 forintot szedett ott is, hol arra jogosítva nem volt. Ha Fekete - mint hiszem - ezek közé tartozott, az áttételnél maradunk. Figyelemmel átvizsgáltam az irományokat magam, s a professzor urak csakugyan oly dolgokat tettek, melyekért őket ugyan hivatalaiktól elmozdítani nem lehet, de melyek büntetlenül nem maradhatnak. Ha azonban Fekete kérése nélkül, s másvalami okért tettetett volna át, tartsd a határozatot függőbe. Mindenesetre szerezz magadnak tudomást a

tényállásról. - - Fejem máris megfájdult, s így bevégzem e csaknem olvashatatlan soraimat. Ég áldjon meg

híved
Eötvös

Szept. 1-én isten segedelmével otthon leszek.

307. MOLNÁR ALADÁRNAK

(1869. augusztus 20.)
Karlsbad 20/8 869

Kedves barátom!

A víz erősen hat reám, s nem tudom, nehéz fejemmel meddig folytathatom az írást, azért a legszükségesebbel kezdem soraimat, midőn tudósítom, hogy 30^{án} reggel innen elindulva, ha Isten minden bajtól megoltalmaz, szeptember 1^{én} Pesten leszek, s 2^{án} minden esetre hivatalomba megyek. Mennél előbb találkozom Önnel, annál jobban szeretem, azonban azért ne rövidítse meg gyógyidejét. Egészség mindenekelőtt, mert sok munka vár reánk, s nincs ember, ki, ha legalább aránylag jól nem érzi magát, szellemi munkára képes legyen. -

Mi a középtanodai törvényre nézve kifejtett nézeteit illeti, én azokat nemcsak helyeslem, hanem a reáliskoláknak célszerű organizációját enélkül nem is tartom lehetségesnek. - Eleinte nézetem az volt, hogy követve a karlsruhei reáliskola s néhány kantoniskola példáját, a reáliskolában is a szakrendszert hozom be, valamint ez célom a gimnáziumra nézve. - A budai politechnikum, melyet véleményezésre szólítottam fel, e részben azon nézetet fejezé ki (beadott véleményében, de még inkább magánybeszélgetésben), hogy ha a reáliskola így organizáltatik, az megszűnik középtanoda lenni, mely az ifjakat a politechnikumra előkészíti, s mindannyi szaktanodává válik, minek az lenne következése, hogy reáliskolánk mint előkészítő intézet nem felelne meg céljának, s mégsem nyújtana kielégítő eredményt mint szakintézet sem, mert nem bírunk annyi tanerővel, hogy a 6 (mint Karlsruhben) vagy legalább 3 szakra osztott iskolát tanárokkal ellássuk, és sok helyen egyes szakokra nézve még a tanulók is hiányoznának, úgyhogy ezen iskolák egyes szakai feleslegeseknek bizonyulnának be. És én helyeseknek tartva e nézeteket, arra határoztam el magamat, hogy meghagyom a politechnikum által készített tervet, mely szerént a reáltanoda csak előkészítő intézetnek tekintetik, a tanodát mindenütt a vidéknek és városnak különfélesége szerént valamely szakiskolával kötöm öszve, úgyhogy míg a nevendékeknek egy része a rendes folyamot végezve a politechnikumra készül, addig azok, kik tanulmányaikat magasabb intézetben folytatni nem akarják, a 4^{ik} osztályból az illető szakiskolába mehetnek át. Ha tehát törvényjavaslati tervezetében a szakiskolákat veszi fel, azáltal egészen találkozik nézeteimmel, mint ezt már annyi ízben tapasztaltam. - Szívesen írnék e tárgyról többet, de fejem zúgni kezd, s alaposan ezen kérdésről úgyis csak akkor tárgyalhatok, ha ismét együtt leszünk. - Isten áldja meg Önt s adjon jó egészséget s erőt mindkettőnknek, mert szükségünk lesz reá. - Ha semmi nem jön közbe, erdélyi utunkra 14 Septemberben akarnék megindulni.

Híve
Eötvös

308. gr. ANDRÁSSY GYULÁNAK

(Töredék)

(1869. szeptember 13.)

[...] Én azon kandidátusok közt, kik a belügyre eddig említtettek, egyet sem tartok alkalmatosnak. Ezen állás betöltésénél mindenekelőtt az szükséges, hogy idegen elemet ne hozzunk a minisztériumba, s ne olyat, ki az általad folytatott politikát nyíltan vagy kéz alatt ellenezné [...]

Szükséges, hogy az illető tökéletesen értse az adminisztrációt, és kinevezése által a kevés rend, mely még az országban létezik, ne zavartassék meg.

Szükséges, hogy jó és kész szónok legyen.

Szükséges, hogy ne csak jelen adminisztratív organizmusunkat, de a jelen tisztviselők személyét is ismerje.

Szükséges, hogy szorgalmatos legyen.

Szükséges, hogy legyen elég esze a minisztérium határozatát kivinni, de ne legyen annyi, hogy külön szisztémákat állítson fel.

Kívánatos végre, hogy kinevezése által senkit, vagy legalább a lehetőségig kevés embert sértsünk. [...]

309. gr. ANDRÁSSY GYULÁNAK

(1869. szeptember 17.)
Arad 17/9 869

Kedves barátom!

Miután tegnap a pápai Deák-egylet elnökétől, Noszlopitól táviratilag arról értesíttettem, hogy Trefortnak kijelelése a pártban szakadást idézne elé, azonnal táviratoztam Szabónak, hogy Trefort ne jelelje ki, és ő, miután neki ezen ügyben még külön is írtam, kétségen kívül ehhez fogja tartani magát, úgyhogy ha pártunk megszakadna, ennek bizonyosan nem Trefort kijelelése lesz az oka. Ami azon kívánatodat illeti, hogy Szabót Falknak támogatására szólítsam fel, ezt fájdalom nem teljesíthetem; mert csaknem iróniának látszanék, ha én egy püspököt arra szólítanék fel, hogy oly valakit támogasson, ki minden alkalmat felhasznál, hogy a püspöki kar ellen agitáljon; és mert nem akarom magamat kitenni minisztertársaim vádjának, hogy oly embert pártolok, ki csaknem a minisztériumnak minden egyes tagját a legérzékenyebben sértette meg, és naponként hirdeti, hogy a minisztérium jelen alakjában nem állhat fel. Éppen mert nekem személyesen Falk ellen kevesebb panaszra van okom, annál kevesebbé tehetem ezt; már egy ízben tapasztalván, hogy Festetich, midőn a Lloydban oly méltatlanul megtámadtatott, nekem csaknem rossz néven vevé, hogy én, kit ő Falk barátjának tartott, ezt nem akadályoztatám. - Míg minisztériumunk fenntartja magát s én abban részt veszek, Falk pedig jelen állását foglalja el, kerülni fogok, s kerülnöm kell mindent, miből valaki azt következtetné, hogy vele közelebb viszonyban állok. - Sokat tapasztaltam már e 24 óra alatt is, melyet itt töltöttem, de annyi embert fogadtam, annyi iskolát jártam be, hogy ki vagyok merülve. Talán Gyulafehérváron kissé megpihenhetek, s innen vagy Kolozsvárról írni fogok. Szép grófnédnak csókold nevemben kezét

híved
Eötvös

310. EÖTVÖS LORÁNDNAK

(1869. október 30.)
30/10 869.

Kedves fiam!

Háromszor vagy négyszer fogtam az íráshoz, mint az idő szűkében tenni szoktam, a képviselőház ülése alatt, s mindannyiszor félbeszakítottak. Ma azon fertályórát használom fel, míg a miniszterek esti konferenciájokra öszvegyűlnek, s talán szerencsésebb leszek. - Miután kedves kollégáim mindig késnek, lesz legalább annyi időm, hogy jólétünkről tudósítsalak, azaz legalább relatív jólétünkről, mert mi engem illet, a dicsekvésre nincs okom. Gyomrom rossz, néha fejem fáj, s egészben véve nincs okom a legénykedésre, de megvagyok, és ha Cartesius szerént, a „Cogito ergo sum" elve után, a gondolkodás a létnek mérlege, inkább megvagyok, mint sok más úriember, kiket látva, Cartesius állításán csaknem kételkednünk kellene, mert létök tagadhatatlan - csak azért is, mert mindég útban állnak -, s mégsem fogja senki állíthatni, hogy gondolkoznak.

Mióta a király s Andrássy elment, még sokkal több dolgom van, mint máskor. - Helyettesítem a miniszterelnököt, helyettesítem a honvédminisztert, és vezetnem kell saját tárcámat, mihez még az járul, hogy ellenzékünk rendkívül tevékeny, azaz nem abban, hogy valamit tesz, de hogy sokat akadályoz. Türelmemet nem könnyen vesztem el, de megvallom, néha veszteni kezdem reményemet, s a gondolat, hogy egész életem törekvései elérhetetlen célnak voltak áldozva, bántja lelkemet. De leküzdöm a hipochondrikus gondolatokat. Hisz végre, ki oly célt tűzött ki magának, melyért küzdeni érdemes, soha nem érheti el azt, és ez életben a fődolog nem a cél, hanem a küzdelem. - Mint te nem azért mászol minden magasabb hegyre, amit csúcsán látni vagy találni reméllesz, hanem mert magában a mászásban, erődnek megfeszítésében, az egyes akadályok legyőzésében, sőt a veszélyben találod élvezetedet, úgy járnak el más, sokkal bölcsebbnek tartott emberek is. Van élvezet a felfelé törekvésben és azon érzetben is, hogy magasabb pontra jutottunk. Mindazonáltal a mászás költői élvezetének vannak igen prózai részletei, s térdig érő havon vagy éppen posványon átgázolni nem tartozik a kellemes dolgok közé, s én jelenleg ily helyzetben vagyok. Kollégáim nagy része sem nem érti, sem nem érzi feladatának nagyságát, s így sokkal többet bosszant maga a kormány, mint az oppozíció, mely tulajdonképpen a legjámborabbak közé tartozik, s Mephistóra csak annyiban emlékeztet, hogy mindent tagad, de éppen nem esze által.

Családommal, mely ma egy hete jött be, az ebéd óráján kívül alig találkozom. Mama kissé ideges, mert holnap a honvédzászló beszentelésénél ő fogja a császárnét mint főudvarmesterné követni. Én a király nevében ütöm be az első szeget, s tudom, hogy anyád ily komédiának éppoly kevéssé kedvelője, mint én magam. A leányok, úgy látszik, kissé unják magokat, de az javulni fog, mihent több ember jön a városba. - Hallom Miska szavát, ki valamely Excellenciát beneventál. Holnap előfizetek lapjaidra. - Ég áldjon meg. Ha időd engedi, írjál

szerető apádnak
Eötvös

311. gr. ANDRÁSSY GYULÁNAK

(Töredék)

(1869. november 2.)

Tisztelt barátom!

[...] Véleményem, mit kell tennünk, most, mint egy hét óta, csak az, hogy míg vissza nem jössz, semmit tennünk nem lehet, s hogy ezért a legfontosabb, sőt a jelen pillanatban egyedül fontos az, hogy mentől elébb jöjj haza. Ha csak egy héttel jössz is elébb, mint feltevéd, az is nyereség. - Miután hazánkban a régens kérdése elhatározva nincs, s így Magyarország egy hónapnál tovább fejedelmi hatalom nélkül van; miután a miniszterelnökség dekrétum útján, mi ennek egyedüli módja, senkinek nem adatott át, s így személyed a minisztertanács, azaz egy - s pedig nem is rendkívül erélyes - kollégium által helyettesíttetik; miután azonfelül a közügyeket annyira saját fejedben tartod, hogy igen fontos ügyekről, mint például a határőrvidéki kérdés, még értesítve sem vagyunk, s a Lajtán túli minisztériummal semmi összeköttetésben nem vagyunk: a dolgok jelen állásában nálunk tehetetlenebb kormány alig létezik, és nem valószínűtlen, hogy a monarchia egy válópillanatához közeledik. Alig volna hihető, de igaz, hogy mióta elmentél, sem a had-, sem a külügyi minisztérium a Dalmáciában történtekről nem tudósított, még akkor sem, midőn telegráf és levél útján tudósításokat kértünk, úgyhogy végre kénytelenek voltunk Bedekovichot és Kerkapolyt személyes érintkezésre felküldeni. Kerkapolyt - ki neked valószínűleg írt Bécsből - még nem láttam. Bedekovichtól csak annyit hallottam, hogy a bécsiek ezentúl tudósítani fognak; az egészből azonban annyi világos, hogy ők maguk sem tudnak sokat. Úgy látszik, hogy, mint közönségesen, semmi vezéreszméjök nincs, s hogy a jószerencsétől várják az ügyek kibonyolítását.

Mi itt megtettünk mindent, mi hatalmunkban áll, hogy magunknak a dolgok állásáról tudomást szerezzünk. Összeköttetésbe tettük magunkat Fiumében Csehvel, Rauch-hal, Péchyvel, s le fogunk valakit küldeni Újvidékre, hol Miletics személyében minden veszedelmesebb agitációnak fókusza kereshető. Az országban, ide értve még a határőrvidéket és Horvátországot is, eddig semmi összeköttetés a dalmát mozgalommal nem mutatkozik, ellenben Rauch és mások értesítései szerint a hangulat mindkét helyen rendkívül ingerült Magyarország ellen, s úgy látszik, a felsőbb katonai hatóság részéről nem történik semmi annak csillapítására. Mindazok a jelen felgerjedett hangulatban a valónál talán nagyobbaknak látszanak, azonban mindenesetre figyelemreméltók, s nem fognak általunk elhanyagoltatni, úgyhogy ha visszatérsz, legalább a szituációnak hű képét állíthassuk elédbe; de határoznunk nem lehet semmit, pedig jöhetnek pillanatok, midőn ez nagy kár. Mert a jelen viszonyoknak legalább azon hasznát lehetne venni, hogy most, midőn az ellenzék maga az ország integritásának megtámadása iránt aggódni kezd, a sajtótörvény, gyülekezési jog stb. stb. könnyen keresztülvihetők volnának, mi máskor legyőzhetetlen akadályokra találna.

El vagyunk halmozva interpellációkkal. Minden lehetőt minisztertanácsban határozunk el, s el fogunk követni mindent, hogy, amennyire lehet, intencióiddal ellentétbe ne jöjjünk; de képzelheted a nehézséget, miután a határőrvidékről, annak bekebelezéséről kiadott handbilletekről, melyek kontraszignatúra nélkül jelentek meg, s ehhez hasonló tárgyakról interpellálnak.

E percben kapok telegramot Orczytól, melyben tudósít, hogy a lázadás nem terjed, hogy Bosznia és Hercegovina eddig nyugodtak, és hogy a montenegrói fejedelem telegram által minden részvétet a lázadásban desavouíroz, úgy mint arról is, hogy eddig montenegróiak részvétele e lázadásban konstatírozva nincsen. [...]

312. gr. ANDRÁSSY GYULÁNAK

(Töredék)

(1869. november 15.)

Kedves barátom!

[...] Magam is nem a dalmáciai eseményekért kívántam visszatérésedet. [...] Én azt, hogy visszatérj, belállapotainkért, a minisztériumért kívántam, és ha ismét körünkben leszel, be fogod látni, hogy igazságom volt. Minisztériumunkban az egységet egyedül személyiséged tartja fenn [...], és így a minisztérium meg van bénítva oly pillanatban, midőn távolléted az ellenzéket felbátorítja és saját pártunk összetartását gyengíti.

Még más viszonyok között is azon pillanat, melyben a törvényhozás együtt van, nem alkalmas arra, hogy a fejedelem s a kormány feje utazzanak, és ha az út politikai okokból nem volt mellőzhető, el kellett volna napolni vagy szüneteltetni a Házat. Minderről egyébiránt kár most értekezni. Azon voltam és azon leszek, hogy minden hevesebb vitát kikerülve, addig, míg vissza nem jössz, helyrehozhatatlan baj ne következzék be, s mindent úgy találj, hogy azt az előbbi kerékvágásba hozhassad; de hogy elég fáradságba fog kerülni, azt előre mondhatom. Ha a felség azt hiszi, hogy mihelyt te elmégysz, minden ingadozik, teljesen igazsága van. A dolgok természete és egyéniséged úgy hozták magokkal, hogy a kormány csak benned van képviselve. Lónyay kivételével, ki saját kezére dolgozik, mi többiek több vagy kevesebb ügyességgel bíró bureau-chefek vagyunk, és csak udvariasságból neveztetünk miniszteréknek, úgyhogy Téged nem pótolhatunk. Még ha valaki közülünk képes volna is reá, senki sem fogja azt elismerni, s ily helyzetben minden a közvéleménytől függ. Mindezt azért írom, hogy megmagyarázzam, miért nem lépünk fel több eréllyel a diszkusszióban, mert kétségen kívül feltűnt, hogy távolléted alatt úgyszólván a leszavazással védtük pozíciónkat, mintha nem lenne senki közülünk, ki beszélni tud. [...]

A határőrvidékről nem hiányzanak a rossz hírek. Természetes, hogy ily költői nemzetnél, ily alkalommal, mint a mostani, naponként fellép valaki a legborzasztóbb jóslatokkal. Az, hogy a határőrvidéken izgatás létezik, s hogy azt főképp a tisztek szítják, tagadhatatlan; miután azonban a dalmáciai zavarok kedvezőbb fordulatot vettek, nem valószínű, hogy a jelen izgatás, legalább jelenleg, nagyobb bajt okozna, minek már az is bizonysága, hogy minden nemzetiségi agitátoraink, kik eddig mind az országgyűléstől távol tarták magokat, most valamennyien - ideértve még Mileticset is - itt vannak, s így valószínűleg lenn az oláhok és a szerbek között nem találnak elfoglaltatást.

Reménylem, tíz vagy tizennégy nap múlva köztünk leszel, s akkor majd hosszasan referálok mindenről; addig is tartson Isten jó egészségben s hozzon vissza mentől elébb. Híved

Eötvös

313. EÖTVÖS LORÁNDNAK

(1869. november 20.)
20/11 869.

Kedves fiam!

Még nem történt eddig, s reménylem, nem fog történni ezentúl sem, hogy válaszommal ily soká adósod maradtam; de reménylem, nem is jövök soha többé oly helyzetbe, minőben most

vagyok. Félig miniszterelnök és honvédelmi miniszter, félig közoktatási - a szó legszorosabb értelmében két széken ülök, s ily helyzetben a balanszírozás egész mesterségére van szükségem, hogy két szék közé ne jussak. - Te, mint leveledből nagy örömmel látom, jól érzed magadat, s ez nemcsak kellemetes, de fontos is, mert minden haladásnak első föltétele, hogy egészségeseknek érezzük magunkat, s a levertség, akár a sors csapásainak következtében, akár ok nélkül jöjjön, elbénítja minden erőnket. - Igen helyeslem, hogy kollégiumaid választásában mérséklettel éltél. A tudományból, mint mindenből, csak annyi válik hasznunkra, amennyit nagy megerőltetésünk nélkül kezelhetünk, s ki ennél többet gyűjt, az lexikont vagy kompilációt írhat, de a tudományt nem fogja előbbre vinni. - Azonkívül a doktorátus is sok idődet fogja igénybe venni, s igen kívánatos, hogy a társaságtól se szigeteld el magadat. Mi Eötvösök úgyis kissé búvó természetűek vagyunk, ez családi hibánk, s azért olyan, melytől őrizkednünk kell. - A társalgás is szokás dolga, s ki magát izolálja, végre elijed, mennyire magányosan áll, s mint a szentírás mondja: nem jó az embernek magának lenni. Ha a társaságnak nem volna más haszna, mint az, hogy bohócságait látva, néha nevethetünk, már az is megérdemli azon kisebb áldozatokat, melyeket a szociális élet az egyestől kíván. E részben is, mint mindenben, magamat hozhatom fel például, ki ifjú erőmnek érzetében sokaknak közeledését elutasítottam, sőt már létező összeköttetéseket széttéptem, hogy annál szabadabban haladhassak, s ki ezt nemcsak most, de már évek óta sajnálom. - Az élet későbbi szakaiban senki barátot nem szerez magának, legfeljebb, ha a jó ismeretségig jutunk viszonyainkkal; minden évvel ritkul körünk, mindég magányosabban érezzük magunkat, s mi ifjú napjainkban mindezt pótolá, képzeletünk s nagy feltételeink, melyek akkor egyszersmind nagy reményeink voltak, eltűnnek az ifjúsággal, s vágyódunk társaság után, de elfelejtettünk benne mozogni, s azért rosszul is érezzük magunkat körében. Hajlamaid e tekintetben nagyon hasonlítanak az enyimekhez, s vigyáznod kell, hogy következéseit kikerüljed.

Igen köszönni fogom, ha azokra, kiknél heidelbergi hontársaid között talentumot és iparkodást találsz, figyelmeztetsz. Magyar közoktatási miniszter a talentum, főképp a haszonvehető talentumoknak nagy szükségét érzi, és én valóban nem tudom sokszor, honnan szerezzem a tanerőket azon intézetekhez, melyeket alapítok. - Elképzelheted, hogy a recurrensek nem hiányoznak, azonban igen sokszor fordul elé az eset, hogy olyanok kérnek tanárságot, kik még arra sem lennének képesek, hogy az illető tudományt tanulják, mert még ehhez is nélkülözik a szükséges előismereteket. - Krennert kineveztem, s így máris legalább tűrhető állapotba helyeztem őt. Ha, mint reménylem, a Múzeum organizációját még 1870-ben kiviszem, a fizetések is javulni fognak, s így jövőjéről gondoskodva van. - Anyád s nővéreid egészségesek. Ég áldjon meg, ne kövesd apád példáját, s válaszolj mentől elébb.

Szerető apád
Eötvös

314. FALK MIKSÁNAK

(1869. november 21.)
21/11 869.

Tisztelt barátom!

Ma reggel a romániai herceghez megyek, s valószínűleg kénytelen leszek őt az Akadémiába és Múzeumba kísérni; azután miniszterelnöki fogadásnapom van s este pártkonferencia, s így ma nem rendelkezek időmről. Ha holnap reggel 10 óráig vagy estve 6 és 7 óra között meglátogat,

vagy megírja, mikor találom lakásán, igen le fog kötelezni, miután a katolikus autonómia és a zsidó kongresszusok ügye olyan, melyre Ön nagy befolyású lapja nagy hatást gyakorolhat, s úgy vagyok meggyőződve, hogy ha ezen kérdések való állásáról értesítve lesz, a Lloyd nem fogja akadályozni, hanem támogatni azon kérdések megoldását, melyek meggyőződésem szerént a legfontosabbak, s melyeknek megoldása hazánkban egész Európa szabadelvű pártjának érdekében fekszik.

Híve
Eötvös

315. EÖTVÖS LORÁNDNAK

(1869. november 29.)
29/11 869

Kedves fiam!

Itt küldöm a kívánt 200 frtot; ha az idején nem érkezik meg, és dec. 1-én financiális zavarokba jössz, ezt csak annak tulajdoníthatod - mert későn tudósítottál. Ez alkalommal is azonban szükségét látom, hogy helyzetemre figyelmeztesselek, mely az egész család s így részedről is takarékosságot tesz szükségessé. Ismered vagyoni állásunkat, mely kizárólag anyád birtokának jövedelmeiből és abból áll, mit munkámmal szerzek, s így nem szükséges mondanom, hogy éveken át, azaz mióta felnőttetek s a leányok világba jönnek, úgyszólván mindig szorult állapotban vagyok. Évek óta csaknem mindig oly helyzetben vagyok, hogy költségeim jövedelmeimet felülmúlják, s habár személyes hitelem és a legnagyobb pontosság által elérem, hogy mindamellett tönkre nem megyünk, kétségtelen, hogy évről évre, bár csak kevéssel, szegényebbek leszünk, mi reám nézve szomorító s aggodalmas, de nektek, kik előtt még az egész élet áll, bizonyosan még károsabb, s azt teszi kötelességünkké, hogy minden felesleges költséget kerüljünk. - Arra, mi tudományos kiképzésedre szükséges, szívesen adok bármit, s így érthető, hogy a kiadásokat, melyeket privatissimáidra igényelsz, örömmel pótolom - míg tőlem telik, kész vagyok lemondani szívesen még a kényelemről is, hogy gond nélkül s a lehetőségig kellemesen éljél - de részedről is kívánnom kell, hogy egyes élvezetekről lemondjál a mi kedvünkért is, s ezek közé tartozik úti terved - nem értem az erdélyit, hanem a sarkvidéki expedíciót.

Miután arra, hogy ezen expedíció a magyar kormány által segíttessék, még azon esetben sem lehetne kilátás, ha te a tudományban már állást vívtál volna ki magadnak, s így mint az ország által erre kijelölt tudós indulnál útnak, a költségek egyedül reád esnének, s én ezek elviselésére képes nem vagyok. S ez egyik oldala a kérdésnek. - A másik az, hogy más tudományokkal foglalkozva eddig, az expedícióban csak mellékes szerepet játszhatnál, mi annyi időnek, fáradságnak árán - nagyon is drágán lenne vásárolva. Végre nem szabad megfeledkeznünk magunkról sem, s ha valaki egoizmust lát abban, hogy szabad mozgásodat akadályoztatjuk, legalább az egoizmusnak legmegbocsáthatóbb neme, ha mi, kiknek egyetlen fiok vagy, azt, kit annyira szeretünk, oly utazásra bocsátani nem akarunk, mely az egészségnek ily veszélyeztetésével jár, s te sem, sem anyád, sem én - egy percet nem tölthetnénk nyugalomban, míg te a robbok fogásával foglalkozva az éjszak jégtábláin körüljársz, s életedből egy évet áldozol fel csak azért, hogy mondhassad, miként te is ott voltál, holott idődre s tehetségeidre más feladatok várnak. - Bocsásd meg az őszinteséget, mellyel szólok. A házban írom e sorokat, midőn a beszéd, melyet tartottam, s leveled, melyet éppen beszédem után olvastam el, felgerjesztett; de

úgy hiszem, ha a tárgyat meggondolod, egyet fogsz érteni velem, s bár a szeretetnek azon fokát, melyet csak szülék éreznek, nem ismered, természetesnek fogod találni kérésemet, hogy e levelemre mentül elébb válaszoljál.

Szerető apád
Eötvös

316. gr. ANDRÁSSY GYULÁNAK

(Töredék)

(1869. december 1.)

[...] Deák, Csengery, s mondhatom: kevés kivétellel egész pártunk azt kívánja, hogy a kinevezés a képviselőház által előterjesztett három egyén között történjék. Praktikus fontossága a kérdésnek nincs. Most, miután a ház hármat proponál, és az nem is gondolható, hogy a miniszterelnök annyi befolyással se bírjon a többségre, hogy a három közül egyik az legyen, kit ő kineveztetni akar, az eredmény egyik, mint a másik esetben ugyanaz lesz, és Deák propozíciója elfogadása által a korona praerogatívája éppen nem szoríttatik meg. Miután azonban itt a praerogatiónak - habár csak formális - megszorítása forog szóban, őfelségének megegyezése nélkül mi, miniszterek, nem engedhetünk, habár előre látjuk is, hogy ezen kérdésnél megbukunk; s ezért kérlek, gondolkozzál e tárgyról, és szólj őfelségével, mert én a bukást ez esetben, főképp a most folyó diszkusszió után, biztosnak tartom. Pártunkban sok elkeseredés van emiatt. [...]

Többen, kikkel a számszék iránt szóltam (s pedig pártunk legbuzgóbb hívei), kinyilatkoztatták, hogy e kérdésben ellenünk szavaznak, mert puszta caprice-ért magukat nevetségessé nem teszik. Kötelességemnek tartottam tisztán előadni az állást. Én minden miniszteri funkciók közül a megbukást tartom a legkellemesebbnek, és azért szívesen részt veszek benne, azonban gondold meg jól, vajon a jelen eset megérdemli-e mindazon veszélyeket, melynek a jelen minisztérium bukása az eddig kivített eredményeket mind, sőt az egész monarchiát kiteszi. [...]

317. EÖTVÖS LORÁNDNAK

(1869. december 11.)
Budán 11/12 869.

Kedves fiam!

Miklós napján, mikor a jó gyermekeket meg szokták ajándékozni, jött kezembe egyszerre leveled s jégbarlangról írt cikked, mely a Vasárnapi Újságban megjelent, s nem hiszem, hogy a megajándékozott fiúk között valamelyik jobb kedvben feküdt aznap ágyába, mint én. Örültem először levelednek, mely azt bizonyítja, hogy jó kedélyi hangulatban vagy, s örültem még inkább a cikknek; 1-ször, mert vele megelégszem, és sok jó oldalai mellett nem találtam benne azon hibákat, melyektől fiatalabb írók nehezen őrzik meg első munkájokat, 2-szor, mert elhatároztad magadat cikked kiadására. Senki sem rosszallhatja inkább azon szokást, mely nálunk mindinkább terjed, mely szerint minden fiatalember, ki az ortográfiát - legalább körülbelül - megtanulta és két könyvet olvasott, azonnal a harmadiknak írásához fog; - de az

ellenkezőnek is vannak rossz következései, s ha az, hogy nagyon jókor és készületlenül lépnek a közönség elébe, sokakat haladásukban akadályoztatja, akadály az is, ha valaki fellépését akkorra halasztja, mikor majd valami nagy eredménnyel, valami olyannal léphet a közönség elébe, mi a tudomány mai állását megváltoztatja. Kevés írót ismerek - legalább tudományos írót, mert a költők a dolgok természeténél fogva kivételt képeznek -, ki mindjárt nagy művel lépett volna fel, s mielőtt ilyennel a világot meglepé, nem készült volna kisebb művekkel nagy feladatához. Ily kisebb dolgozatoknak nemcsak azon haszna van, hogy velök foglalkozva, tárgyunkat alaposabban tanulmányozzuk (és kétségtelen, hogy mégis inkább fárad mindenki - bármi kevéssé hiú is -, ha nyomtatás alá, mint ha csak jegyzeteinek bővítésére dolgozik), hanem azon haszna is, hogy az előadásban gyakoroljuk magunkat, mi arra nézve, ki a tudományban hatni akar, nem kis fontosságú. Meg vagyok győződve, hogy sok ember, ki később minden egyéb képességgel bír, hogy magának tudományos nevet szerezzen, ezt csak azért nem is kísérli meg, mert az eléadás nehézségeivel megküzdeni nem tud. - Nálunk Magyarországban ehhez még az járul, hogy nemcsak azáltal, hogy a tudományt előbbre visszük, hanem azáltal is, ha azt terjesztjük, nagy érdemet szerzünk magunknak. - Nem azért írom ezt, mintha kívánnám, hogy hónaponként egy-egy értekezéssel lépjél fel, hanem csak arra akarlak figyelmeztetni, hogy azon esetre, ha éppen valami dolgozatod van, melyet kiadásra célszerűnek tartasz, magadat a gondolat által, hogy az nem eléggé fontos, ne tartóztasd vissza a kiadástól, s úgy ne járjál, mint a néhai bajor király, ki, valahányszor emlékeztették, hogy Siebold japáni utazónak valamit ajándékozzon, mindenre, mit neki ajánlottak, mindég azt mondta: „Das ist für dem Mann viel zu wenig", míg végre Siebold s ő maga meghaltak, még mielőtt ígéretét teljesítheté.

Tudományos állapotjainkról új bizonyságot tesz a zaj, melyet Vogtnak látogatása okoz. Minden lap szól róla, az egyetemi ifjúság fogadására készül, s a belépti jegyek hat előadására mind elkeltek és felpénzzel árultatnak azoknak, kik jegyet nem kapván, Vogt szájából hallani akarják annak bebizonyítását, hogy a majmoktól származnak, s azokkal családi rokonságban állnak. Ha Bunsen vagy Kirchhoff jönne ide, talán néhányunk kívül alig venné észre valaki; de hogy most, midőn a német doktor, ki a koncertisták közönségcsődítő eljárását a tudományra alkalmazza, városunkat jelenlétével szerencsélteti, valaki a spektákulumban részt ne vegyen, ezt már a nemzet becsületéért sem tehetjük. Én, mint gondolhatod, nem megyek az előadásokra és a leányok sem; azonban meg vagyok győződve, hogy ez is mint ultramontánizmusom bizonysága fog hirdettetni a lapok által, ámbár részemről nem is egészen helytelennek kezdem tartani a tant, mely köztünk s az állatok között szoros rokonságot állít fel. - Ezt talán a történelem és szociális tudomány útján éppúgy be lehetne bizonyítani, mint az összehasonlító anatómiával. Újságot nem írhatok. Szegény Dénes bácsi még mindig nervózus, Ilka napról napra gyengül, s így közelebb körünkben is elég van, ami aggaszt és szomorít. S ez tűrhetőbbé teszi a sok munkát, mellyel el vagyok halmozva, ha néha kellemetlen is, legalább elszóródásul szolgál.

Ég áldjon meg; írjál, ha időd van.

Szerető apád
Eötvös

318. SIMOR JÁNOSNAK

(1869. december 19.)

Főméltóságú Hercegprímás és Érsek Úr!

Fogadja Hercegséged mindenekelőtt őszinte hálámat azon nyíltságért, mellyel a vallásegyenlőség iránti törvényjavaslatomra észrevételeit velem közölni méltóztatott, s engedje, hogy azokra saját nézeteimet hasonló nyíltsággal terjesszem Hercegséged elé.

Mi mindenekelőtt Hercegségednek azon meggyőződését illeti, mely minden egyébre kiindulási pontul szolgál: hogy korunknak egyik legaggasztóbb jelensége a vallási közönyben található, mely, fájdalom! mindinkább hazánkban is elterjed, - egész kiterjedésében osztom e meggyőződést; és én, ki összes civilizációnk alapját a keresztyén vallás által terjesztett eszmékben találom, nem aggódom semmi iránt annyira, mint midőn ezen eszméket egyrészről szenvedélyesen megtámadva, - a másikról oly gyengén védelmezve látom.

Kötelessége eszerint mindenkinek, főképp azoknak, kik mint a törvényhozásnak vagy a kormánynak tagjai valamely nemzetnek kifejlődésére nagyobb befolyást gyakorolnak, kerülni mindent, ami a vallási eszmék s érzületek ezen meggyengülését előmozdíthatná, - s arra törekedni, hogy amennyire lehet, e veszélyes iránynak gátak állíttassanak. A kérdés csak az: vajon a törvényjavaslat, melyet Hercegségeddel közleni azon tisztelet késztetett, mellyel Hercegséged bölcs belátása iránt viseltetem, olyan-e, melynek elfogadása által a vallásos közönyösség, mely hazánkban elterjedni kezd, csakugyan még inkább növeltetnék? s Hercegséged megbocsátja, ha e részben nem osztozhatom nézeteiben, s pedig azért nem, mert akár az okokat tekintsem, melyek a vallásos közönyösségnek elterjedését Európában elősegítették, akár az eredményeket, melyeket a vallásegyenlőségről alkotott törvények más osztályokban előidéztek, - éppen az ellenkezőről kell meggyőződnöm.

Ha a múltra visszatekintünk, két korszakot találunk, melyben a vallásos közönyösség nagyobb körökben elterjedt.

Az első azon korszak, mely a reformációt megelőzte, s mely alatt a humanisztikus tanulmányok a míveltebb osztályoknál a keresztyén felfogást háttérbe szorították; a másik azon század, mely a francia forradalmat megelőzte. Mindkét korszakban a vallási szabadság és egyenlőség törvény által kimondva sehol nem volt, sőt, ha az ellenzék okát, mely a vallás tanai és még inkább az egyháznak befolyása ellen e két korszakban létezett, ezen korszakok törvényhozásában akarjuk keresni, azt inkább azon pártfogásban találjuk, melyben akkor Európa minden országaiban a világi hatalom az egyes uralkodó egyházakat részesíté, s ezáltal egyrészről azokat, kik az egyház tanainak hirdetésére és elveinek védelmére hivatva valának, hanyagokká tette; másrészről pedig azon meggyőződést idézte elé a nép között, hogy azon bilincsektől, melyekkel őt a világi hatalom terhelé, megszabadulnia nem lehet, hacsak egyszersmind azon hatalmat nem töri meg, mellyel az egyház a világi hatalomnak még visszaéléseit is oltalmazni látszott.

Nincs nagyobb csalódás, mint azoké, kik a vallás és állam oly tökéletes elkülönzéséről ábrándoznak, mely mellett azok egymásra befolyást nem gyakorolnak. Bármit tegyünk, az lehetetlen, hogy az összes népnek meggyőződései az állam alakítására befolyást ne gyakoroljanak, s miután éppen a vallás az, mi a legfontosabb erkölcsi kérdésekre nézve e meggyőződéseknek irányt ad, a vallás által terjesztett eszmék s érzületek képezik azon szellemi légkört, melytől az állam kifejlődése függ. Nemcsak a tapasztalás, de maga a dolgok természete bizonyítja, hogy ott, hol erős vallásos meggyőződés létezik, az állam azon elvekkel ellentétben nem állhat, melyek a vallás által megállapíttattak. De e befolyás nem kölcsönös; s ha

egyrészről tagadhatatlan, hogy a vallás körében történt változások az állam körében is mindig a nekik megfelelő átalakulást idézték elő (mit a kereszténység általános elterjedése s a reformáció is egy bizonyos fokig bizonyít), soha az állam körében történt változások vallási fogalmaknak enyészetét vagy csak tetemes változását sem idézhették elő. S midőn az állam, habár a legjobb szándékból, hogy a vallás iránt tiszteletét bizonyítsa, vagy hálját fejezze ki, a vallást protegálni akarja, midőn egyes tanait oltalma alá veszi, vagy hatalmát, mely csak morális eszközök által tartható fenn, törvények és rendeletek által biztosítani akarja; oly valamit kísért meg, mihez hatalma nincsen, s mi végre is csak annyiban lehetséges, amennyiben a vallás azon magasabb állásából leszáll, mely uradalmának természetes körét képezi.

Igen természetesnek találom, ha oly állam, melynek szerkezete sem az észjog által, sem a polgárok érdekei által nem igazoltatik, a vallásra támaszkodik, s mindent elkövet, hogy azon egyháznak támogatását megnyerje, melyhez alattvalói tartoznak. A történet bizonyítja, hogy egyes államok hosszabb ideig csak éppen ily segéllyel tarthaták fenn létöket. De ha Hercegséged a történetekben visszatekint, nem fog felhozhatni egy esetet, hol az államnak protekciója bármily egyháznak fennállását hosszabb ideig biztosíthatta, vagy más eredményt érhetett volna el, mint azt, hogy az egyház mindazon ellentétet és gyűlöletet idézte elő maga ellen is, melyet az államnak institúciói érdemeltek; míg ellenben azon ellentét s gyűlölet, mely az egyház ellen egyes országokban létezett, azon arányban gyengült s enyészett, melyben az egyház az államhatalomnak öleléséből kibontakozott.

Röviden kifejezve a viszonyt, mely az egyház és állam között létezik, általánosan kimondhatjuk, hogy mindenütt a vallás által terjesztett eszmék s érzületek képezik az állami szervezetnek alapját, de ellenkezőleg az állam a vallás irányában annak szilárdítására nem tehet mást, mint hogy teljes szabadságát biztosítja, s irányában tisztelettel viseltetik.

És ezért én teljesen meg vagyok győződve arról, hogy oly törvény, mely által a vallásfelekezetek egyenjogúsága s minden vallásnak szabad gyakorlata hazánkban kimondatik, sem átalán véve a vallásos érzületet, sem különösen azon állást, melyet hazánkban a kat. egyház elfoglal, nem gyengítheti, s ezen meggyőződésemben megerősítenek Európa több, főképp kat. országaiban, hol a vallás szabadsága újabb időben behozatott, tett tapasztalások.

Valamint senki sem tagadhatja, hogy azon vallásellenes irány, mely a XVIII. századnak francia irodalma által egész Európában elterjedt, s melynek a jelen közönyösség csak következéséül tekinthető, olyanok által indíttatott meg, kik csaknem kizárólag katolikus s pedig Jézus-rendje által vezetett iskolákban nyerték nevelésüket, s oly korszakban vált általánossá, midőn a vallás szabad gyakorlatának s a vallásfelekezetek egyenlőségének elve - főképp a francia törvényhozásban - elismerve nem volt, úgy senki nem vonhatja kétségbe azt sem, hogy a reakció, mely ezen irányban újabb időben bekövetkezett, éppen azon korszakban vette kezdetét, melyben a vallásszabadság elve a törvényhozás által elfogadtatott; hogy ezen, a vallás és főképp a kat. egyház érdekében támadt reakció éppen azon országokban a leghatalmasabb, hol, mint Franciaországban s Belgiumban, a vallásegyenlőség elvének minden következései: a közös iskola, a polgári házasság, az anyakönyveknek civil hatóságok általi vezetése, a válópereknek polgári törvényszékek előtti tárgyalása, egyszóval mindazon institúciók életbe léptek, melyeket Hercegséged a kat. egyház érdekeivel ellenkezőknek gondol és azért ellenez. - És csak ezen tapasztalásnak tulajdonítható, hogy midőn az 1830-iki belga forradalom után, mely csaknem kizárólag katolikusok által vezettetett, azok, kik e mozgalomnak élén állottak, és később is a katolikus iránynak vezetői maradtak, mindezen institúciókat nemcsak nem ellenezték, sőt azoknak fenntartását követelték.

És ha hazánknak helyzetét tekintem, az eddig alkotott vallási törvényekből azon meggyőződést merítem, hogy hazánkban a vallás teljes egyenlőségének és szabadságának kimondása még azon káros következményeket sem idézendi elő, melyektől más viszonyok között talán tarthatnánk.

Mély belátással emeli ki Hercegséged azon káros hatást, melyet a nép vallásos érzületére az gyakorol, ha annak kormánya s főképp törvényhozása közönyösséget tanúsít, s ezért elismerem, hogy oly országban, melyben egy bizonyos egyház eddig a törvény értelmében uralkodó volt, s a vallásegyenlőségnek elve általán véve nem ismertetett el, ezen elvnek rögtöni kimondása s minden vallás szabad gyakorolhatása a népet a meggyőződéseiben megzavarhatja, és csakugyan a törvényhozás részéről mutatott vallási közönyösségnek magyarázható. Ismert az ellenszegülés, melyet a reformációt követő korszakban az új hit szabad gyakorlata a népnél talált, s azon szívósság, mellyel az uralkodó vallás hívei Svéciában, sőt nem régen még Angliában is a kat. egyház szertartásainak nyilvános gyakorlata ellen azért küzdöttek, mert általa saját vallásuknak érdekeit veszélyeztetve látták, s így a dolgok természetében fekvőnek találtam azt is, hogy a kat. egyház addig, míg az hazánkban egyedül uralkodó egyház volt, s törvényesen annak tekintetett, az egyenlőség elvét, melyet a protestánsok követeltek, lépésről lépésre ellenezte.

De vajon most, miután az 1848-iki törvény minden bevett vallások teljes egyenlőségét kimondotta, miután ezen elv, a felvett vallások közötti viszonyokat szabályozó 1868-iki törvényben szigorúan alkalmaztatott, s a zsidó vallás is a bevett vallásokkal egyenlő szabadságot élvez, vajon ugyanezen elvnek általános kimondása most, miután az kevés kivétellel Magyarország lakóinak összességére gyakorlatilag már kiterjesztetett, miként idézhetne elő bármely eddig bevett vallásra nézve rossz következéseket, főképp a kat. egyházra, ha ennek ugyanazon törvény által, mely a vallások egyenlőségét kimondja, a szabadságnak oly köre biztosíttatik, melyet az eddig nem élvezett.

Ha tehát a törvényjavaslatnak, melyet Hercegségeddel közöltem, a kat. egyházra nézve káros következései lehetnének, az aggálynak okai nem abban, hogy a vallás szabad gyakorlata s vallásfelekezetek egyenjogúsága törvényben kimondatik, hanem csak törvényjavaslatom egyes pontjaiban kereshetők, s ennélfogva Hercegséged megengedi, hogy az Általa tett észrevételekre válaszolva, egyszersmind azon változtatásokat közöljem, melyeket Hercegséged megjegyzései folytán törvényjavaslatom egyes pontjaiban tettem.

Ha Hercegségednek nézeteit jól fogtam fel, főképpen 4 pont az, melyre nézve Hercegséged a törvényjavaslat módosítását a kat. egyház érdekében szükségesnek tartja.

1-ször: A nemzet alkotmányos jogával s érdekeinek biztonságával nem tartja megegyezhetőnek, hogy az országgyűlés tudta és beleegyezése nélkül új vallási testületek alakulhassanak, és azért a törvényjavaslat illető pontjait akként tartaná módosítandóknak, hogy a vallásgyakorlatnak szabadsága csak azon felekezetekre terjesztessék ki, melyeket a törvényhozás szabályaiknak megvizsgálása után erre különösen feljogosít.

2-szor: Szükségtelennek s a kat. egyházra nézve sérelmesnek tartja az 5. szakasz 2. kikezdésének azon határozatát, mely minden felekezettől szervezeti alapszabályaik, főtiszti választásaik, és gyűlési jegyzőkönyveiknek felterjesztését kívánja.

3-szor: Ugyanezen 5. szakasz 3. kikezdésében veszélyeztetve látja a kat. egyháznak függetlenségét, amennyiben itt a katolikus autonómiának törvény általi biztosítása említtetik, s nem találja eléggé biztosítva jogait, miután a törvényjavaslat a 790: 23. és 26. s különösen ennek 12. §-ára nem hivatkozik, mely a vallásfelekezeteknek egyházi és iskolai önkormányzatukat,

és ingó és ingatlan vagyonuk és alapítványaik sérthetetlen tulajdonát s kezelését biztosította. - Végre

4-szer: Hercegséged nem tartja célszerűnek azt sem, hogy - a polgári házasság a törvényben megemlíttetvén - kimondassék, hogy azon institúció gyakorlati alkalmazása iránt külön törvény rendelkezend; s inkább azt óhajtaná, hogy ha már egy oly törvénynek alkotása kikerülhetetlen, mely a zsidók és keresztények közötti házasságot lehetővé teszi, a polgári házasság törvényesítése legalább kizárólag a zsidók és keresztények között kötendő házasságokra szoríttassék.

Mi az 1-sőt illeti: Már fentebb röviden előadtam az okokat, melyekért én az általános vallásszabadságnak törvényben kimondását főképp hazánkban veszélyesnek nem tartom. - - Századunk, s főképp hazánk állapotjait tekintve, nem a rajongás, hanem a vallásközönyösség az, mi a létező egyházakat veszéllyel fenyegeti. És miután a törvényjavaslat 3. szakaszában kimondatik, hogy: vallási hite vagy egyházi szabályai senkit sem menthetnek fel törvényben rendelt bármely polgári kötelességek teljesítésétől, s így a prozelitizmus azon eszköze, melyet a nazarénusok tanaik terjesztésére használnak, eltávolíttatik; erősen meg vagyok győződve arról, hogy ha a törvényjavaslat egész kiterjedésében elfogadtatik is, ez hazánkban nem fogja új szekták alakítását eredményezni, nemcsak azért, mert a valláskoholási nyegleség, melynek Amerikában példáit látjuk, nem fekszik erkölcseinkben (mit a reformáció egész korszaka is bizonyít), hanem azért is, mert, ha az indítványozott törvény nem fogadtatnék is el, miután azon még törvényesen nem módosított törvények, melyek új vallástanok hirdetői ellen büntetéseket szabnak, századunkban nem alkalmazhatók, a kormány kezében nincsen semmi törvényes eszköz, mellyel új vallások hirdetői ellen - ha azok egyébként a törvényt nem sértik - felléphetne, s így azok most is gyakorlatilag szabadon terjesztik tanaikat, mint ezt éppen napjainkban a nazarénusok s Erdélyben a szabbatáriusok esete bizonyítja.

Hercegségednek azon nézetét, hogy az egyes felekezeteknek vallásuk szabad gyakorlatára adandó engedély a törvényhozás határozatától tételeztessék fel, mely az egyes felekezetek egyházi szervezetét megvizsgálva afelett ítél, - én részemről már azért sem fogadhatom el, mert a törvényhozást a vallási meggyőződés körébe tartozó kérdések megítélésére illetékesnek nem tartom, s mert azon veszélyt, mellyel ily kérdéseknek a törvényhozás körében előforduló tárgyalása által minden, hazánkban eddig létező egyházak függetlensége, sőt fennállása fenyegetve lenne, sokkal nagyobbnak tartom mindazon hátrányoknál, melyek új felekezeteknek támadása által a létező egyházakra nézve háramolhatnának.

2-szor: Mi azon észrevételeket illeti, melyeket Hercegséged az 5. szakasz 2. kikezdésének szerkezetére tesz, ezeknek, úgy hiszem, megfelelve lesz azáltal, ha az említett szakasz második kikezdésének végéhez a következők csatoltatnak.

„azonban a törvényekben eddig is elismert bevett vallások egyházai csak új szervezkedésök esetében kötelesek szervezetüket az államkormánynak bemutatni."

Az, hogy minden vallásfelekezetek, amennyiben azok körében főtiszti választások előfordulnak, ezeket és gyűlési jegyzőkönyveiket a kormány kívánatára bemutatni tartoznak, az állam azon főfelügyeleti jogának szükséges következménye, melyet senki kétségbe nem vonhat, s mely éppen azért a kat. egyház teljes függetlenségére nézve veszélyes nem lehet, miután ezt az autonómiájukra olyannyira féltékeny protestánsok sem tartják annak.

3-szor: Azon észrevételekre nézve, melyeket Hercegséged az 5. szakasz 3. kikezdésére tesz, röviden csak azt jegyzem meg, hogy ha a törvényjavaslat első szövegezésében a kat. autonómiának törvény általi biztosítása említtetett (s most is szükségesnek tartom, hogy az autonómiának törvénybe iktatása megemlíttessék), ezt nem azon célból teszem, hogy a kat.

egyház függetlensége korlátoztassék, hanem ellenkezőleg azért, hogy e függetlenség törvény által biztosítva legyen, s minden következtetéseiben elismertessék. Mert miután az 1848. III. törv. cikk 6. §-a mindazon tárgyakban, melyek eddig a magyar kir. udvari kancelláriának s helytartótanácsnak köréhez tartoztak, a végrehajtó hatalmat ezentúl kizárólag a magyar minisztériumra bízza, s miután ezen törvény értelmében a kat. egyházat illető jószágok és alapítványok kezelése a vallás- és közoktatási miniszterre bízatott, ki azokra nézve ugyane törvény 37. §-a értelmében a törvényhozásnak számolni tartozik, e miniszter az eddig általa kezelt alapítványokat s vagyontulajdonokat a katolikus autonóm egyház független kezelésébe csak úgy bocsáthatja át, ha erre a törvényhozás által felhatalmazást nyer, mi csak úgy történhetik, ha a katolikusok önkormányzata, Őfelsége legmagasabb jóváhagyásával megalkotva, törvénybe iktattatott.

Az 1790-iki 23. és 26. törv. cikknek külön idézését törvényjavaslatomban azért nem tartottam célirányosnak, mert ezen törvényben csak az mondatván ki, hogy Őfelsége a kat. egyházaknak alapítványait az alapítók szándéka értelmében, azaz kat. célokra fogja kezeltetni; ezen törvénycikk említése inkább a most gyakorlott eljárás folytatását, mint a kath. egyház függetlenségét biztosítaná.

Hogy azonban e szakasz szerkesztésében azon szerkezetet lehetőleg megközelítsem, melyet Hercegséged velem közölni szíves volt, s legalább intencióinak, amennyire saját meggyőződésem engedi, megfeleljek, az 5. §. 3. kikezdését ekként szándékozom módosítani: „Mindazonáltal az államnak a római és görög kat. egyházak iránt eddig gyakorlott (és ezen egyházaknak az állammal való szoros összeköttetésükben századokon át kifejlett tényleges viszonyaiból folyó) minden jogai továbbra is, de csak addig fenntartatnak, míg ezen egyházak szinte önkormányzat alapján szervezkednek, és mihelyt ezen önkormányzatuk Király Őfelsége legmagasabb jóváhagyásával megalkotva s törvénybe iktatva leend, azonnal a római és görög katolikus hivők is Őfelsége apostoli, nevezetesen püspök-kinevezési jogainak épségben tartása mellett, minden, eddig az államkormány által intézett egyházi és iskolai ügyeikben önmaguk rendelkeznek; valamint jelenben az államkormány által kezelt alapítványaikat s vagyoni tulajdonaikat saját kezelésük alá vehetik.”

4-szer: A jelen törvényjavaslat 8. §-ának szerkezetét ekként tartottam módosítandónak: „Különböző hitvallású egyének is házasságra léphetnek, és a törvényes formákkal megkötött vegyes házasságokat polgári következményeikre nézve az állam jogérvényeseknek ismeri.

A házasság egyházi úton megkötésére nézve az eddigi törvények érvényesek.

A házasság jogi oldalát és polgári úton megkötését külön törvény szabályozandja.”

Hercegséged hozzám intézett becses levelében azon óhajtását fejezte ki, hogy ha már elkerülhetetlenné vált volna is, hogy a keresztények és zsidók között a házasság kötése lehetővé tétessék, ez inkább egy külön e célra alkotott törvény által eszközöltetnék, holott a jelen törvényjavaslat a polgári házasságra nézve egy új törvényt helyez kilátásba.

Hercegséged ismeri nézeteimet ezen kérdés iránt, én részemről a polgári házasságnak behozatalát a keresztények között nem tartom szükségesnek, s igen sajnálom, hogy éppen az 1868: 53. t. c. végrehajtásánál tett akadályok okozták, hogy jelenleg mind általánosabban kívántatik a polgári házasság behozatala még olyanok által is, kik attól elébb idegenkedtek. - Nem is tartom azt időszerűnek, miután azon hatóságok, melyek előtt a polgári házasság kötendő, hazánkban nincsenek még organizálva, éppen azért a jelen törvényjavaslat a polgári házasság lehetőségének elvbeli kimondásán nem is mehet tovább, s ezen intézmény gyakorlati alkalmazását kénytelen azon időre halasztani, mikor minden szükséges kellékekről gondoskodva lesz, melyeket ezen institúció igényel. Az elvnek kimondását pedig, melyet a

törvényhozás nagy többsége visszautasíthatlanul kíván, én részemről nem tarthatom sem egyházunk elveivel ellenkezőnek, sem annak érdekeire nézve annyira veszélyesnek, mint azt Hercegséged feltenni látszik.

Mert miután a kat. egyháznak elvei széles e világ minden országaiban csak ugyanazok lehetnek, és a polgári házasságnak institúciója pápai konkordátum által helybenhagyva, Franciaországban, Belgiumban stb. létezik, s miután ez institúció ezen országokban a kat. egyház érdekeit nem sértette, s a vallásos érzület gyengítésére semmi befolyást nem gyakorolt, én részemről elismerem, hogy a polgári házasságnak hazánkban behozatala nem szükséges, nem korszerű, hogy az sok nehézségekkel jár, de azt, hogy az a kat. egyház elveivel ellentétben álljon, vagy egyházunkat veszélyeztesse, azt semmiképpen addig nem ismerhetem el, míg a törvény az egyháztól semmi mást nem követel, mint azt, hogy a polgári házasságot polgári következményeire nézve ő is jogérvényesnek ismerje el.

Hogy a kat. és más keresztény egyházaknak hívei a házassági szerződésnek polgári úton lett megkötése után ezentúl is az egyházhoz fordulandnak, hogy e szerződés általa szentesíttessék, a dolgok természetében fekszik; s valamint Franciaországban és Belgiumban, úgy nálunk, meggyőződésem szerint, csak igen ritkák lesznek az esetek, melyekben a házasságra lépők az egyháznak hozzájárulását nem veendik igénybe. Természetes az is, hogy az egyház a házassági szerződést egyházi következményeire nézve csak azon esetben tekintendi érvényesnek, melyekben azoknak kötéséhez hozzájárult; de valamint az egyháznak jogköre nem sértetik, ha például valamely állam törvényt alkot, mely szerint az egyház csak oly egyéneket részesíthet a házasság szentségében, kiket az állam, miután hadkötelezettségüknek megfeleltek, arra feljogosított, úgy az sem sértheti az egyháznak jogkörét, ha az államnak törvényei e felhatalmazást azon feltételhez kötik, hogy az illetők, mielőtt az egyház oltárához lépnek, szándékukat a világi hatóságnál jelentsék be, s házassági szerződésüket a világi hatóság által vezetendő könyvekbe írassák be.

S ezért én teljes meggyőződésem szerint, ha már a polgári házasságra nézve törvény alkottatik, az egyház érdekében sokkal célirányosabbnak tartom, ha a polgári házasság kötése mint az egyházi szertartást megelőző feltétel imperatíve mondatik ki, mint ha az minden egyes esetben az illető szabad akaratára bízatik.

Teljes őszinteséggel előadtam Hercegségednek nézeteimet, melyekhez még csak azon meggyőződésemnek újabb kifejezését csatolom, hogy a dolgok jelen állásában azt, hogy az általános vallásszabadság tárgyában törvény alkottassék, elkerülhetetlennek tartom, s hogy tekintve az autonómiának azon fokát, melyet hazánkban a többi vallásfelekezetek élveznek, s azon állást, melyet a kat. egyház az állammali szoros összeköttetése következtében jelenleg elfoglal, a vallásfelekezetek teljes egyenjogúságának biztosítását a kat. egyházra nézve nemcsak nem sérelmesnek, hanem kedvezőnek tartom.

Fogadja Hercegséged kiváló tiszteletem őszinte nyilvánítását.

Budán, 1869. évi december hó 19-én.

Alázatos szolgája
B. Eötvös József

319. EÖTVÖS LORÁNDNAK

(1869. december 25.)
25/12 869

Kedves fiam!

Idemellékelve küldöm Petermann levelét, melyet hozzá zárt soraiddal éppen az ünnepekre - mint valószínűleg magad is gyanítád, nem nagy megnyugtatásomra - kaptam. - - Nem akarok késni válaszommal.

1-ször. Mert, mint Petermann leveléből látom, ő azt hiszi, hogy magadat lekötelezted, s ha ezen nézete, mint írod, téves, mentül elébb fel kell világosítani őt, és ha nem, meg kell írni, hogy családi viszonyaid nem engedvén az utazást, nem mehetsz; hogy azon esetre, ha kárpótmentesítést kíván (Reugeld), az összeg iránt vele mentül elébb tisztába jöhess, s azt lefizessem.

2-szor. Azért, mert hozzám intézett kívánatodat illetőleg egy percig sem lehetek kétségben. - Absztrahálok az aggodalomtól, melyet ily utazásod nekem s főképp anyádnak okozna. Ez magában véve nem ok, s ha ma egy valóban érdemes feladat, oly valami, mi által valóban nevet szerzesz magadnak, kerülne elé, nem tartóztatnálak vissza. Még a költséget sem említem - ámbár a nyíltság után, mellyel financiális helyzetemet veled közöltem, beláthatod, mennyi megerőltetésembe kerül, hogy csak szükséges kiadásaimat is fedezhessem; de vajon a Spitzbergen partjai egy részének mappolása, melyet bevégezvén, neved Petermann földabroszának szegletén megjelen, vagy Gillis-Land keresése, melyet középszerű német hajón, német kapitánnyal minden valószínűség szerint megtalálni nem fognak, érdemes-e arra, hogy tanulmányaidat félbeszakaszd, s az irányt, melyet követtél, ismét megváltoztasd? - Éppen nem állítom, hogy a doktorátusnak elnyerése valami nagy, dicső feladat, de végre természetes bevégzése akadémiai pályádnak, s oly valami, mit magadban feltevél, s mire magadat ígéreted által kötelezted, s egy kétségtelen s ez az: hogy ha mindig csak kezdünk, s azt, amit kezdettünk, akár kicsi, akár nagy legyen, elhagyjuk, mielőtt bevégeztük, egész életünket eredmény nélkül vesztegetjük el. -

Fájdalommal tapasztalom hajlamodat, mely szerint ábrándjaidnak több befolyást engedsz határozataidra, mint kellene, és sérteném kötelességemet, ha erre nem figyelmeztetnélek s nem kérnélek, hogy minden erődet e hajlam legyőzésére fordítsd. - Mindaz, mi életemben keserű volt - s én azok közé tartozom, kik kevés derült napot éltek ugyan -, e hibának volt következése, s ezért természetes, ha jövődre én sokszor aggodalommal gondolok. - Korodban e hiba, mint mások, még legyőzhető, de csak komoly feltevés és akaratunk gyakorlata által, s erre szólítlak fel. - Tudom, a lemondás nehezedre esik, tudom azt is, hogy talán elkeserít, hogy kérésedet nem teljesítem, sőt tanulmányaid is egy időre kevésbé érdekeseknek fognak látszani, de vegyél erőt magadon, s gondold meg: hogy miután pályádnak választásában teljes szabadságot engedtem, s mi talán hiba volt - inkább hajlamaidat, mint saját meggyőződésemet követtem, most joggal követelhetem, hogy mielőtt más pályára lépsz, ezt, melyet magad választottál, bevégezd. Ha a fiatal Goethe apja kedvéért a jogból, melyhez sem kedve, sem hivatása nem volt, doktorátust tehetett le, bizonyosan nem túlzó követelés, hogy tőled ugyanazt kérem, azon tudományok körében, melyeknek mívelését önmagad választál életfeladatul. - - Ha ezt elvégzed, szabadon választhatod pályádat. Én csak annyiban folyok be abba, amennyiben tanácsaimmal tehetem, s mindent elkövetek, hogy céljaid elérését tehetségem szerint könnyítsem; de azt, hogy mielőbb tovább mész, s más utat választasz, elébb jelen pályádat befejezzed, arra komolyan kérlek, s úgy hiszem, eljön az idő, mikor bélátod, hogy igazságom van.

Dénes bácsi, hála az égnek, ismét rendben van. Anyád s a leányok egészségesek és köszöntenek.

Ég áldjon meg.

Szerető apád
Eötvös

320. EÖTVÖS LORÁNDNAK

(Töredék)

(1869. december)

[...] Te úgy vagy meggyőződve, hogy az utazás, melyet terveztél, egyszerre sokkal kedvezőbb s rövidebb úton vezetne azon álláshoz, melyet a tudományban elfoglalni óhajtasz. - Nem fogok veled vitatkozni a sarkvidéki utazások fontossága felett. Nem eléggé vagyok jártas a természettudományok körében, hogy megítélhessem, vajon egy a Spitzbergákig és Gillis-landig folytatott utazás mennyiben gazdagíthatja asztronómiai vagyis - a geográfián kívül - általános ismereteidet, de feltéve, hogy ezen utazásnál nagy felfedezések lehetségesek, eléggé elkészülve érzed-e magadat arra, hogy ezen alkalommal mindazt feltaláljad, s megtedd, amire egy ezen szakra már egészen képzett tudós képes volna? s nem fognád-e utazásod alatt minden anyagi szenvedéseknél kínosabbnak érezni készültségednek hiányát? s nem természetes-e, ha én, ki, mert annyival idősebb vagyok, e tárgyról nyugodtabban ítélek, erre reflektálok, főképp miután véletlenül egy oly emberrel álltam baráti viszonyban, ki nagy tehetségekkel, a legnemesebb hajlamokkal s a tudományhoz lángoló szeretettel egész egzisztenciáját hasonló tévedésnek áldozta fel. - Reguly filológiai célt tűzött ki magának. Az utazás, melyet tett, olyan volt, mely az általa kitűzött cél elérésére a legcélszerűbb lehetett volna, soha ember nem dolgozott, soha nem nélkülözött többet, s hátrahagyott irományai bizonyítják az erélyt, melyet kifejtett, s mégis mi volt eredménye minden fáradságainak? sokkal kevesebb, mint az, mit Castrén 6 hónap alatt hazahozott. Éspedig egyedül azért, mert a tudományban kezdő volt, s a legnagyobb lelkesedés nem pótolhatta azt, mi neki feladatának sikeres megoldására szükséges lett volna. - És vajon nem állsz-e egy bizonyos pontig hasonló helyzetben? Én jól tudom, hogy sokat dolgoztál, s nagy csalódásban élsz, ha gondolod, hogy a kitartást, mellyel tanulmányaidat 4 év alatt folytatod, nem méltányolom. - De vajon eléggé foglalkoztál-e a tudomány azon ágával, melyek ily utazásra szükségesek, hogy magadat kellőleg elkészültnek mondhassad? s igazságtalan vagyok-e irántad, vagy utadban állok-e, ha azt kívánom, hogy mielőtt síkra lépsz - főképp oly helyen, hol sok szem függ rajtad - elébb elkészülve legyél, s ha most nem engedtem kérésednek, mert meg vagyok győződve, hogy annak teljesítésével csak egy keserű csalódást szerezhettem volna? - - Ha egypár évig mint tanár működtél, ha az ország valamely részét tudományosan átkutattad, vagy egy nagy tudós kíséretében tudományodban magadat praktikus úton előbbre vitted, és akkor az északi sark felé indulsz, nehezen fogok búcsút venni tőled, mert végre ember vagyok és szeretlek, de keserűségemet enyhíteni fogja azon kilátás, hogy csakugyan valami kitűnőt vihetsz véghez. A jelen pillanatban ily remény nem ellensúlyozza a veszélyt, s ha ez magában véve reád nézve csábító, sőt főcsábja az utazásnak, természetesnek fogod találni, ha egy apa másképp gondolkozik. -

Amit feltételeidben való ingadozásodról mondék, azt szinte félreértetted. Nem mondtam, sőt nem is gondoltam soha, hogy a tudomány iránti általános buzgóságodban ingadoztál. - De a tudomány tág kör, s lehet ingadozni e körben is, egy tudománytól a másikra térve át, s ha

állandóságodon valaha kételyt fejeztem ki, az csak ezen értelemben veendő, s annál kevésbé sértő, mert korodban közönséges, s korodban még hasznos is, mert szükséges, hogy a fa mindenfelé kiterjessze gyökereit, ha azt akarjuk, hogy magasra nőjön.

Írnék s írhatnék még sokat, de kifogytam időmből, hadd végezzem e hosszú s félek, nem kellemes levelet azon kívánattal, hogy Isten jó egészségben tartson jövő éven át, és soha ne hozzon olyan helyzetbe, hogy valamely kívánatodat megtagadni kénytelen legyek. Te pedig szeresd ezentúl is, mint eddig, azt, ki a nagyvilágon bizonyosan legjobb barátod volt és fog maradni, míg csak élsz.

Szerető apád
Eötvös

321. EÖTVÖS LORÁNDNAK

(1869. december 28.)
28/12 869

Kedves fiam!

Miután, míg egyik tanácsnokom a számadás-revízióval elkészül, melyre dolgozásom folytatására szükségem van, egy félóráig szabad leszek, s nem tudom: lesz-e új esztendeig csak még annyi időm az írásra, felhasználom azt, hogy szerencsekívánataim el ne maradjanak. - Nem formulázom gratulációmat. - Miután többnyire még azt sem tudjuk, mit kívánjunk önmagunknak, ki határozhatja meg, mi tehetne mást szerencséssé. - Óhajtásom csak az, hogy a lehetőségig boldog légy, s hogy ha lehet, azt előmozdíthassam, miként s mi által válsz boldoggá, azt Istenre s magadra bízom, mert hisz a siker minden törekvésnél s így a szerencse utáni törekvésnél is főként önmagunktól függ, azaz attól, hogy a pálya, melyet választunk, egyéniségünknek megfeleljen. Remélem s óhajtom, hogy ebben nálamnál ügyesebben jársz el. - - Nem képzelheted, mennyire elkedvetlenít, hogy az utolsó kívánatot, melyet ez évben hozzám intéztél, nem teljesíthetem. - Azóta, hogy utolsó leveledre feleltem, újra többször átgondoltam a tárgyat, s mindinkább megerősödöm azon meggyőződésben, hogy csak érdekedben jártam el. Anyád - s ebből mérheted szeretetét - kinyilatkoztatá, hogy ha szerencséd, jövőd, dicsőséged kívánja, az aggodalom, melyet utazásod okozna, tekintetbe nem vehető, hogy ő soha utaidon akadály lenni nem akar, s én osztom nézetét, de ez esetben nem pályádtól, hanem csak egy eltéréstől tartóztatlak vissza, melyhez ábrándjaid csábítanak, s melyet, úgy hiszem, nemsokára ilyennek fogsz ismerni. Nem vonom kétségbe az északi expedíciók fontosságát. - A tudomány hivatása, hogy az egész föld ismeretét megszerezze, és így néhány mérföldnyi part geografikus felmérése v[agy]. egy haszonvehetelen darab kontinens helyzetének meghatározása kétségen kívül haladás, mely nagy fontosságú lehet, mert minden lépés, melyet előbbre teszünk, további s talán nagy eredményű vizsgálódások kiindulási pontjául szolgálhat. - Megengedem még azt is: a kis német hajó valószínűleg nemigen kitűnő legénységével nagyobb felfedezésekre alkalmatos; hisz Kolumbusz Amerikát igen gyenge hajókkal fedezte fel; de vajon te magad, ki a tudomány azon ágaival eddig csak mellékesen foglalkoztál, melyek arra szükségesek, hogy ily utazás tapasztalatait tudományosan felhasználjad, megfelelhetnél-e feladatodnak? - Nem kétlem, az asztronómia méréseit, amennyire az a szélesség s hosszúság fokainak meghatározására szükséges, s még igen sok mást meg fogsz tanulhatni, sokat fogsz észlelni s ezáltal haladni utazásod alatt is; de sokkal mélyebben belátsz a tudományba, mint hogy ne vallanád meg, hogy jelenleg előkészülve nem vagy, s így sokkal

kevesebb eredményre számolhatsz fáradságod után, mint ha pár évvel később tennéd ugyanazt, míg másrészről ezen utazás eltaszít azon iránytól, melyben eddig haladtál. - Ha a tudomány ezen ágát választod magadnak, s pár év múlva nem egy Petermann úrtól szervezett expedícióval, melyhez 1000 tallérod a híres geográf költségét könnyítené, de rendes expedícióval, a poláris tengeren jártas kapitánnyal indulsz útra, sajnálni fogom, de nem fogom ellenezni egy szóval határozatodat - de így jótállok, hogy még az utazás alatt magad is rosszallani fognád engedékenységemet. -

Az, hogy a doktorátus letételét kívánom, nálam nem szeszély. -

Miután ezen pályára léptél, előtted csak 3 út áll. - Vagy praktikus irányban folytatod tanulmányaidat és pl. egy école des Mines-be mégy. - Vagy professzúrára készülsz. Vagy hazatérve (természetesen utazás után), mint magányos tudós folytatod életedet. Akár aktíve a tudomány valamely ágának szentelve minden erődet, akár csak mint tudománykedvelő, a tudományt csak annak tekintve, mi az életet szebbíti. -

A második esetben a doktorátus szükséges, az elsőben legalább jó - a 3-ban pedig azért kívánatos, mert egyetemi pályádnak bevégzése (ein Abschlusz), és ha a doktorátust letetted, s hazajössz, s itt az ország tudományos törekvéseiben részt veszel, csak tőled függ, hogy magadnak állást szerezzél. Ha akarsz, igazi szépet, mert mindig szép dolog valamely ország tudományos mozgalmainak élén állani, s ha kartársaidra gondolsz, el fogod hinni, hogy ezen állást tőled senki nem veheti el; vagy legalább szerezhetsz magadnak igen kellemes állást, amennyiben annyid mindenesetre lesz, hogy mindennapi kenyered biztosítva van, s ily helyzetben a tudományok mívelése több élvezetet ad, mint mások milliókkal maguknak megszerezhetnek.

Éppen mert a doktorátus letétele oly cél, mely pályádnak semmi esetre akadálya nem lehet, s mert addig, míg azt elérted, semmire elhatározni nem kell magadat, ez is egy nagy előny. - Szívesen írnék többet, de már kétszer jött be tanácsnokom.

Ég áldjon meg - s adjon oly boldog évet, mint én kívánom. - Ha csak lehet, kérlek írjál mentül elébb.

Szerető apád
Eötvös

322. KÁRFFY TITUSZNAK

(Töredék)

(1870. január 10.)

[...] A mai eső után nem tudom, mikint jutok híres Szeged városába. Valószínűleg ökrökkel vontatnak be, s ez esetben én leszek az első miniszter, ki - az afrikaiak kivételével - szarvasmarhával tartja diadalmas bevonulását valamely városba. [...]

323. EÖTVÖS LORÁNDNAK

(1870. január 29.)
29/1 870

Kedves fiam!

Január 25-én írt soraidat a mai postával vettem. - Azon leszek, hogy még a napokban küldhessek párszáz forintot, azonnal, mihent a szükséges pénzt kikölcsönözhetem, mert a farsang költségei sovány tárcámat kiürítették, és nem áll a jelen pillanatban semmi rendelkezésemre. Nem teszek szemrehányásokat, sőt még azon intéssel is megkímélnélek, hogy „a lángocskát, melyet eloltani még erős szándékod nincs", mégis soká ne lobogtasd - ha erre helyzetem nem kényszerítene. -

Sokkal többre becsüllek, semhogy brutális élvezetektől féltselek. - A bor s azon leányok, kiknek kegye pénzbe kerül, soha nem fognak kielégíteni, sőt hosszabb időre még mulattatni sem. És e tekintetben minden aggodalom nélkül nézném tévelygéseidet, aggasztó itt csak a pénzkérdés, s ezt illetőleg nem ajánlhatok elég vigyázatot, mert habár arról biztos lehetsz, hogy addig, míg hatalmamban áll, minden áldozatra kész vagyok, csak hogy zavarba ne jöjj; fájdalom, saját hatalmam e részben oly csekély, hogy nem sok áldozatot bír el. - Ismered anyád vagyonát, mely összes vagyonunkat képezi, s a terhek levonása után körülbelül 12 000 frtot jövedelmez. Ebből múlt évben reád valamivel többet költöttem 3000 frtnál. Most számítsd ehhez háztartásom s a 3 leány költségeit, s látni fogod, hogy nagyobb adósságoktól csak azáltal menthetem meg magamat, mert mint miniszter 12 000 frt fizetést kapok, mely azonban alkotmányos országban mindig bizonytalan, s az országgyűlés egy szavazatától függ, mely valamely fontosabb kérdésben kisebbségben hagyván, lemondásra kényszerít. - Azért írom mindezeket, hogy meggyőződjél, miként nem fukarság vagy az, mert ifjú örömeidet irigylem, hanem a kényszerűség bír arra, hogy annyiszor takarékosságra intelek. - Reménylem, intéseim sem fogják csökkenteni bizodalmadat, s nem fognak akadályul szolgálni, hogy ha zavarba jössz, mindig hozzám fordulj. - Hisz minden körülmények között én mindenesetre könnyebben s kevesebb áldozattal segíthetek a bajon, mint te, és segíteni fogok mindig, míg hatalmamban áll, csak egyre kérlek, nyugalmam, egész jövőd, sőt a becsület nevében, hogy soha ne játsszál, s ha talán most is egy kis veszteség merítette volna ki oly hamar pénztárcádat - tekintsd elveszettnek, s ne iparkodj azt visszaszerezni. - Főképp e tekintetben kívánok megnyugtatást, s azért kérlek, ha játszottál - add szavadat, hogy azt tenni többé nem fogod.

Korodban főképp az, ki oly viszonyok között nevelkedett, mint te, nem ismeri a pénzkérdések fontosságát.

Én magam 28 éves lettem, míg az életnek ezen legprózaibb s kínosabb oldalát ismerni tanultam; de hidd el, nincs jólétünkre, sőt még arra nézve is, hogy valami kitűnőt véghez vigyünk semmi nagyobb befolyással, mint az, hogy jövedelmünkkel kijönni tanuljunk. - Nem tartozol azok közé, kiknek a takarékosság természetében fekszik - nem bámulom, az nem tartozik családi tulajdonaid közé -, de annál szükségesebb, hogy ezt magadnak megszerezzed, mi első időben erőmegfeszítésbe kerül, de elérhető, s mindenesetre megéri a fáradságot, mert függetlenségünk feltétele. Ha tőlem függne, szívesen felmentenélek e kénytelenségtől. Az isten megtagadta tőlem azon legfőbb boldogságot, hogy gyermekeimet legalább minden anyagi gondtól felmenthessem, de miután azt nem változtathatom meg, szükség, hogy őket s főképp téged jókor figyelmeztesselek helyzetedre, hogy annak jó és rossz oldalait szemed előtt tartva, aszerint intézd dolgaidat. - Minap volt nálam az öreg Wodianer, és mondá, hogy szívesen cserélne velem. Ha tőlem függne, elfogadnám az ajánlatot. Átengedve mindent, amit írtam, amit tettem, s még ezentúli törekvéseim céljait is, és átvéve helyette millióit, mivel

mindenesetre azon előny járna, hogy amit szereztem, köztetek feloszthatnám, míg most, egész életem fáradságainak számotokra nem szerezhettem mást, mint jó nevet s talán jóakaratot, mely, ha az életben felléptek, a pályán fogadni fog; azonban nem áll hatalmamban, hogy Wodianerrel cseréljek, elfogadjam, mit valószínűleg senki sem bánna meg hamarabb, mint ő, és így az egésznek iróniája az marad, hogy neked szegény apád van és lesz, olyan, ki mindenét szívesen megosztja véled, sőt egészen rendelkezésedre teszi, de kinek nem sokja van, miről rendelkezik, s hogy eszerint kell rendezni életedet - a lehetőségig takarékosan most, s úgy, hogy magadnak ezentúl magad is valamit szerezhessél, mert az, mi reád vár, alig lesz több, mint mit most is elkeltesz, s így ha csak tűrhető egzisztenciát óhajtasz, magadról is kell gondoskodnod.

Az egész előny, melyre számolhatsz, az, hogy én utadat egyengethetem. - De elég, sőt talán sok is, amit írtam, de nem akartam oly lakonikusan felelni, mint utolsó leveledre, hogy félreértsél. Jobb ily alkalommal, ha kibeszéljük magunkat, s te is jobban fogod tenni, ha ezentúl többször s valamivel hosszabban írsz.

Szerető apádnak
Eötvös

324. EÖTVÖS LORÁNDNAK

(1870. február 25.)
25/2 70

Kedves fiam!

Idemellékelem a kívánt 150 frtot. - Mi terveidet illeti, igen helybenhagyom, hogy Heidelberget most egy időre elhagyod, bármennyire óhajtsam azonban visszajöttödet, a jelen körülmények között jobbnak tartom, ha Luzernba mész, és a hegyek között mászkálsz, mint ha Pentelén pihensz a lehető legmíveletlenebb társaságban, munka és elfoglaltság nélkül, hogy azon idő alatt elszokva minden komoly munkától, ahelyett, hogy a pihenés új erőt adna - ellustulj. Én korodban semmi veszélyesebbet nem ismerek, mint a tétlenséget, és Pentelén csak azt találnád. - Nem tudni, ki és mily ember luzerni barátod, kivel menni akarsz, de mindenesetre míveltebb, mint a fehérvári postamesterek és földesurak, s talán e kirándulás nem hoz ki egészen sodrodból. - Írd meg, mielőtt elmész, hova küldjem leveleidet, mert april 1-ig pénzt nem küldhetek - szárazon vagyok. - Júliusig, reménylem, leteszed doktorátusodat, ha már úgy kell, inauguralis dissertatio nélkül, és akkor a jövőről majd szólunk, korreszpondencia útján az nem megy, főképp, ha mint nekem most, még a büdzsé-diszkusszió folyik nyakára és nem tudom, hány törvényjavaslat.

Szerető apád
Eöt...

325. EÖTVÖS LORÁNDNAK

(1870. március 11.)
11/3 870

Kedves fiam!

Éppen ülésbe készültem, mikor 8-án írt leveledet hozták. Szokásom szerint tehát megint a képviselőházban válaszolok. Ha az idő Svájcban hasonló az idevalóhoz - jól tetted, hogy visszatértél. Itt a tél minden kellemetlenségeivel újra kezdődik, s most is hóförgeteg tépdesi a háromszínű lobogót, mely az országházra felvonatott. - Íly időben sokkal szívesebben tudlak egyetemed körében, mint a Titlis vagy tán csak a Pilatus v[agy]. Rigi magaslatain, azonban nem tagadom, hogy az ismerősök, kikről szólsz, s kiket kerülve Luzernba mentél, kissé aggasztanak, főképp midőn azon ragaszkodást látom, melyet az bizonyít, hogy követtek. - Kérlek, fiam, vigyázz magadra, éppen jó tulajdonaid, humanitásod és jószívűséged, ez teszik reád nézve veszélyessé az ily társaságot, és fájdalom, eljött az idő, hol a jövőről kell gondoskodnod. - A baj, mely minap a képviselőházban ért, nem volt oly súlyos, minővé azt a lapok festették. Nem volt gutaütés, csak emlékeztetés reá. A halál csak csendesen kocogtatott, s reménylem, még nem azonnal fog beköszönteni, azonban szükség, hogy a lehetőségről komolyan gondolkozzunk, s pedig nemcsak én, hanem Te is, mert végre ha én nem leszek, te vagy családodnak nemcsak feje, hanem föltartója is. - Anyádnak támaszra lesz szüksége, s mert könnyen meglehet, hogy én soká támasza nem lehetek, mentül elébb férfivá kell válnod, hogy helyemet pótoljad. - De hagyjuk ezt, szomorú téma, és te magadnak éppoly jól el tudsz mondani mindent, mint én. - Ha ismerőseid Heidelbergben nem hagynak nyugton, talán egy időre Karlsruhba mehetsz Kmoskóhoz vagy máshová. Azonban e részben mindent saját belátásodra bízok. - Mennyire vágyódom a pillanat után, mikor a doktorátust letéve hazajössz, azt alig mondhatom, de azért mégis óhajtom, hogy csak akkor jöjj, ha egyetemi pályádat befejezted. Akkor nevelésed egy bizonyos Abschlusshoz ér, és arról tanácskozunk, vajon Wilhelm Meisterünk Wanderjahrjait kezdje-e meg, v[agy]. pedig az élethez fogjon komolyan, mint férfiú. Addig tehát ezekről ne beszéljünk, azonban igen le fogsz kötelezni, ha időről időre írsz. Nincs más örömöm, mint bennetek, és csakugyan van örömökre szükségem, mert jelen helyzetem több mint kellemetlen. Napjaim küzdelmek között folynak, s rosszakarat és értelmetlenség elkövetnek mindent, hogy helyzetemet elkeserítsék. - De küzdeni kell és küzdeni fogok, habár legszebb reményeim naponta fogynak; mert egyről meg vagyok győződve, és ez az, hogy ha fáradozásaim a magyar nemzet speciális érdekeit nem mozdítják is elé, legalább nem lesznek elvesztve általában véve a civilizáció érdekében. - E levelet, mint a dátumból látod, a leghevesebb diszkusszió között írom, mely a honvédek nyugdíjaztatásáról folyik. - Az oppozíció a honvéd-kérdésből politikus kapitálist csinál, és ezért ugyanezen kérdést évenkint elérántja, ámbár már minden becsű honvédről régen gondoskodva van, és honvédek nyugalmazása adó útján újra felélesztené a nemzetiségi ellentéteket. - De ezt s azon veszélyeket, melyek abból következhetnek, kedves Uraimék nem bánják. Csak beszélni lehessen, agitálni és éljeneztetni, a többi mindegy nekik. Ők egy fáklyászenét ma nem adnak azért, ha pillanatnyi dicsöségök árán a haza nagyságát vásárolhatnák meg, hisz minek volna e haza az ő hazájok, ha e sajátjukból jövedelmet nem hozhatnának. -

De elég mára, ég áldjon meg; írjál mentül elébb és

szeresd
szerető apádat
Eötv...

Hétfőre várom Ilonát fiacskájával.

326. EÖTVÖS LORÁNDNAK

(1870. március 19.)
19/3 870 Képviselőház

Kedves fiam!

Minden ajándékok között, melyeket névnapomra kaphattam volna, bizonyosan a legkedvesebb volt leveled; mert arról biztosít, hogy ismét régi jó hangulatodban vagy. Én is lassankint le kezdem győzni rosszkedvemet, ámbár az utolsó időben tapasztaltak igen leverőleg hatottak reám. - Nemcsak kultúránk, de intelligenciánk sokkal alantabb fokon áll, mint valaha gondoltam, s így sokról kell lemondanom, mi életem reménye volt, legalább annyiban, hogy amit dolgozom, annak eredményét nem fogom látni. - Feladatom alig más, mint hogy a jövő építményeinek helyet csináljak, és a haladásnak útjait egyengessem, s mert végre mindenkinek személyes indokra is van szüksége, mely őt buzdítsa, én azzal vigasztalom magamat, hogy te majd folytatni fogod mívemet, és így a magyar kultúrának és tudományosságnak megalapítása ha nem is az én, legalább kettőnk nevéhez lesz kötve. Kollektív dicsőségünk. A nézeteket, melyeket terminológiánkról közlesz, egész kiterjedésökben osztom. Alig képzelhetek nagyobb oktalanságot annál, hogy a sok akadályhoz, melyekkel a tudomány mezején küzdünk, még eggyel többet állítsunk fel; és senki nem fogja tagadni, hogy a magyar terminológia csakugyan nagy akadály. Magamon tapasztalom, hogy míg legalább népszerűen írt természettudományi könyveket minden nyelven írtak, csak éppen a magyarokat nem használhatom. Azok, kik a tudományokat magyarul tanulják, az ellenkező bajban szenvednek, s így ez is emeli a kínai falat, mely a nyugottól elválaszt, s melynek, fájdalom, nem azon oldalán állunk, hol sok tudomány található. - Újabb időkben (s ebben egy kis érdemem van) az emberek kissé józanodni kezdenek, és a purizmus Don Quijote-jai is felhagynak fanatizmusokkal, míg azonban a természettudományi irodalom Szabó Józsefek és consortesei kezében marad, addig a bajon gyökeresen segíteni nem lehet. Az irodalom ferdeségeit csak írók hozhatják helyre, s reménylem, ha ti, fiatalemberek a munkához fogtok, a régi akadémikusok csak mint makulatúra fognak használtatni. - Kérlek, írd meg, vajon munkáim német fordítását megkaptad-e? Ráth már hetek előtt mondá, hogy elküldé, de a könyvküldeményekben oly rendetlenség uralkodik, hogy a könyvárus állításához bizodalmam nincs. - Ma van névnapom, s kívüled együtt vannak gyermekeim, éppen távolléted okozza, hogy folyvást reád gondolok. -

Reménylem, júliusig túl leszel doktorátusodon, s akkor legalább hosszabb időre hazajössz, mert már nagyon vágyódom utánad. A leányok csak félig tartoznak a családhoz. Mikorra eszök lesz, mint a fecske, ha szárnya nőtt, elrepülnek, s csak emléköket hagyják apai házokban. - Még nevök is megváltozik, de a fiú egy marad a családdal, s bármerre menjen, nem válhat el apjától, hozzákötve azáltal, mi jóravaló ember előtt a legbecsesebb - neve által. - Ha csak lehetséges volna, pár napra kimennék Heidelbergbe, mert egészségem egy kis receptiot kívánna, azonban nem távozhatok egy napra sem, és utazás helyett kis unokámmal mulatok. - Gyönyörű gyermek, s nekem kettősen kedves, mert anyjához hasonlít. Ha kék szemébe nézek, s inartikulált örömkiáltásait hallom, úgy látszik, anyját látom, mi körülbelül 23 évvel megifjít. -

Jolánka, úgy látszik, most kegyesebb Inkey iránt, úgy hiszem, lesz valami az egészből, s én azt nagyon óhajtom, mert jó, becsületes fiúnak tartom, és mi észbeli tehetségeit illeti, sem magasabban, sem alantabb nem áll másoknál, kik talán ügyesebben mozognak, de egy eszmével sem gazdagabbak, mint szegény Pista. Általján fiatalemberek legfeljebb a dresszúrában és nem a nevelésben vagy észben különböznek egymástól. Hisz esze kevésnek van, nevelése

pedig egynek sem. - Azonban a fiatalabbak itt is valamivel jobbak, és az egyetemen haladás vehető észre, még a juridicus facultásban is, éspedig ez az úrfiak, azaz a legtudatlanabbak fakultása. - Szavazni kell - Isten áldjon meg. Jót kívántál névnapomra, a legjobb, mit isten velem tehet az, ha addig élek, míg mint az emberiség hasznos tagját s mint megelégedett embert láthatlak.

Szerető apád
Eötvös.

327. EÖTVÖS LORÁNDNAK

(1870. április 12.)
12/4 870

Kedves fiam!

A jelen pillanatban az idezárt 200 Frt-nál nem küldhetek többet. Azon leszek, hogy május első felében küldjek még 300 frt-ot, s júliusban ismét az 500-at, melyre szükségem [!] van, de egész múlt évben nem lévén a jószágból jövedelmem, annyival inkább meg vagyok szorulva, miután Jolán kiházasítása sok költséget okoz. - Igen örülök a pillanatra, mikor hazajössz, és legalább beszélhetünk, mert az írásra maholnap nem lesz időm. 8 törvényjavaslatot nyújtottam be a törvényhozásnak. Azonkívül építek és organizálok 5 főreáltanodát, organizálom a politechnikumot, csinálok új egyetemi statutumokat Pesten s egy egészen új egyetemet Kolozsváron, a számtalan szakmai iskolát, praeparandiát sőt [!] nem is említve, s eközött még egyre leveleznem kell püspökeinkkel, kik a konciliumon küzdenek az infallibilitás ellen. - Ég áldjon meg. Anyád s a leányok csókoltatnak. Ilona tegnap utazott.

Szerető apád
Eötvös

328. EÖTVÖS LORÁNDNAK

(1870. április 29.)
29/4 870

Kedves fiam!

Földeákról, hol nehány napot töltöttem, visszatérve, leveledet találtam, melyben törvényjavaslataimról írsz. Örülök, hogy középtanodai törvényemet helyesled, s nem bámulom, hogy egyetemi törvényem nem nyerte el megelégedésedet, miután a hajlamot, mellyel a teológia iránt viseltetel, ismerem, azonban csalódol, ha azt hiszed, hogy a 3 teológikus kart indítványozva csak állásom kényszerűségét követtem. - Nem osztom ugyan azoknak nézetét, kik a teológiát a tudomány objektumának elismerni nem akarják. Minden, mivel az emberi ész foglalkozik, tárgya a tudománynak is, s idetartozik azon viszonyok vizsgálata is, mely az ember és világ és az istenség között léteznek. Az állítás, hogy e viszonyok a tudományos vizsgálat tárgyát nem képezik, ugyanaz, mely az ultramontán katolicizmus által századokon át védelmeztetett, s melynek legyőzése által szabadságunk megalapíttatott, úgyhogy ha a nagy küzdelmeken végigtekintesz, melyeknek civilizációnk jelen állását köszönjük, ezek Abélard-tól Luther Mártonon és a többi reformátorokon keresztül Schleiermacher és Renanig mind a teológiai kar körében folytak le. - Nem osztom tehát a nézetet, mely a teológiát a tudományok

sorából kitörli, sőt meg vagyok győződve, hogy jelen civilizációnk, mely állását annak köszöni, hogy a szabad vizsgálat minden térre kiterjesztetett, senkinek nem köszön többet, mint a teológusoknak, azonban, mint tudod, személyesen nem nagy hajlamot érzek ezen úriemberek iránt, s részemről nem sajnálnám, ha velök az egyetemen nem találkozom. Az okok, melyek engem arra bírtak, hogy a teológikus fakultásokat tervembe felvegyem, mások. -

Mindenekelőtt tekintetbe veendő, hogy ha a katolikus fakultást a pesti egyetemből kizárom, nem akadályozhatom, hogy minden püspök teológiát szemináriumában nevelje, és hogy a katolikusok a löweni egyetem mintájára egy külön katolikus egyetemet állítsanak, sőt azon kénytelenségbe jövök, hogy az egyetem alapjából körülbelül 800 000 ftot (azaz a teológiai fakultás külön alapítványait) szabad rendelkezésökre adjam, és miután a püspöki szemináriumok mindenütt az ultramontanizmus iskoláinak bizonyultak be, és az 1830-ban megalapított löweni katolikus egyetem Belgiumban az ultramontanizmust megalapította, én éppen azon érdekeket féltve, melyek neked is szíveden fekszenek, nem merném követni azon utat, mely egy sokkal míveltebb nemzetnél is, minő a belga, a szabadságra nézve oly veszélyesnek bizonyult be, míg a teológiai fakultásoknak megtartása a német egyetemeken, főképp ott, hol, mint Tübingában vagy Bonnban, a 2 konfessziónak teológikus kara egymás mellett áll, éppen az ellenkező eredményekhez vezetett; mert nincs senki, ki ezen viszonyok tanulmányozásával foglalkozott, ki nem ismerné el, hogy a szabadabb lendület, mely századunkban a katolicizmus körében is észrevehető, a német egyetemek körében támadt, s hogy azon egész oppozíció, mely a conciliumon az infallibilitás ellen küzd, nem léteznék, ha azt a német teológiai karok nem készítették volna elé.

Ezen okon kívül, mely előttem nagy fontossággal bír, van egy más, nem kevésbé figyelemreméltó, mely országunk sajátságos helyzetében fekszik.

Ha a pesti egyetemen teológiai karokat nem állítunk fel, valamint a katolikusok, úgy a protestánsok és görög nem egyesültek külön intézetekben és külön helyeken fogják nevelni papjaikat. - Én ezt még a protestánsokra nézve sem tartom kívánatosnak, mert kétségtelen, hogy ez esetben Debrecen, Patak és Sopron rivalitásba, sőt ellentétbe fognak lépni egymással, és bizonyosan káros, ha azok, kik a népre oly nagy befolyást gyakorolnak, mint a különböző felekezetek papjai, még azáltal sem hozatnak érintkezésbe, hogy egy helyen neveltetnek. Ily elkülönözés bizonyosan nem mozdítja elé egységünket. De mennyivel károsabb az a görögkeleti egyházra alkalmazva, s mily következéseket várhatunk, ha az ország román és szerb papjai Balázsfalván v[agy]. Karlovicán egyenesen nemzetellenes irányban neveltetnének? Nem ringatom magamat azon reményben, hogy egy görögkeleti teológikus fakultás felállítása azon nemzeti ellentéteket azonnal meg fogja szüntetni, melyek, fájdalom, hazánkban léteznek; de hogy az, ha ezen nemzetiségek papjainak egy része - s éppen a kitűnőbbek - e hon többi polgáraival egy helyen nyerik mívelésöket, befolyással lesz az ellentétek kiegyenlítésére, az előttem bizonyosnak látszik, úgy mint kétségen kívül kívánatos az is, hogy a nemzetiségek papjai - azaz éppen azok, kik rájok legtöbb befolyást gyakorolnak - jobb nevelést nyerjenek, mint Karlovicán v[agy]. Balázsfalván még lehetőség sincs. - Attól, hogy a teológiai fakultások itt Pesten veszélyesek lehetnének, ne félj. Működésük veszélyes lehet, de csak ott, hol az homályban történhetik, mint bizonyos növények, úgy az ultramontanizmus különböző nemei csak a sötétben tenyésznek, és a középkor skolasztikája ellen nincs jobb óvszer, mint a nyilvánosság, mely egyetemeinken létezik.

Ma este várom anyádat és a lányokat, kik Bécsben voltak, s e hosszú levelet főképp annak köszönd, mert soká várattak. Ha időd van, írjál mentül elébb. Ég áldjon meg.

Eötvös

329. FALK MIKSÁNAK

(1870. május 4.)
4/5 870.

Tisztelt barátom!

Még azon *bényomás* hatása alatt, melyet mesteri cikke reám tett, fogadja köszönetemet azon *élvezetért*, mellyel azt olvastam. Minden, mi a maga nemében tökéletes, nem maradhat hatás nélkül, s ilyen e csak *kiterjedésére* nézve kis mesterműve, mely az egésznek nemes *hangjától* az egyes *részletekig* - ideszámítva a kormánynak adott mellékdöfést is - a művészre mutat. Nem ismerek jobbat e nemben még öntől sem s Ön meg fogja bocsátani a vén írónak, ki még a *zsurnalizmusban* is kontárkodott, hogy ezt kimondja, és még azon esetben sem veszi tolakodásnak, ha e vén író véletlenül egy időre miniszter is.

Híve
Eötvös

330. EÖTVÖS LORÁNDNAK

(1870. július 3.)
3/7 870.

Kedves fiam!

Miután e kiadásra előkészülve nem valék, várnom kellett, míg fizetésemet felveszem. Itt küldöm a kívánt 1000 frtot, hogy Heidelbergből becsülettel elmehessél, azon egy megjegyzéssel, hogy miután pénzbeli viszonyainkat veled közlöttem, és így tudhattad, hogy főképp most, midőn Jolán kiházasítása annyi gondot okoz, a kívánt összeg rendelkezésemre nem áll, legalább azt kívánhattam volna, hogy szükségedről elébb tudósítsál. Nem vagyok elkényeztetve, de ennyi figyelmet talán követelhetnék. - Ha a pénzt felveszed, kérlek, tudósíts, de ne mint minap, Jolán által, mert anyád arról, hogy pénzt küldök, nem tud semmit, felesleges, hogy neki jelen gondjainál még többet csináljak. Ég áldjon meg.

Szerető apád
Eötvös

331. FALK MIKSÁNAK

(1870. július 12.)
12/7 870.

Tisztelt barátom!

Ludvigh kézsmárki képviselő meghalt. - Miután választókerülete az ország intelligensebbjei közé tartozik, és olyan, mely a Pester Lloyd szerkesztőjét méltányolni tudja, azt hiszem, hogy ha Ön ott mint jelölt felállíttatik, a választás sikerülni fog. Írja meg, kérem, vagy ha e sorok már Kissingenben érnék, telegrafírozzon, vajon megengedi-e, hogy befolyásomat felhasználva, Ön megválasztása mellett fellépjek. - Felhatalmazása nélkül nem érzem magamat

jogosítva semmire; azonban szerencsésnek fogom magamat érezni, ha Ön velem egyetért. Kérve válaszát, őszinte tisztelettel

híve
Eötvös

332. gr. ANDRÁSSY GYULÁNAK

(Töredék)

(1870. július)

[...] Az itt teendőket bátran bízhatod rám; én se a fáradságtól, se a felelősségtől nem ijedek vissza, amellyel helyettesítésed járhat, s biztossá teheted őfelségét, hogy szelídségem dacára nem fog hiányozni bennem az erély annak megvédésére, aminek alkotása egész életemnek fő törekvése volt. [...]

333. gr. ANDRÁSSY GYULÁNAK

(Töredék)

(1870. július 22.)

[...] Úgy látszik, nagyon kívántatik, hogy Tisza interpellációjára felelet adassék. Ghyczyn és Tiszán kívül még többen kérdezték, fogunk-e válaszolni és mikor? Ha lehetséges volna, nagyon kívánatos lenne, hogy 24 órára ide jöjj. Ha ezt hétfőn tennéd, az interpellációra is válaszolhatnál, s jelenléted nemcsak a pártnak erélyét emelné, de a házon kívül is a legjobb hatást tenné. A hangulat általánosan békés, azonban csaknem mindenki megjegyzi, hogy miután a harc eredményei bizonytalanok, és még Törökország, sőt a Svájc is arra határozta magát, hogy minden eshetőségekre készen legyen, ez még sokkal szükségesebb a mi helyzetünkben. Pártértekezletre sietek. Ég áldjon meg. Híved

Eötvös

334. gr. ANDRÁSSY GYULÁNAK

(Töredék)

(1870. július 23.)

[...] Ülés alatt ma minisztertanácsot tartottunk, melyben a hajók neutralizálása iránt velünk közlött körlevélen kívül az országgyűlés fölöszlatásának módjáról tanácskoztunk és a placet-jog kérdéséről szóltunk, amelyben a fölterjesztést a minisztérium nevében kell tennem. Az utóbbira nézve, Horvát kivételével, aki a pápa irányában sokkal erélyesebb lépéseket kívánt, később azonban a többséghez állt, valamennyien azon meggyőződést fejezték ki, hogy ha valaha, ezen esetben a placetet meg kell tagadni. [...]

Már több püspökkel szóltam, délután még néhánnyal találkoztam, igen józanul nyilatkoznak, s én jót merek állani, hogy ha őfelsége tanácsaimat követi és én munkaképes maradok, minden nagyobb zavar és konfliktus nélkül fogom Magyarországot az egyházi bajokon keresztülvezetni. Fog-e főképp a második föltétel realizáltatni, nem tudom, mert egy hétnél vagy tíz napnál tovább alig bírom el, s ha Karlsbadba nem mehetek, ágyba kerülök. [...]

335. gr. ANDRÁSSY GYULÁNAK

(Töredék)

(1870. július vége)

[...] A konciliumra nézve reménylem, hogy őfelsége a minisztérium fölterjesztését eddig jóváhagyta. Ezen esetben a placetum tárgyában a szükséges teendők a minisztériumra bízatván, ennek nevében és így a Te aláírásoddal levelet kell intézni a püspökökhez, melyben intetnek, hogy a k[irályi] placet kihirdetése nélkül semmi pápai bullát ne hirdessenek ki. E levél formuláját, melyet már a többi miniszterrel közöltem és ők helybenhagyták, idezárom, s ha Te is elfogadod, minisztériumom minden püspök számára el fogja készíteni és Hozzád aláírás végett fölküldeni.

Ily levélnek szétküldését a jelen esetben elkerülhetetlenül szükségesnek tartom.

Először, mert az 1794. bulla alkalmával ugyanezen eljárás követtetett, azaz akkor is, még mielőtt a bulla az országba küldetett, de annak kiadása a követség útján a kormány tudomására jutott, hasonló levél küldetett a püspökökhez, mint ezt előterjesztésemben is megemlítem.

Másodszor, mert ezen levél nem közöltetvén a hírlapok útján, és csak a püspökökhez küldetvén praesidiális úton, semmi provokációt vagy sértést magában nem foglal.

Harmadszor, mert mihelyt a kormány ezen kérdésben interpelláltatni fog, ami most is csak azért nem történt, mert a középbal az utolsó napokban a kormány elé nehézségeket gördíteni nem akart, azon választ kell adhatnunk, hogy a kormány mindent már *megtett*, mi az állam jogainak megóvására szükséges.

Negyedszer, mert azon előrelátható esetre, ha a Kúria püspökeinknek a publikációt megparancsolná, igen könnyíti helyzetöket, ha a kormány vagy inkább a fejedelem tilalmára hivatkozhatnak.

Ötödször, mert ha püspökeink között valaki találkoznék, ki Rüdigier példáját utánozni akarná, a kormány állása sokkal könnyebb, ha az illető püspök egy pozitív parancsolat ellen cselekszik, mint ha magát avval védelmezheti, hogy bona fide járt el.

Habár ezen ügy most nagyobb események által háttérbe szoríttatott, nagy fontosságú főképp következményeiben, s ezért ajánlom figyelmedbe, mert végre is csak Te vagy az, ki az erélyt a kellő óvatossággal egyesíteni tudod, s ez esetben mindkettőre van szükség. [...]

336. SIMOR JÁNOSNAK

(1870. augusztus 1.)

Főméltóságú Hercegprímás,
Kegyelmes Uram!

Elhatároztam, hogy mielőtt Karlsbadba indulok, Hercegségedet Esztergomban keresem fel. Egészségem állapota nem engedi azt, s mit szóval oly szívesen tettem volna, csak e sorokban fejthetem ki az örömöt, melyet H[ercegsé]ged szerencsés hazaérkezésén annyiakkal együtt érzek. -

E sorokhoz zárom - kegyes visszaküldését kérve - a felterjesztést, melyet a minisztérium a koncilium határozatának következésében őfelségéhez intézett, és melyben Hercegséged röviden elsorolva találja az okokat, melyek a minisztériumot eljárásában vezetik.

Miután a fennforgó nehéz viszonyok békés kiegyenlítése csak úgy remélhető, ha ezen egész ügynek tárgyalása kizárólag a kormány kezében marad, mi csak úgy eszközölhető, ha a törvényhozás beavatkozását azon nyilatkozattal utasíthatjuk vissza, hogy az állam jogainak megvédésére semmit sem mulasztottunk el - és miután azon előrelátható esetben, midőn a róm. pápa a koncilium határozatának kihirdetését a magyar püspököktől követelni fogja, az öszveütközés, mely ekkor a Kúria és a magyar egyház között támadna, legjobban úgy kerülhető el, ha egyházunk főnökei az apostoli király tilalmára hivatkozhatnak: ezért én a Placet-jognak alkalmazását ez esetben nemcsak az állam, de az egyház érdekében is annyira szükségesnek tartom, hogy ebbeli meggyőződésemet még azon hír sem változtatta meg, miként Hercegséged más nézetben van, mely azonban talán módosulni fog, ha eljárásunk indokait ismerve, H[ercegsé]ged megfontolja a következéseket: ha akkor, mikor a birodalom másik felében a koncilium határozatai következtében a konkordátum érvényen kívül helyeztetik, mi az állam ellen irányzott megtámadás után a magyar korona egy oly jogáról mondunk le, melyet az századok óta gyakorolt, melyet nálunk semmi konkordátum nem módosított, s melynél szelídebb formában a fejedelem (ki mint katolikus és ezen egyháznak fővédnöke semleges nem maradhat) azt fejezi ki, hogy azon fontos kérdésben, mely a konciliumon tárgyaltatott, Hercegségeddel és a magyar püspöki karral egyetért.

Fogadja Hercegséged legmélyebb tisztelem kifejezését, mellyel maradok

Hercegségednek

Pesten, Aug. 1-én 870.

alázatos szolgája
Br. Eötvös József

337. gr. ANDRÁSSY GYULÁNAK

(Töredék)

(1870. augusztus 3.)

[...] Mi a nap égető kérdéseit illeti, ismerve befolyásodat, nincs aggodalmam. Csak egy van, mi néha gondolkodóvá tesz. Napról napra többen s inkább hirdetik, hogy Beust helyére lépsz. Nem hiszem, sőt nyugodtan gondolkozva meg vagyok győződve, hogy nem igaz; de hipochondrikus természetemnél fogva néha mégis aggódni kezdek, mert a hazára s magadra

nézve nincs semmi, mit nagyobb szerencsétlenségnek tartanék. A sorsnak azon ritka kedveltjei közé tartozol, kiknek személyes állása egy nemzet jövőjével van összeköttetésben. Ha Te e fontos pillanatban mint magyar miniszter intézed s igazgatod a birodalom ügyeit, evvel egyszersmind Magyarország jövő állását biztosítod; ha mint közös miniszter állsz ott - elvonatkoztatva attól, hogy személyes állásod is, részben legalább, annak köszönhető, mert egész Magyarország áll hátad mögött -, ha a monarchia a közös miniszter által kormányoztatik, a befolyás legföljebb egy magyarnak, Andrássynak dicsőségét, de nem a haza jövendőjét állapítja meg. Bocsásd meg, hogy e valószínűleg fölösleges intéssel háborgatlak; de tudom, nem fognak hiányzani a hízelgő szózatok, melyek ellenkező irányban csábítanak; miért ne szólaljon fel az is, kinél hívebb barátod nincs, mert hajlama, mellyel irántad viseltetik, félig hazafiságának kifolyása. [...]

338. EÖTVÖS LORÁNDNAK

(1870. augusztus 11.)
Karlsbad 11/8 870.

Kedves fiam!

Ma neked írok, s pedig két okból; először hogy tőled választ kapjak, másodszor hogy anyádat megkíméljem a levélírástól. Bármennyire vágyódom hírek után, s bár nagy megnyugtatásomra szolgál, ha naponkint hazulról tudósítást kapok, mégis csaknem szemrehányásokat teszek magamnak, hogy anyádat fárasztom. Bajom, hála Istennek nincs, az idő is, habár minden különös mulatság nélkül, elég kellemesen folyik, és egészségi állapotom is javult, csakhogy még nagyon fáradt vagyok. Csak ismét érzem, mennyi szükségem volt a pihenésre. Ha azonban 5 v[agy]. 6 hetet henyélhetek, reménylem, helyrejövök. - Újságoknak bőségében vagyunk, de miután a telegráf ezeket hozzátok is elviszi, felesleges, hogy ezekről szóljunk. - A hatás, melyet a poroszok győzelme okozott, leírhatatlan. Kívülem, ki ezen soha nem kételkedtem, mindenki meg volt lepve. A németek sem kevésbé másoknál, a becsületes emberek szerénységökben el voltak készülve több vereségre, s ha sok közülük a véggyőzelemben bízott is, csak akkor várta azt, ha majd, mint 813 előtt, többször jól elpáholtatott. - Most képzelheted örömöket. Az emberek szinte szégyenlik, hogy elébb annyira aggódtak. Talán minisztertársaim is kissé megváltoztatták nézetöket, s bé fogják látni, hogy helyesen cselekedtem, mikor őket a franciák iránt való szimpátiák nyilványításától visszatartóztatám. - Meglehet, hogy a kocka fordul, s a várható ütközetek a franciáknak fognak kedvezni, de a presztízs, mely zászlóikat környezé, máris elveszett, s talán még ők magok sem lesznek jövőben annyira meggyőzve győzhetetlenségökről. Annyira meg vagyok győződve arról, hogy a főszerep mindig azon nemzeté, mely műveltség és erkölcs tekintetében legmagasabban áll, hogy még azon esetben sem kételkedném a németek győzelmén, ha most egy vereség a másikat érné. Soha nem hiszem, hogy ezen nép, melynél a kánkán nemzeti tánccá vált, a világ legvitézebb nemzete maradhasson. De elég erről. Újságokon kívül alig olvasok mást, mint Darwint, melyet tanácsodra magammal hoztam. Nagy élvezetet szerez. A széles angol modor, melyben könyve írva van, még kellemesebbé teszi olvasását, mert a hosszú magyarázatok és bizonyítások, melyek szakembert fárasztanának, ily ignoránsnak, minő e dologban én vagyok, szükségesek, hogy egész tökéletesen megértse. - Miután eddig csak a három első fejezeten mentem keresztül, az egészről mégsem szólhatok. Mi itt a speciesek- s variációkról elmondatik, helyes, és az is, hogy az egyes állatnak, növénynek tulajdonai az életrend és a párosítás célszerű választása által módosíthatók, nem szenved kétséget, csak arra vagyok

kíváncsi, éppoly kapacitálható leszek-e, ha majd egy állatnemnek mássá alakulásáról lesz szó. - Kérlek, írd meg terveidet, hogy a magaméit azokhoz alkalmazzam, mert ha csak lehet, a karlsbadi kúra után még két hetet szeretnék szentelni egészségemnek, s ezen esetben, ha te Tirolban vagy, én utánad jönnék Windisch Matreinba vagy máshová. Csókold nevemben anyád kezét a levélért, melyet ma kaptam, és melyre holnap válaszolni fogok, de mondd neki, hogy ne fárassza magát, és írasson Mariska által v[agy]. általad. Csókold nevemben Ilonát és kisfiát. Még meddig maradnak nálatok?

Szerető apád
Eötvös

339. gr. ANDRÁSSY GYULÁNAK

(Töredék)

(1870. augusztus 14.)

[...] Az első, ami megjegyzésre méltó, azon népszerűség, amelyet te és a honvédek az osztrák tisztek között élveztek. A bizodalom nem lehet teljesebb; főképp irányodban oly nagy, hogy szinte sokallom, mert mindennek az a refrénje, hogy a monarchia külügyeit neked kell átvenned, minek pedig első következése az lenne, hogy az osztrák hadseregnek mindjárt kevesebb bizodalma lenne a honvédekhez.

Nagyobb hírek az utolsó napokban nem jöttek. A német lapok, amelyeket, időm lévén, most figyelemmel olvasok, telve vannak dithyrambusokkal; a közönség a maga álláspontja szerint kommentálja az eseményeket, s e tekintetben csak azon egyetértés feltűnő, mely a történtekre nézve az oroszok és lengyelek közt létezik. Egy század óta bizonyosan ez az első eset, hogy e két nemzet ugyanazon eseményt, habár különböző okokból, szerencsétlenségnek tartja, s ez annál érdekesebb, mivel nem a véletlen helyzetnek, hanem a dolgok természetének következése. Azon arányban, amelyben a francia túlnyomóság enyészik - minek szükséges bekövetkezéséről már húsz év óta meg vagyok győződve - előtérbe lép a német és szláv népek közötti antagonizmus, s ez - és úgy hiszem, rövid idő alatt - annyira fog fejlődni, hogy háttérbe szoríthatja még a lengyel és orosz közötti ellenségeskedést is, mi a jelen pillanatban annál veszélyesebb, mivel a katolikus papság a pápának szerencsétlen eljárása következtében csakugyan sokat vesztett befolyásából, úgy látszik, még a lengyeleknél is. A csehek e tekintetben, mint az oroszok és lengyelek közti békítők, nekünk sok kárt tehetnek és fognak is tenni, a cseh lapok máris fölfogták pozíciójukat és a cseh párt erősen dolgozik, hirdetve a szláv és német nép közötti természetes ellentétet, s dolgozva az itteni választásoknál, amelyek nemsokára kezdődnek, még pénzzel is, amelynek, mint hiteles kútforrásból tudom, bőségében vannak. Helyzetünknél fogva e két nemzet - vagy inkább faj - közötti küzdelmek fognak határozni jövőnk fölött, s habár ez előre volt látható, bizonyosan nem gondolta senki, hogy a pillanat, amelyben egészen új politikai állást kell elfoglalnunk, oly közel áll, s hogy neked fog jutni a föladat, hogy, úgy mint 1815-ben Metternich, a monarchia irányát meghatározd. - Itt az a hír kering, hogy az orosz követ a wörthi csata óta nagyon jár körülötted. Herceg Suwaloff (a cárnak nem tudom milyen udvari főtisztviselője) nagy bizodalommal szól a magyar minisztérium politikájáról, s az oroszok általán véve minden alkalommal hangoztatják, hogy senkinek nincs inkább érdekében Poroszország korlátozása, mint az osztrák-magyar monarchiának. Mindamellett, ha a poroszok győzelmének könnyűsége némi aggályt okozhat is, valóságos veszélyünk csak a szlávoktól jöhet, már csak azért is, mert nálunk az összes

populációnak egyharmadát, a Lajtán túl meg éppen kétharmadát képezik, s mert a német nép még hosszabb ideig nem gondolhat foglalásokra, főképp mivel jelen győzelme nem Poroszországnak, hanem a német népnek győzelme, s mint ilyen meg fogja tenni hatását Poroszországra is, amennyiben a porosz eszme helyébe a német egység eszméjét állítja. Megengedem, hogy a német császárság visszaállíttatik, s hogy Frankfurtban egy Hohenzollern koronázását fogjuk látni; de éppen azért, mert a jelen hadjárat bebizonyította, hogy Németország erős lehet, anélkül, hogy a bajor, württembergi, szász, stb. államok bekebeleztessenek, a jelen háború nemcsak nem fogja megszüntetni a még létező partikularizmust, sőt Bajorország, Württemberg stb. megerősítésére fog vezetni, s a forma, amelyben Németország konstituáltatik, mindenesetre foederatívus lesz. Habár sok tekintetben szoros, de mégis csak föderáció, s az ilyen nem alkalmatos a foglalásokra. E kívül a helyzet olyan lévén, hogy Németország az egész Duna völgyét nem foglalhatja el, érdekében van, hogy az egy barátságos, részben német és mindenesetre nem szláv hatalom kezében maradjon. Éppen mert a porosz politika oly ember által vezettetik, kit szentimentalitás nem bánt, Poroszországtól, ha csak nem provokáltatik, nincs mit félnünk, s én azért mindenekelőtt e hatalom irányában tartom szükségesnek a barátságos viszonyok helyreállítását. Hogy Németország képezi jelenleg azon pontot, mely politikánkra nézve határozó, az nem szenved kétséget. Kívánatos, hogy az ott történtekről minden egyes mozzanatot ismerjünk, és amennyire lehet, Németország közvéleményére is hatást gyakoroljunk. [...] Nem árt, ha déli határainkra különösen vigyázunk. Az esetre, ha a franciák újra megveretnének, a császárság napjai letűntek. Francia republikára készülhetünk - habár csak átmenetképpen -, s ez a forradalmi trombitába fog fújni, éppen úgy, mint mikor 1793-ban megszorult; márpedig sem Olaszországban, sem déli határainkon nem hiányzik az elem, melynél e hangok visszhangra találhatnak. Ég áldjon meg s adjon az enyémnél több erőt és egészséget.

340. gr. ANDRÁSSY GYULÁNAK

(1870. augusztus 16.)

Kedves barátom!

E percben jön kezembe Beustnak a konkordátum iránt írt nótája, amelyben ez van:

„Die ungarische Regierung, indem sie sich auf ein *altes* Privilegium der apostolischen Kőnige stützt, bereitet sich vor das placetum regium anzuordnen. In Österreich ist die Aufhebung des Concordats genügend erschienen, ohne dass wir zum placetum regium greifen, *das überdies mit dem liberalen Geiste der österreichischen Staatsgrundgesetze* im Widerspruch steht."

Mir scheint es nicht die Aufgabe der österreichischen Regierung zu sein, irgend eine Massregel der ungarischen Regierung, welche diese im Einvernehmen mit dem Souverain und mit dessen Einwilligung ergriffen hat, einer Kritik zu unterziehen. Am wenigsten kann dies die Aufgabe des gemeinsamen Ministers der Auswärtigen Angelegenheiten sein, der ja auch de Minister für die Angelegenheiten Ungarns sein sollte.

Jedenfalls aber muss ich Dich bitten, Seine Excellenz hierauf aufmerksam zu machen. Die Interessen der Monarchia und Sr. Majestät liegen mir zu sehr am Herzen, als dass ich mich hinreissen liesse, auf diese Insinuation auch nur durch die Presse zu antworten. Es wäre mir ganz gewiss nicht schwer zu beweisen, wie wenig die Aufhebung des Concordats im gegenwärtigen Falle nützen kann, wenn man mit derselben nicht auch das Recht des Placet ins Leben ruft. Die Zeit wird diesen Beweis liefern. Übrigens bitte ich Dich auch Seine Majestät

darauf aufmerksam zu machen, wie sehr unsere Stellung erschwert wird, wenn die Herren des Wiener Ministeriums ad captandam benevolentiam publici unsere Massregeln verdächtigen. Ich habe, ohne meine Person zu schonen, bis jetzt jeden Conflict in Religionssachen zu vermeiden versucht, und werde dies, solange ich noch im Amte bleibe, auch in Zukunft zu thun suchen, doch für den Erfolg kann ich nur insofern gutstehen, als mir wenigstens von jenen keine Hindernisse in den Weg gelegt werden, die eben so wie ich die Interessen Sr. Majestät zu vertreten haben, und diese fordern von allem die höchste Vorsicht in allem, was mit der Frage der Religion zusammenhängt.

Ezeket németül írtam, de mondhatom, magyarul káromkodtam, mikor Beust nótáját olvastam.

Stremeyer Vortragjáról nem szólok; ezt is, ha már publikálni akarták, másképp kellett volna írni. Gondoskodjál, hogy a mi fölterjesztésünk a közönség elé ne kerüljön. Én fölterjesztéseimet őfelségének írom, s azok nem valók a lapokba. Ha az országgyűlés összejön, Ghyczy interpellálni fog az infallibilitás iránt; ekkor majd válaszolok; addig ezen ügyben semmi nyilatkozat nem szükséges. Mert miután nálunk konkordátum nem létezik, és a placetum-jog soha nem szűnt meg, az, hogy ez esetben vele élünk, nem kíván semmi explikációt. Ez kötelességünk, s azt, hogy e kötelességet teljesítjük, külön kihirdetni vagy motíválni képtelenség. Valamint a konkordátum irányában nem nyilatkoztam soha, hanem egyszerűen törvényes állásomhoz ragaszkodom, azaz nemlétezőnek tekintettem e szerződést, hasonlóan akarok eljárni itt is. Ég áldjon. Híved

Eötvös

341. EÖTVÖS LORÁNDNAK

(1870. augusztus 17.)
Karlsbad 17/8 870

Kedves fiam!

Már panaszkodni kezdtem magamban hallgatásodért, midőn ma leveled érkezett. Mit Jolánról s férjéről írsz, saját meggyőződésemet fejezi ki. Kinek úgynevezett kitűnő emberekkel annyi dolga volt, mint nekem, az ezen speciest megutálja, s én áldom istenemet, hogy két leányomnak oly férj jutott, ki nem vágyódik a hazai pantheon után, s inkább saját családját boldogítja, mint hogy állítólag e nemzet boldogításáért fáradva - idejét fecsegéssel töltse. - Bőségében vagyunk ily kitűnőségeknek még itt is, és Somssich és Horvát Boldizsár nagy pátosszal discutálja az ország ügyeit még itt is, vitatkozva Ghyczyvel a kifogyhatatlan tárgyról, míg körülöttük öt-hat becsületes táblabíró hallgatja a bölcs beszélgetést, s bizonyosan sajnálja a többi fürdővendégeket, hogy e mély státusférfiúi diszkussziót nem érthetik! -

Én, mint gondolod, kellő távolságban tartom magamat, s hogy ne apprehendáljanak - fejfájással mentegetem magamat, noha hála istennek, nincs bajom. Időmet Palival töltöm v[agy]. Roscherral, ki a napokban jött, és Csermákkal, ki a legkitűnőbb phisiologok egyike, beszélgetek, többnyire pedig felmegyek az erdőbe, a fenyők illatától környezve szabad tért engedek gondolataimnak. Nem képzelheted, oly embernek, kinek egész idejét 11 hónapon át hivatalos teendői foglalják el, s ki nem ér rá, hogy arról, mi őt tulajdonképp érdekli, nyugodtan gondolkozzék, mily gyönyört nyújt a reflexió, s mily kellemes órákat töltök így, míg Somssichék valószínűleg sajnálnak, hogy annyit unom magamat. - Amint látod, egészen különböző módon élünk. Én tulajdonképpen henyélek, te férfiasan a munkához látsz, s

önállóan próbálkozol meg tudományoddal. Irigyelhetném sorsodat, mert nincs nagyobb boldogság, mint tetterőnknek érzete, azonban élveztem e boldogságot, és áldom istenedet, hogy azt neked is juttatta. Ha van gyönyör a világon, azt csak a tudomány és a szeretet adja, csak akinek esze és szíve egy tág kört bírt körülfogni, ki e nagy világ vagy a történet bámulatos rendjét megérteni s a meleg érzést, mellyel egy kedves lény hozzá közeledik, viszonozni tudja, az érzi, hogy a világon boldogok is lehetünk. - Képzelhetem a habozást, mely tárgyad választásánál elfog. Annyi érdekes fekszik előtted, miáltal egyaránt vonzódva érzed magadat. Greif hinein in's volle Leben, Wohin du greifst, überall ist es interessant és végre - és itt tapasztalásból szólok, korodban bárhol kezdjük a munkát, mindegy, a fődolog csak, hogy hozzáfogjunk és komolyan foglalatoskodjunk vele. Minden munka erősít és neveli képességünket, és ez a fődolog. - De orvosom eltiltotta a sok írást, s oly tárgyról szólok, melyet akár holnapig folytathatnék, s azért végzem soraimat azon kéréssel, hogy jövő leveledben útiterveidet közöld velem. - Én kúrámat szept. 3-án végzem, s innen, ha semmi közbe nem jön, még egy hetet utazva akarnék tölteni. Ha tudom, Tyrolis mely részében vagy, egy bizonyos napot határozhatunk meg találkozásunkra, s együtt mehetünk kedves Jolánomhoz. Anyádnak csókoltatom kezeit. Csókold Mariskát is és szeresd

szerető apádat
Eötvöst

342. TANÁRKY GEDEONNAK

(1870. augusztus 21.)
Carlsbad 21/8 870.

Tisztelt Barátom!

Te a király születése napján tartott isteni tisztelet után írtad leveledet, én azt éppen akkor kaptam, mikor Szt. István napjára rendelt misére siettem. Mint 18-án Budán, úgy 20-án itt éppen akkor érkezett új távirati sürgöny, csak azon különbséggel, hogy a tegnapi, mely a franciáknak Párizstól való elvágását jelenti, még fontosabb. A benyomás honfitársainknál - kik, még a zsidókat sem véve ki, a templomban mind megjelentek - hasonló volt, azaz általános konsternáció. De csalódsz, ha azt hiszed, hogy azzal egyetértek. - Nemcsak mert a háborúnak ezen kimenetelét előreláttam, én soha nem hittem, hogy oly nemzet, mely húsz év óta a kánkánból nemzeti táncot csinált, Európa erkölcsben és míveltségben legmagosabban álló népét legyőzheti; hanem azért is, mert nem látom át, a poroszok győzelmében mi volna az, miáltal inkább veszélyeztetünk, mint előbb. - Tudod, 850-től nem tudom hányszor mondottam ki, hogy Magyarország önállásának kérdése a német egység kérdésével válhatlan kapcsolatban áll. - Az események igazolták felfogásomat, és az állás, melyet elfoglalunk, csakugyan a 866-os események eredménye. És vajon ha Napóleon győzelmével ezek ismét semmivé lesznek, ha Németország régi szétdaraboltságába süllyed vissza, és ezáltal Beustnak alkalom nyílik, hogy Ausztria befolyását Németországra visszaszerezze, az jobb lett volna-e ránk? - Megengedem, hogy a győzelem nevelni fogja Poroszország öntudatát, s azon vágyat, hogy hatalmát addig terjessze, ameddig a német nyelv terjed. Megengedem, hogy ezen aspirációk az egész Duna-völgyére kiterjednek, s hogy valamint nálunk, úgy Poroszországban egyesek talán a hazánkban elterjedt német kultúrára, városaink polgárságára... számítanak. De kettőről nem kell megfeledkeznünk. - Az első az, hogy miután a déli németek... a poroszokkal együtt győztek, ezen királyságok egyszerű annexiója lehetetlenné vált, s hogy ezért - éppen a háború következtében - Németország nem konstituáltathatik másképp, mint föderatív

formában. A második: - hogy bármennyire győzessék le Franciaország, az nem semmisíttetik meg, és mentül inkább megalázva érzi magát, annál inkább lesni fogja a bosszú pillanatát; s hogy Poroszország nagysága minden más európai hatalmak aggodalmát költi fel, melynek következtében az osztrák-magyar birodalom, ha ezen oldalról megtámadtatnék, a birodalmak legnagyobb részének támogatására számolhat, nem vévén ki Oroszországot sem, mely a német győzelem által leginkább veszélyeztetve látja magát balti tartományaiban, melyek valószínűleg a német hatalom kiterjesztésének első alkalmával fognak fölhasználtatni. Nem szabad okos dolgokkal foglalkoznom, s így nem írok ez alkalommal többet; ennyi elég, hogy megnyugtassalak, miként az, ami történt, éppen nem zavarja lelki nyugalmamat, sőt növeli. [...] a németek ellen biztosít Európa többi államának érdeke. Elég-e mindez jövőnk biztosítására? Ez attól függ, bírunk-e szellemi- s anyagilag kifejlődni; de ha elveszünk, annak valóban nem a mostoha sors, mely másokat hatalmassá tesz, de saját élhetetlenségünk lesz oka.

De elég mára. Végül csak még azt jelentem, hogy a fürdő nagyon jót tesz, én máris egészségesebbnek érzem magamat; de hogy annyira elgyengülve jöttem ide, hogy orvosom állítása szerint legalább két hétig a kúra után távol kell magamat tartani minden munkától, mi senkinek nem kellemetlenebb, mint magamnak, azonban, ha csak lehet, engedelmeskedni fogok, s így még körülbelől 4 hétig nem jövök haza. Az ég áldjon meg, s tartson jó egészségben.

Híved
Eötvös

343. gr. ANDRÁSSY GYULÁNAK

(Töredék)

(1870. augusztus 22.)

Éppen Szent István napján érkezett meg ide a 18-diki metzi ütközet híre. E vereséggel a háborúnak első része, mely még a császárság nevében folyt, valószínűleg be van fejezve, ámbár a drámának alkalmasint több és talán még véresebb felvonását várhatjuk.

A benyomás itt, mivel egypár lengyel és oroszon kívül csak belföldiek vannak, olyan volt, minő Bécsben lehetett. A csehek és lengyelek gyűlölik a németet; katonatisztjeink, kik a vendégek nagy kontingensét képezik, nem felejtik el, hogy 66-ban megverettek; a többiek részint bosszankodnak, mert előrelátásukban csalatkoztak, részint félnek már a poroszoktól, mint féltek volna mástól, ha a franciák győznek, mert félni természetökhöz tartozik. Magyarjainknál, kik a szent király ünnepére, még a zsidókat sem véve ki, a templomban összegyűltek, a konsternáció általános volt. Kivéve Ghyczyt és engem, körülbelül úgy szóltak az eseményről, mintha Magyarországot új mohácsi vész érte volna. Franciaország a 15-dik század óta annyiszor megcsalta Magyarországot ígéreteivel, hogy a franciákban való remény nemzeti betegséggé vált, és sokan szegényebbnek érzik magukat, mert eggyel kevesebb lesz, ki őket ígéreteivel rászedheti.

[...] azon jóslattal lépett fel, hogy meglátjuk, egy év múlva Tyrol, Salzburg és Felső-Ausztria nem fognak a birodalomhoz tartozni. Én, mint tudod, egészen más nézetben vagyok, és minthogy Franciaország, ha még többször megverik is, azért nem fog megsemmisülni, sőt annál engesztelhetetlenebb lesz a poroszok ellen, minél kevesebb dicsőséggel végzi a háborút; minthogy a háború, melynek győzelmei részben bajorok, württembergiek stb. segedelmével

vívattak ki, nem végződhetik ezen államok annexiójával, hanem szükségképp Németországnak egy bizonyos mértékig föderatív konstituálását fogja maga után vonni, és minthogy éppen Poroszország hatalmának váratlan nevekedése azon meggyőződést fogja előidézni minden államnál, hogy az osztrák-magyar birodalom fennállása kettős szükség mind az orosz, mind a porosz túlsúly fékezésére: mindez okoknál fogva én a poroszoknak győzelmét reánk nézve nem tartom veszélyesnek. Mindenesetre sokkal kevésbé az, mint az ellenkező. Mert ha Poroszország legyőzetik, ez Németországban a Sadowa előtti állapotok helyreállítását vonta volna maga után, és ez esetben nem tudom, ki tarthatta volna vissza külügyminiszterünket és mindazokat, kik Ausztriában az ügyeket intézik, hogy ők is a régi játékot folytassák, s mint elébb, úgy ezentúl a birodalom minden erejét arra fecséreljék, hogy Ausztriának Németországban minimális befolyást szerezzen; pedig valószínűleg ez lenne a legnagyobb csapás, mely hazánkat érhetné.

Nekem nem a poroszok túlhatalma okoz aggodalmakat, hanem a jelen pillanatban csak két dolog.

Az első a forradalom; mert miután a császárság bukása már nem is idő kérdése, hanem bevégzett tény, és miután az, mi a császárságot követi, a respublika lesz, éspedig annál vadabb formában, mennél nagyobb a veszély, mely Franciaországot környezi: igen valószínű, hogy a franciák, mint 1793-ban, úgy ezen, az akkorihoz hasonló helyzetben szintén a revolutionaris propagandában fogják keresni frigyeseiket, habár csak azért is, hogy egy általános konflagrációt idézve elő, más államokat is a harcba vonjanak, melyek közül az egyikhez vagy másikhoz csatlakozhatnak. Ezen eljárás annyira a szituációban fekszik, hogy bámulnám, ha nem követnék, és habár Németországban a forradalomnak ez ügyben nincsenek kilátásai, Olaszországért kevésbé mernék jót állani, és még kevésbé a Törökországban lakó kereszténységért, sőt talán még déli szlávjainkért sem; hasonlóképp egy mindig kész gyúanyag van a lengyeleknél, és valamint a látszólagos barátság, mely jelenleg az orosz és porosz között létezik, a lengyel közös érdeknek az eredménye: úgy pozitíve tudom, hogy francia részről már most is folynak agitációk a lengyelek között. Minden revolutionaris mozgalom pedig, főképp határainkon belül, még ha azonnal elnyomatik is, gyengíti állásunkat. Ezen oldalról, kérlek, intsd a belügyminisztériumot a legnagyobb óvatosságra. Főképp a szerbek szelleméről kaptam az utolsó hetekben rossz híreket a Bánátból, s úgy látszik, hogy Horvátországban is, bár a törvényes majoritás mellettünk van, de a közszellem a lehetőségig rossz. [...]

Ausztriának természetes állása e pillanatban egyedül a semlegesség, még a békekötés siettetésére nézve is. Az általános humanitási érdeken kívül nem látok okot, melyért birodalmunk kívánhatná, hogy a küzdők az eddig történtnél egymásnak több kárt ne okozzanak.

Főképp egy pont van, melynél vigyázni kell. Németországban - a Dél és Észak lapjai e részben egyet mondanak - mindinkább meggyőződéssé válik, hogy a háború nem végződhetik másképp, mint Elzász és Lotharingia visszafoglalásával. [...] Nézetem, hogy az nemigen fogná erősíteni Németországot, mely, ha e tartományokat elfoglalja, biztos lehet, hogy Franciaország által újra meg fog támadtatni. Azonban bizonyos, hogy Németországban ezen irányban folyik az agitáció, és hogy ha a harc kereke nem változik, nemcsak a porosz király, de még Bismarck sem lesznek elég erősek, hogy még többször győzve ezen kívánságnak ellenszegüljenek.

Európa többi államai itt közbe fognak szólani, és valószínűleg a status quo antét fogják követelni, talán még fenyegetve is, - és ez nem árt, sőt magam sem kívánom, hogy a béke territoriális változások alapján köttessék. Csak arra kérlek, használd fel egész befolyásodat, hogy ezen negociációknál ne a mi külügyminisztériumunktól jöjjön az indítvány, hogy akkor, midőn Franciaország érdekében a németek egy kedvelt óhajtásuktól fosztatnak meg, ne mi

játsszuk a főszerepet, mit sem Németország, sem az Ausztriában lakó németek nem bocsátanának meg, és mi végre nem is szükséges, minthogy e szerepet Muszkaország már azért sem utasítja el, mert az, hogy Elzász és Lothringen Franciaországhoz tartozik, a balti tartományok felett gyakorlott orosz uralomnak legitimációja.

Engedjük az oroszoknak az alkalmat, hogy maguknak a franciák előtt ezen érdemet szerezzék. Reánk nézve sokkal fontosabb, hogy Poroszországnak ingerültségre okot ne adjunk, mert, mint 66-tól mindig, úgy most még inkább meggyőződésem, hogy békés kifejlődésünknek egyedüli biztos garanciája az, hogy Poroszországgal egy időre, azaz addig, míg megerősödtünk, jó lábon álljunk. És éppen ez az oka, hogy sokszor még álmaimban is külügyminiszterünkkel foglalkozom, mégpedig nem a legkellemetesebb módon. Egyedüli bizodalmam Te vagy, ki e fontos pillanatban sem a börze kurzusait, sem a zsurnaliszták kegyét nem keresve, csak egy egoizmust ismersz, a hazáét. [...]

344. KÁRFFY TITUSZNAK

(Töredék)

(1870. szeptember 1.)

[...] 15-én akarok Pestre érkezni, és azután, ha isten erőt ad, hozzáfogunk ismét a munkához. Sok dolog vár ránk, és én valóban gyermekeim szerencséjén kívül nem kívánok egyebet, mint annyi egészséget, hogy kötelességeimnek eleget tehessek. Kik az életmódot ismerik, melyet a múlt évben tíz hónapnál tovább folytattam, vagy kik itt Karlsbadban láttak, bizonyosan nem fogják sokallani a hat hetet, melyet egészségem helyreállítására szentelek. Lesznek, kik ebben is szardanapáli kényelmeskedést látnak, de végre [...]

345. gr. ANDRÁSSY GYULÁNAK

(Töredék)

(1870. szeptember 8.)

A rossz idő ide szorított, s arra használom fel a kelletlen pihenést, hogy Neked az utolsó napok tapasztalatairól jelentést tegyek.

Én aznap érkeztem Regensburgba, melyen Mac-Mahon seregének megsemmisítését hirdette a távirda, s másfél napot töltöttem a városban. Trefort ugyanakkor három napig tartózkodott Münchenben, s minthogy mind a ketten már laktunk Bajorországban, képesek vagyunk arra, hogy azt, ami a nyilvános demonstrációkban csak csinált és mesterséges, a valóságtól meg tudjuk különböztetni.

A lelkesedés sokkal nagyobb, mint gondoltam. A középosztályok kivétel nélkül lelkesednek, sőt a nép is, ámbár a papság, melynek Bajorországban az ördög után még mindig a legnagyobb befolyása van, bizonyosan a német egységtől fél leginkább. Kivételt e tekintetben csak az arisztokrácia képez, de Te tudod, mi ennek befolyása Németország déli részében, hol a nemesség - kevés család kivételével - vagyoni állásával nem takarhatja azon fogyatkozásokat, melyeket szellemi tekintetben szemére hányhatni. Túlzás nélkül állítható, hogy Bajorország lelkesedéssel karolta fel az ügyet, melyért a német seregek küzdenek, s talán készebb az

áldozatokra, mint 1813-ban, - és ez bizonyosan még nagyobb mértékben áll déli Németország többi tartományairól, mert az ellenszenv, mely déli Németországban a poroszok ellen létezett, bizonyosan sehol sem volt nagyobb, mint a bajoroknál, s talán leginkább azoknál a középosztályúaknál, kik az őket minden téren túlszárnyaló északi szomszédokat soha másképp, mint prepotens idegeneket nem tekintették.

Ha Napóleon dicsőségét semmi sem tartja fenn, egyre büszke lehet: Németországban elért sikerére. Maga az, hogy egy francia uralkodó a Nordbundnak megalakulását nemcsak eltűrte, de rokonszenvvel követte, már a legoriginálisabb politikai eszme, s ezt még háttérbe szorítja az, hogy Napóleon kivitte azt, amit valamennyien lehetetlennek gondoltunk: egész Németország egyetértését. Az eredmény, főképp abban a kiterjedésben, amelyben látjuk, olyan, hogy ez, a németek iránt táplált minden jó véleményem mellett, még engem is meglepett. De a jelen pillanatban az egyetértés tökéletes, és oly hatalmat ad a német nemzetnek, legalább egy időre, melynek ellentállni nem lehet, s mellyel az összeütközés addig, míg az első lelkesedés tart, még a leghatalmasabb államra is veszélyes lehetne.

Az összes német nép, mi egész zsurnalisztikájából és az ország minden részéről jött nyilatkozatokból kitűnik, követeli, hogy a békealkudozásokba éppúgy ne szóljon belé semmi idegen állam, mint a győzelmet ő maga vívta ki, s a német nemzet a békét nem fogja kötni másképp, mint Elzász és Lothringen egy részének visszacsatolásával, és nincs hatalom, mely Németországot e cél elérésében veszély nélkül megakadályozhatná. E kísérlet legalább is egy nagy háborúba kerülne, mely annál kevésbé lenne igazolható, mivel éppen ezen annexió egy bizonyos pontig mérsékli a veszélyt, mellyel Németország váratlan emelkedése más államokat fenyeget. Még az is kérdés, nem nyer-e Németország az annexió által csak két belső ellenséget; de az mindenesetre kétségtelen, hogy egy kiengesztelhetetlen ellenséget teremtett magának, ki csak alkalomra vár, hogy bosszút álljon, s ki ezáltal Németországot minden mozdulatában akadályozni fogja. [...] Az annexió után Németország mindig egy nagy háború előestvéjén látja magát, és ez az, miért barátokra van szüksége, s még engedményekre is kész leend, hogy magának a magyar-osztrák birodalom barátságát megszerezze. [...]

346. gr. ZICHY GÉZÁNAK

(1870. szeptember)

Tisztelt Gróf!

Miután semmi sem fekszik inkább az ország érdekében, mint az, hogy a hivatalok olyanok által töltessenek be, kik e téren csak hazafiúi kötelességük betöltését és nemes ambíciójuk terét keresik, örömmel fogadom el az ajánlatot, melyet hozzám intézett becses soraiban velem közölni szíves volt. Szeptember 15-től Pesten leszek, és bármikor jelentkezik a Gróf a minisztériumban, örömmel fog fogadtatni.

Kitűnő tisztelettel alázatos szolgája

B. Eötvös József

347. TOLDY FERENCNEK

(1870. december 8.)
8/12 870.

Tisztelt barátom!

F. hó 6-án hozzám intézett sorait csak ma vevém. Sajnálom, hogy az azokban kifejezett kivánatot nem teljesíthetem, nemcsak, mert nincs időm, de azért is, mert ellenkezik nézeteimmel. - Legjobban szeretném, ha a közönség és én sohasem ismerkedtünk volna meg egymással. De miután ez megtörtént, s elég vigyázatlan voltam csaknem húsz kötettel a nyilvánosság elébe lépni, legalább nem akarom, hogy ezen ismeretség még intimebb legyen. Eleget nyomattam ki, min a jó- vagy rosszakaratú kritika elmésségét gyakorolhatja; ahhoz, miként támadtak az egyes művek s miként jutottam meggyőződéseimhez, a publikumnak nincs köze, és ha már vázlatos életrajz kívántatik, az adatok, melyek a Conversations Lexiconban, vagy, ha több kell, azok, melyek Csengery Szónokok könyvében foglaltatnak, bőven elegendők; a többit Ön fantáziája fogja pótolni, akár világosabb, akár sötétebb modorban, ezt egészen művészetére bízom. Ily mesteri kéztől köszönettel fogadom arcképemet, még ha kissé Rembrandt modorában tartatott is, és több árny, mint fénypont lesz benne. - Egyet rektifikálnom kell: nem neveltettem soha más, mint anyám által, Lilien nagyatyám házában, de nagyszülőim minden befolyása nélkül.

Őszinte tisztelettel

alázatos szolgája
Eötvös József

348. TANÁRKY GEDEONNAK

(1870. december 30.)
30/12 870

Tisztelt Barátom!

Közel egy hete, hogy időm nagyobb részét ágyban töltöm. Naponként lázam lévén, melytől kinin és más csemegék dacára nem szabadulhatok. - Kérlek, légy szíves és holnap vagy holnapután látogass meg, ha lehet, 4 óra előtt, mert este paroxizmusomba esek, szólni szeretnék veled azon változások iránt, melyek adminisztrációnk rendezésében halaszthatatlanokká váltak. - Ég áldjon meg s adjon jobb egészséget

híved
Eötvös

349. FALK MIKSÁNAK

(1871. január 5.)
5/1 871

Tisztelt barátom!

Tegnap vettem a jelentést az örvendetes eseményről, mely családjában készül. - Miután hosszabb idő óta beteg vagyok, s valószínűleg még egy ideig nem találkozunk, csak írásban fejezhetem ki legőszintébb szerencsekívánatomat. - Adjon az ég a szerencsés mátkának, kit csak mint gyermeket láttam, annyi boldogságot, hogy Ön minden politikai bosszúság között is, ha reá gondol és boldogságát látja, a sorssal kibékülve érezze magát. - Mondja, kérem, tisztelt nejének tiszteletemet.

Híve
Eötvös

350. TANÁRKY GEDEONNAK

(1871. január 6.)
6/1 71

Tisztelt barátom!

Igen kérlek, jöjj holnap reggel (10 órától bármikor) hozzám. Hogy a hivatalban teendő intézkedések iránt együtt szólhassunk,

híved
Eötvös

-&-